Memorii Jurnale

Annie Bentoiu

TIMPUL CE NI S-A DAT

Memorii

1947–1959

**

cd book

HUMANITAS

ANNIE BENTOIU (n. 1927), fiica unui medic român și a unei elvețiene din cantonul francofon Vaud, și-a petrecut copilăria alternativ în București și Oltenița. Liceul la foarte tradiționala Școală Centrală de Fete din Capitală; studii universitare la Facultatea de Drept; cursuri de literatură și istorie la Institutul Francez din București. Căsătorită din 1949 cu compozitorul Pascal Bentoiu. Perfect bilingvă, a publicat în franceză traduceri din literatura română și (la Lausanne, Éditions de l'Aire) mai multe volume de poezie și proză poetică: *Poèmes I*, *Poèmes II*, *Dix méditations sur une rose*, *Phrases pour la vie quotidienne*, *Voyage en Moldavie*. În limba română i-au apărut un roman de debut (*Strada Mare*, EPL, București, 1969) și câteva traduceri din franceză. A publicat în primă ediție cele două volume de memorialistică intitulate *Timpul ce ni s-a dat* la Editura Vitruviu (în 2000, respectiv 2006).

Annie Bentoiu

TIMPUL CE NI S-A DAT

Memorii

1947–1959

**

HUMANITAS
BUCUREȘTI

Pe copertă, autoarea, septembrie 1965

Colecție coordonată de Oana Bârna
Redactor: Lidia Bodea
Coperta colecției: Ioana Dragomirescu Mardare
Tehnoredactor: Manuela Măxineanu
Corectori: Iuliana Pop, Anca Drăghici
DTP: Florina Vasiliu, Dan Dulgheru

© HUMANITAS, 2009
Prima ediție a acestei cărți a apărut la Editura Vitruviu, București

ISBN 978-973-50-3014-8 (pdf)

EDITURA HUMANITAS
Piața Presei Libere 1, 013701
București, România
tel. 021/408 83 50
fax 021/408 83 51
www.humanitas.ro

Comenzi online:
tel./fax 021/311 23 30
e-mail: vanzari@libhumanitas.ro
www.libhumanitas.ro

I

În decembrie 1947, abdicarea regelui și proclamarea fulgerătoare, neconstituțională a Republicii creează în opinia publică un sentiment ciudat, pe care l-aș putea asemăna cu conștiința instalării unei paralizii. Dacă un grup de persoane, ale căror nume erau necunoscute cu vreo trei ani înainte, puteau hotărî destinul unei întregi națiuni fără să-i ceară părerea însemna că totul, de atunci înainte, devenea posibil. Până atunci, oamenii reacționaseră la cascada de evenimente explicându-și-le prin faptul că pierdusem războiul: aveam de făcut sacrificii „până la semnarea tratatului de pace", „până la plata despăgubirilor de război", „până la retragerea trupelor sovietice din țară". Speranța nu-i părăsise și, chiar dacă semnalau abuzurile fără să primească vreun răspuns, chiar dacă scriau la ziare zeci de proteste care nu apăreau niciodată, seara reîncepeau să asculte Radio Londra cu infinită răbdare, descifrând sunetele în haosul unui bruiaj aproape insuportabil. Acum însă, dacă exceptăm categoria eroică a celor care au ales rezistența armată în munți, rezistență a cărei istorie încă urmează a fi scrisă, pentru ceilalți, mai realiști sau mai puțin curajoși, reacția la evenimente începuse să se diferențieze. Unii, optimiști incurabili, în număr tot mai mic, continuau să afirme că „totul se va aranja" pe plan internațional. Alții urmăreau evenimentele fără să se pronunțe; în sfârșit, tot mai numeroși erau cei care înțelegeau că schimbările erau de lungă durată, și aici din nou trebuie să urmărim un clivaj: dintre aceștia, unii pactizau, sub o formă sau alta, cu puterea, iar alții doar se pregăteau cu stoicism pentru o lungă perioadă

de încercări. Puțini însă își închipuiau formele exacte ale acestor încercări viitoare și nimeni – dar absolut nimeni – nu bănuia că noul fel de viață impus locuitorilor acelei mari părți a Europei avea să dăinuie aproape o jumătate de secol. Acest tablou al diferitelor feluri de a gândi se reproducea în fiecare oraș și în fiecare sat.

Tata aparținea categoriei stoice. Înțelegea tot mai bine că statutul său de fost demnitar mijlociu al partidului național-țărănesc și funcțiile îndeplinite îl încadrau într-o categorie foarte prost văzută; dar nici el, nici noi nu realizam cât de grave urmau să fie persecuțiile decât cu încetul, auzind ba ici, ba colo că dispăreau pe rând în închisori, ca niște simpli borfași, colegi și prieteni cu o traiectorie asemănătoare. Mi-a mărturisit mult mai târziu că acea perioadă de așteptare a fost pentru el mai grea decât privațiunile de libertate reale. Iată așadar că momentul arestării, venind peste o anxietate și o incertitudine penibile, putea fi văzut aproape ca un fenomen pozitiv! Tata practica un soi de umor care se baza pe o filozofie înțeleaptă și-i lumina adesea nu doar expresia feței, într-un surâs care era doar al lui, ci și propria-i viață interioară. În ceea ce privea viitorul, spunea el, „nu era cazul“ (o expresie favorită, în care parcă auzeam ghilimelele) să excluzi nici o ipoteză, fie și cea mai rea; însă „era cazul“ să-ți amintești că, statistic vorbind, mai frecvente sunt situațiile mijlocii, adică cele suportabile, și să-ți păstrezi, în toate împrejurările, stilul de viață. Pentru el, asta însemna o reală sobrietate, nu lipsită însă de eleganță, o demnitate de la care nu făcea rabat, o practicare măsurată a micilor bucurii ale vieții (lectura, prietenii, bridge-ul) și acel simț al umorului care ne dădea, și lui, și nouă, reale satisfacții.

În februarie 1948, a ales să părăsim București și să ne reinstalăm în Oltenița, orășelul de baștină al familiei.

Hotărârea o luase el, dar, în mare parte, îi fusese impusă de circumstanțe. Pierdusem dreptul de a locui în apartamentul din Piața Amzei, pe care îl subînchiriasem de la niște prieteni plecați din țară în timpul războiului. O lege apărută în 1947 îi obliga

pe toți cetățenii români aflați în afara granițelor să revină în țară într-un anumit termen, după care își pierdeau drepturile și li se confisca averea. Majoritatea, dorind să rămână liberi, au refuzat să se întoarcă și au alcătuit astfel stratul probabil cel mai compact din ceea ce va deveni, în mai fiecare din țările lumii, colonia românească în exil. Prietenii noștri – el era un negustor grec obsedat de multă vreme de grozăviile sistemului sovietic – s-au instalat în America de Sud, au devenit „fugari", „dușmani", și contractul lor de închiriere bucureștean a fost anulat. Ar fi fost foarte simplu ca acel contract să fie prelungit pe numele nostru, dar în acea vreme apartamentele bune, din centrul capitalei, se repartizau pe cu totul alte criterii.

Dacă tata ar fi dorit cu adevărat să rămână în București, ar fi putut găsi, sau măcar căuta, alte soluții. Pe vremea aceea un contract de închiriere se putea cumpăra, cu sume, e drept, foarte mari (acea „filodormă" care figura în atâtea anunțuri la Mica publicitate). S-a lăsat însă influențat de argumentele fratelui său mai vârstnic, unchiul Mitică, argumente de bun-simț valabile pentru situații tradiționale, nicidecum pentru cea de atunci. Unchiul Mitică fusese expropriat în 1945 și îl duruse adânc reducerea domeniului său la 50 de hectare, dar cu aceasta socotea că își plătise partea de suferință și spera că acum avea să fie lăsat în pace. „Vino să stai aici cu noi, spunea unchiul, în situații grele e mai bine să fim împreună, tu știi că regiunea e bogată și că hrana n-a fost niciodată o problemă, e o prostie să plătești chirie în București când ai aici casa ta", și așa mai departe.

Mama cedase simplu, ca de obicei. Mie, în schimb, acea hotărâre îmi părea dezastruoasă. Mutarea în sine n-avea de ce să mă sperie: pendularea între Oltenița și București fusese o constantă a vieții noastre, de când mă știam. Din cei douăzeci și unu de ani pe care aveam să-i împlinesc în curând, aproape jumătate din timp îl petrecusem în Oltenița, iar restul în Capitală, în perioade de câte doi, trei ani, legate de funcțiile pe care le îndeplinea tata sau de interesele sale economice. Până la război, distanța de șaizeci de kilometri dintre cele două orașe era

străbătută într-un ceas cu automotorul sau în cincizeci de minute cu mașina. Proprietari eram pe locuințele din Oltenița, iar la București stătusem cu chirie; eram învățată cu aceste schimbări de cadru. Acum însă, totul era diferit. Mai întâi, trebuia să renunț la cursurile de zi de la Facultatea de Drept (eram în anul trei). Apoi, intervenea despărțirea de Pascal. Vizitele lui zilnice, plimbările noastre împreună, nesfârșitele conversații, noaptea, la telefon și atâtea altele intraseră în zona inaccesibilului. Ultimul an ne apropiase foarte mult și prezența lui mi-era tot mai necesară. În sfârșit, situația generală era foarte amenințătoare și îmi părea că în orășelul în care ne cunoștea toată lumea nu eram mai apărați, ci mai expuși. Astăzi cred că nu aveam dreptate, „brațul Securității" era destul de lung ca să ne găsească și în gaură de șoarece. Atunci însă, toate se bazau pe presupuneri, și ale noastre erau foarte naive. Părinții și-au cedat cu seninătate buletinele de București în schimbul altora, de provincie; eu m-am folosit de calitatea mea de studentă și l-am păstrat pe al meu, cu o viză de flotant la niște prieteni; în prea multe razii, pe stradă, mi se ceruse să arăt „Dovada" (o hârtie care atesta faptul că locuiai în București) ca să nu-mi dau seama că era vorba de un privilegiu important.

Cum am mai spus, primul volum al acestor amintiri[1] a evocat anii trăiți în București între 1944 și 1947, cei în care destinul acestei părți a Europei a fost răsucit în mod ireversibil. Încerc să fac în așa fel încât acest al doilea volum să poată fi înțeles și de cei ce nu l-au citit pe primul. Probabil că astfel vor apărea, mai ales în aceste pagini de început, unele repetiții, pentru care îmi cer dinainte iertare.

*

Povestea familiei mele este tipică pentru formarea clasei mijlocii în România, și de aceea trebuie să spun câte ceva despre

[1] *Timpul ce ni s-a dat*, Vitruviu, București, 2000, ediția a II-a, Humanitas, București, 2007.

ea. Cel dintâi care a venit de la sat la oraș a fost străbunicul meu, pe nume Decu Postelnicu. De la Decu și-au luat numele, după războiul din l877, toți urmașii lui, care s-au numit Deculescu. Decu Postelnicu era un fruntaș de sat cu oarece avere („tatăl meu", spunea bunicul cu un fel de mândrie, „nu plătea biruri") și s-a mutat pe malul Dunării, în noul oraș Oltenița, în a doua jumătate a veacului al 19-lea. Fiii săi, Niculae și Gheorghe (acesta din urmă e bunicul meu), acum orășeni, s-au ocupat cu exportul de sare și de cereale, ajungând către sfârșitul veacului să aibă magazii în oraș, două șlepuri în port și să-și trimeată marfa în porturile otomane, grecești și mediteraneene. Au lucrat totdeauna împreună și li se admira nu numai cinstea, dar și faptul că nu s-au certat niciodată. Niculae, care dirija afacerea, și-a cumpărat și pământ; pe acesta, el neavând copii, l-a lăsat fiului cel mare al lui Gheorghe, pe nume Dimitrie, cel care a apărut deja în această carte sub numele de unchiul Mitică. Bunicul, Gheorghe Deculescu, a fost ales de trei ori primar al orașului. Trebuie spus că în acea vreme, funcțiile publice erau departe de a aduce venituri, ba chiar dimpotrivă; erau preferați cei care fuseseră buni gospodari și știuseră să-și administreze propria lor avere, socotindu-se că se vor pricepe și în treburile obștei sau că-și vor reprezenta concetățenii cu cinste. În ceea ce-i privea pe ei, energia pe care o cheltuiau pentru rezolvarea problemelor generale se traducea uneori în sacrificii bănești, pe care le socoteau mai degrabă un fel de datorie de onoare față de cei mai puțin înstăriți sau care se aflau de abia la începutul drumului.

Așadar, întorcându-ne în oraș în anul 1948, ne alăturam unui pumn de rude, dar regăsirea nu era un prilej de bucurie, ci mai curând o strângere la un loc în ceasuri de cumpănă. Erau stabiliți în oraș doi frați ai tatei și una dintre surori; alte trei erau risipite prin țară, la Călărași, Bărcănești sau Constanța.

Unchiul Mitică, fratele mai mare al tatei, era socotit de toți capul familiei. Nu știu ce contribuia mai mult la asta: vârsta, statura atletică, statutul său de moșier în vremea în care denumirea nu era defăimătoare, și anume unul care se îndeletnicise personal,

toată viața, cu administrarea pământului moștenit de la generația anterioară; poate și vorba puțină și calmă, corectitudinea recunoscută… Îi mai dăduse Dumnezeu, cândva, o soție frumoasă și iubitoare, precum și trei băieți de care putea fi mândru. Soția îi murise de câțiva ani; poate că destinul nu tolerează să se adune prea multe daruri în mâna unui singur om.

Cei trei fii ai săi, verii mei, foarte apropiați între ei ca vârstă, studenți când eu intram în liceu, erau frumoși, veseli și extrem de legați unul cu altul. Aproape că nu existase, în copilăria mea, sărbătoare familială în care ei să nu ne înveselească prezentându-ne, într-un trio vocal foarte plauzibil, șlagărele la modă. Acum erau cu toții căsătoriți, stabiliți în București și cu situații profesionale bune: Nicu, avocat; Dodel (Gheorghe), secretar general al Camerei de Comerț, iar Mișu, cel mai tânăr, viitor consilier la Curtea de Apel. Atmosfera generală era însă atât de tensionată, încât se simțeau din ce în ce mai amenințați. Aveau să-și piardă situațiile cu toții, primii doi chiar înainte de sfârșitul anului.

Unchiul Ionel, cel mai tânăr dintre fiii bunicului, se îndepărtase cel mai mult de modelul de hărnicie tradițională a familiei. Și el era înalt, foarte drept și cu o figură senină; era însă un om care părea a socoti că viața ne e dată ca s-o gustăm și că întâmplările vieții sunt un joc de tot hazul, care nu trebuie luat prea în serios. Bineînțeles, se număra printre optimiștii incurabili despre care am mai vorbit. Împreună cu soția lui (care-i adusese o zestre considerabilă, altminteri, între ei doi, iute risipită), a dus o viață plină de fantezie, iar folclorul familial cuprinde, în legătură cu el, o sumă de pozne și de vorbe de duh. Deosebirile dintre frați nu-i împiedicau să se iubească.

Mai era sora lor, Maria, căsătorită cu un ofițer blajin și înțelept, care își pierduse auzul în războiul din 1916–1918; avea și ea trei băieți și o fată, Veronica, de o vârstă cu mine. În 1940 se refugiaseră din Cadrilater, unde-și pierduseră tot avutul. Și mai era Țuș, altă prietenă din copilărie, care va reapărea din timp în timp în aceste pagini.

În sfârșit, tata – subțire, flegmatic, discret, cu doi ani mai tânăr decât unchiul Mitică – era singurul dintre frați care făcuse studii superioare, iar căsătoria lui cu o elvețiancă îi accentuase caracterul atipic. Atât el, cât și mama vor fi personaje mereu prezente în aceste pagini, așa încât îmi pare că n-are rost să le fac aici portrete în toată legea. Ca să se poată înțelege cele ce urmează, va trebui totuși să spun aici că tata era medic, specializat la Paris în dermatologie și că în 1920 își deschisese un cabinet în Oltenița, unde practicase mai mult medicină generală timp de vreo cincisprezece ani. (Între amintirile mele vechi se află și imaginea lungului șir de căruțe care așteptau la umbră, de-a lungul trotuarului, în zilele de consultație.) Apoi, spre dezolarea mamei, se lăsase ispitit de politică, pentru că îl atrăgeau problemele sociale și voia să îndrepte ce se putea îndrepta. Îndeplinise diferite funcții, fusese, între altele, responsabil cu departamentul sănătății în guvernarea țărănistă din 1932–'33 (în cadrul Ministerului Muncii, Sănătății și Ocrotirilor sociale condus de D.R. Ioanițescu). Avusese o sumă de realizări, pe care le voi mai pomeni; înființase școli, cămine, un teatru, dispensare și spitale; apoi, după câștigarea alegerilor de către liberali, în 1933, se îndepărtase de politică și toate acestea păreau acum (cincisprezece ani mai târziu) istorie veche. Nu-și reluase însă atunci, tot spre dezolarea mamei, practica medicală, ci se specializase în cooperație și în administrația bancară. Acum, amândouă direcțiile îi erau închise; un timp, a sperat că va putea să-și redeschidă un cabinet de consultații medicale, dar a înțeles destul de curând că n-avea nici o șansă. Nu-i mai era îngăduit decât să aștepte.

Marile procese ale căpeteniilor partidului național-țărănesc păreau a se fi oprit; poate că unii dintre membrii săi mai puțin importanți au sperat că represiunea nu se va extinde mai departe. Trebuie să repet mereu că, dată fiind severitatea menținerii secretului în partidul comunist, toate măsurile noi se abăteau asupra oamenilor ca din senin și că de multe ori le trebuia ceva timp ca să le înțeleagă efectele. Mult mai târziu, vărul meu Dodel

mi-a povestit cum, intrând într-o dimineață a anilor ’47–’48 în clădirea Monitorului Oficial, peste drum de Cișmigiu, văzuse o ciudată dezordine: pe mese lungi se aflau înșirate teancuri de dosare și hârțoage, în care umblau câțiva tineri dintre care unul, din întâmplare, l-a recunoscut și a venit să-l salute. Acela i-a explicat, poate cu sentimentul propriei importanțe, că erau puși să extragă din colecția Monitorului Oficial toate numirile efectuate între cele două războaie, de la funcția de director de minister în sus. Fără îndoială că nu li se spusese în ce scop, de vreme ce se lăuda cu acea însărcinare. Chiar și lui Dodel, sensul întâmplării – completarea unor liste de viitori vinovați – nu i s-a dezvăluit în întregime decât după câtva timp.

Despre dificultățile noastre însă, aveam obiceiul să nu vorbim. A ne autocompătimi, a intra în panică sau, mai grav, a ne plânge erau lucruri ce se aflau la antipodul felului nostru de a fi. În perioadele grele, acest tip de comportament este, de altfel, foarte sănătos. Simpla formulare verbală adaugă situațiilor un fel de realitate sporită, o mai mare importanță, iar pe cele penibile pare a le face chiar mai greu de suportat. Fie și nedeslușit, simțeam că vom avea nevoie de multă forță morală, și n-avea rost s-o risipim în văicăreli.

*

Cum aveam oare să regăsim orașul, după mai mulți ani de absență și atâtea schimbări?

Întoarcerea noastră trezea în mintea mea straturi de vechi imagini aproape uitate, și mintea mea le reactualiza cu o neașteptată prospețime. În câteva pagini din primul volum al acestor amintiri am evocat peisajul, Dunărea, străzile, trecătorii, așa cum erau toate în perioada liniștită dinaintea celui de-al Doilea Război Mondial. Acum aș vrea să descriu cele două case pe care părinții mei și cu mine, împreună cu Maria, care locuia cu noi și ne ducea gospodăria de vreo paisprezece ani, le-am folosit în acea vreme. Casele în care trăim dau vieții noastre, pentru

timpul cât stăm în ele, o anumită formă și un anume stil. Pentru mine, copilăria se leagă în primul rând de vechea locuință de pe strada principală, cea care se numise strada Carol și acum se numea strada Gheorghe Gheorghiu-Dej. Casa nu mai era ca atunci, dar în mintea mea, imaginea ei era mai vie și mai colorată decât toate.

Clădită spre sfârșitul veacului al XIX-lea, ea aparținuse străunchiului Niculae. Cum am spus, neavând copii, averea lui s-a împărțit între copiii bunicului, fratele și asociatul său Gheorghe. În casa familială, tata a locuit începând din anul 1920, cel al căsătoriei; ca să-și deschidă un cabinet de consultații, i-a modificat în chip fericit stilul „vagon", dublându-i odăile de la stradă și făcându-i o intrare mai frumoasă. O despărțea de trotuar un gard înalt de fier forjat, de-a lungul căruia mama pusese să se planteze arbuști cu flori albe, care aproape izolau grădina de privirile trecătorilor.

„Locul de casă", 1 000 m^2, cum se chemau loturile oferite localnicilor spre cumpărare în perioada de naștere și dezvoltare a orașului, era suficient de mare pentru ca imaginația mea de copil să-l populeze cu fantasme, dar nu atâta încât mintea să nu-l poată cuprinde și stăpâni. Modificarea clădirii îi dăduse o formă de L, cu latura mică spre stradă. Se crease astfel în grădină un colț adăpostit și ferit de priviri în care, printre straturile de trandafiri pitici și arbuștii ce înfloreau pe rând toată vara, se așezau scaunele cu pânză reiată, șezlongul și masa rotundă cu umbrelă. În jurul ei ne luam, când era vreme bună, masa de dimineață și ceaiul de după prânz, sau pur și simplu ne așezam, mama și cu mine, pentru o ședință de broderie, de domino sau de simplă lectură. Aici erau primite în vizită cumnatele sau alte cunoștințe ale mamei; alteori, se instala aici tata cu vreun partener pentru o partidă de șah și atunci latura feminină a familiei se retrăgea discret la distanță.

Ce liniștită era viața pe atunci, în ceasurile dinspre seară, în orășelele de provincie în care, slavă Domnului, „nu se întâmpla nimic"! Ai fi putut număra de câte ori auzeai, într-un singur

drum prin oraş, sunetul totodată sec şi prietenos al zarurilor rostogolite pe cutia de table… Chiar înainte de a-ţi arunca privirea peste gard în curtea cu pricina, sunetul ţi se asocia în minte cu imaginea unei farfurioare cu dulceaţă şi a unui pahar aburit, sau a unei ceşcuţe de cafea neglijate pe margine, din cauza concentrării adânci a jucătorilor.

Aveam camera mea, dar grădina şi curtea erau spaţiul meu favorit. Îl împărţeam cu doi setteri englezi mătăsoşi, numai buni de mângâiat (Top, alb cu pete negre, Flip, negru cu manşete albe), şi cu o pisică, Toutebelle; locul ei de siestă era chiar spinarea lui Top, care, tolănit la umbră, o accepta cu bunăvoinţă. La intrare, câteva trepte străjuite de mari ghivece ornamentale, în care se lăfăiau două agave, dădeau acces la cabinetul de consultaţii al tatei; apoi o cărare îngustă, cu pietriş, tăia în diagonală grădina, ducând la odăile şi veranda din spate, îmbrăţişată de un viguros trandafir urcător, cu flori roşii. Acareturile din fund – spălătoria, magazia de lemne, garajul, coteţul de zid al găinilor, cişmeaua mică de piatră, lângă liliacul bătrân care ne lumina primăverile – cuprindeau multe lucruri interesante; totuşi, grădina – împrejmuită cum era de pomi fructiferi : un cais, un prun, un măr şi gărduţul cu tufe dese de agrişi şi coacăze – a rămas pentru mine, chiar şi astăzi când o evoc, un spaţiu magic. Un horticultor ceh, domnul Csapek, îngrijea pe atunci câteva grădini ale pasionaţilor din oraş, precum şi o mare livadă ce-i aparţinea. Primăvara, el şi cu mama refăceau sau schimbau desenul rondurilor, alegeau soiuri noi, iar el planta, tundea, altoia, răsădea până ce erau mulţumiţi de noua alcătuire vegetală. Iar eu vedeam înflorind pe rând trandafiri înalţi (*Maréchal Niel*) şi pitici (*Regina Astrid*), arbuşti de iasomie, de floarea-miresii, de *boule-de-neige* şi o sumă de alte soiuri cu flori roz şi albe, ale căror nume nu le-am ştiut niciodată, într-o succesiune de mici miracole de formă, culoare şi miresme (Doamne, cum ne îmbrăcau ele de parfum, la cea mai mică adiere!). Seara, cu o vădită încântare, Maria stropea cu furtunul toată suprafaţa; îmi pare că mai aud şi azi

susurul apei mărunțite în evantaie lichide și recăzând pe frunze și pe pământul reavăn. În grădina aceea am deprins culorile anotimpurilor, lupta răbdătoare și tăcută a plantelor și a arborilor cu tot ce le amenința, spațiul ca mângâiere a aerului blând pe brațele goale, timpul ca spațiu de joacă și visare.

Uneori nu eram singură. Asta se întâmpla în vizitele de câte două, trei săptămâni pe care ni le făcea Veronica, verișoara ai cărei părinți se stabiliseră pe celălalt mal al Dunării, în Cadrilater. Și se mai întâmpla în după-amiezile, și ele prea rare pentru gustul meu, în care venea Țuș, care locuia la câteva case depărtare. Acele ceasuri de joacă împreună cu ființe de vârsta mea erau prilejuri excitante și fericite, le-aș fi vrut continue, sau cel puțin zilnice, în orice caz, mult mai dese decât erau. Dar nu se putea, ele mergeau la școală, Veronica se întorcea la Turtucaia; și una, și alta aveau o sumă de frați, alte prietene, iar reprezentările lor despre lume erau fără îndoială mai exacte decât ale mele.

Adevăratul meu partener de dialog era mama, și nu mă săturam să stau de vorbă cu ea. Franceza era tărâmul nostru comun, pe care-l iubeam și pentru asta. N-o vedeam pe mama doar prin raport cu alții, ci și în ea însăși, ca fiind singura care-mi putea desluși mirările și pe care puteam s-o cred fără rezerve, pentru că ea nu mințea niciodată. Povestirile despre copilăria ei helvetică, despre o lume pe atunci de mult apusă, cea a bunicii, a părinților și mătușilor care o crescuseră erau mai vii și mai pasionante decât însăși realitatea. Nu măsuram bine cu gândul cei patruzeci de ani (azi, mai mult de un secol) ce ne despărțeau de acele doamne în lungi rochii negre – *tante Marie, tante Julia, tante Louisa* – care populau fotografiile din albume și-și avuseseră fiecare traiectoria, fericirea și dramele, nici cele două mii de kilometri care se întindeau între noi și peisajul feeric al lacului Léman, prezent în casă în fel și chip, de la cărți poștale la tablouri, de la gravuri vechi, cu marginile îngălbenite, la melodiile nostalgice pe care mama le cânta la pian, ștergându-și pe furiș câte

o lacrimă. Farmecul și vivacitatea evocărilor ei, care fără îndoială își retrăia cu fericire amintirile în timp ce mi le povestea, dădeau acelor imagini o consistență magică și de ele nu mă plictiseam niciodată.

Acest strat adânc al personalității ei rămânea de multe ori ascuns, pentru că dânsa se ocupa mai întâi de ceilalți și abia la urmă de sine însăși. Dintre cei ce au cunoscut-o, nici unul nu o pomenește fără dragoste, iar felul în care o zugrăvesc rămâne același: aspectul e al unei ființe subțiri și fragile, iar prima trăsătură este bunătatea. Apoi vin celelalte însușiri: blândețe, tact, măsură, inteligență, distincție, sensibilitate la necazurile altora, milă pentru cei cu greutăți, săraci, bolnavi, oameni cu probleme, singurateci sau speriați de viață. Acelora le făcea vizite, acelora le scria, pe ei îi asculta, socotind în tot felul cum să-i ajute. N-o interesau vedetele, oamenii cu succes, bogătașii. Instinctiv îi alegea pe cei ce se aflau, fie și trecător, în suferință. Mama detesta minciuna, lingușeala, grosolănia, înfumurarea. În prezența lor exprima fie o sinceră indignare, fie o crispare tristă, iar noi cei din jurul ei, rude, prieteni sau cei ce ajutau în casă, ajunsesem să ne potrivim felul de a fi așa încât să nu o supărăm. Iar când era mulțumită, nimic nu ne părea mai dulce, mai plăcut decât să stăm de vorbă cu dânsa.

De acord cu tata, ea organizase pentru noi toți un program de viață înțelept și liniștit: fiecare își vedea de treabă fără să-i deranjeze pe ceilalți. Orele de masă erau respectate cu precizie: duminica la prânz, la ora 12, mama întorcea cele trei pendule ale casei. Siesta era zilnică, vizitele se făceau sau se primeau numai după-amiaza. Un ideal de echilibru și bunăvoință părea de la sine înțeles.

Dar nici mama n-avea totdeauna timp pentru mine. În anii aceia înființase o societate de binefacere în care investise multă energie și care-i dădea și multe bucurii. Începuse modest, cu ședințe de lucru de mână ca în orășelele elvețiene; apoi activitatea se extinsese din ce în ce. De la ceașca de lapte cald oferită

copiilor nevoiași dimineața la școală se ajunsese, în plus, la distribuiri de hăinuțe, încălțăminte și rechizite de școală la toate sărbătorile. Cotizau soțiile de negustori, de proprietari și cele ale notabililor din oraș, judecătorul, dirigintele Poștei, șeful de gară; deosebit de active erau învățătoarele și profesoarele de la școala de menaj, iar sufletul constant al acestor activități era mama. Își intitulase mica societate, cu statut juridic și reguli stricte, „Marele Voevod Mihai", înduioșată fiind de soarta acelui copil devenit rege prea devreme și speriat, după câte se povestea, de uralele care izbucneau la aparițiile lui în public. Societatea a fost activă până la intrarea țării în război, în 1941, când autoritățile au obligat-o să se transforme într-una din numeroasele unități de Cruce Roșie pentru îngrijirea răniților.

Pentru că nu mergeam la școală, ci învățam „în particular" cu diferite învățătoare, aveam, față de alți copii, neobișnuit de mult timp liber. Și trebuie să revin la grădina magică în care petreceam atâtea ceasuri și care trăiește în mintea mea cu o precizie uluitoare. Căci, la drept vorbind, în libertatea mea solitară, aproape toate gândurile, reflecțiile, judecățile generale, abstractizările le-am experimentat în cadrul ei liniștit, armonios și apărat. În ea făceam planuri de viitor, imaginam aventuri sau îmi organizam observațiile din ajun, punându-mi întrebări și dezlegându-le după cum mă tăia capul. Închipuisem niște jocuri mintale, ca acela de a porni de la o simplă propoziție pe care o contraziceam cu argumente, revenind apoi, contrazicându-le acum pe acestea și așa mai departe. Alteori făceam jocuri de asocieri, descoperind că și lucrurile cele mai diferite pot fi legate între ele prin câte o însușire comună. Ca mulți alți copii, aveam și o limbă inexistentă, făcută din silabe pe care le puteam combina la infinit și în care țineam cu glas tare discursuri animate, cu intonații pătimașe și o rapiditate de care aș fi cu totul incapabilă astăzi. Mintea copiilor este extraordinar de fecundă. Nu sunt sigură că învățământul colectiv, cu mersul său încet și treptele sale rigide, reprezintă cea mai bună soluție pentru dezvoltarea ei.

Iar grădina rămânea cadrul constant al tuturor întâmplărilor mele. „Descoperirile“ micii mele minți semănau cu brusca ieșire a soarelui de sub nori; trecerea ceasurilor o puteam măsura cu pasul, urmărind creșterea și descreșterea umbrelor; vântul rece de toamnă, care aducea pălirea și întunecarea culorilor, semăna cu angoasa și cu boala. Liliacul stufos de lângă cișmeaua de piatră din curte, mărul vajnic, prunul, caisul, alunul rămâneau personaje ale vieții mele interioare; le urmăream adormirea sub zăpadă, le așteptam trezirea, pe rând, în lunile de după somn.

N-am simțit niciodată, în jurul acelui tărâm binecuvântat, vreo amenințare, dar poate n-am eu antene pentru așa ceva: de obicei starea prezentă îmi pare aproape eternă, ceea ce e totodată liniștitor și periculos. Toamna, în 1939, am plecat la internat, ca de obicei de când eram în liceu; când am revenit, în vacanța de Crăciun, mi-am regăsit „casa“ (părinții, Maria, cărțile și celelalte) în altă locuință. Și nici nu prea îmi amintesc cum arăta fosta casă după ce am părăsit-o. Cred că am evitat, instinctiv, să mai trec pe acel trotuar; când mergeam spre Dunăre sau doar spre poștă, îl luam pe cel opus. Clădirea fusese vândută Primăriei, care a înființat acolo un cămin de copii. Ăsta era un lucru frumos; acum suprafața grădinii părea și mai mare, bătătorită fiind de picioruşele lor; singuri rămăseseră în picioare vreo doi pomi în care frunzele foșneau ca în trecut. Până la urmă casa, fiind și foarte veche, a fost dărâmată cu totul.

În nici un fel nu putem spune clipei „mai stai!“. Pretenția lui Faust e cu totul absurdă.

*

M-am întrebat uneori dacă nu greșesc, idealizând acea vreme, cum fac mulți dintre cei ce încearcă să-și retrăiască, în amintire, copilăria. A mea s-a situat într-o perioadă cu adevărat fastă: cea interbelică, atât de des evocată cu nostalgie, anume a doua decadă a ei. De curând, alte mărturisiri au venit să-mi confirme imaginile luminoase, păstrate din acea vreme. Cornelia Pillat,

care n-a locuit în Oltenița, dar al cărei tată copilărise acolo, evocă într-o importantă carte de amintiri[2] vizitele pe care le făcea cândva cu părinții, în orașul de baștină: „*Belșugul, voia bună, bucuria ospeției erau atât de firești – organic legate de activitatea prosperă a bogatului ținut – încât credeam că va dura veșnic… Straturile de flori de sub ferestre îmbălsămau, la căderea nopții, aerul răcoros. La nunțile nepoatelor și onomasticile verilor, vara, spre seară, sub umbrarele de viță, se întindea șirul de mese acoperite cu fețe albe ca omătul…*“

Și după ce descrie, într-o pagină plină de savoare, diferitele feluri de mâncare ale ospățului, apoi momentul cântecelor de la sfârșit și apariția lăutarilor țigani, povestește și prelungirea sărbătorii: „*A doua zi, priveam în Ostrovul Argeșului cum pregăteau pescarii ciorba din diferite soiuri de pești, fierți în borșul din ceaunul pe pirostrii, la focul de vreascuri la care se perpeleau burți de crapi la proțap. Icrele moi se luau cu lingura dintr-un castron și se întindeau pe felii subțiri de lipie.*“

De Paști, pe o felicitare, domnul Paul Amù, un oltenițean care a realizat o foarte documentată istorie a orașului, încă netipărită, vorbește de aceeași atmosferă luminoasă, dar îi urmărește și câteva din cauzele mai adânci: „*Aceste sărbători ne fac să coborâm în timp, când eram copii și când de Paști ne înnoiam cu îmbrăcăminte și încălțăminte, mergeam la biserică, toată lumea era veselă, ne împărtășeam, treceam sub o masă mare plină cu flori… când eram alături de părinții, rudele, prietenii și cunoscuții noștri împreună cu care ne simțeam minunat, când lumea avea rostul și obiceiurile ei statuate în timp, când omul era stăpân pe avutul și pe mediul său de viață. Vremurile făcuseră ca în societatea românească să-și găsească loc și ocupație fiecare potrivit felului său de a fi, bun sau rău, sărac ori bogat, prost ori deștept, vrednic ori puturos, astfel că fiecare își cunoștea lungul nasului, era mulțumit de poziția sa socială și era*

[2] Cornelia Pillat, *Ofrande*, Universalia, București, 2002, pp. 36–37.

util orașului, pentru că nu puteau trăi unii fără alții. Parcă totul, în general, avea alt farmec și – indubitabil – lumea era mai bună.“

Acum câțiva ani, o distincție universitară conferită soțului meu ne-a prilejuit o călătorie în America, în statul Iowa, stat „predominant agricol“. S-a întâmplat că am putut adăuga celor două, trei zile petrecute în campusul studențesc – pentru noi o descoperire în sine – două săptămâni în casa unor vechi prieteni, al căror nume va apărea de mai multe ori în cursul acestui text. Davenport, orașul în care ei locuiesc și pe care l-am străbătut în diverse direcții cu mașina, dar și cu piciorul, îmi pare că nu e lipsit de oarecari asemănări cu Oltenița, bineînțeles păstrând proporțiile (Davenport e de vreo trei ori mai mare). Cele două orașe s-au născut cam în același timp (mijlocul secolului al XIX-lea) și sunt clădite după același plan, mult folosit pe atunci, cu străzi paralele și perpendiculare. Înconjurat de o câmpie cu ferme despărțite de mari suprafețe de pământ și situat, ca Oltenița, în apropierea unui fluviu puternic (la noi, Dunărea; la ei, Mississippi), Davenport mi-a prilejuit într-o după-amiază o preumblare singuratică pe străzile sale calme și umbroase. Casele seamănă toate, frapant, între ele: mai toate, puțin retrase față de trotuar, au o intrare cu trepte la stradă, mai toate se supun aceluiași stil local (sunt acoperite cu scânduri albe, care să le ferească de umezeală și de vânt), iar garduri nu există. Pomii înalți, verevițele și iepurașii din iarbă, straturile cu flori de la intrare creează o atmosferă de îndestulare modestă și harnică. Îmi spun azi, evocându-l, că oarecum la fel ar fi arătat Oltenița, desigur cu stilul ei, dacă s-ar fi dezvoltat în direcția inițială și în continuarea aceleiași tradiții. Cu o deosebire totuși, care-mi apare în minte acum și pe care mama mi-o semnalase cândva: „Casele astea de tip vagon, s-a mirat ea, au loc mult pentru flori, e drept, dar de ce fiecare din ele întoarce spatele vecinului, de parcă n-ar vrea să-l vadă sau se ferește de el?“

Țin minte că remarca mi-a displăcut. I-am găsit, în timp, o explicație privind puterea vântului de câmpie, pe care Elveția natală a mamei nu-l cunoștea. Dar, iată, Davenport e și el în câmpie. Știu și eu? Poate că, la urma urmei, e vorba de un detaliu fără nici o importanță.

*

Dar să lăsăm acest tip de asociații, recunosc, ușor fanteziste. Memoria pare a avea o bizară tendință de a apropia între ele situațiile pe care le-am trăit cu bucurie și poate, de asemenea, șocurile dureroase pe care le-am suportat. Nu este ușor să-ți păstrezi luciditatea, ea este un bun care se vrea mereu câștigat împotriva ignoranței, a uitării și a propriilor noastre patimi.

Clădirea în care ne-am mutat în 1939, după ce am părăsit vechea și dulcea casă a copilăriei, se numea „la bancă". Era într-adevăr o bancă, la drept vorbind rezultatul unei aventuri financiare în care tata și frații săi se avântaseră după încheierea Primului Război Mondial. Entuziasmul unirii realizate, noua împroprietărire a țăranilor, perspectivele largi care se deschideau țării noastre după Tratatul de la Versailles, toate creaseră un avânt, o încredere care a caracterizat rareori istoria noastră. Bănci agricole s-au născut atunci cu duiumul, în toate orașele din țară. Banca „Gura Argeșului" a fost o întreprindere familială la care se asociaseră alți câțiva deținători de economii; a început frumos, cu ridicarea unei clădiri în stil neoclasic, o miniatură bine proporționată a băncilor din București, și a funcționat în primii ani satisfăcător. Dar nu după mult timp, s-au ivit greutățile. Țăranii care se împrumutaseră nu reușeau să-și plătească datoriile, dobânzile acestora se acumulau, creditorii alarmați își retrăgeau și ei depunerile, situația era agravată de criza mondială de la sfârșitul anilor '20. Într-o monografie a orașului Oltenița, apărută în 1932, ni se spune că în oraș există cinci bănci, toate născute după război „*din cauza extinderii comerțului*", dar se

adaugă: „*Criza economică de astăzi le-a pus aproape pe toate în calea desființării*“[3].

În țara noastră, situația a fost rezolvată prin votarea, în 1934 și la inițiativa partidului liberal, a legii „pentru lichidarea datoriilor“, cunoscută mai apoi ca „legea conversiunii“: ea ștergea toate datoriile debitorilor, în majoritate țărani (măsură care a permis marea dezvoltare economică ulterioară), dar nu despăgubea în nici un fel pe acționari, care-și pierdeau astfel toate economiile. Fenomenul s-a numit în epocă „prăbușirea creditului“. Singura instituție care s-a văzut sprijinită financiar a fost Banca Națională, ceea ce se explică prin rolul ei central în tot sistemul bancar românesc.

N-au lipsit atunci vocile care susțineau că măsura fusese inspirată de considerente electorale și că Banca Națională fusese sprijinită pentru că era, de fapt, o „citadelă liberală“. Adevărul e că măsura fusese dureroasă, dar înțeleaptă în plan general, chiar dacă politicienii noștri n-aveau, poate, toată experiența și priceperea necesare. (Ca o curiozitate, trebuie să spun că acea lege care-l ruina pe tata a fost prezentată și susținută în Parlament de Aurelian Bentoiu, viitorul său cuscru – prilej de glume între Pascal și mine, care am trăit toată viața destul de departe de asemenea probleme.) Astăzi mi se pare că acea măsură, venită în completarea împroprietăririi țăranilor la sfârșitul Primului Război Mondial, dovedește o atitudine deosebit de generoasă, cum istoria ne oferă puține exemple.

Trebuie spus că, între cele două războaie, rivalitatea extremă dintre cele două mari partide politice care alternau la putere și s-au văzut mai târziu denumite „istorice“ lua aspecte uneori de-a dreptul comice; ea a tins să se prelungească, în chipul cel mai absurd, chiar în vremea în care victoria comunismului îi suprimase de mult orice valoare practică și ar fi cerut, dimpotrivă,

[3] Alexandru I. Mărculescu, *Oltenița, studiu album monografic*, mai-iunie 1932, p. 68.

un efort de solidaritate. Am asistat cu stupoare, în anii ’50, la o încrâncenată dispută pe teme vechi de cel puțin cincisprezece ani între tata și un fost secretar al socrului meu, unul țărănist, celălalt liberal; amândoi ieșiseră de curând din captivitate, amândoi, deși n-o știau, aveau să repete această experiență și totuși, în loc să realizeze că se aflau acum de aceeași parte a baricadei, își pierdeau timpul certându-se între ei ca niște copii.

Dispariția depunerilor de la banca Gura Argeșului a însemnat pentru părinții mei și evaporarea unei moșteniri pe care o făcuse mama, în valoare de vreo sută de mii de franci elvețieni, ceea ce reprezenta în lei o sumă importantă. Mama a fost prea filozofic detașată de bunurile lumești ca să se plângă vreodată; ideea băncii i se păruse de la bun început riscantă, dar dragostea ei pentru tata și aplecarea ei spre fatalism, împreună cu mentalitatea tatei, nelipsită de oarecare componentă orientală, au făcut ca mama să cedeze de fiecare dată în luarea hotărârilor care-i priveau pe amândoi.

După intrarea în vigoare a legii conversiunii, banca „Gura Argeșului“ n-a fost declarată în faliment, situație de neconceput pentru orgoliul familiei, ci doar „în lichidare“, ceea ce a însemnat pentru tata mai mulți ani de efort pentru răscumpărarea poliților de la diferiții deponenți, în speranța că acestea, adăugate la valoarea depunerii inițiale, să poată fi acoperite cândva prin vânzarea clădirii. Prețul luat pe casa veche a intrat și el în acea operație care, oricum, l-a îndepărtat pe tata pentru mulți ani de la practica medicinei. În toamna anului 1939, când ne-am instalat la etajul întâi al fostei bănci, a început pentru noi toți o perioadă nouă a existenței, nu doar pentru că ni se schimbase decorul cotidian, ci pentru că în Europa începuse războiul și nimic n-avea să mai fie ca înainte.

*

Locuința nouă a fost cu totul diferită de cea veche. Întâi de toate, nu aveam grădină: a trebuit să ne despărțim de cei doi

câini, care au fost cedați unor colegi de vânătoare ai tatei. În al doilea rând, se afla toată la etaj și intram în ea pe scara din față a unei clădiri mai degrabă impozante. Ajunși sus, pătrundeam într-un decor armonios, dar destul de neobișnuit.

Trebuie să spun că mama a avut un adevărat dar pentru dispunerea și decorarea interioarelor. Obiecte aparținând stilurilor celor mai diverse se vedeau așezate în așa fel încât să creeze, împreună, un loc îmbietor. Camerele de aici fiind neobișnuit de mari și de înalte, a avut toată posibilitatea să se joace cu diferitele mobile care se acumulaseră în casa veche, dar și în pod și în unele încăperi ale ei nefolosite. Multe din ele proveneau din moștenirea mătușii din Elveția, care avusese o casă frumos înzestrată. Tata, la rândul lui, se pasionase pentru antichități și tot cumpăra tablouri, piese de mobilier și diferite obiecte. Dar gustul său era ezitant și numai mama reușea să armonizeze între ele forme și volume atât de diferite.

Camera principală singură, în acea clădire care nu fusese gândită pentru o viață de familie, avea o sută de metri pătrați și aproape patru metri înălțime; extrem de luminoasă, între ferestrele înalte rămâneau panouri de zid pe care încăpeau câte două tablouri, unul mai mare deasupra, unul mai mic dedesubt. Diferențele de stil nu erau atât de mari cât s-ar părea. Se aflau acolo un Grigorescu (nu mare) și doi Luchieni, cu peisaje rurale, dar și o sumă de pânze în stil folcloric, potrivite cu orientarea țărănistă a tatei și semnate de un pictor, cred, local, pe nume Gore Mircescu. Pictura mai nouă era reprezentată de un Ressu și un Iorgulescu-Yor, dar și de câteva peisaje mici de Kimon Loghi. În schimb, în altă parte a casei figurau pe pereți o sumă de gravuri occidentale, vechi și sobre, în negru-alb, dintre care una mai ales îmi fermecase copilăria: de dimensiuni destul de mari, ea reprezenta moartea lui Socrate și, pentru că mi se explicase povestea, ajunsesem să pricep textul latin care o întovărășea și care, iată, mi-e prezent în minte și azi, probabil cu unele greșeli, împreună cu imaginea acelui bătrân ținând o cupă în mână

și înconjurat de tineri îndureraţi: *Socrate, supremo vitae die, cum pœne in manu jam mortiferum teneret poculum, ut non ad mortem trudi, verum in caelum videretur ascendere…* Altele îl reprezentau pe Isus Christos între apostolii Iacob și Ioan, sau pe Napoleon aclamat de ostași în prima din cele *O sută de zile.* Revenind la încăperea cea mare, o masă de biliard, pripășită cine știe cum și acoperită cu un covor vechi persan (acesta se află și astăzi în apartamentul nostru), crea două spații numai bune pentru câte un grup de fotolii și scaune, în jurul câte unei măsuțe de marchetărie pe care se puteau odihni, la ora ceaiului, ceștile de Limoges pe care le iubeam. Câteva sculpturi în bronz, de mărime potrivită, la modă în Bucureștii anilor ’20, stăteau pe console acoperite cu câte un șal indian, în timp ce taburete Brumărescu își ofereau suportul, sub câte o țesătură cu model turcesc, pentru vreun album sau un cofret părând a ascunde cine știe ce taine. Ca în orice casă burgheză, întregul părea gândit spre a ocroti și a desfăta pe cei ce trăiau în el. Pentru mine, înaltele odăi înlocuiau „grădina fermecată“ cu sugestii intens orășenești; era clar că în acel spațiu închis și protector viața multora din cei ce-l locuiau avea să fie preponderent interioară.

Am găsit tot acest decor gata pus la punct când m-am întors de la internat, într-o vacanță de Crăciun. Poate că cel mai mult m-au fascinat atunci cele două oglinzi înalte, așezate față în față în odaia mare, la o depărtare de vreo zece metri una de alta: nu mă săturam să cercetez jocul pe care-l suscita reflectarea uneia în cealaltă, felul în care imaginea mea de fetiță de doisprezece ani se vedea înmulțită de nu știu câte ori până la ștergere, până la amețeală, și îndoiala pe care ele mi-o strecurau în suflet despre însăși consistența realității. Într-adevăr, chiar realitatea pe care o trăiam era paradoxală, aveam o locuință de mare răsfăț într-o vreme în care problemele noastre financiare erau cât se poate de încurcate. Iar inconsistența realității s-a verificat curând: acele două oglinzi au fost primele obiecte vândute, anii trăiți atunci de părinții mei au fost, pentru ei, ultimii de bunăstare

şi abia douăzeci de ani mai târziu, după multe încercări, li s-a îngăduit să se stabilească din nou în mediu urban, într-o garsonieră din Bucureşti în care mai târziu şi-au dat şi sfârşitul.

Oricum, anii pe care i-am petrecut în acea clădire au fost apăsători şi plini de primejdii nedesluşite. La unsprezece ani primisem în dar, de la Tilly, soţia unchiului Ionel, prima mea agendă. Nu-mi însemnam în ea programe sau proiecte, ci mici întâmplări trecute, boli, note căpătate la şcoală, vacanţe. Pe filele ei învăţam ce este timpul, felul în care el ne fură viaţa, dar şi felul în care memoria noastră o poate însuma: însemnările erau mărturia unei bătălii pierdute în realitate, dar câştigate în înţelegere. Întorceam paginile cu o respectuoasă sfială, fie că erau înnegrite de scris, fie că rămăseseră încă albe.

Pentru prima oară, în 1938, am însemnat în agendă ceva de ordin general, şi anume ocuparea Cehoslovaciei. Îmi amintesc şi azi sentimentul de indignare şi teamă pe care mi-l trezeau, în închipuire, armatele cotropind cu piciorul o ţară tăcută, incapabilă să se apere. În acei ani, întâmplările istoriei au fost atât de grave, încât nici copiii nu mai puteau să le ignore. Un scurt roman, delicat şi plin de haz, al lui Alexandru George, *Dimineaţa devreme*, descrie felul în care un băieţel isteţ, de vreo unsprezece, doisprezece ani, trăieşte aceste întâmplări: el încearcă să le dea o explicaţie raţională, umblă pe străzi, se duce la cinema, se preocupă de arme şi strategii. Îmbrăcate frumos, ţinute în casă şi ferite de orice pericol, fetiţele din acea vreme aflau doar de la radio sau din conversaţiile adulţilor ştirile cele mai grave, şi relativul mister în care toate acestea rămâneau le mărea puterea emotivă. Curând, în 1940, succesiunea evenimentelor a devenit atât de rapidă încât nimeni n-a mai putut să se ferească de grindina ştirilor proaste. Blitzkrieg-ul în Danemarca şi Norvegia, invadarea şi căderea Franţei, amputarea Ardealului, cedarea Cadrilaterului, a Basarabiei şi Bucovinei, urmate de cohortele de refugiaţi, abdicarea regelui, guvernarea legionară, cutremurul şi în curând rebeliunea ne-au maturizat pe mulţi într-un singur

an. Țin minte o lungă scutire de la școală pe care am avut-o după o gripă, în mai 1940; în camera cu radioul, pe peretele de deasupra lui, mama atârnase o hartă mare a Franței pe care cu steguleţe mici, de vânzare în librării, însemna pozițiile armatei franceze. Nu pot uita cu ce dezolare eram zilnic siliți să coborâm steguleţele mai spre sud, până ce în iunie linia de rezistență a frontului s-a prăbușit drept în mijloc și totul a fost pierdut.

Aproape toți anii războiului i-am trăit „la bancă", afară de un scurt răstimp în București. Perioada a coincis pentru mine cu o adolescență mai degrabă introvertită. În vara anului 1941, am găzduit la noi o familie de prieteni a căror casă fusese grav avariată în timpul rebeliunii legionare. Împreună cu ei am trăit momentul intrării noastre în război, pe care ei o interpretau sărbătorește, convinși că până în toamnă vom recupera Basarabia și cu asta, gata. Animația creată de prezența lor a coincis cu implicarea întregii noastre familii în activitatea spitalicească necesară pentru răniții care soseau de pe front. Pe lângă spitalul local, condus o viață întreagă de un excelent chirurg, doctorul Lucian Popescu, se deschisese o a doua unitate în clădirea școlii de menaj; tata, cu grad de căpitan în rezervă, îl conducea, mama era președinta societății de Crucea Roșie, iar noi, cele mici – Veronica, Țuș și cu mine –, ajutam zilnic la curățatul zarzavaturilor, la pusul și strânsul mesei, la tăiatul și împărțitul pâinii și așa mai departe. Linia de front s-a îndepărtat curând și spitalul nou a fost desființat; anii războiului au rămas însă apăsători, mirajul păcii se tot îndepărta, iar orizontul se umplea de întuneric. Comunicatele de pe front, bruiajul de la Radio Londra, tonul milităros al ziarelor noastre, filmele proaste de la cinematograf, precedate de jurnale de actualități cu scene de război, mai ales cele germane, de o mare violență și insuportabil de lăudăroase, camuflajul, numărul considerabil de uniforme militare pe străzi – toate alcătuiau un întreg greu de suportat. Nu doar tata, dar și cei trei fii ai unchiului Mitică erau în uniformă; Nicu, cel mai mare dintre ei, artilerist, a făcut toată campania de răsărit,

alegându-se pentru restul vieții cu un reumatism grav; așteptarea știrilor de pe front crea o tensiune dureroasă și constantă. Soluția mea personală a fost să mă abstrag cu totul. Mă închisesem în mine, comunicam greu, citeam cu intensitate. În 1940, la aniversarea mea de treisprezece ani, primisem în dar o antologie de poezie franceză în două volume – de la André Chénier la Mallarmé – care-mi deschisese teritorii nebănuite și captivante. Cărțile ocupau două biblioteci mari în odaia principală, una cu cărți franceze, alta cu cele românești. Regăseam și aici cele două chipuri pe care le lua pentru mine lumea cuvintelor, diferite în spațiu, diferite în timp și pe care nu reușeam prea bine să le conciliez. Oricum, mă cufundam în lectură ca în singura salvare. Mutilații pe viață pe care-i văzusem la spital, listele de morți tineri, ura adâncită între oameni, toate îmi păreau încă prea apăsătoare ca să le privesc în față.

O oarecare animație s-a produs în Oltenița în vara anului 1944. Bombardamentele americane asupra Bucureștilor puseseră pe fugă o mulțime de oameni. Orășelul dunărean, la doar cincizeci și cinci de kilometri depărtare de Capitală și lipsit de orice însemnătate strategică sau industrială, se prezenta ca un loc de refugiu ideal. Străzile s-au umplut de tineret și de oameni care păreau în vacanță, ca și când locul ar fi devenit dintr-odată turistic. Ca niciodată, el a fost ținta mai multor turnee: îl țin minte pe al Mariei Tănase, cu un succes bine meritat. Altădată au venit, pentru o conferință, frații Ionel și Păstorel Teodoreanu: am obținut atunci, cu încântare, pe exemplarul meu din *Hronicul măscăriciului Vălătuc,* semnăturile alăturate ale celor doi frați. Factorul principal al animației generale a fost activitatea teatrală inițiată de domnul Ferrat, un actor bucureștean care a organizat pentru tineretul local o serie de spectacole de amatori. Într-unul din ele, Veronica a recitat *Luceafărul*; tot ei i s-a încredințat un rol în *Trandafirii roșii*, o piesă în versuri de Zaharia Bârsan care a avut un real succes. Ba chiar, pentru unul dintre tinerii

aleşi – Dem. Savu – a fost punctul de plecare al unei cariere căreia avea să-i consacre întreaga viaţă.

*

Apoi ne-am mutat la Bucureşti, aproape imediat după schimbarea de la 23 august, în apartamentul din Piaţa Amzei, al acelor prieteni care credeau că-l părăsiseră doar temporar, plecând din ţară în Europa apropiată şi nebănuind că aveau să închidă ochii în depărtata şi atât de vag cunoscuta Americă de Sud.

Pentru mine personal, schimbarea de cadru a fost mai mult decât fericită. Dacă prima locuinţă, cea a copilăriei, fusese bucolică, iar a doua, a adolescenţei, avusese un ciudat aspect de anticariat combinat cu o închisoare medievală, de data asta îmi părea că intrasem, în sfârşit, într-un timp real. Apartamentul prietenilor noştri se afla la etajul al cincilea dintr-un bloc central, într-o capitală est-europeană foarte dinamică; mobilierul său, simplu şi de bună calitate, era tot modern, adică în stilul anilor ’30, iar de la balcon puteam să mă bucur de acea viziune de ansamblu care îmi părea atât de importantă pentru a-mi preciza gândurile. În el am trăit evenimente hotărâtoare pentru viaţa publică şi a mea personală, cele povestite în primul volum al acestei cărţi. La început, în ochii mei fuseseră toate pozitive: schimbarea de la 23 august şi încheierea păcii, bacalaureatul meu, guvernarea Rădescu, viaţa studenţească la Facultatea de Drept şi cursurile de la Institutul Francez, întâlnirea cu Pascal şi apropierea crescândă dintre noi. La urmă însă, farsa alegerilor din 1946, stabilizarea, arestările tot mai numeroase şi abdicarea regelui au fost pentru toţi lovituri din ce în ce mai grele, iar pentru mine plecarea din Bucureşti, renunţarea la cursurile de zi, despărţirea de Pascal şi incertitudinea crescândă cu privire la viitor încheiaseră toată perioada în culorile cele mai sumbre.

Iar acum, întoarcerea noastră n-avea nimic sărbătoresc. Oraşul căpătase o înfăţişare închisă, neprimitoare, sau cel puţin aşa mi se părea. La unchiul Mitică se refugiaseră câteva rude mai

puțin cunoscute mie, alungate de prin locurile lor sau prinse în încurcături financiare de nedezlegat. El însuși stătea mai mult la țară: parcă legătura cu pământul care-i mai rămăsese îi era tot mai dragă. Cât despre noi, nu ne întorceam acum, în nici un fel, „la bancă", în locul din care plecasem. Etajul întâi, cel în care mama dispusese cândva frumosul decor de care-mi aminteam, fusese între timp rechiziționat pentru un comandament rusesc, apoi preluat de Partid, care-l atribuise organizației sale de tineret. Părinții veniseră de la București și ambalaseră în lăzi și cufere rufăria, serviciile de masă, cărțile și perdelele; mai toate se aflau acum în pod, iar mobilele și covoarele făcute sul erau înghesuite în câteva încăperi mai mici. Între timp se încheiase și existența juridică a băncii, atribuită prin licitație, pe jumătate, tatei și unui cumpărător din București. În 1948, noile autorități ale orașului nu ne-au mai îngăduit să locuim decât în cămărușele din spatele clădirii și de la ultimul etaj, folosind scara de serviciu. Atribuirea unui spațiu obligatoriu în propria-ne casă a fost prima limitare a libertății individuale de care ne-am izbit. La drept vorbind, această observație o fac abia acum: atunci am socotit-o o simplă măsură administrativă, probabil tranzitorie și impusă de greutățile unui război pierdut. Legile care au reglementat „spațiul locativ" au rămas însă în vigoare timp de patruzeci de ani, fiind una dintre pârghiile cele mai puternice de manipulare a oamenilor. Ce poate fi mai important decât încăperea sau încăperile în care dormi, îți iei masa, îți culci copiii, citești sau te rogi? În anii următori, restrângerea lor până la limita suportabilului, speranța extinderii și tensiunile vieții „la comun" aveau să ocupe energiile și să deformeze firea multor sute de mii de oameni.

În acel an, dispozițiile, mai ales în provincie, nu erau încă prea drastice și ne-am rostuit aproape confortabil. Puteam eu să mă burzuluiesc, dar aveam să cunosc acolo ultimele luni ale existenței mele de copil unic în casa părintească, ferit de griji majore și înconjurat de o afecțiune protectoare fără egal. La nivelul superior aveam trei dormitoare mici, independente unul față

de altul; la etajul întâi erau o sufragerie, și ea mică, baia, bucătăria și o încăpere plină de cufere, mobilă și baloturi. Foloseam intrarea din spate; Maria dormea în bucătărie, ceea ce a însemnat din partea ei un mare sacrificiu.

Mi-am aranjat camera frumos, pentru că mi s-a dat voie să aleg lucrurile care-mi plăceau cel mai mult. Nu era mare, dar am avut covoare pe pereți, tablouri, perdele, masă de lucru și toate astea îmi păreau firești. Amintirea acelei încăperi e și acum o imagine prietenoasă pe care mi-e drag s-o reînviu; ba chiar am sentimentul că în orice clipă se poate deschide ușa, lăsând să apară chipul unuia din părinți, care se aflau la doi pași, dincolo de scară, cu treburile lor, în timp ce eu învățam pentru examene sau îi scriam lui Pascal.

Zilele mele în acea încăpere au avut două centre de greutate. Primul a fost focul din soba de teracotă, atât de prietenos, de variat, de „uman", după anonimele calorifere de bloc bucureștene încât, de bucurie că îl regăsisem ca în copilărie, am petrecut în fața lui, nemișcată, ceasuri întregi. Nu mulți dintre orășenii de astăzi mai pot experimenta fascinația flăcărilor, urmărind jocul mătăsos de nuanțe al arderii sau sunetul catifelat al jărateculuice se prăbușește, moale, asupra lui însuși. Orice contemplare a unui foc stăpânit e o întoarcere a sufletului în preistorie și poate că avem nevoie de o asemenea comunicare cu trecutul, de vreme ce atât de mult ne place s-o prelungim.

Al doilea centru de meditație a fost, în rama lui de lemn aurit, frunzoasă și grea, peisajul grigorescian care era tabloul cel mai de preț din casă și care mi-a fost repartizat în cameră fără ca eu să fi îndrăznit să-l cer. Argumentul de bun-simț al părinților a fost că mijocul cel mai sigur de a feri un tablou este să-l atârni în perete, lucru pentru care a și fost făcut. Era un peisaj relativ mic, fără oameni, fără animale; o linie în diagonală, coborând lin spre colțul din dreapta, închipuia o pantă ierboasă de un verde-pal, ofilit, care trăgea spre galben; singurul element dramatic era coroana ușor răvășită a unui pom singuratic, vizibil în luptă cu destinul de vreme ce era izolat în bătaia vântului,

ars de soare și părând a simți cum îi fuge pământul de sub rădăcini, într-o lentă, foarte lentă lunecare.

Am stat îndelung de vorbă, în acele luni, cu pomul singuratic, identificându-mă cu el. Mesajul său ar fi putut fi melancolic, dar n-a fost așa, ci dimpotrivă. Poate datorită cerului de un albastru blând, pe care niște nori pufoși păreau să lunece în joacă; poate pentru că aveam nevoie de un îndemn pozitiv, și nu de altul; cu siguranță însă pentru că pictorul închipuise cu o adevărată dragoste acea luptă solitară: „*Copac pribeag, uitat în câmpie...*". Ca și el, simțeam că-mi fuge pământul de sub picioare și bănuiam că sub cerul atât de înalt și atât de departe, fiecare dintre noi este de fapt singur; dar îmi încordam voința și-mi spuneam că dacă el a rezistat și mai dă și frunze, poate că la dificultățile crescânde ale vremii am să pot rezista și eu.

Tabloul a fost vândut în anul următor prin Consignația și a asigurat hrana părinților mei timp de două-trei luni bune; cât mă privește, nu simt în nici un fel dorința de a-l revedea. Bunurile de acest fel trăiesc mai mult decât oamenii și trec, în chip firesc, din mână în mână: a te fi bucurat de ele, chiar un timp scurt, rămâne un privilegiu. Sper însă, din toată inima, că actualul posesor îl iubește tot atât de mult cât l-am iubit eu atunci. Poezia născută din acea reunire a câmpului, a ierbii, a cerului și a singurătății nu poate decât să îmbuneze orice suflet, așa cum a făcut-o cu al meu.

*

Anul acela – 1948 – a avut o înfățișare stranie. Pe planul cel mai larg, la nivel internațional, a fost cel în care s-a dezbătut și finalmente adoptat de către ONU, în decembrie, Declarația Universală a Drepturilor Omului și cel în care a fost creat Planul Marshall, care avea să aducă Europei Occidentale o nemaivăzută prosperitate. Asupra țării noastre și a celor vecine s-au abătut în schimb, ca într-o înaintare cu tancuri, măsuri politice și legislative care le-au desfigurat cu totul. Autoritățile nu-și ascundeau intenția de a clădi o societate nouă, iar în acest scop

devenea tot mai evident că, mai întâi, trebuia distrusă cea veche. Noua orânduire avea însă, pentru mulți, un chip destul de întunecat, iar opinia publică nu era pregătită pentru ceea ce urma să se întâmple. De pildă, în octombrie 1947 se vorbise cu mare satisfacție despre fuga în Anglia a lui Mikolajczyk, fostul șef al opoziției și președinte al partidului agrarian polonez, ca și despre formarea de către el a unui guvern polonez în exil. Comparația între el și Maniu, a cărui soartă fusese și era încă mult mai gravă, a apărut chiar și în ochii românilor ca un fel de victorie a polonezilor. De fapt, victoria era în ambele cazuri a comuniștilor, care în Polonia scăpau în chip civilizat și onorabil de o prezență stânjenitoare. Evenimentul decisiv a fost altul, și el s-a petrecut, în același octombrie 1947, fără ca milioanele de cetățeni din Est să știe exact ce li se pregătea: se înființase Cominformul, un organism care urma să coordoneze activitatea a nouă partide comuniste din Europa (între care și cel francez, și cel italian), constituind nucleul unei structuri de bloc anti-occidentale. Din acea clipă a devenit obligatorie, pentru fiecare dintre ele, alinierea la URSS și copierea nemijlocită a experienței partidului comunist bolșevic (indicat pe atunci cu sigla PC(b) ce evita pronunțarea prea repetată a ultimului adjectiv, purtător de conotații înfricoșătoare). Scopul mărturisit al noului organism era acum „instaurarea în țările de democrație populară a unui regim cât mai apropiat de modelul sovietic al socialismului, dacă nu chiar identic cu acesta“[4]. Secretarul partidului polonez, Gomulka, a încercat fără succes să obțină pentru țara sa mai multă independență, dar în mai puțin de un an a fost demis și arestat.[5] Cominformul avea un organ de presă, *Pentru pace trainică, pentru democratie populară*, care timp de ani de

[4] Tatiana Volokitina (Moscova), „Crearea Cominformului și perspectivele unei alternative social-democrate în Europa de Vest“, în *Analele Sighet*, vol. 3, București, Fundația Academia Civică, 1997, pp. 761–762.

[5] Roman Wyborski, „Începutul războiului rece: Szklarska Poreba, 22–27 septembrie l947“, *ibid.*, p. 730.

zile a orientat activitatea partidelor comuniste și și-a avut sediul întâi la Belgrad, apoi la București. Desfășurarea evenimentelor, în tot cursul anului 1948, a fost grăitoare în acest sens.

Nu știu în ce ritm s-au petrecut schimbările în celelalte țări, dar în România, zelul grupului conducător a fost de așa natură încât măsurile decisive s-au îngrămădit aproape toate în anul 1948. Partidele de opoziție, tradiționale, fuseseră toate interzise; rămăsese activ doar partidul social-democrat, iar el a fost absorbit de partidul comunist în primele luni ale anului. În februarie ne aflam sub dominația unui partid unic, cel comunist, care multă vreme s-a ascuns sub denumirea de Partidul Muncitoresc Român. În 28 martie, un simulacru de alegeri a produs o Mare Adunare ai cărei membri au votat, în cvasi-unanimitate, mai întâi o nouă Constituție, apoi au ratificat și votat, tot în unanimitate, un număr incredibil de decrete și de legi. Datorită acestei activități febrile s-a putut realiza în luna iunie măsura esențială, și anume naționalizarea mai tuturor „întreprinderilor industriale, bancare, de asigurări, miniere și de transporturi“ (până la sfârșitul anului aveau să fie naționalizate și celelalte categorii). Tot prin legi și decrete, toate domeniile de activitate s-au văzut restructurate și voi pomeni doar câteva: în armată, de pildă, după înregistrarea unui mare număr de demisii ca răspuns la abdicarea impusă regelui, din cadrele active sunt trecute în rezervă, pe criterii politice, mii de ofițeri, interzicându-se și portul vechilor decorații. În justiție se desființează barourile, se disponibilizează magistrați, se modifică substanțial Codul Penal (îmbogățit cu o sumă de crime și delicte definite elastic), se legiferează funcția asesorilor populari și se înființează Procuratura generală: astfel, cetățeanul se vede tot mai ferm învinovățit și tot mai prost apărat. În domeniul cultural se reformează învățământul de toate gradele, se disponibilizează zeci de profesori universitari, se desființează Academia Română și se reînființează cu alți membri, se desființează Fundațiile regale și se dezvoltă ARLUS (Asociația pentru legăturile cu

Uniunea Sovietică), se interzic (și vor rămâne interzise până în 1964) 8 463 de titluri de cărți și reviste; în sfârșit, apare un curs de istorie română obligatoriu în învățământul de toate gradele, în care prezența Rusiei pare mereu binefăcătoare, iar activitatea claselor conducătoare și mai ales a monarhiei, constant malefică.

Sub această adevărată grindină de schimbări esențiale ale modului lor de viață, oamenii au plecat capul și n-au mai reacționat în nici un fel. N-apucau să se indigneze de o măsură, că survenea alta. Mai trebuie spus că foarte puțini dintre ei și-ar fi putut zugrăvi un asemenea tablou de ansamblu, pentru simplul motiv că unele legi și dispoziții se publicau în presă, dar altele nu; cât despre Monitorul Oficial, care apoi s-a numit Buletinul Oficial, cu încetul nu s-a mai găsit de vânzare deloc. În plus, tabloul de mai sus e incomplet pentru că lipsește din el măsura decisivă, și anume înființarea, în luna august 1948, a poliției politice după modelul Cekăi, a NKVD-ului sau a Gestapoului, sub numele devenit celebru de Securitate (DGSP, Direcția Generală a Securității Poporului).

Toate acestea aveau să ducă la o structură cu totul nouă a societății românești: într-o extremă se afla acum aparatul de partid care, sprijinit de simplii membri, ținea în mână, cum se spune, pâinea și cuțitul; în extrema opusă un număr de arestați și condamnați care creștea cu atâta repeziciune încât, vechile și noile penitenciare devenind neîncăpătoare, s-a înființat în martie 1950 primul lagăr de muncă, cel al Canalului Dunăre-Marea Neagră, a cărui istorie este astăzi bine-cunoscută. Între cele două extreme se afla marea masă a oamenilor obișnuiți, încercând să rămână într-o relativă libertate și să-și câștige viața prin toate mijloacele îngăduite.

Arestările se produceau „în valuri" și pentru că dispozițiile legale nu prea erau cunoscute, de multe ori cei arestați nu se așteptau la ele. Mereu se spera ca ultimul „val" să fie chiar ultimul, dar nu era, ci dimpotrivă. Noile dispoziții creaseră categorii de deținuți pestrițe, necunoscute până atunci. Nu se mai aflau

închiși doar opozanți și foste elite politice, sau participanți ai mișcării de extremă dreaptă și colaboratori ai regimului antonescian, ci fel și fel de ființe: studenți și liceeni care participaseră la demonstrații sau răspândiseră câteva manifeste, țărani fruntași care-și exprimaseră neîncrederea în viitoarele colhozuri, curajoși care încercaseră să treacă granița ilegal, negustori acuzați de sabotaj pentru tot soiul de fapte, o sumedenie de preoți (în 1948, biserica greco-catolică a fost asimilată forțat celei ortodoxe). Și așa mai departe. Uneori deținuții dădeau de veste familiilor, alteori nu. Pe măsură ce se înmulțea numărul celor întemnițați, se schimba și sensul cuvântului „pușcărie". Dacă la început el mai păstra ceva infamant, legat de soarta deținuților de drept comun, pe parcurs situația intrase într-un soi de normalitate („a, și pe Cutare l-a luat, nu știai?"); ba chiar, de la un punct încolo puteai socoti rușinos să nu faci parte din categoria celor persecutați, să fi trecut prin viață atât de discret încât să nu meriți nici măcar să faci închisoare.

Să ne întoarcem la microcosmul familiei noastre și la începutul anului 1948, când cele ce urmau să se întâmple în lunile următoare nu existau încă decât în mintea câtorva inițiați de rang înalt, la Moscova și la București. Filele istoriei se întorc pe rând, una câte una. Chiar dacă i-ai trăit întâmplările, imaginea de ansamblu n-o poți cuprinde cu mintea decât după ce totul a trecut.

*

După cum am spus, între cămărușele în care ne instalasem se număra și o mică sufragerie ce se afla la nivelul etajului întâi. În ea își găsiseră loc pianina și o dormeză; era o încăpere calmă, primitoare și se încălzea ușor. Un antreu o despărțea de intrare și de bucătărie. Exact în centrul antreului, încuiată și barată de un bufet de sufragerie, o ușă întunecată, cu două canaturi de lemn opac, marca sfârșitul teritoriului nostru. Dincolo de ea se întindea spațiul sălii mari pe care o folosisem ani de-a rândul ca loc de masă, salon și bibliotecă, în care de atâtea ori ne

regăsisem cu prietenii și rudele noastre și în care acum se țineau ședințele Uniunii Tineretului Comunist. În serile de sâmbătă era de multe ori bal, cu taraf și acordeon; zgomotul era foarte mare și toată clădirea vibra sub picioarele dansatorilor de sârbe, dar acele prilejuri vesele erau mai degrabă simpatice; îmi spuneam că fusese poate imoral să ne bucurăm singuri de un spațiu în care, iată, puteau petrece acum atâția tineri.

Mult mai impresionante însă și mai de temut erau ședințele, care aveau loc dimineața. Masa prezidiului era așezată, se vede, chiar dincolo de ușă; cei care conduceau desfășurarea ședinței vorbeau clar și răspicat, așa încât, în picioare în micul hol întunecat, puteam să nu pierd nici un cuvânt. Prima oară am fost izbită ca de niște palme în obraz de violența și ura care răzbăteau din acele cuvântări. „Foștii exploatatori" între care simțeam bine că ne aflam și noi (deși nu am auzit niciodată nume proprii) erau zugrăviți în culori atât de hidoase, intensitatea urii de clasă era atât de mare și părea atât de sinceră încât m-am îngrozit. Existase oare ea dintotdeauna și doar noi trăisem inconștient, orbește, fără să-i bănuim adâncimea? Respectul și afecțiunea cu care fuseseră înconjurați părinții mei să nu fi fost decât ipocrizie slugarnică? Cine era de vină pentru toate acestea? Două generații ale unei familii de localnici harnici munciseră câte o viață întreagă ca să-i aducă pe tata și pe frații lui la situația pe care o aveau; el învățase și practicase medicina ani de-a rândul printre foștii lui tovarăși de joacă, ridicase niște clădiri, administrase județul, încercase să facă bine, dar, desigur, felul său de viață evoluase, eleganța lui naturală, umorul discret și gesturile afabile nu mai erau ale unui mic provincial – și ce era cu asta? Trebuia să rămânem cu toții în stadiul în care ne născuserăm, nu ne era îngăduit să creștem, să căpătăm o cultură și o imagine mai complexă despre lume, trebuia oare să ne ascundem progresele, ce anume ar fi trebuit să facem ca să fim *iertați*? Am fi putut oare *alege* să ne naștem în alt loc, undeva la țară într-o familie săracă, am fi putut oare să refuzăm hrana, educația,

formația care ne-a fost dată? Peste tot în lume, nu numai la noi, se petrecuse vreme de mai bine de un secol mișcarea spontană a oamenilor de la țară spre orașe; cei care, primii, își aleseseră alte meserii, alte profesii și reușiseră în ele ar fi trebuit lăudați, nu insultați! De ce atâta ură, și cum de răbufnea ea oare dintr-odată în fraze atât de clare, de organizate, de logice? Ce ne aștepta de acum încolo?

Acea primă ședință pe care o ascultasem nevăzută s-a încheiat totuși cu un sentiment pozitiv, deși cu totul neașteptat: a fost un elogiu fierbinte adresat mareșalului sovietic Rokossovski, ce părea să fi devenit deodată un erou național român. Laudele care i se aduceau, aparent cu aceeași sinceritate, m-au nedumerit și mai mult.

A doua experiență de acest fel a fost o ședință în care s-a dezbătut o problemă de politică internațională. Se luase undeva (la ONU, probabil) o hotărâre care fusese votată de șaisprezece, sau douăzeci, sau douăzeci și două de state și care, pentru un motiv sau altul, nu ne convenea. Ca urmare, acele state au fost insultate în fel și chip, iar în discuții, tratate cu tot disprețul imaginabil. La sfârșit s-a redactat un text rezumativ, care trebuia probabil transmis la București și se încheia cu propoziția următoare: „Noi, organizația de tineret a Partidului Muncitoresc Român din orașul Oltenița, hotărârea celor douăzeci și două de state o declarăm… ca nulă!“

Trebuie să spun că, așa singură cum eram, m-a pufnit râsul. Formularea ridicolă și disproporția între acel grup de adolescenți și cele douăzeci și două de state mi s-au părut atât de caraghioase, încât n-am putut să mă stăpânesc. Foarte curând însă, cu o reacție în sfârșit lucidă, am început să văd în fața ochilor, cu un fior crescând, zeci, sute, mii de localități pe tot cuprinsul țării și în toată Rusia până la Vladivostok, în care grupuri de tineri rosteau aceleași fraze cam în același timp – și m-am înspăimântat cu adevărat.

Asta era reacția corectă. Din clipa aceea, am încetat să mai urmăresc ce se petrecea în încăperea vecină. Pe de o parte, a trage cu urechea la ceea ce nu-ți este destinat e necuviincios și umilitor. Pe de alta, ce puteam afla? Nimic încurajator, nici o veste bună pentru noi, dimpotrivă. Și am luat obiceiul să traversez cât mai iute încăperea de câte ori auzeam voci dincolo de ușa dublă, întunecată, care delimita atât de firav spațiul în care eram lăsați să trăim.

*

„*E o oră de când ai plecat*“, spune Pascal în prima lui scrisoare, iar în a doua: „*Trebuie să lucrez cu disperare ca să uit… și ca să pot realiza condițiile pentru noi. E oribil să-ți dai seama că meriți să trăiești și totuși nu ți se permite. Azi am orchestrat aproape un întreg andante dintr-o sonată de Beethoven. Asta ca să știi ce am lucrat, nu pentru a mă mândri.*“

Situația familială a lui Pascal era destul de tensionată. După divorțul care intervenise în 1937 între părinții lui, Aurelian Bentoiu se recăsătorise în 1940 cu Lucreția Enescu, soprană dramatică aplaudată în Italia vreme de vreo cincisprezece ani și care acum renunțase la activitatea muzicală. Oricare ar fi calitățile unei mame vitrege, ea nu constituie neapărat un liant solid în noua sa familie, mai ales când există doi copii mari (la data când sosise, Pascal avea treisprezece ani și Marta, zece). Sentimentul de urgență pe care mi-l mărturisea Pascal era legat de dorința de a fi noi împreună tot timpul, dar și de cea de a fi el autonom. În plus, simțeam amândoi apropiindu-se unele încercări de ordin general pe care nu le puteam imagina exact, dar nici ocoli.

Între tată și fiu exista o dragoste neobișnuit de intensă, și de o parte, și de cealaltă. Diferitele aptitudini ale lui Pascal îl umpluseră pe tatăl său de mândrie, dar tocmai multiplicitatea înzestrărilor și posibilitatea de a le cultiva dăduseră adolescenței

lui Pascal o traiectorie complexă, aparent capricioasă, pe care rigoarea minții părintești nu reușea întotdeauna s-o înțeleagă.

Aurelian Bentoiu împlinea, în 1948, cincizeci și șase de ani și se afla în punctul cel mai înalt al carierei sale. Era de mult considerat un as al baroului; reprezentase partidul liberal în mai multe guverne. Câștigarea unor procese importante îi îngăduise cândva cumpărarea unei moșii de 50 de hectare în apropierea satului său natal și a altor 150 la oarecare depărtare. Iubea cu toată ființa acest pământ, în preajma căruia copilărise și pe care și-l câștigase singur; ridicase pe el o casă, înzestrase acel domeniu cu un inventar mecanic bogat; după confiscarea lui de către stat el a devenit imediat o fermă model, intitulată „Prietenia româno-coreeană". Fizicește înalt, osos, subțire, cu o față prelungă și o voce baritonală care îi era de mare folos pe plan profesional, Aurelian Bentoiu avea ceea ce se numește „prestanță" într-un grad pe care l-am văzut rareori depășit. Era vesel, deschis, prietenos, dar neiertător cu incultura sau cu lipsa de logică. Lucra fără întrerupere; ca toți oamenii foarte activi, nu părea niciodată grăbit, dar nici o secundă nu era trăită distrat sau nerodnic. Unul din marile mele regrete rămâne faptul că nu l-am auzit niciodată pledând. Pledoariile sale erau, se pare, zdrobitoare pentru adversar: expunerea lor era uneori comparată cu înaintarea unei armate motorizate. Iar un judecător i-a spus odată ceva amuzant, care făcea cinste corectitudinii sale: „Știi că noi avem obiceiul să verificăm articolele de lege invocate în instanță, chiar și de maestrul matale, Istrate Micescu… La dumneata nu mai verificăm, e inutil!"

În raport cu el, Pascal părea fragil, chiar fizicește. Cei douăzeci de ani erau puțini, realizările doar în viitor. Puternica personalitate a tatălui său nu putea să nu-l impresioneze, iar faptul că-l simțea amenințat îl împiedica să se revolte. Opoziția dintre ei se năștea dintr-un singur motiv: Pascal înțelegea să se îndeletnicească exclusiv cu muzica, iar tatăl său socotea asemenea alegere dezastruoasă. Argumentele fiecăruia păreau celuilalt absurde.

Încercau să se înțeleagă, pentru că se iubeau; nu reușeau, și sufereau amândoi.

În toamna anului 1939, la doisprezece ani și jumătate, Pascal începuse să ia lecții de desen și pictură cu Petru Aurel Constantinescu, profesor la Belle-Arte și autor, între altele, al unui portret foarte expresiv al lui Aurelian Bentoiu, portret care a stat totdeauna la loc de cinste în diferitele noastre locuințe. Talentul copilului era evident; sârguința lui, așijderea. Timp de doi ani și jumătate a lucrat în diferite tehnici, cărbune, acuarelă și până la urmă ulei. Lucrările de început s-au pierdut aproape toate; dintre cele în ulei există încă patru sau cinci peisaje de format mare, cu certe calități; marea izbândă a fost însă ultima sa lucrare din 1942, un autoportret în tonuri de alb, gri și bleu care este nu numai o imagine emoționantă a adolescentului de cincisprezece ani, nu doar o dovadă peremptorie despre ce ar fi putut însemna drumul său în această direcție, ci pur și simplu un tablou bun, al unui artist matur.

Și totuși, în acel an Pascal a renunțat definitiv la pictură; n-a reluat-o niciodată și nici n-a regretat-o, așa cum se întâmplă când o dragoste mai puternică, hotărâtoare, te desparte de o legătură ce nu mai are sens.

Începuse să studieze vioara cam odată cu pictura; progresa la fel de repede și, după trei ani de studiu, lumea muzicii i se dezvăluise cu o neașteptată adâncime. A ales-o deci pe aceea, înțelegând că la nivelul de intensitate dorit un singur om nu se putea împărți; a obținut atunci un nou profesor, cu care a început să lucreze pe la sfârșitul anului 1942 și care a fost Vasile Filip.

Cu acesta lucrul a fost mai intens, perspectiva tot mai largă. Tânărul și-a investit toată energia în studiul viorii și timp de vreo doi ani, până în 1944, chiar a crezut că va deveni violonist. Lucra multe ore pe zi, studia sonate de Bach și Haendel, două concerte de Viotti, unul de Mozart, ba chiar și concertul de Max Bruch, cu acompaniament de pian. În sala de festivități de la Sf. Sava, a cântat cu orchestra *Romanța în fa major pentru*

vioară și orchestră de Beethoven; tatăl său era în sală și ne putem închipui cu ce bucuroasă emoție îl asculta.

Dar tot ce e viu se schimbă și în curând urma să aibă loc o nouă cotitură în evoluția tânărului muzician. Studiul pianului de curând început, o ușoară boală de plămâni care l-a silit să încetinească ritmul de lucru și mai ales lunga vară a anului 1944 în care, de frica bombardamentelor, școlile s-au închis în aprilie și copiii – Pascal și Marta – au fost trimiși la Bran – toate la un loc au permis lui Pascal o lungă și concentrată auto-analiză. Da, îl fascinau lumile muzicale ale marilor compozitori, dar parcă și mai mult i-ar fi plăcut s-o creeze pe a sa. Bucuria de a construi cu unități de timp, de a mișca și a îmbina timbre și mase sonore, de a îngemăna linii melodice și a le sili să transmită idei – toate la un loc alcătuiau o ispită puternică. Dar un asemenea scop cerea o dăruire totală, nu suferea nici o cheltuială de energie în afara sa și ca atare, în ianuarie 1945, Pascal a renunțat definitiv la lecțiile de vioară.

Astăzi, când putem cuprinde într-o singură privire lucrările care-i alcătuiesc opera de o viață, e ușor să spunem că a avut dreptate și că la fiecare răscruce a intuit drumul just, sacrificând ceea ce era de sacrificat. Pentru tatăl său, lucrurile erau însă departe de a fi atât de limpezi. Își spunea că băiatul nu duce nimic la bun sfârșit: după pictură, renunța acum la o carieră de solist promițătoare, iar cea de compozitor despre care tot vorbea se contura mai neclar decât oricare alta. Perspective, avantaje, renume? Care anume, și mai ales când? La sfârșitul unei lungi existențe de privațiuni eroice? Viața e o luptă continuă, trebuie să știi ce vrei, să te ții de drumul pe care l-ai apucat, să-l urmezi până la capăt…

Întâlnirea cu maestrul Jora a fost fără îndoială cea mai însemnată din viața lui Pascal. A urmat echivalentul a patru ani universitari, cu excepția lunilor dintre mai și octombrie, în timpul cărora Jora ținea să asiste personal, în calitate de rector, la toate examenele Conservatorului, luându-și în continuare concediul

și reîncepându-și apoi activitatea pedagogică privată. Dar lecțiile, oricât de substanțiale ar fi fost, nu acoperă decât o parte a ceea ce a însemnat legătura de o viață între elev și maestru. Pentru Pascal, pe lângă experiența artistică a marelui muzician, pe lângă seriozitatea unui învățământ de tip germanic desfășurat la cel mai înalt nivel, decisiv a fost exemplul uman. Originalitatea asumată, rectitudinea caracterului, umorul, generozitatea, curajul, replica ascuțită, stilul aristocratic de viață – toate aceste trăsături definitorii ale maestrului au acționat asupra discipolului, într-o atmosferă de afecțiune cvasi-părintească dintr-o parte, cvasi-filială din cealaltă, a cărei exprimare a fost menținută de amândoi într-o extremă rezervă. Caut cu atenție cuvintele cele mai exacte, pe care le-aș vrea și sugestive; asemenea structuri de sentimente sunt foarte rare și nu te poți apropia de ele decât cu o mare discreție. Schimbul de scrisori care avea să aibă loc între elev și profesor, în anii serviciului militar al lui Pascal[6], e fără îndoială mai grăitor decât tot ce aș putea spune aici, pentru că se aude acolo chiar glasul lor.

Între 1945 și 1948 Pascal a lucrat cu Jora armonia, contrapunctul, fuga, compoziția și orchestrația, practic toate disciplinele Conservatorului. În 1947 a terminat *Sonata* sa de pian; cu timiditate, i-a cerut profesorului său încuviințarea să i-o dedice, iar acesta a acceptat. Lucrarea va căpăta mai târziu numărul de opus 1 și își va aștepta îndelung prima ei execuție publică, în 1985, cu pianista Ilinca Dumitrescu. Ascultasem de multe ori *Sonata* în primii ani de când ne cunoscusem; îmi plăcea grozav, era vie, ritmată, mi se părea că-l exprimă perfect pe tânărul care-și croia cu atâta energie drumul în viață, iar el ne-o cânta totdeauna cu plăcere. De curând, Viniciu Moroianu i-a dat o viață nouă; am fost din nou fericită s-o reascult și să-i regăsesc

[6] *Mihail Jora. Studii și documente*, Editura Muzicală, București, 1995, vol.1, pp. 362–380.

autorul vesel, spontan și dinamic, așa cum era în vremea în care împlinea douăzeci de ani.

În 1948, Pascal și-a început prima lucrare de orchestră, o simfonie din care mai târziu nu va reține decât o parte, sub numele de *Uvertura de concert* (op. 2). Va încheia lecțiile cu Jora în mai sau iunie 1948, fără să știe că încheierea era definitivă. În trei ani de lucru concentrat, sub impulsul unui sentiment crescând de urgență și care s-a dovedit dintre cele mai binefăcătoare, terminase, așadar, întreg programul Conservatorului.

*

Schimbasem cu Pascal doar câteva scrisori, când s-a ivit o ocazie să ne revedem. Mișu, cu doisprezece ani mai mare decât mine, totuși cel mai tânăr dintre cei trei veri despre care am mai vorbit, se căsătorea în februarie și dorea să-i fiu domnișoară de onoare. Ideea mă încânta: tot ceea ce era legat de cei trei fii ai unchiului Mitică, pe care-i vedeam aproape ca pe niște frați ai mei, apărea în mintea mea în culori vesele. Dodel, care deținea pe atunci un post important în economie, era căsătorit de vreo trei ani cu Nana Frigator, care locuise multă vreme, la Oltenița, peste drum de noi: mai apropiată de mine ca vârstă, cândva o fetiță subțire, cu două codițe și funde impecabile, era acum o tânără elegantă ce forma cu Dodel o pereche de invidiat. Nicu ezita încă, avea să se căsătorească un an mai târziu, tot cu o prietenă din copilărie.

Singurul care nu s-a arătat încântat de perspectivă a fost Pascal. Reacția lui e de tot hazul: „*Mă zgârie foarte mult domnișoria ta de onoare, mai întâi pentru că nu te-am văzut de mult la brațul altuia și apoi pentru că pentru mine nu ești o domnișoară. Ești jumătate din ființa mea – care pleacă de la mine și joacă un rol idiot într-o piesă pe care o detest.*“

Lucrurile s-au aranjat foarte simplu, noi propunând și el acceptând să-mi fie „cavaler“. De fapt, se descoperise între timp un argument suplimentar, și anume că mireasa, încă în ultimul

an de liceu, era colegă de clasă, la Pitar Moș, chiar cu Marta, sora mai mică a lui Pascal. Slujba urma să aibă loc în biserica Amzei, nuntașii fiind poftiți în ținută de seară, adică, dacă se putea, smoking și rochii lungi.

Fără prietenia lui Marinette, tânăra elvețiancă de care ne legasem afectiv extrem de strâns, nu prea știu cum m-aș fi descurcat. Ea avea o rochie lungă, albă, dintr-o mătase grea, căreia i-am făcut un tiv la repezeală, și o haină de blană pe care am pus-o pe umeri în timpul slujbei religioase. Dacă stau să mă gândesc, cred că a fost ultima dată când am îmbrăcat o rochie lungă; vreo douăzeci de ani mai târziu, când s-au ivit din nou asemenea ocazii – la concerte sau spectacole de gală – erau la modă pantalonii, mult mai ușor de purtat.

Pascal era foarte dulce în smoking și la fel erau mirele și frații săi, toți trei înalți, arătoși și veseli (pentru nu știu ce motive obscure, le-am atribuit adeseori o asemănare cu gemenii Tarleton, admiratorii lui Scarlett O'Hara). N-am aproape nici o amintire din timpul slujbei, afară de faptul că era o mulțime de lume necunoscută. Apoi ne-am transportat cu toții la casa miresei, o vilă foarte plăcută, clădită de părinții ei în cartierul Dorobanți și în care noua pereche avea să-și petreacă toată viața. S-a petrecut, s-a râs și s-a dansat toată noaptea.

Cele două familii se cunoscuseră de curând, la impulsul tinerilor. Tatăl fetei, socrul mic, cum se spune în textele tradiționale, specialist în finanțe, lucra la Banca Națională în echipa noului guvernator, Aurel Vijoli, și ca atare era membru de partid. Socrul mare (fratele tatălui meu) era moșier expropriat. Și unul, și altul se priveau cu oarecare teamă. Noțiunea de „dosar" și chiar cea de „origine socială nesănătoasă" nu se precizaseră încă, dar limbajul presei de stat nu lăsa nici o îndoială asupra felului în care erau privite cele două categorii. Dragostea însă nu ține seamă de asemenea lucruri, iar invitaților nu le păsa și dansau de zor.

Mai trebuie să spun că acea căsătorie a fost fericită și trainică, mirii de atunci părăsind lumea pe care o cunoaștem în ultimele decenii ale veacului și lăsând în urmă două fete foarte reușite.

Pascal nu dansa; în seara aceea am stat așezată cuminte lângă el și am avut tot răgazul să observ și să mă gândesc la o mie de lucruri. Rămân recunoscătoare acelei petreceri pentru una dintre cele mai grațioase imagini de pe atunci care mi-au rămas în minte: o fată înaltă, cu trăsături fine, într-o lungă rochie roz care-i punea în valoare talia subțire; memoria mi-o restituie înconjurată de trei siluete masculine, una din ele fiind a vărului meu Nicu, cel care făcuse războiul; tânăra râdea și-și scutura din când în când peste umeri lungile șuvițe blonde. Reli Sorescu avea atunci optsprezece ani și la cei douăzeci și unu ai mei, din ce în ce mai gravi, îmi părea aproape o copilă; foarte curând avea să fie actriță la unul din teatrele bucureștene, să se căsătorească apoi cu pianistul și compozitorul Dan Mizrahy și în sfârșit să trăiască ani îndelungați la Paris ca soție a ambasadorului român la UNESCO, Valentin Lipatti, cu întreg amestecul de tensiune și confort pe care-l presupune situația. Pentru mulți bucureșteni care au văzut-o cândva de departe, pe scenă sau în vreo lojă a Ateneului, chipul ei a rămas un simbol al acelui tip de frumusețe fragilă pe care o zărești în treacăt și care te atrage fără s-o înțelegi prea bine, dorind doar să n-o vezi ofilindu-se și să nu dispară prea curând.

*

Reîntoarsă la Oltenița, m-am apucat cu adevărat de programul în patru puncte pe care mi-l propusesem: examene, stenografie, muzică, lectură. Domeniile nu erau toate noi, dar spiritul în care le abordam era foarte diferit de ce fusese.

În primul an de drept, contactul susținut cu ideile generale și extrema lor coerență în domeniul juridic exersaseră asupra mea o vrajă puternică. În anul următor însă, frecventarea cursurilor de istorie și mai ales a celor de literatură de la Institutul Francez mă îndepărtaseră pas cu pas de lumea concretă a proceselor, dovedindu-mi că tărâmul literar, așa cum era el (impur, seducător, vulnerabil) mi-era infinit mai aproape de suflet. Iar

cele ce se întâmplau în viața noastră publică începuseră să-mi inspire un fel de oroare pentru întreg domeniul juridic, cel puțin din punct de vedere practic. Nu pătrunsesem încă în tainele justiției de clasă, nu măsurasem întreaga forță cu care se urmărea distrugerea sistemului în care încă ne aflam, dar o seamă de lucruri îmi săreau în ochi și erau revoltătoare. Cum să aperi dreptatea într-un sistem politic care o neagă la tot pasul, pretinzând în schimb că de abia o instaurează? Cum să fii avocat în procese în care sentința e comunicată dinainte? Cum să crezi în demnitatea legii, când nașterea și formularea ei țin de criterii pur politice, favorizând sau defavorizând categorii întregi de oameni, fără nici o legătură cu inocența, meritele sau vinovățiile fiecăruia? Ce existență ar fi aceea în care ar trebui să supraviețuiești profesional, ba încă să-ți faci un nume, într-un mediu atât de viciat din punct de vedere moral?

Dacă aș fi avut convingeri marxiste (sau naziste), aș fi socotit probabil „moral“ tot ce ar fi contribuit la distrugerea vechilor societăți, mândrindu-mă că sunt „revoluționară“. Din locul însă unde mă așezase destinul și de unde vedeam deja înfăptuite atâtea nelegiuiri, nu puteam judeca în alt fel. În plus, prin temperament sau alcătuire genetică, am oroare de violență; ca foarte mulți alții, sunt în mod firesc reformistă. Celor de felul meu nu le place ca lucrurile să stea pe loc, ei socotesc că e bine ca ele să fie ajustate continuu și ameliorate spre mai multă dreptate socială, spre un sprijin mai real al celor defavorizați, dar progresiv, așa cum e și creștinește, dar cu încetul, echilibrând mereu avantajele și dezavantajele, nu distrugând tot ceea ce există și acumulând astfel cu dezinvoltură (cum au făcut-o naziștii și comuniștii) mai multe crime și nedreptăți decât în nu știu câte secole precedente.

Așadar, în ochii mei, de mediul juridic al acelor ani nu se putea decât fugi. Auzisem spunându-se că în Uniunea Sovietică meseria de avocat era una din cele mai disprețuite și, la început, nu înțelesesem de ce. Acum se vedea foarte clar. Avocații

pledau fie din oficiu, încercând fără nădejde să apere persoane pe care le știau dinainte condamnate, fie în cauze mărunte precum divorțurile, pentru împărțirea unor „averi“ sordide (un aragaz, un dulap cu oglindă, un aparat de radio). Magistrații erau simpli funcționari, plătiți ca să dea o formă legală unor sentințe care li se comunicau. Procurorilor li se cerea mai mult, căci ei erau obligați să atace vehement ființe pe care le știau lipsite de o adevărată apărare. Drumul pe care-l alesesem și pe care mersesem un timp se înfunda.

Până la urmă m-am prezentat totuși la examene, fără tragere de inimă și cu un minim efort, pentru că îmi închipuiam că în vreo slujbă administrativă, chiar și una de secretariat, o licență mi-ar fi prins bine. A lua o facultate nouă de la capăt, lucru care până nu de mult ar fi fost simplu, devenise o iluzie cu totul nerealistă; abia dacă-mi vedeam părinții ajutându-mă încă un an, un an și ceva, după care va trebui să mă descurc singură. Startul pentru literatură, cel puțin pentru moment, era pierdut. Îmi rămânea să termin ceea ce începusem și să învăț ceea ce mi se cerea, dar niciodată, niciodată n-aveam să lucrez activ în profesia pentru care crezusem că mă pregătesc. Nu eu mă schimbasem, ci ea; n-aveam nici un chef să-mi petrec existența lucrând cu amărăciune într-o lume a legilor fără lege.

Pe de altă parte, trebuia să mă pregătesc să-mi câștig viața cumva. Cu dactilografia mă deprinsesem bine; stenografia era o treaptă superioară și mă și interesa. M-am apucat din nou s-o exersez, de data asta singură. În acel an am întrebuințat multe ceasuri perfecționându-mi scrierea și descifrarea rapidă; efortul mi-a fost răsplătit în chip ciudat, nu peste multă vreme.

Programul inițierii în muzică nu avea nimic obligatoriu, era o pură plăcere. Hotărârea de a-l urmări sistematic venea din dorința de a-l înțelege mai bine pe Pascal, dar știam de mult că trebuie să-mi extind cunoașterea în acea direcție. Făcusem vreo doi ani de pian, începuți prea târziu și mă descurajase lipsa mea de memorie muzicală; în ceea ce privește muzica simfonică,

mă mulțumisem să-i respect domeniul de departe, ca și cum aș fi așteptat îndrumări pentru a-l frecventa. Iată, ele veniseră. Radioul era însă monopolizat în fiecare seară de tata, care asculta cu pasiune știrile și emisiunile politice de la Radio Londra. Odată – eram încă la București – m-am așezat lângă el și m-am silit să ascult cu atenție una din ele în întregime: „Numai vorbele sunt de ei, am conchis eu la sfârșit cu tristețe; de spus, ne spun ce ne place nouă să auzim, dar de făcut, nu fac nimic…“ Generația noastră nu prea se îmbăta cu apă rece.

În schimb, puteam asculta concertul de duminică dimineața, retransmis din sala Ateneului. George Georgescu fusese suspendat timp de doi ani și jumătate, cum fuseseră în străinătate și alți mari dirijori care nu-și încetaseră activitatea sub guvernarea nazistă, dar fusese reintegrat în februarie 1947. Acum nu mai putea angaja decât soliști români sau din țările de Est, care de altfel erau excelenți. Oricum, pentru mine era important să învăț. Ascultam cu atenție, încercam să înțeleg tot mai mult, ferindu-mă să emit judecăți, ca să nu spun prostii. Ascultarea muzicii simfonice se deprinde cu răbdare dacă nu ești de tip auditiv. Toți muzicienii pe care-i cunosc receptează lumea întâi prin auz; mulți dintre ei, tocmai din cauza asta, au mare talent la calambururi, care-i amuză, deși evident le disprețuiesc. Cred că la mine văzul ocupă primul loc, și mai cred că în această categorie intră majoritatea oamenilor: melomanii din născare, fie ei profesioniști sau adevărați cunoscători, există în societățile noastre într-un procent relativ mic. Poate că lucrurile se vor schimba odată cu regresul culturii scrise și cu dezvoltarea artelor spectacolului. Inițierea mea în muzică a fost, începând din acel an, lentă, dar progresivă: astăzi, pot spune cu recunoștință că muzica îmi este una din cele mai mari, mai binefăcătoare și mai constante bucurii.

Citeam biografii de muzicieni și chiar reluasem pianul, de plăcere și dintr-un fel de curiozitate. Regăsisem printre altele un volum de sonate de Mozart, pe care le „citeam“ mai mult

cu gândul decât cu degetele. Îl reluasem chiar și pe Hanon, dar mai ales o rugam pe mama să-mi mai cânte câte una din bucățile cu care mă fermecase în copilărie.

*

În sfârșit, punctul de program cel mai fascinant rămânea lectura, punct justificat de regăsirea lăzilor noastre cu cărți și de accesul la biblioteca lui Pascal. Și aici trebuie să mă opresc și să mă gândesc mult, pentru că, în viața mea ca și a multora, lectura a fost, am dreptul s-o spun acum când încheierea drumului e aproape, sursa unor bucurii atât de lungi și de substanțiale, încât de abia dacă mă pot încumeta să le cântăresc.

Generația mea este una dintre ultimele care au trăit în ceea ce s-ar putea numi „civilizația cărții": azi, atotputernicia electronicii și audiovizualului marginalizează însăși comunicarea prin cuvânt. Ce să mai vorbim de frumusețile de limbaj admirate timp de două-trei mii de ani (nu mai mult)! N-am cum să nu constat că foarte multe dintre valorile în care am fost noi crescuți (noi = copii ai clasei de mijloc din Europa de Est) și-au pierdut strălucirea în chiar scurtul răstimp al existenței noastre. Două dintre pierderi rămân pentru mine deosebit de dureroase: a scăzut importanța literaturii în general, a dispărut supremația limbii și culturii franceze în special. Dar, în istorie, câte limbi, câte literaturi, câte civilizații au pierit fără urmă…

„Ce era să faceți și voi?" poate că vor spune unii. „N-aveați televizor, aproape că n-aveați nici radio când erați copii, stăteați și în provincie, vai de capul vostru – citeați, atâta tot!"

De-ar fi atât de simplu!

Nu știu când am învățat să citesc. De scris am scris devreme, totdeauna foarte urât – ca și acum. Lectura însă îmi pare consubstanțială vieții. Am amintiri despre cărți pentru copii foarte mici, cu fel și fel de ilustrații și caractere de tipar – simple sau împodobite. Practic, până la șapte ani, doar în franceză. Rudele mamei mi le trimiteau din Elveția, dar și aici – la Socec, unde mergeam

cu mama să le cumpărăm – se găseau destule. Tot la Socec (la parterul Galeriilor Lafayette, actualul magazin Victoria) reînnoiam abonamentul la o revistă pariziană de copii care mi-a sosit săptămânal de când aveam cinci ani și până la treisprezece (s-a întrerupt la căderea Franței, în mai 1940). În propaganda stângii franceze de după război revista a fost aspru criticată pentru că răspândea idei religioase (creștine), pentru că în ea se vorbea prea mult despre istoria Franței și despre personaje nobiliare, pentru că avea un public mai mult burghez și se ocupa atent de bunele maniere. Poate. Pentru copilul solitar care eram, ea a fost o mană cerească. Sosirea factorului, joia, era un eveniment. Timp de o săptămână citeam totul din scoarță în scoarță, până și reclamele; dezlegam cu ajutorul mamei cuvintele încrucișate și, mai ales, citeam cu înfrigurare noile episoade ale celor două romane foileton, care se desfășurau timp de aproximativ șase luni fiecare. Episoadele astea mă fascinau; era totdeauna vorba despre familii cu mulți copii și o intenție educativă sugerase autorilor să-și situeze acțiunea în mediile, epocile și zonele geografice cele mai diferite. Putea fi vorba de micul îngrijitor al unui elefant la curtea unui faraon, de două adolescente plecând, în zilele noastre, să facă un reportaj în Tibet, de întâmplări din vremea lui Ludovic al XIII-lea, de vacanțe petrecute la bunici la țară și așa mai departe: pentru mine, toate aceste povești erau în același grad exotice și, fiind atât de variate, mă interesau mai mult decât celebrele cărți ale contesei de Ségur (care au încântat-o pe fiica mea în anii ’60). Îmi plăceau în schimb basmele autoarei, pentru că semănau cu ale noastre; nu era nimic extraordinar în asta de vreme ce ea era rusoaică, era fata generalului Rostopcin, cel care a dat foc Moscovei în fața lui Napoleon. Citeam și pe românește: *Legendele antice* ale lui Popa-Lisseanu, *Zânele din Valea Cerbului*, *Robinsonii Bucegilor, Poveștile Pelișului* scrise de Carmen Sylva (bătrâna regină Elisabeta) și așa mai departe. *Poveștile* lui Creangă, în schimb, cu lexicul lor

atât de bogat și de rar întâlnit, mi-au pus adevărate probleme de înțelegere.

În ce consta oare în copilărie atracția magică a lecturii, care mă făcea să socotesc feerice orele în care, culcată pe burtă pe covor, uitam de mine și călătoream cu nesaț în imaginar? Cred că în primii ani, înainte de a ajunge la subiectul propriu-zis, acționa aproape inconștient un fel de satisfacție a decodării. În definitiv, a citi înseamnă a recunoaște anumite semne care te trimit la un cuvânt, acel cuvânt te trimite la o imagine și mai multe imagini înlănțuite comunică un sens. Poate că pentru copiii mici există la fiecare din aceste trepte o bucurie subterană a greutății învinse. Mult mai târziu, când tot procesul a devenit fluent și rapid, el cade cu totul în inconștient și nu mai urmărim decât mesajul primit.

Evident că nevoia de libertate e satisfăcută, în lectură, de lărgirea incomensurabilă a orizontului nostru spațio-temporal, în contrast cu monotonia vieții zilnice. Pe la doisprezece ani și pe măsură ce creștem în vârstă, lecturile noastre se diversifică și devin mai complexe: *David Copperfield, Ultimul Mohican, Coliba unchiului Tom, Robinson elvețianul* și, bineînțeles, *Cei trei muschetari* introduc în memorie noțiuni și probleme de morală care depășesc cu mult simpla informație, iar aceasta, câtă e, se leagă de personaje care ne inspiră admirație, înduioșare, dispreț și așa mai departe. În contact cu literatura, începând cu cea pentru copii și adolescenți, creștem totodată cu inima și cu gândul, cum vom face și mai târziu cu literatura mare. Și aceasta datorită, între altele, neobositei activități de decodare pe care n-o mai percepem conștient și care reprezintă prețul infim plătit pentru toată acea bogăție.

Școala impune tipul de lectură pe care nu-l faci de plăcere, ci de nevoie, pentru că așa ți s-a ordonat și presupui că se va verifica dacă ai citit sau nu. Îi pot înțelege pe copiii care, luând contact cu lectura doar în felul ăsta, rămân toată viața cu rezerve față de ea, mai ales dacă au întâmpinat ceva greutăți. Fără

ipocrizie, sunt recunoscătoare sorții pentru șansa de a fi avut, în această privință, o acomodare spontană și ușoară.

Îmi plăcea și să mi se citească cu glas tare. Poate că, la început, așa am și învățat. Mama îmi citea, apoi se întrerupea pentru un motiv sau altul și pleca din cameră; eu rămâneam cu cartea în față și dacă voiam să știu ce se întâmplă mai departe, trebuia să încerc să mă descurc.

Așadar, din copilărie, ca mulți alții din generația mea, am făcut din lectură cea mai constantă și mai entuziasmantă ocupație și așa a rămas până în ziua de astăzi. Cu timpul, am trecut și eu de la pasiunea pentru *ce* se spune (informația despre teritorii exotice, trecut, domenii necunoscute) la interesul pentru *cum* se spune, începând desigur cu personajele favorite sau detestate și ajungând la toate deliciile oferite de analiza acelui *cum*. Într-un sfârșit, am ajuns la marele privilegiu de a căuta – și de a găsi – omul din spatele textului, percepând ceea ce el ne transmite, fie și involuntar, din propria sa experiență și admirându-i puterile magice. Ca toată lumea, am astăzi cu diferiții autori raporturi de prietenie sau antipatie personală. Nu există prieteni mai plăcuți decât autorii cărților din bibliotecă. Sunt mereu disponibili, nu se supără dacă-i uiți, nu-ți reproșează nimic, chiar dacă ar avea motive întemeiate, de pildă că i-ai bârfit; stau tăcuți pe raft și dacă-i cercetezi îți răspund, deși îți sunt infinit superiori, oferindu-se cu generozitate și dragoste. Alcătuiesc în mintea și în sufletul tău o întreagă societate vie, caldă, mobilă. De câte ori n-am visat la conversațiile care aveau loc în casa doamnei de La Fayette, autoarea acelui roman desăvârșit care este *La princesse de Clèves*, dar și a mai multe nuvele la fel de impecabile – și la care soseau în fiecare după-amiază, punctual și cu bucurie, în *carrosse* sau în *chaise à porteurs*, cei mai buni prieteni ai săi, anume La Rochefoucauld și doamna de Sévigné! Oare ce-și spuneau unii altora acești cunoscători atât de fini ai sufletului omenesc, încât a trebuit să așteptăm pe Dostoievski și Proust ca să-i ajungă și să-i depășească? Textele lor stau pe

raft, dacă întind mâna pot să-i fac pe toți trei să învie, deschizând cărțile lor la întâmplare, și se va anima odată cu ei, din cuvinte vechi, patinate, succedându-se într-un magic echilibru, o întreagă epocă, o întreagă civilizație pierdută.

Cărțile mari sunt de multe feluri, dar au toate o virtute comună: ele așază realitatea cotidiană într-o ordine logică, inteligibilă, odihnitoare. Pentru noi toți, cotidianul este devorator de energie. Îți aruncă în față zeci de realități fragmentare, bune și rele, într-o succesiune extrem de rapidă și de solicitantă; răspunzi cum poți, uneori ești satisfăcut de tine, alteori nu; îți rămân neînțelese mii de lucruri: motivațiile celorlalți, hotărârile pe care tocmai le-au luat în taină și care te vor afecta, întretăierea printr-un simplu hazard a unor serii cauzale care ar fi fost previzibile, ba chiar propriile tale reacții; totalul acestor incertitudini are în el ceva înspăimântător. Din toate aceste incertitudini, doar câteva se vor regăsi pentru cititor în construcțiile atent elaborate, în care totul – sau aproape totul – e inteligibil, în care între secvențe există o necesitate armonioasă și în care a fost supravegheată artistic orice formulare. Ce lume ideală! Întrerupându-te din limpezimea unei pagini de acest fel, suprafața mesei tale de lucru sau aspectul propriei tale încăperi, cea a vieții de fiecare zi, ți se par uneori aproape de neînțeles.

Un calm recunoscător, iscat din exigența estetic satisfăcută, înconjoară întreg actul lecturii cu o aură misterioasă (și iarăși reamintesc că vorbesc de autorii mari, de lecturile fericite). Peisaje neștiute, evocări din zone cețoase ale istoriei, sfaturi înțelepte, probleme ale altora ți-au modificat gândirea, de fiecare dată adăugându-i câte ceva, de fiecare dată îndepărtându-te de la obsesivele gânduri zilnice și reașezându-le în dimensiunea lor reală, care e mult mai măruntă și mai neînsemnată decât ți se păruse. Un polen binefăcător s-a scuturat din paginile cărții și ți-a fecundat sufletul. Trezindu-ți interesul pentru alții, te-a apropiat de iubire; îmbogățindu-ți cunoașterea, te-a apropiat de adevăr.

Și n-am spus nimic despre poezie…

Cine cunoaşte acest tip de experienţă va fi atras în chip spontan de orice interior cu multe cărţi, de orice perete cu rafturi de bibliotecă şi, dacă în preajmă se află un fotoliu şi o lampă, se va crede aproape de rai. Stilul de viaţă al oricărui pasionat de lectură sugerează calmul, tăcerea, participarea emotivă măsurată cerebral, voluptatea răbdătoare. Cel ce are vocaţia lecturii va trece prin viaţă cu o mai înţeleaptă detaşare decât s-ar bănui. El îşi va relativiza propriile sale încercări cam în felul în care o face un preot, familiarizat cu spectacolul zilnic al naşterii şi al morţii. Este un om care ştie că minţile cele mai strălucitoare ale secolelor îi stau în vecinătate, cu înţelepciunea şi forţa lor de gândire. Un om care-şi cunoaşte micimea, în raport cu acei uriaşi blânzi care se lasă cercetaţi cu atâta uşurinţă. Un om care practică, fie şi inconştient, prin simplul fapt că citeşte, două virtuţi fundamentale: admiraţia şi recunoştinţa.

Astăzi, când scriu, mă aflu pe ultimele trepte ale versantului descrescător al vârstelor, dar citesc cu aceeaşi pasiune şi cu aceeaşi bucurie.Tot ceea ce lectura a depus în mintea mea se află undeva, în străfundul memoriei, şi la fel emoţiile suscitate de poveste, dacă poveste a fost. Uneori, în tăcerea nopţii, îmi pare că percep o forfotă de fiinţe suple care lunecă uşor şi în care pot izola din timp în timp câte o imagine: Catherine Earnshaw alergând prin iarba aspră spre Heathcliff, Sei Shonagon împăturind delicat o însemnare în sulul dur care-i slujeşte drept pernă, Sarah Miles căzută în genunchi sub ploaia de bombe şi legându-se faţă de Dumnezeu să nu-şi mai revadă iubitul dacă el scapă cu viaţă. Alteori, câte un vers izolat sau o frază frumoasă ca un vers străbate acea forfotă silenţioasă în chip de săgeţi albe şi cuvintele lor aproape că nu mai poartă sens, sunt muzică pură, accente, durate, culori sonore, rămânând mereu amicale, binevoitoare, în calmă complicitate cu mine.

Memoria mi-e selectivă, elimin prezenţele nocive, stau în preajma celor pe care-i iubesc. Am păstrat în lumea cărţilor o sumedenie de prieteni apropiaţi. Autori şi personaje sunt la fel

de vii ca și mine, am raporturi de afecțiune și admirație atât cu Dostoievski însuși, cât și cu blândul prinț Mîșkin sau cu pătimașul Dmitri. Sub ochii mei, Oriane de Guermantes se pleacă spre tânărul Proust peste brațul unui fotoliu, deși e drept că nu aud ce-i spune. Cu toții, de altfel, mi-au prelungit viața în chip incalculabil. Am trăit fără îndoială acea lună de vară pe care am împărțit-o zi de zi cu Hans Castorp, dar și meticuloasa, lunga lui acomodare cu viața sanatoriului, urmată de cei șapte ani care s-au scurs atât de repede, din cauza monotoniei programului. Ba chiar am trăit minunata sa moarte în foșnetul frunzelor de tei schubertiene, după care am înviat ca să mă pot strecura, nevăzută și înfricoșată, la căpătâiul lui Ivan Ilici. Cel mai aproape îmi rămân poeții: ei nu se ascund în trupul unor creaturi imaginare, ci își oferă îndoielile, exaltarea și lacrimile în somptuoasa crisalidă a câtorva cuvinte miraculos cumpănite și pot simți cum tremură sufletul lor gol, adiind lângă sufletul meu.

Mai sunt și autori care nu vorbesc despre ei înșiși, nici nu declanșează feerii multicolore, ci doar stau de vorbă cu noi. Ne spun câte în lună și în soare pe un ton liniștit, ne împărtășesc concluziile lor, de pildă despre găunoșenia mai marilor lumii, precum La Bruyère, sau doar despre alte cărți, precum Charles Du Bos. În sfârșit, sunt cei care văd cel mai departe, atât de departe încât trebuie să ne încordăm toate puterile ca să-i urmărim. Aceștia spun ceea ce ei cred totodată despre oameni, despre cărți și despre lume, fără ca nici măcar să ne dăm seama cum au făcut de le-au legat pe toate împreună și cum de toate au rămas așa, legate, de atâtea și atâtea veacuri.

N-am evocat până acum decât scrierile selectate de trecerea vremii, dar oglinda timpului nostru ne arată cu totul alt peisaj. Pentru generația mea și cele învecinate, care au acoperit cu mai scurtele lor durate durata secolului al XX-lea, imaginile cele mai puternice sunt mohorâte, dure, înspăimântătoare. Ele ar fi fost neverosimile pentru cei ce ne-au precedat și vor fi, să sperăm, neverosimile pentru cei ce ne vor urma. În lumea

gândurilor ca și în a faptei, vom întâlni aici la tot pasul explozii, ruine, ură și cruzimi nemaicunoscute. De la Ahmatova la André Schwartzbart și la Ion Ioanid, de la Soljenițîn la Graham Greene, de la Orwell la Houellebecq, totul ne vorbește despre distrugeri, irosiri de energii, ostilitate sau derută. Și fiecăruia dintre ei îi datorăm recunoștință pentru că ne-a arătat fața adevărată a acestei epoci: fără scrierile lor, am fi rămas poate doar încântați, ca niște copii, de Internet sau de zborul pe Lună.

La drept vorbind, nici nu-mi pot imagina cum mi-ar fi fost viața fără cărți sau doar cu foarte puține. Ceea ce am citit n-a putut face ca eu să-mi depășesc limitele, dar m-a ajutat aproape să le ating.

Dar să ne întoarcem în anul 1948…

*

După agitațiile și emoțiile nunții vărului meu, ne-am întors, fiecare, la locul lui. Reiau deci cele două teancuri de scrisori, din care spicuiesc tot ce pot.

Pascal, la 12 februarie: „*Aseară am încercat să vorbesc cu tata – și n-am putut scoate nici două cuvinte din ce aș fi avut să-i spun. […] Totul e întunecat. Nenorocirea e că sunt aproape complet format. Sunt în posesia unei tehnici suficiente să-mi permită să creez lucruri frumoase. Totuși nu pot face nimic. Sunt sortit să stau ca un bleg, așteptând să-mi cadă ceva în cap.[…] Dacă n-ai fi tu – și tatăl meu (cele două persoane care ar fi mai lovite), aș căuta s-o termin într-un fel sau altul.*“

Criza a fost destul de puternică. L-au scos din ea doi prieteni: unul care a căutat să-i demonstreze că drumul spre muzică e greșit, ceea ce a trezit o reacție contrară sănătoasă, iar celălalt – Mircea – care l-a ascultat și sfătuit cu obișnuita lui înțelepciune. În urma unei lungi conversații cu el, Pascal își alege „*câteva puncte care, aplicate, ar fi o doctrină eficace: 1) Să nu mă gândesc la viitor. 2) Să lucrez muzică. 3) Să caut să mă domin și*

să nu mă las pradă nici unei disperări. 4) Să citesc în fiecare zi din Biblie."

Probabil că n-aș fi transcris acest program dacă n-aș fi putut mărturisi, după cincizeci și patru de ani, că Pascal a încercat toată viața să i se supună.

Spicuiesc mai departe din scrisorile din februarie:

„Azi ai să ai o zi lipsă. Dar am lucrat ca un disperat. Am făcut vreo 24 de pagini de orchestrare."

Pe 24 februarie: „*Mi-am cam terminat cursul de orchestrație și acum nu urmează decât să dau la iveală opere nemuritoare. […] Treaba a mers nesperat de bine. Întâi Kinderszenen pentru orchestră mică de tot, apoi un andante, apoi un scherzo și în fine un allegro con brio pentru orchestră mare.*"

„*Acum domnului Jora trebuie să-i duc o fugă pe trei voci. […] Știi definiția fugei? Ți-o dau: «Fuga este o bucată muzicală în care vocile intră una după alta, iar auditorii ies unul după altul.» O am de la Herr Jorack – așa că e excelentă.*"

Scrisorile lui Pascal sunt pline de portative, adeseori, în acea perioadă, cu teme de fugă. Sunt în ele și glume, unele politice, cele mai multe nu. Și o mulțime de desene, aruncate acolo în goana stiloului: avioane, mașini, vapoare, sau noi amândoi, cu rucsacele în spinare, pe un vârf de munte. Și, mai ales, un motan cu ochelari, care aduce destul de mult cu semnatarul. Motanul cântă la un pian mare și amândoi își leagănă cozile simetric.

Începând din 12 februarie, ne preocupă o anume întâmplare. Pascal: „*Sper că nu e cenzură, așa că-ți pot spune că Prokofiev, Haciaturian și Șostacovici au căzut în dizgrație.*"

În decembrie 1947, avusese loc o „*conferință a iubitorilor de muzică, ținută la Leningrad, unde au luat cuvântul reprezentanții diverselor profesiuni de toate vârstele – academicieni, funcționari, ingineri, profesori, studenți*" (fraza este luată din declarația lui Haciaturian). Dacă stai să te gândești, e destul de curios că așa, deodată, iubitorii de muzică de tot felul s-au reunit într-o sală publică spre a-și preciza atitudinea „*față de*

cultura muzicală a Occidentului". Dar să nu ne pierdem în mărunțișuri. Din tăieturile de ziare pe care Pascal și cu mine ni le trimitem unul altuia înțelegem că „*poporul sovietic condamnă cu asprime și respinge arta muzicală decadentă a Europei occidentale moderne și a Americii, care oglindește decadența culturii burgheze*". Docil, Haciaturian declară, cum au făcut-o de altfel și ceilalți, că Hotărârea Comitetului Central al Partidului Comunist din URSS, care urmase conferinței iubitorilor de muzică, „*va ajuta pe compozitorii sovietici și pe mine personal să urmăm calea realismului socialist în arta muzicală*".

Evident, o Hotărâre emanând de la un for atât de important a fost tradusă și difuzată de toate partidele comuniste din lume, trasându-le o linie pe care aveau s-o urmeze cu mai multă sau mai puțină supușenie. Dat fiind că Haciaturian dăduse și o listă a compozitorilor clasici pe care poporul sovietic îi iubește și că această listă, care începea cu Bach, se oprea la Puccini, din programele noastre de concert au dispărut pentru câțiva ani toți compozitorii francezi, englezi și americani, cei germani de la Brahms încoace (afară de Richard Strauss, pentru care George Georgescu obținuse poate o dispensă specială) și în mod general orice autor modern, afară de compozitorii români și de cei din țările socialiste. Occidentalii au dispărut și din programul Conservatorului. Cât zel din partea autorităților noastre! În 24 februarie, Pascal remarcă: „*În timpul nemților, Jora nu scosese pe Mendelssohn*"…

Întâmplarea a făcut ca după câtva timp același Haciaturian, în drum cu avionul între două capitale europene, să se oprească pentru câteva ceasuri la București. Întâmpinat la aeroport de un grup de muzicieni români, unul din ei și-a luat inima în dinți și l-a întrebat: „Maestre, ce părere aveți despre Debussy?" Foarte serios, Haciaturian a răspuns „E un mare compozitor". Poate că de aceea compozitorii francezi care, în afară de Ravel (*Valsul, Boleroul*), nu existaseră în programele Filarmonicii între 1948 și 1952, reapar în 1953 în șapte din primele unsprezece concerte

(Debussy, Ravel, Franck, Lalo). În orice caz, după conversația cu Haciaturian, muzicienii români își comunicau unul altuia „S-a dat drumul la Debussy“ și-și recăpătaseră, oarecum, buna dispoziție.

Ecoul acelei Hotărâri a fost, în februarie 1948, foarte mare. Afară de naziști, nu se mai văzuse în istorie un guvern, oricât de autoritar, care să dea sfaturi muzicienilor cum să scrie, și asta pe calea unui text oficial. Noutatea în sine s-a asociat cu surprinderea cauzată de succesivele declarații ale celor trei compozitori mai importanți, dintre cei criticați. Tonul supus al acelor declarații, felul în care se încheiau toate cu angajamente precise privind cutare nouă operă pe care o vor scrie conform indicațiilor date erau, pentru mințile noastre de atunci, de neînțeles. Doar era vorba de artiști bucurându-se de o celebritate internațională, nu de tineri începători! În lumea liberă unde, ca și la noi, se încurajase atâta vreme afirmarea nestânjenită a individualităților, mai ales în artă, noua situație (bine cunoscută doar vechilor comuniști, familiarizați cu critica și autocritica) a părut uluitoare. Dat fiind că autocenzura încă nu funcționa, Pascal comentează: „*Nu ți se pare colosală chestia cu Prokofiev, Haciaturian și Șostacovici? Să-i bagi la Țuhaus pe motiv că nu compun în spiritul operei lui Marx!*“ Cât despre mine, în marginea unei tăieturi de ziar cu declarația lui Haciaturian, îmi dau cu părerea: „*Cred că i-a bătut zdravăn.*“ Bănuiam eu cumva că nu putea fi vorba de ceva atât de simplu și de brutal, dar nu reușeam să-mi imaginez exact în ce fel se acționase asupra lor.

Ce se poate înțelege din diferitele texte este că unii muzicieni (Șostacovici cel dintâi, încă de mult, de pildă în *Simfonia a IV-a*, iar o parte din critică fusese entuziastă) fuseseră tentați de ritmul și culorile jazzului, fundamental opus, în fantezia și spontaneitatea lui, rigidității sistemului sovietic. Tonul Hotărârii CC-ului (publicată în *Scînteia* din 19 februarie) este calm, dar implacabil. Poporul sovietic respinge „*muzica formalistă*“ (termenul acoperă, pe lângă jazzul care e doar subînțeles, muzica atonală,

precum și cea care folosește disonanța, dizarmonia, „*ecouri ale actualei muzici din America și Europa*“). Vinovați sunt Comitetul de stat pentru arte și Comitetul organizatoric al Uniunii Compozitorilor, dar mai ales criticii, precum și mulți compozitori care „*s-au închis în cercul strâmt al specialiștilor și al gurmanzilor muzicali*“. Hotărârea anunță o sumă de „*măsuri organizatorice*“ (exact cele pe care, din lipsă de experiență, nu mi le puteam imagina) și recomandă să se continue tradiția muzicii simfonice ruse și să se unească „*înalta măestrie profesională cu simplicitatea și accesibilitatea operelor muzicale*“.

În Hotărâre e criticată și o operă a mult mai obscurului compozitor Vano Muradeli, intitulată *Marea Prietenie* (cea dintre Lenin și Stalin). Textul justificativ are astăzi o rezonanță stranie. Se afirmă acolo că Muradeli, care nu s-a folosit de tezaurul muzicii populare, creează impresia că în 1918–1920 georgienii și oseții (grup etnic din care făcea parte Stalin) s-ar fi găsit în dușmănie cu poporul rus; adevărul, subliniază textul, e că „piedica“ au fost atunci ingușii și… cecenii.

*

Pentru recompunerea exactă a acestor întâmplări, am fost din nou la Biblioteca Academiei. Colecția *Scînteii* din 1948 este azi integral pusă la îndemână. Până acum, pentru scrierea primului volum (1944–1947) al acestor amintiri, am folosit exclusiv ziarele de opoziție: *Viitorul, Liberalul, Universul*. E prima oară când am prilejul să reiau contactul cu publicația cea mai importantă și mai temută a vremii. Simt cum inima își accelerează ușor ritmul, în timp ce deschid marile coperți de carton. Și, întorcând primele pagini, am un fel de șoc.

Scînteia anului 1948 arată aproape exact ca aceea din timpul lui Ceaușescu. Aceeași hârtie, același corp de literă, aceeași paginație, același fel de titluri, aceeași alcătuire a numărului, cu ultima pagină consacrată știrilor externe și din care afli că în lumea capitalistă nu se întâmplă decât catastrofe. E ca și când istoria

ar fi rămas pe loc, împietrită, timp de aproape o jumătate de secol. Nu citesc încă nimic. Mă tem să nu constat că și conținutul e același. Iată și o ședință importantă: trei-patru pagini sunt împărțite în mici rezumate din luările de cuvânt ale tovarășilor, la fel ca după ultimul Congres al Partidului din 1989, patruzeci de ani mai târziu. De paisprezece ani, de când avem de ales între atâtea ziare, uitasem…

Îmi trebuie o lungă pauză înainte să mă apuc de lucru. Citesc timp de patru ceasuri, oprindu-mă la ce mi se pare important. Pe la unu și jumătate ies din bibliotecă și o iau pe aleile care conduc spre stradă. E sâmbătă dimineață, șantierul clădirii noi e aproape pustiu. O dimineață blând însorită de toamnă; pe jos sunt căzute atâtea castane încât în unele locuri de abia ai loc să calci. Câțiva câini leneși dormitează în iarbă.

În creierul meu e un fel de vid. În ultimii ani aproape că uitasem cum a fost. Ce repede ne învățăm cu binele! Uitasem mai ales efectul de torpoare pe care-l produce repetarea continuă a aceloraşi idei, a aceloraşi cuvinte, a aceloraşi sintagme. Uitasem că o formulă trebuia reprodusă absolut întocmai, până la intonația virgulei. Lumea *Scînteii* e o lume aprigă, întunecată, austeră. Oamenii n-o citeau decât de nevoie; de multe ori erau obligați s-o studieze, nu doar să afle ce era înăuntru. De știința lor depindeau hotărârile pe care le aveau de luat, comportarea lor în ziua respectivă și de atunci încolo. Găseau exemplarul nou apărut pe birou când soseau la serviciu; alteori, ziua de lucru începea pentru toată lumea cu lectura „în colectiv“ a „articolului de fond“ și eventual cu dezbaterea câte unui „material“. Spiritul *Scînteii* se infiltra în toate celulele corpului. Era completat apoi, ani și ani de zile, cu studiul documentelor de partid, cu diferitele forme de curs ideologic și de învățământ, iar mai târziu, practic, cu tot ce se învăța și se putea citi, începând cu școala primară.

Evident, această îndoctrinare se intensifica pe măsură ce aspirai la funcții superioare. Ca în Orwell (*1984*), libertatea de

gândire era direct proporțională cu obscuritatea și anonimatul. Așa s-a și ajuns la împărțirea clară a populației între „conducere“ și „simpli cetățeni“. Dacă învățai cu zel și erai obedient, înaintai în grad (nu se pot evita sintagmele de tip militar din cauza naturii sistemului). Avantajele erau importante, mai ales în acea perioadă de lipsuri cumplite. Pe de altă parte, dacă erai avansat, trebuia să devii tot mai obedient, căci odată intrat în acea lume de activiști, de directori și de persoane cu răspundere cărora li se adresa în principal *Scînteia*, cum să dai înapoi fără a atrage asupra ta și a familiei nenorociri dintre cele mai concrete?

Ochiul meu de azi o citește cu simplitatea celui care a înțeles sistemul nu din expuneri teoretice (care aveau interesul lor, acela de a constata că orice poate fi argumentat), ci din experiența unei vieți. Supremația absolută, în orice problemă, a criteriului politic nu mai prezintă astăzi pentru noi nici un mister. În cazul Hotărârii cu privire la muzică, motivațiile lui Stalin sunt cât se poate de clare: întreg sistemul său socio-politic risca să fie periclitat prin simplul contact al cetățenilor sovietici cu lumea foștilor săi aliați, cu libertatea, varietatea și creativitatea ei. Hotărârea indica linia corectă de acțiune nu numai pentru muzică, ci, implicit, pentru toată activitatea culturală. Iar în paralel, trimiterea în lagăr a ostașilor sovietici care căzuseră prizonieri pe frontul occidental (și despre care, evident, *Scînteia* nu pomenește nimic), asociată cu dezvoltarea întregului sistem concentraționar închideau uriașa lume sovietică într-un fel de sferă ermetică și translucidă, de o noutate istorică absolută.

Cu câteva zile înainte de publicarea Hotărârii, Traian Șelmaru, deosebit de bine informat, semnează în *Scînteia* un serial de trei articole (3–5 februarie 1948). Pare o simplă dispută internă de partid între culturnici, dar e gândită ca o îndrumare generală. Șelmaru îl acuză pe Crohmălniceanu că a lăudat noua carte de versuri a Ninei Cassian, *La scara 1/1*. Crohmălniceanu e vinovat pentru că în articolul său, publicat încă înainte de apariția cărții, nu vorbește pe înțeles („*perimetrul preocupărilor*“, formulă

folosită de el, ar fi un „*limbaj păsăresc*“) și pentru că citează autori ca Hölderlin, Michaux și Virginia Woolf. Nina Cassian trebuie să renunțe la „*jocul de rebusuri și șarade*“, scriind de acum încolo „*versurile cele mai simple, mai stângace chiar*“, iar noi toți „*să smulgem din noi înșine pozițiile de auto-apărare ale capitalismului*“ (limbajul păsăresc pare a se găsi în altă parte decât acolo unde e incriminat). Artiștii trebuie să se simtă vâslași pe o mare în furtună, nu să plutească în apa călduță de lângă mal sau să se dea la fund, iar scriitorii să oglindească descompunerea lumii vechi „*în lumina puternică a mlădițelor lumii noi*“.

Textul a avut mare impact în noua lume literară, dar în public un ecou destul de restrâns. Numele celor trei specialiști de partid în literatură erau încă necunoscute. Nu știa nimeni că cei doi autori incriminați aveau să rămână în actualitate mai mult de treizeci de ani. Iar activitatea culturală din România urma să stea sub semnul proletcultismului cel mai sever până în anii ’60.

*

Corespondența noastră continuă, întreruptă doar de zilele în care veneam la București pentru examene și în care, bineînțeles, ne vedeam. Pascal scrie în continuare fugi pe trei voci, pe patru voci, o dublă fugă, iar ultimele obțin nu numai sufragiile lui Jora, ci și pe cele ale tatălui său. În aprilie, își începe prima compoziție simfonică în nume propriu, evident pe ritmuri de jazz. Era o bucată extrem de veselă care, din păcate, câțiva ani mai târziu nu l-a mai satisfăcut. Cum am spus, dintre cele trei părți ale acelei simfonii de început avea să supraviețuiască doar prima, devenită *Uvertura de concert op. 2*, în redactarea anului 1959.

În scrisorile lui Pascal, pe lângă glumele și povestirile destinse („*Ce multe fete frumoase sunt în București…*“) se strecoară din când în când fraze îngrijorate și îngrijorătoare: „*Cabanele din munți au fost toate preluate de stat… Poate că tipi ca noi nu vor mai fi admiși.*“; „*Au venit de la poliție trei indivizi în*

frunte cu șeful circumscripției să-l ia pe tata să dea o declarație“ (până la urmă se dovedește că era vorba de armele de vânătoare, care trebuiau predate cu permis cu tot). – „*Știi că ne-au luat ferma? Asta una. Dar iată alta. Pe Nasta a dat-o afară de la Padina (adică le-a luat cabana).*“; „*Scrisorile tale îmi vin acum după patru zile. O fi cenzură?*“; „*Ieri tatăl meu a făcut ultima (probabil) pledoarie. Azi sau mâine apar listele de epurări și a zis că face scandal dacă nu e pus primul.*“ (17 aprilie). – „*Dragă, eroismul moral e singura cale rezonabilă care ne rămâne*.“ (24 aprilie)

De fapt, el fixase esențialul într-una din primele scrisori, la începutul lui februarie: „*Trebuie să fim pe măsura vremurilor. Sunt aspre și cer oameni tari care să le străbată. Gândește-te numai la posibilitatea ca totul să se surpe din slăbiciunea noastră! Gândește-te că mâine pot fi ridicat și dus la o muncă mai mult ori mai puțin voluntară. Dragă, tu trebuie să te păstrezi pentru ziua când s-ar putea să mă întorc. Trebuie să găsim în dragostea noastră puterea de a trăi unul pentru celălalt și dorința și bucuria de a ne dărui în continuare.*“

*

Când trec de la scrisorile lui Pascal la ale mele, nu pot să nu fiu izbită de cât de diferit le e tonul. Și unele, și altele sunt scrisori de dragoste, ceea ce le imprimă desigur oarece monotonie. Primirea lor însă, și chiar scrierea lor creau pentru fiecare din noi un spațiu armonios, o lume secretă care era numai a noastră și care ne proteja împotriva celei adevărate. Mai frapante sunt între cei doi corespondenți deosebirile de reacție în fața vieții, și țin minte foarte bine mirarea cu care îi descopeream lui Pascal, de la o scrisoare la alta, forța psihică și eficiența intelectuală. El era o personalitate deja închegată, decisă să lupte pentru un țel bine definit, cunoscându-și randamentul și observând realitatea pe un plan foarte general. Pretențiile mele deveniseră, cel puțin temporar, mult mai modeste. Îmi văzusem

perspectivele de studiu momentan anihilate; mă pregăteam, în viitorul apropiat, pentru un post funcționăresc, cu singura ambiție de a mă întreține singură și eram stăpânită, mai mult ori mai puțin conștient, de o imagine a femeii în rol secund, dorind să-i fie soțului (și apoi, copiilor) sprijinul cel mai sigur și mai afectuos cu putință. Ceea ce nu-mi împiedica speranța de a-mi relua studiile când se va putea, precum și o reală pasiune literară, pe care lecturile încă o satisfăceau. Cele din acel an – Dante, Faust, Bergson, *Istoria universală* a lui Wells – au rămas pentru mine un fel de pietre de hotar pe un plan nu doar intelectual, ci și existențial. Funcțiile psihice nu-mi erau încă limpezi și bine diferențiate; aveam în schimb o bună doză de combativitate și practicam un fel de strategie a emoțiilor mai eficientă decât a lui Pascal, pentru că se aplica unei cantități mai mici de energie interioară. Știam bine că nu-mi pot permite luxul să deznădăjduiesc; dimpotrivă, aveam nevoie să descopăr oriunde și cu orice prilej surse noi de bucurie, chiar în momentele cele mai grele, și evitam să mă gândesc la amenințările viitorului: la ce bun să trăiești o nenorocire de două ori, odată când o aștepți să vină și încă odată, când te-a lovit cu adevărat?

În primul trimestru al anului 1948, această strategie e foarte perceptibilă. Timpul și spațiul sunt medii indiferente, care își capătă culoarea de la propria ta dispoziție. „*Am descoperit un lucru simplu, că locurile nu înseamnă nimic mai mult decât viața pe care o trăim în ele. E atâta liniște și izolare aici – dacă aș vrea să fiu lirică ți-aș vorbi despre cântatul cocoșilor, ogrăzi, soare, tăcere, pisici și alte orătănii…*“. – „*Adineaori focul era extraordinar. Jăratecul era portocaliu incandescent și negru, iar din el ieșeau două flăcări de un albastru perfect, fără amestec… Armăsarul lui Făt-Frumos, care se hrănea cu jăratec, trebuie să fi fost un animal superb*“. – „*Am redus contactul cu exteriorul la minimum; nici nu citesc jurnale, nici n-ascult radio, nici nu stau de vorbă cu nimeni decât despre lucruri lipsite de interes… fac ca și când lumea întreagă s-ar mărgini la scrisorile*

tale, la cartea pe care o citesc și la frumusețea nouă pe care o descopăr zilnic ba în lucruri, ba în suflet."

Toate bune și frumoase, dar această soluție nu se potrivește oricui și oricând. În acele luni (ultimele), eram încă un copil ale cărui probleme cad în sarcina părinților; pentru ei, situația era mult mai dramatică. Tata își văzuse investițiile, de care era atât de mândru, anihilate una câte una; nu se dădea în București nici o autorizație de construire, așa încât excelentul său teren în plin centru nu putea fi valorificat; clădirea din Oltenița era rechiziționată și abia dacă ni se îngăduia să locuim într-un colț al ei – pentru câtă vreme? Se desființaseră toate instituțiile unde lucrase în ultimul timp, bănci, cooperative; îi rămăseseră doar niște părți dintr-o orezărie locală, care au constituit timp de câteva luni unicul nostru venit. În schimb, puteam vinde o sumă de lucruri – mobile, tablouri – și asta se și întâmpla; atâta doar, că și numărul lor avea un sfârșit. Din câte-mi pot da seama, în fața acestei situații destul de sumbre, tata adoptase o soluție care nu era departe de a mea: se înscrisese la un concurs local de șah și ceasuri întregi juca în tăcere cu diferiți parteneri tot tăcuți, tot concentrați, poate încercând și ei să-și uite astfel necazurile.

Cu mama, situația era mai gravă. N-o mai văzusem niciodată astfel: apatică, indiferentă. O tot rugam să mai „aranjăm" ultima din odăițele noastre, dar n-avea nici un chef; ar fi stat cu toate cuferele închise, de frică să nu fie din nou mutată cine știe unde; ceasuri întregi rămânea cu ochii pe geam sau pe un lucru de mână care nu progresa deloc. Mi se rupea inima văzând-o astfel, dar nu cred că o înțelegeam exact, pentru că perspectiva mea era de fapt a unui om care are toată viața în față. Astăzi îmi pot figura ce înseamnă să ți se întunece astfel destinul la aproape șaizeci de ani; după ce am trăit în preajma ei până la capătul lungii sale vieți, am înțeles și cât de strâns rămăsese legată de țara ei de baștină. Pentru mine, atunci, ea era „mama" și locul ei firesc era alături de noi; iubea din tot sufletul noua ei țară și oamenii ei, vorbea românește aproape perfect; obiectiv însă, era o exilată și o știa. Izolarea crescândă a țării noastre față de Occident

însemna pentru ea imposibilitatea de a-şi reîntâlni familia, un frate mult iubit (pe care n-avea să-l mai revadă niciodată), o sumă de verişoare şi prietene care-i fuseseră ca nişte surori, o atmosferă, nişte peisaje (dintre cele mai frumoase ale lumii), o limbă, un cadru de viaţă, un tip de civilizaţie care nu puteau fi înlocuite cu nimic altceva. Din 1920, când se căsătorise în România, nu trecuseră niciodată mai mult de trei ani fără ca ea să se reîntoarcă pentru o lună, două în ţara unde se născuse. Lunga întrerupere datorată războiului o suportase cu greu, numărând zilele până la pace; aceasta venise, dar chipul ei era nou, inexplicabil, din ce în ce mai ameninţător. Scrisori îi mai soseau încă din când în când, tot mai rare, iar în cele pe care le scria ea, mult lăudate pentru vioiciunea şi pitorescul lor, trebuia să-şi supravegheze orice cuvânt, dacă voia să fie sigură că vor ajunge la destinaţie. Trecuseră acum doisprezece ani de la ultima ei călătorie; cred că dacă cineva i-ar fi spus atunci că până la întoarcerea ei pe pământul iubit aveau să mai treacă alţi şaptesprezece, poate că în momentul acela, nu mai târziu, i s-ar fi oprit inima de la sine…

Al patrulea membru al familiei, într-un fel, era Maria. Sosise în casa noastră în ziua în care eu împlineam şapte ani şi n-o mai părăsise. Tata venise cu dânsa de la Bucureşti, de la Oficiul de plasare, şi m-am tot întrebat ce anume îl făcuse s-o aleagă: era foarte grasă, deloc frumoasă, cu un păr des, negru, strâns într-un coc şi un glas ca de bărbat. Cum i-o fi dibuit el cinstea, bunătatea şi priceperea sub acea bizară înfăţişare? O copilărie săracă în satul de naştere de pe Valea Someşului, în care paza caprelor o învăţase să se hrănească cu rădăcini de ferigă şi să descopere culcuşul căprioarelor şi al porcilor mistreţi, nu o pregătise, desigur, pentru viaţa de slujnică în Bucureşti. Acolo se temuse de Fata Pădurii, pe care un cioban o alungase cu semnul crucii, dar ea n-o mai uitase niciodată: era frumoasă ca o zână, cu un păr lung până la picioare pe care-l tot despărţea cu mâinile: avea picioare de cal şi cânta dumnezeieşte… La oraş avea să cunoască altfel de spaime: stăpâni mai buni, stăpâni mai răi,

o fetiță pierdută la vârsta de trei-patru luni, după o pneumonie. N-a mai plecat de la noi și câtă vreme am locuit în casa veche, cea cu grădină, s-a simțit ca în rai: iubea pomii, florile, câinii cu care pleca în plimbare spre port cu biciușca în mână, mesele bune care i se cereau și la care dovedea mare pricepere. Pe mama o adora: „Conița e o sfântă", repeta ea și nu eram departe de a-i da dreptate. Mama o învățase să citească; acum ziarul zilei îi aparținea Mariei după-amiaza. La început, descifra numai titlurile; apoi am început să-i trec cărțile mele. Basmele lui Ispirescu i-au plăcut atât de mult încât chipul ei mi-a stat în față, tutelar, câtă vreme am tradus o parte din ele pentru ipotetici cititori francezi, vreo patruzeci de ani mai târziu. În anul despre care vorbesc, nu mai aveam din ce să-i plătim simbrie; trăia pe lângă noi, împărțindu-ne sărăcia.

Între ei toți, eu eram desigur „cea mică" și, în ciuda pretențiilor mele culturale, mă purtam încă de multe ori ca un copil răsfățat. Pascal îmi tot cerea să mă maturizez, dar eu cam băteam pasul pe loc. Mi-e rușine acum, recitindu-mi scrisorile, de neînțelegerea profundă și de iritarea cu care vorbeam despre tata, descumpănit și el în fața problemelor financiare cărora nu le găsea nici o rezolvare. În mintea mea, formasem cu Pascal o unitate indestructibilă și tot ce se deosebea de ea era condamnat. Era probabil criza tipică de adolescență, în care contururile noii personalități se izbesc de dependența existențială față de familie. Dădusem la lucrat o bluză: „*mâine trebuie să-i cer (tatei) bani pentru croitoreasă și prevăd că are să se încrunte olimpic, iar ciorile de pe acoperiș au să zboare speriate. Sunt o mulțime; sunt foarte obraznice și au niște ochi mici, de faianță albastră, cu care sunt sigură că te văd și după perdele. Ca probă că dacă le scoți limba, fug.*"

*

O serie de întâmplări au avut darul s-o smulgă pe mama din starea ei de apatie și pe mine din lumea cărților din care riscam să nu mai ies.

Prietena noastră Marinette se afla într-o situație neobișnuită. Cândva, în Elveția, tânăra se dusese la un bal al ambasadei noastre la Berna, împreună cu o prietenă care fusese invitată; cunoscuse acolo un tânăr înalt, elegant, cu care dansase seara întreagă. A fost, se vede, un fel de dragoste la prima vedere de vreme ce s-au căsătorit după câteva luni; el fiind rechemat în țară, ea l-a urmat în România. Când am cunoscut-o noi – înaltă, cu ochi albaștri și un păr blond superb, cu o expresie când prea gravă, când surâzător intimidată – părea atât de pierdută în lumea de aici, iar mentalitatea ei era atât de elvețiană, încât ne-a cucerit inimile imediat. Ea căpăta astfel o a doua mamă, sprijin fără preț în țară străină, iar eu pe acea soră mai mare pe care mi-o dorisem inutil toată copilăria. O soră activă, generoasă, veselă și cu o mare capacitate de indignare, trăsătură pe care o avea și mama și care mi s-a părut mereu a fi expresia celui mai sănătos simț moral (nu duceau nici una lipsă de subiecte, de la bacșișurile care trebuiau date mereu până la transformările politice la care asistau pas cu pas!).

O văzusem des în ultimii ani; avea acum o adorabilă fetiță de un an și ceva, și pentru viitorul acesteia luase o hotărâre cât se poate de îndrăzneață, punând în aplicare un plan propus de soțul ei. Făcuseră un divorț de formă; ea și fetița urmau să se rapatrieze în Elveția, iar el, după un timp, avea să le urmeze. Planul ni se păruse ciudat; când am aflat de el, divorțul era deja în curs. Dat fiind că el lucra în continuare la Externe, ne-am spus că o fi știind el ceva. Oricum, ca divorțul să pară real, Marinette ne-a rugat s-o găzduim un timp la Oltenița, împreună cu fetița și cu o tânără îngrijitoare. Ceea ce s-a și făcut, spre bucuria generală. Mi-am cedat odaia și am dormit în sufragerie; deși eram cumplit de înghesuiți în cămărușele noastre și problemele generale erau cum erau, cele aproape două luni petrecute împreună au rămas în memoria mea ca o epocă luminoasă, veselă, formatoare.

Marinette, la cei douăzeci și opt de ani ai săi, îmi inspira nu numai dragoste, dar și admirație. Întâi, pregătirea profesională:

avusese câtva timp, aici, un post excelent la o instituție internațională, ca secretară multilingvă și posedând o diplomă echivalentă cu Academia noastră Comercială. Nu era însă primul ei post: în tot timpul războiului lucrase în țara ei în administrația planului Wahlen, o experiență pe care o puneam mereu să ne-o povestească.

Planul Wahlen fusese o soluție tipic elvețiană la problemele alimentare din perioada războiului. Țara aceea nu are decât foarte puțin pământ arabil, ea se aproviziona, pe acest capitol, aproape integral din import și se afla acum înconjurată de țări ale Axei sau supuse ei, de care n-avea chef să depindă în nici un fel. Doctorul Wahlen avusese ideea să propună populației (la început, mi se pare, într-un singur canton) cultivarea de legume, fructe și cereale pe toate petecele de pământ utilizabile: terenuri de sport, parcuri de agrement și bineînțeles curțile oamenilor, până la cele mai mici spații de sub ferestrele vilelor din orașe. Rezultatele au fost atât de strălucite încât planul a fost extins la nivel național, ceea ce a necesitat, desigur, o administrație pe măsură. Marinette lucrase cu dr. Wahlen cât timp durase războiul, iar noi ascultam, uimite, percepând importanța inițiativei individuale într-un moment în care, la noi, ea se vedea redusă la zero.

În momentul acela, pentru mine, mentalitatea lui Marinette era o versiune modernă a celei din Elveția franceză, așa cum mi-o prezentase mama. Era un fel realist și foarte eficient de a vedea lucrurile, supus însă unei cenzuri morale implicite, pe care aici nu o întâlneam nicăieri. Din ceea ce o mira pe Marinette la noi, bune și rele, înțelegeam ce era la noi diferit. Nu mă săturam să-i observ reacțiile, lucru foarte ușor, de vreme ce ea era o ființă simplă și fără ascunzișuri. O latură din formația ei m-a impresionat cu deosebire, și anume cea practică. Pe lângă studiile ei economice, ca pregătire pentru viață, Marinette făcuse nu numai stenografie, ci și, cu toată modestia, un curs de croitorie și unul special de bucătărie și economie menajeră. Descoperind la noi, în cadrul micului ei exil provincial, o mașină de

cusut, s-a apucat să-i confecționeze fetiței un întreg trusou. Vedeam acumulându-se rochițe delicioase, pantaloni lungi de joacă și sport, croite din pânzeturi simple, ba chiar și o rochie foarte reușită pentru ea însăși. Am cerut să învăț și eu: după plecarea ei și în apropierea toamnei chiar mi-am pus noua știință în aplicare. În anii grei care au urmat, i-am fost recunoscătoare pentru tot ce mă învățase.

Poate că totuși darul cel mai de preț al acestei lungi și substanțiale vizite a fost, pentru mine, farmecul irezistibil, fantezia și grația fetiței de un an și opt luni, al cărei nume se schimba după interlocutori: Catherine, Catinca sau Catrinel. În acele zile, năzbâtiile ei revin atât de des în scrisorile mele către Pascal (și ale lui către mine, căci ei se vedeau uneori la București) încât aproape îmi vine a crede că prezența ei a jucat în viața noastră un rol premonitoriu, ca o prefigurare a viitoarei noastre fiice. „*Mutrișoara ei mă topește complet, e atât de ușoară și de fragilă în brațe! Are o piele de plantă tânără… o frăgezime de necrezut, ca o tulpină netedă. Mai are și personalitate, și capricii, și mai dă și semne clare de afecțiune; e o adevărată minune…*“ „*Suntem reciproc îndrăgostite.*“ „*Aș înnebuni dacă aș avea o puștancă așa.*“

Tabloul s-a întunecat brusc, dramatic, când s-a aflat că divorțul era cât se poate de real: Marinette avea o rivală, care se dăduse până atunci drept cea mai bună prietenă a ei și care de abia aștepta să-i ia locul, în modul cel mai oficial cu putință. Câte aflam, în mod precipitat, despre natura umană!

Pe noi toți, într-un fel, catastrofa ne-a apropiat și mai mult. Dragostea și sprijinul mamei au fost pentru Marinette salvatoare. A plecat păstrându-și speranța că soțul ei, la care încă ținea, o va urma după un timp. Noi, cei de aici, nu doream decât să le vedem, pe ea și pe fetiță, în siguranță. Am urmărit cu sufletul la gură problemele administrative, ieșirea diferitelor autorizații, a pașapoartelor, a fiecărei hârtii. Ce importanță avea că plecau atât de departe? Totul era să le știm la adăpost într-o

țară normală, stabilă, deschisă, în care să-și croiască un drum cât de cât liniștit.

Au plecat în primele zile ale lui august. Pascal îmi comunică vestea și comentează: „*Îmi venea să cânt numai muzică eroică*." Ne-am scris unii altora de câte ori s-a putut. Mai târziu, Marinette ne-a trimis diverse pachete salvatoare, dar nu ne-am revăzut decât douăzeci de ani mai târziu. Și pentru că rolul ei în viața noastră nu putea fi decât benefic, tot ea avea s-o găzduiască, în anii '80, pe fiica noastră, în primii ei ani de exil.

*

Am tot vorbit de lipsuri, dar n-am precizat nimic. Cel mai simplu ar fi să citez aici date extrase dintr-un mic tabel apărut în *Scînteia* în primele zile ale anului 1948 și intitulat „*Zile când primim pâine și când primim mălai*". Sunt enumerate cinci tipuri de cartele, care aveau să rămână valabile ani de-a rândul: A (pentru mineri), B (muncă grea), C (muncă obișnuită, de ex. funcționari), D_1 și D_2 (membri de familie) și E (populația nesalariată). Cantitățile de pâine sunt, în ordine: A. 700 g, zilnic; B. 500 g, zilnic; C. 350 g, numai de miercuri până duminică; D_1 și D_2. 250 g, de joi sau vineri până duminică; E. 250 g, o singură zi pe săptămână (joia). În zilele fără pâine se distribuie mălai, între 250 și 350 g pe zi.

Pentru înțelegerea exactă a situației, trebuie adăugate niște lucruri: mai întâi, că existau o sumedenie de oameni care n-aveau drept la cartelă deloc; apoi că, până la naționalizarea din iunie, au mai funcționat niște mori și brutării particulare, unde se putea cumpăra pâine și făină „la liber", doar că erau mult mai scumpe. În fapt, tot mai multă lume își făcea pâine în casă; la noi, Maria ne cocea „turtă", un fel de pâine fără drojdie care ne plăcea grozav. Odată cu naționalizarea, pentru cei fără cartele pâinea și făina au dispărut cu totul. În curând, de altfel, pâinea pe cartelă nu va mai fi făcută din aluat obișnuit, ci dintr-o pastă moale,

negricioasă, ce se turna în forme după o rețetă sovietică (nu era rea).

În al doilea rând, mai trebuie amintit și că Romulus Zăroni, ministru al agriculturii în 1946, declarase atunci: „Cartelele se vor desființa după recolta viitoare", și fusese crezut. În fine, e adevărat că aveam atunci de plătit Uniunii Sovietice importante despăgubiri de război. E probabil imposibil de lămurit astăzi, cu privire la acea teribilă sărăcie, ce se datora acelor despăgubiri și ce era efectul transformării brutale a sistemului politico-economic. Eu nu încerc decât să-mi aduc aminte. Cartelele au rămas în funcție ani de zile, pe lângă pâinea în aceleași cantități, raționalizându-se mereu și alte alimente (ulei, carne, zahăr, paste făinoase, biscuiți). În plus, s-au introdus cartele și pentru îmbrăcăminte. Practic, ani de zile *după* război, cartelele au fost principalul mijloc legal de a te hrăni și a te îmbrăca. Iar fără cantinele legate de întreprinderi și instituții (unde puteau lua o masă caldă unii membri ai familiei, dar nu bătrânii, copiii și cei fără serviciu), cei mai mulți n-ar fi putut subzista.

Soluțiile pentru alcătuirea meselor, în acea perioadă oltenițeană încă fericită, erau neașteptat de variate. Vânătoarea, din păcate, era interzisă acum oamenilor de rând, cărora li se confiscaseră armele și permisele: deținerea ilegală de arme devenise un delict foarte grav și se pedepsea cu mulți ani de închisoare. De pescuit încă se mai putea, dar discret: în vara aceea am avut uneori și pește. În toate gospodăriile se puneau ouă la clocit în cantități cât mai mari, iar puii se consumau cât mai târziu și cu mare chibzuință. În februarie, când am sosit noi, încă nu era sezonul; norocul a fost că în absența noastră podul se umpluse de cucuvele și porumbei. Pe ultimii, nu știu cum făcea Maria că reușea să-i prindă. Pilaful de porumbei, dacă nu ești sentimental, e delicios.

Carne se vindea extrem de rar, cu o aglomerație enormă și scene de adevărată isterie. Disciplina cozii încă nu era acceptată cu resemnare, cum am cunoscut-o mai târziu. Prima oară după

sosire, Mariei i-a scăpat o vorbă nefericită, cum că „s-o servească bine, că e pentru domnul doctor“. Atât i-a trebuit! Din câte ne povestea, a crezut că au s-o ia la bătaie. Trecusem totuși prin niște ani de război, dar așa ceva nu i se mai întâmplase. O văd și acum, închinându-se de parc-ar fi fost sfârșitul lumii.

Cu timpul, am făcut și noi rost de niște găini, ba chiar și de gâște, de un curcan și de niște curci. Noroc că era loc destul în curte. Odată, un uliu a scăpat din gheare un pui tânăr, pe care Maria l-a oblojit și l-a făcut bine. Sper că a fost sacrificat printre cei din urmă. Era perioada despre care Pascal scria că „*deocamdată trăim ca niște capre vesele dansând pe Vezuviu*.“

Totuși, încă în primăvară, ne-am dat seama că trebuia acționat într-un fel. Peste drum exista un teren viran care era al nostru și am hotărât să-l cultivăm. Ne-a trebuit pentru asta o hârtie oficială de „concesionare“ (!). Fapt e că, într-o luni dimineață, Maria și cu mine ne-am dus să desțelenim locul cu pricina. Cazmalele noastre se loveau de pietre și de cărămizi, pe care le dădeam la o parte: fusese acolo vechea uzină electrică, acum dărâmată. Cei din casă, mai ales Marinette, erau sceptici: ce să iasă dintr-un astfel de pământ? Am lucrat cu zor până seara. În dimineața următoare a fost tocmit un om, care a săpat și el cu râvnă, tot timp de o zi. Maria a pus niște semințe, iar cerul ne-a trimis câteva zile de ploaie. Vreo trei săptămâni mai târziu, plantele de fasole și de roșii se înălțaseră binișor, iar Marinette, cu planul Wahlen în minte, nu-și mai revenea: „*Fără nici un pic de îngrășăminte! Și cu toate pietrele de acolo! Dar ce pământ aveți!*“ Straturile acelea de legume, udate și îngrijite, ne-au hrănit până în toamnă și chiar mai târziu.

Pe tata îl tot chemau la muncă voluntară, atât de voluntară încât a refuzat de două ori să se ducă, dar a treia oară n-a avut încotro. Nu știu ce l-au pus să facă, nici cât i-o fi fost de utilă contribuția. Tata avea atunci aproape șaizeci de ani. Nu era vorba însă de eficacitate, ci de înfrângerea voinței și de o satisfacție dată celor mai mărunți.

La sfârșitul primului trimestru 1948 au avut loc alegeri parlamentare, noii deputați având ca principală misiune să pregătească o constituție republicană, ceea ce au și făcut în doar câteva zile. Mandatele aparțineau practic toate partidului de guvernământ: dintre cei 414 deputați, nouă simbolizau „opoziția", aparținând unor partide-fantomă, toate de obediență comunistă. Totuși, înainte de alegeri trebuie să fi domnit oarecare anxietate, de vreme ce Gheorghiu-Dej s-a simțit obligat să precizeze în public că statul *protejează* proprietatea țărănească și să respingă „*vechea și cunoscuta minciună*" cum că, după alegeri, țăranilor li se va lua pământul. De asemenea, ne asigură el, nu va mai fi nici o a doua reformă monetară.

Ce cuvinte frumoase! Campania de colectivizare a început în anul următor, iar reforma monetară a avut loc în 1952.

În *Scînteia* sunt desenate o ștampilă și niște buletine de vot, lista nr. 1 fiind cea a guvernului. Pe acel desen, listele sunt abia schițate, par niște arătări fantomatice și chiar așa au și fost, de vreme ce majoritatea votanților nu le-a văzut la față. În scrisoarea mea către Pascal nu dau detalii: „*Am votat. Prima mea manifestare cetățenească. Nu e prea fericită. La început toată chestia mi s-a părut plictisitoare, apoi hilară, apoi tristă.*" Plictisitor a fost să verific dacă eram pe lista celor cu drept de vot (părinții mei nu figurau) și să mă duc acolo. Nu mi s-a dat nici o ștampilă, ci doar o foaie purtând o fotografie și un singur nume; mi s-a explicat că trebuie s-o îndoi în jumătate, cu poza înăuntru, și apoi s-o introduc în urnă. Am vrut să fac asta pe loc, așa cum eram în picioare în fața celui care mă învăța, dar am fost poftită sever să îndoi hârtia într-o cabină, explicându-mi-se că „votul e secret". Asta a fost partea hilară. Tristețea a venit imediat după aceea și n-are nevoie de explicație[7].

[7] Mă întreb cum aș fi reacționat dacă mi s-ar fi spus atunci că vom continua să votăm cu toții în acest fel, cu mici variații de regie, mai mult de patruzeci de ani. „Nu e nevoie să mai numărăm voturile", îi spune primarul unui sat moldovenesc, la alegerile din 1992, unui observator

*

Între timp, învățam pentru examene. Un efort care nu mi-a adus nimic pe plan practic, dar a fost excelent ca exercițiu. Am reușit să dau în acel an o restanță din anul doi și toate cele cinci examene de anul trei. Un sentiment de deșertăciune se lega de tot acel domeniu răvășit de justiția de clasă, de minimizarea dreptului de proprietate până la completa lui dispariție, de structura de stat modificată radical prin contopirea celor trei puteri într-o singură mână. Iar în cursurile noastre figurau încă dispoziții privitoare la polițe și la cambii! Fără a fi asistat la nici o oră de curs, mă luptam cu niște fascicule șapirografiate (cum se spunea atunci) care treceau din mână în mână. Memoria reținea fragmentar acel material, iar ceea ce fusese reținut se ștergea rapid prin nefolosire. Ca gimnastică intelectuală însă, e sigur că n-a fost inutil.

Pascal continua să mă tuteleze. Defectele noastre ieșeau treptat la iveală. Dacă pe mine mă supărau autoritarismul și intenția lui declarată de a mă transforma după modelul său, lucru pe care-l știam cu neputință, era și el exasperat, uneori, de mofturile mele și de refuzul meu tăcut de a-i aplica sfaturile așa cum dorea el. În schimb, exemplul său zilnic, la început surprinzător, a fost pentru mine o mană cerească pentru care-i port și azi recunoștință, deși desigur că nu l-am putut urma întru totul.

Cred că soarta l-a făcut să moștenească de la fiecare din părinții lui cele mai prețioase calități. De la tatăl său a primit nu atât bine-cunoscuta memorie a acestuia, cât o putere de concentrare

---

englez stupefiat, „la noi în sat toată lumea votează cu domnul Iliescu". În ultimii ani ai epocii ceaușiste, câțiva tineri profesori, rămași după miezul nopții într-o secție de votare să păzească urna plină, în așteptarea unui camion care nu mai venea s-o ia, au avut curiozitatea s-o deschidă: în interiorul buletinelor frumos împăturite au găsit fel și fel de zmângăleli: desene, ștersături, înjurături neaoșe, cuplete în stil popular. Era vremea când circula de mult bancul în care unul întreabă: „Când au avut loc primele alegeri libere?" și altul răspunde: „Când Adam a ales-o primul pe Eva de nevastă…"

de care mă minunez și acum, și care-i permite să facă orice lucru în mai puțin timp decât oricine altcineva. În vremea examenelor de care vorbesc, enervat de dificultățile mele cu dreptul penal, îmi scria cu naturalețe: „*Cursul are 900 pagini. Dragă, e treabă de 10 zile bine umplute*." (Sublinierea e a lui). Și continuă: „*Am citit destul pentru cele 6 examene pe care le-am dat la drept ca să știu cât se poate învăța*." Nouă sute de pagini de memorat în zece zile! Țin minte și acum stupoarea mea, mai ales că știam că nu mințea. Pascal nu minte niciodată, și asta a fost poate trăsătura pe care am îndrăgit-o cel mai mult. E și aici perceptibilă influența tatălui, cum mărturisește el în altă scrisoare: „*M-am format cinstit sufletește prin exemplul lui și atmosfera creată de el*." Dar este și o trăsătură a sa, structurală.

Darurile muzicale le-a moștenit de la mama sa, Alice Niculescu, în tinerețe elevă, un timp, la Conservator, în clasa de pian a Floricăi Muzicescu. Înzestrarea lui Pascal este însă una artistică de ordin mai general. Este o anume alcătuire a firii lui care-i permite să identifice elementul artistic latent în tot ce percepe prin simțuri și să-l incorporeze la rândul său în orice material. Dacă nu s-ar fi dăruit muzicii, Pascal ar fi putut atinge un nivel înalt de performanță nu numai în pictură, dar și în literatură. El a ales, desigur, domeniul care-l interesa și-l atrăgea cel mai puternic, investindu-și în el toată energia.

Știu că poziția soției care-i cântă osanale soțului său este aproape insuportabilă. Dar eu nu fac aici decât să constat. Știu și că el mi-a interzis să-l laud și, în general, în acest text, să vorbesc de el. Așa ceva este, desigur, imposibil. Ca să echilibrez însă lucrurile, prind din zbor ocazia să spun și câteva vorbe în apărarea soțiilor sau femeilor care au împărtășit viața unor artiști cunoscuți.

Trebuie să observăm că puține categorii sunt mai prost văzute decât a lor. Misiunea le este atât de grea, încât aproape nici una nu reușește să-i facă față. Ori sunt pisăloage ca Xantippa, ori frivole precum Konstanze Mozart. Sunt ambițioase ca Daniel Stern, abuzive precum Cosima Wagner, insuportabile ca George

Sand, nevrotice ca Zelda Fitzgerald. Când nu au acest gen de defecte, le au pe cele contrare, adică sunt șterse, plicticoase, neinteresante. Dar cum le-am putea pretinde să se măsoare cu extraordinarii lor parteneri, care ating cote de performanță atât de neobișnuite? „*Contre les grandes qualités, il n'est de remède que l'amour.*" (Împotriva marilor calități, nu este alt leac decât dragostea.) Nu mai știu de unde am cules această maximă, care îmi pare extrem de importantă în nenumărate situații. Ea este de o înțelepciune evidentă în ceea ce privește viața în doi, căci a o transforma pe aceasta din urmă în competiție (există și acest soi de menaj) duce la o continuă agresivitate, iar a te îngenunchea pe tine cu totul înseamnă a pregăti terenul pentru depresiile viitoare. Dar propoziția de mai sus sugerează o acceptare generoasă și recunoscătoare a superiorității altora *în orice domeniu*. Ea poate fi aplicată întregii țesături de relații sociale, fiind cel mai folositor antidot al resentimentului. Ca să revenim la artiști, au și ei metehne bine-cunoscute: sunt fragili, capricioși, cu dispoziție variabilă, hipersensibili, abstrași din realitatea cotidiană sau deformându-i grav proporțiile și cer mereu de la ceilalți o disponibilitate totală. Iar bietele lor soții fac și ele ce pot, cât pot, cum pot – neîncetat recunoscătoare destinului pentru darul făcut lor, care e poate cel mai de preț: acela de a putea, în același timp, admira și iubi.

Cu asta, am încetat să mai vorbesc *despre* Pascal. De acum încolo am să spun doar ce a făcut sau ce n-a făcut, de câte ori e necesar pentru firul poveștii. Și să nu mi se spună că n-am fost obiectivă. Luciditatea și adevărata dragoste îmi par unul și același lucru. Trebuie însă să precizez că cele spuse sunt gândurile mele de azi. În vara aceea, când ne cunoșteam abia de un an și ceva, din toate acestea nu înțelegeam mai nimic. Cea mai curentă reacție a mea era să mă mir.

*

În timpul examenelor, când veneam la București încercam să-mi revăd și unele prietene. Cea pe care am căutat-o atunci cel mai des a fost Monica, atât eram de dornică să discutăm

în contradictoriu situația generală. Ea se înscrisese recent în partidul comunist și o făcuse din convingere, nu din oportunism. Era o fire entuziastă, generoasă și încrezătoare; astăzi, aș zice că era construită exact așa cum trebuia ca să fie receptivă la „aberația măsluită de ideal", cum numește Vinea ideologia în chestiune.

În toamna precedentă, în care dezbătusem împreună o serie de aspecte ale problemei, Monica mă surprinsese cu o mărturisire: „Știi, deunăzi m-a îmbrâncit un tip pe stradă, adică m-a lovit cu brațul cu toată puterea ca să-și facă loc. Un nenorocit, un jerpelit. Pe moment am fost furioasă și am vrut să protestez, dar apoi mi-am dat seama că, de fapt, noi eram de vină că el ajunsese așa."

Înterpretarea ei m-a impresionat și am stat să mă gândesc. Cum am mai spus, eram din principiu de acord cu orice măsuri în favoarea celor săraci și a celor cu probleme, cu orice program compensatoriu sau de natură a le ameliora soarta. Dar partea cu *vina* (a ei și a mea, personal, chiar că nu) mi s-a părut excesivă. Eram gata să accept că se dăduse dovadă de nepăsare, de indiferență, de egoism în tratarea problemelor sociale. În argumentația Monicăi, desigur un ecou al cursurilor pe care le urma, percepeam însă o intenție de culpabilizare generală care-mi părea totodată nedreaptă și de rea-credință.

Cândva, am venit plină de nerăbdare s-o întreb ce gândea ea despre campania virulentă împotriva lui Tito, adulat ca un zeu doar cu câteva luni în urmă. N-avea nimic de spus, partidul știa ce face, trădătorii trebuie pedepsiți. Asta m-a împiedicat să mai aduc în discuție, cum îmi propusesem, defenestrarea bietului Jan Masaryck.

Monica locuia într-un cămin foarte plăcut în miezul orașului, unde mai stătuseră câteva foste eleve ale Școlii Centrale și-i priveam, cu nostalgie mărturisită, odaia pe care o împărțea cu una sau două colege, dar din care se putea duce zilnic pe jos la facultate. I-am spus că mă informasem și eu de condițiile cerute pentru a fi primită și că renunțasem, aflând că era nevoie de un certificat

de paupertate. Spre uluirea mea (și atunci i-am măsurat desprinderea de realitate), mi-a replicat, măturând argumentarea mea cu mâna: „Ei, să nu-mi spui că domnul doctor nu poate să-ți facă rost acolo de unul din alea!“

Aveam s-o revăd de două ori în acei ani, amândouă întâlnirile fiind foarte însemnate pentru mine, și le voi povesti la vremea lor. Monica nu mi-a făcut nici un rău, poate chiar dimpotrivă. I-am păstrat vechea afecțiune din vremea internatului; după cutremurul din 1977, întâlnindu-ne pe stradă, mi-a oferit spontan să locuim un timp la ei, unde era spațiu suficient, ceea ce era o nouă dovadă de generozitate; dar ne e și astăzi uneori greu, când ne revedem din întâmplare, să regăsim tonul firesc al lungilor și deschiselor noastre conversații adolescentine.

În schimb, în acea sesiune din iunie am aflat o veste care lui Pascal și mie ni s-a părut fascinantă și care avea să determine în noi un întreg plan de acțiune. Nasta Popescu (o altă colegă de clasă, despre care am vorbit în prima parte a povestirii, care acum era în același an la Medicină cu Mircea, coleg cu Pascal la Sf. Sava și cel mai bun prieten al lui) se mărita. Și nu oricum. Slujba cununiei urma să aibă loc în inima Bucegilor, la schitul Ialomicioarei, și erau poftiți toți prietenii și colegii ei.

Cabana Padina, construită de tatăl ei, fusese una din răspântiile importante ale drumurilor pe care Pascal și cu mine le străbătusem în anul dinainte. Auzisem în primăvară că se confiscaseră de la proprietari acele cabane, dar aflând că nunta va fi totuși celebrată acolo, ne-am zis că n-o fi fost adevărat. În orice caz, am decis că trebuia să mergem, și anume fără să cerem părinților noștri, care aveau atâtea probleme, nici un ban. Era integral planul nostru și trebuia să ni-l finanțăm singuri.

Ne-am apucat de treabă, fiecare după inspirații și posibilități. Pascal și-a vândut niște corzi de vioară și a sacrificat o frumoasă cutie de acuarele, pentru care Marta a organizat o loterie în clasa ei. Eu i-am vândut Mariei, pentru nepoata ei din București, trei sferturi din rochiile mele de vară și alte câteva obiecte personale,

între care un ineluș dintr-un aliaj de argint, pe care clasa noastră și-l făcuse la absolvirea liceului. Apoi ne-am pregătit rucsacele cu toată atenția. Era prima acțiune concretă pe care o realizam împreună.

*

Cu vreo zece zile înainte de acea plecare pe munte, mă aflam încă la București când s-a petrecut așa-zisa „naționalizare" din 11 iunie 1948. Termenul, până atunci, desemnase trecerea în domeniul public a unor întreprinderi sau a unei ramuri industriale, contra unor despăgubiri. Ce s-a întâmplat atunci în țara noastră a fost o noutate absolută, anume confiscarea a 90% din industria națională și încredințarea ei unui partid hotărât s-o administreze într-un fel care nu mai fusese experimentat decât într-o singură țară, ea însăși supusă celui mai sângeros totalitarism al vremii.

După „stabilizarea" din anul precedent, care transformase în abur întreaga avere lichidă a locuitorilor țării, inclusiv economiile lor de tot felul, această măsură îndepărta de la conducerea unităților productive pe toți oamenii cu experiență, cu profesionalism, pe scurt, cum se spune astăzi, cu *know how*. În optica nouă, priceperea lor „capitalistă" devenise nu numai inutilă, ci și nocivă; cât despre ei și familiile lor, nu numai că sărăciseră peste noapte, dar nu mai erau primiți acum nici măcar ca tehnicieni sau funcționari. Industriile urmau să fie conduse conform îndrumărilor moscovite de executanți mărunți, de o absolută docilitate.

Un bilețel al mamei, trimis mie la București în 18 iunie, spune printre altele, cu evidentă prudență: „*Aici toată lumea e consternată, fiind toți mai mult sau mai puțin loviți de ultimele măsuri administrative. Acestea sunt uneori abuzive. Marinette îți va da detalii.*" Și ceva mai departe*:* „*Ai să râzi auzind ce meniuri bizare combinăm, căci ni se termină proviziile și e greu să găsim până și pâinea cea de toate zilele!*"

Confiscarea întreprinderilor sărăcea nu doar un pumn de „exploatatori“ și, odată cu ei, totalitatea posesorilor de acțiuni, pe atunci foarte numeroși, ci întreaga populație. În scurt timp au dispărut de pe piață toate produsele industriale. Fabricile noi aveau să realizeze timp de mai mulți ani doar câteva sortimente din fiecare categorie de produse, și acelea de o calitate cu totul îndoielnică. Izolarea față de Occident făcuse să dispară o sumă de materii prime și alte substanțe pe care le crezusem de neînlocuit, dar care totuși au fost înlocuite cum s-a putut. Lipsa coloranților, de pildă, a dus la niște produse textile de o cumplită și palidă urâțenie: oamenii de pe stradă arătau din ce în ce mai jalnic. Am luat aici numai un exemplu.

Pe moment însă, altele erau problemele. Brutalitatea confiscărilor (patronii veniți dimineața la lucru fuseseră pur și simplu dați pe ușă afară sau arestați pentru „nereguli“) răspândise frica în toate straturile sociale. Comercianții așteptau cu groază să le vină rândul; țăranii, ce să mai vorbim. Chiar și noi pierdeam acum acele „părți“ de orezărie care ne îngăduiseră să trăim în primul semestru, ba chiar și să facem „provizii“. În casa noastră, cea mai lovită a fost însă Maria. Ani de zile, povățuită de mama, își plătise conștiincios ratele pentru o poliță de asigurare menită să-i îndulcească bătrânețile. Odată cu naționalizarea caselor de asigurări, se alesese praful de toate economiile ei.

Mi-o amintesc pe Maria într-o dimineață de primăvară, când eram singure la bucătărie unde îmi începeam inițierea culinară, convinsă că în curând va fi nevoie. Mă întrebase atunci, îngrijorată:

— Domnișoara Nini, cât crezi că o să mai stea *ăștia* pe capul nostru?

Eu m-am oprit din lucru ca să mă gândesc mai bine.

— Știu și eu? Cred că vreo doisprezece, cincisprezece ani.

Spaima și indignarea ei au făcut-o să stuchească în toate părțile ca o pisică.

— Doamne ferește, cum se poate! Să nu mai spui așa ceva!

Cu toate pretențiile mele de luciditate, nu socotisem bine nici eu.

Din fericire, vreo doi ani mai târziu, Mariei i s-a putut stabili, pe bază de mărturii, o mică pensie de „personal casnic“ pentru cei paisprezece ani în care lucrase la noi. Veronica a fost cea care a îndrumat-o, iar de găsit martori care să-i ateste vechimea n-a fost greu, Maria fiind în categoria ei o personalitate recunoscută ca atare de tot orașul.

*

Trebuie să revin aici asupra anului 1948, care, deși se prezintă în această povestire mai degrabă patriarhal, a fost unul dintre cei foarte gravi pentru omenire. Părinții noștri nu exagerau cu privire la iminența unui război. Tensiunea între cele două „lagăre“ (expresia a fost pusă în circulație de Jdanov) creștea din ce în ce. De vreo doi ani, Occidentul asistase neputincios la luarea în stăpânire de către ruși a tuturor țărilor pe care Armata Roșie apucase să le ocupe; în 2 iulie 1948 Cehoslovacia cădea ultima, după niște alegeri în care partidul comunist afirma că obținuse 89% din voturi. Statele Unite se află într-un an electoral, situație care absoarbe o mare parte din energia oamenilor politici și-i concentrează mai degrabă asupra problemelor interne. Foarte conștient de asta, Stalin folosește toate ocaziile pentru a ataca; sutele sale de agenți informatori, răspândiți în tot Occidentul, îl asigură că acolo nimeni nu vrea război, că oamenii sunt dispuși să renunțe la orice, numai să nu li se mai ceară să lupte. În China, armata lui Mao repurtează victorie după victorie, iar războiul civil din Grecia pare a zădărnici procentele atât de precis stabilite de Churchill, dar pe atunci neștiute de nimeni. Totuși, la sfârșitul lui iunie, Conferința de la Londra (SUA, Franța, Marea Britanie și Benelux) ia în sfârșit în serios problema germană, mișcare la care Uniunea Sovietică va răspunde curând prin blocada Berlinului. Se desenează astfel tot mai precis situația pe care aveam s-o trăim cu toții, aceea a două

Germanii vecine, supuse unor moduri de viață diferite, a două Europe cărora le va trebui o jumătate de secol ca să încerce să regăsească un limbaj comun, fără să reușească pe deplin încă multe decenii.

Înconjurată cum era numai de țări înfeudate Moscovei, țara noastră părea să fi fost închisă într-o cușcă. Vechiului complex de izolare, creat acestui popor neo-latin de vecinii săi slavi, austrieci și unguri și care explică atâtea din trăsăturile sale, i se adăuga acum conștiința că trecerea nici unei granițe nu te putea duce spre libertate. Ultima lovitură (abdicarea silită a regelui, urmată de proclamarea, ca prin farmec, a republicii) cufundase oamenii într-un fel de pasivitate resemnată. În februarie, resorbirea în partidul comunist a partidului social-democrat al lui Titel Petrescu, ultima formațiune politică rămasă în activitate, instaurase sistemul partidului unic: comuniștii erau acum liberi să acționeze, să modeleze această țară așa cum voiau ei și să-i impună zilnic, în orice problemă, soluția pe care o doreau, care le fusese dictată, îi favoriza și nu putea fi contestată.

„Legea pentru naționalizarea întreprinderilor industriale, bancare, de asigurări, miniere și de transporturi“ a fost votată de Marea Adunare Națională într-o sesiune de o zi (11 iunie 1948) cu 400 din cele 414 voturi posibile și a intrat în vigoare în aceeași zi. Probabil că precipitarea s-a datorat intenției de a lega într-un fel acea reformă esențială de amintirea revoluției din 1848 și de Proclamația de la Islaz. Dar faptul că armatele rusești au invadat Muntenia și au zdrobit atunci revoluția alături de armatele turcești a fost ocultat cu grijă în tot timpul regimului comunist. Istoria lui Roller nu pomenește de așa ceva și nici de celelalte invazii rusești în Principate.

Legea naționalizării a încetat curând să preocupe înaltele noastre foruri: mai erau atâtea de făcut! Începând cu 15 mai 1948, o sumă de adunări, destituiri și decrete duc la desființarea vechii Academii Române și la înființarea, la 13 august, a unei instituții de stat, fără autonomie, numită Academia Republicii Populare

Române. Din cei 145 de membri s-au văzut eliminați o sută de reprezentanți eminenți ai culturii române, toți fruntași ai specialității lor. E destul să pomenim câteva nume – Lucian Blaga, C. Rădulescu-Motru, Gheorghe Brătianu, Dimitrie Gusti, Gr. T. Popa, Tiberiu Brediceanu – și ar fi atâția alții de citat! Simplul epitet de „reacționar" ajungea să le statornicească soarta. Măsura, destinată să întrerupă o tradiție importantă, a lipsit de venituri o sumă de învățați prea în vârstă ca să se „recalifice" – ca să nu mai amintim pe cei care s-au regăsit curând în închisori. Artizanul cel mai virulent al acestor transformări a fost tot un academician, profesorul de fitopatologie Traian Săvulescu, în curând numit în fruntea noii instituții, pe care a condus-o mai mulți ani la rând. O amintire personală îmi restituie un zvon auzit cândva despre acest profesor, care spre sfârșitul vieții ar fi suferit de crize de „manie religioasă". Să fi fost vorba de o remușcare târzie, de o trăsătură în sfârșit umană?

Înainte de a pomeni măsurile foarte importante ce urmau să fie luate în acea vară, putem izola o dată care fără îndoială a trecut neobservată de majoritatea populației: în ziua de 24 iunie, guvernul a luat decizia de a închide lojile masonice. O parte a foștilor lor membri aveau să facă lungi ani de detenție pentru simplul fapt că le aparținuseră. În 1945–1947, când Gh. Tătărescu a fost ministru de externe, tinerii angajați ai ministerului fuseseră toți sfătuiți să se înscrie în franc-masonerie, lucru socotit indispensabil pentru formația de diplomat.

Lucrarea pe care am consultat-o[8] prezintă, în texte de o discontinuitate programată, o sumă de informații greu verificabile, dar pare a avea oarecare seriozitate. Lectura ei ne duce la concluzia că în duelul celor două organizații secrete, KGB și franc-masoneria, prima s-a arătat mult superioară în eficacitate. Ea pare a-și fi infiltrat serios agenții în loji în cursul anilor 1945–1948.

[8] Radu Comănescu și Emilian M. Dobrescu, *Istoria franc-masoneriei*, Tempus, București, 1992.

Mult mai târziu, în anii ’70, scandalul lojii italiene Propaganda Due (subordonată serviciilor secrete comuniste) n-a fost nici ea de natură a inspira încredere în forța și coeziunea actuală a vechii instituții occidentale. Aceasta din urmă a jucat, fără îndoială, un rol determinant în nașterea statului român modern, lucru pentru care îi datorăm toată recunoștința, dar simplul fapt că ea a acționat atâta vreme pe ascuns nu îndepărtează oare de la ea conștiințele limpezi? Cine va face inventarul formelor pe care le ia dorința de putere? Și cum reușește oare membrul unei societăți secrete să-și armonizeze diferitele loialități? Oricum ar fi, e clar că secolul XX, cu multele sale milioane de victime, a fost foarte departe de ceea ce visaseră pentru omenire Wilhelm Meister, Sarastro și Pierre Bezuhov.

Dar momentul cel mai tulburător din acea lună iunie îmi pare a fi Rezoluția Plenarei a 2-a din 10-11 iunie 1948 a CC al PMR, publicată pe prima pagină a *Scînteii* din 21 iunie 1948. E imposibil de știut astăzi cum s-au petrecut dezbaterile în acele două zile succesive, și nici nu este foarte important. Textul pe care-l avem în față înfioară pe oricare cititor care a fost contemporan cu cele petrecute.

Rezoluția cuprinde trei idei, toate proiectate asupra viitorului. Prima este că „*procesul de dezvoltare a democrației populare și de trecere la construirea socialismului decurge în condițiile luptei de clasă, care îmbracă forme variate și tot mai ascuțite*“. Este o idee a lui Lenin. „*Ascuțirea*“ luptei de clasă, formulă care avea să revină periodic, era un semnal dat organelor de represiune, care-și intensificau automat activitatea. Cu timpul am învățat cu toții că apariția lui în textele oficiale era preludiul unor noi campanii de epurări, de percheziții, de arestări și așa mai departe. El modifica și atitudinea superiorilor față de inferiori, pe toate treptele ierarhiei sociale și politice.

A doua idee este că „*lupta de clasă nu se desfășoară numai la oraș. CC trebuie să treacă la o examinare atentă și profundă a relațiilor de clasă la țară*“. Pentru cine știe să citească, se

află aici anunțarea formelor dure și violente în care se va desfășura campania de colectivizare.

În sfârșit, a treia idee trebuie să fi strecurat un fior de groază în toți participanții de la plenară: se anunță verificarea tuturor membrilor de partid, pentru că „în rândurile noastre" au intrat legionari, afaceriști, carieriști și alte elemente mic-burgheze.

Am folosit cuvântul „groază", dar nu știu dacă era chiar așa. Pe atunci, experiența oamenilor era încă limitată și chiar cei care ar fi citit *Scînteia* cu atenție nu ar fi fost în stare să dea un conținut concret acestor formule: nu se știa, de pildă, ce formă vor lua verificările în ședințele de partid, nici că darea afară din acesta putea să te urmărească toată viața, nici că „lupta de clasă la țară" va merge până la împușcarea țăranilor recalcitranți, lăsați să zacă apoi în praf cu zilele, pe ulița satului, spre a servi de exemplu.

Cine citește azi un ziar de pe vremuri, știind ce s-a întâmplat între timp, are asupra acelor pagini cu totul altă privire și alege esențialul fără ezitare. Pentru contemporani nu putea fi așa. Lectura *Scînteii* în întreprinderi nu era încă obligatorie și unii dintre cei ce o luau în mână mai mult se amuzau de felul în care lipsurile pe care le constata oricine erau transformate în succese. Dacă nu erai obligat să le studiezi temeinic, lungile texte ideologice, cu fragmente din clasicii marxism-leninismului pe atunci încă în curs de traducere și editare, erau măturate cu privirea, ca fiind plicticoase și fără interes practic. În schimb, nu puteai să citești fără să râzi sau, dimpotrivă, să te indignezi, fraze ca „*Ar fi cu desăvîrșire greșit să se atribuie transformările democratice care s-au produs aici* (în Europa de Est, n.n.) *intervenției Uniunii Sovietice în treburile interne ale țărilor menționate*" sau „*Este greu să-ți imaginezi întreaga durere, groază și disperare pe care a suportat-o și o suportă femeia lumii burgheze*" sau, într-o vreme în care exodul spre Apus fusese atât de puternic, o știre cu titlul în litere de-o șchioapă: „*Un marinar englez cere permisiunea de a se stabili în URSS*". Cu multă seriozitate,

eram informați că „*țările care au spus da*“ Planului Marshall cunosc „*mizerie, șomaj, inflație, robie*“, iar cele care au spus nu, ca noi, beneficiază de „*independență, dezvoltare industrială și ridicarea nivelului de trai*“. Deosebit de absurdă era propaganda în favoarea metodelor de încrucișări de specii vegetale și în curând animale, inventate de savanții sovietici Miciurin și Lîsenko. „*Statul sovietic transformă natura în sensul dorit de el*“, ne asigură un titlu, iar Institutul de Cercetări Agricole al României face zel: „*Am obținut o plantă cu rădăcină de cartof pe tulpina căreia cresc roșii și vinete, care sunt și unele și altele mai bune și mai gustoase. În Uniunea Sovietică se obțin prin astfel de încrucișări recolte de roșii cu 50% și chiar cu 100% mai mari decît la roșiile neîncrucișate*.“ (*Scînteia, 19 noiembrie 1948).* (Pe vremea aceea, când ne covârșea plata despăgubirilor de război, circula un banc: „Miciurin a reușit să încrucișeze o vacă și o girafă. — De ce? — Ca să obțină un animal care paște în România și dă lapte în Uniunea Sovietică.“) „*Satele sovietice nu cunosc sărăcia*“, afirmă alt titlu; de 7 noiembrie, prima pagină titrează: „Nimic nu poate împiedica pieirea capitalismului“. Iar în alt număr, un articol mărișor, însoțit de un desen explicativ, ne învață „*Cum să ne facem singuri patine*“. Articolul este tradus din publicația *Sportul sovietic* și, câteva săptămâni mai târziu, rubrica „De la cititori“ reproduce scrisoarea unui ucenic de la fabrica Vestitorul care mulțumește redacției cu entuziasm: „*După modelul publicat în* Scînteia, *mi-am făcut singur o pereche de patine bune*“...

*

În gara Bușteni am ajuns pe o vreme închisă și umedă. În anul precedent, ale cărui amintiri erau mai toate însorite, cutreierasem munții în luna august; acum ne aflam în ziua de 2 iulie. Nu-i nimic, am gândit noi, ne încălzim la urcuș. Ghidurile dădeau, ca durată probabilă a urcușului, patru-cinci ore; noi gândeam că vom face vreo trei.

Prima parte a drumului, prin pădure, nu ne-a pus probleme. Era o ploaie ușoară, dar brazii ne apărau. Aveam rucsace grele, cu provizii pentru vreo două săptămâni. Ritmul nostru de drum a fost cel devenit deja, pentru noi, tradițional: o singură oprire pe oră, cu o pauză de cel mult cinci minute.

Șocul a fost la ieșirea de sub brazi: valea pietroasă, deschisă adânc, era presărată cu largi petice de zăpadă. Râul limpede care coboară în vale și care vara e unul din marile farmece ale traseului era umflat, bolborositor, greu de trecut. Ne-am reluat urcușul cu toată nădejdea și câștigasem destul de mult în înălțime când am observat cu spaimă că ajunsesem la piciorul unor stânci înalte, ca un perete, pe care nu se vedea nici o urmă de marcaj.

Poteca trecea de mai multe ori când pe un versant, când pe celălalt și noi făcusem la fel; gheața și zăpada acoperiseră însă marcajul și greșisem, se vede, la un moment dat. Din fericire, Pascal a zărit pe celălalt versant, mic de tot în depărtare și mult mai jos decât eram, marcajul cu crucea mică, salvatoare, albastră pe un pătrat alb – însemnul Văii Jepilor – și a trebuit să ne întoarcem, să coborâm și să traversăm valea din nou. Am pierdut astfel vreo jumătate de oră; între timp ploaia se tot întețea și la un moment dat s-a dezlănțuit peste noi o adevărată furtună. Eram singuri sub cerul furios, descoperiți în acel uriaș cazan de piatră și de abur rece și nu exista nimic, dar absolut nimic sub care să ne putem adăposti. Înaintam orbește sub șiroaie, tot mai uzi; când fulgera, ne rugam ca trăsnetul să nu ne aleagă pe noi; impermeabilele noastre, care datau de pe vremea nemților, erau ca o sită, vântul părea că ne îmbracă în gheață și chiar așa era, pentru că începuse și grindina, deasă, cu boabe destul de mari. Vedeam la câțiva pași de mine picioarele lui Pascal, înroșite de loviturile ei: avea pantaloni golf și-i căzuseră ciorapii îngreunați de apă. M-am speriat foarte tare când l-au lăsat puterile și s-a rezemat de o stâncă, alb la față și declarând că nu mai poate face nici un pas. Apa îi șiroia pe ochelari și pe obraji, vântul ne asurzea și nu știu – de fapt, știu prea bine – cine mi-a

dat puterea să-l scot din deznădejde, ștergându-l pe față, implorându-l să mă urmeze și pornind singură în sus, de vreme ce altceva nu puteam face. Mai aveam cam o treime din drum când s-a ivit în dreapta potecii ajutorul salvator: o stâncă ușor înclinată, care forma un fel de adăpost de vreo jumătate de metru înălțime: ne-am dat jos rucsacele epuizante și le-am lăsat acolo, ceea ce efectiv ne-a salvat viața de vreme ce chiar așa, purtându-ne doar propria greutate, am ajuns pe platou doar peste vreun ceas, gâfâind și arătând ca niște înecați.

Muntele nu glumește și multe sunt, vai, victimele Văii Jepilor. O! fie-le somnul împăcat! Primirea pe care ne-au făcut-o, speriați și săritori, cabanierii de la Brav rămâne una din cele mai reconfortante amintiri pe care le avem. Coana Englitera – da, chiar așa o chema – ne-a dat să bem vin fiert, fierbinte și foarte dulce, ne-a îmbrăcat în haine uscate de-ale lor și ne-a pus să ne culcăm imediat sub un teanc de pături unde am adormit buștean. Peste vreo două ore, când s-a mai potolit furtuna, bărbatul ei a coborât după rucsacele noastre pe care le-a găsit intacte sub stânca pe care o cunoștea bine; am pus hainele ude la uscat, am lăcrimat pentru provizia de țigări Mărășești numai bune de aruncat și am stat acolo vreo trei zile la căldură, hrăniți de coana Englitera cu tigăi uriașe de cartofi prăjiți cum n-am mai mâncat niciunde: bastonașe subțiri cât un chibrit, aurii, crocante, peste care răsturna patru-cinci ochiuri fierbinți, într-o armonie coloristică fără de cusur.

*

După primele trei, patru zile de ploaie, vremea a început să se încălzească. Umblam de colo, colo pe platou, dar urmam și itinerarii mai lungi; aerul puternic de la peste două mii de metri ne umplea de energie; la întoarcere ne spălam fericiți la fântâna din curte, cu jgheabul ei din care veneau să bea și caii mici de munte. Mergeam spre Omul, prânzeam pe câte o piatră la soare și ne întorceam când lumina se albăstrea, tot mai ostenită,

mai ceţoasă. Nu mai era mult până la duminica în care avea să se celebreze nunta Nastei. Pe la mijlocul săptămânii ne-am mutat la Touring; era cabana cea mai nouă şi mai confortabilă, dar mai ales cea mai apropiată de Padina. De pe platou, acoperişul ei se vedea ca o jucărie de lemn aproape alb, câteva sute de metri mai jos, în mijlocul pădurii.

Coborâşul spre firul văii Ialomiţei l-am făcut pe clinele muntelui Cocora sau prin pădurea Lăptici, nu mai ţin bine minte. Ploile recente lăsaseră un frunziş gras, bogat, iar dimineaţa însorită a făcut din tot drumul o joacă. Peisajul părea diferit de cel de pe versantul abrupt dinspre Prahova, pe care de atâtea ori îl urcasem în ritmul unuia din refrenele noastre favorite:

Greu la deal cu boii mici,
O-la-la-ri-o, o-la-la-ri-o,
Prin pădurea din Lăptici…

Pădurea o vedeam acum prietenoasă, parcă ne înconjura, ne ocrotea cu drag.

La cabană am regăsit oarecum un pic de civilizaţie: avea un mic restaurant, aceleaşi perdele de cretonă înflorită, telefon. Foarte aproape erau Peştera Ialomicioarei, Schitul şi două căsuţe ale unor localnici, de la care puteai cumpăra lapte proaspăt. Până la Padina trebuia să mai urmezi timp de vreo jumătate de oră un drum şerpuitor, care urca încet.

În ziua nunţii a fost o vreme cu adevărat sărbătorească. Parcă niciodată nu văzusem mai strălucitoare şi mai verde larga pantă ierboasă care cobora spre râu, de sub lunga faţadă a cabanei. Grupuri de tineri, unii cunoscuţi, alţii nu, se împrăştiaseră pe ea, la bună distanţă unii de alţii; centrul atenţiei era Jack (care i-o fi fost numele?), un tânăr al cărui acordeon, secondat de vreo doi alţi muzicieni, făcea să vibreze de veselie şi de jazz tot aerul văii.

Am găsit-o pe Nasta într-o cameră cu prietenele ei din partea locului: o ajutaseră să se îmbrace și acum împodobeau lumânările înalte cu buchete de flori de munte. Erau foarte pricepute și n-am încercat să le ajut; mă lăsam tot mai mult cuprinsă de acea atmosferă de ceremonie ușor tensionată în care se topesc laolaltă atâtea emoții contradictorii, viitor și trecut, speranță și regret, bucuria începerii și teama de necunoscut. Extraordinară era unicitatea decorului. Toți nuntașii purtau bocanci, inclusiv mirii; obrajii fragezi ai miresei, înroșiți de aerul tare, erau înconjurați de un văl alb, scurt, prins într-o coroniță împletită toată din proaspete „flori-de-colț“ (nu mai era voie să le numești, cum fusese obiceiul, „floarea-reginei“). Le culeseseră pentru ea ciobanii din împrejurimi, care de vreo săptămână își tot primejduiseră oasele pe stâncile și clinele abrupte ale munților, pentru că tatăl Nastei, Serghie Popescu, fusese stimat și iubit, iar nunta e sacră și nu se întâmplă în fiecare zi.

În bisericuța ticsită, slujba de la schit a fost oficiată de bătrânul călugăr, pe nume Gherasim, care o păstorea pe mireasă de mică. Sosirea lungului convoi spre Padina, pe care am urmărit-o de sus de pe pajiște, unde ajunsesem pe scurtături, apoi apa Ialomiței sticlind în lumină, cântecele de munte alternând cu cele bisericești și risipirea tuturor de-a lungul meselor și băncilor de lemn, regruparea lor pe prietenii – toate imaginile sunt vii și lucioase, ca niște poze în culori care ar și cânta, vibrând cu adâncimea catifelată a ecourilor purtate de vânt.

Dar ce imagine e desăvârșită? Pe la ora trei s-a simțit un fel de murmur, câteva persoane s-au deplasat grăbit spre cabană, mireasa le-a urmat și s-a întors pentru o clipă, spunându-ne: „nu e nimic, stați liniștiți și cântați mai departe“, după care a plecat din nou. Recomandare bizară, de altfel rămasă fără mare efect…

Autoritățile locale trimiseseră o întreagă echipă *să facă inventarul* bunurilor cabanei, în vederea confiscării. O urgență extremă impunea ca acel inventar să fie făcut chiar în acea duminică, la ora trei după-amiaza, în toiul petrecerii.

Bineînțeles, deși totul se petrecea între zidurile cabanei, zvonul s-a prelins din șoaptă în șoaptă și peste pajiște s-a așternut o ciudată tăcere. Am pus atunci întâmplarea doar pe socoteala unui exces de zel al autorităților locale. Dar o povestire a Anei Blandiana, în *Proiecte de trecut*, evocă și ea o sumă de arestări (urmate de deportări) efectuate în toiul unei nunți de țară și, deși prezentată pentru cenzura anilor '80 ca o scriere „fantastică", se bazează pe un fapt real. Alegerea momentului să fi ascultat și ea de vreo recomandare perversă de la centru, într-o vădită intenție de demoralizare colectivă?

Poate că nu ne vom putea reconstitui niciodată întreg trecutul. Poate că el va rămâne completat doar în parte, pietricică cu pietricică, dar veșnic mutilat, precum mozaicul roman de la Constanța…

Dar tinerețea își cere drepturile. Cu începutul, a renăscut și pe pajiștea de la Padina bucuria de a fi pe munte, între prieteni, de a spera în viitor. Iar seara, concertul oferit la acordeon de „Jack", împreună cu cvartetul vocal al prietenilor săi, cu toții instalați lângă un brad uriaș, avea să rămână multă vreme o amintire luminoasă, dătătoare de încredere și speranță.

Poate și pentru că muzica, în seara aceea, a fost în întregime de inspirație americană?

*

După o lină coborâre pe Valea Cerbului, unul din cele mai lungi, mai variate și mai fermecătoare trasee din Bucegi, ne-am întors în zona vieții obișnuite, cu oameni obișnuiți, așa cum ne apăreau ei când părăseam tărâmurile celor aleși, care umblau în bocanci și trăiau mai aproape de cer. Mitologia asta a muntelui îi poate face pe unii să surâdă. Dar eram tineri și, mai ales, pe vremea aceea lipsită de teleferic și de excursii organizate, cei ce cutreierau muntele cu prețul propriului lor efort erau rari; peisajele, acolo sus, rămâneau luxuriante și intacte; buna-cuviință cerea să dai bineț oricărui om întâlnit pe drum și nu era greu,

de vreme ce asemenea întâlniri n-aveau loc mai mult de trei, patru ori pe zi. Viața, acolo sus, era dreaptă – te răsplătea după efortul depus. Iar măreția peisajului părea să se comunice întregii trăiri interioare, interzicând orgoliul, lașitatea, egoismul. Fiecare zi era totodată un examen și o purificare. Întorși în orașe, știam că vom regăsi cu totul altă realitate.

Asupra vechii lumi românești continuau să se abată lovituri dintre cele mai variate, cu o frecvență și o continuitate uimitoare. Nu cunoșteam toate măsurile luate, dar efectele lor creau o atmosferă cu totul apăsătoare. La 20 iulie, România denunță Concordatul cu Vaticanul: este semnalul începerii unei lungi persecuții atât împotriva clerului greco-catolic, cât și a celui romano-catolic. Dacă vom spune că dintre cei șapte episcopi titulari ai Bisericii Unite, șase au murit în închisoare, iar al șaptelea într-un fel de detenție mânăstirească, dacă amintim că printre episcopii romano-catolici decedați în captivitate s-a numărat și Monseniorul Ghica, vom fi sugerat doar o foarte mică parte din martirajul celor două confesiuni. În cursul anului 1948 Biserica Ortodoxă a integrat în normele ei, cu de-a sila, pe toți creștinii formați de mai multe generații în ritul greco-catolic. Bisericile lor au fost confiscate cu forța, de cele mai multe ori noaptea, preoții care refuzau să semneze au fost bătuți sau închiși, copiii lor scoși din școli și așa mai departe. Ce otrăvuri au picurat în suflete acele convertiri forțate, și unora, și altora, ba chiar și preoților ortodocși, care au avut și ei martirii lor, e de neînchipuit! Poate că nu e rău să amintim că printre tinerii greco-catolici de atunci se număra și Doina Cornea.

La 3 august intră în vigoare „Legea pentru reforma învățământului". Se desființează toate școlile private, laice și confesionale, iar bunurile lor trec în proprietatea Statului. Învățământul elementar de șapte ani este gratuit, primii patru ani sunt obligatorii. Urmează un învățământ mediu de patru ani care te poate duce la studii universitare, dar accesul la acestea din urmă se obține în multe alte feluri, înființându-se numeroase școli tehnice,

profesionale, pedagogice şi aşa mai departe. Efectele acestei legi aveau să se arate în timp, odată cu programele de studiu, cu *Istoria* lui Roller, cu obligativitatea limbii ruse şi cu celebrele „şcoli speciale“ care până la urmă au permis înscăunarea în diverse funcţii importante a unor personaje lipsite de orice formaţie serioasă, în afară de cea politică.

În timpul procesului public din 1990 împotriva câtorva foşti demnitari din guvernarea ceauşistă, Tudor Postelnicu, fost ministru de interne, investit cu gradul de general fără să-şi fi satisfăcut serviciul militar, a fost întrebat: „Ce studii aveţi?“ şi a răspuns: „Un curs special de doi ani, echivalent cu liceul“. La o emisiune televizată cam din aceeaşi vreme, am aflat că Nicolae Ceauşescu poseda o diplomă de bacalaureat eliberată de Liceul Zoia Kosmodemianskaia (fosta Şcoală Centrală de Fete), precum şi diferite certificate de absolvire a claselor precedente, toate emise la distanţă de câteva zile unele de altele.

În anii ’50, titulari ai acestor certificate-fantomă au fost folosiţi peste tot, mai cu seamă în noua industrie. Acestora li se zicea „ingineri pe puncte“, cu aluzie la cartelele de îmbrăcăminte, unde un anumit număr de „puncte“ îţi îngăduia cumpărarea unei haine sau a unei perechi de pantofi, nu mai mult, cred, de una pe an.

Dar evenimentul cel mai important din acele săptămâni s-a finalizat prin apariţia, în Monitorul Oficial nr. 200 din 30 august, a Decretului 221 pentru înfiinţarea şi organizarea Direcţiei Generale a Securităţii Poporului (DGSP). Celebra „Securitate“ (cuvânt ce a căpătat azi o circulaţie internaţională, din păcate asociat, în afara ţării, exclusiv cu regimul Ceauşescu) îşi face intrarea în istoria României complet înarmată, ca Minerva ieşind din creierul lui Jupiter: încadrată în Ministerul de Interne, ea este militarizată, iar organizarea şi bugetul ei sunt strict secrete. Misiunea ei este să supravegheze şi să înlăture orice pericol care ar ameninţa noul regim, în afara şi mai ales înăuntrul graniţelor; ca atare ea se va afla într-o perpetuă căutare de victime, de

„trădători“ și de „bandiți“ care nu sunt, sau sunt presupuși a nu fi de acord cu măsurile luate de acesta. În primul an de activitate (noiembrie 1948–noiembrie 1949), ea va efectua 23 597 de arestări (în capitală, procentul de eliberări după o arestare a fost atunci de 10%)[9]. Conducerea noului organism a fost încredințată unui triumvirat compus dintr-un director și doi subdirectori, toți agenți NKVD sub acoperire, toți originari din Basarabia și cunoscând imperfect limba română. Consilierul sovietic, generalul Aleksandr Mihai Saharovski, ținea legătura direct cu Moscova și orienta activitatea noii instituții.

În anii ’90, când figura legendarului torționar Alexandru Nicolski, unul dintre subdirectorii de atunci, a apărut pe ecranul televizorului (în extraordinarul serial al Luciei Hossu-Longin, *Memorialul Durerii*), am avut o stranie senzație de ireal, într-atât acea figură palidă și contorsionată părea desprinsă dintr-un film de Murnau. El s-a arătat sincer indignat că i se reproșa ceva – în speță moartea atâtor victime și cruzimea penitenciarelor române: „Erau bandiți!“ exclama el ca o evidență, „bandiți!“. În spatele celui filmat se zărea un interior sobru, în care atrăgea atenția doar o serie de tablouri aliniate pe pereți. Așa și este de imaginat orice interior de ofițer superior sadic: redus la esențial, cu un mic detaliu denotând un contact compensator cu arta. Obiectivul n-a funcționat decât câteva clipe și personajul n-a mai putut fi văzut în public niciodată; câteva săptămâni după aceea, ziarele publicau știrea că generalul Alexandru Nicolski ar fi murit în Ungaria. Fals sau adevărat? Numai Scaraoțchi știe.

*

Ne-am reluat ocupațiile și corespondența; Pascal lucra la bucata lui pentru orchestră, eu pregetam să încep pregătirea examenelor de toamnă. Trăiam în continuare destul de abstrași de

[9] Florin Pintilie, „Aspecte ale activității organelor represive ale Statului în anul 1948“ în *Analele Sighet*, vol. 6, Fundația Academia Civică, București 1998, pp. 324–325.

realitățile practice, dar, chiar așa, apăsarea generală devenea tot mai perceptibilă. „*Îmi face impresia că se strânge un cerc de fier în jurul nostru, al tuturor*“, îi scriu eu lui Pascal în 24 iulie, iar el, mie (19 iulie): „*Suntem ca paiele de grâu într-un lan asupra căruia se abate coasa. Se întâmplă uneori să scape câteva fire, dar nu e meritul lor sau lupta lor care le-a scăpat.*“

La insistențele bunei mele prietene Mări (d'Artagnan în volumul precedent), îi dădusem biroul meu de populație ca să-mi mute domiciliul bucureștean de la prietenii noștri Ștefănești la niște rude ale sale, Ștefana și Christian Orăscu. Nu văzusem în asta decât o formalitate, de vreme ce era vorba de un statut de „flotant“, care nici el nu devenea efectiv decât timp de câteva zile pe trimestru. Ștefana și Christian erau persoane cu totul fermecătoare și au rămas pentru mine și azi, printre atâția prieteni dispăruți pe care-i evoc cu melancolie, figuri dintre cele mai luminoase. Dar ceea ce vreau să spun este că abia atunci am înțeles, din încântarea lor că li se „ocupase“ astfel o cameră și din supărarea Ștefăneștilor că le lăsasem una descoperită, cât de importantă devenise problema în București. Încă de la începutul anului, toți cei ce ocupau un apartament de mai mult de 3 camere au fost obligați să afișeze „tabele cu numele locatarilor și justificarea profesiei“. Controale se făceau des, pe neanunțate și întreținеau o atmosferă de neliniște crescândă. Echipele care le făceau anunțau (sau nu) o evacuare iminentă, cu dată și modalități neprecizate. Evident, toată lumea cunoștea cazuri deja întâmplate și putea să-și imagineze oarecum situația.

La Pascal acasă se perindaseră mai multe asemenea echipe. Era oarecum de așteptat, fiind vorba de o clădire pe trei nivele din care familia ocupa doar nivelele superioare, la parter aflându-se cele două birouri de avocatură acum desființate și sala lor de primire. Dar locuințele celorlalte două familii, Ștefănești și Orăscu, mi se păreau doar „obișnuite“ pentru criteriile acelei vremi, adică având câte un dormitor pentru fiecare membru al familiei, plus o sufragerie, un birou și un living. Camerele

corespundeau toate între ele, formând o unitate şi nu vedeam în asta nimic exagerat. (Ce naivă puteam fi, e de necrezut!)

Trebuie să spun de pe acum că, înainte de sfârşitul anului, toate cele trei familii aveau să fie date afară din locuinţele lor, pe care nu le-au revăzut niciodată.

*

Între timp, în viaţa lui Pascal intervenise un lucru nou şi neaşteptat de pozitiv. Citez din scrisoarea lui din 24 iulie:

„*M-am îmbrăcat şi aştept ora la care să plec spre Herr Jorack. De atâtea ori am mers la el cu sentimentul ăsta de nesiguranţă, de timiditate pe care l-am avut de câte ori îi duceam ceva nou, ceva de-al meu. Lucrez şi şlefuiesc şi construiesc cu dragoste câte o bucată şi apoi o scot în lume. Niciodată mai departe de «domnul Jora». E singurul şi cel mai bun la care mă duc şi judecăţile pe care le emite sunt aproape definitive pentru mine. […] Acum fac toate acţiunile astea cu sentimentul că le fac ultima dată.[…] Îmi face plăcere să-l revăd şi să-i spun «la revedere, maestre, poate nu ne vom mai vedea». În momente din astea aş vrea să-i mulţumesc pentru tot ce mi-a dat şi a fost pentru mine; dar îmi dau seama că n-aş putea îngâna nici trei vorbe…*“

A doua zi, 25 iulie:

…„*Ieri am fost la Jora cu bucata* (o parte de simfonie, n.m.) *şi i-a plăcut foarte mult. Apoi l-am întrebat dacă nu vede un mijloc prin care aş putea câştiga bani. Mi-a spus să cer înscrierea la Societatea Compozitorilor Români; asta mi-ar da un statut de sindicalist; s-ar chema că sunt în câmpul muncii şi aş avea drept la cartelă cu 4 raţii de pâine la săptămână şi cu 350 g zahăr. Aş mai avea dreptul la o cameră de studiu în afară de locuinţă (adică de camera de dormit). Plus cinstea de a fi «compozitor». Mi-a spus că lucrările pe care le-am făcut până acum sunt mai mult decât suficiente pentru a-mi da dreptul să intru […]. Mi-a arătat Herr Jorack alte trei cereri cu*

lucrările anexate. Era o jale: marșuri și cântece de inimă albastră scrise infect pe niște caiețele… Toți trei aveau vreo 20 și ceva de pagini.“

În 27 iulie Pascal completează, sub supravegherea lui Jora, formularul de înscriere și anexează vreo sută de pagini de muzică: *Sonata pentru pian în mi major*, 3 piese mici pentru pian, un *Scherzo* pentru orchestră mare și trei fugi pentru pianoforte („*a patra, a șasea și a șaptea. Adică una reală, una tonală și alta dublă. Toate trei pe patru voci. Fugile le-am pus pentru a nu mi se reproșa că n-aș poseda destulă știință muzicală. Sunt monștri de lucrătură*“). Iar maestrul Jora îi dă o recomandare călduroasă.

Duminică 1 august: „*Dragă, acum am primit un telefon de la Jora care m-a anunțat că am fost primit ieri în Societatea compozitorilor. Apoi mi-a spus să mă duc mâine să-mi ridic cartea de membru și cartela cu puncte (sunt sindicalist)… Apoi mi-a spus că Mendelsohn mi-a apreciat lucrările… Spune-mi, cum aș putea să-i mulțumesc lui Herr Jorack? E un om colosal. Măi, drept să-ți spun, îmi pare bine că m-au primit. Și ce drăguț a fost Moș Mișucă să mă anunțe imediat, de dimineață!… Știi, îmi pare bine și în ce privește efectul asupra familiei. Toată lumea aici e convinsă că sunt cel mai tânăr membru din societate. Eu unul nu cred […] Cred că admiterea asta implică un studiu mult mai serios decât înainte.*“

Într-adevăr, cel mai tânăr membru al SCR era Valentin Gheorghiu, născut în 1928 și având deci douăzeci de ani. Venea apoi Pascal, care împlinise douăzeci și unu, iar după el Anatol Vieru și Theodor Grigoriu, amândoi născuți în 1926.

Cât despre „efectul asupra familiei“, el a fost într-adevăr puternic. Dacă mai vizibil a fost aspectul practic, anume că, pe moment, s-a diminuat cumva spaima de evacuare, lucrul cel mai important a fost, pentru tatăl lui Pascal, recăpătarea deplinei încrederi în talentul și priceperea băiatului. În scrisoarea din

1 august: „*Dragă, scrisul meu a fost întrerupt de venirea lui tata la mine în cameră. Era bucuros, firește, de admiterea mea la compozitori și a stat aproape două ceasuri aici. S-a uitat la ce citesc și cum era «Histoire de l'Asie» – a deschis-o și a citit (cu glas tare – e obiceiul lui) tot capitolul consacrat lui Ginghis-Han […] După aceea, la plecare, tata m-a mai sărutat o dată, mi-a atras atenția că munca cea mare se impune de-acum înainte (vindea castraveți la grădinar) și apoi m-a rugat să-i cânt ceva de-al meu, pentru ca să-și aducă aminte.*"

*

E greu de știut cum s-ar fi petrecut lucrurile dacă evoluția acestei țări ar fi fost normală. De fapt, este imposibil, dar și inutil. Iată ce cuprinde scrisoarea lui Pascal din ziua următoare:

„*La SCR, avocatul societății mi-a spus că Mendelsohn și-a exprimat dorința să mă «utilizeze» la maximum, cu condiția să scriu puțin mai pe linie. Cred că dacă intru în mașina lor de tocat oameni, ies precum porcii la fabricile de mezeluri din Chicago. Problema are două soluții: 1) Dacă înțeleg să fac concesii (și oamenilor ăstora dacă le dai un deget îți iau toată mâna) pot ajunge în pâine, însă cu sacrificiile cunoscute. 2) Dacă nu vreau să dau deloc îndărăt, trebuie să stau și să tai câinilor frunză.*"

Lucrurile sunt descrise cu cea mai mare limpezime și dilema s-a pus, în aceiași termeni, zeci de ani, tuturor tinerilor. Prin anii '80, fiul unei prietene, tânăr arhitect hotărât să emigreze după câțiva ani de experiență în provincie, ne-a explicat textual: „Aici n-am de ales: ori mă fac lichea, ori mă deprofesionalizez."

Pentru Pascal, destinul a așezat lucrurile altfel. Până una, alta, s-a reapucat de scris, de ascultat și de citit muzică. Totuși, pe ziua de 7 august: „*Știi că azi am fost pe la compozitori să-mi ridic carnetul. Canaliile mi-au pus în față un formular în care mă întrebau ce am compus, ce am de gând să compun, dacă am liniște și răgaz de a compune, ce-mi lipsește (auzi! era să le scriu*

acolo că buna dispoziție, dar m-am abținut), cum cred că s-ar putea stimula creația muzicală. Aici la urmă le-am turnat și eu o pleașcă. Am răspuns că: «lăsându-i pe compozitori să scrie așa cum cred ei de cuviință.» Asta ca să mă pun bine de la început cu onor. conducerea. Mă aștept în curând la un formular politic."

„Onor. conducerea" era încă cea veche, așa încât această declarație de principii n-a avut urmări. Societatea Compozitorilor a continuat să-și țină reuniunile și seratele muzicale în liniște, restructurarea ei și noile formulare (politice, într-adevăr) nefiind introduse decât un an și ceva mai târziu.

*

Cu vreo patru luni de zile înainte de această fericită întâmplare, *Scînteia* din 21 aprilie 1948 își informase cititorii că numai din Colegiul Ilfov aveau să fie „*îndepărtați fără cruțare*" 2 400 de „*elemente fasciste, legionare, reacționare*". Trei zile mai târziu, în 24 aprilie, un mic articol strecurat parcă rușinos în josul unei pagini interioare și intitulat „*Elemente fasciste, colaboraționiste și corupte eliminate din Baroul Ilfov*" înșiră o listă care cuprinde numele unor avocați dintre cei mai cunoscuți și mai stimați din lumea juridică românească: Hurmuz Aznavorian, Emil Ottulescu, Aurelian Bentoiu, Valer Pop, Cameniță, Popescu Necșești, Gr. Periețeanu, Virgil Potârcă, dr. W. Fildermann și alții, „*apărători ai criminalilor de război și ai sabotorilor*"; o sumă de personalități care deranjau, ori deținuseră funcții importante: Mihail Romniceanu (fost ministru), Al. Alexandrini („*părintele cocoșeilor*", adică cel care luase măsura de a răspândi în populație câte ceva din rezerva de aur a Băncii), Petre Pandrea, I.H. Vermeulen, „*precum și o serie de colaboratori ai Centralei Evreilor, de tristă memorie*".

Două mii patru sute de avocați dintr-odată, într-un singur județ!… Ca în acea extraordinară frază atribuită lui Stalin și care circulă în mai multe variante – „un om asasinat este o crimă, douăzeci de milioane, doar o cifră statistică" – faptul

că sunt loviți atâția profesioniști creează în societate un fel de narcoză, care suprimă compasiunea pentru aspectul uman. Cât despre cei excluși, fiecare dintre ei, simțindu-se înconjurat de atâția alții, se crede mai puțin personal umilit și caută instinctiv motive de speranță: măsura e prea absurdă, prea enormă, va fi revocată peste un an, peste doi, vor exista presiuni din afară, nu s-a mai văzut așa ceva… Marea pierzătoare a fost însă societatea românească. După nenumărații magistrați cu experiență care-și pierduseră dreptul de a judeca, această cvasi-suprimare a apărătorilor lăsa oamenii de rând în mâna procurorilor și asesorilor populari. Când justiția unei țări intră în mâna politicienilor, oricare le-ar fi culoarea, nimeni nu mai poate crede că se va face vreodată „dreptate“ și noțiunea însăși se vede discreditată. Distrugerea structurilor juridice e unul dintre mijloacele cele mai sigure pentru a obține docilitatea celor ce vor să supraviețuiască. Chiar și membrii categoriei favorizate – cei care s-au simțit protejați de „justiția de clasă“ – știu că hotărârea dată în favoarea lor este undeva neonorabilă și poate nesigură. Se bucură de efectele ei, dar cu o oarecare stângăcie repede transformată în indiferență sau, la nevoie, în cinism; acesta le interzice să mai creadă în „dreptate“, așa cum în regula jocului nu crede nici un trișor. Și, cu cât situația se prelungește, cu atât devine mai impură viața interioară a tuturora, victime și beneficiari la un loc, căci vor fi pătruns în ea, pe de o parte, amărăciunea, dezgustul, apatia, eventual ranchiuna și disprețul, iar pe de alta, o nepăsare cvasi-biologică, menită să acopere cu un strat protector tot mai gros o vagă, jenantă culpabilitate, unită cu un sentiment nemărturisit de impostură atât de iritant, încât cel care îl suscită nu mai poate fi deloc iertat. Până la urmă, raporturile dintre cele două categorii se rup, fiecare simțindu-se amenințat, sau măcar deranjat de simpla existență a celuilalt. Această segregație se poate perpetua, din instinct de conservare, zeci și zeci de ani, până la generațiile următoare. Și din nou are de pierdut întreaga societate, căci ea devine friabilă și, ca atare, expusă

oricăror prădători – ceea ce noi am putut vedea cu ochii, cincizeci de ani mai târziu.

De multe ori m-am întrebat și încă mă mai întreb, cu inima strânsă, cum au fost trăite de tatăl lui Pascal acele luni din vara și toamna anului 1948. Și, de fiecare dată, mă cuprinde un sentiment de recunoștință pentru Cel ce a rânduit lucrurile în așa fel, încât viitorul să ne rămână ascuns: slobozită din arcul Lui, săgeata timpului nu se mai poate întoarce. Aurelian Bentoiu avea de trăit încă paisprezece ani, din care numai un an și patru luni în libertate. Cruzimea acelor timpuri, cine o va măsura?

Una dintre multele trăsături de caracter pe care românii le-au pierdut în ultima jumătate de secol e facultatea de a se indigna. Atâta vreme a fost periculoasă orice reacție spontană, încât, până la urmă, au învățat să și-o înăbușe. Însăși mulțimea de tragedii individuale a făcut ca ele să le pară suportabile celor care n-au fost personal atinși. Ba chiar cei care și-au atras vreun necaz prin câte un act curajos (vorbă sau faptă) au fost cu atât mai criticați cu cât riscau să pună în pericol soarta celor obedienți. Puțin câte puțin, milioane de oameni au ajuns ca, în loc să se indigneze de marele număr de arestări și condamnări abuzive, să nu se mai mire de nimic. Ele intrau în normalul existenței, ca grindina sau cutremurele, și cine se expunea la ele de bunăvoie era chiar nebun. Atâta doar că erau puse la cale de către semenii noștri și, ca atare, spre deosebire de catastrofele naturale, ar fi putut fi evitate! Oameni de mare curaj, ieșind din închisoare, au avut surpriza să constate urme de reproș chiar în comportarea rudelor sau foștilor prieteni.

Aurelian Bentoiu fusese (și rămăsese) de o calmă, constantă și disciplinată hărnicie. În cele șaisprezece luni dintre două detenții în care mi-a fost dat să-l observ trăind, nu l-am văzut, în afara somnului și prilejurilor sociale, decât lucrând. În vara anului 1948 traducea din Puşkin (*Dubrovski, Fata căpitanului*) și din Gorki. Învățase rusa ca adult, încă din timpul războiului al doilea, din spirit de contradicție față de opresorul de atunci și din dragoste de literatură. De când își încetase activitatea juridică,

munca de traducere era o bucurie. Poate şi un fel de narcoză, combinaţiile posibile între cuvinte, fraze şi sensuri fiind fascinante pentru orice intelectual. Jocul lor îl cunoştea de mult, iar lexicul său extraordinar de întins, aşa cum îl ştim din textul de amintiri care ne-a rămas, îi era la îndemână ca o unealtă rară. Marta, plecând la şapte dimineaţa spre liceu, îl lăsa lucrând la birou, gata îmbrăcat, ca de obicei.

Dar acum toate, jur împrejur, rămâneau tăcute. Erau două încăperi înalte, despărţite printr-un hall până nu demult plin de clienţi. În cea mai mică, dintotdeauna, lucra el; cea mare primea, cam de la aceeaşi oră, pe cei cinci sau şase secretari. Zumzetul, activitatea, telefoanele, drumurile lor umpluseră dimineţile (rare) în care el nu se afla în tribunal şi mai ales serile, cu orele lor de primire. În amândouă odăile pereţii erau tapisaţi cu biblioteci cu sau fără geam, urcând până sub tavan. Pe rafturile lor, zeci de tratate de drept, cu precădere în română, franceză şi italiană, precum şi celebrele colecţii de jurisprudenţă Dalloz şi Sirey, zeci şi zeci de volume îmbrăcate grijuliu în piele de către cunoscutul legător bucureştean Feyns. Acum, domnea în jurul traducătorului o tăcere nefamiliară. Mai soseau uneori secretarii, dar în vizită, descumpăniţi şi ei; fuseseră toţi eliminaţi din barou, afară de unul, a cărui contestaţie fusese admisă, dar n-avea să rămână valabilă decât câteva luni.

Încerc să urmăresc privirea celui ce scria sau răsfoia dicţionarul şi care din timp în timp părăsea hârtia, cuprinzând odaia, biroul şi rafturile cu cărţi, tot acel spaţiu pe care el îl ordonase treptat, timp de ani de zile, în jurul său şi al profesiei sale. Îl ştia ameninţat, de vreme ce nu încetau vizitele diferitelor „comisii de rechiziţie“, dar soluţiile pe care le tot încerca în gând ni se par azi, ca să spunem aşa, de o mare inocenţă: una dintre ele, de pildă, era trimiterea copiilor, „pentru un timp“, la ţară, la Făcăeni. Astăzi vedem fără nici un efort că el era de patru ori desemnat ca viitoare victimă: ca proprietar al unei case încăpătoare în centrul capitalei, ca avocat de prestigiu, ca moşier şi ca om politic al detestatei „orânduiri“ precedente. Destinul nu-i lăsase nici o portiţă

de scăpare. El însă își făcea curaj și așa a făcut, după cum știm, tot timpul, cel puțin în cursul primei sale detenții.

În 22 august 1948 i-a venit înștiințarea că are de plătit ca impozit, pentru ultimele 23 de zile de avocatură din luna aprilie, în care se știa bine că va fi scos din barou, suma de 260 000 de lei (11 300 de lei *pe zi*). Ca să înțelegem ce reprezenta asta, trebuie spus că o leafă de intern de spital era atunci de 2 600 de lei *pe lună*. Suma cerută ca impozit nu putea fi reunită nici dacă cel vizat și-ar fi pus în vânzare tot ce mai avea. Lucru știut și de cei care i-o hotărâseră, de vreme ce la 27 august, doar cinci zile mai târziu, i se pune sechestru pe aproape tot mobilierul casei în contul acelui impozit.

Lațul se strângea din toate părțile. În scrisoarea lui Pascal din 19 septembrie: „*Ieri a venit un agent de la comisia de rechiziție și s-a uitat prin casă. Nu știu ce o fi constatat. În orice caz s-ar fi ferit să ne-o spună. Rezultatele se vor vedea ceva mai târziu.*"

Poate din fatalism, sau tocmai ca o formă de luptă împotriva acestei treptate încercuiri, în casa Bentoiu se mai organizau, deși tot mai rar, mese cu vechii prieteni. Cei din literatură: Ion Bentoiu, fratele mai mare și traducătorul lui Heine; Camil Petrescu și soția sa, Ghighi; doctorul Trifu, minte activă și originală, în întregime dăruită pe atunci scrierii unui roman situat în primul veac al creștinismului. Sau prietenii din lumea muzicii, ai gazdei și ai soției sale: Nae și Cornelica Secăreanu, Dinu și Nya Bădescu, Mircea Lazăr, Șerban Tassian. Ba chiar s-a hotărât celebrarea, în 26 octombrie, a nunții de argint a perechii Ion și Anastasia Bentoiu. Ce ți-e și cu nunțile astea…

*

Eu continuam cu încăpățânare să nu mă gândesc la viitor, lucru care mi se părea inutil și primejdios, în măsura în care îți consuma forțele de pomană. Viața noastră de provincie era mult mai puțin tensionată. Bucureștiul a fost totdeauna primul lovit de șocurile politice, pe când Oltenița era un orășel fără mare importanță. Din naivitate, mai speram că familia lui Pascal

avea să sufere doar pe plan economic, ca toată lumea. În ceea ce ne privea îmi făceam, cum spuneam pe atunci, „ucenicia în sărăcie“ cu destul umor. Într-o zi, ne-am pomenit cu un vizitator neașteptat: Cărăruie. Era un lăutar cândva celebru, cu o faimă care se întindea până în capitală. „*Venise să ne ofere o parte din cota lui de zahăr. Cred că pur și simplu n-are ce mânca (mama zice că are 12 copii!!)… Din păcate, n-aveam nici noi bani să-i dăm, deși nevoie de zahăr, berechet*.“ Cum nu ne-am văzut timp de vreo două luni, corespondența dintre Pascal și mine s-a îndesit; scrisorile mele sunt pline de fleacuri, dar dovedesc o combativitate veselă, fără spaimă ori amărăciune. Amintirile de pe munte capătă cu timpul valori simbolice: „*Aș vrea ca prezența mea în viața ta să poată fi pentru tine pozitivă, în sensul ca ceva în tine să-ți interzică să fii slab, pentru că știi că eu contez pe tine. Iar datoria mea ar fi să țin pasul cu tine, oricât de sus ai merge, și sunt sigură că Dumnezeu ar face, ca și până acum, să se nască resurse neașteptate de vitalitate sau de bunătate într-unul din noi, când celălalt ar fi obosit sau ar încetini pasul*.“ (5 august)

Tonul lui Pascal este infinit mai grav: „*Annie, s-ar putea să fim despărțiți brutal de evenimente. Ai să ai atunci destulă forță ca să reziști? Ăsta e unul din gândurile care mă rod. Dragă, crede în Dumnezeu, în adevăr, în noi (aici, sau în altă lume). Dacă ai ajunge să te convingi că moartea nu ne poate despărți decât vremelnic înseamnă că ai intrat exact pe drumurile gândului meu.*“ (23 iulie)

Această intensitate dureroasă nu-mi era încă la îndemână. Dimpotrivă, încercam să găsesc prilejuri de haz și de amuzament în toate cele. Veronica învăța de zor pentru examenele ei la Academia Comercială și o vedeam mai rar, dar cu prietena mea Țuș, într-un grup de tineri, mergeam la plajă pe malul Argeșului și mă încântam de apă, de soare, de ramurile încâlcite și frunzoase ale sălciilor și de forța uriașă a curentului. Îi povesteam lui Pascal fel și fel de lucruri, de la lecturile curente (pe atunci, o biografie aridă a lui Bismarck) la cele mai mărunte

gânduri și întâmplări ale zilei. Luna august am petrecut-o ca pe o vacanță (întreruptă doar de o criză de apendicită acută, care a necesitat în toamnă o operație). De vreo două ori, tot în grup, am fost la bâlci, ceva ce nu mai făcusem decât o singură dată, în copilărie, când, strâns ținută de mână de tata, nu văzusem decât ce se afla la înălțimea ochilor mei. Acum a fost altfel și, ca să-l amuz pe Pascal, îi descriam aventura, copilărindu-mă: „*Dragă, e colosal de distractiv bâlciul; eu de câte ori mă apropii de el și aud muzica aia caracteristică și caraghioasă și văd țăranii forfotind cu gura căscată și țigăncile jucând și oamenii zburând pe sus în lanțuri și luminile și desenele ca de copii viu colorate și toate minunățiile – puști cu tiribombe, Gogoașa înfuriată, tipul care înghite săbii, Domnișoara Polly, Domnișoara Beby și Campionul balcanic la haltere* («Dorește cineva dintre dumneavoastră să se măsoare cu mine?…»), *de câte ori mă apropii mă cuprinde o irezistibilă bună dispoziție și încep și eu să umblu de colo până colo cu gura căscată, exact ca frățiorul cel mai mic al lui Țuș (o bomboană de puști care – mi-a mărturisit soră-sa – e foarte supărat pe mama și pe mine că «nu știu și ele o muzică frumoasă la pian, toată ziua cântă numai din Madam Beethoven»). Și așa astă seară m-am rotit și eu de nu știu câte ori prin aer în scăunelele alea centrifuge și am descoperit un instrument ciudat căruia-i zice scrânciob* (desen) *în care Țuș și cu mine ne-am suit așteptând senzații tari, dar n-a venit nimic. Cea mai tare senzație a fost că-mi închipuiam că sunt în pastelul lui Alecsandri! Și pe urmă* le clou de la soirée *a fost la tir unde am avut un succes răsunător, adică din șase lovituri am reușit patru și am declanșat toate mașinăriile lu' tipu' de la baracă, chiar și «mireasa» care, ca orice mireasă ce se respectă, se lasă întotdeauna mai greu. E un fel de cufăr de vreun metru acoperit cu o perdea și când tragi într-o chestie mică se ridică perdeaua și apare o păpușă somptuoasă care vine zâmbitor spre tine, lunecând pe o șină cu brațele întinse… Dar cel mai nostim a fost tot bancul pe care mi l-au făcut mecanismele, când am tras într-o chestie (tot perdea) pe care scria*

«*la fotograf*» *și de după perdea mi-a apărut o mutră neconfundabilă de bou* (desen). *Așa-mi trebuie dacă mă duc la bâlciu.*"

Țuș, care avea atunci 23 de ani, terminase Academia Comercială (aceeași facultate o urma Veronica) și ne știam de când lumea. Dacă eu eram un copil unic, cu răsfățurile și singurătatea ce rezultă din acea situație, pentru Țuș lucrurile stăteau pe dos: era și ea, ca și mine, singura fată, dar după ea urmau, tot cam la doi ani, cinci frați. Când a murit tatăl lor, ea, cea mai mare, împlinise șaisprezece ani. Nenorocirea ne impresionase pe toți foarte mult și am urmărit cu un respect crescând felul în care mama ei, acea văduvă cu un chip frumos și o fire echilibrată, totodată calmă și activă, reușise să-și crească cei cinci băieți în mod exemplar. Erau toți cumințI, politicoși, necertăreți, solidari. Dar, vai!, bunicul lor avusese niște mori, care se împărțiseră între copiii săi; familiei lui Țuș îi revenise una, din câștigul căreia trăiau cu toții. Acum, naționalizarea le suprimase orice venit. Țuș avea un unchi la Câmpina; în toamnă avea să se ducă acolo, angajându-se la Sovrompetrolul nou înființat și reușind să trimită acasă o parte din ceea ce câștiga.

Într-una din scrisorile mele figurează, printre altele, ca un fapt divers: „*Frații lui Țuș (liceeni) au făcut toți o lună de muncă voluntară, dar nu li s-a dat adeverință sau carnet sau ce se dă, pentru că sunt «neo-fasciști»*".

Era doar începutul. Ceea ce a urmat a fost darea lor afară din școală, interzicerea, pentru ei, de a urma liceul teoretic („n-avem nevoie de fii de exploatatori") și, în sfârșit, alungarea din casă. S-au risipit prin țară, în diverse șantiere sau licee profesionale. Acum se mai află în viață doi dintre ei și un singur nepot. A fi moștenit o moară era un păcat care se plătea până la a doua generație.

*

Dintre atâtea pagini ale scrisorilor, nu știu ce să aleg mai întâi: nedreptățesc ba o temă, ba o alta. Nu pomenesc despre lungile extrase pe care Pascal mi le copia din cărțile citite – Bergson,

Wells, Oscar Wilde, Walter Lippmann –, despre propriile lui reflecții și comentarii, despre statornicele sale admirații pentru unii dintre compozitorii clasici, cum ar fi Berlioz; îmi scapă zeci de nuanțe, de apropieri între situații și lucruri; trecutul nu se reconstituie, vai, cum spuneam nu de mult, din pietricele colorate ca un mozaic, ci din unde emotive, imagini, stări uitate și regăsite, „contururi șterse și umbre", cum spune Eminescu. Lipsesc prea mult, din paginile acestea, două ființe dragi care animau și îndulceau zilele noastre: pentru Pascal, Marta; pentru mine, mama. Ele două s-au iubit, de altfel, foarte mult.

Mai mult din pricina făpturii ei mărunte și delicate decât din cauza celor trei ani care-i lipseau ca să fie de o vârstă cu noi, Marta a rămas multă vreme, în ochii noștri, sora cea mică, aflată mai aproape de copilărie. Dar personalitatea ei este puternică și, într-un fel, misterioasă. Spre deosebire de Pascal, ea a știut din anii cei mai fragezi că va face literatură; n-a oscilat niciodată, ca și când nu ea ar fi trebuit să aleagă, ci pur și simplu s-a simțit aleasă. Opera ei literară, atât cât o cunoaștem astăzi, e surprinzător de variată și de originală. Basmele ei pentru copii sunt adevărate poeme în proză, cu o incredibilă risipă de imaginație; romanele au o structură subterană simbolică, uneori stranie, alteori un haz irezistibil, ca în foarte nostimul *Să vorbim despre palmieri* – dar o fi oare un roman, sau o neașteptată fantezie în proză? Hazul se regăsește în piesele de teatru pentru adulți și copii, dar *Înțeleptul și actorul*, situată în primele secole ale creștinătății, este o dramă totodată meditativă și gravă. În viața de toate zilele, înțelepciunea Martei are acces la zonele tainice ale existenței și când ea sare cuiva în ajutor, ceea ce i se întâmplă în fiecare zi, pare mânată de o putere a binelui care se folosește de ea ca de o unealtă.

Despre toate acestea, în 1948, nu știa nici ea nimic. În vară își luase bacalaureatul. Cu un an în urmă dăduse, cu înțeleaptă hărnicie, două clase într-un an. Fără acest efort, probabil că ar fi rămas cu liceul neîncheiat.

La ora asta, oricât aș încerca, n-o pot asemăna cu nimeni.

Cât despre mama, să citez dintr-o scrisoare către Pascal: „*Azi observam cu duioșie și cu un fel de spaimă ce loc imens ține mama în casa asta. Taică-meu, când rămâne un ceas fără s-o vadă, începe să umble în casă după ea ca un copil. Ca un copil, adică la fel de descumpănit și de tiranic. Și Maria la fel. De mine ce să mai vorbim. Mama e adevăratul suflet al casei și pentru fiecare dintre noi, ceilalți, ea e ființa cea mai tare și mai bună pe care o cunoaștem. Cu aparența ei slabă și plăpândă, e totuși izvorul de putere pentru noi toți. Cred că pe tata pierderea ei l-ar distruge, chiar dacă nu-și dă seama de asta acum. Mama ar suporta mult mai ușor singurătatea, deși ea l-a iubit mai mult. Acum e detașată, câteodată foarte departe de noi toți.*“

Sunt șaisprezece ani de când ea nu mai e pe lume și câteodată mi se face atât de dor, încât îmi dau lacrimile. Tata, când a pierdut-o (era foarte bătrân), a făcut un șoc nervos care i-a lăsat mintea mult diminuată. Cât despre mine, știu că a fost un mare dar al destinului că ne-am putut bucura de prezența ei atâta vreme. M-am simțit mereu foarte asemănătoare cu tata: am fost amândoi harnici, discreți și plini de bune intenții, dar capricioși și mai degrabă comozi. Amândoi eram îndrăgostiți de mama, ceea ce crea între noi un fel de complicitate. Ea părea a fi venit aici din altă lume, numai și numai ca să ne ridice pe noi și să ne țină, pe palmele ei fragile, la intrarea acelui tărâm magic de bunătate și atotcunoaștere simplă, care-i era atât de familiar.

Dar ea ar fi prima care, citind pagina asta, mi-ar ordona s-o anulez imediat. Orice laudă, orice compliment o făceau să se scuture ca de o atingere neplăcută sau să-l înțepe pe „vinovat“ cu un umor lipsit de orice răutate, căci, pe lângă rezervă și distincție, două dintre calitățile ei cele mai vizibile, știa foarte bine și să glumească. Replicile cu haz pe care le auzim ne amuză, dar le uităm repede. O scrisoare către Pascal îmi restituie una din ele: „*Țuș ne-a spus ieri că și-a cumpărat o stofă de rochie turbată, iar mama i-a spus să-și facă un model antirabic.*“

În corespondența noastră, numele ei revine foarte des. Pascal o pomenește surprinzător de mult: „*Mi-e dor și de o discuție*

cu doamna Deculescu, care rămâne una din persoanele cele mai simpatice pe care le-am întâlnit de când mă știu." Pe vremea aceea, eu îi spuneam „Muntzi": „*Mi-e dor de Muntzi, scrie Pascal; mai că i-aș scrie, dacă aș reuși să-mi birui timiditatea. Ce drăguță e în rigiditatea ei, cu părul strâns la spate și albit. Zău că e o instituție.*" Expresia trimitea la o scrisoare mai veche, unde Pascal scrisese textual: „*Muntzi! Aproape o instituție. Spre deosebire de tatăl tău care, deși bărbat, e o necunoscută.*" Altă dată: „*Sărut-o pe Muntzi, dar să nu-i spui că-i de la mine că se șochează*." Sau: „*Fuga asta cred că i-ar plăcea cel mai mult – e pasabilmente romantică și foarte armonioasă.*"

Relațiile dintre generația noastră și cea a părinților au cunoscut uneori tensiuni, cum e și firesc, dar ele n-au împiedicat niciodată afecțiunea, nici respectul. Țineam să ne alcătuim singuri și liberi proiectul de viață, fără să le impunem lor sacrificii și fără să-i contrariem în privința conveniențelor, pe atunci încă destul de tiranice. Ba chiar luam în considerare și prejudecățile lor pe plan politic, de vreme ce unul dintre tați era liberal, iar celălalt, țărănist! Pascal venea uneori la Oltenița, dar nu mai mult de câteva ceasuri. Prima masă de prânz luată în patru cu părinții mei i s-a părut, după cum spune, „*proba cea mai grea*", „*spaima spaimelor, sperietoarea sperietorilor!*". Observam amuzată cum alternau, în firea lui Pascal, combativitatea și sfiala. Îmi plăceau amândouă; pe prima o admiram, sfiala mă înduioșa; dar nu reușeam să pricep ritmul în care se succedau. Mama, de altfel, era confidenta mea și atitudinea ei fusese foarte înțeleaptă: „dacă voi veți hotărî să vă căsătoriți, spunea ea, o veți face cu toată împotrivirea noastră; iar dacă nu, noi am putea face orice pentru asta și tot nu vom reuși."

În primăvară ea fusese foarte abătută sau, cum am spune astăzi, în pragul depresiei; nu motivele îi lipseau. „*Mama cântă mult la pian, așteptând cataclismul*", comentam eu. Tata, temperament flegmatic și om din Est, accepta mai ușor ideea că suntem „*supt vremi*"; ea era de fapt o combativă, cu o fire de o veracitate absolută. Nedreptățile la care asista o îndurerau infinit

mai mult decât pagubele materiale, de care n-am auzit-o niciodată să se plângă. În cursul anilor a trebuit s-o ajut să depășească, pe rând, șocul dispariției unuia sau altuia dintre prietenii și rudele din țara ei de baștină. Lovitura cea mai gravă a fost moartea singurului ei frate, ceva mai tânăr decât ea. M-am dus atunci în satul în care părinților mei li se ordonase să locuiască după ieșirea tatei de la Canal și cele trei zile petrecute în fața lacrimilor ei nu mi s-au șters din amintire.

Draga de ea! Am pe masă, într-o ramă mică, o fotografie în care figura ei exprimă o delicioasă încântare, ca a unei fetițe căreia i-a reușit o șotie bună. Poza i-am făcut-o eu în 1968, pe culoarul trenului care ne ducea pe amândouă, pentru două luni, în Elveția. În acel an (era chiar în preajma crizei cehoslovace) s-au dat vize de ieșire mai tuturor celor care le ceruseră, iar eu am declanșat aparatul la câteva secunde după ce trecusem granița. Într-o viață atât de lungă ca a ei, nu se putea să fie numai suferință.

*

Cu începutul, venise toamna. N-am urmărit-o prea atent, fiindcă învățam de zor pentru examene: între 28 septembrie și 6 octombrie, le-am luat pe ultimele trei care-mi rămăseseră și m-am întors liniștită acasă. Erau cursuri vechi, care predau încă economia și jurisdicția capitalistă; printre dispoziții utile, cum ar fi fost cele privitoare la succesiuni, era vorba despre multe lucruri care-și încetaseră rostul și pe care le uitam aproape imediat. Restul lunii octombrie a fost folosit pentru acele activități practice pe care le bănuiam tot mai necesare. Mai întâi, reîncepusem intens exercițiile de stenografie; apoi, dintr-o stofă ușoară de lână bleumarin, aparținând unui vechi pardesiu al mamei, îmi croisem și încheiasem singură o rochie „de ocazie“, de reușita căreia eram foarte mândră; în sfârșit, primisem cadou de la Pascal, spre meditare și aplicații practice, celebra *Carte de bucate* a Sandei Marin.

Ziua de duminică 31 octombrie a fost însorită și destul de caldă. Eram în camera mea când cineva a bătut la ușă, cum făcea și Pascal când apărea mai mult sau mai puțin pe neașteptate.

Nu era el, ci Mircea. Nu mi s-a părut ciudat în primul moment, nici n-am făcut vreo legătură cu faptul că scrisorile lui Pascal întârziaseră, căci poșta nu mai avea deloc regularitatea de la începutul anului. M-am bucurat doar că-l revedeam pe Mircea și, nu mai știu când anume și în ce fel, a început să-mi spună ce avea de spus, dar regăsesc intactă senzația de împietrire a corpului meu întreg într-o tăcere înghețată, care nu se mai sfârșea.

Tatăl lui Pascal fusese arestat, dar nu oricum. Faptul însuși fusese inclus într-un scenariu a cărui cruzime s-ar fi potrivit poate pentru șeful unei bande de gangsteri, deși mă îndoiam că el s-ar fi folosit în țările civilizate, chiar pentru aceștia. Încerc să-l reconstitui aici după câte le-am auzit de la diferiții săi participanți; Mircea nu mi-a putut da atunci prea multe detalii. Îmi aducea o scurtă scrisoare de la Pascal, luată de la el în ajun, și din care n-am înțeles mare lucru: „*…Îți scriu în grabă câteva cuvinte… Dragă, scrie-mi, dacă vrei, la Mircea. Ultima ta scrisoare a umflat-o poliția. Sper că nu conținea nimic extraordinar. Dragă, pentru moment sunt liber. Te rog, fă operația proiectată. E cel mai bun lucru pe care-l poți face acum. Poate tot o să ne mai vedem… Evident, tipii pot reveni din clipă în clipă… am libertatea de mișcări puțin îngrădită, chipurile pentru binele meu.*“

Acum, să încerc să reconstitui faptele, așa cum s-au petrecut:

Marți, 26 octombrie (de Sf. Dumitru), în casa Bentoiu se sărbătorise, printr-o simplă masă familială, împlinirea a 25 de ani de căsnicie ai lui Ion Bentoiu (fratele cel mare al lui Aurelian) și ai soției sale, Anastasia. Fuseseră poftiți la masa de prânz împreună cu fiica lor, Sanda, cu ginerele și cu nepoțica de patru ani, Ionela, pe care o răsfăța toată lumea. Ion Bentoiu și familia lui se refugiaseră din Constanța. Fost director al liceului local, cândva deputat și senator țărănist, apoi primar al orașului, scăpase de arestare ca prin minune. În familia ginerelui său, printr-un joc simetric invers al destinului, generalul Costiniu decedase dintr-un atac de cord în chiar noaptea în care veniseră la el să-l

aresteze; acolo, slujbașii Securității rămăseseră încă o zi întreagă la căpătâiul său, alături de rudele înlăcrimate, ca și când s-ar fi temut să nu le scape prada… Familia Bentoiu-Costiniu locuia acum în București, pe strada Sf. Ștefan, la niște prieteni, bucuroși că până una, alta își pierduseră urma în capitală.

La Aurelian Bentoiu, în Intrarea Amzei 2, pe lângă membrii familiei apropiate mai locuiau doi nepoți studenți, așa încât reuniunea a cuprins toate vârstele. Preotul a oficiat într-una din odăile din față, iar masa a decurs liniștit, ca un prânz de familie ceva mai sărbătoresc. Pe la cinci, șase după-amiaza oaspeții s-au împrăștiat, iar Aurelian Bentoiu a plecat și el, căci, dată fiind atmosfera generală, luase de câtva timp obiceiul să nu doarmă acasă. Adresa la care se ducea nu era cunoscută decât de unul dintre devotații lui secretari, avocatul Ioan M. Filipescu.

Pascal, care locuia și studia la primul etaj, ținea de obicei pe masă câte o scrisoare începută către mine; din timp în timp adăuga câteva rânduri, povestindu-mi ce se mai întâmplase. Dimineața făcuse o lungă plimbare la șosea, apoi se pregătise de sărbătoare. Tonul frazelor din acea zi, 26 octombrie 1948, e cât se poate de destins. După ce emite câteva considerații asupra formei automobilelor, opinând că Packard-ul și Cadillac-ul ar avea stil, dar Buick-ul și Lincoln-ul nu, mă întreabă: „*În capul tău noțiunea de stil e precizată? Răspunde-mi*.“ Urmează câteva fraze afectuoase, un alt fragment – și brusc, într-un colț : „*1 ½ noaptea. Adio, Annie*.“

Într-o comunicare prezentată de el cincizeci de ani mai târziu, la Memorialul Sighet, lucrurile sunt explicate destul de clar. După miezul nopții, s-au auzit bătăi violente în ușă, cu insistențe și amenințări. Marioara, femeia din casă, a trezit pe toată lumea și fiecare s-a îmbrăcat în grabă. Când în sfârșit ușa a fost deschisă, au năvălit înăuntru vreo 10-12 inși, căutându-l pe stăpânul casei. Răspunsurile au fost „Nu știu“ sau „A plecat la țară, la Făcăeni“, după cum fusese convenit. Nou-veniții au împânzit casa, apoi au adunat în sufragerie, în jurul mesei la care se prânzise cu câteva ceasuri înainte, pe cei 10 inși care se aflau acolo,

aşezaţi pe scaune şi cu mâinile pe masă. Şi a început interogatoriul fiecăruia. În casă se aflau din întâmplare, pentru vreo două zile, o croitoreasă cu ziua şi mica ei ucenică de vreo 11 ani, mai înspăimântată decât toţi.

Situaţia s-a precizat şi s-a prelungit timp de mai multe zile. Nimeni n-a mai avut voie să plece şi cine a sunat la uşă a fost integrat grupului de ostatici, cum a fost Roza, bucătăreasa, care a venit a doua zi dimineaţa la slujbă, ca de obicei, şi a trebuit să rămână acolo. Înainte ca noii ocupanţi să pătrundă în casă, în vremea în care sunau şi băteau cu furie, Marioara avusese timp să-l anunţe pe domnul Filipescu (telefoanele încă nu erau supravegheate) şi acesta îl avertizase pe cel căutat, ca nu cumva să apară.

Lucrurile au continuat astfel timp de patru zile şi cinci nopţi. După un timp, Marioara a primit dreptul de a merge la cumpărături, însoţită de un agent (erau totuşi unsprezece suflete care trebuiau hrănite). Paznicii se schimbau, făceau cu rândul. Doar din când în când apărea câte un anchetator, care nu reuşea să afle nimic.

Pascal îşi reia scrisoarea după două zile, joi, ora 9.15 dimineaţa. „*Draga mea, te rog să te operezi de apendicită. Ieri am primit cele două scrisori ale tale. Erau destul de discordante cu atmosfera generală… Ne mai vedem noi vreodată? Să nu mai scrii deocamdată, evident. La revedere, Annie. Mai bine zis: adio.*“

Şi, de la cap: „*Să mă aştepţi, că altfel mă supăr!*“

În aceeaşi zi, ceva mai târziu: „*Nu ştiu cât mai stau în casa asta. Mi-ar face multă plăcere să ştiu că ai curaj. Spune-i mamii tale că o iubesc şi pe ea.*“

A treia zi, la opt seara: „*Tot aici sunt, dragă. Pentru cât timp?… Îmi duc salteaua sus, unde dormim cu toţii. Două nopţi le-am făcut în fotoliu. Ţie îţi spun noapte bună. La mine cum va fi?*“

A patra zi, dimineaţa: „*Încă o noapte nedormită, acasă. Totuşi îmi promiseseră că în noaptea asta vor veni să mă ia… Acum trebuie să fie 8 ½ dimineaţa. Dragă, mi-e dor de tine.*“

În seara aceleiași zile, pe la ora 10, deși îl amenințaseră pe Pascal, le-au ridicat și le-au dus în anchetă la Ministerul de Interne pe Lucreția Bentoiu și pe Marta. Dacă s-a întâmplat așa, este pentru că Marta, așa cum am mai spus, nu seamănă cu nimeni. Anchetatorii, hotărâți să aplice mijloace mai dure, începuseră să întrebe: la cine ținea Bentoiu mai mult? La nevastă sau la copii? Și, dintre copii, la băiat sau la fată? Aici Marta, absolut eroică, a montat un complot împreună cu Marioara, ca să-l ferească pe Pascal, pe care-l adorau („*m-aș fi aruncat în foc pentru el*“) și care ar fi fost probabil supus la bătăi. Au susținut amândouă cu convingere că favorita tatălui era Marta, pentru că Pascal îl decepționase alegând să studieze muzica în locul dreptului.

Cu duba Securității, cele două femei, soția și fiica, au fost duse la arest în clădirea Ministerului de Interne (mai târziu, sediul Comitetului Central) noaptea, pe la zece. Și-au predat actele, apoi una verigheta și ceasul, cealaltă șireturile de la pantofii sport și cruciulița de la gât. Dintr-un loc ferit unde fuseseră împinse, Marta a putut vedea perindându-se noi arestați, în acea noapte nenumărați preoți catolici și greco-catolici. Un ascensor le-a coborât câteva etaje, adânc în pământ, și au fost băgate într-o celulă mare, cu două somiere metalice așezate direct pe podeaua de ciment și câte o saltea de paie. Lumină puternică neîntreruptă, țeavă de aerisire, interogatorii… În prima seară, Marta n-a apucat să fie chemată, iar a doua zi, mama ei vitregă, amenințată cu bătaia și înnebunită de frică, a dat numele lui Ioan Filipescu. L-au găsit repede și, în fața ei, au început să-l bată sălbatic. El însă rezista, nu cunoștea nici o adresă, nu știa nimic. Atunci i-au spus că au arestat-o pe Marta. Nu i-a crezut, până când i-au arătat-o printr-o ușă întredeschisă, în picioare în fața unui birou. Avea și el două fetițe – și atunci a cedat.

„Nu pot să uit când am văzut-o – îmi povestea el mulți ani mai târziu – mică, palidă, firavă, între toate bestiile alea – ce era să fac?“

Nu pomenea de bătaia cumplită pe care o îndurase – şi care nu a fost ultima. Ioan Filipescu avea să plătească devotamentul arătat maestrului său mai întâi cu patru ani de închisoare, apoi cu alţi şapte. După eliberare a renunţat, evident, să mai practice avocatura şi şi-a însuşit o formaţie de electrician. Odată şi-a electrocutat amândouă mâinile, care i-au rămas tremurânde până la sfârşit. Dar avea puterea să-mi povestească, aproape surâzând: „Unul dintre anchetatorii mei ţinea pe birou un ciomag gros (îmi arăta diametrul cu amândouă mâinile); era lucrat frumos, netezit, şi pusese să se scrie pe el: *Drumul adevărului.*"

La drept vorbind, *Drumul adevărului* n-ar fi nepotrivit ca titlu pentru acest al doilea volum. Cine ştie? Să mă mai gândesc…

Tatăl lui Pascal a fost arestat duminică 31 octombrie 1948. Înţelesese cele petrecute acasă şi trimisese un mesaj, sosit după arestarea lui şi arătând că a hotărât să se predea. Casa a fost evacuată în 48 de ore şi foştii ocupanţi şi-au găsit adăpost pe unde au putut. La trei săptămâni după arestare, autorităţile au îngăduit trimiterea către noul deţinut a unui pachet de haine şi alimente. Apoi nimic. Nici o scrisoare, nici un vorbitor, nici un pachet. Timp de opt ani.

Aurelian Bentoiu a ieşit din închisoare în luna iunie 1956. Înainte de eliberare i s-a făcut un proces, în care procurorul a cerut achitarea. A locuit cu noi, crezându-se liber, încă un an şi patru luni. Apoi a fost ridicat din nou şi condamnat, de data aceasta, la 25 de ani de temniţă grea şi confiscarea totală a averii, care la data aceea nici nu mai exista. Familia nu a putut asista la proces şi nu l-a revăzut niciodată. A murit la închisoarea Jilava după patru ani şi şapte luni, în vârstă de şaptezeci de ani.

*

Şi totuşi, ce anume a determinat acea încrâncenare, acea desfăşurare de forţe, demnă, cum spuneam, de şeful unei bande de gangsteri?

Răspunsul îl găsim pe de o parte în *Scînteia* acelor zile, pe de alta într-un text memorialistic scris de profesorul N. Mărgineanu

după ieșirea sa din închisoare și apărut în 1991, după moartea lui.[10] *Scînteia* publică, între 27 octombrie și 2 noiembrie 1948, dezbaterile unui proces de tip pur stalinist, cu 12 acuzați (cei mai mulți nu se cunoșteau între ei), și aceste dezbateri ocupă în fiecare număr câte două-trei pagini mari, complete. Procesul e cunoscut sub numele de Procesul Popp-Bujoiu, aceștia fiind principalii acuzați și totodată mari industriași, aflați la conducerea societății Reșița (Uzinele Titan-Nădrag-Calan), pe atunci una dintre cele mai importante unități ale industriei grele din România. Cei doisprezece acuzați se văd învinovățiți de a fi pus la punct nici mai mult, nici mai puțin decât un complot antistatal. Scopul final (ni se spune) a fost „*răsturnarea prin forță a guvernului Groza, printr-o insurecție armată, cu ajutorul statelor imperialiste*". Învinuirile sunt cu totul fanteziste: acuzații ar fi creat grupuri subversive, transmis informații către SUA și Anglia, pregătit atentate împotriva membrilor guvernului, s-ar fi dedat la acte de sabotaj: toți recunosc „faptele", cu o unanimitate impresionantă. Au contactat pe șefii partidelor istorice, pe membrii misiunilor engleze și americane, i-au scris generalului Rădescu în străinătate, au făcut rost de arme, au instruit teroriști, au distribuit bani, și câte și mai câte. În declarațiile semnate la anchetă de N. Mărgineanu se spune că urma să fie transmisă „*grupului din afară*" o listă a unui guvern ce ar fi fost format după victoria definitivă a conspiratorilor. Un martor, ing. Cornel Manciu, precizase că s-a ținut contactul cu Titel Petrescu și cu liberalii (Romniceanu, Fotino, Bentoiu, Alimăneștianu). Pe lista acelui eventual guvern, Aurelian Bentoiu figurează în fruntea departamentului de justiție.

Acum: chiar dacă s-ar putea lua în serios această enormă însăilare, în nici o țară normală din lume cineva n-ar putea fi condamnat în instanță fiindcă altcineva îl socotește potrivit pentru a conduce un minister. Poate că acesta este motivul pentru care, în procesul ce i s-a intentat lui Aurelian Bentoiu *după* efectuarea

[10] N. Mărgineanu, *Amfiteatre și închisori*, Dacia, Cluj-Napoca,1991.

unei detenții de *opt ani*, nu i s-a putut formula nici o acuzație și însuși procurorul a cerut achitarea. Dar în 1948 asemenea evidențe nu interesau pe nimeni: procesul Popp-Bujoiu era un episod mărunt într-un moment de tensiune al Războiului Rece. „*Rostul acestui proces este să nu mai lase nici o urmă de îndoială asupra amestecului Americii în treburile noastre interne*", i-ar fi repetat profesorului Mărgineanu, în timpul anchetei, Avram Bunaciu, pe atunci ministru al justiției, precum și colonelul Dulgheru, unul din marii capi ai Securității. Relatarea anchetei și a procesului ocupă 52 de pagini din cele 260 ale volumului de amintiri citat, scrise cu o nobilă obiectivitate. N. Mărgineanu nu pare a-l fi cunoscut personal pe Aurelian Bentoiu: acesta este doar un nume pe listele pe care a fost pus să le semneze. „*Șterge-l pe ăla și pune-te pe dumneata*", i se spune la un moment dat despre un alt nume, în timpul confecționării listei și el se conformează, mulțumit că astfel salvase, întâmplător, chiar pe unul dintre prietenii săi. Obținerea declarațiilor celor mai aberante prin tortură fizică e arătată, de acest specialist în psihologie, cu cea mai mare precizie, și ea corespunde întru totul descrierilor pe care ni le-au lăsat nenumăratele victime ale acestui tip de anchete, care s-a practicat în închisorile noastre cu un fel de monotonie sinistră. Patru din cei doisprezece acuzați vor muri în închisoare (se pronunțaseră șapte condamnări la muncă silnică pe viață), alți doi, la scurt timp după eliberare. N. Mărgineanu, condamnat la 25 de ani, va executa din pedeapsă *numai* șaisprezece și va ieși în 1964, odată cu ultimii deținuți politici.

*

Intrarea în vigoare, la 13 aprilie, a noii constituții a făcut posibil un număr incalculabil de legi, dispoziții și măsuri coercitive, toate inspirate din practica vieții politice sovietice, așa cum se prezenta ea la 31 de ani după Marea Revoluție din Octombrie și la doar 24 de ani de la moartea lui Lenin.

România nu era un caz izolat. Lucrurile evoluau cam la fel și în celelalte țări din Europa de Est. În reuniunile Cominformului,

unde se aflau față în față șefii partidelor comuniste din multe țări ale lumii, se putuse observa că mulți dintre participanți insistau pentru adoptarea unor tactici și soluții diferite de la o țară la alta, în funcție de tradițiile și de situația socio-economică a fiecăreia. Din clipa însă în care Stalin a hotărât că toate trebuie să copieze în mod nemijlocit experiența Uniunii Sovietice, totul s-a schimbat: chiar în interiorul partidelor comuniste aveau să fie preferați indivizii cu cele mai puține veleități de independență, ca să nu spunem pe șleau „cei mai slugarnici".

Documentele care abia acum încep să fie publicate arată că acești conducători, deși fiecare ținea în mâini soarta câtorva milioane de oameni, se comportau, în raporturile lor cu Uniunea Sovietică, ca niște slujbași zeloși și înspăimântați. Se arătau fie executanți cu zel, fie inițiatori de denunțuri care nici măcar nu li se cereau. Matias Rákosi, secretarul partidului comunist maghiar, a trimis la Moscova liste cu sute de nume ale unor comuniști de rang înalt din toate țările europene, bănuiți de el a se fi abătut – sau *a avea intenția* să se abată – de la linia cerută. Pe unii îi trimitea astfel direct la moarte, dar ce importanță ar fi avut, de vreme ce nu murea el?

Un an mai târziu, în noiembrie 1949, Gheorghe Gheorghiu-Dej îi va expedia lui A.A. Gromîko, locțiitor al ministrului de externe, următoarea scrisoare: „*Studiind materialele legate de procesul bandei lui Rajk, conducerea partidului nostru a adoptat hotărîrea de a trece la analizarea situației unor membri ai partidului cu o activitate neclară și suspectă. Deoarece nu deținem experiențe suficiente în desfășurarea cu succes a unor asemenea anchete, vă rugăm să ne trimiteți unul sau doi specialiști în problemele respective, pentru acordarea de ajutor partidului nostru pentru descoperirea și nimicirea agenților serviciilor de spionaj imperialiste*"[11]. Iar cercetătoarea care publică

[11] Galina Murașko (Moscova), „Represiunile politice în țările Europei de Est la sfârșitul anilor '40: conducerea sovietică și nomenclatura națională de partid și de stat", în *Analele Sighet*, vol. 6, p. 347.

acest text nu poate să nu observe că, până la urmă, „*partea sovietică*, sprijinindu-se pe asemenea cereri (s.m.)*, a creat în fiecare țară din aceeași zonă o nouă instituție de control, și anume noul sistem al consilierilor sovietici*...“ Sistemul consilierilor sovietici, atașați fiecărui minister din țară și, de fapt, conducându-le, avea să fie perfecționat în Europa de Est, ne spune cercetătoarea, până „*în ajunul anului 1951*“.

Să ne întoarcem însă în România anului 1948. Faptul că, în mentalitatea generală, nefericirile țării sunt asociate mai degrabă cu numele și personalitatea lui Ceaușescu, iar imaginea lui Gheorghiu-Dej, personaj istoric răspunzător de atrocități mult mai numeroase, nu este precizată pentru opinia publică în adevăratele ei contururi, n-a găsit încă, în mintea mea, o explicație mulțumitoare. Nu vorbesc de ascunderea intenționată a unor detalii de către cei ce au un interes evident în a lăsa lucrurile în incertitudine, ci de conștiința colectivă. Una dintre cauze poate fi simpla ignoranță a faptelor de către generațiile tinere, favorizată de vârsta, astăzi foarte înaintată, a celor ce i-au fost contemporani. La prima vedere, dezumanizarea, în sensul în care am evocat-o de mai multe ori – indiferența absolută față de adversar –, pare a-i fi fost lui Gheorghiu-Dej, ca oricărui fanatic, trăsătura dominantă. Dar dacă ea n-a fost decât o imitație, și ea fanatică, a lui Stalin? Sau dacă a funcționat voluptatea crescândă a puterii, întâi râvnită, apoi exercitată? Sau dacă determinantă a fost *frica*, o frică nu numai individuală, biologică, ci potențată de cea a tuturor celor ce-l înconjurau, care-și jucaseră viața pe aceeași carte și nu mai acceptau să și-o piardă? E un personaj încă necercetat de psihologi și care, cred, n-a inspirat până acum nici o operă literară. Și totuși, trecerea sa prin lume, precum și urmele pe care le-a lăsat oferă destule teme de meditație.

*

Cum am spus, casa Bentoiu fusese golită în câteva zile. Ordinul de evacuare sosise aproape imediat după arestare. Familia

se împărțise la mai multe adrese: în locuința unui prieten se refugiaseră fosta stăpână a casei cu Marta și Madame Marie, guvernanta sosită când Marta avea cinci ani și care, cum am mai spus, devenise un membru al familiei. Pascal își căuta un loc separat: în biroul tatălui său, împachetând hârtii și dosare, a dat din întâmplare peste un contract de vânzare-cumpărare încheiat în anul precedent de biroul de avocatură al tatălui său pentru o mătușă a lui Pascal, verișoară primară cu mama lui. Alina Cosma își cumpărase o casă (mai exact, jumătate din ea) în București și Pascal s-a întrebat deodată dacă nu s-ar găsi acolo un loc pentru el. Casa era situată pe bulevardul Ferdinand la numărul 13.

Alina Cosma Vornicu, acea mătușă a cărei prezență avea să rămână importantă în toată viața noastră și al cărei nume va reveni foarte des aici, l-a primit pe Pascal cu bucurie. Îl admira pe tatăl lui și acea arestare brutală o consternase; i-a atribuit lui Pascal ceea ce fusese sufrageria propriei ei locuințe, o casă de tip baroc, ridicată în secolul al XIX-lea cu destul fast, dar acum neîngrijită și nereparată de multă vreme. Pentru o femeie singură, o asemenea proprietate, departe de a fi o locuință plăcută și confortabilă, era – și va rămâne constant – un izvor de preocupări și necazuri. Dar cea care a devenit pentru noi toți „Tante Aline“ era și ea departe de a fi o personalitate obișnuită și urma să ne-o demonstreze în multe feluri, în același timp pozitive și surprinzătoare.

După ce și-a adus la noua adresă patul dublu, pianul, un dulap, o masă de lucru, niște scaune și un fotoliu, Pascal și-a început noua existență, de data asta tristă și dură. Tante Aline îl găzduia, dar nu-l luase în pensiune; detesta bucătăria și abia dacă gătea pentru ea însăși. Pascal era acum un om liber, dar foarte singur. Îl apăsau și imaginile trecutului recent, și cele ale unui viitor cu siguranță neprielnic. Îmi scria pagini scurte, relativ laconice, fără glumele obișnuite, fără nici măcar gânduri despre muzică sau cărți. Marta era în altă casă, nefericită și ea.

Într-o zi, Pascal m-a așteptat în zadar: se hotărâse operația mea de apendicită și n-am avut timp nici măcar să-i dau un semn de viață. În plus, și noi trăiam cu spaima evacuării, pentru că la parter se instalase Banca Națională și se căuta o locuință pentru noul director. Cam la o săptămână după operație, Pascal a putut să vină la noi și, poate pentru că fuseseră între timp atâtea încercări, acea zi mi-a rămas ca o amintire binefăcătoare și foarte dulce. Țin minte că i-am cântat, cum puteam, nu știu ce andante din sonatele pentru pian de Mozart. Masa de prânz a avut un fel de atmosferă familială. Păream în convalescență amândoi.

Ziua de 9 decembrie am petrecut-o la București împreună. Era un început de iarnă friguros și umed. Seara, în odaia lui, au venit și Marta, și Mircea. Stăteam toți patru în jurul mesei; simțeam cum trec minutele și se apropia ora plecării, apoi a drumului spre gară pe străzile tot mai neluminate, spre vagoanele tot mai vechi și mai friguroase, spre o existență tot mai amenințată. Nu eram veseli nici unul; Marta își evoca poate și ea întoarcerea în noua locuință; totul era apăsător. Și, deodată, Pascal a rostit, fără ca nimic să o prevestească, această frază:

— Eu cred că trebuie să ne căsătorim.

Aici amintirile mele și ale lor devin extrem de confuze. Singurul lucru de care suntem cu toții siguri este că eu am început să plâng în hohote. „Taci, mireasă, nu mai plânge…“ Țin minte doar sentimentul acela sfâșietor, pe care nu reușeam să-l exprim în cuvinte. Sunetul vocii lui Pascal fusese ca un zgomot de uși trântite. Una se închidea peste ceea ce fusese, alta se deschidea spre necunoscut.

Sigur că acesta era țelul. Dar nu atât de repede și, oricum, l-am fi dorit altfel. Sigur că spre asta tindeam amândoi. Ba chiar ne fixasem, peste vară, data de 28 aprilie 1949, aniversarea a doi ani de când ne întâlniserăm, ca termen până la care să ne câștigăm viața, condiție prealabilă pentru un nou cămin. Dar, în ultimul timp, abia dacă mai pomenisem de așa ceva. Situația generală se înrăutățea în chip constant, iar cele întâmplate de curând păreau să fi împins totul spre o zonă de neatins, nici măcar cu

gândul. Cu două zile înainte, scriam, în ceea ce avea să rămână pentru multă vreme ultima mea scrisoare către Pascal, anunțându-mi venirea și reluând ca întotdeauna mitologia muntelui: „*Drumul se îngustează din ce în ce în fața noastră – exact ca valea Horoabelor la coborâre. Și cade și noaptea; dar nu există nici o cabană la capăt și probabil nici o ieșire. De aceea vreau să trăim cât se poate de intens, atâta cât ne mai rămâne.*“

Marta a spus:

— Ar trebui totuși să așteptăm întoarcerea tatei.

Mircea a răspuns:

— Nimeni nu poate ști cât o să dureze.

Eu nu-mi amintesc să fi spus ceva. A început să se discute problema evidentă: din ce o să trăim?

Pascal își amintește că ar fi zis: „Eu nu pot să mă fac hoț de cai ca să câștig bani.“

Mircea i-a replicat: „Ba te faci și hoț de cai, dacă e nevoie.“

În vagonul rece și întunecos care mă ducea spre casă, am avut tot timpul să încerc să-mi cumpănesc gândurile, odată cu un sentiment ciudat de irealitate și confuzie. Încă puteam amâna totul. Singurul lucru pe care-l stabilisem era ca Pascal să vină peste câteva zile să stea de vorbă cu părinții mei. Argumentul său era*: ce anume* să mai așteptăm? Generația noastră nu credea nicidecum în venirea americanilor, care se vedea bine că nu interveneau în nici un fel. Cel puțin, din toate grijile și necazurile noastre, să dispară acel sentiment sfâșietor de despărțire, mai exact de ne-unire, care ne consuma energia și nu ducea la nimic bun.

În vârtejul de idei și argumente contradictorii care mă stăpânea, știu bine că domina anxietatea, ba chiar frica. Nu mă temeam de eforturi sau de lipsuri; cred că esențială era grija ca nu cumva acel edificiu impalpabil și minunat de frumos, care era dragostea noastră, să nu se erodeze și, până la urmă, să se prăbușească sub dificultățile vieții de zi cu zi. Lui Pascal aproape că nu-i găseam defecte, dar oare nu vor apărea ele pe drum, și la el, și la mine, sub presiunea unei existențe probabil mizere pe care

n-o cunoscuse nici unul din noi? Ne trebuiau forță, curaj, rezistență, răbdare… și dragoste.

Dragostea era răspunsul la toate întrebările. În al doilea rând, venea curajul, pe care ea îl aducea. Alesesem odată pentru totdeauna: ce rost mai avea să mă tem? Nici măcar nu era vorba de un început sau de un drum nou. Era o continuare a celui pe care mergeam amândoi de atâta vreme. Știam că pot să contez și pe el, și pe mine. Cât despre greutăți, ce naiba ! N-o să fie ele mai tari decât noi. Mai văzusem noi din astea și pe munte.

Și, odată cu imaginea muntelui, cu toate simbolurile și amintirile sale, toate s-au așezat la locul lor, așa cum trebuiau să fie.

*

Logodna a fost celebrată la 26 decembrie 1948 la Oltenița, pe la ora șase seara, în casa unchiului Ionel. Erau de față numai rudele apropiate. Pascal venise în acea după-amiază cu Marta și s-au întors în aceeași seară la București. Totul a fost foarte sobru. Slujba a oficiat-o popa Gheorghe, un preot bătrân care slujea de mult în oraș și mă botezase și pe mine.Țin minte luciul odăjdiilor sale, statura măruntă și obrazul rotund pe care-l cunoșteam prea bine, câteva figuri zărite fugitiv. Pascal, în stânga mea, îmi comunica un fel de încredere tăcută. Imaginile sunt astăzi aburite ca paharele cu vin alb (de șampanie nu putea fi vorba din nici un punct de vedere), băute atunci cu câteva uscățele. Cu un guler lung de dantelă, purtam rochia bleumarin, croită frumos, de care eram atât de mândră pentru că mi-o făcusem singură. Încetase să-mi mai fie frică; doar o sfială îmi rămăsese, în fața misterului slujbei și al destinului pe care-l înfruntam împreună.

II

Căsătoria civilă a avut loc la 8 ianuarie 1949. Era o zi friguroasă, închisă, fără zăpadă. La primăria de Galben, cum încă i se spunea (în spatele Teatrului Studio), eram cu toții în paltoane sau blănuri, rezervați, ușor surâzători. Ceremonia a avut pentru mine un ciudat aer de slujbă religioasă, deși rezervaserăm cu toții cununia la biserică pentru după întoarcerea tatălui lui Pascal. Un fotograf s-a aflat pe acolo; din lipsă, fără îndoială, de mijloace, în albumul nostru se află o unică fotografie 6 x 9, precum și opt ștraifuri microscopice, în care am încercat ieri, cu lupa, să identificăm câțiva dintre cei ce au fost de față: unchiul lui Pascal, Ion Bentoiu, cu soția sa, Anastasia; Lucreția Bentoiu și Marta; un văr al copiilor Bentoiu, avocatul Patriciu Popescu; doctorul Vasile Trifu, care a fost martor pentru Pascal, și vărul meu Dodel, care a îndeplinit același rol pentru mine. Se mai disting părinții mei, Nana, soția lui Dodel, unchiul Mitică, cel mai înalt dintre toți, cum se întâmpla întotdeauna; au mai fost tante Aline, unchiul meu Ionel cu Tilly, Mircea Soare, înalt și el, precum și câteva siluete indistincte – în totul vreo douăzeci și cinci de persoane. În mâinile mele, un buchet mare de flori albe pune singura notă de lumină pe ansamblul sobru al adunării.

Cum în absența celui plecat fără voie nu putea fi vorba despre nici o petrecere, plănuisem ca masa de prânz s-o luăm doar între noi, tinerii, în noua noastră odaie: Marta, Mircea și noi doi. În definitiv, hotărârea ne aparținea, fusese planul decis și realizat de noi; aveam de gând să ne simțim veseli și cât puteam de liberi. O coincidență fericită – sau, mai degrabă, un aranjament

înțelept – potrivise lucrurile astfel ca în aceeași dimineață să se serbeze cununia religioasă a lui Nicu, cel mai mare dintre cei trei veri ai mei, cu Popica Gheorghiade, o tânără arhitectă pe care o știam de pe vremea când eu aveam cinci ani și ea, doisprezece. Așadar, părinții mei nu se întorceau singuri acasă cu inima strânsă, ci se duceau la o petrecere de familie unde puteau ciocni câte un pahar de vin, simbolic, și pentru noi. Mama și-a dat probabil toată silința să se simtă bine, dar știu că i-a fost greu.

Cât despre masa noastră, visată ca un ritual eroic al generației tinere, ea a luat o formă neașteptată. Tante Aline, noua noastră gazdă, a stat până spre seară cu noi și cu fratele ei vitreg, Coty, un conviv vorbăreț pe care-l vedeam pentru prima oară, „ținându-ne de urât“ cu povești de tot felul, cu cele mai bune și mai afectuoase intenții. Peste bluza mea de voal galben pal, tante Aline mi-a petrecut pe după gât un șirag lung de boabe de chihlimbar: împărțite astăzi de mine cu fiica mea, Ioana, ele închid în apele lor amintirea acelei zile, a dărniciei celei care le oferise și a drumului nou care se deschidea.

*

Casa în care tante Aline ne atribuise cu generozitate un spațiu – acei douăzeci de metri pătrați în care aveam să locuim timp de șapte ani și în care și-a petrecut primele luni de viață unica noastră fiică, Ioana – se afla la numărul 13 pe fostul bulevard Ferdinand, rebotezat bulevardul Dimitrov. Era ceea ce se numea pe atunci o „casă boierească“, ridicată înainte de Primul Război în stilul neoclasic care dăduse Bucureștilor o aură arhitecturală unică. Simțind schimbarea vremurilor, tante Aline își vânduse în 1947 moșia și-și investise banii în această casă. Ochiul ei apreciase corect soliditatea și stilul clădirii, dar mai puțin exact uriașele cheltuieli care ar fi fost necesare ca să-i redea frumusețea inițială, și cu atât mai puțin evoluția normelor locative în București.

Din curte, trepte lungi de piatră, destul de crăpate, duceau spre un vestibul și un hol adânc și larg, pe care dădeau ușile celor

trei camere principale și, în fund, un glasvand dincolo de care se afla sufrageria. Întregul avea un aer ciudat de măreție și abandon. Holul era ocupat de o masă mare de sufragerie și de scaune cu spătarul sculptat, dar parchetul fără covor părea a nu mai fi fost lustruit de vreo cincisprezece ani și acum se spăla cu apă și săpun. Practic, tante Aline ocupa cele două odăi din față care dădeau una spre curte, alta spre stradă, cu ferestre deschizându-se mult deasupra capetelor diferiților trecători; una era dormitorul ei, mobilat confortabil în întregime, legat de o baie cu cazan și boiler de modă veche; în partea cealaltă a holului, odaia de la stradă cuprindea și o seră rotundă cu geam, tot după moda de la sfârșitul secolului al XIX-lea. O a treia cameră, mai mare, părea încă neocupată, iar lui Pascal i-a încredințat-o pe cea din fund, care ar fi trebuit să-i servească de sufragerie. S-a încuiat ușa glasvandului, acesta a fost blocat cu un bufet în hol și acoperit cu un covor mare în partea noastră, iar accesul din curte a rămas să se facă pentru noi prin fosta intrare de serviciu.

În curând, legile de reglementare a ceea ce s-a numit „spațiul locativ“ au stabilit norma următoare: un om avea dreptul, pentru sine însuși, la opt metri pătrați de spațiu locuibil. Pascal și cu mine puteam deci ocupa 16 m^2, iar pentru cei 4 m^2 suplimentari (camera avea 20 m^2) plăteam o chirie majorată, de altfel foarte mică. Cât despre faimoasa „odaie de lucru“ acordată unor artiști, ea nu se potrivea cu statutul de începător al lui Pascal, mai ales după arestarea tatălui său, așa încât rămăsese doar o vorbă în vânt.

Conform aceleiași reglementări, tante Aline ocupa odaia cu baie, în cea de la stradă îl avea ca locatar pe domnul Koșca, cel ce-i cumpărase moșia, iar în cea de-a treia figura pe repartiție o tânără din provincie, practic absentă; holul central, socotit spațiu comun, era ca atare nerepartizabil. În holișorul întunecos din fața camerei noastre se aflau două scări: una mergea spre pivniță, iar alta suia la etaj, unde un pod uriaș ocupa o jumătate din suprafața casei. Acolo, un culoar îngust dădea acces la patru camere, fiecare ocupată de câte o familie: o basarabeancă singură,

bătrână și bolnavă, o pereche tot de basarabeni cu un băiețaș, precum și două perechi fără copii care și-au manifestat uneori cu tot dinadinsul agresivitatea de clasă, deși în practică nu ne-au putut face nici un rău. E drept că toți aceștia găteau în camerele lor și foloseau o singură, modestă instalație sanitară, situată pe culoarul comun: prin comparație, odaia noastră mare, cu acces la baia și bucătăria lui tante Aline, constituia un lux în toată puterea cuvântului. În totul, supraîncărcarea locativă, care în timp avea să crească, crea o atmosferă destul de apropiată de cea din filmele rusești pe care le vedem astăzi și care pe atunci ne erau încă necunoscute.

*

Aveam deci acum un loc care să fie numai al nostru și în care puteam fi, în sfârșit, împreună. Dulceața traiului „împreună“ nu poate fi nici mărturisită, nici descrisă; o cunosc doar cei cărora soarta le-a îngăduit-o un timp destul de lung ca s-o prețuiască așa cum se cuvine. Nu știam, pe atunci, nimic despre viitor, dar eram hotărâți să apărăm prezentul împotriva oricăror încercări. Doar cu ochii de astăzi pot să ne văd aproape ca pe niște copii; pe atunci, noi ne socoteam răspunzători și decișii, deveniți dintr-odată maturi, iar piedicile de care deveneam tot mai conștienți nu făceau decât să ne sporească tenacitatea.

În primele zile, când am putut dispune de niște bani veniți în chip miraculos în ajutorul nostru, nu ne-am modificat foarte mult programul zilnic. Pascal continua să-și petreacă timpul în fața pianului; eu citeam de cum aveam un ceas liber, dar îmi luam și îndatoririle gospodărești foarte în serios, cu atât mai mult cu cât masa în doi era încă un fel de a ne juca „de-a oamenii mari“, un rit sărbătoresc nou, cu bucuriile, emoțiile și descoperirile sale. Trecutul devenise cu totul inaccesibil, viitorul era fără formă și fără îndurare: intensificam cu voluptate prezentul, oarecum izolați în timp. Învățam să ne cunoaștem în plină lumină, fără idealizarea distanței, fiecare cu slăbiciunile și capriciile

sale; dar simpla prezență fizică a celuilalt, totodată iubită și ocrotitoare, răscumpăra greutățile și alcătuia un izvor de energie pentru tot ce presimțeam că avea să vină.

Erau, în ceea ce mă privea, primele săptămâni pe care le petreceam departe de părinți și pentru că legătura dintre noi fusese atât de încrezătoare și caldă, mă învățam greu cu totala lor absență. Puține lucruri, în încăperea aceea, purtau însemnele de acasă; cu timpul, uneori ca urmare a evacuărilor, au început să-mi sosească mobile și obiecte care reînnodau cu trecutul și-mi sugerau o duioșie protectoare la care nu mai aveam dreptul decât din partea lui Pascal, el însuși adesea destul de deprimat. Întinsă pe pat, îmi plimbam privirea pe casetoanele pictate din plafon, care-mi evocau internatul de la Școala Centrală; deasupra mesei pe care lucram și unde și mâncam se afla portretul socrului meu, pe care în viață abia îl întrevăzusem și a cărui tinerețe calmă, pe acea pânză, părea cumplit de nepotrivită cu soarta lui de acum. Pianina lui Pascal, încadrată de o mare oglindă de perete, era semnul reconfortant al rațiunii noastre de a fi. Dis-de-dimineață, Pascal se așeza în fața ei și lucra neîntrerupt până la ora mesei; dormea puțin după-amiaza, apoi își continua lucrul până seara. Nu mai văzusem niciodată atâta liniștită și perseverentă concentrare. Pe atunci își începea totdeauna ziua cu un anumit preludiu de Bach; își făcea câtva timp exercițiile de pian, apoi trecea la compunerea următoarelor părți din prima lui simfonie, cea din care a rămas doar *Uvertura de Concert* de care am mai vorbit. Ceasurile în care lucra la ea erau pentru mine cele mai fericite; era în acea muzică o veselie, o spontaneitate candidă care mă cucereau. În schimb, orele de studiu al digitației pianistice puteau deveni un calvar, dacă mă încăpățânam să citesc în chiar acele ceasuri. Fără îndoială că și pentru Pascal prezența mea constantă în propria lui cameră trebuie să fi pus unele probleme. Copii răsfățați, avusesem fiecare o odaie numai a noastră și învățam acuma s-o împărțim. I-am fost recunoscătoare că a acceptat fără greutate prezența sonoră a mașinii mele de scris; spunea că fiind

un zgomot mecanic și lipsit de sens, n-avea cum să-l deranjeze; ba chiar, ceva mai târziu, a introdus în banda de magnetofon a unei vesele muzici de scenă sunetul clopoțelului care anunța sfârșitul rândurilor, la acea mașină de tip vechi.

Suprimarea glasvandului lăsase odăii doar lumina unei ferestre înguste, care dădea spre stradă pe o curte mică, închisă. Vara, penumbra se transforma în avantaj, ferindu-ne de prea mare arșiță. Iarna, soba înaltă, cu cahlele ei ornamentate baroc, dădea o căldură plăcută când puneam lemne destule, ceea ce se întâmpla cam rar. Pentru mine, odaia s-a umanizat de-a binelea doar când a sosit de nu știu unde vitrina fostei noastre sufragerii, pe care am transformat-o cu entuziasm în bibliotecă, rost pe care-l îndeplinește și azi: cotoarele legate ale câtorva cărți „de-acasă“ au fost mesagerele unei continuități de care aveam absolută nevoie.

*

Viața pe care o începusem era nouă din foarte multe puncte de vedere. Cel mai evident a fost pentru mine faptul că m-am văzut de la început răspunzătoare, zilnic, cu pregătirea unei adevărate mese de prânz. Pascal nu mai era student, așa încât soluția cantinei ne era inaccesibilă. Nu mă pricepeam, de fapt, la aproape nimic. Cartea de bucate a Sandei Marin, din fericire, explica și gesturile necesare care, neștiute, pun gospodinele începătoare în situații imprevizibile. N-aș spune că începuturile mele au fost strălucite: am și acum în minte cele patru porții de budincă cu griș, tari ca niște mingi de cauciuc și pe care, la sfârșitul unei mese festive cu Marta și Mircea, le-am aruncat de comun acord, una câte una, drept în sobă. Mircea era în anul patru la Medicină și orarul facultății îi permitea să se abată pe la noi la ora prânzului. Cum mama sa era o gospodină ultra-performantă, ale cărei invitații la masă erau pentru noi prilej de nesfârșite entuziasme și rememorări, ne întrebam, Pascal și cu mine, ce-l putea determina pe Mircea să renunțe la acele mese și să le accepte pe ale noastre. „Probabil că vrea să se mortifice“, a opinat Pascal și, cum intenția putea fi într-adevăr atribuită

lui Mircea, atras dintotdeauna de normele unei existențe de tip monastic, a rămas înțeles între noi că era chiar așa. Pascal, din fericire, nu era exigent și mi-a urmărit evoluția pe acest tărâm cu o generoasă detașare.

Completarea unui inventar minim în bucătărie a fost o încercare serioasă. Tante Aline nu gătea; avea oroare de asta și zestrea ei specifică era cvasi-inexistentă. Era din generația căreia îi aparținea și Catherine Pozzi, o generație învățată cu un personal de serviciu numeros și care vedea în simplul contact cu treburile de la bucătărie o insuportabilă înjosire. Un drum făcut de mine cu mama, care nu se pricepea nici ea, dar avea despre toate acestea o concepție ceva mai sportivă, la ultimul etaj din fostele Galeries Lafayette (viitorul magazin Victoria) mi-a rămas în minte ca o primă și inexprimabilă uluire. Întreg etajul era gol – adică existau toate rafturile, dar nu era nimic pe ele: era efectul direct al naționalizării. De atunci încoace am văzut atât de des acest tip de priveliște, în special în era Ceaușescu, încât ea nu mai are nimic impresionant, dar pe atunci imaginea părea neverosimilă și memoria mi-o restituie cu o perfectă claritate. Etajul fusese cândva al mărfurilor pentru copii și-mi aminteam de un ajun de Crăciun, cu mulți ani în urmă, în care venisem tot cu mama, având voie să-mi aleg drept cadou un obiect (nu mai multe!): strălucirea, abundența, fantezia, noutatea jucăriilor îmi tăiase răsuflarea…

Maria și-a împărțit cu mine uneltele de gătit; problema aragazului a fost evident mai complicată. Ne-am îndreptat către Mica publicitate, unde am găsit un singur anunț la un preț accesibil, oferind un aparat cu trei ochiuri și cuptor, fabricat de un meseriaș din piese recuperate. Aparatul, care nu era smălțuit, ci doar vopsit, s-a înnegrit imediat, așa cum fusesem preveniți, dar a funcționat impecabil timp de vreo șapte ani. Pentru că atâta amar de vreme n-am sărit în aer, i-am fost totdeauna recunoscătoare acelui meseriaș priceput care încerca și el să supraviețuiască, fără să ne pună nici nouă viața în pericol.

Bucureștiul îl regăsisem, dar abia îl recunoșteam. Bulevardele, lipsite seara de lumini și ziua de agitația veselă de odinioară, păreau neobișnuit de largi și de pustii. Cele mai multe magazine, dar mai ales cele strălucitoare de pe Calea Victoriei erau închise sau pe cale de închidere, prezentând în vitrine mărfuri vechi, desperecheate, nevandabile de fapt, dată fiind și sărăcia eventualilor cumpărători. „Djaburov", „Librăria Italiană", „Ca' d'Oro"? Numele lor mai pâlpâia doar în amintire. Din iulie 1948, dispăruse din Piața Palatului masiva statuie ecvestră a regelui Carol I, dar și, în centrul centrului, marele grup statuar închinat lui Ion Brătianu în piața cu același nume, devenită acum un spațiu gol, intitulat piața Bălcescu. Cele două monumente îndepliniseră rolul de a asigura o continuitate istorică, de a da o formă trecutului comun. În cenușiul iernii, spațiul nou și anonim, străbătut doar de tramvaie, părea a aparține unui oraș necunoscut. Încă mai ciudată era prezența megafoanelor care răspândeau de dimineața până seara, cu mare intensitate sonoră, știri, muzică, marșuri și învățăminte ideologice. Această noutate, importată de la Moscova și care a durat mai mulți ani, avea ca efect că nu puteai uita nici o clipă unde te afli și în ce fel trebuia să trăiești. Un lucru bun era că la decesul câte unei personalități politice de rang înalt se suprimau emisiunile vorbite și se difuza doar muzică simfonică, de preferință romantică și meditativă. Zilele de acest fel erau un adevărat balsam sonor și începuseră să fie așteptate cu o vinovată nerăbdare, iar repertoriul respectiv era numit de mulți „muzică de înmormântare".

În acel an, cred, dar ceva mai târziu, s-a publicat o ordonanță care a accentuat aparența din ce în ce mai mohorâtă a orașului, datorată și economiilor tot mai drastice de lumină. Cei care mai dețineau prăvălii sau ateliere particulare (mai erau destule, dar din cele foarte mici) au fost obligați să-și vopsească firmele după instrucțiunile și cu materialele Primăriei. Firma nu trebuia să cuprindă nici un desen, nici un nume hazliu sau sugestiv, ci doar tipul de produs pe care-l oferea („vopsele", „cizmărie" etc.),

precum și numărul autorizației de funcționare. Formatul obligatoriu era mare, fondul gri-închis, literele groase și negre, iar totul era încadrat într-un chenar lat, negru și el, ca un ferpar de doliu. De pe o zi pe alta orașul a căpătat o înfățișare încă și mai sumbră și mai deprimantă. În contrast voit cu acele firme funerare, câte un nou magazin de stat se deschidea odată la câteva luni, cu spații mari strălucitor luminate, dar aproape lipsit de marfă, exceptând uriașele piramide cu câte un sortiment unic de conserve, inspirate din economia sovietică.

Altminteri, pe străzi trecătorii erau puțini și tăcuți, fără zarva veselă de odinioară. Nu mai gesticulau, nu mai stăteau la șuetă și nici măcar în grupuri, ci umblau de cele mai multe ori singuri și cu capul în pământ. Culoarea nouă, pământiu-argiloasă, a uniformelor militare și cea albastră a recent înființatei Miliții dădeau, până ne-am obișnuit, impresia unei armate de ocupație. Cât despre mașini, ele se răriseră aproape cu totul. Cu timpul, ne-am învățat cu relativa lor absență din timpul zilei și cu zumzetul motoarelor lor în tăcerea nopții. Erau jeepuri și Ziss-uri rusești, toate negre; știam cu toții că cele mai multe erau folosite pentru ridicarea cetățenilor de la domiciliu și transportul lor către unul din nenumăratele lagăre și închisori înființate peste tot în țară. Altele aduceau acasă funcționari mai însemnați, directori, șefi de instituții și întreprinderi, școliți și îndrumați în cursuri și ședințe de partid rareori încheiate înainte de unsprezece noaptea. Auzeam fâșâitul roților pe caldarâm și adormeam la loc, strângându-ne și mai mult unul lângă altul.

*

Acum însă, înainte de a urma firul propriu-zis al povestirii, trebuie să vorbesc despre tante Aline. N-o știam atunci, dar ea avea să fie în viața noastră o prezență constantă, în cea mai lungă parte din timp o prezență-absență, acea mătușă pe care o inviți totdeauna de Paști și de Crăciun, dar ale cărei vizite neanunțate îți dau peste cap tot programul, cea pentru care intri în panică

dacă se îmbolnăvește, însă pe care o uiți când îi merge bine, dar mai ales cea care ne-a oferit, în tinerețea noastră, adăpostul din care ne-a fost îngăduit să ne luăm zborul, după cum ea urma să-și găsească în locuința noastră ultimul liman. N-am știut totdeauna s-o înțelegem, era prea neobișnuită pentru ca o convietuire cu dânsa să fie ușoară, dar ea reprezenta o parte din istoria țării, înfățișarea și uneori purtările ei erau expresia unei ființe neobișnuite și ar fi în același timp nefiresc și nedrept să nu-și ocupe locul în această lungă povestire al cărei tâlc, mi se pare tot mai clar, nu mi se va dezvălui, chiar mie, decât în ultimele ei pagini.

În acel an 1949, când am cunoscut-o, era o femeie de vreo cincizeci de ani, mai degrabă scundă, dar umblând foarte drept, cu părul oxigenat și o înfățișare variind de la o extremă îngrijire, când avea în față vreun prilej social, la cea de toate zilele, când umbla prin curte cu un palton sport aruncat pe umeri sau își aduna autoritar de pe străzi foxul sârmos, un cățel lătrător și indocil numit Taifun. Ne explicase că ea și cu domnul Koșca, acel chiriaș din față care era acum proprietarul moșiei Ludești, fostă a ei, urmau să se căsătorească; rareori văzusem, îmi ziceam eu, o pereche mai nepotrivită. Nu știam despre viața ei decât că fusese crescută la pension în Elveția, ca de altfel multe tinere din protipendada bucureșteană, și măritată apoi cu fratele mai mare al lui Istrate Micescu, iar acel ungur cu un accent destul de marcat și cu gesturi cam nestrujite nu-mi părea nimerit în nici un fel pentru a împărți cu dânsa viața de toate zilele. Dar nu era treaba mea în nici un fel. Căsătoria proiectată nu a avut niciodată loc, viața – și moartea – unora și altora au străbat desenul de atunci, făcându-l de nerecunoscut.

*

Tante Aline – Alexandrina Cosma, în prima căsătorie Micescu, în a doua Pilat – a fost o personalitate complexă și de aceea, dintre nenumăratele ei înfățișări, mi-e greu să mă hotărăsc pe

care s-o evoc mai întâi. Să aleg imaginea micii eleve interne din pensionul elvețian Montchoisi, sau a vânătoriței cu cizme roșii stând la pândă, iarna, la rând cu bărbații și care a reușit odată să împuște două vulpi dintr-un singur foc? A sportivei de la volanul unei Isotta Fraschini în drum spre moșia pe care o administra singură, sau a deținutei de la Mislea în bocancii prea strâmți, care i-au strâmbat pentru totdeauna degetele de la picioare? A doamnei în vârstă, totdeauna proaspăt coafată, ce-i învăța cu atâta drag pe copiii din cartierul Pajura refrene populare franceze, sau a centenarei în luptă cu slăbiciunile trupului și evocând, cu delicatețea unei adolescente, marea iubire de odinioară? Fiecare din aceste imagini e corectă, alte câteva le-ar completa și lămuri, dar misterul oricărei ființe umane rămâne întreg, oricât ne-am strădui să-i dibuim și să-i pătrundem sensul.

Firea mândră și voluntară a Alinei se explică în întregime când îi privim arborele genealogic, pe care, de altfel, nu l-am putut reconstitui cu totul. Grecoaică după toți cei patru bunici, îi plăcea să-i evoce în amănunt pe toți membrii familiei și despre fiecare avea, har Domnului, ce povesti. Tatăl ei murise într-un accident de călărie când ea împlinise doar șase luni; totuși ea îi închinase un adevărat cult, bazat pe ceea ce auzise de la unii și de la alții, dar necesar poate ca să echilibreze relația mult mai complexă pe care o avea cu mama ei, cu care s-a aflat mai târziu într-un proces de moștenire timp de mai mulți ani. Vasile Cosma Vornicu trăise cândva în umbra lui N. Filipescu, al cărui ajutor fusese, spunea Aline, „pe mai multe județe". Dar Vasile Cosma nu-și datorase marea lui avere doar acelei activități, ci adăugase la partea moștenită de la tatăl său și pe aceea a unui frate care i-o vânduse, spre sfârșitul veacului al XIX-lea, cu o sumă enormă. Ceilalți frați și surori se prăpădiseră relativ tineri, la Constantinopol, Paris sau în România, mama lor, născută Zevcaris, aparținând unei familii de diplomați din Atena.

Puținătatea rudelor din partea tatălui și, în schimb, frumusețea fizică și viața socială animată a rudelor din partea mamei

au avut asupra Alinei o influență hotărâtoare. Ca să înțelegem toate aceste destine, e nevoie să ne întoarcem la întâmplările de la începutul secolului al XIX-lea și să urmărim cu gândul un mare boier moldovean, care după tuburările Eteriei pornise spre Apus cu rădvanele încărcate și nu s-a oprit cu ele decât în nordul Franței, întemeind o ramură a familiei sale care avea să poarte numele de Sturdza-Dieppe. Unul dintre fidelii săi, un grec pe numele de Iorgu (mai târziu, el și cei doi fii ai săi și-au luat numele Nicolescu) și străbunicul Alinei, ca și stră-străbunicul lui Pascal și al Martei, a hotărât să se întoarcă din drum și să rămână cu toată averea sa în Muntenia. Averea pare să fi fost considerabilă, dar marele atu al lui Iorgu erau cei doi fii ai săi, Dimitrie și Iorgulache, care făcuseră amândoi o școală de ofițeri la Moscova. Lui Dimitrie, pe care Aline îl numea „Colonelul", i s-ar fi încredințat diferite răspunderi însemnate, între altele paza domnitorului, al cărui palat se afla în Piața Unirii. Ca urmare, și-ar fi ridicat în București, în zona Dealului Mitropoliei, o casă impunătoare și mereu înfrumusețată, care a trecut apoi în altă familie. Trăia pe picior mare, luase de nevastă, în prima căsătorie, o fată de boier vechi și ar fi fost implicat în întâmplările anului 1848 alături de grupul Rosetti, Magheru și ceilalți.

Iorgu se oprise din fugă în împrejurimile Câmpinei. I-a plăcut locul și dorind să locuiască împreună cu cel de-al doilea fiu – zis Iorgulache ca să-l deosebească de capul familiei – a ridicat în oraș un conac fermecător, înconjurat de terenuri care se întindeau până aproape de gară. Bombardată grav în 1944, ajunsă în ruină, naționalizată și apoi dărâmată de tot, acea clădire nu mai există astăzi decât în fotografii și într-un tablou în ulei, pictat de Pascal la cincisprezece ani, în 1942. Pe pânză, cele două scări arcuite care duc la terasa înaltă, dimensiunea construcției și armonia proporțiilor ei, parcul cu pomi stufoși care o înconjoară sunt pline de sugestii.

Iorgulache, bunicul Alinei și străbunicul lui Pascal, a fost subprefect al regiunii sub Alexandru Ioan Cuza și omul său de

încredere, apoi a îndeplinit cam aceeaşi funcţie sub Carol I. Era însărcinat cu paza drumurilor şi pădurilor şi dispunea, pentru a ţine în frâu pe tâlharii vremii, de un fel de mică armată. Vorbitor de limbi străine, om de curaj ce nu ezita, în urmăririle sale, să recurgă la deghizări sau să aşeze în anumite locuri, în chip de santinele, manechine în uniformă de dorobanţi, Iorgulache purta în casă un fes vişiniu şi fuma din narghilea. Acest personaj fascinant a rămas mereu credincios celor pe care-i slujea. În familie s-a păstrat multă vreme, cu respect, un ceas de aur primit de la Cuza în circumstanţe neobişnuite: Iorgulache îl însoţise pe domnitorul exilat la plecarea din ţară, până la graniţa de la Predeal şi-l scăpase dintr-o încăierare cu o ceată de agresori înarmaţi, care nu întâmplător îl înconjuraseră. La despărţire, pe ceasul oferit în dar, Cuza scrijelise, pare-se cu un cui, „Lui Iorgulache Nicolescu, recunoştinţă eternă“. De serviciile sale a fost la fel de mulţumit regele Carol I, de la care primise în dar niscaiva bijuterii şi care i-a sprijinit copiii în fel şi fel de ocazii.

Într-o casă cu etaj lipită de cea principală, dar mult mai modestă, bătrânul Iorgu, om activ şi el, conducea un fel de şcoală pentru fiii notabilităţilor din împrejurimi şi pentru propriii nepoţi. Vorbea şi el mai multe limbi, franceza, germana şi chiar italiana, şi i-ar fi fost urât să stea degeaba, fie şi la bătrâneţe.

Iorgulache Nicolescu a fost căsătorit cu Marie (Marghioala) Cair şi a avut cu ea doisprezece copii, dintre care au trăit şapte. Familia Cair plecase mai de mult din Constantinopol spre Grecia, pentru a se stabili apoi în România. Cu o frumuseţe de tip oriental, brună cu ochi negri, Marie Cair era foarte autoritară şi ţinea în mână toată casa, fără să îndrăznească nimeni să-i iasă din cuvânt. S-a speriat cumplit, însărcinată fiind cu primul băiat, când i s-a adus vestea că soţul ei a fost împuşcat de nişte răufăcători, dar totul s-a dovedit a fi fost doar un zvon. Marie Cair, care adusese pentru copii profesori de franceză şi germană, şi-a pierdut cu totul vederea la bătrâneţe; tante Aline şi-l amintea

pe bunicul ei purtându-şi soţia pe braţe până la un şezlong în grădină, unde o instala pentru câteva ceasuri.

Ca o curiozitate, să spun aici că un frate al Mariei Nicolescu, magistrat, a fost tatăl unui Georges Cair, autor a mai multe cărţi semnalate doar bibliografic în *Istoria* lui George Călinescu. Un volum de schiţe într-o limbă învechită, dar cu un simţ critic ascuţit şi intitulat *Urmaşii Romei* se află în faţa mea: este o ediţie extrem de îngrijită, legată în piele, cu ilustraţii în stil francez semnate de doi desenatori şi apărută în 1904 în o mie două sute de exemplare.

Dar ce nevoie avem noi de schiţe şi romane când simpla înmănunchiere a atâtor destine reale ne surprinde, ne încântă şi ne lasă pe gânduri? Pornind de la câteva informaţii, fantezia noastră construieşte imagini animate şi lunecăm în acel trecut ca într-una din nenumăratele lumi posibile în care ne place să ne închipuim prezenţi, fie şi doar ca umbre străvezii, neobservate de ceilalţi. Pe Iorgulache mi-l zugrăvesc într-o clipă de răgaz, înconjurat de familie, stând într-unul din fotoliile de paie risipite pe pajiştea din preajma casei. Ţine în mână o ceaşcă de cafea aburindă şi priveşte siluetele tinere, graţioase, care se plimbă câte două şi par a sta de vorbă între ele. Căci realizarea, poate cea mai însemnată, a lui şi a soţiei sale au fost cele trei fete mai mari, atât de frumoase încât prin partea locului li se spunea „perlele Prahovei“. Căsătorite şi recăsătorite de câte două-trei ori, trecând vitejeşte peste dolii sau peste accidente ce păreau să-i privească doar pe alţii, au dus cu toatele o viaţă socială dintre cele mai animate. Bătrânul rege Carol I pare să fi intervenit părinteşte în destinele lor, recomandându-le noi partide sau trimiţându-i pe fraţii lor la tratamente şi şcoli speciale în Germania.

Cea mai mare, Catherine, măritată cu un prinţ Racoviţă, răpus de tifos după trei săptămâni de căsnicie, s-a recăsătorit cu un Bilciurescu, înalt magistrat, cu care a clădit o familie de oameni de drept şi diplomaţi de carieră; îi pomenesc aici pentru că unul

dintre ei avea să joace un rol nefericit în destinul Alinei. A doua fată, Elise, și-a ales tot soți de neam străin printre inginerii specialiști în căi ferate și și-a sfârșit zilele în Italia. Iar „perla Prahovei“ cea mică, Ephimie, o blondă cu ochi negri, zisă mai târziu în familie „tanti Fima“, avea să fie chiar mama Alinei și a altor copii.

Portretul ei în ulei, în rama lui de lemn sculptat, bogat ornamentată, a poposit pentru câțiva ani în odaia mea și am început să întrețin cu acea ființă un fel de relație personală, în ciuda aerului ei cam distant și plin de sine. Putere de neînțeles a artei! Un pictor ceh, bun meseriaș, fixează pe pânză imaginea unei femei tinere și fantezia noastră începe să construiască în jurul ei ficțiuni zilnic reînnoite. O întreagă atmosferă se naște dintr-o panglică de satin negru, din câțiva zulufi blonzi ce par încă să tremure, dintr-o talie subțire strânsă în rochia de catifea roșie. Trăsăturile feței sunt fine, dar bărbia mică, ușor ridicată în sus indică și ea o fire voluntară. Îmi pot închipui declarațiile de dragoste ascultate de ea cu falsă indiferență, refuzurile ei din capriciu, cedările ei din plictis.Timpul se rotește în loc împrejurul acelui chip, la care nu mai putem decât să visăm. „În ce an s-a născut mama?“, o întreb pe tante Aline, și ea îmi răspunde: „Nu știu. Nouă, copiilor, n-a vrut niciodată să ne spună câți ani are“. Din acte, reiese că se născuse în jurul anului l868.

Frumoasa din portret a avut trei soți strălucițiși patru copii, dar astăzi nu mai există urmași ai săi direcți, numele tuturor s-au îngropat în uitare, moșiile, sălile de bal și averile de pe vremuri au devenit praf și pulbere. Averile însă nu înseamnă mai nimic; important este ce ai făcut cu ele, ce urmă ai lăsat în mintea altora, ce sens a avut drumul tău prin lume. Uneori, simplul portret al unei femei frumoase îi poate justifica existența. Și, la fel, câte o singură frază – cea spusă, de pildă, de tante Aline după două detenții politice și interminabilele lor interogatorii: „Ei toți știu bine că n-a intrat nimeni în închisoare din cauza mea“ – poate

dăinui ca un act de identitate morală, valabil pentru cei ce vor trăi mai târziu.

*

Această intruziune a secolului al XIX-lea în textul meu e surprinzătoare chiar și pentru mine, și totuși îmi pare firească: nu putem ordona trecutul numai după calendar. Tante Aline a fost de fapt un produs târziu al culturii și civilizației sud-est europene de dinainte de Primul Război Mondial. Proaspăt întoarsă din Elveția, ea a fost cerută în căsătorie de mai mulți tineri, dar alegerea ei a fost neașteptată, cum aveau să fie multe din hotărârile ei viitoare: preferatul ei a fost Dimitrie (Didi) Micescu, fratele mai mare al lui Istrate, cu 9 ani mai în vârstă decât tânăra lui soție. Înalt, brun, impunător, temperament violent și senzual ca toți Miceștii (au fost vreo patru frați), de o inteligență sclipitoare și cu o solidă formație de avocat, el se specializase în procese internaționale care-i aduceau onorarii impresionante. Primii ani de căsnicie, începând din 1920, au fost pentru Aline ca un vis: lună de miere la Hôtel Danieli la Veneția, sejur la Roma, decorarea, la București, a unei locuințe somptuoase, vacanțe în Europa cu automobilul sau în Grecia cu iahtul personal, călătoria cu avionul la Istanbul (care avea să fie imortalizată în presa locală, Aline fiind prima femeie care ateriza pe acel aeroport). În plus, Didi instrumenta procesul intentat de Aline mamei sale pentru împărțirea moșiei cu cei trei copii rămași în viață, ceea ce până la urmă s-a și realizat printr-un act de partaj. „Un timp, spunea Aline, mama a fost supărată, dar pe urmă i-a trecut, au văzut cu toții că a fost mai bine așa."

În lumea noastră, a formelor, orice paradis e limitat în durată: căsnicia s-a destrămat după câțiva ani. Aline a cerut și obținut divorțul. Didi și-a refăcut viața cu altă femeie și, patru ani mai târziu, un infarct l-a coborât în mormânt. Iubirea Alinei, amestecată cu tandrețe și ură, a devenit cu timpul o suferință fără nume, un regret sfâșietor care a urmărit-o până în ultimele zile.

*

Iorgulache, atât de fericit de reușita fetelor sale, n-a avut același noroc cu băieții: doi dintre ei s-au născut lipsiți de darul vorbirii, lucru pus pe seama acelei spaime trăite de mama lor în timpul unei sarcini. „Muții“, cum îi numea Aline, au fost trimiși în Germania la instituții specializate, tot la recomandarea regelui Carol I; ar fi învățat acolo să citească și să scrie, unul din ei ar fi avut talent de pictor, altul ar fi fost „takist“, mai exact șeful grupului care-l susținea, la Câmpina, pe Take Ionescu. Trebuie să repet că tot ce am scris în ultimele pagini se bazează pe povestirile lui tante Aline, de mai multe ori spuse în cursul anilor; ea nu se contrazicea niciodată, informațiile reapăreau identice și la fel de ordonat distribuite.

Ultimul băiat a fost, în schimb, cât se poate de reușit. Chirurg specializat în Franța, a îndeplinit funcția de medic-șef al orașului Câmpina, locuind întâi cu părinții, apoi singur, în frumoasa casă în care-și petrecuse copilăria. Prin 1902–1903, trecut de patruzeci de ani, se întorcea în tren, cu un prieten, de la București, unde mergea destul de des („avea o damă la Riegler“, susura Aline), când, întâlnindu-se cu un grup de prieteni, a făcut cunoștință cu o fată de optsprezece-nouăsprezece ani, a cărei frumusețe i-a mers drept la inimă. Elena Velicu, pe care a luat-o de soție după foarte scurt timp, era dintr-o familie înstărită de negustori bulgari din Ploiești, iar căsătoria celor doi a dăinuit până la moarte. Mamă și bunică devotată, Elena și-a îngrijit, ani de zile, soțul paralizat. În 1906 se născuse singurul lor copil, o fetiță, Alice, cu opt ani mai mică decât Aline și pe care tatăl ei o adora.

În vremea fericită a căsniciei cu Didi Micescu, Aline a remarcat, printre secretarii lui Istrate, un tânăr despre care se zvonea deja că va fi un avocat de seamă, pe nume Aurelian Bentoiu. Părea un soț cât se poate de potrivit pentru verișoara ei primară, blonda și frumoasa Alice, care studia pe atunci pianul la Conservator cu domnișoara Florica Muzicescu. Tinerii s-au plăcut;

căsătoria a fost celebrată în 1926, naşi fiind Istrate Micescu şi delicata lui soţie din cea de-a treia căsătorie, Anişoara (mai târziu Stroici). Pascal avea să se nască în anul următor, iar Marta, în 1930.

Noua căsnicie n-a fost un succes decât prin faptul că a dat naştere unor copii care s-au dovedit a fi excepţionali, fiecare în felul său. Părinţii lor erau mai deosebiţi între ei decât ziua şi noaptea. Pe cât era el de harnic, de logic şi de disciplinat în întrebuinţarea timpului, pe atât era ea de capricioasă, de imprevizibilă şi de puţin în stare să-şi organizeze vreo activitate practică. Poate că o incapacitate structurală de concentrare o mâna dintr-un proiect într-altul, fără să poată duce nici unul la bun sfârşit. Înzestrarea muzicală, foarte reală, nu i-a servit la nimic, dar, din fericire, i-a transmis-o lui Pascal. „Într-o bună zi", îmi povestea mie, „am închis capacul pianului şi nu l-am mai deschis niciodată." „Dar de ce?" întrebam eu uluită, neînţelegând cum se poate renunţa la un asemenea dar. „Uite-aşa." N-am obţinut niciodată altă explicaţie. După spusele Alinei, tatăl său o răsfăţase peste măsură. Sunt însă şi oameni care nu reuşesc în nici un fel să exprime sau măcar să conceptualizeze ce se petrece cu ei. În ceea ce o privea pe Alice, conducerea gospodăriei îi era peste puteri, ca şi folosirea banilor care-i treceau prin mână şi luau destinaţiile cele mai neaşteptate. Poate că soţul ei n-a fost nici el fără vină şi n-a avut cu ea răbdarea necesară; fapt este că, după primii doi ani, au început certurile, iar apoi fiecare şi-a văzut de drumul său. După vreo două călătorii în străinătate, Alice s-a întors în casa de la Câmpina unde a locuit împreună cu mama ei, iar divorţul s-a pronunţat în 1937, când Pascal avea zece ani şi Marta, şapte.

Trecând din guvernantă în guvernantă, copiii, deşi lipsiţi de grija traiului şi urmăriţi cu afecţiune de un tată supra-ocupat, n-au păstrat din primii lor ani amintiri prea luminoase. Evenimentul pozitiv a fost intrarea în viaţa lor a Mariei Bornack, o cehoaică al cărei tată venise adus de regele Carol I, ca mulţi

alții, să lucreze ca maistru la noua rețea de transporturi pe căile ferate. Modestă și conștiincioasă, profund catolică, madame Marie a fost pentru copii o binecuvântare, iar pentru Marta, o adevărată mamă. În casa din Intrarea Amzei 2, ea și copiii ocupau în întregime etajul întâi, un fel de lume a lor al cărui centru îl constituia, probabil, pianul lui Pascal și care era practic despărțit atât de parterul consacrat activităților socio-profesionale, cât și de etajul superior ocupat de capul familiei cu cea de-a doua lui soție.

Această împărțire corespundea unei segregări prea nete între locuitorii casei, sau poate a și contribuit la ea. Pascal, Marta și madame Marie formau o unitate cvasi-autonomă, aveau programul lor și-și luau mesele de dimineață, de cele mai multe ori și cele de seară, împreună. După dramatica dispariție a tatălui și evacuarea din casă, conviețuirea Martei cu mama ei vitregă nu s-a dovedit dintre cele mai fericite; două-trei luni după instalarea noastră, tante Aline oferea Martei și lui madame Marie ultima cameră rămasă disponibilă, una din cele care dădeau pe holul mare. Astfel, fratele și sora s-au găsit din nou reuniți, vechea unitate se reconstituise, iar eu, care în copilărie visasem atât de mult la viața într-o familie cu mai mulți copii, am avut impresia că mi se împlinise, ca prin farmec, dorința.

*

După ce micul univers din bulevardul Dimitrov (Ferdinand) nr. 13 mi-a devenit oarecum familiar, mi-am spus că era urgent să mă ocup acum și de lucrurile serioase, și mi-am făcut așadar primul drum la Facultate. Oficial eram încă studentă și, în principiu, aș fi putut, gândeam eu, să mă prezint la examene – mai aveam doar un an până la absolvire. Știam că prezența la cursuri devenise între timp obligatorie, dar mă iluzionam că, într-un fel sau altul, problema s-ar fi putut aranja. În ce consta exact reforma învățământului – a cărei lege se votase în vara precedentă – nu-mi imaginam însă deloc.

În acea zi de sfârșit de ianuarie am pătruns din nou, cu emoție, pe culoarele facultății și am intrat în sala anului IV. Era plină ochi, așa încât am rămas în picioare, într-un grup, probabil, de întârziați. Am căutat figuri cunoscute și, spre marea mea mirare, n-am prea găsit pe nimeni. Mulți dintre foștii mei colegi abandonaseră sau se mutaseră la altă facultate; unii optaseră, cum aveam să aflu mai târziu, pentru o variantă de studii mai puțin specializată, care pregătea candidați pentru funcții administrative. Aici însă mă aflam în anul IV strict juridic și nimerisem la cursul de marxism.

Vorbitorul, un personaj mai degrabă șters, de vârstă mijlocie, părea să dicteze, iar studenții scriau. Nu vedeam decât spinări plecate și creioane care alergau pe caiete mari, albe. Desigur, mi-am explicat eu, nu existau cursuri tipărite sau măcar șapirografiate pentru o materie atât de nouă și de diferită de tot ce învățasem. Am început să ascult cu atenție și ceea ce auzeam a început să-mi pară tot mai neverosimil. Tema acelei zile era *dictatura proletariatului*, prezentată ca o dogmă centrală nu numai a teoriei, ci și a practicii noului nostru stat. *Scînteia* începuse în acea toamnă să publice extrase din clasicii marxism-leninismului, la traducerea cărora se lucra intens, dar cine, în jurul meu, citea *Scînteia*? Țin minte și acum adâncimea revoltei care mi-a cuprins toată ființa – era ca și cum formularea teoretică a ceea ce constatam zilnic ar fi dat realității, prin cinismul ei, o dimensiune scandaloasă. Cum adică, abia scăpasem dintr-o dictatură și acum voiam să ne precipităm într-alta? De ce nu se ridica nimeni din sală să protesteze, să spună că suntem totuși o democrație, fie și populară? Că democrația și dictatura nu pot sta împreună? Aici trebuie să amintesc că de luni de zile evitasem conversațiile politice, chiar și cu părinții, că la radio nu mai ascultasem decât muzică și dialogasem interior aproape numai cu Goethe, cu Dante și cu alți clasici la fel de îndepărtați în timp. Luam cuvintele în serios. Semănam cu Sălbaticul din utopia lui Huxley, hrănit cu Shakespeare… Brusca trezire de

acum era neașteptat de dureroasă și lucrul care-mi părea cel mai insuportabil era docilitatea acelor spinări plecate, la care se adăuga zelul sârguincios cu care se luau notițele. Chiar după ce am înțeles cum stăteau lucrurile, m-a urmărit ani de zile imaginea aceea de supușenie, de acceptare fără protest a unor enormități și, lucru încă mai grav, râvna cu care erau înregistrate frazele în scris, desigur cu intenția de a le reproduce mai bine decât alții și de a nu omite nici cel mai mic cuvințel.

La drept vorbind, situația era următoarea: dacă în anii precedenți deschiderea cursurilor se amânase sistematic până după Anul Nou, acum ele începuseră la jumătatea lui octombrie și studenții pe care-i vedeam eu atunci se aflau după două-trei luni de îndoctrinare; ei știau că, la sfârșitul anului, marxismul va fi examenul cel mai important, că nu exista nici un curs scris (se pare că nici nu a existat vreodată, materia schimbându-se după cerințele politice de moment) și că li se cerea să repete formulele exact așa cum fuseseră dictate. Iar între timp aveau destule prilejuri de a vedea cum era respinsă cu brutalitate orice „întrebare nesănătoasă“ sau cum eventuala insistență a unora mai curajoși putea atrage chiar dispariția lor din rândurile studențimii. Disciplina impusă era fără milă și dacă voiai să obții diploma finală n-aveai încotro, trebuia s-o respecți. Reacția mea, în schimb, era a unei ființe căreia împrejurările îi îngăduiseră a trăi un an întreg în deplină libertate spirituală. Pentru mine cuvintele rămăseseră pline de miez, nu deveniseră forme goale ca pentru acei studenți.

Cursurile de marxism au fost prima, dar și cea mai eficace, mai violentă și mai constantă metodă de deformare a conștiințelor. Acei tineri aveau o judecată normală, sănătoasă, dar știau foarte bine că ceea ce li se preda trebuia învățat pe dinafară, cu doar o vagă raportare la realitate. Dacă până atunci toată formația lor îi învățase să caute o cât mai bună adecvare a vorbei cu fapta și a faptei cu evaluarea lucidă a realității, acum intervenea o falie, o translare în urma căreia discursul – pe care urmau

să-l rostească ei înșiși – rămânea suspendat într-o zonă intermediară, despre care era periculos să te întrebi cât era de legitimă. Și această experiență n-a fost rezervată numai generației lor. Ani și ani la rând, pentru fiecare locuitor al acestei țări, discursul și zona care-l conținea au rămas învești mântate într-un fel de sacralitate ciudată: ele existau, aveau o putere înfricoșătoare asupra destinelor individuale și nu puteau fi atinse – cu glas tare – de îndoială, de ironie sau dispreț. Discursul se deprindea din școală și se perfecționa în tot cursul vieții. Nu aveai voie să cercetezi dacă el corespundea realității nici măcar în aspectele lui cele mai evidente și mai ușor controlabile. Ani și ani la rând orice semn de neîncredere (cum ar fi fost, de pildă, în cazul experienței pe care o relatez aici, a întreba ce legătură putea fi între „dictatura proletariatului“ și „democrația“ în care pretindeam că trăim) a fost socotit o dovadă de „mentalitate dușmănoasă“ și te transforma, în funcție de vigilența revoluționară a celor din jurul tău, în victimă potențială. Ani și ani la rând, nu doar studenții și elevii, ci toți „oamenii muncii“ au fost supuși obligației de a asculta, de a memora, de a conspecta, de a reproduce cu propriul lor glas și prin urmare de a integra întregii lor ființe o sumă incalculabilă de propoziții prezentate ca neîndoielnice.

Nu știu cu câtă insistență s-a petrecut această activitate ideologică în celelalte țări ale Europei de Est, dar în România ea a avut, sub cei doi șefi de stat succesivi, înzestrați cu o formație politică identică, o continuitate și o obligativitate înfricoșătoare. Sunt din ce în ce mai convinsă că acest fapt explică în primul rând incapacitatea noastră, evidentă și astăzi, de a ne însănătoși felul de viață, de gândire și de muncă. Cincizeci de ani în care oamenii sunt cu toții siliți să practice un discurs desprins de realitate, știind bine care-i este natura, produc adevărați mutanți intelectuali și morali.

Nu țin minte dacă în ziua aceea mi-am continuat sau nu investigațiile, intrând la alte cursuri. Am aflat însă ceva care m-a descumpănit, anume că nu se acorda scutire de frecvență decât

dacă dovedeai că eşti încadrat în „câmpul muncii“ (noţiune nouă), adică dacă aveai o funcţie cât de mică la stat (munca în sectorul particular nu era muncă). Prioritară devenea astfel, pentru mine, găsirea unui serviciu, dar chiar şi aşa nu rezolvam problema primului trimestru, în care absentasem. M-am întors acasă destul de gânditoare. Ce rost avea să mă încăpăţânez să urmăresc încheierea unor studii care, sub forma în care se prezentau, îmi repugnau tot mai mult? Şi totuşi, parcă era păcat de cei trei ani absolviţi… N-am luat nici o hotărâre, dar mi-am cumpărat cartea despre care aflasem că este un fel de biblie a marxismului şi care trebuia practic învăţată pe dinafară: *Cursul scurt de Istorie a Partidului Comunist (bolşevic) al Uniunii Sovietice*. Un volum cartonat de vreo cinci sute de pagini, tradus din rusește şi ajuns deja la a treia ediţie, deşi apăruse doar în 1948.

Într-o altă zi, am fost să asist la un curs de drept internaţional public. Materia, îmi spuneam eu, era cu adevărat interesantă. Am presupus că asistau la acel curs şi studenţi din alţi ani, de vreme ce el avea loc în aula mare. Aici, surpriza pe care am avut-o a fost şi ea importantă, deşi de cu totul altă natură. Aula era atât de slab luminată, încât nici n-am putut observa dacă era plină sau nu, iar profesorul, care arăta ca un student ceva mai în vârstă, stătea cocoţat de-a dreptul pe catedră, bălăbănindu-şi în gol picioarele cu încălţări albe. Era într-un costum închis, fără cravată, cu gulerul cămăşii răsfrânt ca pentru o partidă de sport. De data asta am priceput ceva mai repede că totul era studiat: fără îndoială, nu eram singura care-şi amintea cu oarece nostalgie de ţinuta vechilor noştri profesori şi de aerul majestuos pe care li-l dădea roba neagră, de care nu se lipseau decât arareori. Cum aş fi reacţionat dacă mi s-ar fi spus atunci adevărul, cunoscut de foarte puţini, că, la data aceea, aproape toţi profesorii pe care-i avusesem în primii doi ani se aflau în închisori, unde mulţi aveau să-şi sfârşească zilele? Şi Strat, şi Gruia, şi Micescu, şi Erwin Antonescu pe care-l avusesem la examenul de admitere, şi Mihai Rarincescu, şi Finţescu, al cărui

curs de drept comercial era celebru, și atâția alții… Am priceput doar respingerea violentă a tipului de învățământ pe care-l cunoscusem și totodată un fel de luare în bășcălie a relațiilor internaționale așa cum fuseseră ele practicate până atunci, adică într-un stil ce presupunea, dacă nu chiar bună-credință, cel puțin cultură, un ton civilizat și oarecare respect al interlocutorului. Tânărul profesor era foarte inteligent, vorbea precis și jongla cu formulele într-un mod cât se poate de degajat. Avea și umor (era Tudor Popescu, devenit ulterior o somitate în profesie) și l-am urmărit cu acea plăcere pe care ți-o dă constatarea performanței în orice domeniu. Dar pe drumul de întoarcere m-am întrebat din nou ce urmăream eu în toate aceste investigații, ce voiam și mai ales ce eram lăsată să aflu exact despre propriul meu viitor.

*

Sumele care ne asiguraseră supraviețuirea zilnică în primele două luni scădeau văzând cu ochii, și darul făcut atunci de destin n-avea cum să se mai repete. La începutul anului, Pascal a făcut un drum până la Făcăeni, unde se afla încă pământul și conacul familiei. În sat, s-a adresat lui Marin Teșea, unul din gospodarii de frunte ai satului și foarte apropiat de tatăl său. În două zile, acesta i-a făcut rost de o jumătate de porc, nu prea mare, gata tăiat, afumat, și acest dar a fost baza alimentației noastre până aproape de Paști. N-aș fi amintit întâmplarea dacă soarta lui Marin Teșea nu s-ar fi legat de cea a lui Aurelian Bentoiu într-un mod dramatic, odată cu al doilea proces ce i-a fost intentat acestuia în 1958.

Un alt dar rezultase din transformarea în lei, grație lui Marinette, a unei sume de 500 de franci elvețieni, lăsată mie ca o măruntă moștenire de către o mătușă, pe vremea când aveam vreo opt ani. Tante Louisa era o soră mai mică a bunicii mele dinspre mamă; nu se măritase niciodată, trăise o viață întreagă în Yverdon, un orășel de câteva mii de locuitori, și venise în

România la naşterea mea, rămânând cu noi, spre bucuria mamei, o vară întreagă. În Yverdon, „tante Lou“, cum îi spuneau copiii care o adorau, ţinea pentru cei mici cursuri de catehism la biserică; la unele din ele asistasem cândva şi eu, cu emoţie profundă, atât de sinceră şi comunicativă îi era credinţa. Simţind că i se apropie sfârşitul, şi-a împărţit puţinii bani pe care-i avea, deschizând câte un carnet de economii în valoare de câte 500 de franci pe numele fiecăruia dintre numeroşii ei nepoţi. Mă număram şi eu printre aceştia şi astfel ne-am putut cumpăra, de pildă, aragazul – fiinţa ei apărând mereu în amintirea mea, iată, şi azi, ca o dulce, benefică prezenţă.

Pascal îşi continua simfonia, lucrând cu zor, dar şi cu anxietate, căci vedea apropiindu-se termenul serviciului său militar şi se întreba ce-l aşteaptă: nemaifiind student, nu putea beneficia de reducerea de stagiu la opt luni, ci trebuia să satisfacă întreg răstimpul de doi ani – unde, cum? Îl sfătuiam să-şi cruţe forţele şi să nu-şi facă dinainte griji, oricum inutile. Mama, de departe, îmi scria de câte ori prindea o clipă de răgaz. Lua situaţiile noi cu umor şi nu se plângea niciodată. Totuşi, uneori îi scăpa şi câte o mărturisire: „*Tu me manques horriblement et je n'ai goût à rien*“ (îmi lipseşti teribil şi n-am chef de nimic), scrie ea odată, dar completează imediat, cu stoicism: „*Pourtant il faudra bien que je m'y habitue*“ (dar, desigur, va trebui să mă obişnuiesc). Pentru nimic în lume n-ar fi vrut să aibă aerul că se plânge de ceva! În mare parte, corespondenţa ei s-a pierdut, dar foile rămase au pentru mine un ecou cu reverberaţii adânci, pentru care cuvintele sunt neputincioase.

*

Problema financiară începând să aibă un caracter de urgenţă, m-am apucat să urmăresc anunţurile de la Mica Publicitate. Am aflat că urma să se ţină, la o anumită dată, un concurs chiar la ziarul *România liberă*, pentru un post de stenodactilografă. Grozav! La un ziar! Trebuia neapărat să-mi încerc norocul. Ştiam

că pentru orice post se cereau acum referințe și că era bine ca ele să fie date de persoane aflate în raporturi bune cu noua stăpânire, dacă se putea chiar membri de partid. Dintre cunoștințele noastre, singura persoană care îndeplinea prima din aceste condiții era Camil Petrescu, prieten de-o viață cu tatăl lui Pascal. Dar se cereau mai mulți referenți, iar pentru perioada liceului și a facultății cine să fie mai potrivită, mi-am zis eu, decât Monica? Ea mă știa din vremea internatului, când aveam amândouă treisprezece ani; eram și colege la drept; aflasem că acum era în comitetul de an, ca o reprezentantă a partidului comunist, în care se înscrisese cu un an înainte. Am așteptat-o într-o dimineață pe culoarele facultății și am prins-o când se îndrepta către una din camerele rezervate persoanelor oficiale; ținea sub braț un catalog mare, care mi-a adus aminte de intrarea în clasă a profesoarelor noastre de la Școala Centrală. Îmi era cam penibil să-i cer acest serviciu, dar fusesem totuși prietene apropiate. Monica era o fire generoasă și entuziastă; ideea de a face ceva concret pentru binele omenirii era trăită de ea cu adevărat; în adeziunea ei nu se amestecase nici un fel de oportunism.

I-am expus acolo, pe culoar, rugămintea mea; îmi venea greu să-i mărturisesc în ce măsură obținerea unui serviciu devenise pentru noi o problemă vitală, poate că îmi căutam cuvintele și, când a înțeles ce doream, mi-a răspuns net, un pic tăios și ca de la o mare distanță:

— Da, pot să spun că ai fost elevă bună, dar părerile tale politice le știu, așa că…

Am făcut un pas înapoi, într-o crispare a întregului corp.

— Nu, mulțumesc…

M-am retras în mulțimea de studenți care umpleau culoarele, iar ea a dispărut în acea încăpere oficială. Și nu m-am dezmeticit încă multă vreme. Atât era de cumplit noul partid, încât cerea de la membrii săi renunțarea la orice relații de prietenie, o dezumanizare totală? Nu suportau să li se pună la îndoială părerile? Erau *obligați* să pârască? Mergeam acum pe stradă

și inima continua să-mi bată puternic. Nu mai aveai voie să ai nici o părere despre nimic, în afară de cea oficială. Dacă te încăpățânai s-o păstrezi pe a ta, erai respins sau pedepsit. Îți mai rămânea o soluție: să te prefaci, să minți. Ca să trăiești, trebuia să minți! Ei erau obligați să te denunțe, iar tu erai obligat să minți!

În ceea ce o privea, Monica nu mințea; era convinsă că, dacă pretind să mă inserez undeva, ea avea datoria să-și prevină noii prieteni de pericolul pe care-l reprezentam eu. Că aș fi putut lucra undeva pe tăcute într-un post obscur nu era suficient: părerile mele puteau ieși la suprafață. Pe scurt, îmi ziceam eu, n-aveam de ales: în acest regim erai obligat ori să te prefaci, ori să te convingi de ceea ce ți se părea inacceptabil.

N-aveam nimic cu Monica personal. Mult mai târziu, n-am avut nimic „personal" nici măcar cu Ceaușescu, ci doar cu sistemul care permitea unui asemenea exemplar uman să hotărască destinele a milioane de oameni. Monica nu mai era aceeași, noile activități o schimbaseră, prietenia noastră rămăsese undeva în trecut; lucrurile astea se mai întâmplă, ne-ar fi putut despărți, de pildă, preferința unui bărbat; îmi părea rău, dar trebuia să accept. Ce mă înspăimânta era atmosfera în care, din acea clipă, îmi închipuiam că trăia ea. Se ridicase un colț de perdea și mi se dezvăluise ceva cumplit. Ciudata obligație pe care ea o resimțea ca pe un act firesc îmi părea de neconceput.

În anii următori, am reluat de nenumărate ori în minte acel început de dialog și am încercat să-l continui. Monica era o fire veselă, iubea poezia, avea umor, conversațiile noastre pro și contra fuseseră ca un joc de ping-pong și deodată – tocmai când îi mărturiseam că eram absolut nevoită să câștig un ban și o rugam să-mi întindă o mână – ea mi-o refuza, ascultând de o datorie superioară. Mă obseda această poziție a ei, acea loialitate fără cusur cu care își închinase toată ființa noului sistem. Îmi veneau în minte scene întregi din Revoluția Franceză, figura lui Saint-Just între altele. Dar mai rămânea ceva misterios: faptul că mă refuzase n-ar fi fost mare lucru, dar mă avertizase

pe scurt că, dacă insist, trebuie să mă toarne. Aici se ascundea un element pe care aveam să-l dezleg doar în timp.

Mica scenă dintre noi – o clipă, o vorbă aruncată repede, probabil uitată imediat – a fost pentru comportarea mea ulterioară un fel de axă. Mi s-a părut că până atunci nu înțelesesem nimic și că de atunci încolo aveam să înțeleg totul. Sistemul modela oamenii după interesele sale și-i folosea ca pe niște păpuși de plastilină. Oamenii erau atrași de ideile lui frumoase ca mușteleie de hârtia unsă cu lipici, și apoi nu se mai puteau desprinde decât rupându-și, la nevoie, un picioruș sau o aripă. Elanul, frumusețea, dăruirea deveneau pârtia lunecoasă pe care se pomeneau precipitați într-o direcție pentru ei necunoscută. Metaforele, imaginile se multiplicau, se îngrămădeau ca în febră. Monica n-avea nici o vină, de vină era jocul demonic în care intrase cu cele mai bune intenții. Cine-l inventase, cum se ajunsese la el, cine îl arbitra, toate acestea erau întrebări care depășeau cu mult puterea mea de înțelegere de pe atunci, și, în parte, o depășesc și astăzi.

Cu timpul, am început să-i fiu chiar recunoscătoare Monicăi. Nu numai că mă ferise de primejdie – căci ar fi putut foarte bine să-și îndeplinească datoria de partid fără să mă avertizeze, iar asemenea caracterizare politică m-ar fi urmărit ani de-a rândul –, dar îmi oferise, fără să vrea, și una din cheile esențiale ale mecanismului complicat în care ne aflam prinși cu toții. Ascultând de obișnuința de franchețe ce existase între noi, poate și de o sinceră afecțiune, loialitatea ei se exersase inconștient în amândouă sensurile – față de noul ei ideal, dar și față de vechea noastră prietenie. Trăiam o perioadă cumplită și încă nu ne dădeam seama de adevărata ei natură. Ne aflam la intrarea într-o regiune cu un relief nou, cunoscut doar de foarte puțini și în care fiecare pas al nostru putea declanșa urmări imprevizibile.

*

Amânând problema referințelor pentru mai târziu, m-am prezentat la concursul instituit de ziarul *România liberă* pentru

un post de stenodactilografă, în ziua și la ora indicată. Am fost îndrumată spre o sală mare în care se adunaseră deja o mulțime de candidate, majoritatea tinere: până la urmă am fost, dacă țin bine minte, patruzeci și două de concurente. În condițiile astea, mi-am zis eu, nu putea fi nici o șansă: raționamentul mi-a calmat emoția aproape complet. Proba a fost individuală, intram pe rând într-o încăpere unde ni se dicta un text de vreo jumătate de pagină sau ceva mai mult, la viteza stenografică de care eram capabile; apoi treceam la o mașină de scris și transcriam ceea ce notasem. Bănuiesc că s-a urmărit ordinea alfabetică, deoarece am isprăvit destul de repede și m-am întors acasă, ștergându-mi din minte acea încercare care nu putea avea urmări.

Dar peste câteva zile, tante Aline m-a chemat la telefon și o voce masculină mi-a transmis felicitări: reușisem prima, eram așteptată a doua zi la etajul cutare, biroul cutare, era mult de lucru, s-ar putea să începem imediat.

Cu un sentiment acut de irealitate m-am prezentat la redacție și din acea dimineață mi-au rămas în minte, destul de clare, câteva imagini: o încăpere supraîncărcată de birouri, câțiva tineri intrând și ieșind agitați, toți cu câteva foi de hârtie în mână și vorbind în același timp, un telefon din ce în ce mai solicitat. Mi s-a explicat că, de la o anumită oră în sus, el suna fără încetare, erau corespondenții din provincie care transmiteau știri și sarcina mea urma să fie să le stenografiez și să le transcriu. Se adoptase această soluție pentru că nota de telefon era exorbitantă, scrierea cuvânt cu cuvânt dovedindu-se foarte înceată. Lucrul părea destul de interesant; îmi spuneam deja că va trebui să fiu foarte atentă, orice greșeală putând avea consecințe destul de grave, dacă ar fi apărut în ziar.

Dar n-am apucat să fac experiența unei asemenea comunicări. „Mai trebuie să treceți și pe la tovarășul Roman“, mă avertizase o voce și, într-adevăr, după vreo jumătate de oră în care fusesem numai ochi și urechi, a venit cineva care m-a întovărășit până la biroul în chestiune.

Parcursul a fost lung, abia atunci mi-am dat seama cât de mare era clădirea, iar aspectul general se schimba cu fiecare pas: era tot mai multă tăcere, covoarele erau mai moi, tavanele păreau mai înalte. Încăperea în care am intrat mi s-a părut imensă, mai ales după înghesuiala din redacție; era întunecoasă și în fundul ei se afla un singur birou, dincolo de care ședea tovarășul Roman, un domn de vreo patruzeci de ani, cu o înfățișare serioasă, dar agreabilă și un costum gri-deschis foarte bine croit.

Mi-a spus să stau jos în fața biroului și m-a examinat un timp în tăcere.

— Ai adus autobiografia? m-a întrebat.

Cum nu știam ce este aceea, a scos din birou o foaie de hârtie și mi-a întins-o, împreună cu un stilou:

— Scrie aici cum îți spun eu: anul nașterii, studii, numele părinților, ocupația și averea, numele soțului, ocupația și averea, la fiecare ce politică face sau a făcut, dacă au deținut funcții politice.

M-am apucat să scriu, simțindu-mă din ce în ce mai inconfortabil. Cu vârsta și studiile a mers ușor, m-am lăudat cu media de la bacalaureat, dar când am ajuns la părinți lucrurile au început să se complice. Tata avea diferite proprietăți care nu-i fuseseră încă luate, dar din care nu se alegea cu nici un profit. Am decis că n-am s-o pomenesc decât pe cea din Oltenița – „o jumătate în indiviziune dintr-o casă de locuit“ , eliminând cu totul terenul – tot în indiviziune – din București. Un rest de probitate m-a făcut totuși să pomenesc și cele „patru pogoane de pământ agricol“ pe care tata le poseda încă într-o zonă de lângă Oltenița și de la care mai încasa niște arenzi. Cât despre politică, am spus că fusese membru în partidul național-țărănesc și chiar deputat – fără să mai pomenesc funcția din Ministerul Sănătății. Ocupația soțului – „compozitor“ – avea și ea un mic aer neverosimil.

Tovarășul Roman mi-a luat hârtia și a început s-o citească.

— Soțul dumitale e rudă cu Aurelian Bentoiu, fostul ministru?

— Da, am spus eu, e fiul lui.

Eu socoteam că fiul e una, tatăl e alta, dar începeam să înțeleg că nu toată lumea gândește la fel. Pascal și Marta cunoșteau de mult efectul produs de acel nume, pe care eu nu-l purtam decât de vreo două luni.

Tăcerea se prelungea. Când interlocutorul meu a început să vorbească, mi-am dat seama după tonul lui sacadat că în el iritarea se acumulase.

— Vasăzică, a spus el despărțind foarte atent silabele, dumneata, fiică a unui fruntaș țărănist, te căsătorești cu fiul unui fost ministru liberal și vii la noi să te angajăm. La noi, adică la al doilea ziar al Partidului!

De asta chiar că n-avusesem habar. Fascinată de existența rubricii Mica Publicitate și de pagina culturală, crezusem că e un ziar ca oricare altul.

— Ați anunțat un concurs, am zis eu cât am putut de calm, și am reușit.

Tovarășul Roman bătea cu degetul în biata mea hârtie, a cărei slăbiciune de-abia acum mi se arăta în toată realitatea:

— Alea patru pogoane trebuie să fie vreo fermă din alea cochete, din jurul Bucureștilor.

Mi-a venit să surâd, cunoscând locurile. Dar situația îmi părea într-adevăr tot mai absurdă, așa încât n-am zis nimic.

— Măcar să fi făcut și dumneata un act de dezicere de clasa dumitale, de pildă o scrisoare de respingere a clicii lui Rădescu, așa cum a făcut chiar fiul lui.

Scrisoarea aceea abjectă pe care o publicaseră ziarele și care ne umpluse pe toți de scârbă?! Asta mi-o propunea el ca model?!

— Trebuie să înțelegi, a continuat el tot enervat, că ceea ce e scris aici face imposibilă încadrarea dumitale în orice post, fie el cât de mic, în frontul ideologic. Cel mult poți să cauți în producție sau în sectorul comercial – și încă! Dacă ai noroc!

Tot în tăcere, reașezam realitatea mea în coordonatele lui. Eu mă căsătorisem cu Pascal, nu cu fiul unui ministru liberal,

iar în tata vedeam orice, dar nu „un fruntaș al partidului țărănesc“. În ochii lui însă, eram cu totul altceva.

— Și, la urma urmei, a continuat el, probabil tot fantazând în jurul incomensurabilelor noastre averi, de ce vrei să intri la noi? De ce te-ai apucat să-ți cauți serviciu?

Se sculase în picioare și mă privea ca pe o ciudățenie. Am ridicat spre el niște ochi plini de cea mai pură sinceritate:

— Pentru că altfel mor de foame, am spus eu, formulând un fel de evidență.

De data asta s-a destins și a avut chiar un fel de început de surâs. Apoi a vorbit clar, despicând fiecare silabă:

— Asta și vrem, mi-a spus el, cu ochii în ochii mei.

Și cu un gest larg, aproape amabil, mi-a făcut semn că întrevederea noastră luase sfârșit.

*

Multă vreme, acea convorbire a rămas pentru mine încă mai impresionantă decât micul dialog cu Monica. Împreună, amândouă întâmplările mi-au străjuit primul pas în noua societate. Mai exact, mi-au arătat că n-aveam ce să caut în ea, că ea nu mă voia și că băteam la uși închise. Zile întregi, în tăcerea unui mers pe stradă sau a unei ocupații mărunte, am tot reauzit glasul tovarășului Roman și inflexiunile sale. Ceea ce aflasem în dimineața aceea era esențial. Mai întâi, era clar că noi, copiii, vom fi cu totul asimilați personalității părinților noștri. Faptul că tata încetase orice activitate în partidul țărănesc încă din 1933, când eu aveam șase ani, nu interesa pe nimeni. Și nici faptul că acea activitate politică pe care o depusese era, când a avut loc, perfect legală. Principiul non-retroactivității legilor era unul dintre cele mai importante pe care le studiasem și răspundea exact percepției intuitive: nu poți fi acuzat pentru o faptă pe care legile nu o condamnă. Dacă legea se schimbă și respectiva activitate devine interzisă, evident, va trebui să te conformezi, dar numai de la data promulgării acelei legi încolo. Prin urmare, chiar și

tata era nevinovat, și eu cu atât mai mult. Pe plan rațional și pentru o mentalitate legalistă, lucrurile erau clare precum cristalul.

E drept că principiul non-retroactivității nu mai funcționa, după procesul de la Nürnberg, cu privire la crimele împotriva umanității. Dar ce crime împotriva umanității săvârșise bietul partid țărănesc, un partid agrarian, cât se poate de democratic, aflat în opoziție timp de un deceniu, încă dinainte de război și renăscut abia după 1944? Crima lui principală era de a fi reunit cele mai multe voturi în alegerile măsluite din 1946!…

Ăsta era primul lucru. Al doilea, unul și mai extraordinar. Nu reușeam să înțeleg cum un om cu o înfățișare civilizată putea să se uite în ochii unei necunoscute de 22 de ani și să-i spună că s-ar bucura foarte mult dacă ar vedea-o murind de foame. Expresia „a muri de foame“ era evident o metaforă, dar circumstanțele concrete o apropiau din zi în zi mai mult de realitate. Câtă ură, cât cinism înmagazinaseră acei oameni în ei înșiși?

Pe de altă parte, era clar că eram și eu mult prea puțin informată de realitățile noii doctrine. Începeam să înțeleg că profesorii noștri de la drept duseseră o luptă lucidă și extrem de curajoasă, implantând în mințile noastre concepte verificate timp de secole, dar pe care noua stăpânire le desconsidera cu totul. În schimb, nu ni se explicase nimic despre marxism, deși în acea vreme unii profesori de liceu, atenți să se pună bine cu stăpânirea, își pregăteau deja elevii în acel sens. Consecvenți cu ei înșiși, specialiștii în drept „burghez“ n-ar fi putut decât să-l critice, ceea ce sub guvernul Petru Groza le era desigur strict interzis. Da, ei nu ne-au pregătit pentru viitor și totuși astăzi, cu experiența anilor și a istoriei, nu pot evoca figurile lor și moartea celor mai mulți dintre ei în închisoare, decât cu un respect înfiorat.

*

Trecuseră doar două luni de când îi lăsasem pe părinții mei la Oltenița, în acele cămăruțe de la etajul doi din care erau mereu anunțați că vor fi evacuați, fiind sfătuiți să-și caute loc în altă parte.

În zorii zilei de 3 martie 1949, unchiul Mitică, fratele cel mare al tatei, a fost arestat la proprietatea pe care o avea lângă comuna Ulmeni şi pe care o administra personal încă din adolescenţă. Cu patru ani în urmă, prin legea exproprierii, suprafaţa acelui domeniu de 230 de hectare fusese – cum am mai spus – redusă la 50 de hectare. De atunci, sperase probabil că sacrificiul său în favoarea colectivităţii va fi suficient şi că-şi va putea continua activitatea pe terenul rămas, o suprafaţă rezonabilă pentru o fermă modernă. Dar nu prevăzuse zelul leninist al conducătorilor noştri. Cei care au venit să-l aresteze nu i-au dat voie să ia cu el nimic, nici un obiect, decât poate nişte schimburi. A fost dus la Piteşti, unde nu cunoştea pe nimeni; i s-a atribuit o cameră şi i s-a fixat acolo domiciliu obligatoriu. Ca toţi cei ce s-au aflat în situaţia sa şi care purtau pe buletinul de populaţie ştampila D.O., a trebuit timp de ani de zile să se prezinte la miliţie în control, nu mai ştiu dacă săptămânal sau lunar. În plus, autorităţile veneau între timp şi pe neaşteptate la noua adresă ca să-i constate prezenţa: trei ani mai târziu, o mică hârtie emanând de la miliţia din Piteşti şi datată 26.03.1952 consemnează faptul că, nefiind găsit acasă la controlul efectuat, a fost amendat cu suma de 30 de lei (pe atunci cam a zecea parte dintr-o leafă de mic funcţionar). O ultimă hârtie oficială ne spune că „*Restricţiile domiciliare*“, cum se numea pe atunci acel exil interior, „*i s-au ridicat la 14 ianuarie 1954, ca urmare a decesului său.*“

Odată cu acea „dislocare“ (alt termen de specialitate), a fost deposedat de tot ceea ce avusese: un întreg inventar agricol agonisit timp de două generaţii, grajduri cu vite şi cai (pentru aceştia era renumit), o casă încăpătoare şi desigur mobilată, cu o minunată livadă în spate. Mi-a rămas clară în amintire grădina din faţa casei, unde doi brazi uriaşi dominau alţi pomi mai mici şi straturile de flori desfăşurate la umbră; am petrecut acolo, în vara anului 1946, câteva ultime zile, asociate acum în mintea mea cu gustul şi parfumul căpşunelor. Nu doar unchiul Mitică, a cărui viaţă se împletise atât de strâns, încă din adolescenţă,

cu acel domeniu, încât nu-l răbda inima să stea departe de el, dar nici cei trei fii ai săi n-au mai revăzut locurile cu pricina, până ce s-au stins, pe rând, din viață.

Acum vreo zece ani, venită în vizită la tante Aline (care pe atunci locuia la noi, cvasi-centenară), o prietenă a ei ceva mai tânără îmi povestea cum trăiseră ea și familia ei acel început de martie: s-au văzut evacuați de pe domeniul lor din Moldova și urcați în două căruțe, unde se aflau deja patru deținuți de drept comun, fără să-și poată lua nimic (și ar fi avut destule de luat, căci își lichidaseră casa de la oraș ca să se „refugieze“ la țară); au fost duși la Craiova, unde li s-a pus ștampila D.O. pe buletin și li s-a repartizat o odaie mizerabilă pentru cei cinci membri ai familiei (soț-soție, doi copii și o bunică); au rămas acolo paisprezece ani. Cea care-mi povestea toate acestea, o femeie de nădejde – care în timpul lungilor ani de închisoare ai soțului ei, fost ofițer, își ținuse toată familia robotind în casele noilor bogătași –, fusese în adolescență colegă de pension în Elveția cu tante Aline, studiase pianul la Conservator și aparținea unei familii de mare cultură, fiind nepoata lui Toma Stelian (cel cu muzeul).

Acest scenariu – cu oarecari variații – s-a repetat în acea zi pe tot cuprinsul țării. Am evocat în primul volum vandalizarea domeniului de la Tescani. Prințesa Maruca, soția marelui muzician George Enescu, a pierdut atunci tot ce o lega de o familie al cărei arbore genealogic, întins pe câteva secole, se află acum expus pe unul din pereții conacului răvășit atunci. Clădirea este astăzi un fel de muzeu pustiit, care nu mai păstrează decât foarte puține mărturii despre atmosfera de artă și de lucru, familiară foștilor ei posesori.

Un text de prof. dr. Bălăceanu-Stolnici evocă acea zi-noapte de 2-3 martie 1949:

„…*La Stolnici, conacul Bălăcenilor, ridicat încă din secolul XVIII, în care a trăit marele ban Constantin Bălăceanu și în care a stat în vizită, cândva, și Tudor Vladimirescu, a fost jefuit fără milă de tot ce conținea: tablouri de familie (dintre care*

unele din secolul XVII), icoane vechi, tablouri realizate de pictori de seamă ca Andreescu, Grigorescu, Stoenescu, Petrașcu, Verona și alții, mobile adunate succesiv din epoca fanariotă până în secolul XX, obiecte de porțelan, de argint, de fildeș, aparținând la peste șase generații, arhive din sec. XV și cărți. La Stolnici se afla vechea bibliotecă a banului Bălăceanu, una din cele mai mari din Țara Românească de la începutul secolului XIX. Această bibliotecă a fost, ulterior, îmbogățită timp de patru generații, dar a fost distrusă în 1949, într-o singură zi.[...] O parte din lucruri au fost furate de echipele de muncitori, care au ocupat conacul și au trimis în domiciliu forțat pe părinții mei, luându-le și verighetele din degete. Cea mai mare parte din mobilă și obiecte a fost aruncată într-o magazie a conacului. Tablourile au fost scoase din ramă și azvârlite, iar ramele au fost folosite pentru profeții noului regim.[...] În final magazia a fost incendiată și tot ce conținea ea ca valori culturale și spirituale a fost făcut scrum. Nu a rămas nici o copertă de carte."[12]

Distrugerea conacelor pe toată întinderea țării a avut între altele efectul că astăzi ne prezentăm în fața Europei cu mâinile mult mai goale. Televiziunea română (TVR Cultural) a difuzat, zilele acestea, un întreg serial despre casele, palatele și reședințele de vară ale nobilimii italiene, din Evul Mediu încoace. În decursul timpului ele au fost întreținute, reparate, restaurate de către descendenții familiilor, care n-au fost expulzați din ele și-și simt adeseori menirea de a prezerva de uitare, pentru noi toți, urmele trecutului. În numele nostru va vorbi, adăugată prădăciunilor din trecutul îndepărtat, ultima dintre ele, cea a trecutului recent.

Trebuie să spun că această reconstituire a timpului trecut, pe care o fac aici, este extraordinar de greu de scris, și va fi probabil și greu de citit. Mi-am impus să nu evoc decât întâmplări

[12] *România liberă*, suplimentul „Aldine", 14 noiembrie 1998.

pe care le-am văzut sau aflat de la cei din imediata apropiere, și totuși, la fiecare pas, mă izbește câte o absurditate, câte o faptă crudă, câte o pură oroare. Revoluția Franceză n-a fost o joacă, dar a fost limitată în timp, iar patrimoniul artistic și cultural al Franței era uriaș, așa încât, în ciuda distrugerilor care au avut loc, au rămas destule semne ale trecutului și ceva din măreția lui pierită ne luminează și azi. Dar la noi? Puține dovezi intacte ne mai vorbeau, în 1949, despre efortul celor mai buni reprezentanți ai vechilor elite de a se lumina, de a cultiva frumosul, de a lăsa mărturie urmașilor despre faptele cele mai de seamă ale istoriei noastre zbuciumate; și pe acestea puține, pe care ar fi trebuit să le păstrăm cu un respect infinit, le dădeam pe mâna unor tineri inculți și inconștienți, care fără îndoială că s-au distrat în zilele acelea de minune! Cui a folosit uitarea opacă, agramată, care s-a așternut de atunci peste mințile tuturora, timp de atâtea decenii? La această ultimă întrebare e ușor de răspuns: o singură țară avea interes ca a noastră să devină un fel de provincie docilă, apatică, ușor de manipulat. Dar cei care o slujeau conștient și ar fi trebuit s-o apere, n-aveau ei oare nici o conștiință? Amestecul de frică, ură, cupiditate și poftă de putere care-i stăpânea pare a-i fi transformat într-un fel de automate. Distrugerile de atunci n-au făcut bine nimănui. Nici unul dintre cei care au ars, rupt și risipit cu propriile mâini obiecte rare n-a devenit mai bogat, mai puternic sau măcar mai luminat după un atare extaz al jafului. Iar cei de „sus“, care l-au ordonat, și-au murdărit numele pentru multe generații. Nimic din ceea ce a pierit atunci, în acel război civil – căci numai un război poate face astfel de pagube –, nu va putea fi vreodată înlocuit. Din averea acestui popor – deci chiar a jefuitorilor și a copiilor lor – vor lipsi pentru totdeauna vechile înscrisuri, adevărate titluri de noblețe pentru un neam ajuns după asemenea distrugeri mai obscur, mai rușinat, mai umil. Muzeele noastre vor rămâne mai sărace, și cultura noastră la fel.

În cinismul care domnește peste mentalitatea actuală, această categorie de argumente poate stârni zâmbete. Aproape nimănui nu-i mai pasă de ceea ce s-a întâmplat acum cincizeci de ani, și nimeni nu se întreabă ce va fi după moartea sa. Pe fețele câtorva dintre tinerii care vor studia istoria (a cărei importanță pe plan mondial o întreagă propagandă se silește astăzi s-o nege) se va așterne cu siguranță o cută de dezgust și de revoltă împotriva celor răspunzători de aceste prădăciuni sinucigașe. Dar mă întreb câți o vor vedea?

Am căutat să aflu câte persoane – câte ființe în viață – au fost lovite de această deposedare inumană și umilitoare. Nu am reușit să găsesc date exacte, și poate că nici nu va mai fi posibil vreodată. Într-un studiu recent[13], găsesc precizarea că numărul *cazurilor* de expropriere în baza decretului 83 (deci al domeniilor expropriate) a fost de 6 675. Dacă reducem acest număr cu vreo două sute, dat fiind că au fost confiscate și proprietăți ale unor persoane juridice publice sau private, și dacă adăugăm celor aproximativ 6 400 de proprietari, cu mare zgârcenie, doar câte un singur membru de familie (soție sau copil), tot ajungem la o sumă de peste 13 000 de victime. Este o presupunere minimă, dacă luăm în considerare că, peste tot unde moșierii nu au fost găsiți acasă, au fost ridicați administratorii lor. Când vedem ce importanță ia, în țările libere, corectarea câte unei erori judiciare privind un singur nedreptățit, aceste cifre tăcute ne înfioară. Prădăciunile s-au asociat cu o „dislocare“ pe care cei care au suferit-o o denumesc pe drept cuvânt „deportare“: nici nu poate fi numit altfel ordinul de a locui într-un oraș unde nu cunoști pe nimeni și unde nu-ți poți câștiga viața. Iar această obligație s-a prelungit timp de cincisprezece ani. Așadar, nu a fost vorba în nici un fel, atunci, despre vreo explozie de „ură de clasă“ spontană, ci despre ceva care ar putea fi numit o „ură

[13] Nicoleta Ionescu-Gură, „Începutul colectivizării agriculturii în România“, *Revista istorică a Academiei Române*, Institutul de istorie „N. Iorga“, tom XIII, nr. 5–6, pp. 41–68, București, 2002.

organizată la nivel de stat", pe care cei puternici au continuat s-o ațâțe lucid și fără scrupule timp de aproape o jumătate de secol, căci, în tot acest răstimp, puține cuvinte au rămas mai acuzatoare și mai constant aducătoare de năpastă decât acela de „moșier". Plecați, cum am spus, cu un geamantan de rufe în mână, foștii proprietari care n-au ajuns direct în închisori au trebuit să se descurce, în cămărușele unde au fost repartizați, în condiții inimaginabile. Mulți dintre cei care aveau și o locuință în vreun oraș au fost evacuați din ea în câteva ceasuri. Timp de cincisprezece ani n-au putut fi angajați nicăieri, decât în posturi de tot umile, ca muncitori pe șantiere, meseriași (nepricepuți) prin cooperative și femei de serviciu. Foștii moșieri n-aveau drept la cartele, chiar dacă reușeau să fie angajați, ceea ce pentru mulți era imposibil, fie și doar pentru că erau bătrâni. N-aveau, bineînțeles, nici drept la pensie, iar copiii lor nu erau primiți în școli. Cât au mai trăit, de obicei din mila rudelor sau prietenilor, au avut de îndurat batjocura și rușinea de a fi fost ceea ce destinul le hărăzise să fie. Nu există o statistică a sinuciderilor în rândul moșierilor, dar țin minte că m-a impresionat în vremea aceea tot tante Aline, povestindu-mi cum o prietenă a ei își luase zilele, aruncându-se de la etajul șase într-o curte interioară pe care o cunoșteam prea bine: era chiar cea a blocului din Piața Amzei în care locuisem, în timpul celor câțiva ani de studenție fără griji.

Termenul „moșier" acoperea realități destul de diferite. Proprietarii domeniilor agricole erau, în linii mari vorbind, fie descendenți ai marilor familii boierești din secolele trecute – păstrători, de fapt, a unor zone însemnate din memoria noastră colectivă –, fie adevărați profesioniști de proveniență socială variată (de multe ori foști arendași sau administratori ai marilor latifundii, dar nu numai). Toți cei care administrau efectiv acele domenii împărtășeau aceeași pasiune pentru cultivarea pământului, conform unei mentalități economice tot mai moderne și cu o rentabilitate mult sporită. Și unii, și alții erau elemente importante

în economia generală a țării și activitatea lor se dovedise profitabilă pentru toți.

Ne ispitește pe mulți, uneori, imaginea a ceea ce ar fi putut deveni această țară dacă activitatea unora ca ei și aceea a mult osândiților chiaburi ar fi putut să continue în condițiile unei evoluții normale, cu mijloace moderne de lucrare a pământului, surplusul de brațe de muncă fiind absorbit de orașe cu încetul și de bunăvoie, așa cum s-a întâmplat în tot vestul Europei. Dar știm cu toții că este inutil să visăm și că e mai sănătos să ne întoarcem la aspra realitate pe care am cunoscut-o cu toții, cea care a dus, câteva decenii mai târziu, la putrezirea recoltelor pe câmp sau la „culegerea" lor de către studenți și militari în termen.

„Acțiunea" din noaptea de 2 spre 3 martie 1949 deschide lungul șir de măsuri violente care s-a încheiat, după treisprezece ani de persecuții, cu realizarea colectivizării pe întreaga suprafață a țării, o realitate ale cărei ponoase le tragem și acum. În 1949, acea „acțiune" mai degrabă i-a speriat pe țărani decât i-a convins să se înscrie, cu mult-puținul lor, în Gospodăriile agricole colective. O întreagă țesătură de relații, stabilite de secole, legau pe „moșieri" de țăranii din jurul moșiilor lor și ea era departe de a cuprinde doar sentimente negative. În studiul pe care l-am pomenit se citează o lucrare de doctorat, cuprinzând mărturii culese din arhive în ultimii ani, ca de pildă: „*Moșierul Tănase Eremia a fost însoțit pînă la gară de cîțiva țărani, care plîngeau că se desparte moșierul de ei*", spune un observator din Țăndărei, sau altul, în Oltenia, „*la conacul moșierului Gh. Gărdăreanu au venit 14 femei care au început să plîngă, să țipe și să dea cu pietre în mașina care venise să ridice pe expropriat*", sau, în fine, „*22 de săteni au condus pe Julea Ecaterina din comuna Rîzuia, ocolul Breasta, în dimineața zilei de 3 martie, în tăcere și cu capetele descoperite ca după un mort*".

Modul în care a avut loc „acțiunea" din noaptea de 2 spre 3 martie, *înainte* de apariția legii, dovedește o pregătire minuțioasă și extinsă pe toată suprafața țării. Ea mai dovedește și o

instruire prealabilă a celor care au făcut parte din echipele sosite, în toiul nopții, la acei nenorociți, și se pare că asemenea instructaje au avut într-adevăr loc. Trebuie să spun că nu în toate cazurile bunurile de preț au fost distruse. Unele valori (monezi de aur, bijuterii) au fost predate Băncii de Stat, altele, ca de pildă tablourile, au fost repartizate muzeelor. Cărțile, a căror distrugere îmi pare mereu aproape *fizic* dureroasă, au fost „triate" pe principiul califului care a poruncit incendierea Bibliotecii din Alexandria, „*reținîndu-se cele folositoare și distrugîndu-se prin ardere cele cu caracter antidemocratic*", cum spune prefectul de Brăila într-o informare către Ministerul Afacerilor Interne. M-am întrebat de multe ori cum de s-au găsit atâția inși dispuși să se dedea fără milă la asemenea umiliri ale unor semeni și la acele prădăciuni fără sens. Un răspuns l-am găsit în chiar textul Decretului nr. 83 în baza căruia ele au avut loc. După ce arată ce exploatări agricole trec în proprietatea Statului și mai adaugă unele lămuriri suplimentare, articolul 4 declară că „*se pedepsesc cu 3–15 ani muncă silnică și cu confiscarea averii acei care, prin orice mijloace, vor împiedica sau vor încerca să zădărnicească exproprierea prevăzută de prezentul Decret*", iar articolul 5 precizează că „*se pedepsesc cu închisoare corecțională de la 3–15 ani și cu amendă de la 25 000 pînă la 200 000 lei funcționarii publici și persoanele împuternicite în temeiul prezentului Decret*, *care nu vor executa sau vor împiedica executarea însărcinărilor ce le revin potrivit prevederilor acestui Decret*".

Un război civil în care cei care refuză să atace sunt pedepsiți cu închisoarea! Situația era fără îndoială destul de originală. Asemenea legi vor fi fost adoptate și în Rusia în primii ani ai regimului bolșevic, dar acolo elanul revoluționar fusese la început autentic! În România avuseseră loc, în ultimii douăzeci și cinci de ani, două distribuiri masive de pământ țăranilor, una, foarte importantă, după Primul Război Mondial, iar a doua, cu doar patru ani în urmă, în virtutea căreia nici un domeniu agricol nu mai depășea 50 de hectare.

Trebuie să spun însă că un anume decret de ordin mult mai general, apărut cu câteva săptămâni mai devreme, ne va ajuta și el să înțelegem ceva mai bine desfășurarea evenimentelor în acea cumplită perioadă. Este vorba de cel care reglementează aplicarea pedepsei cu moartea și va trebui să-l reproduc în întregime (oricât ar fi lucrul acesta de penibil și pentru mine, și pentru cititori). Decretul este publicat în *Scînteia* din 14 ianuarie 1949 sub titlul: „Textul legii votate de Marea Adunare Națională pentru sancționarea unor crime care primejduiesc securitatea Statului și propășirea economiei naționale".

„*Art. 1. Se pedepsesc cu moartea următoarele crime:*

a) Trădarea de patrie, trecerea în slujba dușmanului și aducerea de prejudicii puterii de Stat;

b) Procurarea și transmiterea către o putere străină sau dușmană Statului, a unor secrete de Stat;

c) Uneltirea în orice mod împotriva securității interne sau externe a R.P.R.

Art. 2. Se pedepsește de asemenea cu moartea sabotarea propășirii economice a Republicii Populare Române, prin:

a) Distrugerea sau deteriorarea prin orice mijloace a clădirilor, mașinilor, instalațiunilor de orice fel din întreprinderile industriale sau de altă natură, a uzinelor de energie electrică, de gaz sau alte asemenea.

b) Distrugerea de linii de cale ferată, a instalațiilor, a materialelor sau construcțiilor aflate pe ele, a mijloacelor de comunicație pe apă, a podurilor, apeductelor, instalațiunilor de telefon, telegraf sau a stațiunilor de radio-emisiune;

c) Darea de foc sau distrugerea în orice mod a produselor industriale, agricole sau a pădurilor;

d) Neîndeplinirea cu știință sau îndeplinirea voit neglijentă a îndatoririlor de serviciu în întreprinderile prevăzute de litera a) de pe urma cărora au rezultat calamități sau catastrofe publice.

Art. 3. Se pedepsesc de asemenea cu moartea actele de teroare, săvîrșite individual și în grup, prin orice mijloace,

precum și răspîndirea de microbi sau substanțe otrăvitoare, care au ca urmare moartea sau vătămarea gravă a integrității corporale. Se pedepsește cu aceeași pedeapsă constituirea în bande în scop terorist sau de sabotaj.

Art. 4. Instigarea, complicitarea (sic)*, tăinuirea, precum și săvîrșirea oricăror acte pregătitoare în legătură cu crimele prevăzute în prezenta lege, se pedepsesc cu aceeași sancțiune.*

Nedenunțarea de către cei care cunosc pregătirea sau comiterea crimelor arătate mai sus se pedepsește cu muncă silnică de la 5 la 10 ani.

Art. 5. Judecarea crimelor prevăzute de prezenta lege se va face de Tribunalele Militare."

Acest text destul de lung strecoară probabil oricui îl citește un fior de gheață în suflet, fie și numai pentru că este vorba despre moarte. Dar el trebuie citit cu atenție, „savurat" aș zice, ca să-i pătrundem esența.

Toată evoluția dreptului european a dovedit necesitatea unei formulări cât mai exacte a textelor de lege, pentru a se evita interpretările aberante și discuțiile cu privire la sensul lor precis. Instituția Consiliului Legislativ avea exact această menire. Legea de mai sus, care privește probleme atât de grave, arată doar ca un text literar de proastă calitate. Adevărul este că ea ascultă nu de exigențele firești ale unei minți limpezi, ci de o indicație secretă a cărei cinică existență am aflat-o doar în ultimii ani: legislatorilor sovietici li se cerea să aleagă pentru textele articolelor de lege formulări cât mai imprecise și mai ambigue, spre a permite folosirea lor în funcție de exigențele politice ale momentului, și aceasta în nenumărate cazuri. În articolul 1 al legii de mai sus, ce înseamnă exact, în timp de pace, formula „trecerea în slujba dușmanului"? Dar „aducerea de prejudicii puterii de Stat" , formulă în care interpretarea „prejudiciului" rămâne larg deschisă, deși este vorba de viață și de moarte? Cât despre „uneltirea" de la punctul c), un termen probabil tradus din limba rusă și care s-a regăsit și în alte texte de lege, el este atât de elastic

încât în numele lui s-au pronunțat un număr incalculabil de ani de închisoare, prea de multe ori neefectuați din cauza decesului celor în cauză. Pe baza textului de mai sus oricine poate fi condamnat la moarte. Poți fi acuzat că te-ai constituit într-o „bandă" chiar dacă n-ai făcut decât să te întâlnești cu niște prieteni, că ai „pregătit" acte de terorism sau sabotaj chiar dacă n-ai tras nici un foc și n-ai stricat nimic: „scopul" este totul, iar intenția, presupusă de instanță, îți este atribuită după cum vrea ea. Cât despre „nedenunțarea" unor acțiuni atât de vag definite, ce să mai vorbim?

Cum am spus, nu știu câtă lume obișnuită citea de bună voie *Scînteia*, dar prelucrarea ei în colectiv și chiar studiul ei individual deveniseră obligatorii pentru toți „funcționarii publici și persoanele împuternicite", ca să reluăm formula din Decretul 83. Și ajungem astfel la dilema care a sfâșiat viața tuturor celor care au îndeplinit, în acea vreme, o funcție cât de cât importantă în plan politic: docilitatea și cinismul obligatorii, dacă vreau să supraviețuiesc; eroismul obligatoriu, dacă vreau să-mi păstrez conștiința curată. Am expus această dilemă la persoana întâi, pentru că ea n-a fost formulată în termeni atât de radicali decât în dialogul interior al fiecăruia. Ea explică, între altele, și faptul că atâția oameni de valoare s-au menținut cât au putut mai departe de zonele fierbinți ale „puterii"; pe cale de consecință, ea explică și de ce am ajuns de atâtea ori să fim conduși, în cel mai bun caz, de neisprăviți.

*

Dacă această argumentare tinde să explice sau să scuze oarecum, din simplă înțelegere umană, anumite comportamente colaboraționiste, cei care luau efectiv hotărârile nu pot fi iertați, și aici din nou mă refer în primul rând la Gheorghiu-Dej, care a condus colectivizarea până la reușita ei totală treisprezece ani mai târziu (mult după ce fusese eliminată de la putere Ana Pauker, pe care el încearcă s-o prezinte drept principala vinovată). „Exproprierea" din 2-3 martie 1949 (termenul e nepotrivit, căci

acțiunea nu răspunde nici măcar normelor Constituției din 1948) a fost doar începutul unei campanii de colectivizare intensă și de o impresionantă cruzime, care s-a prelungit până în 1962, când s-a anunțat cu mândrie că întreaga suprafață a țării (de fapt, 96,5%) era colectivizată. E ușor de dat vina pe ruși, dar adevărul este că țările din Europa de Est au avut traiectorii diferite, chiar din vremea aceea și mai ales după moartea lui Stalin. În Iugoslavia, Tito „s-a sprijinit pe chiaburi", cum era și acuzat de propaganda noastră, iar în 1972 doar 15% dintre terenurile agricole erau colectivizate. Departe de noi se află Ungaria, cu 64% agricultură colectivizată, Cehoslovacia, cu 68%, dar mai ales Polonia, unde în 1969 doar 15% din suprafața arabilă trecuse în proprietate colectivă. Numai în Coreea de Nord, China, Bulgaria și România colectivizarea a fost integrală[14].

*

Unchiului Mitică, printr-o ciudățenie sau poate o bunăvoință locală, nu i se confiscase încă locuința din oraș – o casă mare, luminoasă și confortabilă. E drept că în ultimele luni și-o înțesase cu așa-zișii chiriași, care erau toți membri ai familiei alungați dintr-un loc într-altul. Sosise sora lui mai mare, văduvă, împreună cu fiica ei infirmă, gonite de pe pământul pe care-l avuseseră lângă Ploiești. Apoi Harry Schönwetter cu soția sa, Amalia, fiica unei alte surori; Amalia a fost o ființă de mare blândețe și răbdare și-i ținuse casa unchiului Mitică în ultimul an, de când Harry fusese scos din armată. În sfârșit, ultimii veniți au fost părinții mei. Pe la începutul anului, li s-a pus în vedere să evacueze și micile cămărițe de la ultimul etaj al băncii, îngăduindu-li-se să locuiască împreună cu fratele mai mare. Casa aceea semăna cu un vas de salvare, care părea să fi recuperat niște inși de la înec.

Pascal și cu mine am făcut părinților o vizită de Paști. A fost o zi frumoasă, însorită; pentru prima oară îmi vedeam părinții

[14] Vezi Nicoleta Ionescu-Gură, *op. cit.*

împreună cu Pascal şi, pentru că ne fusese atât de dor unora de ceilalţi, amintirile acelei zile sunt luminoase şi vesele. În jurul nostru erau numai imagini de prăpăd: mobilă, cufere, lăzi şi baloturi se aflau îngrămădite peste tot sau risipite unde vedeai cu ochii. Biata mama împachetase din nou, cu grijă, conţinutul lăzilor şi al baloturilor în care umblasem în anul precedent; mă întreb dacă ea şi tata se socoteau acum la adăpost. Probabil că evitau, chiar între ei, să atingă acest subiect dureros.

Într-adevăr, cei mai mulţi dintre noi împărtăşeau o mentalitate pe care aş putea s-o numesc „sportivă“. Conform ei, loviturile cu adevărat grave ale sorţii sunt infirmităţile ireversibile şi pierderea celor dragi; restul, mai ales pagubele financiare şi pierderea de averi, nu trebuie privit cu prea multă atenţie. „*Plaie d'argent n'est pas mortelle*“, repeta mama, „dintr-o pagubă de bani nu se moare“; câtă vreme eşti sănătos şi activ, rămâne cu putinţă să te redresezi cumva. Şi chiar dacă nu, trebuie să-ţi păstrezi fruntea sus, să te detaşezi, să încerci să iei lucrurile cu umor, cel puţin în faţa altora; a te plânge ar însemna să cobori sub un anume nivel de decenţă obligatoriu.

De altfel, nu fuseserăm nicidecum singurii loviţi. Eram în stare să glumim despre propria noastră soartă, dar, când venea vorba de alţii, expresia feţelor redevenea serioasă şi totul părea mai grav. Atunci intervenea speranţa, absurdă, dar necesară. Societatea în care trăisem nu era perfectă – dar ce este perfect în lumea aceasta şi ce nu poate fi criticat? Aşa cum era ea, lumea pe care o cunoscusem se voia clădită pe respectul legii şi al principiilor creştine, pe iubirea de oameni, şi nu pe ura de clasă; cele ce se văzuseră în ultimele zile ar fi fost, în ea, de neînchipuit. În chip paradoxal, tocmai excesul actual de arbitrar şi de violenţă făcea să renască speranţa: ni se părea că ceva atât de inuman nu poate să dureze prea mult.

*

Întoarsă la Bucureşti, am început din nou să cred în posibilitatea reluării studiului la drept; nu prea înţeleg, azi, cum

mai puteam nutri această bizară iluzie. Încercam să citesc *Cursul scurt* și, în chip ciudat, mi se întâmpla ceva cu totul nou, care nu survenise niciodată în vremea când învățam pentru examene: nu reușeam să țin minte nimic. Când mă concentram pe aspectul istoric, o sumă de lucruri contraziceau ceea ce apucasem să știu, și, în plus, aflam inexactități noi. Mi-l aduc aminte pe Mircea, care studia și el așa ceva la Medicină, spunându-mi într-o zi râzând: „Ce zici de chestia cu Ordjonikidze? Ai văzut ce laude îi aduce Stalin, ce prieten zice că a fost cu el? Păi el singur a dat ordin să-l execute!“ Pentru mine informația era nouă și într-un fel misterios mă împiedica să reproduc, chiar și în minte, frazele mincinoase. Încercam să mă apropii de acea mentalitate atee și mi se părea coerentă, o priveam chiar cu un fel de stimă, până când dădeam peste câte o afirmație neverosimilă și mă blocam. Când mă apropiam cu simpatie de problema socială, Pascal îmi demonstra logic și liniștit că ea pur și simplu *nu poate* fi rezolvată fără respectul proprietății individuale și atunci toate argumentele din discursul oficial se prăbușeau. Acum îmi spun, cu amuzament, că o fi ceva adevărat în teoria astăzi răspândită despre legătura prea strânsă dintre cele două emisfere ale creierului, care ar împiedica femeile să se mențină pe teritoriul logicii pure. „Doar nu pot să gândesc ceea ce nu simt!“, îi spune o pacientă indignată lui Carl Gustav Jung și lui nu-i vine să-și creadă urechilor. Probabil că diferența de structură este reală, dar, chiar dacă ar fi așa, eu văd aici ceva mai degrabă pozitiv, pentru că logica și argumentarea mentală, singure, te pot duce la justificarea celor mai cumplite orori. Orice propoziție poate fi demonstrată, sofiștii ne-au făcut serviciul s-o dovedească și experiența noastră de viață încă și mai mult. Fără o discernere *afectivă* între bine și rău, riscăm să ne lăsăm convinși de orice discurs cu aparență logică, oricât ar fi de criminal; germanii din generația nazismului, de pildă, au făcut această cumplită experiență. Toate astea nu mă ajutau deloc să mă pregătesc pentru examenul de marxism.

Mai era și problema, esențială, a faptului că nu puteam justifica, prezentând vreo adeverință de serviciu, absențele de la cursuri, nici în prima parte a anului școlar și nici măcar acum. Camil Petrescu, despre care voi vorbi cândva mai mult, figura pe lista mea de referințe. Un prieten al tatei mă recomandase pentru un post la Ministerul Comerțului Exterior, nou înființat, și un reprezentant al serviciului de cadre se prezentase fără știrea mea la Camil, poate fericit că avea ocazia să stea de vorbă cu un personaj atât de important. Camil a reușit să-l convingă, într-un fel misterios, că se putea trece peste marea vină de a fi nora lui Bentoiu, când o inspirație nefericită i-a sugerat un exces de zel și a continuat:

— Dar să știți că și tatăl ei a fost cineva foarte distins, l-am cunoscut când a fost prefect, se arăta extrem de generos cu artiștii, cu noi, scriitorii… Nu ne refuza niciodată…

— Cum, a zis acela, speriat, și tatăl ei a fost prefect? Ce fel?

— Țărănist, după câte țin minte…

Bineînțeles, întrevederea s-a soldat așa cum trebuia. Camil i-a povestit această istorioară Martei, cu un mic sentiment de vinovăție. Dar mie totul mi s-a părut perfect normal. Tovarășul Roman îmi explicase destul de clar cum stăteau lucrurile.

Între atâtea drumuri, cele mai multe închise, l-am ales pe cel mai practic, singurul, de fapt, care-mi stătea la îndemână: am dat un anunț la Mica publicitate, sperând să capăt măcar câteva lucrări de dactilografie de mai mare dimensiuni. M-am ales cu vreo două telefoane incerte, care parcă voiau să se convingă că acesta mi-era scopul cu adevărat. Am dat un al doilea anunț – și de data asta am intrat într-o perioadă de lucru foarte interesantă, în cursul căreia am învățat o mulțime de lucruri.

*

Domnul Vasilescu Albu, căruia i-am fost stenografă timp de câteva luni, era avocat și venise, împreună cu soția și fiica lui, din Basarabia. Mi-a spus de la bun început că lucra la Comitetul

Central, fără să-mi explice într-un fel sau altul care-i erau însărcinările. „Facem parte din grupul lui Constantin Pârvulescu", avea să-mi explice el mai târziu, când ne mai împrieteniserăm, „și-l admirăm foarte mult." Constantin Pârvulescu era pe atunci unul dintre numele foarte însemnate în ierarhia de partid. În opinia publică, avea să-și recapete importanța în ultimii ani ai domniei lui Ceaușescu, când, într-o ședință publică, televizată, s-a opus fățiș șefului statului, lucru nemaiauzit și pentru care merită toată stima. Domnul Albu se angajase să traducă din rusă în română (pentru vreo editură, am dedus eu) mai multe capitole dintr-un Dicționar al diplomației universale. Citind anunțul meu în ziar, se gândise să lucreze cu mine în felul următor: să-mi dicteze versiunea română, eu să o stenografiez și apoi, la mine acasă, s-o transcriu la mașină și să-i predau pe rând paginile dactilografiate. Formula era bună, textul acela informativ nu punea cine știe ce probleme de sintaxă și nici una de ordin literar; aveam să lucrăm cu tot mai mult spor. Problemele interveneau la numele proprii, dictate de el în transcrierea fonetică rusă, pe care nu-mi era ușor s-o restabilesc. Traducea extrem de repede, cu o bună cunoaștere a celor două limbi, dar cu un accent rusesc foarte puternic și întrebuințând uneori chiar cuvinte din acea limbă, a căror explicație trebuia să o cer. Aveam de transcris după-amiaza, pentru a doua zi, câte douăzeci-treizeci de pagini, dar nu mă plângeam: tariful pe care-l stabilise el era foarte generos. Mai îngrijorător era faptul că, recitind paginile mele, domnul Albu se declarase foarte mulțumit și, după câteva zile de lucru, mi-a declarat că le va preda fără să le mai revadă, ceea ce mi s-a părut a fi o inexplicabilă lipsă de seriozitate profesională, chiar dacă asta arăta o mare încredere în priceperea mea.

Trebuie să spun de la bun început că familia Albu s-a purtat cu mine ireproșabil și chiar cu un fel de afecțiune. M-am mirat uneori că, deși eu nu cunoșteam mai nimic din viețile lor, ei păreau a ști mai multe despre a noastră și mai ales despre ce ne așteptă; câte o privire melancolic părintească, uneori câte

o frază în doi peri aveau darul să mă îngrijoreze într-un fel pe care nu mi-l puteam explica. Le-am interpretat mai corect după trecerea anilor, când acumulasem unele experiențe pe care ei le făcuseră mai de mult. Cu timpul, am presupus că ei – el, cel puțin – se formaseră în vechea Românie și rămăseseră în URSS după cedarea Basarabiei, în 1940. Soția domnului Albu avea un accent rusesc mai puternic; era mică și uscățivă, spre deosebire de el, care era înalt, cu o față rotundă și binevoitoare, înconjurată cu o aureolă de păr alb. Pe fiica lor n-am văzut-o niciodată la față. Am zărit-o doar de vreo două ori prelingându-se pe culoar și dispărând după câte o ușă repede închisă, ca și când s-ar fi ferit de vreo primejdie: o siluetă subțire, elegantă, în rochii de casă mătăsoase în culori pastelate și cu un păr lung, blond, care-i ajungea până la talie.

Într-o dimineață, când rămăseserăm singure, mama ei mi-a povestit odiseea lor: războiul îi prinsese în Moscova și, cum toate instituțiile și întreprinderile de stat fuseseră evacuate spre Răsărit, populația civilă luase același drum, bineînțeles cu mijloace de transport improvizate, de care fiecare făcuse rost cum putuse: lungul lor drum se oprise în Uzbekistan. Dificultățile acelei călătorii fuseseră cumplite: dormiseră în pădure, umblaseră zile întregi pe jos, nehrăniți, înspăimântați, și fiica lor, pe atunci adolescentă, avusese un șoc nervos de care n-avea să se mai vindece niciodată. Distanța până în Uzbekistan mi s-a părut atât de uriașă încât parcă de abia atunci am realizat dimensiunea exactă a tragediei războiului în acea parte a lumii. Despre asemenea evenimente poți vedea zeci de filme și de fotografii, dar mărturia umană singură îți dă măsura suferințelor îndurate. Doamna Albu și cu mine vorbeam cu mult respect una față de alta și, deși poziția ei politică, ireductibil comunistă, era clară și afirmată răspicat cu orice ocazie, puteam s-o înțeleg: o înțelegere de suflet, de la femeie la femeie, deși nu una teoretică. Aflam și lucruri ciudate: „la noi, când îi spui cuiva *doamnă*, este o insultă“, mi-a spus ea cândva și, în neștiința mea, am fost foarte surprinsă.

Altă dată, a venit vorba despre cartea relativ recentă și mult admirată de cei din vechea societate, cea a lui Walter Lippmann, *The Good Society*, pe care o aveam în versiune franceză cu un titlu evocator, *La cité libre*. Mi-a cerut-o insistent și i-am împrumutat-o, dar reacția ei a fost alta decât mă așteptam: „E o carte foarte slabă, nu mă așteptam să fie chiar atât de slabă", mi-a spus ea, și acel orgoliu al reprezentantei unei ideologii care îmi părea aberantă m-a impresionat atunci, ca o ciudățenie și ea neliniștitoare.

Doamna Albu părea, ca să spunem așa, creierul ideologic al acelei familii. Soțul ei era calm și nu se lăsa prins în asemenea conversații: se mulțumea să surâdă blajin. Uneori, când soseam dimineața, la nouă, se întâmpla ca ei să fi întârziat cu micul dejun și-mi ofereau câte o tartină. Refuzam din decență, dar în câteva rânduri am acceptat și țin minte cu ce delicii savuram fiecare îmbucătură din feliuțele subțiri, ușor prăjite și unse cu unt, tăiate în cornurile albe ce mi se ofereau; nu mai văzusem de mult asemenea bunătăți pe piață. Existența magazinelor speciale mi-era necunoscută; îmi închipuiam doar că gazda mea era foarte bine plătită și se descurca. Relativa lipsă de importanță a banilor în economia comunistă era încă, pentru mine, nebănuită.

Tot experiența anilor următori m-a ajutat să înțeleg impresia ciudată pe care mi-o făcea acel apartament, altminteri atât de primitor. Era situat pe strada Șipotul Fântânilor și mă apropiam cu bucurie, în acele dimineți de primăvară, de coroanele înalte ale pomilor din Cișmigiu care înfrumusețau formele plicticos geometrice ale blocurilor. O certă sugestie de opulență venea din dimensiunile generoase ale camerelor, cu pereții zugrăviți în *calcio vecchio*, după moda Bucureștilor de dinainte de război și cu un mobilier în care fiecare piesă – canapea, fotolii, bufete – impresiona prin mărime și greutate. Lipsa oricărui obiect personal făcea ca interiorul să semene mai mult cu o cameră de hotel. Mult mai târziu mi-am dat seama că apartamentul trebuie să fi aparținut vreunui om avut care a părăsit țara în

grabă, neavând timp să lichideze obiectele greu transportabile, și fusese atribuit noilor locatari odată cu funcția. În cabinetul de lucru al stăpânului casei, singurele cărți se aflau în spatele biroului, într-o bibliotecă greoaie cu geamuri, la fel de impozantă ca tot restul: erau vreo trei șiruri de opere complete ale lui Lenin și Stalin, majoritatea în rusă, legate în culori închise și cu titluri aurite pe cotor. Și această imagine era nouă, deși aveam s-o regăsesc în unele locuințe, în anii următori.

În tot acel timp m-am simțit în sfârșit un personaj autonom, acceptat și util celor din jur. Nu-mi rezolvasem nici pe departe problemele, dar trăiam din ceea ce câștigam, senzație nouă și cât se poate de reconfortantă.

*

Marta se descurcase mult mai bine. În toamna precedentă nu se prezentase la vreo facultate din cauza arestării tatălui ei; întârzierea a fost compensată de faptul că mai înainte, ascultând de o excelentă intuiție, dăduse două clase într-un an. În acea perioadă de încercări, sprijinul esențial i-a venit din partea lui Camil Petrescu, membru marcant, acum, al Academiei restructurate și care a avut constant, față de fiica vechiului său prieten, o atitudine părintească: el și Aurelian Bentoiu fuseseră colegi în liceu, la facultate și în Școala Militară, luptaseră amândoi pe front în Primul Război Mondial și rămăseseră legați pentru tot restul vieții. Când s-au înființat noile Institute de Cercetări ale Academiei, Camil a recomandat-o pe Marta unui anume Levanovici, șeful de cadre; acesta i-a spus însă Martei, când s-a prezentat la el, că n-o poate angaja, neavând nici un loc liber (deși schemele erau aproape goale!). A lăsat însă o portiță deschisă, promițându-i că totuși, cândva, dacă va fi posibil…

Martei însă, care este foarte credincioasă, lucrurile i „se întâmplă“ uneori miraculos. Când a ieșit de la cadre, prima persoană întâlnită pe culoar, un domn necunoscut, i s-a adresat întrebând-o dacă nu cumva cunoaște o dactilografă, de care Institutul

său avea mare nevoie; i-a ascultat răspunsul, măsurând-o cu privirea, apoi a întrebat-o scurt ce medie avusese la bacalaureat. „9,30“, a răspuns Marta. Oferta de serviciu au confecționat-o pe loc, împreună, într-un birou vecin, iar la ieșirea din acesta „s-a întâmplat“ să treacă pe acolo însuși directorul Institutului respectiv (de Siderurgie, Metalurgie și Mecanică Aplicată), profesorul și academicianul Elie Carafoli. Înzestrată și cu semnătura acestuia, oferta a fost prezentată șefului de cadre, care n-a mai avut nimic de obiectat.

Marta s-a prezentat a doua zi la serviciu și a funcționat ca secretară dactilografă, apoi, la cererea ei, ca laborantă la o secție experimentală, într-o atmosferă civilizată, până la căsătoria și plecarea ei în provincie, în 1952.

În acea primăvară, am avut vreo două vizite de la mama lui Pascal. Pentru această ființă dezarmată în fața greutăților vieții, destinul nu fusese prea binevoitor. De la moartea neașteptată a mamei ei, o femeie harnică și lucidă pe lângă care ea se afla în siguranță, locuia singură în ceea ce rămăsese intact din frumoasa clădire de la Câmpina, aproape în întregime distrusă de bombardamentele din 1944. După divorțul din 1937, socrul meu avusese constant grijă de ea pe plan financiar, dar acum el era închis și această însărcinare îi revenea lui Pascal. De la Câmpina, mama Alice ne tot scria să mergem să încasăm în numele ei niște redevențe ale unor acțiuni pe care le poseda, iar noi nu reușeam să-i explicăm cum era cu naționalizarea. Îi rămăseseră câteva pogoane de vie la Valea Călugărească, și Pascal mergea uneori acolo, reușind să obțină din vânzarea vinului unele sume de bani pe care i le trimitea cât putea de des. Dar știam bine că situația era provizorie și, după cum se putea prevedea, n-avea să se îmbunătățească, ci dimpotrivă.

Pascal era tocmai plecat la vie când, într-o dimineață de primăvară, prin geamul deschis a țâșnit în cameră, ca un bolid, un mic ghemotoc de blană neagră care a dispărut aproape imediat sub pat, iar de acolo, nicăieri. Toată dimineața, Tante Aline,

madame Marie și cu mine am încercat să convingem mica ființă să iasă de unde se ascunsese și de unde emitea niște miorlăituri disperate. Farfurioare cu lapte, ademeniri, ispite diverse s-au dovedit inutile, iar eu n-am mai îndrăznit să mă așez pe pat, necum să mă culc, de frică să n-o strivesc cumva printre droturi. Mai tăcea din când în când, probabil adormind. Seara însă, când s-a întors Pascal, el a refuzat să se lase terorizat și s-a culcat liniștit, iar eu până la urmă l-am imitat. Ne-a trezit în toiul nopții o melodie, dacă se poate spune așa, cu totul neașteptată. Căpătând curaj, pisicuța se plimba pe claviatura pianului deschis și lăbuțele ei înfundau delicat clapele una câte una, prevestind viitoarele experiențe de muzică aleatorie.

Cum citisem de curând una din cărțile lui Petru Comarnescu despre America, noua venită a fost botezată Minnesota și a făcut parte din viața noastră timp de câțiva ani. Alintată Minnie sau Minoshy, neagră ca un pui de drac, cu ochi de chihlimbar ce păreau alungiți de niște zone curios rărite în blănița de la tâmple, ne înnobila odaia cu silueta ei elegantă, iar ceasurile de lectură petrecute alături de trupul ei ușor și cald, încolăcit pe divanul cu acoperământ albastru-cenușiu, se numără printre imaginile mele de fericire. Minnie știa când e certată și-și culca atunci urechile pe spate ca și când ar fi cerut iertare. Madame Marie dezvoltase pentru ea o slăbiciune neașteptată și o țin minte pe Marta povestindu-mi într-o seară cum, pe tot drumul de întoarcere de la birou, se gândise cu poftă la unicul ou rămas acasă și pe care-și propunea să și-l prăjească în tigaie: oul însă nu mai exista, madame Marie i-l oferise lui Minnie, argumentând că ea nu mâncase de două zile.

*

La facultate mai mergeam, dar tot mai rar și cu mai puțină convingere. Absența figurilor cunoscute din primii ani îmi părea inexplicabilă: aveam s-o înțeleg mai târziu din povestirile unora și altora. Taxa de școlarizare nu mai era unică, ci fusese calculată

pe baza declarațiilor de avere ale fiecărui student (era vorba, evident, de averea părinților). Pentru unii, sumele fixate n-au fost mari, au fost uriașe – de fapt, eliminatorii. Dinu Medianu, de pildă, se pomenise cu o taxă astronomică: bunica lui, proprietară de pământ, i-l lăsase prin testament nepotului, așa încât el se afla moșier nu numai prin origine, ci și cu titlu personal. Auzeam că umbla să se angajeze nu știu unde ca dactilograf, ceea ce unor neinițiați, care-l admiraseră, li se părea de necrezut. Silviu își încerca pana ca jurnalist, dar tatăl lui era arestat. În timpul anului, fuseseră mereu convocate grupuri de studenți în fața unui tânăr cu un rol important, fiul lui Scarlat Callimachi, un boier de viță veche convertit la comunism, poate și dintr-un vag sentiment de culpabilitate. Tânărul Callimachi își apostrofa colegii și le striga să-și bage mințile în cap, să termine cu simpatiile lor pentru liberali și societatea veche ca să nu înfunde pușcăriile, și așa mai departe. Cu timpul, mulți au socotit că, de fapt, el le voia binele și că ar fi trebuit să-i fie cu toții recunoscători. Mie mi se fixase ca taxă o sumă care cu oarecare efort ar fi putut fi procurată, dar nu voiam s-o cer tatei, care vindea în fiecare săptămână câte ceva ca să aibă ce pune pe masă, și nici nu reușeam să fac singură rost de ea. În plus, problema lipsei de frecvență nu se putea rezolva de vreme ce nu găsisem serviciu, iar marxismul rămânea pentru mine un fel de sumbră sperietoare. De 1 mai 1949 am participat totuși, împreună cu studenții din anul patru, la prima manifestație importantă din țară. Uriașenia ei, numărul enorm de oameni convinși în diferite feluri să participe, nesfârșitele coloane care păreau a fi, la intersecții, confluența unor râuri, severitatea celor care ne încadrau, toate la un loc compuneau un fel de tablou strivitor și cât se poate de real. Fotografia oficială a tribunei de la Moscova, publicată în *Scînteia* și pe care am privit-o cu atenție doar acum, ar fi trebuit să mă impresioneze încă și mai mult. Acolo, Stalin se află în centru, având la dreapta lui, perfect aliniați, doisprezece generali anonimi, toți cu decorații și chipie, iar în

stânga unsprezece membri ai Comitetului Central. Această simetrie care poate părea grotescă este de fapt înspăimântătoare. Cei îmbrăcați în civil sunt, în ordine: Molotov, Beria, Malencov, Kaganovici, Mikoian, Șvernic, Popov, Kosîghin, Suslov, Ponomarenco, Șkiriatov.

Nu știu care din toate aceste elemente m-au decis; probabil că m-a înspăimântat convergența lor. Fapt e că într-o zi, cu mare înțelepciune, am hotărât să renunț definitiv a mă prezenta la examene. Nu pot să neg că speram încă într-o conjunctură favorabilă, care mi-ar fi permis să-mi completez cândva studiile cu mai multă seriozitate, fie terminându-le pe cele începute, fie – dar asta părea cu totul himeric – luând de la început Facultatea de Litere. Oricum, pentru mine și, desigur, pentru foarte mulți alții, acea conjunctură nu s-a mai prezentat niciodată.

*

Scînteia anului 1949 are un aspect mult mai grav și mai impunător decât cea din anul precedent. Imposibil de găsit în ea vreun text care să suscite ironie, cum se putea întâmpla până atunci. Chiar paginile de pură propagandă au în formularea lor o rigiditate, o siguranță, o agresivitate care-ți cenzurează orice reacție spontană. Se află în execuție Primul Plan de Stat. Tot ce este la noi e minunat, tot ce a fost odată e odios, tot ceea ce e dincolo de Cortina de Fier e lamentabil. O formulă ca „*abia de la eliberarea țării noastre de către glorioasa Armată Sovietică, România și-a căpătat adevărata independență*“ intră, ca să spunem așa, în vorbirea (și, de aici, în gândirea) curentă. Afirmațiile sunt atât de categorice, încât surâsul îți îngheață pe buze. Există teme dezvoltate zilnic, timp de câte o săptămână, două, și altele recurente care apar, intermitent, în tot timpul anului. Cea mai insistentă este lupta pentru pace, obsedantă, cel puțin până în septembrie 1949: atunci avea să se afle că uriașul aparat de spionaj sovietic reușise să intre în posesia secretului fabricării bombei atomice. Până atunci, dar și după aceea,

chiar și în viața de toate zilele formula de încheiere a oricărei cereri, a oricărei corespondențe avea să fie: „Luptăm pentru pace!“ Începutul anului este ocupat cu relatarea lucrărilor unui uriaș Congres Mondial al Partizanilor Păcii, organizat la Paris. Cu cei 2500 de delegați veniți din toate continentele, el marchează poate punctul de vârf al influenței nediscutate a URSS în Europa, dar și în alte părți ale lumii. Toate numele celebre ale intelectualilor de stânga din diferitele culturi și civilizații se află reunite în paginile consacrate acelui eveniment. Poziția multora dintre acești intelectuali, artiști și oameni de știință n-a variat până la sfârșitul vieții, dar lor nu li s-au adăugat prea multe nume noi; în schimb avea să se lungească, în timp, lista disidenților, pe care figura pe atunci doar bietul Kravcenco, „dovedit“ ca mincinos și trădător de către unii occidentali naivi ce vor deveni disidenți la rândul lor, dar douăzeci de ani mai târziu.

Anul 1949 este anul maximei extinderi a Uniunii Sovietice în Europa. Eforturile disperate ale lui Vîșinski la ONU și la Conferința miniștrilor de externe n-au putut obține statutul cvadripartit pe care Stalin îl dorea pentru Germania. Nici în politica internă franceză n-au obținut succesul dorit. În schimb, anul acela cuprinde trei evenimente de mare importanță: crearea Republicii Democrate Germane, apoi, în octombrie, a Republicii Populare Chineze și dovada făcută pe plan internațional, în urma declarației președintelui Truman, că URSS este în posesia armei atomice. Faptul că în același an a luat naștere și Pactul Atlanticului de Nord (NATO) n-are la noi alt efect decât să radicalizeze tonul discursului anti-occidental și să întărească acuzația de „cosmopolitism“, acesta din urmă interpretat fiind ca „o armă a reacțiunii americane și o negare a intereselor naționale“. Uniunea Sovietică pare a-și fi înțeles limitele, care sunt acum infinit mai extinse decât au fost vreodată.

În interiorul acestui imperiu funcționează ideologia lui, dusă până la ultimele ei consecințe. URSS nu mai are deocamdată de cucerit teritorii, ci de vegheat la implantarea acestei ideologii

cât mai adânc în sufletele supușilor și simpatizanților săi. Presa, radioul, școlile de cadre, cursurile de *reeducare a corpului didactic* la toate nivelurile formează oameni noi, le răsucesc gândurile și le modifică viața interioară. Asmuțirea unor categorii împotriva altora dă oarecare dinamism acestui proces. Sentimentele negative se îndreaptă împotriva celor care nu ne lasă să ne bucurăm de succesele noastre. Singurele sentimente pozitive îngăduite sunt satisfacțiile obținute în întrecerile socialiste, recunoștința față de partid și idolatrizarea tovarășului Stalin. Întreg calendarul este înțesat cu aniversări politice. În 1949, numai din iulie începând, *Scînteia* ne amintește pe mai multe coloane că s-au scurs 5 ani de la eliberarea Poloniei, 8 ani de la asasinarea lui Filimon Sârbu, 23 de ani de la moartea lui Felix Edmundovici Djerzinski (fără să ni se explice prea amănunțit care a fost rolul său), 50 de ani de la moartea lui Engels, 20 de ani de la grevele de la Lupeni, 12 ani de la moartea lui Alexandru Sahia, 11 ani de la apariția „Cursului scurt", 100 de ani de la nașterea lui Pavlov, 45 de ani de la moartea lui Th. Neculuță; nu uităm a 41-a aniversare a lui Enver Hodja, 75 de ani ai lui C.I. Parhon, 20 de ani de la apariția lucrării lui I.V. Stalin, „Anul marii cotituri", și, în sfârșit, a 13-a aniversare a Constituției sovietice. Parte din aceste aniversări se „sărbătoresc prin muncă", dar altele sunt prilej de interminabile ședințe. Dacă la toate acestea adăugăm comentariile, pregătirile și apoi relatarea festivităților care înconjoară zilele de 1 mai, 23 august, 7 noiembrie și, mai ales, 21 decembrie, aniversarea celor 70 ani împliniți atunci de I.V. Stalin, vom vedea că puține zile se scurg fără o adâncire a semnificațiilor lor politice și, ca atare, o „ridicare" a nivelului ideologic al cititorilor.

Mai important însă este altceva. În primele zile ale lunii ianuarie au început celebrele verificări care au privit, în primele luni, doar activul de partid, dar care apoi s-au extins la sutele de mii de membri. Acele ședințe de un tip încă necunoscut sunt evocate în general, de cei care le-au trăit, cu un sentiment de oroare. În ele se analizau în public activitatea, trecutul și personalitatea

fiecărui individ în parte. „Prea puțin critice“ la început, cum ne avertizează tov. Gheorghiu-Dej, ele se perfecționează pe parcurs. Omului i se aduc mai întâi o sumă de acuzații, după care el trebuie să accepte că a greșit și să-și ia angajamentul că se va îndrepta. Această descriere idilică este în curând depășită de realitate: „critica și autocritica“ alcătuiesc împreună un proces dureros și dramatic. La început făcută cu timiditate, critica avea să fie încurajată până ce s-a ajuns la acuzații publice extrem de violente, la dezvelirea celor mai ascunse aspecte ale vieții personale prezente și trecute, fiind chemați în ajutor și denunțători din afară. În unele cazuri se pronunța excluderea din partid; în altele, mai fericite, urma doar „autocritica“ în cursul căreia insul își însușea, tot în public, reproșurile formulate și făgăduia să se îndrepte, uneori cu zel și cu lacrimi, ceea ce echivala cu o renunțare totală la respectul de sine. Aceste spectacole erau zguduitoare chiar și pentru cei ce nu erau direct implicați, constituind o formă de educare necunoscută până atunci. Deși se recomanda păstrarea secretului, cele întâmplate depășeau cu mult cadrul de partid și, din când în când, *Scînteia* făcea publice acele ședințe, cu nume proprii și circumstanțe. În urma acestei prime serii de verificări au fost excluși din partid, spune tot Vlad Georgescu, 192 000 de membri (cam unul din patru), care au păstrat în dosarul lor mențiunea respectivă până la sfârșitul vieții. Prin raport la tensiunile în care trăiau aceștia toți, viața noastră simplă, obscură și curată era încă un paradis.

Acțiunea de modelare a „omului nou“ pare a fi principala preocupare a acestei perioade. Sunt stimulați și răsplătiți numai cei ce lucrează harnic în coordonatele impuse, fără să-și permită vreodată să le conteste sau măcar să le pună la îndoială. Muncitorii sunt îndemnați să-și depășească normele de lucru și felicitați atunci când o fac. Figura masculină emblematică este furnalistul, iar cea feminină, țesătoarea. Cele de la „Bumbăcăria Jilava“ apar periodic în ziare, cu nume proprii și fotografii, pentru că lucrează la un număr tot mai mare de mașini, mergând până

la 24 de războaie automate. S-a înființat Medalia Muncii și o primesc, odată cu titlul de „Fruntaș în producție", sute și sute de muncitori, care pe vremuri nu erau luați în seamă și acum se mândresc pe drept cuvânt cu această distincție (respectul și cinstea arătate muncitorilor se numără printre puținele, dar importantele realizări pozitive ale noului regim). Aceeași strategie se vrea aplicată și în domeniul științific și cultural, dar acolo lucrurile sunt mai complicate. Numeroase premii acordă sume impresionante unor somități a căror valoare profesională nu e negată de nimeni, dar toată lumea știe că cei mai mulți sunt răsplătiți în primul rând pentru aderarea lor fățișă la noua orânduire, în timp ce alți specialiști, cunoscuți și nu mai puțin merituoși, sunt lăsați să moară de foame sau se sting prin închisori. În literatură și în universități, situația e aceeași. Arghezi încă n-a pactizat cu inamicul, Lucian Blaga, Hortensia Papadat-Bengescu și atâția alții tac, profesorul Rădulescu-Motru se încălzește punându-și cărțile pe foc, în timp ce sunt recompensați cei care se arată dispuși să scrie la comandă, cu mai mult sau mai puțin har literar, tot ce li se cere. La Paris, în mesajul său la Congresul Partizanilor Păcii, Sadoveanu își impresionează auditoriul cu enormele tiraje ale manualelor școlare și ale noilor texte de literatură, printre care se află de curând și al său *Mitrea Cocor*. Lumea noastră devine tot mai diferită de cea de dincolo de Cortină și asta este și dorința celor ce o stăpânesc.

În materialele de propagandă, de altfel, s-a sărit un prag al verosimilului și se minte fățiș, fără nici o reținere. Anglo-americanii prezintă mereu note diplomatice către noile republici (Bulgaria, România și Ungaria) în care li se cere socoteală pentru nerespectarea drepturilor omului. Românii nu află de existența acelor proteste decât prin faptul că se publică o dezmințire oficială a guvernului nostru, care afirmă de pildă că „*libertatea întrunirilor, a manifestațiilor și a cuvântului e garantată prin Constituție și realizată în practică prin punerea la dispoziția celor ce muncesc a mijloacelor de tipărire, a hârtiei și a localurilor*

de întrunire“ (!). De asemenea, în chiar anul în care preoții catolici și greco-catolici au înțesat închisorile și bisericile lor au fost confiscate, se declară simplu: „*comunitățile religioase se bucură de libertatea cultului și dispun de localurile și bunurile necesare*“. Americanii insistând, le răspunde chiar URSS că toate aceste țări își îndeplinesc cât se poate de corect obligațiile asumate prin tratatele de pace. Cuvintele încep să-și piardă substanța, frazele trebuie doar memorate și nu mai au nici o legătură necesară cu experiența concretă. Cititorii neinițiați din Occident nu-și închipuie că un om de Stat sau un guvern ar putea da asemenea declarații fără nici o acoperire și-și spun că dacă nimeni în țara sa nu le contestă, ele trebuie să fie adevărate.

Puține lucruri ne vorbesc mai elocvent despre orbirea opiniei publice din Occident decât faptul următor: Departamentul de Stat a decis să finanțeze producerea unor filme în care să se arate adevărul despre situația din Europa de Est și s-a realizat unul, intitulat *Cortina de Fier*. El a fost sever contestat în Statele Unite de către presa de stânga și n-a putut fi deloc proiectat în Europa fiindcă spectatori necunoscuți fluierau, se sculau în picioare, părăseau sala și s-au organizat chiar manifestații de protest împotriva lui. Pentru noi este limpede cine erau instigatorii acestor proteste, dar publicul, impresionat, i-a socotit de bună-credință și până la urmă filmul a fost retras.

Din parcurgerea *Scînteii* se vede că presiunea exercitată asupra mentalității fiecăruia nu se mulțumește cu domeniul imaginilor și cuvintelor, ea invadează întreg terenul vieții zilnice. „Noul funcționar de Stat“, de pildă, este instruit să fie, conștient, un instrument de luptă în favoarea oamenilor muncii și împotriva „burtăverzimii“. În raporturile sale cu publicul, el trebuie să-și manifeste „combativitatea revoluționară și vigilența de clasă“. Sunt vizați expres cei de la Oficiile de închiriere, foarte solicitați de când normele spațiului locativ au fost precizate în felul cel mai drastic: o pereche fără copii n-are dreptul decât la o cameră, doi copii de același sex de asemenea. Nesocotirea

dispozițiilor se pedepsește cu închisoarea. Sunt de asemenea pedepsiți conform legii sabotajului cei ce au obținut cartele fără să aibă dreptul la ele, acest drept sau lipsa lui fiind definit destul de elastic. Pentru un asemenea delict sunt trimiși în judecată un „patron camuflat în salariat", un „proprietar a 5 ha de pământ", posesorul unui cuptor de simigerie, proprietarul unui autocamion. Ca intimidarea populației să fie constantă, e mereu în curs câte un proces penal important, ale cărui dezbateri sunt publicate pe pagini întregi de ziar timp de mai multe zile. În acel an, procesul unor militari superiori și al grupului de rezistenți din Munții Banatului, condus de Spiru Blănaru, se încheie cu mai multe condamnări la moarte, „executate prin împușcare". Iar în ziua de 26 mai 1949 se hotărăște construirea Canalului Dunăre-Marea Neagră, plasat sub conducere militară și a cărui dureroasă istorie va deveni cunoscută tuturor.

Anul 1949 marchează și începutul lungii acțiuni de „distrugere a chiaburimii". Cuvintele au devenit deja atât de goale de sens încât mulți, întrebuințându-le, nici nu mai percep că este vorba de oameni. Când unii manifestă vreo îndoială, li se explică liniștit că orice revoluție are și victime, dar că important este succesul final. După acțiunea din 2-3 martie, Gheorghiu-Dej a declarat în fața activului de partid că se va acționa conform triplei formule lansate de Lenin: „*Ne vom sprijini pe țărănimea săracă, vom întări alianța cu țăranii mijlocași și nu vom înceta lupta împotriva chiaburilor*." În 1949 erau de mult cunoscute rezultatele falimentare ale acestei politici în URSS și mai ales în Ucraina, precum și numărul ei uriaș de victime, și totuși conducătorul unei țări cu populație majoritar agricolă nu ezită să-și asume servil, poate chiar făcând zel, repetarea aceleiași experiențe. Ea începe treptat: în septembrie se publică o lege a impozitului agricol, în care diferitele categorii de agricultori sunt tratați cu o nedreptate evidentă: chiaburii vor trebui să suporte cu 20-50% mai mult decât ceea ce li se va calcula. Până atunci, țăranii credeau a fi înțeles că denumirea de „chiabur" se aplică

celor care aveau 10, 15 ha sau mai mult, dar lucrurile n-aveau să fie atât de simple. În *Scînteia*, Leonte Răutu arată că educația ideologică a făcut progrese și că, în consecință, trebuie să învățăm a deosebi pe chiabur de țăranul mijlocaș. De pildă, unul are 12 ha, dar nu-i muncesc alții pământul „în mod obișnuit" și ca atare el nu este chiabur, cum e fără discuție unul care posedă doar 3,75 ha, dar are o dugheană și debit de băuturi. Aceste subtilități creionează, pentru cititorul de astăzi, cadrul nenumăratelor drame viitoare.

Ca să revenim la Gheorghiu-Dej, două texte din acel an completează portretul acestui personaj prea puțin cunoscut. Unul este publicat în preajma zilei de 23 august. Cum s-a înfăptuit, după mărturia secretarului general, actul din 1944? Iată: „*Gărzile muncitorești, înarmate și organizate de Partid, au capturat și mobilizat în acea zi căpeteniile antonesciene, au smuls o seamă de puncte strategice din mîinile trupelor germano-fasciste și au procedat la dezarmarea lor. Cu hotărîre și avînt patriotic, ostașii români au întors armele împotriva adevăratului dușman – imperialismul germano-fascist – și s-au alăturat Armatei Sovietice.*" Simplu și frumos! Cum de nu ne-a trecut prin minte că așa a fost?

Textul următor care atrage atenția este Raportul prezentat de Gheorghiu-Dej la Cominform despre Partidul Comunist din Iugoslavia. Este, bineînțeles, un text comandat de Moscova; un text similar, semnat de Palmiro Togliatti, omologul său italian, fusese publicat în *Scînteia* cu două zile înainte. Faptul nu are cum să ne mire pentru că aproape n-a fost zi, în tot cursul anului, în care să nu fi fost înfierată „clica titoistă". Dar, dacă textul lui Togliatti păstrează ținuta și vocabularul unui intelectual, cel semnat de Gheorghiu-Dej este de o violență tulburătoare. Nu știm, evident, cine redacta sau revedea aceste texte: diferența dintre ele sugerează însă o amprentă personală. Dacă amândoi șefii de partid își exprimă dezacordul, vocabularul folosit de cel care ne reprezintă este neobișnuit de colorat: „teroare

turbată", „bestialități", „exterminare sângeroasă", „torturi", „schingiuiri", „mârșăvie", „crunt", „monstruos", „josnic" sunt numai câțiva dintre termenii folosiți. Ei caracterizează procedeele lui Tito, la ordinele căruia, spune Gheorghiu-Dej cu indignare, „*organele puterii de Stat vin în timpul prînzului sau noaptea și ridică cu forța oameni ale căror nume figurează pe o listă pregătită dinainte*"... Ca să vezi!

*

Efectele acestor activități înfierbântate, duse la cel mai înalt nivel, se răspândeau în societate în unde concentrice, cu atât mai slabe cu cât erau mai departe de punctul de unde plecau. Cum Pascal și cu mine ne aflam aproape în margine de tot, ele ne-au turburat, în acel an, relativ puțin. Așa cum am spus, lucrul meu la domnul Albu era bine plătit, iar Pascal, care aproape că-și încheiase orchestrarea celor trei părți ale simfoniei, se apucase și el să scrie la mașină. Bătea extrem de încet, literă cu literă, dar absolut exact, așa încât a alcătuit o sumă de fișe pentru nu mai știu ce bibliotecă și a încasat niște bani foarte bine-veniți.

În această atmosferă de răsfăț am hotărât să ne oferim și o vacanță în Bucegi. Planul nostru a fost să stăm două săptămâni, ca în anul precedent, dar n-am putut rămâne decât zece zile: muntele nu e previzibil. Am plecat sâmbătă 13 august, la unu noaptea, și am ajuns în gara Bușteni când se făcea ziuă. Pățania din anul precedent ne făcuse să luăm rucsace mai ușoare, dar al meu tot cântărea 11 kg, și al lui Pascal, 19. Trebuia să iei hrană pe munte, pentru că de multe ori cabanele nu puteau oferi nimic și, oricum, ar fi fost mai scump.

Am ales să urcăm pe Valea Mălăeștilor pentru că o văzusem de atâtea ori de sus, de la Omu și pentru că acel peisaj e unul dintre cele mai frumoase cu putință. Drumul prin pădure, pe la Pichetul Roșu, e lung și nu ne-am grăbit, mai mult ne-am jucat, așa încât am ajuns la cabană puțin după prânz. Era însă duminică

și cabana era atât de ticsită de lume, încât n-am găsit loc de dormit înăuntru și am petrecut noaptea – o noapte frumoasă de vară – pe băncile dimprejur, fumând și uitându-ne la stele. A doua zi a început urcușul adevărat, cei 800-1000 de metri până la Omu, pe serpentine; am admirat hornurile de departe, neîndrăznind să ne aventurăm prin ele; din timp în timp ne întorceam să măsurăm cu ochii valea rămasă în urmă, cu nenumăratele ei nuanțe de verde, cenușiu și alb, cu acea largă deschidere rotunjită împrejurul cabanei ca în jurul unui odor de preț, cu linia colților de stâncă desenată pe albastrul cerului, cu ecoul fiecărei vorbe repercutat din perete în perete. Nu știam că aveam să mai facem acel drum o singură dată, cu aceeași încântare, dar vreo cincisprezece ani mai târziu.

Pe platou, am ales să stăm la Caraiman, cabana noastră favorită (între noi îi spuneam tot cabana Brav), dar acolo am găsit o sumă de schimbări. Întâi, se hotărâse că nici un turist n-avea voie să doarmă mai mult de trei nopți la rând în aceeași cabană, așa încât a trebuit să ne mutăm mereu din loc în loc. Apoi, de mâncare n-aveau într-adevăr mai nimic, iar rezervele noastre s-au terminat curând; am coborât de vreo două ori în Bușteni să ne reaprovizionăm și ne simțeam mândri ca niște veterani pricepuți, sărind din piatră în piatră pe Valea Jepilor, pe care odată am coborât-o în cincizeci și cinci de minute. La Touring (acum cabana Peștera), am petrecut trei zile de vis: ploua, dar noi ne luasem cărți, Pascal citea *Faust* în traducerea lui Gérard de Nerval, iar eu, un volum din acel Shakespeare complet de care am mai pomenit. Miracolul aerului străveziu, priveliștea din jurul cabanei când stătea un pic ploaia, parfumul brazilor, tăcerea…

Era, într-adevăr, destul de puțină lume pe munte și cabanierul a ținut să ne avertizeze că pe acolo mai bântuiau și partizani. Nu l-am crezut, fiindcă a făcut exces de zel, vrând poate să se asigure că nu venisem pentru a lua contact cu ei: ne-a explicat că aceia despuiau turiștii de bocanci și de haine, dar, a zis el ca să ne impresioneze, le furau și aparatele de fotografiat. Ideea

unor partizani care s-ar fi amuzat să facă fotografii ni s-a părut evident ridicolă, așa încât, atunci, am eliminat informația cu totul. Și adevărul este că nu am întâlnit pe nimeni.

Memoria mea îmi arată însă cu certitudine tabloul dezolant al unei mari suprafețe de pădure arsă pe muntele Cocora. Priveliștea din anul trecut ne încântase cu desimea arborilor, bogăția frunzișului și nenumăratele ei nuanțe de verde. Acum însă, tabloul era sinistru, din depărtare se vedea doar pământul cenușiu, mohorât, iar pe el fostele trunchiuri falnice zăceau risipite, golite de coroane și arătând, în dezordinea lor, ca o cutie de chibrituri răsturnată. Am cercetat mult cu gândul acea imagine, înjghebând felurite ipoteze dramatice, flăcări răspândindu-se de la vreun foc de tabără, dar și – cine știe? – un foc pus cu dinadinsul de potere pentru a-i prinde pe cei ce se opuneau noii legi. N-am aflat nici un răspuns. Poate că închipuirea noastră o luase razna.

Când s-a epuizat răstimpul de trei zile îngăduit a trebuit să plecăm din nou; în urcușul spre Babele, ploaia s-a prefăcut în zăpadă, o zăpadă atât de deasă încât ne înfundam tot mai mult în ea. Părea neverosimil și totuși, când am ajuns în vârf la cabană, am dat de un peisaj de iarnă în plină lună august. Acolo am stat totalmente imobilizați timp de alte trei zile, de data asta nu din motive administrative, ci pentru că viscolul n-a încetat două zile și două nopți. Au fost prinse acolo douăzeci și două de persoane. Noi doi eram singuri într-un dormitor și dimineața scoteam cu fărașul zăpada acumulată în timpul nopții sub fereastră. Nu se putea încălzi nici măcar un ceai, pentru că nu trăgea coșul de la sobă. Statuile de stâncă de afară intraseră adânc în zăpadă. Dimineața se organiza un fel de expediție, cu trei-patru bărbați mai solizi care, înarmați cu târnăcoape pentru spart gheața, coborau până la izvorul de sub cabană ca să aducă apă de băut – o distanță de nimica toată pe vreme bună. Unii fuseseră prinși de zăpadă în pantaloni scurți sau fuste și se plimbau prin cabană, învești în pături ca în rochii de seară. O echipă de trei curajoși s-a avântat până la Brav, unde

în timp normal funcționa un telefon: acolo au găsit o singură ființă vie, un măgăruș care se adăpostise în sala de mese și-și potolea foamea, sfâșiind afișul colorat de pe perete unde un turist vesel, reprezentat în mărime naturală, pornea să cucerească înălțimile.

Bineînțeles, toate astea erau mai degrabă stimulante și imaginile din drumul de întoarcere ne-au rămas amândurora în minte ca un peisaj unic. A treia zi a stat vântul, s-au risipit norii și grupul întreg a părăsit cabana. Sub pătura de zăpadă fără pată, platoul și culmile munților păreau un tărâm de vis. Înaintam în monom, înfofoliți cum puteam și la fiecare pas intram în zăpada pufoasă, intactă, până la șold. Sus strălucea soarele și, când coboram ochii, în urma pasului rămânea o tăietură adâncă în nămete, neverosimil colorată în albastru-verzui. În curând, ne-am apropiat de marginea platoului, nu departe de Vârful-cu-dor și acolo peisajul s-a arătat și mai fantastic, pentru că deasupra noastră și a covorului de zăpadă cerul rămăsese alb, dar în depărtare era de un albastru intens și toate dealurile, sub munți, stăteau îmbrăcate într-o catifea verde, însorită, sărbătorească.

N-am fi nimic fără memorie…

*

Ne întorsesem de pe munte cu o mare poftă de lucru. În septembrie, după cum era înțeles, am dat telefon la familia Vasilescu-Albu.

Domnul Albu fusese arestat.

Prima mea reacție, copilărească, a fost: „Se întâmplă deci și la ei…!“

Apoi mi-am adus aminte de *Zero și infinitul*[15]. Nu se schimbase nimic: aceeași lume întunecată de ură, de frică, de minciună și de poftă de putere. Probabil că nici nu putea să se schimbe nimic, pentru că perversă era însăși esența sistemului.

[15] Arthur Koestler, *Darkness at Noon* (1940; trad. rom. *Întuneric la amiază*, Humanitas, București, 2008).

Am bătut la mașină o sumă de memorii și acte doveditoare, apoi niște acte pentru un proces în toată regula. Le redacta pentru doamna Albu un avocat numit Fildermann. Nu era chiar personajul acela important, care condusese comunitatea evreiască în vremea antonesciană; poate erau înrudiți. În apartament avea o superbă colecție de icoane pe sticlă.

Panicată și revoltată în același timp, doamna Albu nu înceta să repete: „E o înscenare! E o înscenare!“ Cuvântul mi s-a părut ciudat, nu-l mai întâlnisem întrebuințat în acest sens. Probabil că biata femeie avea dreptate, dar asta nu schimba situația cu nimic.

În anul următor, când am revăzut-o, domnul Albu era tot închis.

Cu timpul, soția lui și cu mine am încetat să ne mai vedem. N-avea sens să ne complicăm situația nici una, nici alta.

L-am reîntâlnit pe domnul Albu de trei ori. Odată, la începutul anului 1956; ne aflam într-o sală de concert. Era neschimbat, deși trecuseră câțiva ani buni; s-a apropiat de mine cu un zâmbet și mi-a spus conspirativ, fără să pronunțe numele socrului meu: „Are să vină acasă în curând, ai să vezi !“ și s-a pierdut în mulțime.

Mi-a părut bine că era liber și că părea la curent cu cele de taină, ceea ce însemna că situația lui se rezolvase. Atunci a avut dreptate: Aurelian Bentoiu a ieșit din închisoare chiar în acea vară, după primii opt ani de recluziune. Domnea „spiritul Genevei“.

A doua oară l-am zărit pe domnul Albu la Cumpătu, lângă Sinaia, în cartierul unde se aflau vilele Uniunilor de artiști, dar și unele rezervate pentru aparatul de partid, desigur nu de rangul cel mai înalt. Acum era chiar bătrân, dar umbla tot drept, și coroana de păr alb era mai lungă. Nu m-a văzut și n-am căutat să vorbesc cu el. Trecuse foarte mult timp; se schimbaseră imprevizibil și oamenii, și lucrurile.

Cea de-a treia întâlnire, și ultima, e una dintre amintirile mele cele mai neplăcute, pentru că îmi tot închipui că aș fi putut interveni într-un fel, deși nici astăzi nu știu cum. Era pe la începutul

anilor ’70; locuiam atunci într-un apartament bun, în plin centru. Domnul Albu a cerut să-l vadă pe Pascal acasă. Fiica lui studiase ceva pian între timp, dar devenise din ce în ce mai depresivă. Compusese niște melodii de muzică ușoară și tatăl venise să-l roage pe Pascal să-i obțină nici mai mult nici mai puțin decât un premiu la concursul de la Mamaia! Cazul ei era cunoscut în mediile de specialitate, nivelul nu era cel care ar fi trebuit, iar Pascal era la fel de cunoscut pentru intransigența lui profesională. Îl simțeam tot mai enervat, abia se mai stăpânea, dar și bietul bătrân, pe care fiica sa îl amenința cu sinuciderea, îmi rupea inima și tot ce reușeam să gândesc era că, în acel veac, foarte puține au fost destinele simple. Pascal n-a cedat, dar am văzut totuși, după aceea, o revistă muzicală pe coperta căreia se afla fotografia în culori a compozitoarei, Renata Vasilescu, încă tânără, aproape frumoasă, și m-am bucurat că îi fusese dată cel puțin această mângâiere.

*

În toamna anului 1949 am reintrat într-o atmosferă deosebit de sobră. Din punct de vedere financiar, arestarea domnului Albu fusese și pentru noi o lovitură. Băteam acum la mașină lungi teze de doctorat, pe care le obținea Marta oficial, de la Institutul ei academic. Pascal, care-și terminase orchestrarea celor trei părți ale simfoniei sale, se specializase în a bate pentru prietenul său Mircea Soare, acum inginer cu post în București, pagini întregi de matematică pură, cu fracții, exponenți și indici. Cu extremă răbdare, foarte încet, reușea să le facă perfect. Nu ni se încredințau decât muncile cele mai modeste, dar era în interesul nostru să le facem cu voie bună. În corespondența mea cu mama apar aproape exclusiv probleme practice, care și pentru ea, și pentru mine erau cu totul noi: eu mă luptam să fac conserve, ea se tot căznea să lucreze cu andrele, pentru viitoarea militărie a lui Pascal, niște ciorapi groși pe care nu se pricepea să-i termine. Cu toții făceam rost de materie primă de unde nici

cu gândul nu gândeai: deșiram pulovere vechi și făceam unul nou din două, se scotea lâna din perne și se torcea, se confecționau poșete cu croșeta și pantofi din bucăți de piele recuperate cine știe cum. Mama îmi scria cu satisfacție că vânduse niște stofă de mobilă, un cazan de rufe și chiar, într-o zi, două uși! Industria nouă nu producea încă mai nimic, importurile dispăruseră, banii lipseau oricum. O tânără croitoreasă ne împrospătase garderoba, Martei și mie, cu un sistem descoperit de ea: unele fuste și rochii se lungeau dacă le țineai câtva timp în apă cu sare și apoi le călcai așa ude, întinzându-le cu fierul încins. Sanda Nijankovski – era numele ei – avea să plece, mult mai târziu, în America și să facă acolo o carieră fructuoasă de pictor naiv. Înventivitatea e rudă bună cu arta.

Cât despre tata, care locuia încă la unchiul Mitică, în casa înconjurată cu o grădină acum neîngrijită, dar cu o curte spațioasă, se apucase de crescut pui. Extrem de științific. Studiase niște manuale, cumpărase de la o fermă pui de rasă, mici, de-o zi, îi hrănea după toate regulile prescrise, apoi, mai târziu, cântărea ou cu ou și nota rezultatele fiecărei găini. Ca să-și ferească hainele de oraș, își alimenta protejatele în costum de vânătoare, cu jacheta de piele de căprioară și pantalonii golf, care oricum nu mai puteau fi purtați nicăieri. Rezultatele au depășit orice așteptări. Rasa pe care o alesese se numea Plymouth, iar găinile, minunat de frumoase, ajungeau până la 4-5 kilograme și ouau de zor. Nici noi, nici Marta și Mircea, care am beneficiat de acele extraordinare fripturi, nu le uităm gustul. Mă întrebam oarecum perplex de ce nu proceda toată lumea așa, de ce nu făcea fiecare sătean o creștere mai atentă și mai sistematică a animalelor. La drept vorbind, poate că se întâmplase astfel în unele ferme, dar numai înainte de război. De atunci încoace totul se dăduse peste cap.

Lucrările la mașină continuau și, din fericire, în toamnă am mai putut obține ceva bani de la vie, iar tata de la câteva pogoane pe care le mai avea prin împrejurimi. A fost pentru ultima oară:

toate acestea au dispărut câteva luni mai târziu. M-am înscris la nou înființatul Oficiu al Brațelor de muncă, dar am pierdut repede orice nădejde; fie că aceia practicau vigilența de clasă recomandată, cum am văzut, funcționarului public, fie că nu era vorba, de fapt, decât de o nouă formalitate cerută celor care își găsiseră un serviciu prin mijloace proprii, oricum, n-am avut nici un rezultat.

Într-o dimineață însorită de toamnă, m-am întâlnit cu vărul meu Dinu Velescu, proaspăt absolvent al Școlii de Ofițeri de Artilerie, care nu mai umbla în uniformă pentru că fusese scos din cadrele armatei, ca fiu de ofițer vechi. Până una, alta, avea o cunoștință la CFR, la nu știu ce birou, și la sfatul lui am umblat câteva zile să dau probe, să adun hârtii și așa mai departe. Responsabilul de la cadre mi-a transmis că nu e nevoie să vin eu, că mă va căuta el acasă.

Pe stradă, Dinu mă examinase cu un ochi critic și-mi spusese:

— Vezi, când o să te duci acolo, să nu te îmbraci așa.

Am făcut ochi mari. Aveam o fustă de bumbac bleu și o bluză albă. E drept că fusta era cam lungă, după moda din Occident.

— Ei se uită la toate, mi-a explicat el, se uită și la mâini…

Mi-am privit mâinile, pe care nu puteam să le schimb. Nu spălasem încă destule vase, nici nu bătusem încă destule mii de pagini ca să le deformez. Un anumit fatalism mă paraliza din ce în ce.

Peste câteva zile m-am pomenit, într-adevăr, cu acel tip de la cadre. Era de vreo patruzeci de ani, scund și lat în umeri, cu o expresie întunecată pe față.

L-am poftit să stea jos și a început să-mi pună întrebări. Răspundeam politicos, și, ca atare, neîndemânatic. În timp ce vorbeam, privirea lui se rotea prin toată camera. Cu ochii lui, am cântărit covorul mare, frumos, care acoperea glasvandul, biblioteca, lampa de stil, oglinda din perete, pianul. După un timp, s-a sculat în picioare.

— Eu vă angajez, a spus el. Dar îmi aduceți șapte referințe. Șapte. Și numai de la membri de partid.

Închizând melancolic ușa după el, îmi spuneam că printre cunoscuții noștri nu se afla nici unul: îmi luasem interlocutorul în serios! Totuși, totuși, șapte membri de partid pentru o biată dactilografă…

Mi-a trebuit câtva timp să înțeleg că-și bătuse joc de mine.

*

Peste vară, Marta se pregătise pentru examenul de admitere la Litere. Am mai vorbit de sentimentele care i-au legat pe Aurelian Bentoiu și pe Camil Petrescu, precum și de afecțiunea pe care acesta le-a arătat-o copiilor prietenului său: Martei i-a făgăduit atunci că, dacă intră la facultate, o va întreține pe toată durata studiilor. La proba scrisă ea a reușit fără problemă, de la oral s-a întors mulțumită, dar pe tabelele afișate s-a văzut respinsă. Camil a căpătat explicația de la Alexandru Rosetti, căruia-i spusese profesorul Coteanu că Marta obținuse media maximă. Dar voci categorice declaraseră că „n-avem nevoie de Bentoiu în facultate".

În vizită la Camil, au stat atunci amândoi de vorbă și era greu de știut care din ei era mai abătut. În disperare de cauză, reproducând o soluție pe care i-o sugerase profesorul Rosetti, Camil a sfătuit-o să ceară audiență la Roller, pe atunci atotputernic în cultură, și să-i explice acestuia, cât mai convingător, că ea nu seamănă cu tatăl său, că ea are alte idei… A pledat în fel și chip, explicându-i Martei că de pasul acesta îi depindea întreg viitorul.

Marta s-a uitat la el și i-a zis, dezolată: „Nu pot să fac asta!"

Iar Camil a început să râdă și a îmbrățișat-o, fericit.

*

Nu erau toate zilele la fel de apăsătoare. Încercam să folosim orice prilej pentru a le înveseli oarecum. Am organizat atunci,

de vreo două-trei ori, niște reuniuni cărora le spuneam „ceaiuri“, deși nu-și meritau numele în nici un fel. Pregăteam în grabă niște așa-zise sandviciuri care erau doar feliuțe de pâine acoperite cu o felie de salam numit, nu știu de ce, „italian“, singurul mezel de pe atunci care se putea consuma cu plăcere, și făceam rost de o sticlă, două de vin. Ne adunam vreo șase-șapte prieteni în odaia noastră și pretindeam că dansăm după cele câteva discuri pe care le aducea nu mai știu care dintre noi. Nici acum nu înțeleg cum avea loc o pereche (nu mai mult) să se învârtească, orișicât de lent, în spațiul strâmt rămas între toate mobilele acelea, dar eram fericiți să fim împreună. Marta, oricum, își impusese să nu danseze cât timp tatăl ei era închis. Odată am încercat să mă îmbăt cu tot dinadinsul, „ca să văd cum e“. A fost o inspirație excelentă, fiindcă mi-a fost atât de rău încât n-am mai repetat experiența niciodată. Reuniunile astea îi apropiau pe Marta și pe Mircea tot mai mult. În acea toamnă, Doina, frumoasa soră a lui Mircea, care studiase pianul și era profesoară la Liceul de Muzică, se căsătorise cu Mircea Soare, proaspăt inginer și primul dintre noi toți care avea acum o situație și un venit sigur. La unele „ceaiuri“ a participat și Dorel Spoială, alt „savist“ din aceeași clasă, tot inginer constructor care ulterior s-a specializat în restaurarea clădirilor de patrimoniu și căruia avea să i se datoreze, aproape patruzeci de ani mai târziu, restaurarea Palatului Cantacuzino, sediu al Muzeului Enescu și al Uniunii Compozitorilor, în anii când la conducerea celei din urmă s-a aflat Pascal.

Altă dată, împreună cu Lelu Iacob, alt coleg al lor de liceu, cu un an în urma lui Mircea la Medicină, ne-am înscris în trei la una dintre excursiile colective care se organizau de curând și erau extrem de ieftine. Am plecat pe înnoptate, am dormit la Cota 1 500 și am continuat a doua zi până la Vârful cu Dor. Eram la mijlocul lui octombrie și vremea blândă ne-a oferit câteva uriașe tablouri pe care le-am socotit o adevărată binecuvântare. Intensitatea albastrului în cer, jocul spațiului cu aerul,

cerul și norii, culmile vălurite ale pădurilor pe care nuanțele de aur, castaniu, rugină, verde-închis, sângeriu și un roșu de foc le transfigurau sărbătorește, toate împreună au alcătuit un dar pe care Pascal și cu mine îl pomenim și astăzi cu recunoștință.

Când ești tânăr, poți sărbători și necazurile: una din serile cele mai animate a avut loc în ziua în care Mări (fosta d'Artagnan) și soțul ei s-au văzut disponibilizați amândoi, deși lucrau în instituții diferite. Aveau să-și găsească loc doar în provincie, la Târgu Jiu, unde nu cunoșteau pe nimeni și unde au rămas câțiva ani buni. Îmi place să-mi amintesc veselia din acea seară și spiritul de combativitate pe care, desigur, nu reușeam să-l păstrăm chiar tot timpul.

Totuși, eu nu priveam lucrurile cu prea mare amărăciune. Uneori voiam să mă conving că arestarea socrului meu – și a atâtor altora – vor fi doar măsuri excepționale menite să intimideze și nu de lungă durată, nu chiar o caracteristică structurală a regimului. Îmi spuneam că până atunci „ei" distruseseră sistematic o anumită stare de lucruri, dar acum erau nevoiți să clădească în loc ceva nou, care va trebui să aibă și laturi pozitive. Să vedem ce iese, încercam să-mi spun, părinții noștri n-au reușit să construiască o societate fără cusur, poate că ăștia o să reușească mai bine. Pascal și Mircea aveau despre ansamblul lucrurilor o viziune mult mai neagră, iar porecla de „Pollyanna" îmi mai este atribuită și astăzi. Nu îndrăzneam, de altfel, să expun asemenea teorie generală în fața lor și de fapt nu era vorba de nici o teorie, ci doar de mici argumente încurajatoare pe care din când în când mi le ofeream singură, un *wishful thinking* strict necesar, uneori, pentru a supraviețui.

Nu mai mergeam la cinema, unde rulau doar filme de propagandă, majoritatea sovietice, sau vechituri occidentale fără valoare, care în anul următor aveau să dispară definitiv. La teatru am văzut în 1949 doar *Bălcescu*, piesa lui Camil, și un *Othello* cu Emil Botta. Momentele noastre cele mai luminoase rămâneau

cele în care Pascal ne cânta la pian fragmente din simfonia lui, care sunau ca un „musical“ american și aveau un ritm irezistibil.

Marea, esențiala bucurie a acelor luni era tot lectura. În definitiv, eram șomeri (fără indemnizație!), dar aveam timp de citit: anul acela a fost consacrat, cum am spus, teatrului lui Shakespeare. Desigur însă, făceam și alte descoperiri. Exact înaintea excursiei din vară, prietena noastră Mira Greculescu ne făcuse rost, pentru câteva zile, de versiunea franceză a celebrei cărți a lui Huxley, *Le meilleur des mondes* (*Brave New World*)[16]. Deși a trebuit s-o citim foarte repede, pentru că nu era a ei și n-o puteam păstra decât câteva zile, impresia pe care ne-a făcut-o a fost extraordinar de adâncă, așa încât memoria a revenit la ea, în decursul anilor, de nenumărate ori. Ni se părea scrisă exact pentru situația de atunci. Formula „*șaizeci și două de mii patru sute de repetiții fac un adevăr*“, uniformizarea gândirii, condiționarea pavloviană, disprețul pentru trecut și pentru religia creștină, dispariția tuturor cărților tipărite înainte de o anumită dată, zeci de asemenea detalii care asigurau menținerea disciplinei în acel regim totalitar păreau ieșite din experiența noastră curentă. În schimb, alte aspecte rămâneau pentru noi neelucidate: ele s-au verificat de atunci încoace în evoluția societăților occidentale. Societatea de consum, perfecționarea tehnicii și, în paralel, decăderea producției culturale, ingineria genetică și fertilizarea *in vitro*, libertatea sexuală și folosirea drogurilor erau încă foarte departe de orizontul nostru. Cartea a fost scrisă în 1931 și este un tur de forță al inteligenței libere, asociată cu o informație științifică de prima mână. Altă lucrare a lui Huxley, *La paix des profondeurs* (*Eyeless in Gaza*)[17], avea să fie în anii următori, pentru mine, o temă de meditație la fel de importantă.

În acea iarnă, Pascal și Mircea au făcut o descoperire, pentru ei, foarte bogată în urmări: a fost vorba de cultura hellenică. Ion

[16] Aldous Huxley, *Minunata lume nouă* (1932; trad. rom. Polirom, Iași, 2003).

[17] Aldous Huxley, *Orb prin Gaza* (1936; trad. rom. Polirom, Iași, 2009).

Bentoiu, unchiul lui Pascal, cel care-l traducea pe Heine, dar fusese profesor de greacă, s-a oferit să le dea băieților lecții de greacă veche. Lucrau amândoi foarte serios și ceasurile lor de lucru trebuie să fi fost extrem de atrăgătoare, de vreme ce au lăsat urme atât de adânci în viața lor: li se datorează minunatele traduceri din clasicii greci semnate Alexandru Miran, iar dintre lucrările lui Pascal, muzica scrisă pentru *Orestia* lui Eshil și opera radiofonică *Jertfirea Ifigeniei*, rezultată dintr-o muzică de scenă pentru *Ifigenia în Aulis,* piesa lui Euripide, amândouă pe textul român al lui Mircea și pentru spectacole regizate de Vlad Mugur. Plecarea la armată a lui Pascal în primăvara următoare a pus capăt pentru el acelor cursuri benevole, care fără îndoială că-i făceau mare plăcere și celui care le preda; Mircea însă le-a continuat până la numirea sa ca medic în provincie în 1951, un an înainte de arestarea și decesul profesorului său. Erudiția și realizările lui viitoare în domeniul culturii grecești și-au avut toate punctul de pornire în ceasurile de adâncă și afectuoasă înțelegere între maestru și discipol.

*

În acea vreme, două prezențe protectoare au fost pentru noi deosebit de benefice: e vorba de Camil Petrescu și de Mihail Jora (despre acesta din urmă voi vorbi mai târziu).

Prezența lui Camil întovărășise constant copilăria și adolescența lui Pascal și a Martei. Existența societății numite „Amicii operei lui Camil Petrescu", fondată în 1944 de un grup de prieteni (Aurelian Bentoiu, doctorul Vasile Trifu, arhitectul Constant Ionescu, avocatul Patriciu Popescu și alții), înzestrată cu personalitate juridică și pomenită de cele mai multe ori cu un surâs, este cunoscută; ea semnifica adoptarea, la noi, a unui procedeu destul de răspândit în Apus și care acolo își avea rostul lui. Dar ea luase naștere ca efect al unui sentiment sincer și puternic de prietenie și admirație închinat scriitorului, care nu părea să fie prețuit la justa valoare de contemporanii săi și, mai

ales, avea de înfruntat mari greutăți financiare. Acea prietenie era importantă pentru Camil și pe plan afectiv. Încă din copilărie, Marta și Pascal l-au văzut de nenumărate ori la ei acasă, în vizită, în plimbări, la diverse mese prelungite cu conversații pe care Pascal le pomenește mereu cu recunoștință, spunând că a învățat enorm chiar și numai asistând la ele ca adolescent. Iar Marta s-a atașat de Camil aproape filial; vocația ei pentru literatură îi apropia cu deosebire. Trebuie să adaug că, în ciuda pozițiilor atât de diferite adoptate de unii și de alții în noua societate, prietenia pe care o evoc și-a prelungit vibrațiile până dincolo de capătul vieții: în ajunul mutării sale în casa cumpărată cu drepturile de la *Un om între oameni*, Camil a putut obține ca fostul său „spațiu locativ" să fie atribuit socrilor săi, precum și fiicei doctorului Trifu și Martei, cu soții lor – rezolvându-le astfel probleme esențiale de acuitatea cărora nu ne mai putem da seama astăzi. Iar în mai 1957, la înmormântarea lui Camil, când a fost nevoie să fie dus sicriul până la groapă, el a fost ridicat și purtat pe umeri spre locul de veci de către doctorul Trifu, Aurelian Bentoiu (aflat atunci între două detenții), tânărul doctor Paul Trifu și Pascal.

Când l-am văzut eu pentru prima oară, Camil Petrescu locuia cu Ghighi și copiii într-un apartament de bloc, pe strada Brezoianu. Erau patru camere destul de mici care dădeau pe un hol: luxul nu-l reprezenta apartamentul în sine, ci faptul de a nu fi „la comun". Am fost de mai multe ori acolo, poftiți toți trei la masa de seară și memoria mea ezită în a situa corect în timp acele vizite, dintre care majoritatea au avut loc în anii următori, și cu atât mai puțin fragmentele de conversație care mi-au rămas în minte. Eram desigur foarte curioasă să-l cunosc și ce m-a surprins cu deosebire la el era vivacitatea, asociată cu delicatețea fizică. Mișcările lui rapide îți sugerau uneori o pisică, o veveriță, o pasăre mică. Fără îndoială că ar fi fost foarte vexat de aceste termene de comparație, știindu-se – și fiind cu adevărat – un om cu mare succes la femei, care, cu o statură mai înaltă, ar fi fost

chiar un bărbat frumos. Aparatul auditiv pe care-l scotea ca să vorbească și-l ajusta imediat apoi, ca să-ți audă răspunsul, dădea conversației, prin rapiditatea și degajarea gestului, un mic aer de joc. Camil era unul dintre oamenii care-și manifestau cel mai constant curiozitatea, pentru fel și fel de lucruri care puteau apărea în conversație: voia să știe, să i se explice, să înțeleagă, îl interesa orice. El însuși istorisea cu șarm, celebra lui privire albastră era fermecătoare și, în acele prime dăți, am avut impresia că față de noi încerca uneori să se scuze, să explice colaborarea lui cu noul regim. Nu era nimic de explicat. Pentru cineva care-și petrecuse toată existența singur, independent, ocupându-se numai cu scrisul și trăind din câștiguri cu totul neregulate, apariția târzie a unui copil și a unei vieți de familie organizate ridicase probleme practice și financiare pe care nu le-ar fi putut rezolva în nici un alt fel. El era un scriitor activ, altă meserie nu avea și oare din ce ar fi trăit cu toții, dacă el s-ar fi ținut la o parte? E clar însă că nu și-a dat seama deloc cât de mari anume aveau să fie compromisurile. Mi-l aduc aminte povestind: „*Eu le-am spus* (și mă întrebam ce fizionomii aveau cei pe care-i desemna pronumele «*le*») *foarte clar: merg cu dumneavoastră pentru că avem în comun o poziție anti-burgheză, dar atât. Eu am fost totdeauna anti-burghez, o știe toată lumea, dar asta e tot*." Naivitatea făcea parte din farmecul lui. În timp, aducându-mi aminte această povestire, îmi venea de fiecare dată să surâd, imaginându-mi-i pe aceia cum răspundeau încântați: „*Dar desigur, tovarășe Camil*, *înțelegem foarte bine, cum să nu.*"

Ghighi era o prezență tânără, elegantă și tonică, dar cu siguranță și obositoare, trăind într-un ritm învârtejit, care-i era natural. Era fericită de rolul ei în *Bălcescu*, iar spectacolele aveau succes. *Scînteia* lăudase piesa, cu câteva rezerve, dar oricum, o lăudase pe mai multe coloane. Marta spunea că Ghighi inspirase personajul sorei lui Bălcescu, o femeie plină de vitalitate și curaj.

Unele aspecte ale noului regim îl satisfăceau pe Camil, cele mai importante fiind atenția acordată culturii și campania de alfabetizare. A început aproape imediat să lucreze la *Un om între oameni*, fructificând și completând documentația pe care o adunase pentru scrierea piesei, dar, de atunci încolo, lucrurile n-au mai mers atât de simplu. S-a publicat de curând stenograma uneia dintre nenumăratele întâlniri de lucru, în care înalții responsabili ai culturii și artei îl învățau ce și cum să scrie. Pentru cineva cu inteligența, sensibilitatea și orgoliul lui, acele ședințe trebuie să fi fost insuportabile. Mi-l aduc aminte perfect explicându-ne, foarte necăjit: „*Aștia mă chinuiesc mereu cu pretențiile lor, mă au la mână cu niște articole pe care le-am scris despre Panait Istrati*." Am reținut mărturisirea lui de atunci pentru că despre Panait Istrati, aflat la loc de cinste în casa părinților mei, nu mai auzisem vorbindu-se de loc și mă întrebam de ce. Nu știam încă nimic despre *Spovedania unui învins (Vers l'autre flamme)*, carte care îi asigură azi în Occident un loc de cinste, ca fiind primul scriitor care a semnalat adevărul despre regimul din Rusia, dar i-a adus pe atunci și multe ponoase. Ce oare scrisese Camil, mă întrebam eu, care să-l facă atât de vulnerabil pentru noua stăpânire?

O carte recentă a lui Alexandru George[18] și pe care prietenul nostru ne-a făcut bucuria să ne-o dăruiască acum câteva zile citează dintr-un articol al lui Camil pe această temă, publicat în 1930, fraze care, citite cu mentalitatea anilor '50, puteau într-adevăr duce pe autorul lor la închisoare. În acel text, revoluționarii leniniști sunt denumiți nici mai mult nici mai puțin decât „*impotentele mase extremiste de aiurea*", iar „*în Rusia de azi nu e mai puțină nedreptate, mai puțină infamie și mai puțină bestialitate ca înaintea Revoluției care a costat atâta sânge și a terfelit atâtea sensibilități*". Și mai departe: „*…noi știm că dreptatea absolută nu se poate realiza și că romanțioasa iluzie*

[18] Alexandru George, *Alte reveniri, restituiri, revizuiri*, Cartea Românească, București, 2003, p. 122.

a muncitorului persecutat, care va deveni neapărat stăpân cumsecade, este o jalnică aberație." În sfârșit: „*…dinspre partea Rusiei cel puțin, noi avem dreptul să ferim acest stat românesc, cu orice preț*." Actualii supraviețuitori ai Gulagului românesc pot confirma că s-au făcut ani lungi de detenție pentru mai puțin decât atât.

*

Datorită lui Camil am făcut în acea iarnă o a treia încercare de a intra în câmpul muncii, zonă care devenise un fel de Eldorado pentru atâția nefericiți. Abia cea de-a patra avea să fie cea bună, dar n-aveam cum s-o bănuiesc.

Camil îl cunoștea pe Dumitru Corbea, care dirija o revistă pentru cititorii de la sate, numită *Albina*. Revista inițiase un concurs, deschis tuturor amatorilor, de preferință tineri, care puteau trimite un text în proză oricât de scurt despre viața lor la sat și, desigur, despre greutățile pe care le întâmpinaseră. Sosiseră la redacție o mulțime de texte și revista căuta două dactilografe care să lucreze alternativ, dimineața și după-masa, la transcrierea acelor texte, iar la sfârșitul perioadei de încercare, dacă se comportaseră satisfăcător, urmau să fie angajate sau recomandate altei instituții.

M-am prezentat la ziua și ora cuvenită și am început să lucrez. Colega mea bătea la mașină foarte frumos, avea câțiva ani mai mult decât mine și experiența unui an întreg de lucru în altă parte. După vreo două săptămâni mi-a propus să renunțăm la alternanța programului, urmând ca ea să vină mereu dimineața și eu mereu după-amiaza. N-am realizat clar că propunerea nu era în favoarea mea, căci în acea redacție toată lumea pleca pe la ora două și rămâneam aproape singură până seara. Găseam pe birou două-trei texte, pe care le lăsam acolo, dactilografiate, pentru a doua zi.

Compunerile, pe care trebuia să le transcriem cu toate greșelile și bizareriile lor, erau înspăimântătoare. Gramatica și

ortografia lor nu erau nici măcar la nivelul primei clase de liceu. Un singur text, de altfel ceva mai lung, m-a emoționat; era scrisul unui adolescent mai luminat și am sperat din toată inima că el va fi măcar unul dintre cei aleși. Dar în timp ce băteam, mi se strângea inima cu gândul la toți cei care aveau să fie laureați și să-și închipuie că sunt plini de talent și vor deveni scriitori. Îmi puteam prea bine imagina cât de turburătoare sunt speranțele și decepțiile în acea zonă. Chiar și acel text mai deosebit dovedea că îi mai trebuiau autorului ani și ani de studiu intens ca să atingă nivelul necesar.

Cu câteva luni înainte, dar, desigur, n-o știam, avusese loc la Comitetul Central, în Secția de agitație și propagandă, o dezbatere aprofundată chiar pe această temă. Crohmălniceanu și Vitner au fost aspru criticați, primul pentru că scrisese, cel de-al doilea pentru că acceptase să publice un articol în care se declara nici mai mult, nici mai puțin decât că 95% dintre tinerii care scriau atunci ar fi fost lipsiți de talent și trebuiau eliminați. Dezbaterile de la CC, redate în *Scînteia*, au ajuns la concluzia că era vorba de o propunere revoltătoare, „*plină de dispreț ciocoiesc*“ și inspirată de „*buruiana otrăvită a cosmopolitismului*“. Cosmopolitismul însemna lipsă de dragoste pentru realizările patriei, pentru socialism și dispreț pentru clasa muncitoare. Trebuia să fie creată o nouă categorie de intelectuali și mai ales de critici, care să se orienteze către literatura sovietică (exemplul era *Pământ desțelenit*) și să combată formalismul cu toată tăria.

Bănuiesc că pe fața mea s-or fi oglindit unele din gândurile pe care mi le sugeraseră, vai, acele texte pe care le transcriam. Dar asta este numai o presupunere; greșelile mele reale au fost mult mai grave.

Cămărița în care lucram nu comunica decât cu un culoar lung și întunecos, pe unde treceau cei care lucrau la redacție, într-o încăpere destul de mare. Nu l-am identificat pe nici unul, pentru că eu de-abia dacă-i zăream, dar în odaia unde lucram am avut câteva vizite importante. Una a fost a unui individ extrem

de guraliv și cu o aparență jovială, care a început să-mi povestească, tam-nesam, fragmente din propria lui experiență literară și profesională. Eu îl ascultam fără să intervin, dar, cum am spus, nu învățasem încă să-mi cenzurez expresia feței. La început am surâs politicos, dar la un moment dat am râs de-a binelea și atunci mi-am dat seama de falsitatea cu care râdea interlocutorul meu, care tocmai îmi mărturisea, chipurile, că între alte misiuni o avusese și pe cea de a sta pe lângă un mitropolit ca să-i arate „linia"! Interlocutorul meu, care după aceea a părăsit destul de repede încăperea, se numea (se prezentase singur) Eugen Frunză.

Altă întâmplare a avut loc într-unul din lungile ceasuri de inactivitate, pe care le umpleam de cele mai multe ori citind. Colega mea cunoștea și ea asemenea pauze, dar le folosea pentru un lucru cu andrele pe care-l ascundea cu rapiditate, de cum auzea pași pe culoar. Eu eram pe atunci de tot cufundată în descoperirea lui Shakespeare (opera completă avea opt volume) și în după-amiaza pe care o pomenesc terminasem *Regele Lear*. Îmi șiroiau lacrimile pe față când s-a deschis ușa brusc. Nu știam cine este omul acela, care m-a întrebat, mirat, ce mi se întâmplase. I-am împins volumul în tăcere, cu sentimentul vag că, într-o redacție literară, oricine va înțelege că la douăzeci și ceva de ani, nu se poate să citești *Regele Lear* fără să plângi. El a luat cartea, a frunzărit-o, a pus-o la loc pe masă.

— Nu puteai s-o găsești pe românește? m-a întrebat cu un fel de dezgust iritat.

Și a ieșit din încăpere fără altă explicație.

Vai mie! aveam să primesc din nou vizita acelui personaj, care mi-a spus că-l chema Vasilescu și că el era șeful de cadre.

În acea ultimă întrevedere, tovarășul Vasilescu m-a antrenat într-o dezbatere ideologică în care m-am pierdut cu totul. Ba chiar, la un moment dat, l-am rugat să nu mă mai întrebe lucruri dintr-un domeniu la care nu mă pricepeam deloc.

— N-aș zice asta, mi-a răspuns el oarecum enigmatic și a continuat să-mi pună întrebări complicate, pentru ca până la urmă să exclame:

— N-ai să-mi spui că dacă am fi în război cu Statele Unite, nu te-ai apuca să le furnizezi informații și să treci de partea lor!

— Dacă ar fi război, am spus eu mai degrabă revoltată, asta ar fi trădare de patrie…

— Aha! Vrei să spui că în Iugoslavia, partizanii comuniști care au luptat împotriva nemților erau trădători?

Am tăcut, dezarmată. Nu mai știu cum s-a terminat întrevederea, nu mi-a dat răspunsul negativ pe loc, el a venit câteva zile mai târziu, dar pentru mine lucrurile erau destul de clare.

Tot ceea ce îmi amintesc este întoarcerea mea spre casă, pe străzile reci și întunecate, într-o totală deznădejde. Nu-mi părea rău de speranța care mi se fluturase și în care nu prea crezusem; de plătit m-au plătit, îmi spuneam, deși n-am făcut mare lucru; ceea ce mă descuraja era că, o dată mai mult, îmi dădeam seama că, oriunde mi-aș găsi un loc, va trebui să mint. Chiar și așa, în acea conversație de nimica toată, debitasem niște afirmații în care nu prea credeam, cum era cea cu americanii și trădarea de patrie. Ce extraordinar de bine pregătiți sunt ei, îmi tot spuneam, cum au ei răspuns la toate și cum te aduc să le spui orice! Chestia cu partizanii era corectă, și ce puteam răspunde eu? Că îmi iubeam patria, dar că n-o voiam sub comuniști?

Identificarea partidului cu țara a fost unul din principalele artificii de gândire cu care au creat confuzie și au sucit mințile multora, decenii la rând. Puțină lume a recunoscut sofismul; să ne gândim doar la cei care s-au angajat să lucreze cu Securitatea și care explică de multe ori că argumentul cu patriotismul a atârnat greu în hotărârea lor. Suntem atât de slabi la minte, atât de ușor ne lăsăm convinși de raționamente scălâmbe! Atât de simplu ne ascundem îndoielile sub argumentul necesității! Iar când se ajunge la supraviețuirea fizică, cine poate fi condamnat? Cine poate fi *obligat* să fie erou?

*

Ceea ce, înainte de război, făcuse farmecul vechii lumi românești, în capitală și mai ales în nenumărate orașe și orășele de provincie, nu era bogăția sau confortul, ci calitatea relațiilor umane. Ele se înjghebau repede, se dezvoltau cu simplitate și se desfăceau de cele mai multe ori fără dramă. O bunăvoință însoțită de oarecare discreție făcea ca un nou-venit să fie întâmpinat cu o prejudecată favorabilă, și doar dacă survenea ceva cu adevărat condamnabil în comportamentul lui se vedea evitat, dar nu mai mult decât atât. Prieteniile erau tolerante, antipatiile la fel. Falsele idealuri nu măturau încă lumea întreagă, cu aripa lor candidă sau uniform smolită; duelul de idei se încheia de cele mai multe ori cu o vorbă de haz. Înțeleptul, care încă servea de model, se mulțumea cu venituri potrivite, atât cât îi trebuiau ca să trăiască decent; mult mai puțini decât astăzi erau dispuși să se arunce în vâltoare, cu gusturi și apetituri de carnasier. Existau desigur și aceștia, dar nu ei dădeau tonul și nu pe ei îi caracteriza pozitiv opinia publică. Principiile moralei creștine erau încă respectate, de unii cu profundă convingere, de alții cel puțin de formă.

Intransigența sumbră a legionarilor a fost prima și pentru o vreme singura apariție a angajării pasionale în slujba unui anumit corp de idei, el însuși insuficient verificat. Era un fenomen cu totul nou și, pentru câtăva vreme rămăsese conținut, din fericire, în niște limite destul de stricte de timp și de spațiu, Moldova (vecină cu Rusia) fiind de departe zona cea mai bântuită. În general însă, în București și în mai toate orașele de provincie pe care le găsim zugrăvite în nuvelistica unor Galaction, Bassarabescu, Agârbiceanu, Brătescu-Voinești și alții, dramele de amor le covârșeau în număr pe cele născute din lupta pentru afirmare socială. Un relativism amabil, o toleranță întinsă uneori peste marginile moralei, presupunerea – verificată prin experiență – că omul obișnuit nu dorește, de cele mai multe ori, decât să petreacă o seară veselă cu amicii și apoi o noapte caldă

cu femeia iubită, toate la un loc creau un fundal în care erau rare, ce-i drept, cucerirea crestelor, dar și prăbușirea în neant.

Venise însă ceasul înfruntării între țările mari, iar noi trăisem dureroasa cedare a teritoriilor, afluxul refugiaților de tot felul și foarte curând încleștarea armată, al cărei chip de o insuportabilă cruzime oamenii nu și-l explicau decât prin faptul că războiul este un flagel istoric recurent, legat de însăși ființa umană, foarte aproape de nebunie, și că vâltoarea lui cuprinsese lumea întreagă, din care noi eram doar o mică parte și, ca atare, nu ne puteam extrage în nici un fel.

Războiul clasic, cum fusese acesta, este limitat în timp. La noi însă, după încetarea luptelor, cinci ani de turburări și de lupte sociale fățișe sau secrete dăduseră sistematic câștig de cauză unei singure părți, schimbând viața satelor și orașelor noastre mai mult decât o făcuse însăși încleștarea armată dinainte. Iar transformările nu se abăteau doar asupra noastră, ci și asupra tuturor vecinilor noștri, cu aparenta încuviințare a restului lumii. Uriașa dimensiune teritorială a noului imperiu instaura în noi un fatalism an-istoric, un fel de rememorare inconștientă a domniei Imperiului Otoman într-o formă mult perfecționată, ce nu mai lăsa inițiativei individuale alt loc de desfășurare decât cei opt metri pătrați îngăduiți fiecăruia de Oficiul Spațiului Locativ. Iar acest fatalism nu privea doar acțiunile concrete, gesturile sau mișcările observabile, ci tindea să invadeze structura cea mai intimă a gândurilor și vieții interioare a tuturor.

Ne aflam acum în pragul deceniului al șaselea; tot mai multe persoane se arătau dispuse să gândească într-un mod diametral opus celui care domnise până atunci. Ceea ce se instaura sub ochii noștri erau raporturi de forță între stăpâni și sclavi. În ciuda egalitarismului afișat, unii se situau de o parte a ghișeului și alții, de cealaltă. În consecință, fiecare devenise bănuitor și mai degrabă tăcut, de vreme ce oricine putea să-ți facă rău și orice frază îți putea fi răstălmăcită. Puțin câte puțin, până și aspectul exterior al oamenilor se schimba. Când ieșeau pe stradă,

femeile, chiar cele tinere, nu mai îndrăzneau să se îmbrace elegant, chiar dacă ar mai fi avut cu ce, de teamă ca nu cumva un oarecine să se lege de înfățișarea lor; oricum, le-ar fi întâmpinat priviri invidioase sau ostile, nicidecum admirative. Dispăruseră pălăriile și încă nu apăruseră căciulile de blană; un lung interregn a fost ocupat de basmale, inspirate din portul de la țară, călduroase și practice, dar care, purtate la oraș, dădeau siluetelor feminine, mai ales iarna, ceva monastic și bătrânicios. Bărbații purtau cel mai adesea șepci. Instinctul impunea și unora, și altora să aleagă pentru toate piesele îmbrăcămințiii culori neutre, gri, negru, cafeniu, care să reziste la tăvăleală și să nu atragă atenția nimănui.

Mai gravă era însă schimbarea comportamentului celor mai slabi de înger, pe care repetarea zilnică a sloganelor și recomandărilor ținând de noua ideologie începea să-i influențeze. Până atunci, în principiu cel puțin, recomandările simple ale moralei tradiționale, ca iubirea aproapelui și respectul adevărului, nu se văzuseră atacate; acum, ele erau nu doar puse la îndoială, ci chiar combătute fățiș sau ridiculizate. Așa se întâmpla, de pildă, cu noțiunea de obiectivitate, care-și pierduse până și numele, devenind „falsul obiectivism mic-burghez". Unii se lăsau influențați de ideile noi; alții începeau să se ferească, nu mai emiteau spontan nici păreri, nici critici, decât între prieteni socotiți de încredere; comportarea generală devenise mai precaută, mai convențională și această schimbare putea fi observată în toate ocaziile.

Între măsurile luate în anul 1949, a figurat și instituirea Biroului de Populație, o versiune locală a faimosului „pașaport interior", pe care-l poseda orice locuitor din URSS. Eliberarea acestui carnet s-a făcut în toată țara, cu niște programări stricte pentru a te prezenta la miliție, în anumite zile și ore, ca să-l ridici. Față de alte acte de identitate folosite în Apus, sau chiar la noi uneori, el era neobișnuit de complet: te identifica social prin numele părinților, îți stabilea vârsta exactă, domiciliul (unul

singur, niciodată două), cuprindea o fotografie recentă și toate mutările succesive, domiciliul obligatoriu dacă era cazul, precum și alte informații, cum ar fi fost dacă ai votat sau nu la ultimele alegeri. Posedarea acestui act era obligatorie, pierderea trebuia anunțată cu toate circumstanțele ei, prezentarea lui era cerută în nenumărate cazuri, în razii sistematice pe stradă, la intrarea în anumite edificii, la poștă, la spital și așa mai departe. Tonul autoritar cu care ți se cerea să-l prezinți spre verificare era în sine un fel de acuzație de care erai fericit, arătându-l, să te dezvinovățești.

*

Pascal încercase și el, fără prea multă speranță, să-și găsească un serviciu. Cu un an înainte, o prietenă a noastră, foarte apropiată de Institutul Francez, căutase să-l convingă să ia contact cu Roland Barthes, care căuta oarece ilustrație muzicală pentru conferințele sale. Pascal a avut intuiția să refuze, și viitorul urma să-i dea foarte curând dreptate. Ceva mai târziu, i s-a vorbit de un post la un conservator particular, dar acolo i-au cerut o diplomă de studii pe care n-o avea. Jora îi dăduse o recomandare către „un tânăr de talent“ (va deveni dirijorul Mircea Basarab) care avea o slujbă la Ministerul Culturii; Pascal a lăsat acolo o cerere, dar, bineînțeles, n-a avut nici un răspuns. Oricum, se apropia rapid data încorporării, așa încât nu prea avea rost să insiste. Pe la mijlocul anului 1949, simfonia începută era orchestrată; curând după aceea, a început să scrie un cvartet de coarde, chiar cel care avea mai târziu să fie prima lui lucrare de acest fel.

În tot acest timp, relațiile lui cu maestrul Jora rămăseseră nu doar constante, ci deveniseră tot mai adânci. Cu vreo patru ani înainte, adolescentul sârguincios și punctual (Mihai Brediceanu își amintește că, ieșind de la lecție și coborând scara, se întâlnea întotdeauna cu Pascal, care o urca) făcuse loc unui tânăr ce aborda compoziția cu entuziasm și cu un deosebit simț al umorului; putem presupune că profesorul se amuza în fața primelor

tablouri muzicale care se intitulau *Aventurile unui crai de tobă*, *Se taie lemne pe strada noastră*, *À monsieur Claude Debussy, avec les remerciements de l'auteur* sau *Reportaj de la o ședință a Consiliului de Securitate*. Venise apoi acea *Sonată de pian* pe care o putem asculta și astăzi cu încântare, iar pentru Pascal cuvintele spuse atunci de maestrul său: „*Es ist eine Leistung*", „e o realizare serioasă", au rămas multă vreme o încurajare importantă. În timpul lucrului la simfonie îi arătase profesorului fiecare parte, schiță sau orchestrație. Stăteau de vorbă, comentau evenimentele, iar de când lipsea tatăl lui Pascal, legătura dintre ei căpătase o nuanță mai părintească dintr-o parte, mai filială din cealaltă.

Locuința din str. Silvestru 16, în care Mihail Jora și soția sa și-au petrecut toată viața, le oglindea atât de bine personalitatea și a fost cadrul, totodată aristocratic și prietenesc, al atâtor întâmplări muzicale, încât pentru cultura românească este o pierdere dezolantă că autoritățile din vremea lui Ceaușescu nu au aprobat înființarea unei case memoriale, pentru înzestrarea căreia marele muzician își donase prin testament „*toate bunurile, manuscrisele*, *corespondența, biblioteca, tablourile, mobila și alte multe obiecte și documente*"[19]. Dar, cum i-au explicat cei în drept executorului său testamentar, Ion Dumitrescu, președintele Uniunii Compozitorilor, „*noi comasăm muzeele și casele memoriale existente, necum să mai înființăm altele noi!*"[20].

Era o vilă nu prea mare, cu un singur etaj și o scară interioară. Atâtea locuințe de acest tip fuseseră răvășite de evacuări și „comasări" de persoane ce nu se cunoșteau între ele, încât rămânerea acesteia în forma ei inițială era o minune în sine. Singura cameră a cărei izolare ar fi putut s-o expună rechiziției era ocupată de o rudă a gazdelor, doamna Marie-Alix Catargi.

[19] *Mihail Jora. Studii și documente*, vol. I, Editura Muzicală, București, 1995, p. 41.
[20] *Ibid.*

Spațiul rămas liber, relativ mare, permitea reuniuni prietenești a căror organizare a fost, ani la rând, principala bucurie a gazdelor. Cei invitați sau cei care veneau spontan, de Sf. Mihail și de Sf. Elena, să le ureze „La mulți ani", erau rude sau prieteni apropiați, majoritatea din lumea muzicii, dar nu numai. În anii 1949–1950, lipsurile erau prea mari ca să se poată așeza vreo masă, dar voia bună și umorul erau prezente; o țin minte prea bine pe Corina Gheorghiu, o personalitate foarte pitorească (așa cum îi stătea bine unei nepoate a lui Ion Heliade-Rădulescu), oferindu-i triumfal lui Jora „cadoul" ei de Sf. Mihail, o raritate exotică: „Mișucă, ți-am adus o lămâie! *Ça te va!* (Ți se potrivește!)"

Peste câțiva ani, aveam să văd reuniți, la asemenea prilejuri sărbătorești, reprezentanți ai muzicii românești din toate generațiile, de la Ludovic Feldman, probabil decanul de vârstă, la cei mai tineri – frații Gheorghiu, Gheorghe Costinescu, Dan Constantinescu. Mulți erau foști elevi ai maestrului, deveniți muzicieni strălucițiți ca Paul Constantinescu, Silvestri sau Ion Dumitrescu, dar și prieteni din tinerețe ca Alfred Alessandrescu și Emilia Guțianu, domnișoara Muzicescu sau Lisette Georgescu. Liantul între toți aceștia era personalitatea gazdelor, și ea începea de la înfățișarea lor. Doamna Jora (căreia i se spunea cu afecțiune „tante Lily") fusese fără îndoială foarte frumoasă; era sora lui Grigore Gafencu, fost ministru de externe între cele două războaie, și el un bărbat arătos, a cărui prezență elegantă impresiona de la prima vedere. Tante Lily avea trăsături foarte regulate și o anume ținută a capului încoronat de un păr bogat, de un alb strălucitor, care dădea întregii persoane un aer de demnitate surâzătoare. Cât despre Mihail Jora, înfățișarea lui, atât de des evocată, era o atât de clară expresie a întregii lui personalități încât inspira admirație fie și numai din acest motiv. În acei ani de uniformizare, a nu te despărți de monoclu și papion era în sine un act de frondă. Umorul exprimat prin mișcarea sprâncenelor, nasul coroiat, un anume aspect rigid și angulos care

nu se datora doar piciorului de lemn (pe al său îl pierduse eroic în Primul Război Mondial, unde se înrolase ca voluntar), ci părea, ca și literele ascuțite ale scrisului său de mână, afirmarea unei firi independente, disprețuind orice compromis – toate la un loc se prezintă memoriei împreună cu acel amestec de admirație și afecțiune pe care-l suscită personalitățile neobișnuite. Mihail Jora – a cărui mamă, născută Ciuntu, aparținea unei familii armenești care a dat mai mulți muzicieni – se trăgea, după tată, dintr-unul din cele mai vechi neamuri boierești ale Moldovei. Neamul se stingea odată cu el, dar numărase, din veacul al XIV-lea încoace, dregători însemnați, hatmani, vornici, un „pârcălab de Hotin", un mare vistiernic, un mare logofăt, tot oameni purtători de spadă sau cu minte de sfetnici de seamă. În comportarea lui nu puteai izola vreo morgă aristocratică, ci doar acea distincție pe care o dă respectul de sine. Prietenii pe care îi plăcea să-i adune în jurul său erau uniți prin marea lor dragoste de muzică și prin valoarea lor profesională. Ceva din conștiința generațiilor trecute tresărise totuși în el când o voce necunoscută i se adresase la telefon, cu tonul sec al comunicărilor oficiale pe care-l cunoștea acum toată lumea: „Alo! tovarășul Jora?" „— Jora da, tovarăș ba!" răspunsese spontan împricinatul, și replica făcuse ocolul Bucureștilor…

În ce mă privește, cum eram de departe, în acele adunări, persoana cea mai tânără și mai neînsemnată, tăceam mult și observam intens. Imaginile vizuale erau una, lecția de viață, alta. În comportarea gazdelor, cred că ceea ce m-a impresionat cu deosebire a fost nu atât stilul, cât pur și simplu bunătatea asociată cu umorul, o combinație destul de rară și plină de înțelepciune.

*

Dat fiind că în primăvara 1950, ca orice șomer, aveam timp berechet, mi-am adus aminte de Institutul Italian, care, spre deosebire de celelalte, mi se părea lipsit de orice pericol politic. M-am înscris la un curs (gratuit, desigur) de italiană, și anume,

nu știu de ce, la categoria începători, unde am reluat-o de la zero și m-am plictisit îngrozitor.

Într-o zi, cursanții de la gradul „avansați" au întârziat și, cum noi ne adunasem în hol, amândouă grupele s-au întâlnit față în față. Între cei care ieșeau din sala de cursuri se afla un tânăr înalt a cărei figură palidă, prelungă, mi-a rămas în memorie. Pentru nu știu care motiv, imaginația mea i-a adăugat o redingotă de catifea neagră și o cămașă cu jabou alb, de tip romantic. Mă surprinsese expresia acelei fețe: personajul se uita la mine surprins, ca la o arătare. De fapt, el o cunoștea pe Marta, știa că venea și ea la Institutul Italian, auzindu-i numele strigat se aștepta s-o vadă pe ea și s-a mirat că răspunde în locul ei o persoană cu totul necunoscută.

Bineînțeles, fugitiva impresie s-ar fi șters cu timpul sau ar fi intrat în uriașa rezervă de înregistrări nefolosite pe care memoria noastră le înlătură și din care se pare că se alcătuiește materialul viselor noastre de noapte, dacă nu s-ar lega de una din cele mai frumoase și mai trainice prietenii pe care le-am cunoscut. Tânărul George Georgescu – mai târziu scriitorul Alexandru George – a devenit un apropiat al casei noastre începând chiar cu acel an, mai spre toamnă. Dacă am socoti că ne-am fi văzut, în medie, doar o dată pe lună și tot s-ar aduna, ținând socoteala că s-au scurs de atunci cincizeci și patru de ani, un număr impresionant de întrevederi. În tot acest timp, ne-am bucurat de erudiția lui, de extraordinara lui memorie, de umorul și intransigenta sa libertate de gândire, dar și de tăcuta și rezervata lui sensibilitate. Suntem și unii, și alții niște prețuitori ai fidelității ca însușire umană și, tocmai de aceea, numele lui va apărea destul de des în cursul acestui text.

Astăzi, 27 iunie 2004, e o zi frumoasă de vară; am luat masa împreună toți trei, am schimbat niște cărți, am comentat alegerile la primărie și întâlnirea scriitorilor de la Neptun, ne-am bucurat pe tăcute că ne putem încă vedea și ne-am despărțit, ca de atâtea ori, cu gândul la revederea viitoare.

Cât despre Institutul Italian, el s-a închis în primele zile ale lunii martie 1950, odată cu celelalte institute de cultură occidentale. Și la cel francez, și la cel italian, în aceeași zi au fost confiscate cărți, molestați angajați români și străini, ba chiar arestați și condamnați la câte șase luni de închisoare sau de muncă la Canal simpli cititori, care au purtat toată viața o pată de neșters pe dosar pentru vina de a fi fost iubitori sau măcar consumatori de cultură. Ca să dăm un singur exemplu, istoricul de astăzi, profesorul Șerban Papacostea, pe atunci student, se numără printre ei. Dispariția sediilor în care, gratuit și în chipul cel mai simplu, le fusese până atunci îngăduit atâtor tineri, atâtor amatori și profesioniști ai culturii respective, atâtor ființe solitare să-și lărgească informația și viziunea despre lume, avea să confere vieții culturale românești o fizionomie tot mai cazonă. Institute de acest fel nu s-au redeschis decât după patru decenii și izolarea impusă față de restul lumii civilizate, îngustarea felului nostru de a gândi și închistarea în propriile noastre moravuri și tabieturi sunt fără îndoială răspunzătoare de multe din deficiențele sau non-performanțele României de astăzi.

*

În vara anului 1949, Pascal primise din partea Societății Compozitorilor, în care, cum am spus, fusese acceptat cu un an înainte, o scrisoare însoțind un formular de autobiografie extrem de amănunțit, pe care era rugat să-l completeze în vederea Conferinței ce urma să aibă loc în toamnă. Pascal a citit formularul cu atenție. I se cerea să arate situația tatălui, averea părinților înainte și după 23 august 1944, dacă făcuseră sau nu politică și dacă da, de ce fel și în care partid. Ce rost avea să mai încerce? A împăturit hârtiile și le-a pus deoparte.

O campanie de presă susținută se desfășurase în tot cursul anului împotriva Societății Compozitorilor și mai ales a vicepreședintelui său Mihail Jora (președinte era încă George Enescu, stabilit în vremea aceea la Paris). Jora, spuneau ziarele, avea

„o atitudine dușmănoasă“ și scrisese nu de mult un balet, *Curtea Veche*, încă neprezentat nici la Operă, nici în concert, dar unanim criticat. Libretul închipuia un grup de tineri, ce e drept, de neam boieresc, ce se reunesc la conacul uneia din familiile lor. Acolo, cotrobăind prin pod, ei descoperă niște cufere cu costume de epocă. Încântați, se apucă să se îmbrace cu ele și reînvie între ei, dansând, o întreagă atmosferă – dar își tulbură astfel strămoșii din somnul lor de veci. Aceștia reapar sub formă de strigoi și împrăștie ceata tinerilor, care se trezesc din vraja trecutului, în hazul general.

Delicata fantasmagorie, încă nevăzută și neauzită de public, a fost batjocorită cu o nemaipomenită violență. Ziarele scriu că subiectul este „*stupid*“ și „*obscen*“, iar lucrarea însăși, „*de un misticism de cea mai joasă speță*“. Cât despre vechea Societate a Compozitorilor, care funcționase aproape 30 de ani, din 1920 până în 1949, organizând zeci de concerte și publicând tot atâtea cărți, ea a devenit „*o frână*“ ca și conducătorii ei. Despre George Enescu ni se spune că s-a lăsat „*copleșit de putregaiul muzical al Apusului*“, iar despre Dinu Lipatti, care, atins de leucemie, își trăia în Elveția ultimele luni de viață, că „*vegetează departe de țară*“, în calitate de „*fascist*“.[21]

Conferința are loc în zilele de 21-22 octombrie 1949. Dintre membrii săi, cei ce urmau a fi eliminați primesc invitații cu o dungă albastră, ce se va dovedi că semnifică suprimarea, pentru ei, a dreptului de vot. Jora, care se număra printre ei, nu s-a prezentat. În unanimitate, participanții la Conferință aleg un nou Comitet al noii *Uniuni*; din aceasta nu mai fac parte nici unul dintre compozitorii aflați în străinătate (Enescu, Dinu Lipatti, Marcel Mihalovici, Constantin Brăiloiu și alții), dar nici o sumă de compozitori stabiliți în țară (Mihail Jora, Tiberiu Brediceanu, Dimitrie Cuclin și chiar Paul Constantinescu, reprimit câteva

[21] Octavian Lazăr Cosma, *Universul muzicii românești*, Editura Muzicală a Uniunii Compozitorilor și Muzicologilor din România, 1995, pp. 178–188.

luni mai târziu după mai multe contestații). Toate acestea nu-l mai priveau pe Pascal, dar îi arătau cât de înțeleaptă fusese tăcuta lui abținere.

În schimb, efectuarea stagiului militar de doi ani, obligatoriu pentru toți tinerii de vârsta lui, devenise iminentă. Cei care erau în învățământul superior obțineau amânări pentru studii; cei ce și le încheiaseră efectuau stagii de trei-patru luni, pe cât posibil în cadrul profesiei lor. Pascal nu mai era nici student, nici specialist atestat în vreo meserie. Era numai bun de luat la oaste și nici unul dintre noi nu știa ce chip avea să ia viitorul pentru el.

III

În ziua de 28 aprilie 1950, ascultând de ordinul de încorporare primit cu câteva săptămâni mai devreme, Pascal s-a prezentat la punctul numit pe atunci „Moara Ciurel", în marginea Bucureștilor. Mircea l-a însoțit și a stat cu el până seara, ceea ce a fost salutar. Ziua a fost în întregime ocupată cu cele obișnuite în asemenea împrejurări: examen medical sumar și alegerea efectelor militare – bocanci, obiele, salopetă, bonetă și așa mai departe. Erau acolo vreo optzeci de tineri. Pascal și-a ales efectele cum a putut: a nimerit niște bocanci prea largi, iar obielele și le-a pus fără nici o experiență. Când au fost gata cu toții, au fost porniți pe jos, în marș forțat, până la Gara de Nord, fiecare cărându-și lădița de militar. A lui Pascal, solidă și încăpătoare, era destul de grea, iar bocancii l-au ros îngrozitor. Dacă Mircea nu i-ar fi dus lădița până la gară, bietul recrut ar fi ajuns la capătul drumului gata rănit.

Tinerii acelei serii de recruți erau toți din București, mai ales din cartierele mărginașe. Destinația era necunoscută și noi n-am aflat-o decât după câteva zile, când am primit prima veste scrisă. Nici proaspeții ostași n-au aflat-o decât în tren: mergeau spre Moldova, urmau să lucreze pe un șantier și să fie cazați în Comănești, nu departe de Bacău.

Se știa că vor face muncă grea, timp de doi ani, și experiența fusese începută cu vreo șase luni înainte. Noua armată de lucru (DGSM înseamnă Direcția Generală a Serviciului Muncii) era menită să cuprindă pe toți cei ce aveau vârsta cerută pentru satisfacerea serviciului militar, dar nu erau socotiți demni de instrucția

obișnuită și mai ales de mânuirea armelor. Ceilalți recruți făceau tot doi ani de serviciu militar, dar erau instruiți după regulile obișnuite.

De-abia la sosirea primei scrisori a celui plecat, Marta a răsuflat ușurată. Se temuse ca grupul acela să nu fie dus direct în Uniunea Sovietică, așa cum se întâmplase cu cei din minoritatea germană: teama ei arată destul de bine atmosfera în care trăiam. Din fericire, despre ipoteza asta ea nu mi-a vorbit, iar mie asemenea grozăvie nu-mi trecuse prin minte. Primele cărți poștale și scrisori de la Comănești s-au plimbat din mână în mână, în familie și pe la prieteni. Pentru mine, sentimentul de pustietate, de gol rămas după acea plecare a fost în prima seară atât de intens, atât de puternic încât îl pot reactualiza și astăzi. Marta a dormit cu mine câteva nopți. Apoi am început să așteptăm și să primim vești – și noi, și el.

Lădița de militar a lui Pascal, de care-i făcuse rost Sandi Costiniu, soțul verișoarei sale și fost ofițer, cuprinde azi toată corespondența din acea perioadă, precum și o sumă de alte amintiri de același fel. Sutele de scrisori schimbate între noi în acei ani au o particularitate: cea mai mare parte sunt scrise cu creionul. Una dintre numeroase dificultăți ale acelei vremi a fost că a trebuit să ne obișnuim cu toții a trăi fără ceas de mână și fără stilouri. Ele se stricaseră unul câte unul și nu mai existau ateliere care să le repare, iar altele noi n-aveau să fie puse în vânzare decât spre sfârșitul anilor ’50, odată cu primele importuri de bunuri de larg consum și la prețuri foarte mari. Hârtia e un suport fragil, iar ceea ce e scris cu creionul pălește și uneori se șterge cu totul. Marta și cu mine ne mai descurcam, între altele reactualizând tocul și penițele Klaps din clasele primare, dar Pascal, în armată, n-a putut folosi nimic mai evoluat decât creionul chimic care, de altfel, bine ascuțit, ajunsese să fie un bun de invidiat.

„*Viața de aici e viață de șantier. Am lucrat la diverse chestii brute. Acum se pare că avem mai mult de lucru la tăierea unui deal: rolul meu în ultimele două zile a fost să încarc roabe. E*

simplu… Aerul e curat și cred că pentru sănătate lunile astea de vară sunt excelente… Aici se vorbește de eliberare în 3 sau 5 luni.“ În scrisorile libere, trimise prin câte cineva, tonul e mai puțin festivist și detaliile mai precise: „*Dragă, e suportabil. Munca încă nu este destul de organizată, dar cred că-mi voi putea face norma zilnică. Munca e timpul cel mai simplu, mai limpede din viața mea de aici. Dai la lopată, sau la ciocan, sau la târnăcop, și atâta tot… Băieții sunt mai degrabă simpatici, simpli, șmecheri, mari chiulangii, cu o colecție de înjurături și cimilituri de mi-a stat ceasul (toți golani de București), dar în definitiv oameni buni. Câteva coarde (curve); adică cei lași, pârâtori etc., dar puțini. Nivel politic nul. Educație politică ni se face puțină, probabil din lipsă de timp. Paturi cam ca la cabanele proaste: saltele de paie, pături de lână… Îmi lipsesc cărțile, muzica. Îmi lipsește un om cu spirit filozofic. Nimeni nu știe altceva decât de ale sale… Un singur tip mai simpatic: un adventist care a reușit să-și impună principiul lui de a nu lucra sâmbăta – și cu care am vorbit odată despre Dumnezeu și valoarea diverselor părți ale Bibliei; din păcate a fost luat ca strungar la Dărmănești, la vreo 9 km de aici, unde e alt șantier*[22]*… Acum a început un băiat să spună un basm, porcos ca celelalte, dar delicios. Uite, sunt cam 40 de oameni în acest dormitor și fiecare are săreala lui, dar de când îi cunosc aproape pe toți și le-am deprins vorbirea (foarte plastică și colorată) mă simt destul de bine între ei și dacă vreau să scriu sau să fac altceva singur, pot să nici nu-i aud, deși toți vorbesc sau țipă… În momentul de față prietenul nostru care spune basme povestește minunății despre Strâmbă-lemne, Sfarmă-piatră, Feți-frumoși și Ilene Cosânzene. Le spune colosal… Eu îți scriu totdeauna din dormitor. Să nu imaginezi niciodată alt cadru. De patru*

[22] Trebuie să spun că pe acest prieten, Mihai Ghircoiașu, Pascal l-a regăsit după aproape 50 de ani, ca vecin în cartierul nostru din marginea Drumului Taberei, iar anul trecut, de Crăciun, a venit să ne colinde cu minunatul său cor de tineri adventiști.

seri mă culc îmbrăcat la ora 11 pentru că nu avem lumină. Sunt vecin de pat cu un neamț, Bauer, care a fost în URSS deportat cinci ani și e bun camarad… În administrație nu cred că mă bagă și de fapt sunt mai mulțumit sus la stâncă. Lucrăm la spargerea unui deal de piatră pentru cale ferată îngustă, până la o mină… La ora politică răspund foarte bine… M-apucă uneori un dor nebun de tata. Gândul la el mă încurajează formidabil când sunt obosit."

Spicuind astfel din scrisorile primelor săptămâni, am omis, desigur, toate problemele practice: conținutul pachetelor expediate (ajungeau în două zile și erau absolut necesare pentru subzistență), cererile amănunțite (zahăr cubic, slănină, pateu de ficat, vitamine, *Analcid* și DDT pentru deparazitare și alte asemenea). Se implica toată familia, fiecare voia să adauge pachetului ba un borcănel de șerbet, ba un cozonac, ba o prăjitură. Iar Marta și cu mine trimiteam nu numai pachete, dar și vești de tot felul, cât puteam mai amănunțite.

De întâi mai era ziua mea de naștere și mama a venit să mă vadă, ceea ce a fost cel mai frumos dar ce mi-l putea face. Îmi vedeam de lucrările la mașina de scris care trona, atotstăpânitoare, pe masa mare de lucru și, la nevoie, „de sufragerie". Mașina era masivă, grea, extrem de solidă. Mira Gr. îmi trăsese un fir electric și un bec care se aprindea drept în stânga sus, cum scrie la carte: am pomenit-o mereu cu recunoștință. Puteam să nu mă întrerup de la lucru ceasuri întregi, dar scrisorile le scriam încă de mână, poate ca să nu fie prea clar pentru cei ce le-ar fi citit. Marta își vedea de slujbă și prin ea, cred, am primit într-o zi un bilet de teatru la un spectacol care a fost extraordinar. Eram în 17 mai, într-una din acele seri de vară în care totul pare fermecat, binevoitor, armonios; mă întorceam pe la zece și jumătate de la Teatrul Național și-mi derulam în minte, cu încântare, scenele văzute. Dar am auzit niște pași în spatele meu: era cineva care nu voia să mă depășească, dar nici să se îndepărteze prea mult.

Bineînțeles, mi-am închipuit doar că era vorba de vreun ins care voia „să mă agațe“ și am grăbit pasul; de la stația de tramvai unde coborâsem mai era foarte puțin până acasă și am ajuns destul de repede în cameră, încuind ușa pe dinăuntru cu un fel de ușurare. Cu nepăsarea și încrederea care încă domnea pe atunci, ușa din spate nu avea nici un sistem de închidere special; ușile odăilor dădeau pe un culoar în care, în principiu, din curte putea intra oricine, urcând doar câteva trepte.

Nu puteam să mă desprind de imaginile serii, de textul auzit, de inflexiunile glasurilor și m-am așezat la masă:

„*Dragul meu, pic de somn, dar nu pot să las să treacă seara asta fără să-ți scriu… Acum vin de la* Trei surori *de Cehov. Aș vrea să stau de vorbă cu tine despre piesă, dar sunt prea obosită astă seară și mâine trebuie să mă scol foarte devreme. În general mi-a plăcut mult; destule lungimi, câteva stângăcii, o atmosferă prea statică vreo două acte de-a lungul; piesa i-ar fi plăcut Rodicăi* (Aznavorian)*, care spune că idealul ei în materie de literatură (roman, teatru) e ca toate personajele să discute despre ceva și să-și spună cât mai pe lung părerile, fără să se întâmple nimic. Dar e totuși acolo un simț al vieții adevărate și al tragismului vieții interioare a fiecăruia, foarte puternic. Distribuție de zile mari: Aura Buzescu, Elvira Godeanu, Mimi Botta (surorile; Botta foarte bine); Tantzi Cocea, o parvenită țipătoare și agasantă, bine în rol; Marcel Anghelescu (bătrânel – creație rară), Băltățeanu, Beligan (rol tragic: de o sinceritate emoționantă) și alți câțiva – Fintești eanu, de pildă – mă rog, multe calități în interpretare – și ce mai, ăia care au zis că e un spectacol prost, nu stau de vorbă cu ei.*“

Am trecut la altele și am încheiat scrisoarea. Eram pe punctul să desfac patul pentru noapte, când am auzit bătăi în ușă. În picioare, îmbrăcată, am înlemnit și, cu un reflex curios, am stins lumina.

O voce masculină care se voia calmă mi-a declarat:

— Suntem de-aici de la circă, am vrea numai niște informații.

Circumscripția de miliție era într-adevăr la colț – dar la unsprezece noaptea? Indivizii, care păreau să fie doi, au continuat să-mi ceară să le deschid, pe un ton mai degrabă rugător. Poate că nu era în interesul lor să trezească toată casa, dar ideea asta mi-a venit mai târziu. Atunci, tot ce aveam în gând era că încuietoarea de la ușa noastră era atât de slabă, încât Pascal o deschidea uneori în joacă, doar împingând cu umărul. Aproape îmi auzeam inima bătând, dar nu le mai răspundeam nimic.

După alte insistențe, vocea mi s-a adresat numindu-mă „doamna Cosma".

— Nu sunt doamna Cosma, am spus eu aproape reflex, deși azi îmi pare rău. Ce treabă aveam eu să-i lămuresc? Rezultatul ar fi fost același, dar i-aș mai fi ținut puțin în șah. În ultimii ani m-am tot întrebat de ce toată lumea deschidea ușa celor veniți în toiul nopții să-i aresteze. De ce nu puteau să vină ziua, pe lumină și în văzul tuturor, în loc să profite cu lașitate de ținuta de noapte a victimelor, brusc trezite și năucite de somn? Și tot în ultimii ani, am citit că a nu deschide ușa era socotit o formă de împotrivire la executarea legii.

Indivizii s-au îndepărtat de la ușa mea și s-au așezat în fața celei alăturate, cea a holului de la intrare, pe care dădeau odăile Martei, a lui tante Aline și a domnului Koșca. Doream cu intensitate ca nimeni să nu deschidă, dar am auzit curând vocile ultimilor doi.

După zgomote, am înțeles că începuse o percheziție. De partea asta a glasvandului era un covor, așa că nu vedeam nimic. Am perceput doar glasuri și zgomote confuze. Au durat câteva ceasuri și la un moment dat ele au încetat. Poate plecaseră? Frântă de oboseală, am adormit.

Pe Marta am văzut-o doar la ziuă. Tante Aline nu mai era. Domnul Koșca ne-a spus că n-o lăsaseră să-și ia decât haine de vară, ceea ce putea să însemne că n-o s-o țină mult. Lucrurile sunt destul de vagi în mintea mea. De curând, Marta mi-a spus

că, în camera ei, se îmbrăcase ea însăşi pe întuneric, convinsă că urma ea la rând. Ştia bine de ce.

Cu câteva săptămâni în urmă, Biblioteca Engleză, care nu fusese închisă odată cu celelalte institute de cultură străine, anunţase că va prezenta filmul (în culori!) realizat cu ocazia Olimpiadei care avusese loc în 1948 la Londra, prima oară după război şi după o lungă întrerupere. Pe atunci, un asemenea film era o noutate absolută şi sportul părea încă a nu avea nici un subînţeles politic. Tante Aline căpătase o invitaţie cu două locuri şi o luase cu ea pe Marta. Biblioteca se afla în Piaţa Rosetti. Se întorseseră pe bulevard, pe jos; după vreo câteva sute de metri, la întretăierea cu Calea Moşilor, fuseseră legitimate de doi tineri fără uniformă, dintre care unul notase pe un carnet numărul buletinelor lor de identitate. Pe atunci se făceau des asemenea controale, dar păstrarea în scris a acestor informaţii i se păruse Martei îngrijorătoare, şi a avut dreptate. Cum putem înţelege faptul că ea a scăpat? Singura explicaţie rămâne cea a vârstei foarte tinere şi poate a înfăţişării ei fragile şi foarte copilăreşti. Cel puţin asta e interpretarea pe care o adoptăm astăzi, din cumplita nevoie umană de a da lucrurilor un sens.

Numai după câtva timp, întâlnindu-se la Canal cu alte persoane, tante Aline şi tot grupul care văzuse acest film şi-au dat seama care le era vina. Ca şi ceilalţi, ea a fost „*încadrată într-o colonie de muncă pe o perioadă de şase luni*“ pentru „*manifestări duşmănoase*“*,* după cum reiese dintr-un răspuns dat la cererea mea în luna martie 1994, 44 de ani mai târziu, de către Ministerul Justiţiei, Direcţia Instanţelor Militare. Evident, formula „manifestări duşmănoase“ poate fi aplicată oricând şi oricui.

Camera Alinei a fost rechiziţionată şi atribuită unei persoane străine, împreună cu baia care ne fusese comună şi acum îi slujea de bucătărie nou-venitei. Domnul Koşca şi-a păstrat un timp cealaltă odaie şi chiar şi-a făcut rost de un serviciu, probabil pentru scurtă vreme, căci şi acea încăpere a fost curând rechiziţionată şi atribuită unei perechi fără copii. S-a regăsit cu Aline odată

cu întoarcerea ei de la Canal, dar el avea să moară după puțin timp în provincie, nu mai știu unde și nici în ce împrejurări. Conacul de la Ludești, pe care îl cumpărase de la Aline, a luat foc în vreun fel și a ars până în temelii.

*

Nu i-am ascuns lui Pascal cele întâmplate. I-am scris că „*tante Aline s-a îmbolnăvit de aceeași boală ca și tatăl tău*". Comentariul lui a fost sobru: „*Chestia cu tante Aline m-a stupefiat. N-am ce spune. Curaj!*" În scrisori continuă să se bucure de munca fizică în aer liber, dar cere cu insistență o Biblie de format mic, de care Marta i-a făcut rost curând. De 23 mai, care era aniversarea mamei, m-am dus la Oltenița să-mi văd părinții.Trebuia o autorizație, fiindcă era o regiune de graniță, dar am obținut-o ușor. Regăsirile, în acele condiții, aveau un gust dulce-amar pe care mi-e imposibil să-l redau.

În acea lună a început lectura mea din cartea de *Cugetări* a lui Blaise Pascal, o îndeletnicire care a rămas constantă, pentru mine, vreme de câțiva ani, chiar dacă între timp interveneau desigur alte texte. Până în ziua de astăzi, acest autor de geniu ocupă unul din primele locuri în lista admirațiilor mele. Felul în care textul lui te obligă să-ți extinzi punctul de vedere, să-ți înalți atenția pe un plan superior tuturor celor pe care te aflaseși până atunci este fascinant. Nu ți se cere nici un efort, ești purtat în sus ca în zbor. În acea vară l-am cercetat atent și pe Montaigne, dar cu toată admirația pe care mi-o suscitau finețea și moliciunea catifelată a stilului său, i-am rămas mai puțin recunoscătoare. Montaigne, îmi spuneam eu, e un autor pentru oameni fericiți. Aceia îi pot gusta înțelepciunea, detașarea, farmecul. În perioade grave, ai nevoie de o hrană mai consistentă. Capitolul pascalian intitulat „Misère de l'homme sans Dieu" este exact ceea ce-ți trebuie ca să-ți împaci sufletul cu inevitabila suferință. Tot ce ai citit până atunci îți pare superficial, poate interesant, poate abil, dar cu prea puțină substanță. În afară de problema

credinței, cel ce scrie este și un stilist fără rival și formulele lui lasă în memorie urme adânci, parcă dăltuite. Seară de seară, câte o frază, două din acel text inepuizabil restabileau în mintea mea proporțiile exacte ale întâmplărilor omenești.

Poate că un rol a jucat, în fascinația pe care a exersat-o asupra mea, și cărticica anume în care-l descopeream. Era de proporții potrivite, încăpea bine în palmă și legătura ei în piele era foarte fragilă. Făcuse parte din lucrurile aduse de mama din casa lor și era un exemplar din veacul al XVII-lea, ediția a treia, cea unde apărea pentru prima oară textul surorii autorului, Gilberte Périer, care-l îngrijise cu dragoste și ne vorbește nu doar despre boala sau opera lui, ci și despre firea și existența lui omenească. Ortografia vremii, petele ruginii pe hârtie, scriitura tipografică veche în care, de pildă, U majuscul este V și tija subțire și prelungă a *s*-urilor se pleacă asupra literei următoare ca o ramură de salcie, toate la un loc îmi păreau că mă apropie de omul viu, cel care fusese un geniu și în fizică, și în matematică, și în literatură, și totuși suferise ca oricare dintre noi. Cărticica a fost vândută de tata Bibliotecii Academiei în anii ’60; acela este locul ei, dar am rămas profund recunoscătoare sorții că mi-a fost dat să mă apropii în acest fel privilegiat de celebrul text. Îl am acum complet în odaia mea, în ediția Brunschvicg și totuși uneori, pomenindu-l, îmi apar în fața ochilor mai întâi acele pagini vechi, ce călătoriseră spre mine timp de aproape trei sute de ani.

Nu demult, în casa unui prieten elvețian și bibliofil, am putut să văd facsimilul manuscrisului original, tot atât de surprinzător ca și cuprinsul lui. Sunt bucăți mari de hârtie alb-gălbuie, groasă, cam de lățimea alor noastre, dar de două ori mai lungi: scriitorul însemna pe ele sau pe altele, mai mici și de forme variate, gândurile care-i treceau prin minte și le punea apoi în pungi diferite, ceea ce reprezenta un fel de clasament provizoriu. Marea lucrare a rămas neterminată. Moartea nu se sfătuiește cu noi și nu ne face hatâruri.

*

Din Comăneşti, scrisorile recrutului nostru continuau să sosească în ritm ordonat, aşa cum fuseseră scrise. I se dădeau acum şi însărcinări artistice, să înjghebeze un cor, să transcrie pe trei voci *Internaţionala*, imnul sovietic şi imnul republicii. Dar surpriza absolută avea să sosească abia la sfârşitul lui mai:

„*Am o noutate să vă anunţ: de ieri sunt elev-normator şi munca mea dragă cu lopata sau cu roaba s-a dus… Munca mea e acum numai cifre şi înmulţiri şi adunări, de dimineaţa până seara. S-a dus şi plaja mea minunată de dimineaţă, s-au dus şi oamenii simpli cu care lucram sus la terasament. Acum mă ţin tot timpul după normator, căutînd să-i fur meşteşugul şi fiind înjurat de băieţi (ca toţi cei care trec la munca intelectuală, de altfel). Sunt însă oarecum mai liber… Începe a-mi fi silă de atîta vorbărie despre mine, şi aşa de superficial!… Sufletul stă aici şi se întăreşte ispăşind. Nu mă mai ajută nici o carte (amintirea cărţii nu se poate compara cu cartea însăşi). N-am alţi prieteni decît dealurile şi cerul… Tonul acestei scrisori e destul de idiot, dar să nu credeţi că e totdeauna aşa. Luni după-masă de pildă, am rîs vreo 5-6 ore la rînd pentru că ne-a apucat o ploaie zdravănă şi ne-am refugiat într-o casă părăsită şi ce mi-au auzit urechile acolo, să nu mă întrebaţi.*“

Am tot amânat scrierea acestor amintiri, pentru că îmi închipuiam că ele vor fi doar o retraversare a infernului. Dar, pe măsură ce imaginile din acel timp se redeschid ca nişte corole proaspete, mă cuprinde o fericită nostalgie a tinereţii. Când mă las învăluită de ea, îmi dau seama că, pe atunci, suferinţa cea mai grea a fost a generaţiei părinţilor noştri. Unii dintre supravieţuitorii ei nu gândeau însă aşa. Îmi aduc aminte cum ne spuneau: „Ei! noi cel puţin avem amintiri. Am trăit liniştiţi, am călătorit, am văzut lumea… Voi nu aveţi nici măcar ce să vă amintiţi, şi cine ştie ce vă mai aşteaptă.“

Aşa se vedeau lucrurile atunci, şi aşa avea să fie multă vreme. Dar viitorul este cu atât mai misterios cu cât suntem mai convinşi

că-l putem construi noi înșine. El are culori pestrițe și schimbătoare, ca pasărea paradisului. Măsura în care-l putem modela este o problemă de libertate, iar astăzi, în fața micului număr de ani care-mi mai stau în față, îmi spun că libertatea și sensul pe care i-l dăm se află totdeauna în centrul vieții noastre. Libertatea interioară este accesibilă și condamnaților la moarte, deci nouă tuturora. Totul e să n-o facem să depindă de cea exterioară, asupra căreia avem mai puțină putere. Limita extremă a libertății pierdute o atingem rar, este cea în care ne aflăm sub tortură, dar atunci situația intră în categoria martirajului și trebuie gândită separat.

Dintre toți cei pe care i-am cunoscut mai de aproape, cel care, în generația noastră, a realizat cel mai deplin separarea între libertatea interioară și situația impusă de destin este Mircea. În acea vreme, el avea asupra noastră, a tuturora, o superioritate necontestată. Pascal îi atribuia un rol de model apropiat de cel al maestrului său, Mihail Jora. Scrisorile lui Mircea către Pascal au fost puține (el era la Medicină în ultimul an) și într-un fel inexplicabil s-au pierdut, poate tocmai pentru că, citite și răscitite, au avut un tratament aparte. Eu am păstrat de la el un singur bilețel, despre care va veni vorba mai târziu și pe care-l știam pe dinafară.

Așadar, Pascal era acum normator și avea să îndeplinească această funcție multă vreme: „*Aici fiecare săptămână are un punct mult așteptat: baia, și un capac: ziua de Duminică. De fapt, de când sunt la munca intelectuală nu mai am atâtea motive să aștept baia. Praful, sudoarea, noroiul sunt lucruri mult mai rare acum… M-am obișnuit cu noua mea întrebuințare aici și deși nu mai este așa de sănătoasă ca munca cu lopata, îmi este totuși folositoare. Ieri, de pildă, am avut cinstea să-l încui pe normatorul șef al șantierului. Norocul meu în treaba asta a fost predilecția mea pentru geometria în spațiu, singura ramură a matematicei pe care am înghițit-o de bunăvoie. Ăștia sunt convinși pe aici că eu am mai făcut «o școală în București».*“

În ziua de 11 iulie, o duminică, m-am dus singură la Comănești. Drumul cu trenul se făcea noaptea și dura 7-8 ore. Mi-a plăcut regiunea, mi-au rămas în minte culorile blânde ale vegetației și imaginile severe ale locuinței curate, dar extrem de sărace ale celor care m-au găzduit, un miner și soția lui. În Comănești era o mină de cărbuni pe care Pascal avea s-o viziteze un an mai târziu: se lucra la o adâncime de 800 de metri și vagonetele erau trase de cai orbi, care nu ieșeau niciodată la suprafață. Acea scurtă vizită mi-a precizat cadrul de viață al lui Pascal, dar, spre deosebire de el, care s-a bucurat de revedere, mie mi s-a părut mai greu să mă reobișnuiesc, la întoarcere, cu singurătatea.

*

Din fericire, n-am avut timp să mă auto-compătimesc. Cu cinci zile înainte, fusesem acceptată într-o perioadă de probă de 14 zile la fabrica de cauciuc Zorile din comuna Jilava.

De fapt, oferta mea, ca și cele care mai zăceau în alte câteva locuri, privise un post în București, semnalat de o fostă colegă de clasă și aflat în eșalonul superior al acelei întreprinderi: fabrica Zorile se afla însă, cum aveam s-o înțeleg, într-o nevoie cronică de salariați, pentru că pe atunci toți cei care lucrau în ea n-aveau altă speranță de realizare socială, nu visau un succes mai răsunător decât să fie transferați în capitală. Toate se explicau după ce făceai prima oară drumul până acolo. Și totuși oferta mea fusese dezbătută, pare-se, destul de temeinic și nu se hotărâseră s-o accepte – în principiu – decât în momentul în care un evreu foarte simpatic, pe care l-am cunoscut mai târziu, exclamase cu sinceră uimire: „Dar ce-a făcut copilul ăsta, a omorât pe cineva, ce-a făcut anume?“

Fabrica, devenită mai târziu un combinat și integrată unui cartier industrial, se afla atunci în plin câmp, la 4 km depărtare de ultima stație a tramvaiului 17. Nu știai niciodată cum vei acoperi această distanță: cu autobuzul cu care soseau spre piețele

capitalei, din jumătate în jumătate de oră, lăptăresele cu donițele pline și vânzătorii de roșii, sau într-unul din camioanele cu sau fără prelate ale fabricii, în care ne înghesuiam în picioare în bătaia vântului, sau pur și simplu mergând pe jos, ceea ce, vara, era de departe cea mai plăcută soluție. N-ar fi fost cine știe ce pentru cei ce locuiau pe șoseaua Giurgiului; pentru mine însă, care până la acea stație aveam de traversat jumătate de oraș, era cu adevărat greu.

Dar n-aveam de ales și, cu experiența vechilor mele eșecuri, m-am purtat exemplar în perioada de probă și cât am putut mai bine după aceea. Acel mic loc în schemă, plătit la început cu 7 888 lei pe lună și, la sfârșit, după a doua stabilizare, cu 450, a fost ancora mea de salvare, mijlocul prin care am subzistat și am putut întări pentru toată familia dreptul de a locui în București; a fost o școală de viață, o extraordinară ocazie de a cunoaște oamenii, de a înțelege structura noii societăți și, în sfârșit, mi-a prilejuit câteva prietenii de-o viață, unul dintre cele mai prețioase daruri pe care ți le poate face soarta.

Am crezut că voi mai regăsi niște martori ai acelui timp, împreună cu care am fi depănat amintiri și reconstituit imagini, fărâmă cu fărâmă, dar, vai!, am așteptat prea mult. Nu mi-am dat seama că eram atunci una dintre cele mai tinere angajate ale fabricii și că astăzi am împlinit șaptezeci și șase de ani. Peste vară, am regăsit două supraviețuitoare, pe atunci încă mai tinere decât mine, și am început să depănăm nume: — Dar cutare? — A murit de mult… — Dar celălalt? — Și mai de mult! — Dar cel pe care-l chema…? — Acesta e în străinătate, se pare că mai trăiește, dar nu mai știm nimic de el… Dar fata aceea blondă și drăguță? — O! Ea s-a sinucis, a fost o întreagă poveste…

Poveste, într-adevăr, atâta rămâne după noi! Ceea ce scriu este tot un fel de poveste, deși încerc cu atâta grijă să-i verific datele, s-o leg cât mai strâns de realitatea celor ce s-au petrecut. Încerc să le păstrez sensul – curgerea și tot ce pot cuprinde din înțelesul lor – și de nenumărate ori mă copleșește nu atât dispariția,

sau moartea, sau uitarea, ci densitatea vieții din ele. Destinele celor din jurul meu au fost aspre, unele relativ mai ușoare, altele deosebit de tragice. Sensul războaielor, sensul revoluțiilor, rostul suferinței, rostul nostru aici – toate aceste întrebări par uneori a căpăta răspunsuri, dar a doua zi ele răsar din nou.

Mi s-a dat un loc într-un birou, o masă și o mașină de scris Olympia cu carul mare. Era excelentă și datorită dimensiunilor ei am ajuns, în timp, să înțeleg cam tot ce se petrecea în acea întreprindere. Băteam la ea cifrele de plan, situația producției, schema de organizare cu toate salariile, fără să mai vorbim despre listele de prime și listele de concedieri. O lume aparent unitară care reproducea, la o scară mică, situația industrială a țării. Era, de fapt, pasionant. Dar era și foarte mult de lucru. Exista o singură altă dactilografă, specializată mai ales în corespondență. Întreprinderile erau atunci socotite de gradul 0, I, II sau III, după numărul de salariați și complexitatea proceselor de producție. Cele sub 500 de salariați erau de gradul III (Zorile numărau 492) și aveau salariile cele mai mici. Uzinele Republica, de pildă, erau de gradul zero.

Cu doi ani în urmă, până la naționalizare, fabrica se numea Mira, în cinstea fiicei patronului, parcă pe nume Feinsilber, și din vechiul personal rămăseseră încă destul de mulți. Unii erau funcționari de tip vechi, foarte ordonați și exacți în îndeplinirea îndatoririlor, alții, tehnicieni pricepuți, ingineri mecanici, achizitori și așa mai departe. Acestui strat mai vechi i se adăugaseră aluviuni noi: printre funcționari, o mulțime de tineri, printre tehnicieni, o sumă de specialiști care lucraseră independent, foști patroni de ateliere de vulcanizare de pildă, iar printre muncitori un număr important de locuitori din Jilava, care veneau la lucru cu oarece regularitate iarna, dar în sezonul cald dispăreau subit câte două, trei săptămâni, ocupându-se, de pildă, de culesul roșiilor. Toate astea aveam să le aflu treptat, pe îndelete.

Eram vreo cinci persoane în acel birou, dar practic n-aveam nici o secundă liberă. Mi se aduceau diferite texte sau situații,

una după alta, pe care le stivuiam în dreapta mașinii și le treceam în stânga după ce le copiam. Într-o dimineață, cam după vreo săptămână, am perceput un fel de agitație și mi s-a spus: „Vine tovarășul director, așa face el uneori dimineața, trece prin toate birourile."

Eu mi-am văzut de treabă; el a intrat într-adevăr în biroul de alături, apoi la noi, unde a zis „Bună dimineața!" pe un ton aproape amical. A dat mâna cu șeful biroului, a trecut pe la ceilalți și s-a oprit în spatele meu, urmărindu-mă în tăcere cum scriam. Apoi m-a bătut pe umăr părintește și a zis răspicat, cu glas tare:

— Ei, nu-i nimic! Munca regenerează!

După care a plecat spre alt birou.

La nimic nu mă așteptam mai puțin decât la această declarație. Bineînțeles că nu m-am mișcat de la locul meu și nici n-am comentat-o vreodată cu nimeni, deși în mintea mea am răsucit-o de nenumărate ori. Era o declarație bine intenționată și conținea o încurajare. Dar era evident că, în mintea acelui om, eu eram atinsă de o boală gravă, de care din fericire aveam șanse să mă vindec. „Originea nesănătoasă" nu era pentru el o figură de stil, o imagine goală, ci o realitate cât se poate de concretă.

Eustațiu Constantinescu era, sau fusese, un muncitor luminat, un om absolut corect, o fire sensibilă și generoasă. Probabil că tocmai acele însușiri îl făcuseră să asimileze atât de adânc noua doctrină. Nu știu să fi făcut rău cuiva în chip intenționat, și câteva luni după aceea a și fost avansat, dându-i-se să conducă o direcție generală din Ministerul Industriei Ușoare, de care depindeam. Mult după acea dimineață, s-a întâmplat odată să mă ia cu mașina spre oraș. La Zorile exista un singur automobil, vechi de dinainte de război, cel al direcțiunii, care ducea și aducea din oraș pe conducătorii întreprinderii, directorul, inginerul-șef și șeful contabil. Mai era un tânăr strungar care avea o motocicletă. Aceste două vehicule, împreună cu camioanele care cărau mărfurile, și pe noi de două ori pe zi, erau singurele

mijloace de transport motorizate ale fabricii. În ziua în care am fost poftită în mașina care, cine știe din ce pricină, era goală și mergea spre oraș, am stat de vorbă cu Eustațiu Constantinescu și am aflat că era pictor amator. Bucuria lui era să-și întrebuințeze duminica pictând sau vizitând muzee, iar pictorul său favorit era Andreescu. Trăsătura asta dădea personajului un relief deosebit. O ultimă întâmplare, care-și are locul mai târziu, va completa acest portret, cu oarecare folos, cred, pentru cei care au pasiunea de a înțelege.

*

Imaginile lăsate în memorie de primele săptămâni de mers la slujbă sunt confuze. Eram atât de obosită, încât principala mea problemă era să rămân trează. Mai surveniseră și niște lucrări de mașină acasă, pe care nu-mi puteam permite să le refuz. După cele 12 ore de fabrică, unde era câte o ședință în fiecare zi, începea o a doua tranșă de lucru, așa încât pe la zece seara mă prăbușeam brusc în somn, până la următoarea sonerie a deșteptătorului.

Scrisorile mele către Pascal se răriseră, dar în cea din 16 iunie apare o știre concretă: „*Tata a venit de la Oltenița cu o știre proastă, anume că unchiul* meu *Ionel* (subliniasem pentru că Pascal avea și el unul) *a plecat și el înspre tante Aline și ceilalți… Astă seară tata s-a întors la Oltenița. Nu știu bine nici unde a dormit, nici ce a făcut. Era agitat și nervos. Am vrut să-i scriu mamei, dar n-am putut.*“

Unchiul Ionel, fratele mai mic al tatei, era unul din acele personaje fanteziste, frivole și ușor neliniștitoare fără de care viața oamenilor ar fi apăsată de un enorm plictis. Chipeș, mare amator de risc, plin de umor și iubitor de toate deliciile vieții, nu suportase nici o disciplină, nici măcar pe cea a liceului pe care l-a abandonat fără regrete în plină adolescență, spre dezolarea familiei. În ciuda unei mari rezistențe fizice, a unei memorii impresionante și a unei capacități de concentrare pe măsură, nu pare a fi ambiționat altă consacrare decât titlul necontestat

de cel mai bun jucător de poker al orașului. N-avea copii și soția sa îl adora; câtă vreme au avut bani, s-au răsfățat unul pe altul, certându-se și împăcându-se într-o continuă bună dispoziție, ca în joacă. Mai bine decât ei nu știa nimeni cum s-ar putea întrebuința în chip plăcut ziua următoare, fără exces și fără a supăra pe nimeni. Le plăcea să fie eleganți, iar când mergeau la București, unde trăgeau la hotelul Union, o țineau din spectacol în spectacol. Oricare ar fi fost, în ochii Partidului, motivația acelei prime arestări a lui, era ușor să percepi antagonismul radical între structura lui psihică și ordinea constrângătoare a noului sistem.

Cam tot atunci, Marta îi comunicase lui Pascal o știre asemănătoare privindu-l pe Dimitrie Grefu, care fusese cel mai tânăr secretar al tatălui lor. Mai apropiat, ca vârstă, de ei doi decât de maestrul său, Mitică Grefu se arătase extrem de drăguț cu noi toți de când lucrurile deveniseră atât de grele; se mai întâmplase ca el și soția sa să locuiască pe același palier cu vărul meu Dodel, și între cele două perechi se legase o prietenie dintre cele mai trainice. Nimeni nu vedea nici un sens în aceste arestări și așa se și explică reacția lui Pascal: „*Vestea cu unchiul Ionel m-a lăsat oarecum la fel de mirat ca și celelalte asemănătoare, dar am primit-o cu mai mult calm. Ce vrei, m-am obișnuit și ne-am obișnuit. Îmi pare extrem de rău pentru el.*“

În scrisorile Martei către Pascal găsesc imagini mai luminoase, colorate cu un fel de duioșie. Primele sunt legate de botezul lui Ocu, cel de-al doilea fiu al lui Camil. Ceremonia a avut loc la Biserica Albă și nașă a fost Marta, pe care o mai cheamă și Octavia. La un moment dat, în timp ce preotul slujea, Camil a luat copilul și mi l-a pus scurt timp în brațe, explicându-mi că ținea să-l facă părtaș și pe Pascal, prin mine, la acel mister. Asemenea gingășii făceau parte din firea lui Camil și m-au impresionat întotdeauna.

Apoi, Marta a avut o inspirație neașteptată și, în timpul primului ei concediu, a închiriat pentru zece zile o cameră la

Comăneşti, ca să stea mai mult cu fratele ei. Primeam veştile lor cu extremă fericire. Marta îşi luase de citit şi de scris, încerca să traducă din Rilke, dar mai ales îi gătea lui Pascal, care-şi petrecea cu ea sfârşitul după-amiezii. Fratele şi sora s-au iubit totdeauna foarte mult, iar această reapropiere le-a făcut bine amândurora. Marta îmi explica îndatoririle lui Pascal, care erau să înregistreze munca fiecărei echipe şi să întocmească, la sfârşitul lunii, situaţia generală a sumelor pe care şantierul Sovromului urma să le plătească Armatei. Era plină de admiraţie pentru felul în care îşi îndeplinea misiunea, dar şi speriată din când în când: „*Fumează 20 de Naţionale pe zi şi înjură îngrozitor.*"

În sfârşit, la reîntoarcere, Marta a înregistrat un succes esenţial, obţinând hârtia de repartiţie definitivă asupra odăii în care locuia împreună cu madame Marie. Trăisem cu spaima evacuării lor câteva săptămâni şi când, după nu ştiu câte drumuri şi o recomandare ultra-elogioasă de la acel Institut al Academiei unde lucra ea, Marta şi-a văzut înregistrată încăperea pe numele ei, a fost ca un dar al destinului pentru noi toţi.

Între timp, ne parveniseră ştiri de la tante Aline. Au fost mai întâi o carte poştală sau două, conţinând diferite cereri de haine şi alimente, la care noi şi prietenele ei am răspuns trimiţând pachete şi bani. Apoi, printr-o persoană curajoasă, ne-au sosit şi două scrisori libere, pe care tante Aline ne recomanda să le rupem. Aşa am şi făcut, nu fără a le fi copiat mai întâi stenografic într-un caiet al meu, de pe care transcriu aici o parte:

„*Dragii mei, vă scriu pe ce am putut găsi printre pachetele mele. E teribil ce muncim. Am fost la aranjat lemne în vagoane, apoi la vagonete cu pământ. Acum de o lună la spălat rufe. Şaizeci de cearceafuri pe zi şi călcat tot atât. Aceasta e norma şi de nu se face, vai… Aici cheltuim foarte mult cu mâncarea. Cumpărăm de la un magazin, aşa mai pe ascuns, căci altfel din cartofi şi fasole nu ieşim de când am plecat… Nouă ni se spune că la Canal se contează la jumătate şi la 23 august ieşim. Tot vorbe… Cei cu doi ani şi cu vini mai mari pleacă dacă se intervine.*

Pe mine m-au evidențiat cu numele, în public, ca perfectă muncitoare și spălătoreasă!! Și tot văd că stau aici. Și am pedeapsă pentru cinema de șase luni și am trecut de jumătate. Depinde de Securitate… V-am mai trimis o scrisoare tot prin același mijloc. Cred că ați primit-o, în care vă spuneam iadul ce e aici. Azi leșină una, mâine alta, dar nu le pasă. Au fost zile unde au fost și 20 de bolnave. Cu tuberculoză mergi la piatră. E ordinul dat…"

În pasajele absente, biata tante Aline înșira sugestii care mai de care mai absurde, cum ar fi fost să întrebăm pe doamna cutare (cu stradă și număr), cum a procedat ca să fie liberată mai devreme, sau să mergem la cutare sediu al Securității, ba chiar să încercăm să ajungem, printr-un lanț al slăbiciunilor cum fuseseră cele din tinerețea ei, „*la Teohari*"[23]. Evident, am distrus acele pagini cu multă convingere.

*

„*Dragii mei,* începe o scrisoare a mea către Marta și Pascal, în timpul cât erau împreună la Comănești, *întâi de toate aștept să vă minunați de calitatea hârtiei și de faptul că vă scriu pe ea; n-am descoperit-o într-un fund de sertar, n-am șterpelit-o de la birou, n-am primit-o cadou, am cumpărat-o cu 1,20 bucata de la un vânzător cu rămășițe de mentalitate mic-burgheză care a vrut să-și menajeze vechea clientelă. Păcat însă că nu mi-a dat prea multă. În orice caz am acum pentru corespondență…*"

Hotărât lucru, cantitatea obținută a fost foarte mică de vreme ce în teancul de scrisori din acel an se află doar câteva care să fie așternute pe un suport prezentabil. Toate celelalte au un aspect astăzi neverosimil. Hârtia ia toate formele posibile, e galbenă și se scămoșează, e ruptă de multe ori din caiete și scrisă ba cu stiloul, ba cu peniță care zgârie sau împroașcă cerneală și, de foarte multe ori, cu creionul. Era vremea când chiar și

[23] Teohari Georgescu era ministru de interne în acea veme.

corespondența oficială se redacta pe jumătăți de pagină. În schimb, se îngrămădeau în dulapuri „situații“ și „tabele“, botezate popular „cearceafuri“, cu interminabile șiruri și coloane de cifre. Acestea trebuiau neapărat să corespundă în colțul din dreapta jos, adică totalul vertical să fie același cu cel orizontal în acel punct – dar nu prea era nevoie să aibă vreo legătură serioasă cu realitatea. Lică Herșcovici, responsabilul cu aprovizionarea, se lua cu mâinile de păr. „Uită-te și tu ce scrie aici! Stoc la 31 decembrie 1955! Păi nu sunt nebuni? Cum să știu eu cât o să am peste cinci ani în magazie?“ Realismul lui viguros venea inutil în contradicție cu ideologia. Era primul nostru contact cu economia planificată și trebuia să-i facem față. Se zvonea că, în nu știu ce minister, cifra totală a necesarului de sare prevăzută ar fi ajuns pentru toată economia națională. Sau poate erau vorbe. Eu nu mă pronunțam și copiam conștiincios la mașină tot ce mi se dădea. În seara de 9 august, la zece și jumătate, îi scriam lui Pascal: „*Sunt aici în perioadă de fierbere. Am sosit acasă direct de la fabrică acum trei sferturi de oră. Mi s-a prezentat ieri o țidulă spre iscălire: «În vederea predării în termen a Planului Cincinal, programul de lucru va fi 7 dim.–7 seara, pentru tov. notați mai jos.» Dintre care fac parte. Asta până la 17 august.*“

Probabil că în acea vreme s-a întâmplat ca tovarășul Bondar, un inginer de vreo 30 de ani care era, dacă nu mă înșel, responsabil cu planificarea, să-mi ceară să vin într-o seară la zece și să bat sub dictarea lui cifrele de plan, până a doua zi dimineața. Pe atunci nu-mi puteam permite să refuz nimic și astfel m-am pomenit, pe o noapte de vară fără lună, într-un autobuz aproape gol care m-a lăsat singură în câmp, la vreo 200 m de fabrică. Mi se făcuse inima cât o pietricică și-mi țineam ochii pironiți pe becul minuscul care se legăna în depărtare, deasupra porții, ca un far; mi-era mai ales frică de câini. Portarul care moțăia m-a privit mirat, dar am traversat vitejește curtea asfaltată, acum pustie, și am urcat scara spre etajul întâi, unde erau birourile.

Trebuie să spun de la bun început că tovarăşul Bondar nu avea nici o intenţie necuviincioasă, fiind sincer înspăimântat la gândul că, a doua zi, nu va putea preda „situaţia producţiei“ încheiată. Nu ştiu dacă voia să se afirme sau îi era doar frică să nu fie sancţionat. Am trecut cu mirare pe culoarul gol pe care se înşirau, de o parte şi de alta, cele de două ori şase birouri pe care le cunoşteam prea bine, telefoanele, financiarul, vânzările, cadrele, contabilitatea, planificarea, cabinetul directorului şi aşa mai departe, toate acum neverosimil de tăcute. În prima mea zi de lucru mă izbise aspectul negricios al locului, pe care nu ştiusem să mi-l explic; acum ştiam că în structura cauciucului intră multe substanţe neplăcute sau rău mirositoare, cea mai dezagreabilă fiind negrul de fum, care era răspândit peste tot: e un praf extrem de fin şi un pic gras, care aderă ca un lipici pe toate suprafeţele. În noaptea aceea birourile, lipsite de vânzoleala din timpul dimineţilor, păreau cu deosebire murdare. Ne-am apucat să lucrăm; la unsprezece au plecat din fabrică cei din schimbul doi şi au intrat cei puţini din schimbul trei: întreprinderea nu-şi putea permite să întrerupă arderea cuptoarelor. O vibraţie surdă, îndepărtată, venea dinspre hala mare, care se afla sub noi şi se prelungea în afară, pe o suprafaţă mult mai întinsă.

După ora două a fost vizibil că nu puteam continua; mi se închideau ochii între o clapă şi alta, iar tovarăşul Bondar a avut ideea, ca să mă trezească, să-mi arate fabrica. Îi sunt recunoscătoare şi acum. Am coborât împreună şi am trecut atent pe lângă toate maşinile, din secţie în secţie, el explicându-mi câte ceva despre cele la care se lucra; îmi pierise somnul cu totul şi deschideam ochii cu patimă, ca să nu pierd nimic.

Mă obişnuisem cu chipurile muncitorilor, mânjiţi cu negru de fum pe faţă şi pe mâini şi pe care-i vedeam mai ales în ziua de salarii, dar şi alteori, când aveau câte o treabă pe la birouri. Nu-i văzusem însă niciodată în plin lucru şi spectacolul din acea seară mi s-a părut a fi unul de infern. Culoarul birourilor comunica printr-o uşă cu hala de la parter, spre care cobora, după un

palier, o scară răsucită de metal. De pe palier însă, puteai cuprinde cu privirea aproape întreaga activitate. Și nu era vorba numai de privire, era o percepere totală, în care intrau luminile, umbrele, formele, dar și mirosurile și zgomotele de tot felul care însoțeau munca. În anii următori am revăzut adeseori hala și am străbătut-o cu piciorul, dar acel tablou nocturn a rămas pentru mine mai viu decât oricare, mai ales după ce i s-a adăugat vizita noastră la alte secții și la secția cazane, unde fochiștii arătau cu adevărat, printre flăcările înalte, ca niște draci.

De pe palier am urmărit o scenă pe care nu sunt sigură că voi reuși s-o descriu așa cum am văzut-o. Fabrica producea diferite mărfuri industriale, dar mai ales tuburi și furtunuri de diferite diametre, de la furtunurile de aragaz până la tuburile cele mai groase, cu nu știu câte inserții de pânză. În acea noapte se muncea la scoaterea unui asemenea tub de pe dorn. Dornul era un fel de drug cilindric de metal, lung de câțiva metri și cu o secțiune cam cât o farfurie mare, iar tubul fusese construit pe el prin aplicații succesive de cauciuc fierbinte și de benzi de pânză, până la grosimea voită. Acum tubul trebuia desprins de pe dorn și pentru asta două echipe de câte trei-patru bărbați, mânjiți de funingine și goi până la brâu, căci în august temperatura fierbinte din sală era de nesuportat, trăgeau în direcții inverse, unii de dorn și alții de tub, opintindu-se, după niște comenzi care semănau cu cele de la ambarcațiunile sportive. Atâta doar că nu era un sport, ci doar un efort foarte mare, apa șiroia pe ei și la fiecare comandă se câștigau câțiva centimetri, după care efortul trebuia reluat. Imaginea amintea desenele ce zugrăveau începuturile industrializării în atelierele secolului al XVIII-lea, când s-au născut ideile socialiste și trebuie să spun că nicicând acestea nu mi-au fost mai aproape. Mi se părea neverosimil ca unii oameni să le impună altora să-și câștige viața în acest fel sau, dacă da, ar fi trebuit plătiți regește și să se inventeze cât mai curând alte soluții tehnice, alt mod de lucru, alte condiții de viață…

La reuniunea recentă pe care am pomenit-o, cu cele două „supraviețuitoare“ din care una a rămas să lucreze multă vreme

în același sector, le-am povestit reacția mea din acea seară și ea mi-a spus cu tristețe:

— Și acuma se face la fel…

Mica fabrică a dispărut de mult. Încă de când eram acolo începuse construirea unui mare Combinat de Cauciuc, care astăzi există și, cred, produce. Sper din tot sufletul că e mai curat și că s-au instalat filtre. În orice caz, se ajunge la el cu tramvaiul, al cărui traseu a fost prelungit chiar până în comuna Jilava. Într-un ritm lent și mai degrabă întortocheat, industrializarea progresează și la noi, deși am asistat între timp la atâtea dărâmări și prefaceri. În anii ’50 pe care-i evoc aici nu reușeam să găsesc un răspuns la întrebările care mă obsedau: de ce trebuiau atâtea sacrificii, de ce eforturile nu doar se însumau, prelungindu-se, ci totul se distrugea și trebuia reluat de la zero, mai ales în construirea sufletelor și minților? După 1989 am văzut distrugându-se, la rândul lor, roadele noilor eforturi acumulate în cei patruzeci de ani anteriori, săptămână de săptămână (să nu uităm și duminicile). Structurile gigantice de fier care astăzi spintecă cerul și ruginesc pe amplasamentul fostului Combinat de la Călărași sunt altă imagine de coșmar, pe care aș fi dorit să n-o fi văzut niciodată. Blestemul nostru să fie repetarea mitului lui Sisif, fără speranță?

Bineînțeles, pe la șase dimineața am fost trimisă acasă cu unul din camioane și am dormit până a doua zi.

*

Tao! Osiile vieții cântă. Marii nuferi,
Lungi cât gândurile, nu se clatină când suferi.
Perlele nu se-ntristează. Munții dorm în apă.
Lângă templu înțeleptul seamănă și sapă.

Versurile lui Mircea au fost în vremea aceea, pentru noi ceilalți, un sprijin esențial. Se arăta, față de noi, mai matur, mai înțelept și mersese, pe plan artistic, mai departe. Mai avea de absolvit

un singur an la Medicină, dar, deși a fost un medic și un dascăl de excepție, vocația lui literară a fost de la început precumpănitoare. În acel an scrisese trei cicluri importante de poeme, care aveau să-i apară aproape douăzeci de ani mai târziu. Cel de *Catrene*, din care am extras versurile de mai sus, stăruia în mintea noastră cu deosebire, dar nu era singurul. În plus, autorul său continua să înainteze în cunoașterea limbii și culturii eline, pe care le integrase ființei lui cu o neașteptată ușurință.

Universul lui Alexandru Miran este bucolic, dar tendința spre împăcarea contrariilor într-o lume a măsurii și armoniei răspunde unei profunde aspirații mistice. Bunicii săi au fost amândoi preoți, unul greco-catolic și altul ortodox. Vacanțele copilăriei, petrecute la unul din ei, într-o casă de țară cu livadă ca un tărâm de rai, au răspuns an de an acestei aspirații. Mai târziu, lumea Greciei antice i-a adus o parte din răspunsuri, dar nu pe toate. De-a lungul anilor, poetul și-a lărgit aria cunoașterii, pentru că setea de absolut trece, în firea umană, prin aspirația către totalitate. Nimeni, nici în ziua de azi, nu știe câte știe el despre Bactriana sau Cappadocia, despre Averroes sau Patanjali. Acestea nu sunt informații, ci ajutoare, toiaguri am putea spune,

pe drumul necesar
de la genune la genune prin cleștar.

În zilele de atunci, atât de încărcate de efort și de lupta cu realități noi și aspre, ritmul versurilor lui ne apărea în minte în subtext, pe tăcute, de câte ori aveam nevoie de ajutor. Ele prelungeau prezența maeștrilor interbelici – pe atunci Arghezi, în tăcerea lui, își dădea încă mâna cu Blaga – și părea un fel de minune să-ți regăsești în ele, transfigurate, bucuria și tristețile. În Moldova, Pascal primea din când în când îndemnuri și sfaturi nu doar înțelepte, ci și poetice, căci Mircea socotea că scrisul era sacru: în reuniunile noastre nimeni nu era mai vesel, ba chiar uneori mai copilăros decât el, dar așternerea cuvintelor pe hârtie, fie și într-o simplă scrisoare, rămânea în ochii lui un ritual

încărcat de mister. Iar poemele, care evocau adeseori lucruri simple, le spuneau în stihuri de o frumusețe sobră și treceau în sufletele noastre ca un balsam, pentru că frumusețea, înainte de toate, răscumpără:

Departe stăm, prietene, departe,
în haine de rogoz, cu plumb în glezne, dur…
Cântăm în sinea noastră tainic și subțire,
cu licărul de cântec să ne-aprindem…
dar sună bocete, căderi, suspine de ulcele,
pălesc de timpuriu mlădițele de vie
și-o grapă trece-nsângerată printre stele.

Unele versuri ne îndreptau pașii spre înțelepciune, deși de multe ori abia le înțelegeam:

La moartea păpădiilor nu sta pe plaiuri,
căci te cuprinde-n visul ei furtuna pură,
te-nvăluie, te surpă blând, îți cântă iară,
cum sufletele petrecând prin multe naiuri,
curgând cu atâta risipire și măsură,
nu-și amintesc poiana, în care lăcrimară.

Altele erau legănare și vis:

În noaptea spumegată ce m-a dus
la singura vărsare, draga mea,
trimite-mi fagurii, de foarte sus,
și scutul pur și mare ca o stea.

Apropierea dintre Marta și Mircea creștea din ce în ce, iar Pascal și cu mine o urmăream de departe, cu sfială, ca și când răsuflarea noastră ar fi putut s-o tulbure. Ciclul de *Preludii pentru psalmi*, încă incomplet, avea să cuprindă poeme de o rară puritate. Toate acestea erau daruri ale sorții care căutau parcă să îndrepte balanța interioară, prea adesea ispitită să atârne greu doar în partea suferinței.

*

Pascal, la Comăneşti, citea din ce în ce mai mult din Evanghelii şi Epistolele Apostolului Pavel îi erau tot mai aproape de suflet. Când avem de înfruntat greutăţi concrete, ridicarea gândului pe planul generalităţilor este totdeauna o uşurare. Pe lângă asta, religia creştină nu doar îţi recomandă, ci îţi porunceşte iubirea, ceea ce dă vieţii interioare a credincioşilor ei o culoare unică. Pascal nu era singurul care să simtă nevoia acestui sprijin: „*Dragele mele, nu v-am spus până acum că printre băieţii nou veniţi la noi cei mai mulţi sunt de la ţară. Dimineaţa, la spălător, când lumina abia începe, unii din ei se depărtează puţin şi, în picioare, cu faţa către răsărit şi către Cer, se roagă. E foarte impresionant.*“ Iar ceva mai departe, Pascal adaugă: „*Dumnezeu mi-e mai aproape ca oricând aici.*“ Altminteri îşi vedea de însărcinările sale de normator, se înscrisese la un concurs de şah şi se ocupa şi de corul unităţii.

Luna septembrie avea să ne aducă tuturor bucuria unei lungi permisii a lui, care i-a îngăduit să-i revadă pe toţi cei dragi, iar nouă să ne închipuim, timp de vreo opt zile, că reintrasem în normal. Înainte de sosirea lui avusesem şi o vizită scurtă a părinţilor mei. Veniseră îngrijoraţi, pentru că cineva le pusese în vedere să se pregătească să părăsească şi locuinţa unchiului Mitică, peste aproximativ două săptămâni. Începuseră aşadar din nou să împacheteze şi ţin minte şi acum strângerea de inimă, cumplită, când i-am văzut plecând. A câta evacuare era asta şi unde aveau să se ducă? În acel an mama împlinise şaizeci de ani şi tata, şaizeci şi unu. Concret, nu-i puteam ajuta cu mai nimic. Îmi vândusem energia şi timpul fabricii Zorile şi trebuia să-i fiu acesteia recunoscătoare pentru că mi le cumpărase.

Marta intrase într-un schimb activ de cărţi cu un nou grup de tineri. O bună colegă a ei din liceu, Crina Georgescu, fiica unui profesor de drept comercial la Universitatea din Iaşi, urma aici Facultatea de Litere şi se împrietenise cu un student care nu era altul decât viitorul Alexandru George, mai sus pomenit.

Suprapunerea figurii lui cu imaginea fugară de la Institutul Italian am făcut-o doar mai târziu. Până una, alta, se vedeau cu toții și, când aveau chef de muzică veneau la noi, unde se afla un tezaur scăpat de la evacuarea casei Bentoiu și repartizat lui Pascal: un aparat de radio cu pick-up și o colecție de discuri. Erau interpretări vechi, astăzi celebre, și de cumpărat nu se mai găseau în oraș de ani de zile. Niciodată ca pe acea vreme n-am verificat cu toții mai clar, mai evident, puterea extraordinară pe care o au unele pagini muzicale de a te înălța, a te purifica aproape imediat, ca o rugăciune. Crina și Marta se completau perfect, își răspundeau cu umor ca la ping-pong, și cum erau de aceeași înălțime, ceva mai mărunte decât mine și cumva mai fragile, fiind cu trei ani mai mici, mi le închipuiam uneori ca pe niște jucării: Crina, care mergea mult la ștrand, ar fi fost o păpușă de ciocolată, iar Marta, mai blondă, una în costum tirolez. Tot ce vreau să sugerez era că acel grup era extrem de vesel.

Împreună și glumind, ne regăseam vârsta adevărată, care era încă atât de aproape de adolescență. Pascal venise cu niște bani ai săi, căpătați la Comănești în chip de primă sau gratificație („*Detașamentul nostru a ieșit cel mai bine, dintre toate din regiune.*“) În taină, a făcut niște cumpărături alimentare și, după plecarea lui, am găsit în bufet o sumă de provizii și de conserve care ne-au înduioșat peste măsură.

*

Pe 24 septembrie 1950, tata a fost arestat și trimis la Canal.

Asta știm acum, dar atunci nu știam nimic, doar că-l luaseră. Dacă ni s-ar fi spus că fusese condamnat, în acea primă arestare, numai la 12 luni, poate ne-ar fi fost mai ușor. Motivarea condamnării, pe care am aflat-o acum, a fost „pentru activitate PNȚ“ Am mai spus că acea activitate încetase în 1933.

Cât timp aveau să-l țină într-adevăr nu știam, dar în ultima vreme aflasem cam ce avea să fie: ne puteam oarecum zugrăvi barăcile de lemn, înghesuiala, apelul de dimineața, munca

extenuantă, foamea – pentru el și frigul, căci iarna era aproape. Problema era cum va rezista. Cum am spus, avea 61 de ani. Îmi repetam argumente liniștitoare, care erau și adevărate: că fusese sportiv, că nu avea nici o boală cronică și, mai ales, că era o fire echilibrată și un temperament calm, cu destul umor ca să relativizeze lucrurile. Dar era extrem de slab, și trebuie spus că acele arestări, pe lângă suferința despărțirii, aveau asupra celor rămași un efect psihologic foarte deprimant. Se știa că omul va fi multă vreme diminuat, umilit, supus jignirilor de tot felul și lipsit de drepturile cele mai simple, curățenie corporală, posibilitatea de a se izola, îngrijire medicală și alte asemenea. Cât despre muncă, scrisorica de la tante Aline, care zugrăvea condițiile de lucru făcute femeilor, te lăsau să înțelegi cam cum arătau cele ale bărbaților și ce se aștepta de la ei ca efort fizic. Cifrele și descrierile publicate în ultimii ani pot îngrozi pe oricine.

Acea arestare a marcat pentru mine răsturnarea completă a raporturilor între generații. De unde mai păstrasem oarecare agresivitate post-adolescentină, sentimentul care m-a copleșit atunci a fost unul de *milă*, o milă adâncă, atotcuprinzătoare, care nu m-a mai părăsit niciodată. Nu ei, părinții, aveau să mă mai protejeze sau să mă îndrume, ci eu eram pusă în situația să-i apăr pe ei. Iar respectul și dragostea care li se cuveneau trebuiau înzecite, pentru că fuseseră pedepsiți pe nedrept. Alteori mă cuprindea o pornire de revoltă pe care n-aveam cum s-o exteriorizez și pe care de obicei o potoleam afundându-mă în muncă sau în lectură. Dar, cum îi scriam lui Pascal, „*Evangheliile sunt singurul lucru pe care mai pot să-l citesc*“.

După mai mulți ani, tata mi-a povestit că în prima zi, intrând în acel careu în care deținuții erau adunați când soseau nouveniții sau li se făcea cunoscută vreo anume dispoziție, s-a împiedicat și a căzut. În timp ce se aduna de pe jos, a auzit pe unul spunând în spatele său: „ăsta nu mai iese viu de-aici!“ Era mândru, ca de o performanță sportivă, de faptul că-i dezmințise pronosticul.

De la mama am primit, două zile mai târziu, un bilețel în care-mi dădea detalii despre evacuarea ei și despre noua ei gazdă: „*Je crâne. J'espère que tu en fais autant.*“ *(Țin capul sus și caut să mă arăt curajoasă. Sper că și tu faci la fel).* Biletul însoțea un transport făcut cu o căruță; din transport lipsea ce fusese mai prețios, dar asta nu mai avea nici o importanță. Mai grav era că acea gazdă, căreia i se rechiziționase astfel o încăpere, o umilea la rândul ei pe mama, atât cât putea: casa îi fusese curată ca un pahar, iar acum camera aceea plină de cufere și baloturi „îi stătea în gât“. Mama a încuiat odaia și a venit să stea cu mine.

Pentru fiecare din noi două, prezența celeilalte, chiar redusă la foarte puține ceasuri pe zi, a fost o binecuvântare. O regăseam seara la întoarcerea de la fabrică, făcuse focul spre seară (cu mare economie de lemne), aveam pe cine săruta dimineața, când plecam. Iar cu Marta și cu madame Marie se înțelegea de minune.

În acea vreme ședințele erau aproape zilnice, la biroul Martei și mai ales la mine. Locuri de adunare se aflau în tot orașul, în Piața Universității, la Arenele Romane, în sala Giulești. Ocaziile erau dintre cele mai diverse, toate fiind prezentate ca niște obligații absolute. Putea fi vorba de ARLUS, (Asociația Română pentru Legăturile de Prietenie cu Uniunea Sovietică), de UFDR (Uniunea Femeilor Democrate din România), de „încheierea lucrărilor Congresului Păcii din țara noastră“, de un meeting „în cinstea Comitetului Administrativ al Uniunii Internaționale a Sindicatelor Textile, Pielărie și Blănuri“. Când mă întorceam seara în odaia cu pianul, cărțile și tablourile familiare, aveam sentimentul că duceam o viață dublă și că una din ele nu era, nu putea fi reală. Cel mai acut resimțisem această dedublare în dimineața în care aflasem de arestarea tatei. Eram la fabrică și am fost chemată de mama la telefon. Stăteam în picioare într-un birou plin de oameni, cu receptorul în mână și spuneam neutru, știind acum prea bine să-mi controlez expresia feței: „Da. Da. Am înțeles. Foarte bine. Te aștept.“ Comunicarea fusese probabil

și ea cu totul neutră. Se folosea formula „s-a dus să-l întâlnească pe cutare“ sau „a plecat în provincie“, după cum avea să circule victorios, pentru știrea eliberării, informația cu subtext pozitiv „Cutare s-a întors *din vilegiatură*“. Când, după arestarea unchiului Ionel, fusese evacuată soția lui, mama îmi scrisese pudic: „Tilly s-a mutat“. Arestările erau urmate automat de confiscarea locuinței și de repartizarea alteia, cât se poate de mizeră. Mutarea propriu-zisă era efectuată în chiar aceeași zi, de către camioanele Ministerului de Interne. Dar aș putea spune cu un umor negru că formula cea mai spirituală pentru o asemenea evacuare îmi pare a fi cea folosită doi ani mai târziu de Nana, soția lui Dodel, scriindu-i la Poarta Albă despre ea și fetița lor: „*Ne-am mutat. Transportul a fost gratis*“.

Din fericire, după numai câteva săptămâni am aflat unde era tata. Soția lui Mitică Grefu primise și ea știri de la soțul ei, fără să aibă prea mult de așteptat: lucrurile se mai organizaseră. Tata scrisese una din acele cărți poștale tipice, cu cele zece rânduri îngăduite și scrise mărunt, indicând ce trebuia să conțină viitorul pachet. Se vede că se întâlnise deja cu unchiul Ionel, căci amândoi recomandau soțiilor lor să-și păstreze banii și energia pentru pachete și să nu cheltuiască venind „la vorbitor“. Cele două asemenea experiențe de acest fel pe care le-am făcut în timp m-au convins că aveau dreptate. Nimic n-a fost mai dezamăgitor și mai deprimant.

Cât despre pachete, ele au fost un leit-motiv al acelor ani. Cele pentru tata aveau să ia locul celor pentru tante Aline. Trebuie spus că alcătuirea lor cerea multă ingeniozitate. Într-o vreme când nu existau ambalaje de plastic, era o întreagă artă să te asiguri că slănina nu se va topi peste zahărul cubic, că borcănelul cu dulceață nu se va sparge și nici DDT-ul nu se va răspândi peste cozonac. Până la urmă s-a dovedit că primele două ingrediente erau de fapt singurele cu adevărat necesare, ploșnițele dispărând de la sine în timpul sezonului rece, iar celelalte fiind simple răsfățuri.

*

Tante Aline s-a întors în casa din Dimitrov la 15 noiembrie, la încheierea celor șase luni atribuite pentru vizionarea filmului cu Olimpiada. Nu slăbise foarte tare, dar era tot timpul surescitată. Dormea cu mine; la 4 dimineața sărea în capul oaselor ca un arc, așteptând să audă ordinele brutale ale supraveghetoarelor. Seara, când mă întorceam, o găseam înconjurată de prietene, cărora le povestea experiența ei. Până spre sfârșitul vieții și-a spălat cu mâna cearceafurile cu un fel de satisfacție amară, cea a muncitorului calificat fără voia lui.

Problema era acum că-și pierduse camera și, bineînțeles, Oficiul de închiriere refuza să i-o dea înapoi. Tante Aline însă nu înțelegea să locuiască decât în propria ei casă, și avea dreptate. La început a propus ca Marta să-i cedeze odaia ei, obținută de curând cu atâta greutate: riscam cu toții să o pierdem defintiv și pe aceea. Soluția imaginată de tante Aline după câtva timp n-ar fi trecut prin cap oricui, dar a fost excelentă. O duminică întreagă, am muncit cu toatele să scoatem cărămizi din pavajul pivniței și să înjghebăm cu ele un zid de-a curmezișul holului de la intrarea din spate, care din fericire avea și o fereastră. A doua zi a venit un lucrător mai priceput, a montat o ușă la încăperea astfel obținută și până la urmă s-a putut trece toată situația pe hârtie chiar la Oficiul de închiriere, mulțumit că i s-a pus la dispoziție un spațiu suplimentar.

Rocadele pe care le făceam pentru dormit în tot acel timp au fost de pomină, pentru că sosise în București, pentru un timp, și mama lui Pascal și a Martei. Am mai vorbit despre firea ei ciudată, în care autoritarismul și siguranța de sine, moștenită de la neamul Alinei, se asociau cu o apreciere foarte originală a realității. Nu făcea decât ce voia și, începând de la felul de a se hrăni și a se îmbrăca, până la cel de a-și petrece ziua, toate erau imprevizibile și nu țineau seama de obiceiurile comune. „Nu sunt nebună“, spunea ea râzând și, într-adevăr, nu era, dar era extraordinar de greu de trăit cu dânsa, cu atât mai mult cu

cât ținea neapărat, cu cele mai bune intenții, să te facă să aderi la părerile ei. Se descurcase un timp singură, la Câmpina, în ceea ce rămăsese intact din vechea casă distrusă de bombe, utilizând banii care-i veneau de la via care-i aparținea personal, dar care erau, după noile legiuiri, extraordinar de puțini. Acum vindea din casă tot ce se mai putea, de la cele câteva bijuterii până la sobele și inventarul casnic, apoi venea pentru săptămâni de-a rândul în București, petrecându-și timpul mai mult prin cinematografe. Trăia încă, din fericire, o soră a mamei ei care până la urmă a găzduit-o în propria sa casă, timp de mai mulți ani de zile. Pascal și Marta, gândeam eu cercetând cu privirea portretul tatălui lor, ca și când ar fi putut să-mi dea de știre ceva despre el, au fost loviți de destin, în părinții lor, mult mai grav decât eram eu. Bucuria de a o avea pe mama lângă mine era cu atât mai mare, precum și recunoștința că-mi fusese dată.

Pascal, în depărtare, era chinuit de gândul că Marta și cu mine eram prinse între atâtea probleme, iar el nu ne putea ajuta cu nimic. În toamna aceea citea Faptele Apostolilor și pătrundea tot mai adânc în gândirea creștină. Orice suflet religios se află constant în dialog cu divinitatea, dar formularea intelectuală a adevărurilor spirituale, familiarizarea cu ele până când fac parte din ființa ta odată pentru totdeauna, cer adesea ani și ani de zile. Disciplina cvasi-militară favoriza, de fapt, concentrarea asupra vieții interioare și, în anii următori, Pascal, care se putea lipsi de somn într-un chip pe care eu îl socoteam miraculos, avea să facă, între orele patru și cinci dimineața, lecturile cele mai serioase și mai temeinice din existența lui.

Atunci s-a întâmplat ceva care, pentru mine, a luat proporțiile unei ultime și insuportabile lovituri: mama s-a îmbolnăvit de scarlatină și a trebuit internată în spital. Când făcusem eu această boală, la vârsta de zece ani, tata o ținuse departe de mine în toate cele patruzeci de zile de izolare, câte se făceau pe atunci, explicându-mi că mama nu era imună și că formele pe care acea boală le ia la adulți sunt extrem de grave. Și iată, o făcuse acum, în pragul bătrâneții.

În toamna anului 1950 a fost o mare epidemie de scarlatină în București și spitalul Colentina, unde se repartizau bolile contagioase, era arhiplin: în prima noapte, mama a fost repartizată în pat cu doi copii. Din fericire pentru noi toți, lucrurile n-au evoluat spre rău. Niște rude mai îndepărtate, surorile Diamandi, mi-au oferit penicilină, medicament străin cu acțiune, pe atunci, miraculoasă; din dragoste pentru bolnavă, nici măcar nu mi-au cerut bani. Boala a avut o evoluție ușoară și Mircea m-a pus în legătură cu un coleg al său, care făcea un stagiu chiar în acea unitate spitalicească. Viitorul doctor Puiu Stoiculescu, pe care l-am implorat atunci să aibă grijă de mama, purta la gât un stetoscop care m-ar fi impresionat foarte tare, dacă sugestia intimidantă n-ar fi fost dezmințită, dincolo de ochelari, de o expresie de mare bunătate. N-aveam habar că, împreună cu Mira Vulcănescu, viitoarea lui soție care se afla încă în liceu, aveau să devină unii dintre cei mai constanți și mai apropiați prieteni ai noștri.

Perioada cât a fost mama în spital și i-am dus grija, imaginându-mi toate complicațiile posibile, a fost pentru mine o încercare pe care nici nu pot s-o descriu. Mergeam din două în două zile s-o văd din curte, dincolo de geamul de la etaj, ca să mă asigur că e încă în viață. Când s-a întors acasă și am știut-o în afară de pericol, deși extrem de slăbită, a fost și pentru mine o intrare în convalescență. Mai erau câteva zile până la Crăciun, și deși Pascal ne avertizase că nu va putea veni în nici un caz de sărbători, am avut totuși destulă liniște sufletească pentru a sărbători Crăciunul, atâția câți mai rămăseserăm, cu suflete curate de copii, așa cum se cuvine. Împreună cu Marta, Mircea și madame Marie, am fost la slujba de noapte la Catedrala Sf. Iosif, iar a doua zi i-am putut scrie lui Pascal ca înainte, calm și cu un curaj regăsit.

*

Încercarea mea de a reanima întâmplări de acum o jumătate de veac ridică mereu întrebări despre readucerile aminte, despre felul cum se petrec, despre valoarea și limitele lor. Probabil

că nimeni n-a scris despre memorie pagini mai fascinante decât cele în care Sfântul Augustin, în *Confesiunile* sale, îi descrie „vastele palate", „vizuinile și grotele", spațiile largi în care imaginile lucrurilor stau pitite „ca în niște despărțituri" și în înaltul cărora el însuși „zboară ici și colo", căutând să regăsească până și amintirea amintirilor, ba chiar și amintirea uitării.

Mult mai modest și mai simplu, fixată cum sunt asupra unei anumite perioade a istoriei și a câtorva fire existențiale, experimentez mereu câte o trezire mirată când, oprindu-mă din lucru, mă văd precipitată în realitatea prezentă. Deosebirea este atât de mare încât îmi tot făgăduiesc să revin la ea și să mi-o precizez oarecum. Știu că imaginile din memorie trebuie verificate; știu și că ele, în contact cu micile mărturii ale timpului, scrisori, însemnări, ziare și așa mai departe, pot fi readuse la corectitudinea inițială. Oricum însă, dacă zăbovești asupra lor, răsar în jurul fiecăreia zeci și zeci de variante uitate, omise, șterse, o sumă de amănunte cresc și se desfac ca niște flori uriașe, se lămuresc chiar unele situații până atunci inexplicabile, altele doar își definesc contururile; toate la un loc capătă o nouă viață, o prezență, o forță de sugestie nebănuită și lanțul cauzal se desprinde încet din magma în care zace scufundat: „legea este în mintea noastră", spun înțelepții Indiei, pe care-i iubesc atât.

Știm cu toții că tindem să uităm, din trecut, tot ce nu ne pune într-o lumină prea bună, detaliile care, considerate astăzi, ne sugerează că ar fi existat și alte soluții decât cele care ne-au apărut atunci inevitabile. Cel puțin așa se întâmplă cu evocarea perioadelor obișnuite, dar cea de care mă ocup aici nu seamănă cu nici o alta. În ea, evenimentele se desfășoară puternic și într-un ritm implacabil, iar această putere, acest ritm unifică totul. Întreaga societate pare îmbrăcată într-o unică rețea neuronală, vie și activă. De la centrul în jurul căruia executanții se distribuie pe linii de forță radiale până la distanțe neuzitate mai înainte, pornesc impulsuri care se transmit aproape instantaneu, nu pierd nimic din violența inițială și produc peste tot efecte asemănătoare. A fost o vreme a destinului în toată puterea lui.

Cei care au făcut parte din acea rețea au acționat asupra unei mase captive de indivizi lipsiți de orice posibilitate de apărare, dar nici ei nu au dispus de vreo libertate de acțiune, ci doar au înregistrat ordinele și le-au transmis mai departe. Iar efectele acestora s-au produs fără ca cineva să le poată modifica, suprima sau întrerupe.

Urmărind fenomenul, o sumă de spirite fanteziste îi atribuiau pe atunci valori emotive extreme, pozitive sau nu, entuziasm sau refuz ostil: era, spuneau ei, „timpul opțiunii". Alții, percepându-i forța oarbă, vorbeau de Istorie (cu majusculă), prezentată ca o forță irezistibilă ce antrena masele umane spre un țel doar de ea știut. În epoca despre care vorbim, bizara personificare îmi suscita o perplexitate totală. Pentru mintea mea tânără, care încă vedea în simplul bun-simț o valoare esențială, istoria fusese până atunci doar un produs al minții omenești, o interpretare coerentă (ce rămânea discutabilă) a unor fapte trecute. Acum se vorbea despre ea ca de o stihie activă, ce determina viitorul, animând spiritele, antrenând popoarele și împingându-ne pe toți spre acel țel luminos și indistinct al unei societăți necunoscute, dar presupuse perfecte. Dacă un grup de persoane, pe un teritoriu delimitat, ar fi căzut de acord și ar fi spus „hai să încercăm, pe pielea noastră, un sistem cu totul nou", s-ar mai fi putut înțelege. Dar ce se întâmpla aici…

După o experiență de câteva decenii, vorbeam cu mama, în jurul unei cești de ceai, despre toate acestea și o țin minte încheind conversația cu un suspin: „*Ôte-toi de là que je m'y mette*", (scoală-te tu să m-așez eu), „*până la urmă asta a fost tot*…"

Pe moment, reducerea unei atât de gigantice lupte de idei la acea formulă simplistă m-a revoltat, și mă aud încă protestând. Dar, în timp, formula mi-a tot reapărut în minte. Ce-ar fi să fi avut mama dreptate?

*

Povestirea întâmplărilor din anul 1950 mi-a impus să renunț la cercetarea presei. Am căutat să le reconstitui atmosfera exactă,

adică ignorarea, de către noi, a ceea ce avea să se întâmple a doua zi. Evident, știam că în plan general nu ne aștepta nimica bun, dar loviturile aveau un caracter individual, era vizat când unul, când altul, iar reacțiile noastre de apărare, tot individuale, depindeau și ele de firea și substanța fiecăruia. Spre sfârșitul anului, cele întâmplate părinților mei mă abătuseră dincolo de previzibil. Când, după o lungă pauză, am putut să-mi reiau scrisorile către Pascal, îi scriam: „*E greu să trăiești când pierzi busola dragostei de viață și de Dumnezeu… e imposibil, de fapt. Nu cred că ceea ce am făcut în ultimul timp s-ar putea numi* trăit. *Ca un râu de munte care ar dispărea la un moment dat în pământ – și totuși ar răsări iar, mult, mult mai departe…*“ Și încheiam: „*Bunătate și umilință, cheia a toate.*“

Asemenea perioade de descurajare aveau desigur să reapară, dar poate nu atât de adânci. Vindecător era mereu contactul cu textele mari: *Manualul* lui Epictet, Evangheliile și, în acel trimestru, câte ceva din filozofia indiană: o traducere germană a unui roman de Tagore, o culegere de poeme ale sale, într-o delicioasă versiune engleză, *The Gardener*, din care am copiat un mare număr, și mai ales cartea lui intitulată *Sadhana*, un prim pas spre cunoașterea acelei fascinante lumi spirituale. Cât despre Evanghelii, cea mai apropiată îmi era cea a lui Matei: în Biblia lui Galaction pe care o foloseam atunci, paginile capitolelor 5–7, cele cu Predica de pe Munte, sunt subliniate, rupte, lipite, uzate peste poate.

Acel exemplar din Biblie îmi fusese dat de Pascal în 1947, primul an în care ne cunoscusem: „*Va reuși s-o pătrundă?*“, se întreba el în jurnalul său. Poate credea că era primul meu contact cu marele text. Dar educația mea fusese cât se poate de evanghelică, aveam în casă două Biblii franceze (Ostervald, Segond) și un volum cu Evangheliile, Faptele și Epistolele, primit de părinții mei la căsătoria lor: după slujbă, pastorii protestanți oferă câte o Biblie sau un Nou Testament fiecărei perechi pe care au cununat-o, și în casa noastră erau astfel reprezentate

trei generații. Pe de altă parte, versiunea Galaction era într-adevăr, pentru mine, o experiență lingvistică extrem de importantă: o altă limbă organizează diferit o sumă de sugestii, distribuie altfel accentele, culorile, lumina. Cum Marta, la rândul ei, primise de la madame Marie și de la măicuțele din Pitar Moș, timp de doisprezece ani – cursul primar și liceul – o educație catolică, se crease în casa noastră o atmosferă cât se poate de ecumenică, pe care în ceea ce mă privește am păstrat-o până acum. Oricum, mesajul creștin este același; în acei ani foarte grei el a fost pentru noi toți, constant, un îndreptar și o binecuvântare, și a rămas la fel până în ziua de astăzi.

*

După toate cele petrecute în anul precedent, prima jumătate a anului 1951, foarte apăsătoare, ne-a părut mai puțin agitată. În chip ciudat, te înveți și cu nenorocirea, când zilele încep să semene unele cu altele. Faptul că tata și unchiul Ionel se regăsiseră la Canal era reconfortant pentru amândoi și chiar pentru noi, cele de afară. Primeam de la ei cărți poștale de două ori pe lună (zece rânduri) și le puteam trimite pachete. Cereau haine, încălțăminte („*Vestimentația se uzează repede*“, scrie tata) și, bineînțeles, alimente hrănitoare. Cu pregătirea lor se ocupa mama, eu dădeam doar niște bani și cred că mai cheltuia și din puținul pe care i-l lăsam pentru masa ei de prânz. Avea însă mână liberă de la tata să „simplifice“, cum spuneau ei în jargonul lor discret, orice obiect din casă. Vărul meu Mișu, cel mai mic dintre băieții unchiului Mitică, a fost extrem de activ atunci, le trimitea și el merinde și a fost să-i vadă în vreo două rânduri. Nu mai știu în ce parte a șantierului au lucrat; pe cărțile lor poștale scrie doar „Cernavodă“. Unchiul Ionel a făcut atunci mai multe pozne curajoase, cum a fost să introducă pe șantier un ziar, lucru total interzis, și a suportat stoic urmările; tata știu că a fost doar o dată pedepsit cu trei zile de carceră, pentru că la o percheziție i se găsiseră niște piese dintr-un joc de șah,

făcute din miez de pâine. A fost încântat de câte ori i-am trimis vitamine: „*Sunt minunate contra asteniei, pot munci cu spor fără să mă resimt*“, scria el și aveam să țin minte acea apreciere. Oricum, faptul că tante Aline se întorsese la termenul prevăzut ne dădea cumva încredere că așa se va întâmpla și cu ei.

În aprilie, am fost cu mama „la vorbitor“. Toate amintirile din acea zi au o culoare foarte întunecată, la propriu. Mai întâi, am plecat de acasă cu un tren de noapte, pe la 3 dimineața; vagonul era supraîncărcat, aproape exclusiv cu femei înfofolite sărăcăcios, care nu-și vorbeau și încercau să doarmă, de cele mai multe ori fără să reușească, așa cum nu reușeam nici noi. Ajunse acolo, au urmat câteva ceasuri de așteptare într-o sală prost luminată, în care un fel de tejghea despărțea încăperea în lung, dintr-un perete într-altul. Nu știu cum stăteam, pe bănci sau pe jos, dar abia pe la prânz au început să sosească deținuții, în grupuri de câte opt sau zece, care se aliniau în picioare dincolo de tejghea. Numele lor era strigat de niște paznici; noi, cei veniți să-i vedem, înaintam până la tejgheaua despărțitoare, prea lată ca să-i putem atinge; în spatele lor era un alt rând de paznici și astfel stăteam în picioare și ne uitam intens unii la alții. Era o lumină foarte slabă, înghesuială și peste toate o larmă teribilă, pentru că după câteva clipe au început să vorbească toți deodată, încercând să-și comunice cât mai multe în cât mai scurt timp. Ce să transmiți mai întâi? Eu i-am lăsat pe părinți să-și spună ce voiau și mă uitam la tata. Era slab și jerpelit, dar altminteri el însuși. Nu știu dacă am fost lăsați împreună mai mult de zece minute. Apoi lungul drum de întoarcere, rememorările, tulburarea întregii vieți interioare… Chiar și tata, puțin expansiv din fire și totdeauna gata să-și cenzureze emoțiile cu vreo notă de umor, tot scrie, în prima carte poștală de după aceea: „*Ieri m-am gândit toată ziua la voi, după despărțire.*“

Pe tante Aline o vedeam mai puțin; își regăsise cercul de prieteni de-o vârstă cu dânsa, iar mama uneori mai pleca la Oltenița, unde găsise o cameră la niște rude mai îndepărtate, dar de inimă.

Lucrări de mașină luam acum mai rar. Marta își schimbase radical activitatea, lucra într-un laborator de chimie; cu Viky Ursu, șefa ei de atunci, o refugiată din Basarabia, a legat o prietenie care a durat toată viața. În acea secție a Institutului, i se oferise posibilitatea să urmeze o facultate la un curs seral și alesese Matematica. Trebuie să spun că pe Marta am admirat-o întotdeauna, dar niciodată ca atunci. Cât despre Mircea, el își pregătea examenele finale la Medicină, fără să întrerupă lecțiile de greacă pe care i le dădea nenea Ionel, unchiul lui Pascal. Fostul director al liceului din Constanța, calmul și înțeleptul eseist și traducător al lui Heine, se atașase de noul său elev și într-o scrisoare încurajatoare către Pascal, ne descria pe toți patru trecând „*prin greutățile și răutățile timpului de față, ca altădată falanga lui Filip al Macedoniei prin rândurile dușmanului!*“. Dacă nu i-am fi cunoscut umorul, am fi putut să-l luăm în serios.

Marele absent rămânea tatăl lui Pascal, despre care nu știam mai nimic și dinspre care ne parveneau doar zvonuri contradictorii, neverificabile. Se împlineau trei ani de când fusese luat de acasă. Întrevederea mea cu tata fusese tulburătoare, dar cât de însemnată ar fi fost aceeași experiență pentru Pascal și Marta, după atâta vreme! În ceasurile mele de singurătate, ridicam ochii spre portretul lui, care-mi apărea tot mai enigmatic. Anii treceau și înfățișarea lui reală desigur se schimbase, dar cum? Unde și în ce fel trăia? Cele pe care le știm cu toții acum, după publicarea atâtor zeci de mărturii, despre cumplitele condiții de viață din închisori, ar fi fost atunci de nesuportat. Din conținutul poeziilor compuse de el în captivitate și pe care le-a dictat lui Pascal după eliberarea din iulie 1956, reiese că o parte, cel puțin, din anul 1950 și în tot anul 1951 el s-a aflat la închisoarea din Craiova. „*Am dormit la Craiova lângă el!*“, a exclamat Corneliu Coposu când ne-am prezentat lui, într-una din întâlnirile publice, atât de pline de speranță, ale anilor 1990–1991. Poeziile compuse de Aurelian Bentoiu în acea perioadă sunt dintre cele mai emoționante, iar unele mărturisesc despre o criză religioasă

profundă, încheiată cu acea împăcare smerită care aparține adevăraților creștini. Din volumul tipărit sub îngrijirea Martei și a lui Pascal în anul 2001[24] citez doar titlurile celor din Craiova: *Căderea din Rai*, *Anteu*, *Moș Costea*, *Carul cu osia de lemn*, *Casa Bunicilor*, *Bisericuța veche*, *Floare de salcâm*, *Pâine nouă*, *Seceriș*, *Movila Mare*, *Ninsoare*, *De Crăciun*, *Cristos bătut în cuie*, *Vă recunosc*, *străbuni*, *Psalm*, *Dormea în carte*, *Cu limbă de moarte.* Ultimul poem poartă data „decembrie 1951".

*

Zilele de fabrică îmi organizau energia și timpul, iar scrisorile lui Pascal îmi ritmau viața interioară. De când lucra ca normator i se îmbunătățise viața și căpăta din când în când scurte permisii. Sfârșiturile de lună îi cereau un efort de câteva zile și nopți, după care urma un program mai destins. Se împrietenise cu unii dintre superiorii săi, cu unul dintre ei asculta chiar Radio Londra, dar pentru Pascal o zonă de timp lăsată la alegerea lui înseamnă necesitatea de a o umple imediat cu o activitate folositoare. Și cred că cel mai bun mijloc de a sugera felul lui de viață de atunci este să-i dau cuvântul:

„*Ieri, odihnindu-mă după masă* (siesta de o jumătate de oră, în dormitorul comun, era obligatorie), *mi-am văzut dintr-odată viața de suferință și încercări și am priceput că nu poate fi zadarnică… Acum Comăneștii reprezintă adevăratul meu plan de viață, terenul pe care mă pot strădui să devin mai bun, mai credincios.*" (19 ianuarie 1951). „*Lucru de necrezut, am reușit să citesc patru cânturi din* Iliada*, ceea ce face vreo sută de pagini germane. Mult pentru mine. Dar versiunea e formidabilă* (era cea a lui Johann Heinrich Voss)… *Aștept* De civitate Dei*, vol. I* (îl primise cadou de Crăciun). *Mă bucur de pe acum la gândul latinei. Dacă reușesc vreodată să-mi însușesc perfect cele 5 limbi europene, idealul meu (franceza, engleza, germana, latina, greaca)*

[24] Aurelian Bentoiu, *Zări și zodii. Poezii din închisoare*, Fundația Academia Civică, București, 2001.

va fi superb…“ (23 ianuarie). „*Am citit ieri seară cântul al cincilea din* Iliada*. Am mers repede pentru că e o încântare. Cum am un moment liber, mă reped la carte. M-am gândit la ceva, mai am un an și câteva luni de militărie: ce-ar fi să mă aleg din anul ăsta cu limba latină perfect stăpânită? Vreau să încep cu Augustin, dar m-ar bucura imens* Eneida *într-un text paralel… Cred că mi-ar fi de mare folos din toate punctele de privire: mi-ar centra gândurile și aș dobândi o obișnuință salutară pentru viața incoloră de aici…*“ (30 ianuarie) „*Astăzi mă apucase așa, un fel de bucurie nebună de a trăi, ca fericirea unui călător către o țintă dorită: mi-am dat seama că nimic nu poate întoarce pe dos rostul firesc al lucrurilor și că drumul nostru e hotărât de mult și se petrece implacabil. Către Dumnezeu… Ieri mi-a venit pachetul vostru și* La cité de Dieu *mi-a făcut o bucurie nemaipomenită. Am și citit câteva pagini, gustând cu nesaț limba latină și gândurile încărcate de har, dulceață și înțelepciune ale sfântului… Și ce-ai zice tu, Moață, să ajung să știu latina ca franceza de pildă; sau măcar ca germana?...*“ (9 februarie) „*Acum e repaosul de prânz, pe care mi-l iau numai pentru că sunt încăpățânat și vreau să citesc în fiecare zi – altfel ar fi de lucru tot timpul, până seara târziu. Am terminat adineaori cartea I-a (sunt 22). Firește, mă prinde din ce în ce și e foarte întăritoare ca substanță. Iar limba însăși e într-adevăr latină, scrisă de un om de maximă cultură pe la anul 420, la Roma. Sunt fraze grele ca în Cicero, cu aceleași întorsături… Biroul nostru fiind lângă cel al cadrelor care posedă un aparat de radio, aud din când în când mici fragmente de muzică bună, ca ieri (câteva măsuri din* Jupiter*, suficiente pentru a-mi readuce atmosfera întregei simfonii). Încă și iarăși mă urmărește simfonia lui Enescu*[25]*; parcă ar avea vreo legătură secretă cu sufletul meu, această bucată între toate preferată…*“ (13 februarie) „*Câtă plăcere e să înveți! Am citit acum încă un capitol…*“ (18 februarie)

[25] E vorba de *Simfonia I*, singura cunoscută pe vremea aceea.

„*Îmi place uneori să simplific peisajul, să înlătur clădirile, lumina electrică, arăturile, drumurile și să păstrez numai cerul, nourii, luna, stelele, pământul negru, și să-mi închipui că Atenienii vechi vedeau și ei același peisaj, aceeași tainică sclipire a stelelor îndepărtate, aceeași vibrație a eterului sub razele reci ale Artemisei, același drum de fiecare zi al slăvitului soare, ci numai că ei îi spuneau Helios; câtă liniște și împăcare revărsată peste lume, ce binecuvântare, câtă slavă! Mă simt pe deplin împăcat în seara asta bună, în ziua asta a lui Dumnezeu, în lumea Lui. Mi s-a terminat drumul obositor de azi și sunt la popasul de seară, îmbelșugat fără să știu de ce. Ne simțim uneori cuprinși, purtați, nu știm prin ce minune…*“ (23 februarie) „*O zi de lucru plină. Soare dulce, lumină, căldură, transparență, liniște. Și seara Augustin. Asta e tot – și simplu. Parcă sunt de când lumea aici…*“ (19 martie) „*Viața curge liniștit, ziua lucru, seara repaos. Cele trei popasuri luminate de viața și problemele de acum două mii de ani și de totdeauna: dimineața, câteva spicuiri, la prânz două-trei capitole, și seara o mai îndelungată apropiere de textele mele dragi. Gândesc că sunt de invidiat, cu viața asta de ceasornic… Mă lucrez așa cum aș lucra la orchestrația unei simfonii: răbdător, cu un sentiment de liniște și de ieșire din timp, cu pasiunea amănuntului și viziunea întregului; mulțumesc lui Dumnezeu pentru toate. Sunt bucuros pentru timpul acesta de rod și bunătate pe care mi l-a pus în față… A! Să-ți spun o chestie nostimă: a venit un medic în inspecție pe aici și în lipsa noastră a inspectat dormitoarele. A văzut la mine pe pat cărțile, a luat* De civitate Dei*, s-a uitat și pentru că se pricepea nițel, a întrebat pe sergentul de zi: «De ce religie e băiatul ăsta care doarme aici?» La care ostașul a luat poziție și a răspuns: «Să trăiți, tovarășe sublocotenent, eu nu pot să fac ură de rasă!»*“ (28 martie) „*E cald și bine la noi. Primăvară binecuvântată, domoală. Ieri seară am terminat volumul acela din sf. Augustin, care se făcea din ce în ce mai frumos pe măsură ce se trecea, lăsându-mi la urmă părerea de rău că s-a terminat. Impulsul*

imediat era de căutare către urmarea lucrării. Dar vreau întâi să-mi ofer o mică relaxare în poveștile lui Caesar (cu care am ajuns astăzi pe undeva pe valea Ronului în urmărirea Helveților perfizi – și suntem gata să dăm un atac decisiv)… și în fine poate și în cvasi-atticismul lui Cicero, pe care bănuiesc că-l voi socoti autorul meu preferat în literatura latină. Vezi tu, iubito, că încerc să trag un folos concret și din timpul acesta…" (1 aprilie) „*Mi-am regăsit prietenii* (după o scurtă permisie)*, toți, simpli, buni și reconfortanți. Mi se pare nostim că nu am legat în tot anul acesta de militărie nici un fel de afecțiune cu vreunul din bacalaureații care s-au perindat pe aici (cu excepția lui Mihai Atanasiu, ochelaristul). În schimb, zeci de oameni de la coarnele plugului mi-au fost aproape sufletește…*" (24 aprilie) „*Christos a înviat! Vă sărut, dragele mele, și vă urez mulți ani fericiți și buni. Azi noapte la unu m-am sculat din somn și cu încă câțiva băieți am pornit spre biserica din Leorda (aceea unde am fost împreună în anul trecut) și am așteptat până pe la trei și jumătate, când a început slujba Învierii –, cu cerul înstelat și cu luna răsărind galbenă și în chip de corn. Am luat lumină și am ascultat Evanghelia și am cântat cum n-am cântat niciodată. Pe la cinci și jumătate dimineața, când să plecăm de la biserică, ne-a rugat un om să venim la el și am mers vreo cinci băieți și ne-a dat mâncare și băutură, iar noi i-am urat creștinește. A fost o Înviere frumoasă pentru mine, și simplă și bună… Nu pot să vă spun impresia pe care mi-a făcut-o toaca, bătută insistent și de aproape și punctată cu clopote pe diferite voci. Tot timpul a cântat muzică în mine, contrapunctând sunetele, cântările, cerul, norii…*" (29 aprilie, Paști) „*Annie, azi e ziua ta, dragă. Iarăși suntem despărțiți de ziua asta. Poate ultima dată…*" (1 mai)

*

Poate ultima dată! Încă un an întreg, Pascal și noi aveam să numărăm lunile, săptămânile și zilele rămase până la întoarcerea sa acasă. Socoteam că avea să fie în 28 aprilie, doi ani

după plecarea pe care încă o simțeam ca pe o rană, și că atunci, peste un an, de 1 mai vom fi din nou împreună cu toții.

Până una, alta, ne urmam fiecare drumul încuviințat de soartă. La fabrică, primele luni din anul 1951 aveau să fie dintre cele mai vesele și mai luminoase. Directorul Eustațiu Constantinescu fusese avansat și i se încredințase o funcție superioară în minister. Zorile era condusă acum de Mircea Torceanu, care n-avea, cred, nici patruzeci de ani și se întâmpla să fie bun prieten cu cel mai sociabil din grupul nostru de tineri, Zaharia Cicei, zis Cici.

Loniu Goldhagen (un prieten al cărui nume va mai apărea în această povestire) mi-a împrumutat cândva, în acei ani, versiunea franceză a unui roman de B. Traven, intitulat în germană *Das Totenschiff. Geschichte eines amerikanischen Seemannes* („*Vaporul cu morți*. *Povestea unui marinar american*"). B. Traven – autor misterios pe care nu l-a văzut nimeni la față și care, lucrând sub pseudonim, discuta cu editorii doar prin avocați, așa încât un dicționar german din 1963 începe prin a spune că „nu se știe nici unde s-a născut și nici dacă mai trăiește" – a scris mai multe romane cândva celebre, ca de pildă *Comoara din Sierra Madre. Vaporul cu morți* este povestea unui vas aflat într-o stare de uzură extrem de avansată, pe care proprietarul îl mai folosește totuși, pentru că este asigurat pe o sumă foarte mare. Sunt angajați pe el doar marinari năpăstuiți pe care nu i-a acceptat nimeni, infirmi, criminali cu cazier, prăpădiți de tot felul cărora aproape că nu le mai pasă dacă acea călătorie va fi pentru ei ultima sau nu. Loniu pretindea că Zorile semăna cu „vaporul cu morți".

Personalul fabricii cuprindea într-adevăr un mare număr de oameni hăituiți pentru fel și fel de motive. Am vorbit de foștii patroni de ateliere de vulcanizare sau de tinerii săteni din vecinătate. Era însă pasionant să-ți imaginezi soarta fiecăruia dintre cei șaptezeci de funcționari, tehnicieni și șefi de servicii. Fabrica fiind afară din oraș, găsea cu greutate personal calificat, și trebuia

să fie mai înțelegătoare în privința dosarelor. Printre salariați se aflau foști simpatizanți legionari, foști negustori sau foști primari, refugiați din Basarabia cu acte mai mult sau mai puțin în regulă, destul de mulți evrei înscriși pe lista cererilor de plecare din țară, pe scurt, persoane cu tot felul de probleme. Toți aceștia erau tăcuți și-și vedeau de treabă cu multă aplicație, așa încât, de fapt, treaba mergea destul de bine. Doar cu ocazia unei conversații în doi, așteptând autobuzul sau cine știe cu ce alt prilej, se deschideau uneori inimile și aflai câte o știre care stabilea, ca prin farmec, o adevărată legătură umană.

Așa am descoperit, într-o bună zi, în persoana tovarășului Anghelescu de la Contabilitate, pe unul dintre foștii patroni ai cofetăriei cu același nume, care ne încântase tuturor adolescența. Erau, mi-a povestit el, șase frați care porniseră împreună o afacere cât se poate de modestă și o tot dezvoltaseră, până ce reușiseră să facă acea întreprindere cu antene în toată capitala și în câteva orașe de provincie. Își împărțeau răspunderile și câștigurile, iar mie n-avea nevoie să-mi explice cât de bune erau prăjiturile lor. Mai degrabă îmi vorbea de grija pe care o aveau de salariații pe care-i întrebuințau, cărora le făcuseră dușuri și terenuri de sport, o concepție fără nici o legătură cu ceea ce se petrecea la Zorile și în alte părți.

Grupul de prieteni pe care-i aveam atunci oglindea, în mic, situația generală. Cici, desenatorul tehnic al tuturor matrițelor și șuruburilor din fabrică, avea probabil dosarul cel mai simplu (dar pot oare să știu?). Viorica și Ily erau rude apropiate și locuiau împreună; Ily lucra la planificare și reușise de curând să-i obțină Vioricăi un post la registratură, echilibrând astfel veniturile familiale. Lipsită de orice experiență administrativă, îngrijită și foarte feminină, Viorica avea o eleganță naturală și un fel de a fi liniștit și blând. Avea vreo treizeci și ceva de ani și părea o ființă pe care soțul ei o răsfățase, dar el se afla acum la închisoare, ca fost comisar de poliție în vechiul regim. Atât ea, cât și eu știam câte ceva una despre cealaltă, dar nu ne-am mărturisit

niciodată detalii despre situațiile respective. Mitică Arbore, înalt și subțire, foarte sfios, combina handicapurile de a fi cavalerist deblocat și fiu de preot. Paul Morgan, tânăr inginer chimist, avea cerere de plecare împreună cu soția și cei doi copii mici, iar Nicușor Horodniceanu, inginer încă și mai tânăr, fusese exclus din partid încă din timpul facultății. Abia astăzi, făcând acest mic inventar, îmi spun că asemenea circumstanțe, pe care le aflam întâmplător și nu le mai pomeneam niciodată, ne creau un fel de a fi destul de asemănător. Ultimii doi ne-au rămas, lui Pascal și mie, prieteni toată viața. Anul trecut Paul, care trăiește în Statele Unite, a petrecut la noi cele două săptămâni ale Festivalului Enescu, dar, vai!, el și cu mine suntem azi singurii, din tot acel grup, care mai facem, cum se spune atât de frumos, umbră pământului.

Cum se poate! Cum se poate ca aceste imagini atât de vii, de familiare cândva – nuanțe ale ochilor, culori, inflexiuni ale glasului, gesturi, fel de a râde, fel de a gândi – cum se poate ca ele să nu mai existe decât în mintea și în sufletul meu? Cum se poate ca odată cu moartea mea să moară și ele, să nu mai fiinţeze deloc, în nici un fel, nicăieri? Oare de aceea scriu paginile acestea, de aceea scormonesc cu gândul straturi atât de îndepărtate ale memoriei și mă las invadată de forța și realitatea amintirilor, ca să le readuc în lumină pe toate acele fiinţe, să le mai întâlnesc odată privirea, să le aud râzând – sau mai degrabă dintr-un efort deznădăjduit de a le da viață din nou, de a popula imaginarul cât mai multor fiinţe cu aceste prezenţe firave, cândva atât de firesc aflate pe străzile orașului, la ferestrele caselor lor, la masa noastră sau în brațele celor dragi?

În iarna aceea, din nu știu ce pricină – poate că se stricaseră faimoasele camioane și nu se găseau piese de schimb – am folosit cu toții, la ducere, un tren care funcționa pentru o întreprindere relativ vecină, Bumbăcăria Jilava, și care pleca din gara Filaret la șase fără cinci dimineața. Cum, de la statuia Pache unde stăteam, îmi trebuia vreo jumătate de ceas ca să ajung la Filaret,

m-am sculat în toată acea iarnă cel mai târziu la cinci fără un sfert, ceea ce mărturisesc că nu mi-a fost ușor. Dar ne așteptam unii pe alții pe peron, alegeam un vagon în care ne puteam instala aproape de capăt, ca să nu-i deranjăm prea rău pe cei ce ar mai fi vrut să moțăie, și jucam cu frenezie toate jocurile care se pot practica fără hârtie și fără creion: „portretele", „dac-ar fi" și, mai ales, mult apreciatul „fazan". Acesta cerea ca fiecare să pronunțe pe rând câte o literă, încercând să continue un cuvânt început, dar ferindu-se să nu termine cuvântul chiar el, caz în care era declarat „fazan". Pentru motive care îmi scapă cu desăvârșire, atribuirea titulaturii de „fazan" stârnea de fiecare dată hohote de râs pe care, la celălalt capăt al vagonului, cei mai în vârstă le suportau cu stoicism sau poate cu ascunsă nostalgie.

Apoi trenul oprea cam în dreptul fabricii noastre. Străbăteam drumul spre ea prin câmp, în beznă și sub șfichiuirea vântului, neîncercând să recunoaștem formele negre dimprejur; băteam la ceasul de pontaj, traversam curtea cu mașinile, lăzile, bidoanele cu benzină și oamenii strigându-se acum unul pe altul, apoi urcam scările spre birouri, izbiți de valurile de aer cald și umed de pe culoarul pe care dădea hala de mașini și în sfârșit ajungeam la cămăruța registraturii, de curând înzestrată cu o mică centrală telefonică, pe care tot Viorica fusese instruită s-o folosească. Încăperea avea și un radiator suplimentar, care ne strângea pe toți în jurul lui; între șapte fără un sfert și șapte și un sfert ne bucuram de încă o jumătate de ceas de șuetă, pe care n-ar fi tolerat-o fostul director și n-a tolerat-o nici directorul următor.

În februarie am reușit să-i conving pe câțiva de marea frumusețe a peisajelor de munte. Ne-am înscris la una din excursiile de o zi pe care le organizau sâmbăta sindicatele și care nu costau mult. Se lua un tren după-amiaza și se urca pe întuneric până la o cabană, iar a doua zi, dacă aveai noroc și era vreme bună, te trezeai într-un peisaj de vis. Am avut noroc și chiar ne-am trezit într-un peisaj de vis; ziua era însorită și calmă, iar stratul gros de zăpadă intactă, limpezimea cerului și puritatea înghețată a

aerului ne-au primit ca elementele unei sărbători anume nouă destinată. Îi privesc chiar acum imaginile, prinse de Paul, care a avut toată viața pasiunea și talentul fotografiilor: suntem în grup pe zăpadă sau în jurul unui pom, Viorica, Ily, Cici, Mia Morgan, inginerii Chicu și Abramovici, un contabil pe nume Ehrlich, o fetiță sportivă al cărei nume nu mi-l amintesc și cu mine. Surâde fiecare, buna dispoziție e evidentă și mă bucur că din toată acea frumusețe a mai rămas ceva concret, iată, câteva cartonașe 6 x 9 cu niște poze în sepia, în afară de memoria mea și de această pagină…

*

Exista în programul fabricii o particularitate pe care nu numai eu, probabil, o socoteam un mare avantaj. Distanța până la ea fiind atât de mare, se acceptase funcționarea, înăuntrul ei, a unei cantine la care se putea lua o masă caldă, chiar în timpul orelor de program. Abonamentul lunar costa cam o treime din leafa mea. Meniul era invariabil același: o ciorbă acrită cu oțet, pe care muncitorii de cele mai multe ori o refuzau (pe ei îi aștepta acasă nevasta, cu o cină mai consistentă); apoi o „tocăniță“, adică un sos de ceapă cu bulion în care fierseseră bucăți mici de carne cu zgârciuri, pielițe, oase și alături de care se aflau pe farfurie, fierte în apă, rând pe rând cartofi, varză, paste făinoase sau „brizură de orez“. Ultima, tot o fiertură, era făcută din boabele de orez sfărâmate în timpul decorticării și eliminate prin cernerea orezului propriu-zis. „Brizura“ conținea deci și ceva orez, dar și multe impurități, între care foarte mult mei. Socoteam cu toții că nu mâncasem probabil, în toată viața de până atunci, cantitatea de mei pe care o ingurgitam acum la o singură masă, dar de îmbolnăvit nu s-a îmbolnăvit nimeni. Cât despre desert, el apărea cam de două ori pe săptămână sub forma unor mere de soi prost sau a unor covrigi umezi care, în schimb, erau foarte apreciați. Oricum, pentru mine, acea masă era cea principală și mi se părea minunat ca ea să-mi fie asigurată fără efort sau cheltuială de timp din parte-mi.

Într-adevăr, problema hranei devenise centrală pentru toată lumea, și acum am să încerc să povestesc cum stăteau lucrurile la noi acasă. Dacă se mai descurcau cei care aveau rude la țară sau măcar ceva loc, în curte sau pe balcon, de crescut găini, orășenii de felul nostru n-aveau cum să se aprovizioneze normal. E drept că Pascal era hrănit de Stat, iar Marta și cu mine aveam o cartelă de tip B (dactilografele erau trecute, din fericire, la categoria „muncă grea"). În jurul nostru însă, nici mama, nici madame Marie, nici tante Aline, nici soacră-mea n-aveau drept la nici un fel de cartelă, așa încât porțiile se împărțeau infinitezimal. Pe cartelă primeam esențialul: zilnic 350 g de pâine (acea pâine negricioasă al cărei aluat moale, nu neplăcut la gust, se turna în forme după o metodă sovietică), iar lunar – într-o anume zi, așteptată cu nerăbdare – rația ce consta din 1 kg de untdelemn de floarea-soarelui (excelent), 1 kg de zahăr tos, unul de macaroane și unul de biscuiți. În plus, mai aveam voie să cumpărăm o jumătate de kilogram de carne pe săptămână (de obicei sâmbăta, și cu coadă). Mărfurile enumerate aveau un preț accesibil, dar nu circulau „la liber", așa încât cantitățile de mai sus nu puteau fi sporite în nici un fel. Celelalte alimente se puteau cumpăra, în principiu, la Aprozar, în cele câteva piețe „libere" sau la magazinele rebotezate, toate într-o zi, „Alimentara" și ale căror rafturi erau dezolant de goale. În piață mai puteai găsi la țărani ceva ouă, uneori afumături de casă și cel mai des legume, dar numai la primele ore ale dimineții. Către ora unsprezece, tejghelele se goleau și rămâneau la fel până a doua zi. Ca atare, la ora ieșirii de la serviciu nu se mai găsea nimic, dar absolut nimic.

Mama își cumpăra pentru prânz cartofi, zarzavat și câte un ou; cu câți bani îi lăsam eu, nici n-ar fi putut lua altceva. Mai găsea un aliment ieftin, foarte apreciat de noi amândouă: o marmeladă ca o pastă, dulce-acrișoară, care se tăia în felii și sosea la magazin în cutii de lemn. Când însă ea nu se afla în București, treceau săptămâni întregi fără ca eu să-mi fi putut lua măcar un kilogram de mere sau o legătură de ridichi. În anii următori,

s-a întâmplat ca Mia Morgan să-mi cumpere din piață, dimineața, câte un kilogram de roșii; mă abăteam pe la ei în drumul de întoarcere spre casă, ca să mi-l iau.

Lumea asociază penuria de alimente cu fenomenul cozii, dar el pe atunci nu exista decât la ridicarea lunară a rațiilor. Ca să se formeze o coadă trebuie să fie ceva de vânzare. Priveliștea acelor spații tapetate cu faianță albă și înzestrate de foștii patroni cu galantare de sticlă, acum cu desăvârșire pustii, avea să reapară la sfârșitul erei Ceaușescu, dar în anii '50, în care amintirile comerțului liber erau încă vii, ea părea un fel de coșmar grotesc. Intrai – priveai – vânzătorul te privea și el – și ieșeai. Rămăseseră în magazine două mărfuri mai puțin căutate, care decorau rafturile cu prezența lor, ordonat distanțată: erau cutii de scobitori și borcănele cu muștar, produse auxiliare pe care nu le voia nimeni pentru că lipsea elementul principal, cel care le-ar fi făcut necesare.

Circula pe atunci o istorioară: Truman și Stalin se laudă amândoi că știu să dreseze niște pui de găină și propun o întrecere. Zis și făcut. Fiecăruia i se dă o lădiță, destul de mare, cu douăzeci de pui. Zilele trec. Puii lui Truman, ținuți în curățenie, la temperatură constantă și hrăniți din belșug, se fac tot mai grași și mai frumoși, dar nu știu să facă nimic. Stalin îi lasă pe ai săi jigăriți și nemâncați, până ce ajung doar piele și os. Atunci bate cu degetul, din exterior, într-unul din pereți. Toți puii se precipită într-acolo. Bate și în peretele opus și se întâmplă la fel. Bate și în celelalte… A câștigat!

Școala foamei, pe care am făcut-o în acei ani, ne-a învățat multe și personal mă bucur că am făcut-o. Am deprins de la ea pe de o parte cumpătarea, pe de alta, recunoștința. A învăța să te bucuri, ca de un ospăț, de două felii de pâine neagră prăjite în ulei este o lecție de viață despre care nici nu bănuiești cât de bine îți va prinde.

Mai aveam și alt leac împotriva foamei: acela erau țigările, cărora le-am rămas credincioasă aproape treizeci de ani. Îți dăruiau

o relaxare imediată și tăiau foamea în chip radical. Evident, țigările sunt un drog și, ca atare, în scurt timp cantitatea zilnică necesară s-a dublat, ajungând la peste douăzeci pe zi, pentru organismul meu aproape de limita suportabilă. Dar, deși în anii de mai târziu am fumat țigări mai bune, deși au trecut alți treizeci de ani de când le-am abandonat definitiv, pachețelul de „Mărășești cu foaie galbenă“ din acea vreme a rămas pentru mine una dintre imaginile luxului și fericirii.

*

Pentru că tot a venit vorba despre cartelă, poate că ar fi locul aici să vorbesc despre problemele curente ale traiului zilnic și care nu erau doar în legătură cu hrana. Ele vor fi probabil destul de sordide, dar, în încercarea mea de a reconstitui acel timp, nu-mi pot permite să ocolesc acest tip de detalii, care sunt uneori mai grăitoare decât am crede.

Pe cartelă se aflau și niște „puncte“, în schimbul cărora puteai cumpăra metraje, confecții sau încălțăminte. În anul precedent, Marta își consumase punctele procurându-i ciorapi și lenjerie lui Pascal, iar cu ale mele cumpărasem o pereche de bocanci pentru tata. În 1951 m-am ales cu o pereche de pantofi buni în schimbul unui „bon de fruntaș în producție“, de care am fost foarte mândră, cum fusesem, fără să mi-o mărturisesc, de emblema de lemn cu aceeași semnificație care-mi semnalase un timp, ca un sfeșnic, măsuța de scris. Cât despre îmbrăcăminte, Marinette îmi trimisese un pachet de haine de-ale ei, din care am vândut mai mult de jumătate, dar tot m-am ales cu câte ceva. Pentru vară însă, mi-am luat pe puncte un metraj de bumbac și o croitoreasă mi-a făcut o rochie, pe care am purtat-o cu imensă plăcere până a trebuit s-o spăl: în momentul acela tot desenul imprimat a dispărut, lăsându-mi în mâini un fel de cârpă moale și pătată, pe care a trebuit s-o arunc.

Pe lângă hrană și îmbrăcăminte, se iveau și alte probleme. Cum am spus, singura baie a locuinței a fost atribuită, drept bucătărie,

persoanei căreia i se repartizase fostul dormitor al lui tante Aline, după arestarea ei. Noua locatară era o doctoriță puțin ciudată, care a închis încăperea cu cheia, o dată pentru totdeauna, cum era de altfel dreptul ei. Am reînceput așadar să ne spălăm, ca pe vremuri, în lighene și cu apă încălzită la foc. Îmi spuneam că așa a fost timp de multe veacuri, că nu toți bucureștenii avuseseră baie și că, oricum, nu era cazul să mă plâng. Văicăreala mi se păruse totdeauna de disprețuit și la fel se spălau, fără nici o îndoială, toate cele nouă familii care ocupau acum acea locuință înregistrată de Primărie, după câte am aflat mai târziu, printre realizările de valoare ale arhitecturii bucureștene dinainte de Primul Război Mondial.

Camera noastră de 20 de m^2 se încălzea cu lemne și cota repartizată pentru o iarnă era de 1000 kg. Foarte înaltă, așezată pe pivniță și cu trei pereți exteriori, se încălzea greu. Lemnele se distribuiau în anumite centre pentru fiecare raion, în două tranșe, una în octombrie, alta în ianuarie. „Tranșa a doua“ revine ca un leit-motiv în corespondența noastră din acea iarnă, care din fericire a fost blândă. Mă văd când vreau, întorcându-mă într-o duminică seara după o așteptare începută la cinci dimineața, cocoțată pe capra unei căruțe în care se aflau cele 500 kg de lemne din „tranșa a doua“ cuvenită nouă: eram un general victorios, ce-și aducea acasă prada, spre bucuria tuturor. Nu știu de ce această distribuire nu se putea face ordonat și cu mai puțină cheltuială de energie. Ziua petrecută pe terenul acelui depozit de lemne din marginea orașului arată, în memorie, ca o serie de litografii de război. Din timp în timp se zvonea că distribuirea avea să înceapă în punctul cutare sau cutare al depozitului, lumea alerga într-acolo, se forma o coadă într-o înghesuială de necrezut, erai prins între zeci de trupuri dintre care nu mai puteai să scapi, iar pe deasupra capetelor călătoreau prin aer glasuri protestatare de tot felul. Apăruse nu știu ce dispoziție în favoarea persoanelor din învățământ și aud și acum un cor de voci feminine stridente, țipând din când în când, obsesiv: „Corpul

Didactic!“, „Corpul Didactic!“, „Suntem de la Corpul Didactic!“. Restul lumii protesta, argumentând că nu trebuie să se încălzească numai Corpul Didactic, iar eu, care până la urmă reușisem să mă desprind din toată acea nebunie, îmi găsisem loc pe o bancă și-mi țineam capul în mâini, rugându-mă să mă trezesc din visul rău.

În toate ocaziile regula generală părea a fi că, dacă începeai o acțiune de unul singur, mai aveai ceva șanse s-o duci la bun sfârșit, dar, dacă erau implicați mai mulți, nu puteai fi sigur de nimic. O probă grăitoare era ceea ce se întâmpla cu plata luminii. Cât a fost tante Aline administratoarea casei, nu țin minte să se fi ivit probleme sau poate nu le-am știut eu. Când a fost arestată, sarcina de a întocmi și afișa lista cu sumele de plată mi-a revenit mie, nu prea țin minte de ce. Casa avea un singur contor și o instalație electrică atât de fragilă, încât nimeni nu putea pune în priză vreun aparat fără riscul de a vedea sărind toate siguranțele. Socoteala era deci foarte simplă sau poate așa mi se părea mie: împărțeam suma totală la numărul familiilor, fiecare din ele având câte o singură cameră și toată lumea suportând cele trei becuri de pe spațiile comune. Dar vai! nu ținusem seama de ura de clasă. La etaj locuia o pereche care nu se sfia să ne facă viața grea de câte ori îi era cu putință. „Aștia de la parter trebuie toți puși la zid și împușcați! Uite-așa: Poc-poc-poc-poc-poc-poc!“ striga bărbatul, mimând acțiunea cu toată seriozitatea. N-a fost lună în care socoteala cu lumina să nu fie prilej, între dânsul și mine, de discuții dintre cele mai absurde și mai exasperante. Îl imploram să facă socoteala el însuși, jurându-i că-i voi plăti oricât îmi va cere: degeaba. Socoteala nu era bine făcută și el nu va plăti, dar nici nu va accepta ca altcineva să plătească vreo sumă în numele său. Găsise o ocazie potrivită să se afirme, să chinuiască un pic pe cineva, cât putea și el. Într-o vreme m-am gândit că funcționa ca un supraveghetor al celor din casă, dând socoteală despre noi direct celor de la raionul de partid, care își avea sediul peste drum și unde el se ducea adesea: mai

pot eu să știu? Soția lui depusese o plângere în legătură cu mașina mea de scris, dar eu o înregistrasem la miliție cum a fost un timp obligatoriu (măsura a fost reactualizată și aplicată timp îndelungat în epoca Ceaușescu). Cât despre lucrările suplimentare, le luam în general de la instituții care utilizau colaboratori externi: reclamația n-a avut urmări. Altă dată, într-o după-amiază, la întoarcerea mea de la fabrică, am găsit toate scaunele și mobilele mici din holul de la parter stivuite pe masa din mijloc, într-o neverosimilă și dezordonată piramidă; agitatorul și supraveghetorul nostru, așezat pe treptele de la intrare, părea că mă așteaptă. „Ce s-a întâmplat?“ „Ce să fie, sunt măsuri împotriva incendiilor, dacă ia foc casa, noi ăștia de la etaj pe unde ieșim, printre atâtea scaune pe care le-ați pus aici?“ Ei aveau altă scară și o ieșire separată, dar asta nu mai avea nici o importanță. Nu știu ce era exact în mintea lui, dacă juca teatru sau credea cu adevărat ceea ce spunea. Era o vreme în care, într-adevăr, se făceau foarte des controale în case: o ordonanță a Sfatului Popular ceruse ca toate podurile să fie golite de tot ce conțineau, iar în centrul lor să se afle o grămadă de nisip și o lopată. N-am știut niciodată dacă această măsură era doar un prilej suplimentar de vexațiuni, ca să știe oamenii de frică, sau avea tâlcul mai serios de a împiedica ascunderea, prin vreun cotlon, a unui eventual fugar.

Ca să revenim la problema luminii, trebuie să spun că și doctorița de la parter avea obiceiul să protesteze, pe motiv că fiind uneori de gardă la spital, nu consuma curent electric în acele seri. Odată am bătut la ușă și am primit răspunsul: „Intră!“ Cu surprindere, a trebuit să fac un adevărat slalom printre teancuri de crătiți și de vase murdare, stivuite de-a dreptul pe parchet sau pe ceea ce mai rămăsese din el. Poate că biata femeie era o depresivă, cine n-avea probleme în acea vreme? În seara cu pricina a achitat suma fără să opună rezistență, dar câteva luni mai târziu a trebuit să ne descurcăm cu lămpi de gaz vreo zece zile, pentru că refuzul ei de a plăti a fost categoric și ni se închisese

tuturor lumina. Se întorsese atunci tante Aline și nu știu cum s-a rezolvat criza: poate că totuși teoria doctoriței a fost acceptată, până la urmă, de toată lumea.

Aveam probleme mai serioase cu controalele care se făceau pentru biroul populației. Cam la trei săptămâni o dată, ne pomeneam cu un milițian care proceda la verificarea tuturor buletinelor. Trebuia să le ascundem pe cele două vinovate care n-aveau buletin de București, mama și soacra mea de la Câmpina. De mai multe ori am avut timp să le trimitem grăbit în pivniță, a cărei ușă era alături de cea a odăii noastre. În plus, le instruisem să țină în cameră, la vedere, o mică valiză care să probeze că sosiseră în capitală tocmai în zorii acelei zile.

Întâmplările cu buteliile de aragaz, pentru aparatele la care găteam, au fost la fel de palpitante. Trecuse de mult vremea războiului și a anilor următori, în care o simplă comandă la telefon aducea acasă un lucrător de la întreprinderea centrală, care-ți lua butelia goală și o înlocuia cu una proaspăt încărcată. Acum, după o comandă treceau zile și săptămâni fără să sosească nimeni, așa încât lumea a început să se ducă pe jos la centrele instalate pe stradă la diferite intersecții. Madame Marie, mică de stat și foarte slăbuță, s-a împrietenit cu un oarecare Petre, care pentru o sumă nu prea mare îi făcea serviciul să-i ducă și să-i aducă acasă una din cele două butelii ale noastre. Atâta doar, că într-o zi Petre a plecat cu prețiosul obiect și nu s-a mai întors niciodată.

M-am oferit atunci eu să fac acel oficiu și într-o duminică dimineața mi-am luat rând în grupul de amărâți care așteptau pe lângă Foișor. Am plecat de acasă pe la șapte dimineața și am fost adusă înapoi la trei după-amiaza, într-un hal fără hal. Cele opt ore de așteptat în picioare și în frig m-au prăbușit la un moment dat ca o piatră pe trotuarul înzăpezit, inconștientă. Am resimțit multă vreme drumul de întoarcere, udă leoarcă și sprijinită de braț de două femei miloase, ca pe una dintre cele mai mari umilințe pe care le-am trăit. Nu știu dacă am avut dreptate. Mărturiile care ne-au venit din închisori au cu totul altă

forță tragică, și nu e rău să afli care îți sunt exact însemnătatea și limitele.

*

Zilele la Zorile aveau și culori mai vesele. În acel an, primăvara a fost lungă și frumoasă. De pe fereastra biroului, fără să mă ridic de pe scaun, vedeam coroana unui plop bătrân și argintiu, iar în jurul lui numai cerul, intens albastru în toate acele zile. Când era soare, îi explicam eu lui Pascal, puteam să-mi închipui că el era o pădure și că în jurul lui tot restul dispăruse… De foarte multe ori, la sfârșitul lucrului, lăsam autobuzul să plece spre oraș, cu încărcătura lui de oameni osteniți și o porneam pe jos, singură sau cu un alt iubitor al aerului și libertății de mișcare. Bucata de șosea, încă neîmprejmuită de construcții industriale, care lega fabrica noastră cu capătul liniei de tramvai avea ceva mai puțin de 4 km. De o parte și alta vedeam câmpul, mari întinderi cu iarbă, uneori mici turme de oi cu câte un mieluțel, ba chiar berze. Primăvara apărea ca un dar și o descoperire; lectura intensă din Tagore mă învăța renunțarea și calmul. Căpătasem și o primă, care mă ajutase să-i trimit lui Pascal un pachet mai îndestulat. Și-mi descopeream tot mai mulți prieteni. Cu fiecare dintre ei investigam alt aspect al vieții, pentru că și existențele lor erau diferite. Într-o zi, Cici mi-a oferit cel mai bogat buchet de maci pe care l-am văzut vreodată: cred că erau vreo cincizeci. Îi culesese probabil în fundul curții, unde, printre mormanele de anvelope aruncate, margaretele și macii restabileau drepturile eterne ale naturii. Au ținut într-un vas până a doua zi, ceea ce era un fel de record. Cici era încă un adolescent plin de umor și glumeam mult împreună, dar nu prea aveam ce învăța de la el. Mai substanțiale erau convorbirile cu oameni fie mai în vârstă, fie mai maturi pe plan intelectual. Țin minte un drum liniștit, sub soarele de primăvară, în care Lică Herșcovici mi-a vorbit despre familia evreiască și despre rolul însemnat pe care-l deține femeia, mai ales în rolul ei de mamă. Cuvântul ei, îmi

explica el, era respectat, iar exemplul și sfatul ei rămâneau hotărâtoare. Își mărturisea perplexitatea în fața felului cum erau tratate femeile în unele familii românești, și mă punea și pe mine pe gânduri. Lică era un om simplu, fără cine știe ce școală, dar cu bun-simț și un suflet de aur. Pe vremea aceea era evidențiat cu mari elogii la fiecare încheiere de trimestru, pentru că în calitate de șef al aprovizionării reușea să salveze producția din situații de blocaj absolut, datorită relațiilor lui de prietenie cu toți șefii de aprovizionare din celelalte fabrici ale direcției generale din MIU (Ministerul Industriei Ușoare). În modul cel mai simplu și pentru că era știut om de cuvânt, i se împrumutau cantitățile lipsă din cutare sau cutare material, fără vreo înregistrare oficială; la rândul lui, era gata să facă celorlalți același gen de servicii. Această practică absolut salvatoare, care introducea oarece normalitate în sistemul rigid de planificare i-a decis, câțiva ani mai târziu, destinul: i s-a intentat un proces de sabotaj, a făcut niște ani de detenție și a murit curând după eliberare. Cred că n-avea nici cincizeci de ani.

Pe el nu l-am văzut, de fapt, decât în cadrul fabricii; în schimb, Paul Morgan și Nicu Horodniceanu, împreună cu soțiile lor, au făcut parte din viața noastră nu doar cât timp au locuit în București, dar și mai târziu, peste mări și țări. Amândoi erau ingineri chimiști, amândoi își lărgiseră cunoașterea și receptivitatea artistică mult peste ceea ce sunt ele de obicei la oameni cu această formație. Au fost de fapt foarte diferiți unul de altul, viața i-a despărțit relativ curând și doar prietenia lor cu noi justifică alăturarea lor în aceste pagini.

La cei douăzeci și șapte de ani pe care-i avea pe atunci, Paul avea deja doi copii, doi băieței adorabili, cel mare având patru ani. Viața lor de familie era pentru noi o perpetuă încântare. Când se întâmpla să plecăm împreună de la fabrică după câte o ședință, ne opream la ei lângă Piața Rosetti și mi se părea că dădusem timpul înapoi. Apartamentul era liniștit și ordonat; Mia se ocupa de masa copiilor sau îl înfășa pe cel mic, îi culca,

eu asistam în extaz; apoi ne întorceam lângă pick-up, ea aducea uneori câte o tavă de cafele, produs cu totul exotic, probabil „din pachet", iar Paul punea un disc cu înregistrările favorite: niciodată Wagner, pe care Mia îl detesta, dar mult Mozart dirijat de Bruno Walter, foarte des *Simfonia Pastorală* cu Toscanini, foarte des și dublul concert de Brahms cu Thibaud și Casals, sub bagheta lui Cortot. Caracteristica acelor seri era calmul, o calitate pe care o cultivau amândoi și care în acea vreme de răsturnări sociale îmi părea fără preț. Se completau perfect; Paul practica un tip de raționament ordonat și logic, iar Mia, mai iute, părea de multe ori că n-are nevoie de nici o desfășurare de argumente ca să afle ceea ce ea știuse, în chip misterios, dintotdeauna. Echilibrul, bunătatea și armonia acelei familii îmi păreau să le prevestească o lungă existență fericită; nu reflectasem încă, pe vremea aceea, la destin. Intruzia sa hotărâtoare în existența Miei, de care aflasem, ar fi trebuit totuși să-mi dea de gândit: ea era acea adolescentă care-și pierduse amândoi părinții în bombardamentul din 4 aprilie 1944, spulberați împreună cu ceilalți ocupanți ai adăpostului pe care ea îl părăsise sub bombe, ca să-și salveze câinele rămas în apartament. În dezorientarea și singurătatea dureroasă de după aceea, căsătoria cu Paul, care o iubea din copilărie, fusese un adevărat colac de salvare. Azi n-aș mai socoti, cum o făceam atunci, că acea întâmplare neobișnuită tocise ghearele destinului și că el avea s-o lase în pace de acum încolo sau chiar s-o protejeze; mai curând aș gândi că mă aflu în fața unui semn, desigur greu descifrabil, dar poate tocmai de aceea, purtător de neliniște.

Nicu Horodniceanu a sosit în fabrică în anul următor. Pentru Pascal, pentru mine și chiar pentru fiica noastră, Ioana, ca și pentru cei apropiați nouă, era sortit să devină un prieten de suflet, nu numai fiindcă a părăsit mult mai târziu România, de care nu se hotăra să se despartă, ci fiindcă după stabilirea în Israel a luat obiceiul să se reîntoarcă în București destul de des, transformând acele zile petrecute cu noi de dimineață până seara

într-o continuă sărbătoare a comunicării, a dorului, a schimbului pătimaș de idei și a afecțiunii împărtășite. Pe vremea când eram la Zorile habar n-aveam de așa ceva. Observasem doar că se transfigura cu totul când difuzorul instalat pe atunci în toate birourile transmitea muzică simfonică. Expresia feței lui sugera o intrare în paradis, un paradis senzual, dar și intelectual, în care sunetele erau făcute să te îmbete ca vinul. Cu acesta din urmă era de altfel bun prieten pe acea vreme și mulți dintre colegii lui de fabrică îl întovărășeau, după-amiaza, în diferite cârciumi mai mult ori mai puțin sordide, în care superioritatea lui intelectuală, dragostea lui de oameni și cunoașterea lor făceau din el un personaj central și un animator necontestat.

Aflam vag toate astea și nu mă interesau, dar descoperisem în el nu doar un meloman foarte evoluat (mama lui, pe care o adora, studiase un timp pianul cu Alfred Cortot), ci și un cunoscător de literatură de prim ordin, ba chiar, cu siguranță, îmi ziceam eu fără să am încă dovezi, un practicant. Ca mulți moldoveni, cunoștea și iubea cultura rusă; datorită lui am început să cumpăr de pe la anticari vechile versiuni franceze din Dostoievski (încă netradus în românește) care, așa trunchiate cum erau, îmi deschideau porți spre cu totul altă lume. Înalt și gras, mișcările sale puțin stângace păreau ale unui urs blând; pe de altă parte, îmi pare că n-am auzit niciodată un râs mai liber și mai comunicativ. Era în personalitatea lui o deschidere a minții neobișnuită pentru cei douăzeci și doi de ani ai săi, asociată cu o sensibilitate extremă dar nu introvertită, ci, dimpotrivă, deschisă spre ceilalți, într-o continuă revărsare de dragoste și înțelegere.

Ardeam de nerăbdare să-l prezint lui Pascal, neuitând că-mi va trebui destulă diplomație ca să-i apropii. Gândirea lui Nicușor, cum i se spunea la fabrică, era destul de paradoxală, cu bruște racursiuri care puteau să deruteze și un nonconformism uneori agresiv; e drept că dădea repede înapoi când n-avea dreptate sau când se temea că te-ar fi întristat. Pascal a avut în acel timp câteva scurte permisii, dar întrevederile lor au fost neconcludente, până

la o anume seară, după întoarcerea definitivă, în care toate s-au legat. Așezați alături în fața pianului, discutând nu știu ce pasaj din ceea ce scria Pascal atunci, se cufundaseră atât de adânc în discuție și-și răspundeau cu atâta înțelegere, încât prietenul lui Nicușor din adolescență, Loniu Goldhagen, și cu mine am schimbat în spatele lor o privire victorioasă și complice. Nu ne-am înșelat: începea atunci o prietenie pe care n-avea s-o curme – îmi vine să scriu: s-o întrerupă – decât moartea, după o jumătate de secol.

*

Am anticipat puțin pentru că tocmai despre prietenie vreau să mă întreb astăzi. Mi-e teamă să nu teoretizez prea mult, când domeniul ei e atât de fragil. Și totuși unele lucruri au nevoie să fie gândite, amănunțite în termeni abstracți, chiar dacă examinarea lor ne pare foarte delicată. E firesc, pe de altă parte, ca o atare temă de reflecție să-mi fie adusă în lumină în acest moment al povestirii. Nu e indiferent în ce perioadă a vieții se naște o asemenea legătură, dacă ea se precizează emoțional în tinerețe, când conturele personalității noastre sunt încă labile, sau dacă dimpotrivă se ivește în apropierea bătrâneții, când seamănă mai mult cu descoperirea mirată a unor asemănări. Unele dicționare se mulțumesc să descrie prietenia, insistând asupra caracteristicilor ei evidente: simpatie, stimă, înțelegere, atașament reciproc. O definiție mai tranșantă o prezintă ca pe „o legătură de dragoste între două sau mai multe persoane, legătură care nu se bazează nici pe sexualitate, nici pe rudenie“. Aici sunt mai multe lucruri interesante. Că este o legătură de dragoste pare evident pentru toți cei ce au cunoscut-o, dar este clar că apăsarea pe sexualitate i-ar schimba statutul și ar precipita-o într-o categorie mai largă, de care nu avem a ne ocupa aici. O situație de rudenie, în schimb, poate da unei prietenii o trăinicie, o adâncime nebănuite, fără să-i schimbe caracterul și culorile neconfundabile. Oricum, cei ce au cunoscut prea puțin prietenia

au pierdut o parte însemnată din sensul și gustul existenței. Femeile și bărbații cu care am împărtășit această experiență au avut în viața mea un rol însemnat și bănuiesc că l-am avut și eu într-a lor; astăzi, pomenindu-i pe fiecare, prezenți și absenți (la vârsta noastră sunt mulți dintre aceștia din urmă), sentimentul care mă stăpânește este recunoștința – adresată fiecăruia în parte, precum și destinului care ne-a încrucișat drumurile.

Oricum, între două ființe apropierea statornic încrezătoare nu apare spontan, ea se conturează în urma multor tatonări, a unor momente de apropiere alternând cu altele de examen lucid, relația prelungindu-se în timp și fiind, până la urmă, sau abandonată cu regret, sau transformată într-una cu adevărat temeinică. M-am întrebat dacă putem izola un fel de predispoziție, un talent special în firea unora sau altora dintre cei astfel aleși. Am zăbovit mult în jurul acestei idei și observația m-a silit să recunosc unele trăsături comune, la drept vorbind esențiale, ale celor ce vor avea parte, în cursul vieții lor, de această binefăcătoare experiență. O anumită curiozitate față de firea umană, asociată cu o certă discreție; fidelitate, respect, autenticitate, spirit lucid, dar neagresiv, constanță, dezinteresare, toate par a fi trăsături structurale ce predispun, ca să zic așa, la acest tip de legătură asemănătoare cu o plantă rară și, ca ea, foarte delicată.

Calitățile de mai sus par a fi trăsături necesare sau cel puțin favorizante, dar multe alte însușiri își au contribuția lor. Prietenia nu e dată oamenilor grăbiți și superficiali, nici egoiștilor fără scrupule. O mare bogăție de însușiri și talente atrage semenii ca un parfum; originalitatea de gândire, plăcerea de a-și împărtăși cunoștințele, farmecul personal sau pur și simplu o mare indulgență, ca să nu mai pomenim de umor și de tact, sunt calități ce acționează asupra altora ca un magnet; însă ele doar favorizează nașterea amiciților și nu le garantează durata.

În plus, calitățile pomenite trebuie nu doar să existe, ci să fie și manifestate adecvat. Există mari introvertiți care nu reușesc să se exprime sau o fac atât de stângaci și de surprinzător, încât

mesajul lor rămâne de neînțeles. Ei ar putea deveni parteneri de nădejde, dar celor aleși de ei li s-ar cere o răbdare și o înțelegere puțin obișnuite. În lumea noastră modernă, cu ritmul ei tensionat, provocator, există cu siguranță foarte mulți singuratici, și ce pierdere înseamnă asta pentru noi toți!

Odată născută, noua relație se vede pusă la încercare într-o mie de feluri și pentru foarte multă vreme. Practica ei este sărbătorească, pentru că ea constă într-un schimb continuu de daruri: oferi și capeți afecțiune, oferi și capeți înțelegere, oferi și capeți informație și așa mai departe. Prin însăși existența lor, prietenii te învață să devii mai altruist și mai generos; atenția îndreptată asupra altuia îți lărgește implicit câmpul de viziune. Ei par de asemenea să te silească să menții standardul cu care i-ai obișnuit, căci se pot îndepărta imperceptibil dacă-i decepționezi prea des. Există, mai ales în tinerețe, amiciții temporare care se dezvoltă în jurul unui centru comun de interes și care se vor ofili dacă importanța acestuia scade pentru unul dintre parteneri. Sfârșitul acestui tip de relație n-are neapărat un gust amar, ea decade sau dispare de obicei prin indiferență sau simplă uitare, ba chiar, uneori, lasă în urmă amintiri luminoase și pozitive, legate însă de un trecut de care ne-am îndepărtat. Chiar și cei mai apropiați se văd uneori siliți să ne „uite“ dacă o pasiune absorbantă, o activitate nouă, o mutare în altă țară suspendă nevoia pe care o au de noi; la reîntâlnire totuși nu va fi nimic schimbat, conversația se va reînnoda la fel de simplu ca mai înainte…

Unele reguli de comportare par totuși să aibă o importanță deosebită și ele nu suportă înfrângere. Care sunt oare? S-ar părea că prietenia – care este, să n-o uităm, un fel de dragoste – e deosebit de sensibilă la un anume tip de „trădări“. O disponibilitate constantă și o anume capacitate de iertare trebuie să existe între parteneri, dar ele au totuși limite. Într-o prietenă, într-un prieten trebuie să ai, înainte de toate, încredere: că nu te minte, că nu-ți vrea răul, că nu te bârfește și nu te lucrează pe la spate, că ți se arată așa cum este, fără machiaj și fără costum de teatru; că

îți ascultă confidențele cu interes și simpatie, fără a le comenta cu alții; că îți va respecta rezerva și nu-ți va cere să-i spui mai mult decât hotărăști tu însuți; că îți cunoaște defectele, dar a hotărât să le suporte; că la nevoie îți va veni în ajutor sau te va apăra în fața altora; că, rămânând disponibilă, sau disponibil, pentru tine, nu te va apăsa totuși excesiv; în sfârșit, că legătura dintre voi va fi constantă, chiar dacă împrejurările, pentru câtăva vreme, vă vor despărți. Și toate aceste condiții trebuie să le îndeplinești și tu pentru ea, pentru el, fără efort și cu bucurie…

Da, prietenia e ca un dans, ca un menuet ale cărui figuri sunt executate în același ritm, cu bucurie și fără efort. Lista de exigențe e lungă, dar însuși faptul că această relație dificilă și privilegiată există ne dovedește că ea este extrem de necesară, de vreme ce bărbați și femei din toate timpurile și pe toate continentele au practicat-o mai mult ori mai puțin conștient și au înfrumusețat cu ea istoria lumii.

Poate că nu e inutil să revin la felul în care se schimbă culoarea prieteniilor, după cum ele se nasc între persoane de același sex sau nu. Cunoaștem cu toții caracterul simplu, direct, al camaraderiei ce se naște între băieții care au fost colegi de școală, de sport, de armată și așa mai departe. Cunoaștem și nenumăratele nuanțe de umor, de solidaritate, de subînțelesuri și de curaj care definesc amicițiile feminine. Ne e dată mai rar, deși e fără preț, prietenia prelungită ani și ani de zile dintre un bărbat și o femeie care, în cursul a lungi și mereu reluate conversații, și-au completat eul profund, ca în apele unei oglinzi vii. Pentru fiecare din ei rămâne prezent un element de mister, cel ce provine din conștiința de a te afla în fața unei ființe structural diferite de tine, dar înfruntarea acelui mister aduce cu ea o recompensă: în acea relație își vor găsi mediul adecvat atât fragilitatea sensibilității masculine, cât și nostalgia feminină după precizia bărbătească a gândirii. Poate că un „ce-ar fi?“ sau un „ce-ar fi fost dacă?“ se plimbă uneori, jucăuș, printre gândurile unuia sau altuia dintre parteneri, dar va fi repede tras înapoia cortinei, de teamă ca el să nu tulbure existența unui bun infinit mai prețios.

În timp – asta o știu acum, când scriu, dar n-o știam în tinerețe – cu cât o prietenie se prelungește în decursul anilor, cu atât următoarele regăsiri devin mai bogate. Fiecare din ele e clădită pe amintirea multelor întrevederi trecute, a ceasurilor trăite împreună și a schimbului constant, deși intermitent, de mărturisiri, de reflecții, de evocări. Regăsirea se sprijină pe amintirea subconștientă a multor hohote de râs împărtășite, a multor încercări învinse laolaltă, pe imaginea din tinerețe a celei sau celui cu care vorbim, deși chipul le e astăzi atât de schimbat, precum este și al nostru. Inflexiunea glasului din ceasurile trecute! Felul de a râde, felul de a dojeni cu haz, cuvintele de spirit, expunerea meșteșugită pe care am admirat-o, lacrimile uneori împărtășite, brațul tremurător pe care l-am sprijinit la nevoie, cel plin de fermitate și înțelegere, care ne-a dat curaj! Uneori cea sau cel pe care-l evocăm nu mai sunt în viață, dar toate acestea fac parte din ființa noastră și vor rămâne în ea câtă vreme ne vom păstra conștiința întreagă. Și cu cât vom fi avut mai mulți prieteni, vom fi trăit alături de ei mai multe destine…

*

Când am vorbit despre rudenie, am spus că și în cadrul ei se pot dezvolta prietenii care vor avea o formă, o culoare, o trăinicie caracteristică. Eu n-am avut nici frați, nici surori, dar totul dovedește că, dacă ai mai mulți dintre aceștia, cum s-a întâmplat în familia noastră la generația părinților, vor exista afinități, afecțiuni pe alese, indulgențe personalizate. În cazul Martei și al lui Pascal, fiind numai ei doi, n-au avut de unde alege. Poate tocmai de aceea și pentru că își semănau în multe privințe, legătura dintre ei a fost puternică și definitivă. În toată copilăria și mai ales după divorțul părinților, Pascal a fost pentru Marta nu numai fratele protector, dar și mentorul, exemplul și mai ales centrul de afecțiune cel mai adânc. Fără îndoială, din punctul de vedere al lui Pascal, în copilărie lucrurile se prezentau cu totul diferit. Marta era o fetiță delicată și plină de haz, dar pentru

un băiat așa ceva este un fel de jucărie, nu o persoană de luat în serios. Chiar programul lor de viață era cu totul diferit. În Intrarea Amzei, Pascal avea voie să bată mingea pe asfalt cu băieții vecinilor, pe când Marta, în rochiță albă, se ducea de mână cu madame Marie la plimbare sau la biserică. Fără îndoială că, în timp, Marta a trebuit să dea dovadă de multă istețime pentru ca fratele ei să ajungă s-o trateze de la egal la egal, cum o făcea atunci când am cunoscut-o: în această zonă a Europei, respectul pentru inteligența feminină nu caracterizează mentalitatea generală. De altfel, în cazul Martei, ca și într-al meu, intervenea față de Pascal o admirație atât de sinceră, încât problema egalității nu-și prea avea rostul. Scrisorile lui din vremea armatei erau adresate împreună și ei, și mie; noi răspundeam separat, iar teancul de scrisori ale Martei către Pascal l-am deschis doar acum, cu un fel de sfială: „*Cred că frăția noastră este unul din cele mai frumoase daruri pe care le-am primit de la Domnul. Întâmplarea ca asemănători prin chip să răspundem și așijderea sufletește – orientarea noastră către aceeași țintă, credințele noastre susținând un același cer – Frăție – prietenie – dragoste. Singurele roade pământești care-ți clădesc veșnicia, care te apropie mai mult sau mai puțin de ea, de «valorile adevărate» ai spune tu sau Mircea sau Annie sau chiar eu. Vorbim toți aceeași limbă și este minunat faptul că ne-am întâlnit cu toții în scurtul răstimp în care acest lucru ar fi fost cu putință […]. Iată ce scrisoare senină îți așternși cât de clătinat îmi părea zilele acestea sufletul meu! Poate așezarea lui este mai adâncă de cum credeam, poate că mă înfricoșez cel mai adesea zadarnic…*“ (19 februarie) Și, două luni mai târziu: „*La sorocul cuvenit, va fi ziua ta. Douăzeci și patru de ani, douăzeci și patru de Aprili, primăvărateci și furtunoși. Douăzeci și unu de ani de prietenie pentru noi doi – Tu, mai marele meu!… Voi ajunge și eu în trei ani, acolo… dar nu voi putea niciodată să te întrec. Știu însă că voi ajunge pe drumurile tale, mai încet, poate – mai cu omenească durere, dar sigur. Și mă bucur să te văd înaintea*

mea, să văd că nu mi-ai dezmințit niciodată gândul și inima, soli înaintași ai lăuntrului. Aș vrea să te încredințez din nou că, orice s-ar întâmpla, eu cred în tine, în calea ta și că, în măsura sorții, te urmez cu statornicie… (aprilie 1951)

În scrisorile ei, Marta se dezvăluie exact așa cum o cunoșteam: activă, lucidă, curajoasă, veselă, iubitoare, profund creștină. Ceea ce, în aceste scrisori, m-a impresionat cu deosebire, a fost intensitatea dragostei ei de viață: „*Câte căi duc la Dumnezeu, și totuși sunt unii care nu le-au găsit! Uneori, chiar învecinat de ceasurile cele mai grele – am simțit bucuria izvorând din mine ca dintr-un lac nesecat de munte – albastră, lină, bună și veșnică. Mă bucur, mă bucur, mă bucur – că am luat viață sub chip de om, că pot să plâng și să sufăr, că nu mi-a fost dat să trec nepăsător prin căile vieții.*“ (19 februarie) „*Sunt clipe în care mă simt atât de distinctă, atât de puternic afirmată în liniile sufletului meu – încât mă mir cum ceilalți nu simt blocul din mine și nu fug în lături. Nu e trufie; lucrul acesta mi se revelă de obicei în formă de bucurie, de osana. Și totuși încă nu sunt pregătită pentru moarte… Sunt încă prea adânc înfiptă în viața aceasta, încă prea sălbatecă în entuziasmele mele. Iată, alături de liniștea unui Mircea, care aduce uneori a încremenire în imobilitatea ei, eu seamăn cu un izvor gălăgios și zăpăcit, care se risipește în dreapta și în stânga…*“ (10 aprilie) „*Mă simt într-un fel vinovată față de voi toți – de tine și de Mircea în special. Eu nu sunt construită pentru a trăi în tragic, sunt toată către lumină – și orice mi se întâmplă, mișcarea mea către soare și pace este irezistibilă…* (25 august)

Toate astea sunt mărturii dintr-unul din anii cei mai grei cu putință. Și ea, și eu părăseam casa de dimineață, lăsând în ea trei femei în vârstă destul de dezarmate, și ne întorceam spre seară sleite de puteri. Orașul era plin de molime și le cădeam pradă pe rând. În primăvară, o gripă ne culcase la pat, pe rând, pe toate. Peste vară a fost o epidemie de oreion, care le-a lovit și pe Marta, și pe madame Marie. Mama și cu mine primeam

cu bucurie cărțile poștale venite de la tata, dintr-o zonă fără nume a Canalului („Căsuța Poștală nr. 3, Cernavoda"), toate scrise cu creionul, ordonat, nedepășind nici una cele zece rânduri îngăduite, și noi răspundeam la fel, trimițând cum puteam și alimentele vitale cerute. Mircea își dădea ultimele examene la Medicină, așteptând repartiția. Martei, ca laborantă, nu i se cereau ore suplimentare și ritmul de lucru era mai puțin tensionat. În schimb, ca să urmeze Matematica „la seral", se ducea la curs de la șase la zece seara. Cum am mai spus, pentru mine această ultimă aventură a ei a rămas o dovadă neobișnuită de istețime și perseverență. Marta hotărâse din copilărie că nu va face decât literatură și trăia în consecință printre cărți, citind în mai multe limbi, scriind la răstimpuri, pe încercate, în diferite genuri. Și totuși era în stare de asemenea performanță intelectuală, într-o zonă care n-o interesa în nici un fel! O făcea cu bucurie, așa cum le făcea pe toate. În drumul ei se iveau diferite obstacole, iar ea trebuia să le treacă. Între timp, găsea pentru noi cuvinte de încurajare. Lui Pascal, care-și mărturisea amărăciunea de a nu putea lucra muzică: „*Nu trebuie să fii nerăbdător – nici unul din noi nu trebuie să-și piardă așezarea. Liniștea unuia o ajută și o întregește pe a celuilalt – și bunătatea și credința ne întăresc pe rând, ca într-o permanentă transfuzie… Experiența trudnicelor tale zile de muncă de acolo se alătură trăirilor noastre și rămânem împreună, oțeliți în aceleași încercări, numai că forma lor variază*" (26 oct.) Mircea avea să fie repartizat în provincie ca pediatru și ca atare părăsea Bucureștiul. Fusese bolnav peste vară, iar în toamnă a fost chemat la militărie pentru trei luni în Ardeal: „*Suntem mai mult sau mai puțin legați fiecare de treburi complet diferite de adâncul nostru. Ce legătură ar putea să fie între Annie și fabrica de la Jilava? Între tine și normatorie? Între Mircea și disciplina militară? Dar adevărata trăire a noastră, cu cât mai închingată, va răsări mai autentică, mai pură…*" (25 oct.) În sfârșit, închei cu un pasaj dintr-o scrisoare adresată peste vară mie, pe când Marta zăcea în pat

de vreo două săptămâni, bolnavă de oreion. Citea o mulțime, inventase primul ei basm: „*Am scris în dimineața asta cam jumătate, lămurindu-mi cu acest prilej părerile asupra a ceea e trebuie să fie o poveste, cât miraculos admit cu mintea mea de copil mare… Abia aștept să se însenineze puțin vremea ca să pot face câțiva pași. Pericolul la boala asta sunt complicațiile și în special răceala. Altminteri, de mult aș fi fost pe stradă. O, draga mea! Ce mult sunt eu legată de stradă, de circulația anonimă a oamenilor, de animația asta exterioară. Mi-am dat seama de lucrul acesta abia ieri, când de la fereastră (nici acolo n-aveam îngăduința să stau) am văzut un căruțaș cu o căruță plină de cepe, un cocoș colorat în curtea bisericii grecești și pe V.P. – care altminteri mi-este total indiferent – pe o motocicletă trecând prin fața casei. Toate acestea și mai ales cerul darnic revărsat peste oraș, din care de două săptămâni văd numai cinci degete risipite între brațele verzi ale castanilor – o, cât îmi lipsesc! Cât sunt de departe de renunțare, de înțelepciunea care se lipsește de decor. Mă bucur până și de tramvaiele care trec încărcate și veșnic roș-galbene între cele două case de vizavi. Câte bucurii ale ochilor avem și nu ne dăm seama! Nu-mi închipui ce ar fi fost dacă în fața casei n-aveam castanii, miraculos de calmi și buni când eram cu febră în pat, și de atunci întotdeauna…*“ (1 iulie 1951)

Marta Cozmin a scris mult și în mai multe genuri, între altele teatru, încă puțin cunoscut. Astăzi, locul ei în literatura română este asigurat în primul rând – deși nu numai – de cele câteva volume de „basme și povești“, cum le denumește chiar ea, publicate între 1971 și 1986. Lumea de o infinită și delicată poezie pe care imaginația ei a creat-o ne stă la îndemână tuturor, copii de orice vârstă, iar limba folosită este de o bogăție și precizie puțin întâlnite. Dar piesele ei de teatru, ca și romanele au virtualități încă nedescoperite. Sper că textele ei vor fi tipărite și retipărite pentru multe generații la rând, care astfel vor descoperi

bucuria de a citi, sau de a sta să li se citească, acea magică succesiune de cuvinte care se numește literatură.

*

La fabrică, ziua de lucru se încheia la ora trei, dar sâmbăta era singura zi în care nu ni se anunța nici o ședință, ceea ce contribuia la aspectul ei sărbătoresc. În celelalte, dacă într-o săptămână se întâmpla să scăpăm cu doar trei prelungiri peste program, însemna că avusesem mare noroc. Din cauza așezării fabricii aproape în plin câmp, nici nu puteam să ne strecurăm afară, căci poarta se închidea și eram prinși ca șoarecii în cursă. Mai ales noi, cei tineri, nu aveam scăpare. Ori era repetiție de cor, ori o ședință de producție, ori învățământ politic, ori eram trimiși să „facem agitație" în sat. Ultima îndeletnicire avea loc duminica dimineața. Ne adunam în grupuri de câte trei, băteam pe rând la toate porțile și șeful grupului reamintea oamenilor să se ducă să-l voteze pe Cutare, când vor fi alegeri. Unii săteni se uitau la noi urât sau nici măcar nu ne deschideau poarta. Alții se repezeau, cu o veselie cam prea subliniată, să se asigure că vor fi prezenți. La una din ședințele din fabrică, o veche funcționară a Mirei s-a ridicat să protesteze: „Dar bine, tovarăși, avem ședințe în fiecare zi, cu viața noastră particulară cum rămâne?" Mi-amintesc și acum explozia de râs care i-a răspuns, iar formula cu „viața particulară" a rămas de pomină.

Învățământul politic mă interesa cu adevărat și ascultam cu mare atenție. Era destul de elementar și nici măcar nu luam notițe. Cursul era ținut de medicul întreprinderii, care vorbea simplu și sugestiv. Așa cum am spus, învățasem să-mi controlez bine trăsăturile feței, care nu exprimau absolut nimic. Ceva mai târziu (doctorul plecase din întreprindere), Nicușor Horodniceanu mi-a povestit că acesta îi mărturisise: „Zău, când o văd cum stă acolo nemișcată ca o madonă și eu stau să înșir toate prostiile alea…"

Poftim! Și eu care-l luam în serios, crezându-l convins!… „Ca o madonă" mi-a plăcut cu deosebire.

Viața practică era mai lămuritoare decât cea pe plan teoretic. Cici îmi explicase că în fiecare instituție sau întreprindere, organizația de bază cuprindea toți membrii de partid existenți și era condusă de un birou compus dintr-un număr impar, proporțional cu al salariaților și condus de un secretar. Din birou făceau parte neapărat directorul și șeful de cadre, iar unul dintre ceilalți, în teorie necunoscut, ținea legătura cu organele superioare de partid peste capul tuturora. La noi, biroul se compunea din cinci membri, iar personajul misterios era cunoscut ca un cal breaz. Se spunea despre el că era un om de treabă; lucra la cazane și era totdeauna mânjit pe toată fața cu negru de fum, dar ochii, intens albaștri, sclipeau ștrengărește, de ai fi zis că nu e om pe lumea asta să se distreze mai bine decât el. În anul precedent, cu câteva zile înainte de Crăciun, am fost adunați în picioare în curte, la ora plecării, pentru un „meeting fulger". Cu aceeași bună dispoziție, tovarășul respectiv a propus „spontan" să lucrăm și în ziua de 26 decembrie, care de când ne știam fusese sărbătoare legală. A fost un freamăt ușor, oamenii s-au uitat unii la alții, femeile erau pe punctul să protesteze, dar, înainte ca oricine să zică ceva, directorul a luat cuvântul, a arătat că producția era periclitată dacă nu veneam la serviciu în acea zi anume și că, dacă va lipsi cineva, s-ar putea ca „mai sus" să se țină cont de absența lui. Astfel problema a fost rezolvată și așa a rămas până în anii '90.

Personajul politic de departe cel mai prezent și, de altfel, mai interesant, era Iordache Marin, zis „Preșu". Porecla nu era ironică, ci mai degrabă un diminutiv afectuos al titulaturii de „președinte de sindicat" care i se cuvenea pe atunci; în curând avea să devină secretar al organizației de bază. Marin era un țigan înalt, atletic chiar, cu o claie de păr zburlită și o față de culoare foarte închisă, în care străluceau niște dinți extraordinar de albi. Faptul că erau tot timpul la vedere indica o fire deosebit de bună și de veselă. Astăzi am spune, întrebuințând adjectivul în sensul său american, că era deosebit de „popular", ceea

ce explica alegerea lui în acea funcție. Personalitatea lui poseda într-adevăr ceva în același timp amuzant și simpatic, și nimic n-o exprima mai bine decât comportarea lui la ședințe. Era de o incultură fabuloasă și formulările lui stârneau râsete incontrolabile, dar el, îndată ce înțelegea că greșise, râdea mai tare decât toată lumea, ceea ce-l aducea fără efort alături de noi. Putea să conducă ședințe cu autoritate și calm, dând cuvântul unora și altora, dar din când în când se apuca să prelucreze el însuși, liber, câte o temă și atunci se ajungea la situațiile cele mai neașteptate. Îl țin minte dezvoltând o dată tema viitorului luminos al comunismului, și cum era conștient de dorințele reale ale ascultătorilor, s-a lansat în descrierea unei lumi idilice, în care „fiecare va avea privata lui, cu perdeluțe și mușcate la fereastră", formulă care, desigur, a avut mare succes. Altă dată, tot într-un comentariu liber, a dat-o pe ziceri tradiționale și ne-a explicat că îndeplinirea planului, după cum o vedeam și noi, nu era ușoară, că unii tovarăși nu-și fac datoria, dar ce să-i faci, „pădure fără uscături nu se poate și dacă vrei să ții doi pepeni într-o mână, nu poți face planul!". Când îmi aduc aminte cu ce poftă râdea el împreună cu noi, nu mă pot opri să nu mă înduioșez. Cele două colege „supraviețuitoare" cu care l-am pomenit recent și care-l cunoscuseră destul de bine, mi-au confirmat că nu se putea cita nici un caz în care el să fi făcut cuiva vreun rău. Cu mine a fost chiar deosebit de bun și voi povesti lucrurile la rândul lor. Dacă pământul ar fi populat de oameni ca el, ar fi un loc unde am putea dori să trăim și, în plus, viața ne-ar fi plină de fantezie.

Așa s-a întâmplat că într-o dimineață, în stilul lui vesel și fastuos, m-a oprit pe culoar și mi-a spus că eram propusă să merg la o școală de calificare pentru meseria de contabil. Picam din cer. Nu mă pricepeam la așa ceva și nici nu doream să mă pricep. Dar nu știam bine cu cine am de-a face. Mi-a dat timp să mă gândesc, apoi m-a întrebat câteva zile la rând dacă mă hotărâsem. Condițiile erau oarecum avantajoase. Durata prevăzută

era de două luni, în care leafa mi se plătea pe jumătate, dar acolo masa și locuința erau gratuite. Iar localitatea în care se țineau cursurile și împrejurimile ei erau, după cum mi-a spus tânăra care tocmai fusese trimisă înaintea mea, o minune: Sălișteː Descrierea ei entuziastă mi-a reactivat dorul de călătorii, constant încă din copilărie, chemarea irezistibilă a depărtărilor, care era unul din motivele pentru care lipsa noastră de libertate îmi părea atât de greu de suportat. Preșu începuse să se supere:

— Ce facem, Anicuțo, mă ții pe loc? Du-te la cadre și ia-ți formularul, ai auzit?

Nu-mi aduc aminte cum m-am hotărât, dar am făcut-o. Cred că cea mai lovită a fost Marta, care s-a simțit literalmente părăsită. Nu se îmbolnăvise încă, dar făcuse într-o zi o temperatură inexplicabilă, care-i trecuse a doua zi, tot fără motiv. Aspectul egoist al plecării mele mi-a sărit în ochi abia acum, recitind scrisorile unora și altora. Ani de zile, din acea aventură n-au rămas pentru mine decât imagini luminoase. N-am mai fost niciodată la Sălișteː dar numele a rămas pentru mine foarte bogat în sugestii, toate purtătoare de armonie și calm.

Încă din tren m-a izbit aspectul neobișnuit al acelei zone, cu localități a căror biserică avea oarece stil gotic și care se aflau împrăștiate într-un peisaj de dealuri unduitoare. Poate și mai mult mi-a plăcut portul femeilor la lucru pe câmp: ele nu purtau broboade ca în satele din sudul țării, ci pălării de paie cu boruri largi, aproape elegante. Chiar așa: de ce nu purtau și ale noastre pălării? Ardelencele, mi-am zis eu, aveau mai mult simț practic.

Localitate curat românească, dar cu o pronunțată influență germană, Sălișteː părea a fi realizat între cele două mentalități o sinteză ideală. În centrul ei se aflau nu numai biserica, dar și școala, o clădire solidă, impunătoare. În apropiere, bănci la umbra unor copaci înalți, un râu zăgăzuit cu piatră și mărginit cu parapete de fier, iar din acel punct, pornind în sus spre dealuri, străzi cotite, pietruite, care pe vreme de ploaie se transformau în albii

pentru pâraiele ce se scurgeau la vale. Mi s-a repartizat întâi o casă foarte săracă, a unei bătrâne care stătea sus pe deal și avea cea mai extraordinară livadă pe care am văzut-o vreodată, cu iarbă până la șold. Am părăsit-o când mi s-a propus o locuință totuși mai confortabilă, cu un spălător civilizat și în care am rămas până la sfârșit; împărțeam camera cu o timișoreancă foarte liniștită și dulce, care întâmplător se numea Any, cam ca mine. Casa era mai aproape de sala de cursuri și aparținea unei familii de fruntași localnici, pe nume Hașegan; odaia era la stradă, un birou mare o împărțea în două și paturile noastre erau de o parte și de alta. Era o casă solidă de piatră cu ziduri groase, albe; purta, cred, în vârf, ca toate celelalte, o cruce și în zidul exterior, tot ca celelalte, o nișă în care se afla zugrăvită o icoană în culori. În curte se afla un puț cu roată și acoperământ de șindrilă; împrejur erau straturi cu flori, în fund, staulul unei vaci de lapte și intrarea într-altă livadă, mai îngrijită. Cât am stat acolo, ne-am obișnuit cu loviturile zilnice, pe la patru dimineața, ale unui par care izbea puternic în piatra drumului, în dreptul casei; gazda se scula, dădea drumul vacii și aceasta pleca împreună cu celelalte, la păscut; odată cu apusul soarelui, cireada întoarsă se risipea pe ulițele suitoare și mugetele vitelor ce așteptau în fața porții păreau să încheie solemn întreaga zi de muncă.

Cu 17,50 lei cumpăram zilnic, de la gazdă, o jumătate de litru de lapte. Afară de niște creioane și caiete, precum și de luxul unei excursii colective de o zi la Sibiu (ca să facem o baie caldă!), a fost singura cheltuială pe care am făcut-o timp de două luni. Aveam cursuri dimineața și după-amiaza, mâncam la cantină, aveam și de învățat, dar ne rămânea mult timp de plimbări prin împrejurimi, mai ales sâmbăta și duminica; memoria mea n-a folosit mare lucru din informația căpătată atunci, dar peisajele văzute sunt dintre cele pe care le păstrăm în minte cu grijă, ca să le rechemăm când tânjim după liniște, speranță sau curaj. În jurul Săliștei, pe niște fire de văi, se ridicau sate mai mici, Galeș, Tilișca, Vale (extraordinară așezare pe un versant

abrupt și împădurit) și altele; jur împrejur se vălureau dealuri cu pășuni și pajiști în infinite nuanțe de verde; pe ele, turme de oi albe păreau risipite ca niște șiraguri rupte de mărgele, iar în depărtare, munții topeau verdele în albastru; aerul era de o neobișnuită limpezime. Odată am ajuns la un schit, unde câțiva călugări lucrau obiecte din lemn, cultivau niște straturi cu legume și oficiau slujbele zilnic. Orășeni mirați ce eram, i-am privit cu sfială și cu un fel de nostalgie. Toți localnicii, de altfel, păreau a trăi cuviincios într-un fel de sobrietate reculeasă; nici nu li s-ar fi potrivit alt port decât cel pe care l-au inventat ei, cel în negru și alb, de un stil inimitabil. Culorile păreau rezervate pentru picturile dinlăuntrul bisericilor; acolo, sfinții și heruvimii erau numeroși, senini și fără îndoială vegheau asupra noastră, cum o făceau și îngerii muzicanți care cântau din lăute și trâmbițe pentru o horă întinsă în mijlocul lor.

Sălișteeste una dintre cele mai vechi localități din țară și un anume simț al istoriei era prezent, în chip difuz, în toată zona. În biblioteca familiei Haşegan, un cercetător atent putea urmări permanența unei mentalități atrase de cuceririle minții, doritoare să învețe și să afle, mândră de ceea ce apucase să știe. Dulapul în chestiune aflându-se în odaia noastră, mi s-a dat voie să umblu la el când am terminat singura carte pe care o luasem cu mine; din când în când, în scrisori, îi pomeneam lui Pascal câte un titlu, uneori cu decepție, alteori, cu interes. Astfel, știu că se aflau în el o enciclopedie germană a științelor practice, cinci conferințe de Iorga, niște poezii transilvănene din secolul precedent, *Teoria ondulației universale* de Vasile Conta, care pentru mintea mea a fost ilizibilă, și o relatare, tot din veacul trecut, a unei excursii la Cheile Bicazului, scrisă într-o românească încă incertă de un autor care nu se sfia să vorbească despre „prețipiții“ și de „abyssofobie“. Din toate se degaja parfumul discret al vremurilor trecute, toate mărturiseau despre hărnicia și dorința de instruire a oamenilor din acele locuri.

Mai frapantă fusese sărbătoarea la care asistasem cu încântare și care se numea „maialul“. Nu mai eram în luna mai, ci în iulie, dar asta n-avea nici o importanță. Era o sărbătoare câmpenească, anuală, a corpului pompierilor; ni se spusese că obiceiul locului era să se țină asemenea serbări și pentru alte bresle, negustori, studenți și altele. Ne-am dus și noi la locul indicat, o mare suprafață plată, rotundă, cu o iarbă tocită și în jurul căreia se orânduia un fel de amfiteatru de pământ cu două-trei trepte, năpădite și acelea de iarbă. Spațiul mare din mijloc era menit, cum avea să se vadă, pentru dans. Oamenii se adunau cu încetul, cei mai mulți în portul acela elegant, grav și sobru, negru și alb; unii cumpărau de băut, alții jucau după muzica unui taraf, jocuri frumoase, elaborate, fie hore, fie, mai ales, perechi. Pompierii se aferau în chip de gazde, dându-și importanță și fiind foarte mândri în costumele lor de ceremonie împestrițate cu roșu și aur, care pentru ochii mei aduceau mai degrabă cu cele ale dresorilor de fiare. Impresionant a fost momentul în care au sosit delegațiile de feciori din comunele alăturate, Galeș și Tilișca; s-au apropiat în coloană, precedați de doi trâmbițași cu ciucuri mari de mătase roșie la trompete; le-a ieșit înainte președintele corpului pompierilor (asta era titulatura lui oficială) și le-a urat bun venit, după care s-a încins un chef în toată legea și s-a stârnit un nor de praf zdravăn. Mă uitam la perechile îmbrăcate în costumul tradițional, care se învârteau cumpătat și mă întristau perechile tinere, îmbrăcate în straie orășenești: se vestea astfel îmbătrânirea, lenta dispariție a trecutului, acceptarea ca el să fie înmormântat.

Într-o după-amiază, doamna Haşegan, gazda noastră, ne-a deschis o ladă de zestre în care zăceau ordonat, printre săculețe cu levănțică, mai multe costume în acel stil sălișt ean despre care am mai vorbit, cu fote din stofă de lână fină și ii de pânză deasă, albă, brodate, cu mâneci cu volane și șiret negru, în întregime lucrate de dânsa și de femeile mai în vârstă ale familiei. Le mângâia cu mâna arătându-ni-le, în timp ce ne explica în ce fel fuseseră țesute, bătute, brodate. Țin minte amărăciunea care-i stăruia

în glas când a închis lada la loc, cu câteva vorbe care trimiteau întreaga tradiție locală într-o depărtare de neatins. De fapt, stau și mă întreb acum, exista oare un domn Haşegan în vremea aceea? Gospodăria aceea ordonată nu arăta a gospodărie de văduvă; ca fruntaș al unei localități cu tradiție, unde s-o fi aflat el atunci?

Poate că nu mi-aș fi pus această întrebare, dacă n-aș fi regăsit în scrisorile mele către Pascal mărturia unui incident care arată bine din câte straturi diferite, necomunicând între ele, se compunea realitatea socială de atunci. Într-o altă cameră din acea casă mai locuia o tânără, înscrisă ca și noi la cursuri și care uneori mergea în plimbări cu noi, dar de care nu ne prea apropiasem. Într-o după-amiază ne-am pomenit cu ea spunându-ne că a invitat un tânăr care ar fi fost și el participant la cursuri (eram poate vreo sută, nu ne cunoșteam mai deloc unii cu alții), ca să facă împreună cu noi toate o partidă de domino. Avea într-o cutie jocul respectiv, l-a desfășurat pe o măsuță în odaia noastră și, fără să vrem, Any și cu mine ne-am văzut obligate să reconstituim, binevoitor și naiv, regulile jocului. Tânărul a sosit într-adevăr la ora stabilită și am început să jucăm, dar, după cel mult o jumătate de oră, ne-am pomenit cu trei inși în civil, care s-au prezentat ca fiind de la Securitate. I-au poruncit să-i urmeze, iar tânărul necunoscut s-a conformat fără nici un cuvânt de protest.

Uitasem cu totul această bizară întâmplare pe care e sigur că n-am mai evocat-o niciodată, cum de altfel n-am discutat-o nici măcar atunci între noi, ea contribuind doar la o mai mare închidere și izolare a fiecăruia în raporturile cu ceilalți, în acel ținut și în acel timp suspendat, în care toți cei de acolo ieșiseră din rostul lor firesc, pentru a trăi opt săptămâni ca într-o altă lume[26].

[26] În extraordinarul dicționar al domnului Cicerone Ionițoiu, *Victimele terorii comuniste*, vol. 5, Mașina de scris, București, 2003, figurează doi purtători ai numelui Haşegan (ortografiat Haşeganu): unul dintre ei, originar din com. Șelimbăr-Sibiu, la vreo douăzeci de kilometri de Sălișteș, murise în 1947 în timpul detenției la penitenciarul Gherla; despre celălalt, un medic, se spune doar că „După 1951, i-a fost semnalată prezența în lagărele Peninsula și Poarta Albă. S-a dedicat cu devotament

Erau opt ore de cursuri pe zi, precum şi o sumă de seminarii practice. Calculele aritmetice, scoaterile de procente şi alte asemenea îmi puneau adevărate probleme. În schimb, ascultam cu fascinaţie prelegerile care descriau noua societate în care ne aflam. Erau bazate pe materiale venite din Uniunea Sovietică, ale cărei realizări erau prezentate ca un fel de paradis spre care ne îndreptam, dar de care eram încă departe, fiindcă la noi mai subzista încă un sector particular în agricultură. Tema principală era planificarea, aducea cu ea numai binefaceri. Prin contrast, ţările occidentale păreau că se zbat într-un haos şi un eşec continue. Viitoarea societate, bazată pe numeroase citate din Lenin şi Stalin (era mult pomenit un anume interviu al ultimului cu scriitorul britanic H.G. Wells), se arăta a fi o structură coerentă, compactă, piramidală şi extrem de centralizată, în care fiecare fiinţă vie ocupa un locuşor fix din care putea doar să urce sau să coboare, după cum îndeplinea mai bine sau mai prost sarcinile care i se încredinţau. Nici o iniţiativă, nici o modificare posibilă, nici o variaţie subiectivă şi în orice caz, nici un pic de creativitate. Scopurile de ordin general erau stabilite de experienţa marii ţări prietene. Tabloul de ansamblu nu era lipsit de oarecare grandoare. Îmi puteam imagina convingerea şi chiar entuziasmul unora dintre cei însărcinaţi cu neobişnuita misiune de a structura şi modela grupuri umane atât de mari. Individualismul meu îndărătnic plasa obiectivul în straturile inferioare ale societăţii, la nivelul celor mici şi lipsiţi de libertate, care se vedeau grupaţi şi dirijaţi ca oile la strungă, ceea ce pe mine mă revolta. Începeam totuşi să bănuiesc că mulţi dintre ei se simţeau astfel mai degrabă protejaţi şi că repetatele promisiuni de succes deschideau o poartă spre un viitor pe care fiecare era liber să şi-l imagineze după propria lui speranţă.

De cele mai multe ori, textul lecţiei ne era dictat şi n-am auzit niciodată pe nimeni, la terminarea cursurilor, să-l comenteze

---

îngrijirii deţinuţilor bolnavi“. Să fi fost o rudă a gazdei noastre, poate chiar soţul ei? Oricum, pare a fi vorba despre aceeaşi familie.

în vreun fel. Între fete cel puțin, subiectele cele mai dezbătute erau de ordin sentimental. S-a discutat o mulțime cazul unei tinere de la seria dinainte, altminteri căsătorită, care avusese o legătură cu unul dintre profesori și acum își întârziase cu vreo trei zile plecarea ca să meargă să avorteze, ilegal, la Sibiu. Unele râdeau de ea, altele o căinau. În primele zile cel puțin, domnise pe această temă un fel de agitație, mulți încercând să-și „planifice" și ei, cât mai plăcut, acea perioadă care li se prezenta ca un fel de vacanță. Am primit un fel de „propunere" foarte directă de la un tânăr ai cărui pantofi de tenis îmi mutau nasul din loc și care, văzându-se respins, mi-a atras atenția că toată lumea, după douăzeci și unu de ani, începe să îmbătrânească. Mai complicat a fost alt caz, cel al unui tânăr profesor care, după câte umbla vorba, își alegea câte o parteneră în fiecare serie; nebunește îndrăgostite, acelea îi trimiteau inutil, după aceea, scrisori după scrisori și sufereau cumplit. Pentru un motiv sau altul, în acele prime zile i-a căşunat pe mine și m-a convocat la o întrevedere în care a fost destul de clar. Era inteligent și avea haz; există bărbați (fără îndoială și femei) a căror dorință e contagioasă și se transmite aproape fizic, ca un fel de radioactivitate, iar despărțirea mea de Pascal mă făcea destul de vulnerabilă. Evident, refuzul meu a fost și el destul de clar. Din vanitate masculină rănită, cel respins m-a convocat la o pretinsă acțiune „de folos obștesc", un așa-zis inventar al bibliotecii unde i-am găsit doar, la ora anunțată, pe el și pe noua lui aleasă, pe care în fața mea a sărutat-o și giugiulit-o în fel și chip. Am plecat cât am putut de repede, dar a fost o experiență penibilă. N-am mai schimbat nici o vorbă cu acel personaj până în seara din ajunul plecării, când a avut loc un fel de petrecere de adio. M-am pomenit că mă invită la dans și a ținut să-mi explice că, dacă „renunțase atât de repede la mine", a fost pentru că a înțeles că „nu eram făcută pentru o simplă legătură trecătoare". A fost ca un ultim gest de politețe, care până la urmă m-a amuzat. Varietatea tipurilor umane este infinită.

O amintire mult mai frumoasă și mai înduioșătoare mi-a fost lăsată de prietenia mea cu un tânăr din împrejurimile Brașovului.

Înalt, subțire și cu o privire deschisă, el avusese un accident la începutul cursurilor și i se pusese piciorul în ghips. Soția lui venise să-l vadă și plecase înapoi. Cum în recreații el rămânea în clasă, cu piciorul întins pe un scaun, mi se făcuse milă de el și mergeam să-l țin de vorbă. Când s-a vindecat, am început să facem împreună plimbări tot mai lungi. Ne înțelegeam bine și, în ce mă privea, preferam cu mult o conversație tihnită în doi sporovăielilor în grup. Într-o seară, cu două-trei zile înainte de sfârșitul cursurilor – mergeam de-a lungul parapetului care mărginea râul – mi-a spus, preocupat, că la întoarcerea acasă va trebui să-i mărturisească soției sale că o trădase – și anume, cu mine. Nu-mi venea să-mi cred urechilor. „Pentru Dumnezeu, am strigat eu, dar nu s-a întâmplat nimic, cred că nici nu ne-am atins vreodată mâinile! Ce vrei să spui, nici măcar nu înțeleg!“ A dat din cap cu încăpățânare: „Dacă ar fi fost ceva fizic, n-ar fi avut nici o importanță, dar e vorba de suflet, e mult mai grav!“ Am rămas fără glas, asemenea probitate psihologică mi s-a părut extraordinară. Mă înduioșase și nu-mi venea decât să-l cert: se trezise în mine o neașteptată solidaritate feminină. „Ascultă, i-am spus, riști să faci o mare prostie. O bagi pe biata femeie într-o criză pentru nimic și o faci să sufere, doar ca să-ți descarci tu sufletul. Te implor, fii înțelept! Mâine, poimâine plecăm de aici cu toții și n-o să ne mai vedem niciodată…“ Așa a și fost, nu ne-am mai văzut și, îmi pare rău s-o spun, i-am uitat până și numele. Dar chipul lui, împreună cu acea dovadă de sensibilitate și curăție sufletească, îmi revin uneori în minte când îmi dă târcoale deznădejdea. Nu suntem singuri! Există așadar și oameni din aceștia, un fel de frați de suflet anonimi, risipiți în lumea cea mare…

Tot în ultimele zile, am făcut cu toții o excursie de o zi la Sibiu și ne-am încântat de frumusețile lui. Între două „obiective“, am profitat de ocazie și m-am dus în strada Rotarilor, numărul unu. Adresa, știută încă din copilărie, era a lui Rosine Litschel, o nemțoaică tânără care stătuse la noi vreo doi ani și cu care

rămăsesem în corespondență. Cum nu mai primisem nici o știre de mult, mama bănuia că fusese trimisă în Rusia în timpul deportărilor: Fräulein Rosine Litschel și cele două surori ale sale mai tinere se încadrau exact în tranșa de vârstă vizată. Am sunat la poarta veche a clădirii și mi s-a răspuns că numele acelei familii este necunoscut în cartier. Tonul vocii și graba cu care mi s-a închis ușa în nas îi dădeau, vai, dreptate mamei. În secolul în care trăiam, tragicul ne întâmpina la fiecare pas.

În Sălișteˌ așa cum am mai spus, n-am mai călcat niciodată. Am fost însă acum câțiva ani la Rășinari, pe urmele pașilor lui Cioran, iar în grădina casei doamnei Ilinca Tomoroveanu, cea unde a copilărit Octavian Goga, am ascultat poeziile acestuia, recitate în mai multe limbi. „Mărginimea“, acea regiune de țărani liberi din vecinătatea Sibiului, rămâne una dintre cele mai sobre și mai armonioase din țară.

În 1951, cam o lună după ce sosisem în Sălișteˌ am primit de la Mircea acel bilețel pe care l-am evocat nu demult și care mi-a slujit atunci, și uneori chiar mai târziu, drept orientare și balsam. După ce sperase un timp să rămână în București, unde locuia împreună cu părinții săi, Mircea fusese repartizat în provincie pentru trei ani, conform directivelor care se aplicau atunci fără milă. În singurătatea ei, Marta primea astfel o a doua și mult mai gravă lovitură, iar Pascal era înspăimântat de această risipire a noastră prin toată țara. În ajunul plecării, în stilul său esențializat, Mircea scria:

„*Annie, sunt alungat de Vântul Vremii. Plec mâine. Unde și cum, n-are nici o însemnătate, nici chiar faptul că plec. Vântul bate unde vrea peste piscuri și peste flori, de secetă ori ploaie. Simt și eu o armonie în mișcarea lui, și adevăratul Sens zace înăuntrul său. De oriunde putem cunoaște asemănarea noastră cu stelele. O, bucuria noastră de a ne ridica și cădea! Privește cerul de acolo de pe dealurile Sibiului și omenirea întreagă va câștiga. Există totuși o omenire ideală, iar Platon n-a fost un*

bătrân băsmuitor. E tot ce voiam să-ți spun în clipa asta.“ (25 iulie 1951)

Erau, poate, cuvintele pe care doream cel mai mult să le aud. În acea singurătate care era și a mea, în acel sentiment de neputință care întovărășea lupta mea cu cifrele, cu somnul, cu incertitudinea fiecărei zile, iată, cineva îmi insufla speranță: „*Privește cerul, de acolo de pe dealurile Sibiului, și omenirea întreagă va câștiga*“ a fost o formulă-talisman, care m-a însoțit și încurajat multă vreme. Oricât ai fi de înstrăinat, oricât ai fi de mic, îți rămâne puterea să dai clipei un contur luminos, curat și astfel să sporești, fie și infinitezimal, armonia și frumusețea lumii. Toți avem această putere – și toți riscăm s-o uităm.

Marta și Mircea aveau să se căsătorească în primăvara următoare. Marta și-a urmat soțul la Tecuci, în casa unui preot unde au petrecut câțiva ani dintre cei mai simpli și mai limpezi din viața lor. Cât despre mine, m-am întors în București la sfârșitul lui august, în posesia unui certificat de absolvire și a unei colecții de imagini și experiențe pe care le-am socotit totdeauna un dar.

*

Din scrisorile lui Pascal, de la armată:

„*Dragă, în seara asta a fost un ciudat festival în creierul meu. S-a cântat muzică de Pascal Bentoiu. Mi-a făcut într-adevăr plăcere s-o reascult, căci – trebuie s-o mărturisesc – am o slăbiciune pentru acest tip. Evident, e prea mic, e palid în comparație cu alții, însă îmi pare totuși autentic.*“ (1 iulie) „*Îmi pare rău că n-ai putut veni acum în Comănești. Mi-ar fi făcut plăcere să-ți arăt clădirile la care – cât de cât – am pus o parte din viața mea.*“ (7 iulie) „*Dorul de muzică e permanent acum în mine. Ca o chemare, ca un reproș, când dulce ca un cânt de Sirene, când violent și amarnic. Ieri m-am jucat cu un acordeon. Armoniile, sunetele… Annie, roagă-te pentru mine. Vreau să reușesc să fiu bun, peste toate – și e foarte greu… Caut cu îndârjire liniștea.*“ (12 iulie) „*Duminică am fost cu Ignat la pădure la*

prins păstrăvi. El prindea și eu pândeam să nu ne prindă pe noi cineva. Simfonie de culori și de sunete, plinătate desăvârșită de pace și armonie… Am revenit mult mai liniștit.“ (18 iulie) „*Știi că mai am 39 de săptămâni până la terminarea armatei? Am făcut până acum 65.*“ (21 iulie) „*Mă cuprinde întruna ba Wagner, ba Ravel, ba Debussy. Sunete, sunete, muzică, armonii, melodii, tot timpul, fără răgaz… ca o chemare repetată pe toate tonurile. Poate drumul meu s-a decis mai puternic aici, în sihăstrie, decât acasă lângă pian și note. Mă întreb numai cum îl voi străbate, dar de fapt nu e nevoie.*“ (5 august) „*Sunt pe o bancă de mesteacăn la Dărmănești… fericit în clipa asta pentru că trăiesc, pentru că mi-e dat să mă bucur de aer, de lumină, de șopotul apei, de albastrul înălțimilor… Azi noapte am lucrat, până la 6, și monstrul de cifre a fost doborât încă o dată. E și asta o mulțumire.*“ (29 august)

*

„Monstrul de cifre“ cu care se bătea Pascal la fiecare sfârșit de lună era bilanțul care dădea seama de munca prestată de către tinerii din unitatea respectivă în folosul unei întreprinderi sovieto-române numite Sovromconstrucție nr. 4. Scos de la munca „la piatră“ ca să lucreze în administrație, Pascal începuse prin a fi normatorul unei secții (60 de ostași), apoi normatorul detașamentului (200) și, în sfârșit, al întregii grupări (1 100). Sovromul respectiv utiliza, la drept vorbind, aproape gratuit puterea de muncă a acestor tineri, care primeau pentru ceea ce lucraseră doar jumătatea depășirii de normă, în cazul în care ea existase. Acest sistem s-a perpetuat câțiva ani buni pe tot cuprinsul țării. Pascal încheia situații din care detașamentul și oamenii săi ieșeau mai puțin păcăliți decât alții și, ca urmare, superiorii săi îi erau recunoscători. Așa se explică, în cursul acelui an, frecvența permisiilor căpătate și o relativă îndulcire a condițiilor sale de viață. El continua, bineînțeles, să se afle tot în dormitorul comun cu vreo patruzeci și cinci de tineri, dar își păstrase obiceiul

de a citi dimineața câte o jumătate de ceas, între 4 și jumătate și 5, înainte de începerea programului propriu-zis. Mai citea eventual și în vremea pauzei reglementare de prânz, iar între timp munca sa nu mai era cea fizic epuizantă de la început. Primea borderourile completate de diferiții șefi de echipă, le centraliza, umbla pe șantier verificând unele date, iar efortul principal se acumula în cele câteva zile de la sfârșitul fiecărei luni, la încheierea bilanțului. Hrana (teoretic 3 200 calorii pe zi), aceeași pentru toți, era completată de pachetele noastre, la care contribuiau o sumă de prieteni. În schimb, condițiile de igienă rămâneseră deplorabile. În două rânduri, dușul săptămânal (!) fiind suspendat din diferite motive timp de mai mult de o lună, s-au umplut cu toții de păduchi. Superiorii militari ai lui Pascal s-au purtat omenos cu el, ba chiar unul dintre ei, căpitanul Valentin Roșca, stătea de vorbă cu el prietenește și-l primea acasă, lăsându-l chiar în lipsa lui să se încălzească la sobă și să asculte muzică la radio, atât cât îi cerea inima.

În ochii mei, performanțele aritmetice și cele de voință ale lui Pascal făceau din el un Făt-Frumos cu puteri magice, mai ales comparându-l cu nevoia mea de somn și slabul meu randament în lupta cu cifrele. Cu acestea din urmă, e drept că n-am stat niciodată să mă bat până la șase dimineața, ba chiar am dat destul de repede bir cu fugiții. La întoarcerea de la Sălișteș, în posesia certificatului de absolvire, am fost mutată la serviciul financiar și au urmat vreo trei săptămâni haotice, a căror atmosferă penibilă n-am înțeles-o decât după câtva timp. Șeful acelui serviciu, domnul Glück, era contabil de-o viață, mai avea doi-trei ani până la pensie și se formase în adolescență, ca evreu ungur, în administrația habsburgică: asta spunea totul despre experiența și corectitudinea lui. Mă așteptam ca el să-mi dea niște instrucțiuni amănunțite, să mă introducă în acel tip de muncă în întregime nou pentru mine, dar el părea mai degrabă să stea pe tușă, examinându-mă cu un ochi critic și lăsându-mă să orbecăi printre lucrări. Abia când am înțeles despre ce era vorba m-am speriat

cu adevărat. În lipsa mea, Iordache Marin anunțase ferm că avea de gând să mă numească pe mine în postul de șef al serviciului, trimițându-l pe bietul domnul Glück să aștepte la el acasă, în tihnă, vremea pensiei. Numai un om de ignoranța binevoitoare a „Preșului" putea să imagineze că o ex-dactilografă ar putea, după un curs abstract fie și de două luni, să ocupe postul, plin de răspundere, de șef al serviciului financiar pentru o întreprindere de 500 de oameni! Refuzul meu categoric, bunul-simț al altora și evidenta mea nepricepere au deznodat criza. Am fost într-adevăr mutată la serviciul financiar, păstrându-mi toată răspunderea „mașinii de scris cu carul mare" și executând în plus o sumă de lucrări de contabilitate minore. Leafa mi-a fost mărită, iar domnul Glück a mai primit un ajutor, un tânăr pe care avea într-adevăr să-l pregătească, treptat, pentru a-i urma în post peste doi sau trei ani.

Dată fiind lipsa mea de ambiție contabilicească, am socotit că bilanțul experienței sălițtene se încheia pozitiv. Petrecusem două luni care semănau a vacanță, luasem vreo două kilograme, îmi simțeam gândurile spălate, purificate de contactul cu natura și de absența stresului zilnic de la Zorile, iar încăperea noului birou, izolat cu geam de celelalte, era mult mai tăcută și mai liniștită decât cea dinainte.

Acea toamnă – septembrie-octombrie – se prezenta așadar mai încurajatoare. Evenimentul esențial a fost întoarcerea acasă, rând pe rând, a unchiului meu Ionel și apoi a tatei, amândoi cu vreo lună, două, peste timpul hotărât. Pe unchiul Ionel l-am găsit, după cum îi scriam eu lui Pascal, „*foarte bronzat, puțin slăbit și ciudat de timid în raporturile cu oamenii – chiar și cu noi*". Tata nu era foarte schimbat; slab fusese totdeauna, iar temperamentul său flegmatic era în sine o pavăză în vremuri grele. În plus, în ultimele două luni fusese mutat pe un șantier în Moldova (Colonia de muncă nr. 5, Bicaz, raionul Piatra Neamț, regiunea Bacău) unde, ne scrisese el, „*sunt mai mulțumit sub toate raporturile. Muncesc în profesia mea, ceea ce e mult mai agreabil*"

*(*am aflat mai târziu că funcția lui era de a umbla cu un capac de carton atârnat de gât, în care n-avea decât niște aspirine, dar cel puțin îl scutiseră de muncă) „*și regiunea e mult mai plăcută*". În schimb, ne scria el în iunie, „*sunt despărțit de Ionel, n-am vești de la voi de la 24 mai, dentierul mi s-a stricat și am nevoie de vreo 2 000 de lei.*" Proteza dentară cu pricina a călătorit într-un sens și într-altul până a fost reparată. Ce „productivitate în muncă" or fi avut pe șantiere acei bieți sexagenari fără dinți?

Unchiul Ionel s-a întors la Oltenița, iar din octombrie părinții mei au dormit destul de mult timp la noi în patul dublu, eu întinzând seara, pentru mine, între pian și picioarele patului lor patul de campanie, pe care-l strângeam dimineața ca să ne putem mișca. Eram atât de bucuroasă să-l știu pe tata liber, încât îmi aduc aminte de acele nopți cu un fel de încântare. Nu numai că era liber, dar, cu autorizația căpătată de la Bicaz, se putea duce la Ministerul Sănătății, punându-se la dispoziția lui. Cât despre Pascal, el venise în București, înainte de întoarcerea tatei, pentru o săptămână fermecată și în octombrie am petrecut la el, la Comănești, alte șapte zile fericite din concediul meu anual de unsprezece.

*

În fabrică însă, interveniseră o mulțime de schimbări. Noul director, tovarășul Bugomir, era un personaj care de-abia știa să scrie, tăcut, încruntat și ireductibil ca o bucată de lemn. Lemnoasă îi părea de altfel toată făptura, de la gesturile sacadate la privirea aceea închiondorâtă, din care nu puteai afla dacă te auzise sau nu. Din când în când vorbea, dar nu răspundea la întrebări. Nu știu cum reușeau să lucreze cu el inginerii și maeștrii; unii dădeau din umeri, alții îl evitau.

Mai grav era ceea ce se petrecuse cu serviciul de cadre. Cine mai știe astăzi ce însemna el pe atunci? Ca structură părea a fi echivalentul unui serviciu de personal de acum, în care fiecare salariat își avea dosarul său. Dar informațiile esențiale conținute în acel dosar erau de natură politică; cele profesionale jucau

un rol secundar. Teama care cimenta întreaga societate se năștea în primul rând din felul în care erau completate rubricile care priveau activitatea economică, dar mai ales politică, a membrilor familiei înainte de 1944. Faptul că unele rude – părinți, dar și unchi sau bunici – ar fi avut ceva avere (pe care acum n-o mai aveau) sau aleseseră cândva să aibă o activitate politică legală (într-o vreme când tu aveai doi, cinci sau zece ani) putea să-ți determine întreaga existență.[27]

Noul șef de cadre, tovarășul Sasu, părea să fie ceea ce se cheamă o ființă periculoasă, dar, cu timpul, și de când viața mea n-a mai depins de el, a început să-mi inspire tot mai multă milă. Mai întâi, natura îl crease urât, foarte urât, ceea ce e totdeauna o soartă greu de purtat. Figura lui strâmbă și piezișă avea un colorit bolnăvicios, vânăt-gălbui, pe care opinia publică o atribuia unei boli de ficat. Era o fire tăcută și printre oameni mergea oarecum furișându-se. Îl vedeai totdeauna activ și peste câtva timp s-a răspândit zvonul că se ocupa cu întocmirea unor dosare necruțătoare pentru fiecare angajat. Am văzut că foarte mulți dintre ei aveau câte o hibă, câte ceva de ascuns. Dar, în afară

[27] De mai multe ori m-a mirat importanța „unchilor" în destinele individuale, și asta nu numai pe atunci. Spre stupoarea mea, ultima oară când am auzit evocată prezența de dincolo de mormânt a unei rude cu acest titlu a fost în 1990 (!), la una dintre primele manifestații organizate de Frontul Salvării Naționale împotriva opoziției libere. În Piața Romană, într-o dezordine destul de clară pentru un ochi atent, un grup perceptibil ca atare, deși risipit într-o mulțime anonimă, vocifera împotriva lui Corneliu Coposu, iar la doi pași de mine unul din șefii acelui grup, scuturându-și degetul mare în fața gurii căscate, încerca să-i explice unui turist german perplex că opozantul hulit era un bețiv notoriu. Urmăream toate acestea și la un moment dat m-am alăturat unei femei mai în vârstă din acel grup agresiv, pe care am întrebat-o liniștit: „Doamnă, de ce faceți asta? Văd că sunteți aproape de vârsta mea, deci știți cum s-au petrecut lucrurile în anii '50. Ce rost mai are…?" Nu s-a ferit, mi-a explicat resemnată că a venit din provincie „cu întreprinderea" și că n-a putut să refuze „pentru că, știți, eu am un dosar prost, am avut un unchi care…". Patruzeci de ani mai târziu! Mi se părea că visez…

de puterea pe care i-o dădea natura serviciului său, însuşi felul său de a fi te făcea să te simţi nesigur, fie că se arăta serios (când încerca să surâdă, parcă devenea încă mai urât), fie printr-un fel ambiguu de a se purta. Uneori nici nu încerca să-şi ascundă voluptatea cu care-şi savura importanţa, dreptul lui de a interveni în destinele altora. Odată m-a chemat pe neaşteptate la cadre şi am intrat în biroul lui cu inima cât un purice. M-a lăsat să aştept câtva timp în picioare, uitându-se la mine pe furiş, apoi s-a întors spre secretara lui şi a întrebat-o cu un soi de veselie: „Ai observat? Oare de ce tovarăşii noştri, când îi chemi la cadre, se fâstâcesc, încep să pălească?“ Ironia lui mi-a şters din minte motivul – banal – pentru care fusesem chemată. Altă dată m-a convocat tot aşa, pe neaşteptate, şi de cum am intrat m-a luat repede: „Unde ai fost alaltăieri, la ora şase după-masa?“ Exact ca inocenţii din filmele poliţiste, n-aveam nici un alibi şi i-am răspuns: „Am stat singură acasă.“ „Ba ai avut întâlnire cu un bărbat, la colţul străzii. Ai fost văzută.“ Ei, asta era prea de tot! Nu că n-ar fi fost posibil pentru toate motivele din lume, deşi acel „la colţul străzii“ nu-mi prea stătea în fire, dar pur şi simplu nu era adevărat! A mai stat puţin şi apoi a avut râsul acela strâmb, a admis că a glumit şi a trecut la adevăratul subiect, pe care de asemenea l-am uitat. Sentimentul de a fi vinovat din principiu se regăseşte în amintirile tuturor celor ce au trăit sub un regim totalitar. Tovarăşul Sasu a mai trăit vreo zece, cincisprezece ani după aceea; mai târziu am auzit că ar fi fost dovedit de oarecare activitate legionară în tinereţe şi că, prin zelul său, încerca să se reabiliteze. Oricum, şefii de cadre aveau nu numai dreptul, ci şi datoria să intervină în viaţa angajaţilor nu numai în legătură cu activitatea lor politică, ci şi cu comportamentul lor în viaţa privată, răspunzând la rândul lor, personal, pentru orice neîndeplinire a propriei lor misiuni.

În urma acestor schimbări, atmosfera de zi cu zi se schimbase cu totul. Reuniuni, grupuri vesele, şuete nu se mai aflau pe nicăieri. Prietenii mei din primăvară se comportau sobru şi

controlat. Le scrisesem din Sălişte şi nu primisem nici un răspuns. La rândul lor, ei pretindeau că-mi adresaseră un plic colectiv, cu fel de fel de mesaje nostime şi desene, şi erau supăraţi că nu le-am răspuns. Fie că acea scrisoare nici nu fusese pusă la cutie, fie că tonul ei trăsnit deranjase pe cineva la cenzură (supravegherea corespondenţei pe tot teritoriul ţării era în curs de realizare), fapt e că lunga tăcere ne-a cam îndepărtat pe unii de alţii.

O întâmplare mărunţă a rămas, pentru mine, un simbol exact – amestec de grotesc şi tragic – al acelei perioade. Noul meu birou se afla pe partea opusă a clădirii, iar fereastra dădea drept pe acel câmp deschis unde ştiam că ar fi trebuit să se afle în depărtare închisoarea Jilava, despre care mă ferisem să pun întrebări. Într-o dimineaţă de toamnă, singură în birou cu un coleg în faţa geamului deschis, mi-am exprimat perplexitatea: unde o fi închisoarea, de nu se vedea deloc? A venit lângă mine şi mi-a arătat un fel de dâmb ierbos: „E acolo, nu vezi?“, „Cum adică, acolo?“, „E sub pământ, nu ştii? Toată…“

Tăcerea care s-a instalat a fost pentru mine un fel de coborâre în infern. „Sub pământ, toată…“ Gândul meu cobora şi el, încercând să imagineze, încet şi cu groază: unde stăteau, cum respirau, ce se întâmpla acolo… Pentru cei de azi, mii de mărturii şi descrieri au înlocuit misterul cu imagini înspăimântătoare şi foarte precise. Unsprezece ani mai târziu, actul de deces al socrului meu avea să fie scris acolo. Atunci însă, doar pipăiam cu gândul o realitate neştiută şi de neînţeles.

Atunci a trecut pe culoar tovarăşul Bugomir, care ne-a strigat jovial prin ghişeul deschis:

— Haide, haide, lăsaţi dragostea! La treabă, tovarăşi!

*

Din scrisorile lui Pascal:

„*Azi după-masă eram foarte obosit şi năclăit; gândurile mi-erau cenuşii, în cap îmi umblau cifre, vedeam terenuri săpate şi umplute şi bătute cu maiul şi roabe şi betoniere… Şi, fără*

veste, mi-ai venit în minte și venirea ta a șters îngrămădeala aceea, ca un burete cifrele pe tablă… Buna mea, mă îndrept către tine în ceasul acesta de seară târzie și te îndemn spre bucurie și speranță, spre curaj, credință și fericire. Nimic din ce ne este dat nu ne poate fi răpit. Existența este una singură, bună. Restul nu este… Îmi revin din când în când amănunte dragi din zilele tale aici. Le adun cu grijă și le așez într-un tezaur al amintirilor, a cărui valoare și puritate crește mereu. Privită prin el, și viața mea, ca și a oricărui om care-l caută pe Dumnezeu, este o operă de artă. Caută în inima ta și vei găsi la fel. Noapte bună, Annie. Odihnă și pace." (25 oct. 1951) „*Lucrul cel masiv s-a terminat în seara asta după 13 ore de muncă obositoare, dar plăcută într-un fel, ca exercițiu mintal, prin rapiditatea de gândire pe care o cere. Am revenit la Tacit (superb scrie!) și deocamdată mă aflu cu Germanicus prin Egipet. Cred că în curând va fi otrăvit. Simt acum nevoia și a altor lecturi, dar poate e mai bine să fiu mai sever cu mine, și să duc la capăt studiul latinei… În general nu sunt destul de sever cu mine și asta îmi produce mai degrabă neajunsuri.*" (1 noiemb.) „*Nu înțeleg cum tristețea se poate strecura în mine. Ea și credința se exclud aproape. Sau nu? Nu știu. Draga mea, sunt atâtea lucruri pe care nu le știu și nici n-am să le știu vreodată. Dar știu că te iubesc. Prea multe au trecut peste mine și dragostea de tine a rămas prea constantă, și credința mea despre tine la fel, ca acestea să fie numai amăgire deșartă. E ca și cum aș ști sigur că am un stâlp de susținere asigurat definitiv, la fel cu dragostea de Dumnezeu și de muzică. Sau, ca să nu fiu păcătos, dragostea de Dumnezeu le cuprinde pe toate celelalte.*" (25 noiemb.) „*Am vorbit mult în ultimile zile cu un om extraordinar – Mihailiuc – despre care îți spuneam, când ai fost aici, că nu știu dacă el sau Mircea e mai tare. Atâta credință m-a copleșit pur și simplu…*" (27 noiemb.) „*Annie bună, tonul tău obosit și legat de scrisul ascendent de astăzi m-a făcut să-mi amintesc de acele triste roditoare de care spune Rilke. Ușurința de a plânge la un moment dat nu*

e rea, ci mai degrabă dovedește o prefacere în adâncuri, ceva care ție ți se pare a fi sfârșitul tinereții. Nu trebuie să-ți fie inima amară pentru asta… Descurajarea e pentru cei orgolioși, pentru cei care cred că în lumea asta le e rezervat cine știe ce lucru mare… Să-ți spun o primă influență a lui Mihailiuc asupra mea? N-am mai înjurat de la o anumită convorbire cu el și de rușine în fața lui… Să fii normator în armată și să nu înjuri! Mi se părea imposibil. Și iată că s-a făcut. Nu-ți dai seama cât mă bucură.“ (5 dec.) „*Dragele mele, e noaptea Crăciunului. Azi am primit darurile voastre și ieri o scrisoare bună de la Mircea… Vă scriu din spital, unde Domnul mi-a hotărât să întâmpin Crăciunul acesta. Nu vă alarmați, e ceva destul de ușor, o gripă care mi-a provocat un acces al vechei mele malarii și, pentru că dispensarul nostru nu-mi putea oferi medicația necesară, doctorul m-a internat… M-am întrebat uneori, când eram copil, dacă de Crăciun și de Paști rămân oameni prin spitale – și ce fac aceia. Acum trăiesc așa ceva. E o bucurie pentru mine faptul că sunt încercat în trup și lăsat liber în cuget… Am recitit azi din Luca povestea minunată și aceasta a fost esențialul – apoi a venit Mitu cu două din artificiile de pom trimise de voi și le-a dat foc aici, spre bucuria celorlalți bolnavi, băieți tineri în majoritate. A fost frumos.*“ (25 dec.)

*

Tabloul subiectiv care reiese aici din amintirile ultimului an evocă existența unor tineri marginalizați, dar nu anihilați cu totul. Trăiam în condiții aproape primitive și nu puteam face studiile pe care le-am fi vrut, dar eram lăsați să muncim, desigur, foarte modest. Cu adevărat lovită fusese generația părinților, care-și pierduseră întreaga avere, dreptul la locuință, dreptul la cartelă, dreptul la pensie și, mulți dintre ei, chiar libertatea fizică. Dacă vrem să înțelegem existența noastră, a tuturor, trebuie s-o integrăm în peisajul general al societății în care ajunseserăm să trăim.

În 1951 Securitatea exista de trei ani și-și desăvârșise profilul, transformând întreaga țară într-un stat polițienesc. Înființată în 30 august 1948, ea era o instituție militarizată și supusă celui mai mare secret: numele principalilor săi conducători, bugetul și structura ei nu erau date publicității. Tot ce știa omul de rând – afară de faptul că salariații ei erau plătiți mai bine decât oricine – era că puterea ei nu cunoștea margini când era vorba să-și îndeplinească menirea de apărătoare a noului sistem social. Iar acesta se simțea atacat nu doar de încercările de rezistență care au fost într-adevăr extrem de numeroase, de la cele naiv înjghebate de elevi de liceu până la rezistența armată din munți, continuată până în 1956, ci și în cazurile cele mai mărunte, de pildă, o frază spusă în doi peri sau o strâmbătură în fața vreunui portret oficial.

Spre deosebire de marile procese ale căror dezbateri așa-zis „reproduse" în ziare arătau ca niște scenarii proaste (dar se sfârșeau invariabil cu condamnări la moarte, fie prin execuție imediată, fie prin lungimea anilor de muncă silnică), privațiunile de libertate privind oamenii mărunți, fără nume răsunătoare, nu erau pomenite nicăieri. Și totuși știam cu toții că aveau loc, pentru că aflam mereu ba de una, ba de alta dintre victime. Trei articole nou introduse în Codul Penal erau folosite din plin: ele pedepseau „uneltirea" contra ordinii sociale (art. 209), instigarea publică (art. 327) și omisiunea denunțării (art. 228). Nu e nevoie de prea multă imaginație ca să ne dăm seama că pe baza lor putea fi condamnat aproape oricine. În plus, apăruse cândva legea „internării administrative" (care nu fusese încă publicată nici măcar în 1999, neștiindu-se nici data adoptării ei). În baza acestei legi, puteau fi „internați" în barăci și puși să muncească în diferite șantiere din țară categorii diferite de oameni pe o durată, cum spune legea evaziv, de „până la maxim 60 de luni". Concret, asta înseamnă că s-au rostit un număr incalculabil de condamnări la detenție între un an și cinci ani, de către niște simple comisii alcătuite din funcționari de partid,

reprezentanți ai Ministerului de Interne și ofițeri ai Securității. Culmea este că după ce deținuții își îndeplineau termenul, puteau fi din nou condamnați cu aceeași pedeapsă. În vremea aceea se pare că soseau la organele regionale „cote“ cu numărul de arestați pe care erau obligate să-l furnizeze. Poate și de aceea au fost mulți care au ispășit câte două sau mai multe pedepse de acest fel.

Arestările se înmulțiseră așadar conform celebrului principiu formulat de Vasile Luca: „Mai bine să arestăm zece nevinovați, decât să ne scape un bandit!“ Ele nu mai aveau loc noaptea cu mașina, procedeu prea luxuos, ci te puteai pomeni ziua în amiaza mare, pe stradă, încadrat brutal între doi vlăjgani și împins cu forța într-o banală camionetă pe care scria „Pâine“. Prezumția de vinovăție funcționa în tot timpul anchetei. Secretul în care se petreceau toate acestea era sporit de tăcerea rudelor, care se temeau să nu-și agraveze propria situație și le ascundeau chiar și cunoscuților cele petrecute. Cât despre încurajarea delațiunii, ea nu doar înmulțea cazurile de arestare, ci crea un climat deformat în cele mai simple relații umane. Am viețuit cu toții într-o tăcere timorată, fiecare cunoscându-și bine numai propria istorie și asta timp de mai multe decenii. Se evocau pe șoptite persecuțiile la care erau supuși chiaburii, dar am aflat abia mult mai târziu despre deportările în Bărăgan, care avuseseră loc chiar în vara pe care am povestit-o aici. Știam desigur că închisorile erau pline, dar descrierea acelei încăperi mijlocii, pe podeaua căreia treizeci de trupuri bărbătești dormeau pe aceeași parte, întorcându-se toate odată, ca la un semn, o dată pe noapte, ne-a fost făcută de un prieten doar în anii optzeci, în seara din ajunul plecării sale definitive din țară. Bănuiam că hrana era puțină și proastă, dar nu știam că o faimoasă gamelă cu zeamă, în care se putuseră număra douăsprezece boabe de fasole, avea să rămână campioană timp de luni și luni de zile. Știam și că mulți erau bătuți la anchete, dar nici o minte sănătoasă nu-și imagina cele petrecute la închisoarea din Pitești, la Gherla și în alte locuri,

unde în cadrul altui „experiment social“ s-au instituit, la comanda autorităților, tortura reciprocă și ritualurile satanice. De fapt, povestirea pe care o încerc aici nici n-ar fi putut fi scrisă vreodată, dacă nu se întâmpla în 1989 acea dramatică prăbușire de state, comparate de atâtea ori cu niște piese de domino. În anii cincizeci nu știam amănunte, dar toate acestea, bănuite sau presimțite, alcătuiau deasupra capetelor noastre un cer compact și întunecat, sub care trebuia să supraviețuim cum om putea.

Cine ar fi putut să se opună, cu oarecare șanse de succes? Armata română fusese prima umilită, prima redusă la tăcere și, o dată cu ea, o anumită mentalitate în care curajul, respectul de sine și loialitatea se aflau la loc de cinste. Din armata activă fuseseră scoși toți ofițerii de formație veche, toți cei care luptaseră pe frontul de est și cunoșteau realitatea sovietică, toți cei cât de cât necooperanți, iar cei rămași erau plasați sub controlul „ofițerilor politici“, absolvenți ai cursurilor și școlilor de specialitate. Ministerele primiseră toate câte unul sau doi „consilieri“ sovietici, care le dirijau întreaga activitate. În mai 1950 se încheiaseră dramaticele verificări ale membrilor de partid și în urma lor fuseseră eliminați, cum am mai spus, 192.000 de membri – cam unul din patru, îmbunătățindu-se astfel „compoziția socială“ a partidului, plafonând pentru multă vreme activitatea profesională a celor excluși și insuflând celor acceptați un respect absolut pentru autoritate. În presa redusă la un mic număr de ziare, fiecare cuvânt era controlat și despre cele de mai sus nu se spunea mai nimic; în schimb, îndoctrinarea pe care o realizau textele oficiale era nemăsurată. Cât despre speranța pe care o mai nutreau unii într-o intervenție a occidentalilor, ea nu mai subzista decât în închisori, ca un fel de leac împotriva disperării, dar le părea celor lucizi la fel de neverosimilă pe cât ar fi astăzi sosirea salvatoare a unor extratereștri.

Când ni se întâmpla să ne amintim de viața și aspectul Bucureștilor cu numai patru, cinci ani înainte, de veselia și speranțele pe care le-am evocat în primul volum al acestor amintiri, ne

cuprindea o puternică senzație de irealitate. Într-un drum spre fabrică, ghemuită de frig pe un scaun într-un tramvai aproape gol, cum erau toate la acea oră, urmăream pe cerul vânăt drumul luceafărului de dimineață. La un moment dat, am întors capul și am zărit, pe scaunul întors spre interiorul vagonului, figura vag familiară a unui bărbat de vreo patruzeci de ani, care se uita la mine surâzând. Știam bine că-l cunoscusem cândva și că era cineva de încredere. Nu mi-aminteam bine numele lui și nu mi-l amintesc nici acum, dar el aparținea fără îndoială perioadei „dinainte“ și m-am afundat mai adânc în scaun, refuzând să-l privesc. Lumea „dinainte“ nu mai era a mea, n-avea nici un sens s-o mai evoc și ceea ce era legat de ea nu putea decât să doară.

IV

După ce am încheiat amintirile mărunte ale vieții noastre de familie în anul 1951, am luat din nou la rând, la Biblioteca Academiei, colecția *Scînteii* pe acel an, cu dorința de a-mi forma despre el o părere mai generală. A fost o dorință de verificare, dar și una de a înțelege lucrurile cât mai adânc.

Un număr din *Scînteia* anului 1951 nu mai este practic un ziar, adică un transmițător de veşti, ci un fascicul dintr-o lucrare de ideologie și propagandă. Ziarul are acum patru, maximum șase pagini tipărite impecabil, cu un corp de literă foarte mic, titluri nu prea groase și extrem de rare ilustrații; cel mai ades apar caricaturi cu personaje (americane) hidoase, câte o hartă sau, de cele mai multe ori, portrete ale șefilor de stat și de partid din Est. Textele ideologice pure, privind versiunea românească a *Operelor* lui Stalin (volumele 11, 12, 13) sau articole reluate din organul Cominformului, *Pentru pace trainică, pentru democrație populară*, sunt depășite ca număr de coloane doar de materialele privind politica internațională. În timpul sesiunilor ONU discursurile lui Vîșinski, *in extenso*, ocupă uneori zilnic câte două pagini întregi; între aceste redări ale sesiunilor publice se intercalează un comentariu aproape la fel de lung, cerut pe aceeași temă câte unui personaj important, de pildă Ilya Ehrenburg. La acestea se adaugă uneori un răspuns al guvernului URSS la vreo notă anglo-americană (care nu e reprodusă) și, în sfârșit, câte un scurt interviu al tov. Stalin, urmat mai multe zile de-a rândul de un „puternic răsunet“ consemnat în ziarele din mai toate capitalele lumii.

Toate acestea ar putea sugera că pericolul de război a fost real între cele două puteri, amândouă deținătoare ale armei atomice, dar o lectură mai atentă te lămurește cum stau lucrurile. E clar că țările occidentale n-aveau nici un gând să înceapă ele însele așa ceva, iar Uniunea Sovietică încă mai puțin. În schimb, declarațiile lui Stalin sunt de o abilitate extraordinară. Întrebat (de corespondentul ziarului *Pravda*): „Considerați un nou război inevitabil?", el răspunde: „Nu. Cel puțin în momentul de față." Aproape că percepi auditiv mica pauză între cele două propoziții. Întreținerea acestei tensiuni îi permite, sub paravanul „luptei pentru pace" (program la care se raliază firesc orice om normal), să organizeze acele uriașe Congrese Mondiale ale Păcii, mijloc simplu și comod de a-și răspândi ideile și agenții în toate țările lumii. Colecta de semnături pe Apelul Congresului din 1951 reunește (ni se spune) 562 de milioane de semnături, „aproape un sfert din populația globului". În schimb, reprezentanții pacifiști ai URSS – delegați la ONU, agenți diplomatici și întreaga presă sovietică – utilizează, în atacurile lor la adresa Occidentului, vocabularul cel mai injurios cu putință, și știu că o pot face nestânjeniți. „*Cîinii occidentali*", „*canibalii americani*", „*monștrii atlantici*", „*gauleiterul Eisenhower*" și cele două sute (alteori, doar șaizeci) de familii care ar conduce Statele Unite sunt vinovați de toate relele pământului. Ca să nu mai vorbim de reprezentanții emigrației române de sub conducerea bietului și admirabilului general Rădescu, „*un Dandanache mînjit de sînge, senil și decrepit, transportat hodoronc-tronc, sdronca-sdronca, de un avion englez la Washington!*".

Pe plan intern, corespondentul „canibalilor americani" sunt chiaburii, adică țăranii cei mai harnici, mai buni gospodari și, ca urmare, mai înstăriți. Și, dacă până acum mi-am permis un ton mai degrabă ironic, fiindcă americanii nu prea aveau cum să pătimească de pe urma injuriilor noastre, aici nu se poate vorbi despre cei incriminați decât cu adâncă îndurerare, pentru că acea propagandă nerușinată s-a întovărășit cu suferințe cumplite pentru cei vizați și familiile lor. Nu doar că și-au pierdut agoni-

seala mai multor generații (mulți dintre ei fuseseră împroprietăriți, ca foști combatanți, după războiul din 1877 sau după Primul Război Mondial), dar au fost de multe ori lichidați fizicește sau aruncați în închisori ani și ani de zile fără judecată sau în urma unor „judecăți" pur politice; locuitorii unor sate întregi au fost deportați pe terenuri aride, cotele pe care le-au avut de predat din recolte i-au adus la sapă de lemn, băieții lor și-au făcut armata la detașamentele de muncă, copiii nu le-au fost primiți în școli și așa mai departe. În 1961, la Plenara CC al PMR, Gheorghiu-Dej avea să declare că ar fi fost „*trimiși în judecată*" 80 000 de țărani, dintre care 30 000 în procese publice și toate acestea „*la începutul anilor 1950*". Minciuna e regină în toate aceste fraze unde cifrele sunt ridicol de mici, omorurile nu sunt pomenite și se încearcă învinovățirea exclusiv a tandemului Ana Pauker–Vasile Luca, adevărul fiind că faptele citate au continuat fără întrerupere în tot timpul „domniei" dejiste și chiar până în 1962, un an după declarația despre care vorbim.

Dacă e să credem presa din 1951, mârșăvia și reaua-credință a chiaburilor nu au margini. Ni se spune că ei caută să fure și să dăuneze Gospodăriilor colective în toate felurile, de pildă „*tăind cocenii de porumb cu boabe rămase pe ei*" (februarie), „*sustrăgîndu-se de la predarea cotelor*" (atât de ridicate pentru ei încât erau nevoiți să cumpere produsele altora ca să le poată preda), „*întîrziind aducerea batozelor pe arii, defectînd cu dinadinsul mașinile de treierat, încercînd să mituiască pe slujbașii statului, răspîndind zvonuri calomnioase*" (17 iulie) și altele. Nici nu prea vezi, de fapt, cum ar putea evada chiaburul din condiția lui de dușman, chiar dacă ar dori-o. Se citează (27 decembrie) o gospodărie colectivă în care un chiabur s-a înscris de bunăvoie, încă de la constituire, cu cele 30 ha ale sale, livadă, patru vaci, atelaje și așa mai departe. Dar el ar fi făcut-o „*numai pentru a o deștrăma*", așa încât membrii gospodăriei „*l-au alungat din mijlocul lor, luîndu-și angajamentul să fie mai vigilenți cu dușmanul de clasă*" – și reținând probabil, deși nu ni se spune, contribuția inițială la avutul gospodăriei. Peste câtva timp, avea

chiar să se interzică oficial primirea chiaburilor în gospodăriile colective.

După cum se vede, războiul care se duce în interiorul țării e departe de a fi unul „rece", pentru că „*fostele clase dominante luptă cu o înverșunare turbată*", împiedicând statul de democrație populară să-și îndeplinească cea dintâi funcție, cea de „*zdrobire a claselor răsturnate dinăuntrul țării*". Într-adevăr, „*noi mai avem, în țara noastră, rămășițe ale claselor exploatatoare și îndeosebi, avem încă cea mai numeroasă clasă capitalistă – chiaburimea*". Acest „avem încă" are în gura tov. Leonte Răutu un sunet destul de sinistru.

Dezumanizarea e frapantă în toate aceste texte, cu atât mai mult cu cât experiența zilnică dovedește că o acuzație, o dată lansată, e urmată curând de pedeapsa efectivă. Obișnuința de a trata ființele umane global, în categorii largi – chiaburimea, clasele dominante, capitaliștii, oamenii muncii și așa mai departe –, elimină percepția concretă a persoanei despre care vorbești. Iar această percepție concretă trebuie într-adevăr înăbușită, deformată, chiar suprimată cu totul ca să-ți poți acuza victima cu violență în public sau ca s-o poți snopi în bătaie la anchete. În acest lung război civil au fost distruși nu numai acuzații, dar și acuzatorii, căci nu poți umili, bate, insulta, disloca voințe, minți de față cu toți, fără ca substanța intimă a ființei tale să nu se deformeze.

Ar mai fi atâtea de spus, încât nu știu cum să mă restrâng. Aș vrea totuși, depărtându-mă puțin de *Scînteia*, să reproduc aici un text relativ recent, care confirmă afirmația mea despre colectivizarea forțată și lupta împotriva chiaburimii până în 1962, zece ani după ieșirea Anei Pauker din scena politică. El figurează într-o lucrare extrem de serioasă, consacrată agriculturii în România, apărută în 1994 la Timișoara.[28] Când în paginile încărcate de grafice și tabele statistice apare dintr-odată această mărturie subiectivă, ai sentimentul că autorul n-a mai putut să

[28] Păun Ion Otiman, *Agricultura României la cumpăna dintre mileniile II și III*, Helicon, Timișoara, 1994, p. 67. Îi mulțumesc prietenului nostru Dinu C. Giurescu pentru comunicarea unora dintre lucrările citate.

se stăpânească și a spus tot ce-l apăsa, mărturisind adevărul gol în toată dimensiunea sa umană, mai important decât ținuta științifică a lucrării fiind pentru el să existe cât de cât dreptate, măcar în darea pe față a unor realități care nu-și pot găsi locul în nici o statistică și nici o lucrare de specialitate: „*S-au folosit cele mai diverse și draconice metode de lămurire prin teroare fizică și psihică. Îmi amintesc multe dintre acestea. Astfel, în februarie 1962, în satul meu natal – Gârbovăț, din Caraș-Severin, a descins duba neagră a securității. L-a sculat în miez de noapte, după primul somn, pe unul din cei mai înverșunați opozanți ai colectivizării, pe numele lui de sat, Ion Cloță. Sumar îmbrăcat, legat la ochi, a fost «plimbat» o noapte întreagă prin hârtoape. Spre dimineață, în beciul securității din Bozovici un securist și un activist, din păcate preot, după prima facultate absolvită, l-au bătut până a semnat cererea. S-a întors acasă, pe jos, dar smintit definitiv. A murit înaintea inaugurării colectivului în aprilie al aceluiași an.*

Altă metodă des uzitată era scoaterea de la cursuri și exmatricularea studenților și elevilor. Această perioadă am trăit-o ca student. Iată un episod: un domn, ba tovarăș de la cadre, sau dracu' știe de unde, cu înfățișare de urangutan antropomorfizat, m-a scos din amfiteatru în 12 martie 1962, intrând cu tupeu în cursul ilustrului meu profesor C.V. Oprea și spunându-mi: «Nu te vei întoarce la școală, odraslă de trădător, până când tatăl tău nu intră în colectiv.» Am plecat acasă, într-un sat din Valea Almăjului, la Gârbovăț, unde tata – țăran mijlocaș – avea 6,63 hectare teren agricol și pășune. L-am întâlnit pe tata, țăran de peste 50 de ani, îmbătrânit peste vreme, obosit, apăsat, dus pe gânduri. Nu a trebuit să-i spun nimic, a înțeles, cu lacrimi în ochi, el care nu a plâns nici la moartea maicii sale bune, de ce am venit acasă. A doua zi, după ani și luni de tortură psihică, a iscălit cererea.

Am dat numai două exemple de procedee care au impus definitiv «liberul consimțământ» ca metodă de colectivizare a țăranilor."

După rândurile de mai sus, lucrarea își regăsește tonul liniștit, expozitiv dinainte și-l păstrează în continuare. Asemenea

mărturii, şi altele mai grave, s-au tipărit în ultimii ani cu miile. Dar astăzi această simplă schimbare de ton mi-a părut mai semnificativă decât orice argumentare.

*

Războiul comunismului cu lumea întreagă este un tip de război necunoscut până la el şi va continua să pervertească minţile şi sufletele oamenilor un timp indefinit, poate încă zeci şi sute de ani. Teoria şi mecanismele lui sunt incomparabil mai fine şi mai complexe decât ale nazismului, care e o doctrină brutală şi rudimentară. Istoricilor de mâine le stă în faţă o misiune de o dificultate şi o extensie încă nebănuite. De la Huxley încoace ştim că repetarea la nesfârşit a aceloraşi propoziţii le conferă demnitatea adevărului, dar numai practica ne-a arătat că efectul de drog paralizant al repetiţiei este cu atât mai puternic cu cât propoziţia e mai neverosimilă. A putea răspunde liniştit unui ziarist occidental care te întreabă despre gradul de libertate al celor din patria ta: „În nici o ţară nu există o asemenea libertate a cuvântului, libertate a presei, libertate individuală şi libertate de asociere între muncitori, ţărani şi intelectuali ca în Uniunea Sovietică“ pare de necrezut şi totuşi asemenea enormităţi – rostite într-o vreme în care, acolo ca şi la noi, graniţele erau închise, corespondenţa şi telefoanele supravegheate, scrisorile de protest aruncate la coş, oamenii trimişi în lagăre pentru faptul de a se fi reunit mai mult de trei-patru persoane sau de a fi rostit cea mai neînsemnată critică – începuseră să se afle pe buzele tuturor. Ele nu erau propriu-zis minciuni; erau simple cuvinte, cărora nu li se cerea să aibă vreo legătură cu situaţia concretă. Prin faptul că trebuiau ştiute pe dinafară şi pronunţate la nevoie, dobândeau un fel de realitate şi, cumva, impuneau respect. Cel ce făcea uz de asemenea formule la momentul potrivit era preţuit de superiorii săi şi admirat de subalterni, asupra cărora se răsfrângea ceva din performanţa şefului. Cu timpul, nuanţa de jonglerie oportunistă a dispărut, lăsând locul unei oarecari perplexităţi, în care pentru unii realitatea însăşi începea să fie

pusă la îndoială. Poate că așa o fi, de vreme ce se spune mereu că așa e? Or fi știind și ăștia ceva! Ba chiar și eu o spun, și doar nu sunt mincinos! Se vede că până acum n-am știut să interpretez. La drept vorbind, dacă stau și mă gândesc mai bine, lucrurile stau chiar așa cum se spune, nu cum îmi păreau mie până nu de mult…

Sigur că nu erau chiar toți atât de slabi de înger. Un bun-simț sănătos domnea în straturile medii și inferioare. Pe șantiere lucrurile se vedeau mai clar decât în birourile din orașe. La țară, mulți nu se sfiau să remarce că cei ajunși acum în frunte erau puturoșii, lichelele, fostele lepădături. Confuzia domnea mai ales la oraș, printre cei cu studii puține, dar cu pretenții mai mari. Meseriașii nu se sinchiseau de idei; cu ele umblau învățătorii sau cei numiți până nu demult „semidocți", precum și unii naivi sau unii resentimentari. Ideile sunt făcute dintr-o substanță impalpabilă, ele lunecă, au un fel de viață a lor, iar unele sunt și toxice: nu oricine se folosește de ele fără pericol. Articolele de ziar, mai ales cele ale unei publicații atât de importante ca *Scînteia*, erau citite de mulți cu un fel de religiozitate, ca un îndreptar de încredere în haosul noilor situații și, cu încetul, tot mai multe minți se modelau după ele.

Cum am mai spus, România, de când se știa, fusese o țară creștină. Religia era trăită mai intens de femei, dar respectată era și de bărbați. Câte o slujbă ortodoxă întovărășea toate momentele de răscruce ale vieții: botezul, cununia, sfeștania, înmormântarea, parastasurile reuneau rudele risipite și dădeau celei mai simple existențe o greutate și un fast neobișnuite. Propaganda comunistă nu se concentrase încă pe ateism: era prea devreme. Bisericile erau pline, lumea se închina în tramvai. Câțiva ani mai târziu, Petru Groza va fi înmormântat după datină. De mai multe veacuri, morala creștină alesese binele de rău. Și oamenii cu carte, și ceilalți știau bine când greșeau: a recunoaște, fie și doar în sinea ta, că ai „greșit" nu pune în discuție norma, ci dimpotrivă, o confirmă. Nu cunoșteau decalogul pe dinafară, dar

ştiau că nu trebuie să minţi, să furi, să ucizi, să juri strâmb, să-ţi înşeli soţul, rudele sau pe cei cu care lucrezi; tradiţia mai cerea să crezi în Dumnezeu (sau cel puţin să-L respecţi ca pe ceva misterios şi puternic) şi să-ţi ajuţi aproapele.

Lucrurile fuseseră până atunci simple şi clare, dar acum te vedeai mereu pus în situaţii contradictorii şi auzeai despre fel şi fel de întâmplări stranii. În tren, o femeie oferise, din milă creştină, o chiflă unui deţinut şi se pomenise arestată şi ea. Cutare adăpostise o rudă în pod şi fuseseră luaţi cu toţii. În procese, martorii care se încăpăţânau să spună adevărul ajungeau lângă acuzaţi. Dacă din prunul crescut pe pământul care până mai ieri fusese al tău îţi adunai un coş cu prune, se chema că ai furat din avutul obştesc. Erai lăsat să te duci la biserică, dar dacă îţi botezai copilul erai criticat la serviciu. Într-o fabrică, o tânără îşi denunţase colegul ca fiu de chiabur: era lăudată pentru fapta ei într-un articol de ziar, căci faţă de chiaburi trebuia să manifeşti din principiu nu doar dispreţ, ci chiar ură, un sentiment cât se poate de puţin creştinesc. În sate, se ştia bine că cei mai mulţi dintre ei fuseseră doar mai pricepuţi şi mai harnici decât alţii, dar cine nu fusese cândva atins de invidie? Nu era neplăcut să-i vezi aduşi în rând cu toată lumea. În haosul general, unele minţi rămăseseră sănătoase, dar altele şovăiau şi se lăsau prinse într-un fel de vârtej, fără ca măcar să-şi dea seama.

Colectivizarea agriculturii, săvârşită în vreo treisprezece ani de propagandă, presiuni, conflicte şi drame, n-a adus ţăranilor nici bogăţie, nici fericire. În schimb, ea a modificat în adâncime caracterul şi felul de a fi al întregii ţări, a cărei structură predominant agricolă era evidentă. Cum spune autorul studiului citat, colectivizarea i-a transformat pe ţărani în funcţionari, i-a obişnuit – de nevoie – cu necinstea, iar pe plan economic s-a dovedit neproductivă. Dacă suntem astăzi ceea ce suntem, chiar şi noi cei de la oraş, cu bune şi rele, o datorăm şi opţiunii celor care nu doar au fost puşi să conducă această ţară, ci au făcut zel, s-au zbătut să rămână în fruntea ei, pândindu-se şi la nevoie

omorându-se unii pe alții, alternând duritatea cu slugărnicia și sacrificând, pentru a păstra puterea, oricâte destine și oricâte vieți.

*

Poate părea curios, dar literatura, sau ceva care are forma ei, e foarte prezentă în *Scînteia* anului 1951. Sunt comentate cărți, aproape toate traduceri din rusă, sunt prezentați laureații premiilor Stalin din literatura rusă și internațională, precum și cei români, laureați ai Premiului de Stat pe anul precedent: Sadoveanu, A. Toma, Petru Dumitriu (pentru nuvele), Dan Deșliu *(Lazăr de la Rusca)*, Maria Banuș, Camil Petrescu (piesa *Bălcescu)*. Nu întâmplător, cam aceiași se vor regăsi citați la sfârșitul anului 1951, pentru noile lor scrieri: Petru Dumitriu pentru *Drum fără pulbere* („o operă valoroasă, inspirată din minunata realitate a zilelor noastre"), Mihai Beniuc (*Cîntec pentru tovarășul Gheorghe Gheorghiu-Dej)*, Dan Deșliu *(Minerii din Maramureș)*, Veronica Porumbacu (*Mărturii*), Maria Banuș, A.Toma, Eugen Jebeleanu.

Dat fiind că problema lingvisticii concentra de mai multe luni atenția ideologilor sovietici, Leonte Răutu, cu autoritatea sa necontestată în materie de cultură, publică în 23 martie un text lung în care formulează clar, simplu și eficient, ce trebuie spus și crezut în acest domeniu. În afară de poziția de pură specialitate care trebuie adoptată împotriva teoriei saussuriene, el explică ce e de făcut într-o sumă de domenii înrudite. Astfel, va trebui să studiem influența slavă asupra formării și dezvoltării limbii românești. Scriitorilor și poeților li se recomandă „să se adape la izvorul cristalin al minunatei noastre creații populare". În biologie, să „înrădăcinăm" (bine zis) concepțiile lui Miciurin. În general, să spunem „Nu" cosmopolitismului și să combatem apolitismul, amândouă fiind mijloace de a ascunde o atitudine de adversitate față de opera de construire a socialismului în țara noastră. Iar în mod concret, să nu se mai dea în manualele școlare poezii de Alecsandri și Coșbuc, ci „o snoavă de Ispirescu, un fragment de proză din Sadoveanu".

Și chiar așa s-ar fi putut întâmpla, dar Alecsandri a fost totdeauna un om cu noroc, și destinul său luminos nu s-a dezmințit nici de data asta. O lună mai târziu, se împlineau 130 de ani de la nașterea lui. Factorii de decizie cedând probabil în fața protestelor exprimate, Ion Vitner publică un lung articol în care face elogiul poetului, exemplificând cu fragmente importante din *Peneș Curcanul*, *Eroii de la Plevna* și *Plugul blăstemat.* Existența lui Alecsandri în memoria colectivă a fost astfel salvată, dar bietul Coșbuc a rămas într-un con de umbră din care, în ciuda marilor lui merite, nu pare a fi ieșit nici acum.

În sfârșit, un articol foarte lung și ciudat, semnat de Maria Banuș, mi s-a părut a ilustra destul de bine confuzia psihologică și morală în care se zbăteau pe atunci o mulțime de oameni. Cu câtva timp în urmă poeta, căreia îi apăreau aproape trimestrial în *Scînteia* poeme – cum să le spun? – de ideologie ritmată, cu nuanțe agresive, violent colorate, publicase în *Viața Românească* un mic grupaj de poezii exprimând o stare de spirit ceva mai intimistă, mai personală. *Scînteia* a prins ocazia s-o readucă pe autoare pe calea cea bună, dând implicit un avertisment întregii tagme scriitoricești, într-un text critic intitulat „Când poetul se îndepărtează de viață". Faptul în sine a intrigat pe unul dintre redactorii emisiunilor culturale în limba română de la Radio Londra, care a semnalat atacul la adresa poetei și s-a arătat curios de urmările practice pe care le-ar putea avea asupra destinului ei.

Așa se face că în ziua de 11 august, Mariei Banuș îi apare în principalul organ de presă al partidului un text pe câteva coloane, intitulat „*Cînd asasinii devin gentili*". Dată fiind lungimea textului, va trebui să mă mulțumesc cu citate și anume voi privilegia frazele care par să aparțină semnatarei și au o tentă mai personală, mai „literară" decât pasajele de pură ideologie ziaristică, probabil inserate în text de către redacție.

În 31 iulie 1951, ne arată poeta, Radio Londra, la emisiunea în limba română, „*a consacrat o parte a emisiunii modestei mele persoane*", ocupându-se de critica pe care *Scînteia* o făcuse

poeziilor publicate în *Viața Românească.* „*Analizîndu-le în lumina unei înalte principialități, serios și profund*“, continuă poeta, *Scînteia* „*observă în aceste poezii o rămînere în urmă a mea, o îndepărtare de viață, o necunoaștere suficientă a omului nou ce se dezvoltă în patria noastră și o serie de confuzii ideologice… Prin glasul* Scînteii *îmi vorbesc totdeauna oamenii cei mulți din Republica noastră, constructori și stăpîni ai unei vieți mîndre și libere, pe care ultimele mele poezii i-au dezamăgit și întristat:* «N-ai dreptul să fii obosită! Ține-te în pas cu tinerețea țării, fii lîngă umărul ei, aruncă-te în lupta ei!», *îmi scrie unul din cititori, soldatul fruntaș Costin Radu din Cluj… Nu se poate închipui o mai mare grijă și înțelegere față de dezvoltarea și mersul înainte al literaturii noastre, o mai frățească dragoste și grijă față de munca mea pe tărîmul literaturii, față de roadele muncii mele, decît se reflectă în acest articol… Sărmane jivine care vă zbateți în jungla capitalismului! Ce greu ne vine să coborîm la jargonul vostru… ce greu ne vine să ne amintim acea lume înfiorătoare, bestială, în care am trăit odată… Da, sărmanilor! Voi puteți să mințiți, să falsificați, să provocați… dar nu să vă ridicați cu mintea la noile relații dintre oamenii care s-au eliberat de sub jugul capitalului… Primul cetățean aflat în cîmpul muncii la noi știe mai mult despre critică și autocritică decît domnii lachei cu pretenții intelectuale de la Radio Londra. Nu știu ce e mai mare: reaua-credință sau neștiința voastră, atunci cînd vărsați lacrimi de crocodil pentru că scriitorii din patria noastră n-ar gîndi liber… Cum să puteți voi înțelege cît de bogată, cît de complexă este viața noastră? Atunci cînd am citit articolul din* Scînteia *despre poeziile mele, am suferit… Mi-au ars obrajii de rușine… Dacă ați putea voi înțelege cît de bogată și de complexă e viața noastră sufletească, ați ști că în acele ceasuri cînd sufeream, cînd obrajii îmi ardeau de rușine, eu resimțeam totodată o mare bucurie și mîndrie. Ați ști că odată cu puternica frămîntare sufletească pe care o trăiam, eram pătrunsă și de un mare sentiment de liniște și*

siguranță. Trăiam mîndria de a fi parte din acest tot, din acest întreg viu, care-i poporul muncitor, din acest mare organism sănătos care reacționează spontan la primele semne ale bolii… Și ceea ce îmi mai umplea sufletul de bucurie și mîndrie era sentimentul acela, ce nu poate fi asemuit cu nimic, că mulți, foarte mulți oameni urmăresc munca mea, că-i dau însemnătatea pe care o merită și pe care poate că eu însămi nu i-am dat-o… A fi scriitor al poporului e un titlu de supremă cinste, un titlu pe care trebuie să-l cucerești clipă de clipă."

Articolul, cum am spus, e foarte lung, dar mă opresc aici.

*

Pentru noi, anul 1952 se deschidea în sfârșit sub auspicii mai bune: tata fusese numit într-un post de „medic consultant venerolog la Spitalul Unificat de adulți Slatina, pe data de 15 ianuarie 1952, categoria 11/3, cu un salariu lunar de 13 700 lei". (Suntem înainte de reforma monetară, ce avea să vină o lună mai târziu.)

Ce lucru extraordinar! În sfârșit, eram iertați, acceptați în „minunata lume nouă", integrați rosturilor ei. Rar am fost mai liniștită și mai mândră decât atunci, imaginându-mi cum aveam să scriu pe autobiografiile mele aceste precizări cât se poate de onorabile.

El însuși parcă se îndreptase din spate, redevenise încrezător și prima scrisoare pe care am primit-o de la el, din Slatina, cu precizări despre noua sa locuință, e neobișnuit de lungă. I se atribuise, cum se obișnuia pe atunci, o încăpere mare, „la curte" și la comun, cu dependințe mai mult decât sumare. Dar avea niște dulapuri goale, un pat, o sobă bună și se socotea fericit.

La drept vorbind, la vremea aceea, el era, în familia lui, dintre cei foarte rari care-și găsiseră un loc. Cei doi frați ai săi erau departe de asemenea realizare. Situația era amestecată și la generația următoare. Veronica singură, care terminase Academia Comercială, își găsise un post la noua Bancă de Stat din localitate (care funcționa în fosta noastră locuință), și din leafa ei își

întreținea amândoi părinții. Unchiul Ionel nu avea copii, iar cei trei fii ai unchiului Mitică se stabiliseră în București. Nicu, cel mare, fusese radiat din barou, dar își valorificase un frumos timbru de tenor, fiind acceptat în Corul Operei Române unde, cu firea lui deschisă și prietenoasă, a devenit unul dintre membrii săi cei mai îndrăgiți. Dodel își pierduse încă din 1950 poziția de vază de la Camera de Comerț și lucra acum la Editura Tehnică, pe un post infinit mai modest. Mișu, cel mai tânăr, fost consilier la Curtea de Apel, depunea inutil cereri peste cereri și de-abia în octombrie 1952 avea să fie acceptat la Cooperativa Tehno-chimica, unde a lucrat ca muncitor, cu un salariu de 349 de lei, apoi, tot ca muncitor, la cooperativa Celuloidul, unde a rămas până în 1955. Totul era să te afli în câmpul muncii, indiferent cât câștigai; altfel îți pierdeai toate drepturile, cartela, telefonul și de multe ori locuința, mai ales dacă era cât de cât confortabilă. Ei, din fericire, locuiau încă în casele lor, nu în neverosimila înghesuială din Dimitrov 13, dar trăiau, ca atâția alții, vânzându-și lucrurile din casă.

Cam astea erau veștile pe care ni le dădeam unii altora când ne vedeam.

În ianuarie, Pascal a avut o permisie mai lungă. Ca întotdeauna, prezența lui la București ne-a reunit pe rând: de cele mai multe ori, foarte spartan, la noi în cameră, dar uneori și la mese substanțiale, oferite de părinții lui Mircea sau de Camil și Ghighi. În asemenea ocazii, sentimentul de sărbătoare răscumpăra totul: pălea amintirea privațiunilor și i se adăugau imagini noi, colorate cu bucurie și trăite, de cele mai multe ori, pe fond muzical. În casa părintească Doina, sora lui Mircea, ne oferea la pian câte un recital *live* entuziasmant, de câte două ceasuri; în bulevardul Dimitrov, aproape zilnic, ne reuneam în jurul radioului cu pick-up din odaia noastră, pentru care Marinette ne trimisese mult râvnitele ace, care nu se mai găseau de mult pe tărâmurile noastre.

Înregistrările pe care le ascultam atunci cu religiozitate sunt astăzi socotite printre cele mai bune care au fost vreodată și

le găsim mereu reluate pe suporturi mai noi și mai moderne. Dirijori ca Furtwängler, Weingartner, Toscanini, Mengelberg, Stokowski, Tullio Serafin, Karl Böhm, soliști ca Gieseking, Backhaus, Edwin Fischer, Wolfgang Schneiderhan și alții ne învățau muzica europeană a secolelor XVIII și XIX, una din culmile atinse de către mintea omenească în cursul istoriei sale. Efectul terapeutic al muzicii este astăzi bine cunoscut, dar e mai greu de identificat și de numit cel de purificare intelectuală și morală, datorită căruia recăpătam puterea de a înfrunta a doua zi valurile de ură stârnită la comandă și voluptatea exercitării puterii la toate nivelurile, de care ne izbeam la tot pasul. *Trio*-ul op. 99 de Schubert, în interpretarea lui Thibaud, Casals și Cortot, în care cei trei prieteni par a-și răspunde cu glasuri umane, era dintre cele deosebit de dragi. Cum aș putea reînvia fervoarea, admirația, iubirea, recunoștința, lacrimile uneori, cu care ascultam și reascultam acele discuri? În plus, concertele Filarmonicii, care aveau loc pe atunci duminica la ora 11 și se transmiteau de către Radio București, erau și ele ascultate cucernic, ca niște slujbe religioase. Tot la radio am putut auzi pentru prima oară concertul de Schumann cu Dinu Lipatti, cu extraordinara lui „dragoste de moarte și desăvârșire", pe care i-o evocam într-o scrisoare lui Pascal, pe atunci mai lipsit decât noi de asemenea sărbători ale sufletului.

*

La fabrică, atmosfera devenise net mai severă. La începutul acelui an îmi făcusem rost de o agendă pe care însemnam seara, ca în studenție, programul zilei care se încheiase. Tot ca atunci, îmi alesesem mottouri pentru anul care începea: două sunt versete din Evanghelii, iar al treilea este în engleză, limbă pe care o cultivam pe atunci fără prea multă metodă. Îl transcriu ca atare, dându-i versiunea română între paranteze, pentru că textul original îmi pare a conține ceva intraductibil: „*Must one live – is that the thing of first importance? How we live – I'd rather*

say. I think the love of life must have in it a kind of recklessness, a determination not to pay too high for mere existence – not to pay with your soul.“ *(*„Trebuie să trăim – acesta să fie esențialul? Cum trăim – aș spune mai curând. Cred că dragostea de viață trebuie să cuprindă și un soi de nepăsare, o hotărâre de a nu plăti prea scump pentru simpla existență – a nu plăti cu sufletul nostru.“) În entuziasmul, poate, de a fi găsit un text atât de potrivit cu vremea, n-am mai notat numele autorului.

Imaginea de ansamblu a acelui timp e mohorâtă, apăsătoare, nediferențiată – o atmosferă parcă irespirabilă, o monotonie aspră, un efort reluat la fiecare trezire, sisific, în sărăcie și fără speranță. Atâtea critici și autocritici, atâtea demascări și arestări cumințiseră pe fiecare. Trăiam și într-o obsesie oficială a secretului. Străzile aveau un ciudat aspect misterios și anonim, datorat faptului că întreprinderile și multe instituții din capitală nu purtau la intrare nici o firmă, nici un nume și nici un însemn, „ca să nu afle dușmanul“. Nouă, dactilografelor, ni se cerea să predăm, la terminarea lucrului, până și foile de hârtie carbon uzate, pe care acel dușman le-ar fi putut descifra în oglindă. Exemplul public trecea și în viața obișnuită: în conversații nu se mai spunea aproape nimic. Apăruse de altfel, tot pe-atunci, practica de a condamna la detenție pe „zvoniști“, un termen nou care n-are nevoie de traducere. Chiar a avea o agendă cu însemnări zilnice putea duce, șopteau unii, la o condamnare. Cunosc cel puțin un caz sigur, cel al colonelului Vlădescu, după cum mi-a mărturisit mulți ani mai târziu soția sa, acea delicioasă persoană cunoscută în București sub numele de *Madame* și care conducea o grădiniță particulară de limbă franceză. Ca urmare, agenda mea e mai puțin folositoare decât sperasem: ea conține mai mult însemnări despre cele trei-patru ceasuri de seară, pe care le voiam mai substanțiale, iar primele trei sferturi din zi sunt evocate prin cripto-notații destul de incolore.

Munca funcționărească este extrem de repetitivă și în ea îți apare cel mai evident că robotești numai și numai ca să-ți asiguri

existența. Există bineînțeles și o satisfacție profundă a lucrului bine făcut, chiar și numai a fi bătut o pagină la mașină fără greșeală. Mă concentram de multe ori asupra ei, dar nu astfel sperasem să-mi petrec existența și începeam să simt dureros cum se acumulau în neant anii de tinerețe în care aș fi putut și ar fi trebuit să progresez, cel puțin în cunoaștere. Pentru moment însă, altă soluție nu exista decât să încerc să fiu un funcționar model, ca să evit pericolul periodicelor „epurări" și „comprimări" (mai târziu: „restructurări"). În plus, după mai mult de cincizeci de ani (scriu în septembrie 2004), memoria își va fi îndeplinit și ea misiunea vitală de a conserva mai în relief momentele faste.

Totuși trebuie să insist în a-mi reaminti, nu-mi pot permite să uit, pentru că ceea ce vreau este *să înțeleg*. Vreau să aflu *cum* a fost deformată în adâncime natura relațiilor dintre oameni, *cum* s-a ajuns să ne fie atât de frică unii de alții, *cum* s-a petrecut în atâția dintre noi degradarea demnității personale, a impulsului spre libertate și a celui spre transcendență. Astăzi, se mărturisește uneori că se instalase în foarte mulți o conștiință duplicitară: uneori era vorba de ceea ce se cheamă „sistemul dublei gândiri", adică debitarea frazelor pe care le așteaptă interlocutorul, fără nici o adeziune personală la mesajul respectiv. În asemenea caz, te comportai ca un mincinos de profesie, și o știai. Dispărea astfel respectul de sine, ceea ce creează o situație destul de inconfortabilă. Ca soluții rămâneau fie cinismul – cartea lui Titus Popovici, *Disciplina dezordinii*, este din acest punct de vedere extrem de sugestivă –, fie adeziunea finală. În acest ultim caz se întâmpla și un fenomen destul de subtil, și anume faptul că ceea ce afirmi repetat, chiar fără a o crede, sfârșește de multe ori prin a te convinge. O istorioară pilduitoare, în India, povestește cum un hoț, vârându-se într-un grup de pelerini ca să scape de cei ce-l urmăreau și imitând mai multe zile gesturile și rugăciunile credincioșilor, sfârșește prin a se converti și a-și schimba viața.

Dar puterea de convingere a imitării nu explică decât o parte a problemei. Mai curând trebuie căutat un răspuns în natura

însăşi, foarte complexă, a idealurilor prea generale şi în propria noastră incapacitate de a prevedea urmările eventualei lor aplicări.

Într-adevăr, de la bun început, marile sisteme de reformă socială propuse de gândirea veacului al XIX-lea au cuprins, toate, şi laturi pozitive. În Germania pre-nazistă, etica muncii intense şi ordonate, propovăduită după o perioadă de haos, a sedus pe mulţi dintre cei ce au aderat apoi la diferitele formaţii ale partidului. Ideea de justiţie socială şi imaginea luminoasă a „societăţii fără clase" au avut rolul unor fermenţi puternici în doctrina comunistă. Viitorii legionari din „Frăţiile de cruce" se voiau şi ei sobri, harnici, se purtau frumos cu fetele şi îşi interziceau să fumeze. Într-un ziar din 2000, am citit o relatare tulburătoare privind o etnie minoritară din Birmania, convertită în secolul al XIX-lea la religia protestantă. Războiul de gherilă pe care-l ducea, în zilele noastre, această grupare (condusă de doi fraţi gemeni, adolescenţi) cuprindea luări de ostatici şi asasinate, dar şi reguli de morală foarte stricte: „fără carne de porc, fără ouă, fără alcool, fără minciună, fără furt. În schimb, rugăciune de trei ori pe zi". Cât e de slabă mintea omenească, şi cât se rătăceşte de uşor! Ce greu se deosebesc una de alta noţiunile abstracte! Să poarte natura hibridă, prea complexă a acestor sisteme de gândire întreaga vină a catastrofelor pe care le-au produs?

În acel an 1952, în care discursul oficial se impunea cu tot mai multă insistenţă, erau tot mai numeroşi cei ce-şi obţineau liniştea interioară, lăsându-se convinşi de afirmaţiile pe care erau puşi să le tot repete. Nu vorbesc despre simpatizanţii sau activiştii din perioada eroică a începuturilor, puţini la număr şi al căror idealism intransigent îi făcea de multe ori incomozi pentru propriii lor tovarăşi de luptă. N-are rost să discut nici despre micul grup de fanatici care se aflau chiar la vârf şi al căror principal reprezentant trebuie să fi fost, multă vreme, Gheorghiu-Dej însuşi. Mă gândesc doar la cei, mult mai numeroşi, aflaţi pe diferite trepte ale societăţii şi care încetul cu încetul, în anii următori, au încercat să vadă doar partea bună a lucrurilor, fiind conştienţi că nu aveau nici o putere asupra situaţiei generale.

Să cădem de acord asupra unui lucru foarte simplu: în țările din estul Europei s-au construit sub comunism societăți hiperordonate în care nu totul a fost negativ, după cum nu totul este pozitiv în cele actuale. După distrugerea vechii societăți a trebuit să înceapă, în toate sensurile, construirea celei noi. Iar dreptul de a construi, orice și în orice domeniu, a fost monopolizat de conducerea totalitară. Așadar *tot* ce s-a realizat pozitiv pare a i se datora, lucru cu care reprezentanții ei nu încetează să se laude. Dar nu trebuie uitat niciodată meritul concret al populației active, nici enormul număr de victime care au fost îngropate la temelia societăților de tip comunist, nici caracterul artificial, nefiresc al acestora din urmă, care le explică rigiditatea și eșecul. Și trebuie observate și treptata, subtila transformare a oamenilor, împreună cu toate renunțările lor. Trei generații au fost sacrificate pe altarul acelui ideal: mai întâi, cea a părinților noștri, distrusă de multe ori fizic și, în toate cazurile, pe plan economic. Generația noastră, care le-a urmat, a subzistat, prin hărnicie modestă și pierderea dureroasă a tot felul de libertăți, în primul rând la cele de a trăi fără frică, de a afla, de a ști, de a cunoaște, de a se exprima, de a călători și așa mai departe. În sfârșit, cea a copiilor noștri a ascultat, când i-a fost posibil, de chemarea libertății și s-a răspândit pe toate meridianele lumii, cu prețul unor despărțiri de cei dragi și al unor sfâșieri interioare de multe ori nemărturisite. Din fericire, perspectiva istoriei este foarte largă, și trei generații nu reprezintă chiar atât de mult…

Lucru ciudat la prima vedere, deformări periculoase ale mentalităților și ale bunului-simț se pot constata și în Occident, deși acolo regimul politic și social a fost atât de diferit de al nostru. Dar însăși această mirare a mea este un reziduu de mentalitate comunistă, conform căreia structura societății ne-ar determina conștiința. Nimic mai fals: nu această structură acționează asupra noastră, ci ideile însele, care au o existență autonomă, o putere de diseminare și o capacitate de seducție fără margini. În special cele de extremă stângă au circulat, ba chiar au fost dominante

și acolo, și aici. De fapt, ele în Occident se născuseră; au fost preluate, implantate, experimentate de popoarele Uniunii Sovietice și de cele vecine, apoi s-au întors, machiate, în Occident, unde un număr enorm de cetățeni liberi și-au modelat de bunăvoie, decenii de-a rândul, gândirea după ele și după ateismul agrementat de cultul idolilor celor mai neverosimili (de la Mao la Che Guevara). În acest proces, Occidentul n-a făcut experiența concretă a teoriei comuniste, dar sub imperiul ei și-a văzut atacate și demonetizate valorile spirituale. Confuzia în care se află astăzi omenirea și în special bătrâna Europă are, după câte putem observa, cam aceeași explicație în toate continentele.

Dar aceste reflecții sunt ale momentului actual. La începutul anilor ’50, viitorul era opac.

*

Cum am spus, în 1952 atmosfera din fabrică se schimbase și cauze erau mai multe. Mai întâi, întreprinderea Zorile fusese criticată în *Scînteia* din 24 noiembrie 1951, pentru că nu-și îndeplinise planul pe trimestrul III decât în proporție de 85%. Secretar al organizației de bază era pe atunci un tânăr liniștit, străin de fabrică și ai cărui obraji se înroșeau ușor ori de câte ori îi adresai cuvântul. El a fost sacrificat (ciudat, îl chema chiar Păun) și, în locul lui, cei din fabrică l-au susținut cu multă înțelepciune pe Iordache Marin, fostul nostru președinte al Comitetului de Întreprindere. Soluția mulțumea pe toată lumea și a fost fără îndoială înțeleaptă. Dar acea nerealizare a planului, orice explicații ar fi avut (un agregat importat din Uniunea Sovietică sosise cu întârziere), fusese totuși „dată la ziar“ și, ca atare, toată lumea a început să lucreze mai concentrat și mai cu spor. Raionul de partid Nicolae Bălcescu urma să se ocupe de noi îndeaproape, și asta nu era puțin lucru.

Intensificarea muncii în fabrică s-ar fi întâmplat oricum, căci un decret din octombrie 1951 introdusese experiența și metodele de lucru stahanoviste, un fel de întrecere universală în care

depășirea normelor devenise obligatorie. Presiunea asupra tuturor creștea; o anume severitate era poate bine-venită în unele zone, dar oricum se putea observa o seriozitate crescută în comportarea fiecăruia și chiar în expresia fețelor.

Rolul mai important încredințat secretarului organizației de bază a avut un efect nebănuit asupra propriei mele existențe. În toamnă, un alt decret (nr. 207 din 13 noiembrie 195l) limitase drastic posibilitatea transferului de la o întreprindere la alta. Textul documentului îi fusese încredințat fără explicații bietului om care, prezentându-ni-l în ședință, înotase cu greu în formulările de specialitate și izbutise să ajungă la mal doar cu prețul unor combinații verbale care ne doborâseră pe toți de râs. În loc de „indemnizație" spunea regulat „intimidație", în loc de „transferat" spunea „transformat" și în loc de „disciplinar" spunea „indisciplinar". Rezultatul acestor transmutări de cuvinte era irezistibil și punctul culminant a fost cel în care ne-a explicat că procentul „unu, virgulă patru" din text însemna „pe sfert". Îl aud încă râzând, și pe noi la fel. Faptul că situația lui n-a fost clătinată în nici un fel după această întâmplare arată doar cât era de simpatizat. Totuși, din precauție, el a început să-mi aducă pagini de ziar cu hotărâri sau texte ideologice, pe care mă ruga să i le concentrez într-o singură pagină de mașină. Lucrul mă interesa, bineînțeles, mult mai mult decât simpla copiere mecanică, și se vede că era și el satisfăcut. Domnul Glück se enerva, pe drept cuvânt, de blocarea mea la altă ocupație decât cererile de plată și corespondența cu debitorii, dar nu îndrăznea să protesteze în nici un fel.

Miercuri 23 ianuarie 1952, o falcă umflată după o extracție dureroasă mi-a prilejuit o plecare de la fabrică la 11 dimineața. Cu o senzație de fericită libertate, m-am decis să hoinăresc puțin prin magazine și le-am găsit, cu stupefacție, aproape goale, cum fuseseră și după naționalizare. Ba mai domnea în ele și un fel de mister pe care nu mi-l puteam explica. Lucrurile s-au limpezit în curând: se pregătea reforma monetară și pentru prima dată

de la instaurarea noului regim, disciplina secretului de partid nu fusese respectată, unii fuseseră avertizați, informațiile transpiraseră și cei ce aveau economii se repeziseră să golească toate rafturile – ceea ce de altfel nici nu era prea greu. Vinovat pentru această scurgere de informații, mai ales în București, a apărut în curând a fi Vasile Luca, realizatorul reformei și răspunzător pe linie de partid pentru problemele financiare ale țării.

Evenimentele s-au precipitat, fără să fie prea clare pentru omul de rând. Piețele deveniseră pustii și magazinele au rămas închise până la sfârșitul săptămânii, inclusiv ghișeele CEC. Oamenii se descurcau cum puteau cu ce aveau în casă, cei mai disperați fiind fumătorii rămași fără rezerve. În sfârșit, duminică seara s-a anunțat la radio că banii vechi încetaseră să circule, iar a doua zi, 28 ianuarie, a apărut o Hotărâre a Consiliului de miniștri al RPR și a CC al PMR „cu privire la efectuarea reformei bănești și la reducerile de prețuri".

Raportul de valoare între leii noi și cei vechi era de 1 la 20, dar sumele de bani aflate pe piață, la particulari sau în diferite conturi bancare nu erau tratate la fel. Dacă întreprinderile își schimbau fondurile integral în proporție de 1 la 200, pentru particulari situația era mult mai gravă: puteai să schimbi prima mie de lei cu o sută de lei vechi pentru unul nou, a doua și a treia mie cu două sute de lei pentru un leu nou, dar tot ce depășea patru mii de lei (o jumătate de leafă medie) se schimba cu patru sute la unu. Astfel, toți oamenii care aveau economii și le-au văzut drastic reduse, iar poeții de serviciu au semnat texte rimate în care-și exprimau intensa bucurie de a-i vedea pe chiaburi plângând după banii îndesați în saltele.

Unele prețuri se arătau într-adevăr mai mici, dar mărfurile încă nu se vedeau. Leafa mea fusese de 9 000 lei și era acum de 450, adică 15 lei pe zi. Așteptam să văd ce se va întâmpla. După vreo zece zile de haos în care, cum ne scria tata de la Slatina, „piața ar fi ieftină, dar nu se găsește nimic", ne-am regăsit ritmul obișnuit, fiecare cu gândurile și problemele sale. Cum n-avusesem

nici un leu la CEC și mai nimic în buzunar (cu câteva zile înainte de chenzină începeam să împrumut, restituind sumele în prima jumătate de oră după ce luam avansul sau leafa), am urmărit situația destul de filozofic. Așa îi și scriam lui Pascal: „*Am privit tot spectacolul acesta senin, uneori amuzat, instalată confortabil pe mal, cu înțelepciunea orientalului care n-are decât o cămașă. Singurul neajuns ar fi putut fi lipsa de țigări.*“ Dar în privința asta primisem un sprijin neașteptat de la prietenii care-și făcuseră prudent provizii, stând la coadă cu ceasurile, și lucrurile au reintrat cu încetul în normal.

Nu toată lumea își putea permite această detașare. Paul, cu care, având același drum, mă întorceam cel mai des de la fabrică, se arăta revoltat. Cap de familie cu doi copii mici, se străduise lună de lună să-și constituie o rezervă pe care o vedea acum aproape spulberată. „Și când te gândești, exclama el cu năduf, că pe afișele alea uriașe scria peste tot „*Statul garantează depunerile la CEC!*“. Mie îmi venea să râd la gândul că cineva luase în serios ce spunea statul. Paul nu era comunist, ci un om cinstit, care presupunea că și interlocutorul său e de aceeași bună-credință. Era prieten din adolescență cu Henri Wald, viitorul profesor universitar de marxism, unul dintre partizanii cei mai convinși ai noului sistem social, oricare i-ar fi fost costul. Wald încercase de mult să-și convingă prietenul să i se alăture, dar Paul răspunsese cu mult bun-simț că el era fiu de avocat, deci considerat burghez de către partid și ca atare n-avea ce să caute în rândurile sale. În plus, nu-și ascundea față de prietenul său neîncrederea într-un sistem care suprimase orice libertate de gândire și de acțiune individuală. Paul era singurul om cu care puteam aborda acest fel de subiecte și singurul cu care o făceam. Știa câte ceva despre problemele noastre, dar nu i le spusesem nici pe departe pe toate. Uneori încerca să-mi dea curaj, reproducând ceea ce-i spusese Ricu Wald, că în partid existau „vechi leniniști“ care nu erau de acord cu linia actuală și că lucrurile se vor ameliora. Acei „vechi leniniști“ nu-mi inspirau nici o încredere, dar tăceam, și cu asta conversația se stingea.

Henri Wald – alminteri un personaj nu lipsit de oarecare farmec intelectual – și-a încheiat viața la începutul anilor 2000, cu convingerea că marxismul și materialismul dialectic rămân doctrina viitoare a omenirii, dar că oamenii nu sunt încă destul de evoluați ca să le înțeleagă și să le aplice.

Reforma bănească a avut probabil ca scop să așeze moneda românească într-un anumit raport cu rubla. Nu știu dacă asemenea reforme au avut loc în toate statele din Est. Franța a făcut o reformă asemănătoare în 1960, dar fiecăruia i s-a schimbat exact cât avusese, fără nici o deosebire, fiecare a dat 100 de franci vechi și a luat unul nou, așa încât modificarea a rămas doar nominală. În România, scopul reformei a fost mai degrabă politic, și anume să extragă din ultimele buzunare cele câteva rezerve care ar mai fi putut asigura cuiva o poziție de relativă independență. Lucrul a fost perfect înțeles de Gheorghiu-Dej, dar mai puțin de Vasile Luca. Acesta s-ar fi opus inițial reformei și eroarea sa – unită, pare-se, cu anumită aroganță în raporturile cu colegii săi de partid – l-a costat moartea în temniță, la capătul a unsprezece ani de detenție.

*

Într-o dimineață, pe la nouă, noul nostru secretar al organizației a intrat în cămăruța de la financiar cu un pas hotărât și o figură severă. L-a informat pe șeful meu că e nevoie de mine pentru ceva foarte important, mi-a luat mașina de scris în brațe și a ieșit pe ușă, făcându-mi semn să-l urmez. Glück n-a avut timp să articuleze nici o vorbă. Am mers după cel cu autoritatea reală și am intrat într-o cămăruță de unde fuseseră scoși cei ce lucrau în ea (nu știu dacă nu era chiar laboratorul de expertize). În acea încăpere se afla pe un scaun un singur necunoscut, uscățiv, cam de vreo patruzeci de ani. Cu un ton de comandă, mi-a explicat că el avea să-mi dicteze cuvânt cu cuvânt ceea ce urma să scriu, și că toată operația trebuia să rămână absolut secretă. Cel care mă adusese s-a retras, și puțin după aceea a sosit primul dintre cei care urmau să se perinde în acea dimineață în fața noastră.

Situația era următoarea: un grup de inși (muncitori și tehnicieni) denunțaseră în scris raionului de partid niște furturi care, afirmau ei, mai rare la început, tindeau să se înmulțească. Procedeul descris de ei era următorul: noaptea, se aruncau peste zidul din fundul curții obiectele – cizme, saboți de cauciuc, camere de automobil și alte asemenea –, care erau apoi luate de acolo de către cineva din sat, urmând să fie revândute la negru. Evident, cu cât afacerea devenea mai „mare", mai sistematică și angaja mai multe persoane, cu atât mai greu era să rămână ascunsă. Șeful și beneficiarul întregii afaceri era un personaj important din fabrică. Semnatarii protestului – sau denunțului, cum vrem să-i spunem – aveau motivații diverse, dar probabil că era doar, ca de atâtea alte ori, o luptă pentru putere.

Însă raionul de partid avea nevoie de acel tovarăș, care trebuia să iasă nevinovat, și ca atare trimisese în acea dimineață pe delegatul respectiv, cu misiunea de a-i convinge pe fiecare din cei șapte sau opt semnatari să-și retragă declarațiile. Cum acestea fuseseră făcute în scris, retractarea trebuia făcută așijderea, ca personajul important să iasă basma curată.

Au defilat în acea cămăruță vreo șase, șapte angajați din fabrică, de diferite niveluri profesionale; delegatul în civil era procuror. Cel chemat lua loc pe scaun, după care se începea cu el un dialog care cuprindea toate nuanțele, de la blândețe și înțelegere la amenințările de tot felul. Dacă primii doi, trei au fost luați prin surprindere și și-au menținut câtva timp declarațiile, înțelegând cu greu ceea ce li se cerea și cedând doar sub presiune directă, următorii, probabil avertizați de către cei dintâi, au acceptat mai ușor să se dezică fără luptă, afirmând fie că fuseseră greșit informați, fie că între timp se lămuriseră că de fapt nimeni nu furase nimic, și așa mai departe. Satisfăcut, procurorul îmi dicta acele fraze, ameliorate de el, eu le scriam întocmai fără nici o vorbă și respectivul semna.

Astfel povestite, lucrurile pot părea că au mers relativ simplu, dar în realitate n-a fost deloc așa. Nu toți înțelegeau destul de

repede, nu toți cedau atât de ușor. Îmi amintesc cu deosebire de un portar cu fața prelungă, o conștiință naivă și perfect curată. El și-a menținut declarația anterioară cu strășnicie, afirmând că nu a spus decât ce știa, că afacerea era cunoscută de toți, că ea dura de multă vreme și așa mai departe. Nu pricepea de ce să declare acum totul pe dos, de vreme ce el nu spusese decât adevărul. Omul vorbea rar, dar cu o liniștită încăpățânare. Procurorul își ștergea fața nădușită cu batista, dialogul se prelungea și el n-avea ce să-mi dicteze. Până la urmă, a trecut la amenințări. „L-ai văzut dumneata pe tovarășul cutare cu anvelopele în mână, ieșind cu ele pe poarta fabricii?“ Nu, bineînțeles, așa ceva nu putea să aibă loc. „Atunci de unde știi?“ „Păi, știa toată lumea.“ „Care toată lumea? Dumneata te iei după zvonuri? Nu știi că pentru declarație falsă pot să te bag în pușcărie pe câțiva ani de zile? Ai nevastă, copii? Câți copii ai?“ Bietul om stătea pe scaun, cu mâinile între genunchi și privea în jos. Mai înainte se uitase în ochii procurorului, acum sta cu capul plecat. La un moment dat, și-a amintit totuși că odată îl văzuse chiar pe acela, ieșise pe poartă râzând, cu două perechi de cizme în brațe, a trecut chiar pe lângă el. „Și de unde știi dumneata ce voia să facă cu ele? L-ai întrebat? Știi dumneata că nu le-a adus înapoi când ai ieșit din tură? Cât despre lucrurile alea pe care pretinzi că ți le-au spus cutare și cutare, despre aruncatul peste gard și alte prostii, cum de le-ai crezut? Ce, ne luăm după ce spun alții? Ce fel de cap ai dumneata, de nu judeci cu el? Te-am crezut om serios!“ Evident, dialectica procurorului era mult superioară celei a bietului portar, care știindu-se cu conștiința curată, nu voia cu nici un chip să retracteze, dar nici nu se pricepea să-și apere poziția. A durat vreun ceas până ce, după o serie de invective și de argumente de tot felul, pe un ton tot mai violent, a înțeles că lupta era inegală și a semnat, cu un fel de scârbă, foaia pe care procurorul îmi dictase vreo două rânduri. A ieșit din cameră scuturând din cap și purtând parcă pe umeri toată amărăciunea lumii. Iar dactilografa cu fața inexpresivă, care fusese și ea,

în felul ei, prin tăcere, o unealtă a represiunii, i-a reținut trăsăturile, dar nu și numele, până în ziua de astăzi.

Seara, am însemnat pe agendă: „Dimineața nu se poate povesti, dar nici uita." Și alături, în notație stenografică: „Ca în *Le zéro et l'infini.*" Exageram desigur. Dar mi-a fost dat și să nu uit, și să povestesc.[29]

*

Pascal, îndepărtatul nostru normator, își trăia la Comănești cea mai ușoară și mai plăcută perioadă a milităriei sale. Un timp chiar i se dăduse voie să doarmă într-o încăpere mai mică, în clădirea infirmeriei, unde avea doar trei tovarăși de somn. Îi rămâneau astfel două-trei ceasuri mai liniștite, seara, în care începuse din nou să gândească muzică. Lăsase la București schița unei prime părți de quartet, și-i umbla gândul în jurul celei următoare, care ar fi fost un andante. Protecția și prietenia căpitanului Roșca îi făceau un bine imens. Acela a profitat chiar de un drum

[29] Realitatea este întotdeauna mai complexă decât pare. Acele încălțări de cauciuc ofereau o protecție vitală pentru cei ce umblau prin noroaiele comunei și pe loturile lor cu roșii. Muncitorii din fabrică n-aveau nici un mijloc legal de a-și procura măcar o pereche din acele bunuri atât de utile, care ieșeau din mâna lor. Dacă forțarea, de către procuror, a acelor retractări rămâne o oroare fără scuză, fenomenul în sine aruncă o lumină asupra întregului proces de distribuire a mărfii în sistemul socialist, unde periodic dispare de pe piață câte un produs esențial, de la becuri la cuie, ca să nu mai vorbim de alimente în general. „În Uniunea Sovietică toată lumea fură, altfel nu se poate trăi" era o frază pe care toți o auzisem des, la început fără s-o putem înțelege.

Furtul mărunt din fabrici există, de altfel, și în capitalism. Prin anii '70, am citit în *Le Monde* un întreg articol pe această temă. Sustragerea discretă a unor bunuri din întreprindere, unde cantitățile lăsate vraiște sunt enorme în ochii unui simplu angajat, este o problemă endemică, greu de soluționat. Acolo însă, ea capătă alte conotații. Articolul evoca cele întâmplate unui băiețel care vizita, cu școala, o fabrică de pielărie. O lucrătoare pe lângă care trecea i-a pus în mână o pereche de mănuși fine de damă: „*Ia-le pentru mămica ta, că patronul are destule…*"

în București ca să vină să ne vadă, poate ca să înțeleagă în ce fel trăia Pascal și care era atmosfera lui de-acasă. Cum am mai spus, îl lăsa acolo în locuința lui să asculte radio în voie. Pascal spera să se poată concentra curând exclusiv asupra muzicii, dar voia să-și termine lecturile începute, mai ales câteva cărți despre astronomie, cu un grad crescând de dificultate, pe care le ceruse în ultimele luni. Cerul larg deschis deasupra dealurilor și de pe șantiere e infinit mai generos decât cel de București și contemplarea sa dă privitorului tot mai multă bucurie, pe măsură ce-l cunoaște și-l înțelege mai bine. Un timp chiar, Pascal a ținut colegilor săi un curs de astronomie, așa cum le ținuse cândva și un curs de norme, de două ori câte două ore pe săptămână.

Schița andantelui a fost precizată în curând, apoi a venit rândul celei de a treia mișcări, iar în 3 martie se apropia de fuga prevăzută pentru final: „*Cred în acest quartet mai mult decât în oricare bucată sau parte de bucată a mea de până acum. Poate nu e atât de frumos cum am auzit eu înăuntru, dar în orice caz e o schimbare de direcție fundamentală, aceea de a scrie numai cu capul. E atâta libertate și atâta bucurie!… Erau zilele acelea îngrozitoare când stăteam în fața pianului și nu ieșea nimic. Acum n-am încercat așa ceva, ci doar bucurie când scriam, parcă sub dictare. Și acum, scriu rar câte ceva la fugă, dar o simt încontinuu și știu că se pârguiește și știu că mai curând sau mai târziu… E noapte târzie acum. A fost o seară deosebit de plină, în urma căreia fuga este virtualmente terminată. Combinațiile contrapunctice ale fugii întâia și ale fugii a doua, precum și suprapunerea lor sunt de fapt rezolvate – mai rămân doar chestiuni de amănunt pe care le voi desăvârși în cursul zilelor viitoare, sau mai sigur, atunci când voi avea pian… Mulțumesc Domnului că mi-a dăruit acest Quartet, bucurie și justificare a acestui timp de cătănie, gând drag nutrit doi ani de zile… Mircea are dreptate. Chiar dacă unele lucruri nu ajung la deplină maturitate și la cunoaștere, existența lor a slujit odată Adevărului chiar și într-un singur suflet, și prin aceasta ele nu sunt pierdute, ci*

au dobândit harul unei existențe în absolut. Muzica asta poate să tacă în mine, odată cu mine, înainte ca vreun alt om s-o cunoască, dar ea există undeva.“ (3 martie 1952)

Și în altă scrisoare: „*Am terminat astronomia lui Oswald Thomas, capodoperă fără discuție… Simt cum s-a terminat cu asta perioada închinată științei exacte. Pentru mine astronomia a fost domeniul în care am căutat să duc cel mai departe cunoașterea pură. Am simțit de multe ori cum îmi stă mintea literalmente, și mi-am dat seama definitiv că în direcția asta nu putem lua contact cu Absolutul. Știu acum că dacă aș aprofunda orice altă știință exactă, sau toate, și dacă aș avea o mie de ani la dispoziție pentru asta, încă n-aș putea merge mult mai departe decât sunt acum. Și în fond către Nemărginit și Etern n-aș face în felul acesta decât câțiva pași. Am închis cartea cu oarecare oboseală intelectuală, lasitudine poate, și am recitit cele trei fraze simple pe care le-am scris azi pe o bucată de hârtie, iarăși ca sub dictare. Ți le transcriu ca să le găsesc odată în cutia de lemn negru în care stau închise multe din gândurile mele pentru tine și pentru alții:*

— Orice aș fi pus să fac, trebuie să îndeplinesc cu credința că – îndată ce-mi va fi posibil – voi sluji Frumosului și Adevărului;

— Toată viața trebuie să-mi fie dominată de gândul bun al morții pământești, de eliberarea din condiția omenească, de terminarea timpului și de spulberarea spațiului. Absolutul există dincolo.

— Chiar dacă întreaga viață pământească va fi numai chin și nereușită, îngropare aparentă a tuturor posibilităților de frumos și adevăr, clipele de conștiință nu trebuie să fie cu nimic umbrite. Ci doar luminate de speranța Absolutului.

Iar calea, draga mea, de a ajunge la acestea, calea unică – este iubirea.“ (7 martie)

Urmărind firul acestor amintiri, m-am ferit până acum să fac prospectări în viitor, ci am lăsat lucrurile să se desfășoare cât mai aproape de ritmul în care s-au petrecut. Aici însă, sunt nevoită să mă opresc puțin.

În acea zi de martie 1952, personalitatea celui care scria își precizase conturul definitiv. Cele trei „fraze simple“ reprezintă, în formularea lor nemeșteșugită, un punct la care nu se ajunge ușor și dincolo de care un artist nu prea poate merge mai departe. Cât despre felul de a scrie muzică, întors acasă, Pascal avea să-și reia pentru multă vreme obiceiul de a compune la pian; dar în ceea ce par astăzi a fi, din activitatea sa de compozitor, ultimii douăzeci și trei de ani – cinci simfonii, patru quartete, concertul de violoncel – a scris exclusiv „din cap“, cu aceeași bucurie pe care o experimentase în cămăruța infirmeriei, ca ostaș în Detașamentul de muncă din Comănești.

*

Annie către Pascal, imaginând reîntoarcerea:

„*Pentru că e frig, pentru că în casă e haos și că magazinele sunt închise, am dorit teribil de tare astăzi să mă întorc cu tine, pe la ora serii, cu obrajii aprinși de vânt și mâinile înghețate, din cine știe ce lungă și vie plimbare; să descălecăm într-o casă a noastră caldă, cunoscută și luminoasă, și să ne găsim iarăși în cuvinte, în jurul țigării și al ceaiului cald, după cum ne-am fi găsit în timpul efortului și emoțiilor împărtășite…*“ (26 ianuarie 1952) „*Senzația ta de liniștire, pe măsură ce te apropii de termenul de liberare, o am și eu. Mi se pare mai mult sfârșitul unei experiențe care n-a fost numai dureroasă, ci și destăinuitoare de adâncuri și deci bine-venită. N-am nici o nerăbdare necuviincioasă de a o da peste cap, ci las să se scurgă lucrurile așa cum vor, pentru desăvârșita împlinire a sensului lor ascuns.*“ (9 febr.) „*Am o mulțime de lucruri de vorbit cu tine, când ai să te întorci. Sunt doi ani, în fond, de când nu ne-am mărturisit unul altuia decât în parte… Dorința mea toată merge din ce în ce mai mult spre lumină, spre limpezime și pace, în toate domeniile – pe măsură ce fondul tabloului se face mai crâncen întunecat.*“ (17 febr.) „*Nu știu de ce mi-s toate după-amiezile pline de tine – de ce instinctiv te caut, la întoarcerea acasă, sau ceva din tine –*

scrisorile din urmă de pildă, sau amintirile noastre comune, recântărite. Nu cred că asta se cheamă așteptare. E o dorință nedefinită de căldură și de iubire, de reintegrare într-o lume dragă și pierdută. Și totuși e numai efectul apropierii unui termen pe care ne place să-l credem fix. Încep să-mi permit, pe motiv că nu mai e mult*, să te gândesc oarecum personal, cu mai multă realitate decât de obicei – și asta pentru prima oară de când ai plecat. Ce imens, să te desparți pentru doi ani,* știind *că sunt doi ani! Uneori mi se pare de neînțeles ușurința cu care am străbătut primele luni după plecarea ta – atât de ciudat întoarse de la firea lucrurilor… Nu știu ce va fi după întoarcerea ta. Aș vrea să-mi fac o mică rezervă de bani și de alimente în vederea asta.*" (19 febr.) „*Poate că am să pot trece iarăși peste greu… Unica pârghie este totuși forța asta interioară, care-și trage rădăcinile din credința, adânc ancorată, în legătura noastră cu lumea și cu Dumnezeu. De atâtea ori i-am simțit puterea, existența, efectul, în mica mea lume de gânduri și de dragoste. Mi-aduc aminte cu ce limpede sinceritate am putut să gândesc, până acum doi ani, că rostul vieții noastre aici este suferință și ispășire. De atunci am trecut multe praguri – azi cred că nici una din năpastele condiției noastre pământești nu există, fără să fie contrabalansată printr-un dar mai mare – răul prin dragoste, îndoiala prin speranță, durerea prin credință… Depărtarea de tine, „Zorile", plecarea lui tata, boala mamei, sărăcia, încercările de tot felul – prin găsirea liniștii și încrederii invulnerabile… Ții minte?* O Durere, veșnică Durere, soarele sufletelor." (22 febr.) „*Dragă, nu-mi confirmi primirea mandatului și nu mai spui nimic despre permisia ta amânată. Te aștept cu bucurie oricând… și fie ca venirea asta să fie un prolog pentru întoarcerea definitivă.*"(4 martie)

Pascal se afla cu noi, în permisie, când am aflat. Îmi luasem o parte din concediu și avusesem câteva zile vesele, cu o masă la Camil și Ghighi și o seară la teatru, la *O scrisoare pierdută*, în acea distribuție mereu pomenită, pentru că era de neuitat.

Eram acasă, pe la unsprezece dimineața, când a sosit un coleg de detașament al lui Pascal aflat și el în permisie prin București, un băiat lung și calm căruia i se spunea „Plopu“, probabil tocmai pentru că arăta cum arăta. Ne-am mirat puțin, am vorbit de una, de alta, apoi ne-a spus. La Detașament se anunțase că liberarea se anulează. Celor aflați atunci în termen la Detașamentele de Muncă li se prelungise serviciul militar cu *încă un an întreg*.

*

În ziua aceea, Pascal ne-a impresionat pe toți prin calmul și stăpânirea de sine cu care ne vorbea. Poate că unele zvonuri străbătuseră până la Detașament, despre care el nu ne spusese nimic și care oarecum îl pregătiseră. Dar în cele câteva pagini în care nu demult, la rugămintea lui Romulus Rusan, a evocat acei ani de încercări, mărturisește: „*Personal, am visat ani de zile că* mă cheamă din nou *(anul de prelungire, al treilea, a fost o lovitură din care mi-am revenit destul de greu) și am respirat de fapt ușurat numai când am împlinit cei 50 de ani după care, în calitate de* soldat neinstruit, *cum scria în livretul militar, nu mai puteam fi* chemat.“[30] Acest vis recurent seamănă cu cel despre care ne vorbesc expatriații din timpul guvernării comuniste, anume că sunt readuși în țară cu de-a sila.

În ce mă privește, nu am decât o singură amintire precisă: clipa în care „Plopu“, cu figura lui lungă și cu privirea plecată, ne confirma știrea pe care-l tot puneam să ne-o repete. Judecând după însemnările de atunci, cred că am plâns o jumătate de zi și am dormit-o pe a doua. După care mi-am luat din nou rucsacul pe umeri și am pornit mai departe. Dar într-un anume fel, nimic n-a mai fost vreodată ca înainte. Practica speranței a dispărut cu totul, ca fiind periculoasă și înșelătoare. Viitorul nu putea aduce decât rău, în oameni prea rar puteai avea încredere, minciuna și ura erau stăpâne pe lume. Tot ce mi s-a întâmplat bun

[30] *Anii 1949–1953. Mecanismele terorii. Analele Sighet*, vol. 7. Editura Fundația Academia Civică, București, 1999.

de atunci încoace – și mi-a fost dată și multă, foarte multă fericire – am întâmpinat cu recunoștință, dar și ca pe ceva surprinzător, nemeritat, neverosimil. Una dintre acele „supraviețuitoare" despre care am pomenit, intrată în fabrică pe vremea când eu eram în al patrulea an și pe care o întâlneam doar pe culoarul dintre birouri, mi-a spus că nu ținea minte să mă fi văzut surâzând. Râsul și surâsul nu mai erau îngăduite decât acasă și între prieteni, de care n-am dus lipsă niciodată.

Rutina despărțirii n-avea de ce să se schimbe, așa încât ne-am continuat corespondența și ocupațiile. Pascal însă, întors la Comănești, unde fusese avansat mai de mult normator al Grupării (patru detașamente), avea să afle că acum era mutat la Bacău, unde se afla sediul administrativ al Direcției Regionale nr. 3 (Moldova), care centraliza producția unităților din întreaga regiune. S-a văzut astfel despărțit de camarazii cu care se împrietenise și de dragul său Comănești, urmând să facă o ucenicie nouă. Vorba lui: „*toate tribulațiunile la care am fost supus se datorează exclusiv faptului că am fost om cinstit și am căutat să fac cât mai bine oriunde am fost pus.*"(8 aprilie) Totuși, la Bacău au fost și avantaje. Întâi de toate, nu mai locuia în barăci, ci într-o clădire de zid unde avea o odaie cu doar trei sau patru camarazi. La început a avut timp berechet, odată a jucat chiar ping-pong, s-a organizat și un meci de fotbal între detașamente, cu care prilej și-a revăzut camarazii din Comănești, cu mare bucurie dintr-o parte și alta. Oricum, după ce și-a asumat responsabilitățile noului post („*acum sunt funcționar ca și tine*"*)*, ritmul și condițiile de lucru, chiar și alimentația au fost infinit mai bune.

În primele zile, s-a cufundat din nou în lectură. A terminat de citit *Analele* lui Tacit în latină și a început unul din cele patru volume cu opera literară completă a lui Goethe, pe care o găsisem nu de mult de ocazie. Pe vremea aceea anticariatele erau pline cu cărți superbe, vechii posesori de biblioteci fiind fie dați afară din casele lor, fie restrânși la o singură odaie, fie chiar

aruncați în lagăre, iar cei rămași descotorosindu-se de ceea ce nu mai puteau să păstreze. De multe ori priveam cu nostalgie exemplarele legate, în ediții rare, care nici măcar nu erau foarte scumpe, dar depășeau categoric posibilitățile noastre. Totuși, cadourile pe care ni le făceam de sărbători sau la aniversări rămâneau cărțile, pentru care acceptam orice sacrificii. Grav era când rămâneam fără bani de timbre sau de țigări: problema revine foarte des în corespondența noastră. În acea vreme descoperisem amândoi niște șpițuri din lemn de cireș, cu care puteam fuma tăind țigările pe din două, ceea ce realiza o economie apreciabilă, iar faptul spune destul de mult despre problemele noastre. Oricum, prieteni erau mulți, care ne ajutau să trecem prin încercările și mari, și mici. În scrisori Pascal îi pomenește pe toți, dar și pe cei din armată; am în față un mic teanc de cărți poștale și scrisori, trimise lui după încheierea stagiului, de către foștii săi camarazi din diferitele locuri prin care a trecut, cei care l-au ajutat să depășească momentele grele, după cum le era și el sprijin în felurite împrejurări. Premiul absolut de fidelitate îi revine lui Ion Costea. Au trecut cincizeci și unu de ani de atunci, dar el tot ne telefonează de Paști și de Crăciun, din Giurgiu, unde locuiește acum și de unde nu mai poate să se deplaseze. Ce suflete alese sunt pe lume, și cum uităm de ele când deznădăjduim în fața răutății altora!

Răstimpul din Bacău i-a prilejuit lui Pascal o hotărâre importantă. A decis să-și mai înfrâneze patima lecturilor și concentrarea asupra marilor autori, ca să-și consacre cele două-trei ceasuri liniștite de seară exclusiv muzicii. A fost, spunea el, ca o rupere, o despărțire de câțiva mari și dragi prieteni, dar se simțea dator să o facă. N-avea nici pian, nici radio; și-a pus la punct un întreg sistem de exerciții și memorizări din cursurile de contrapunct și armonie studiate cu maestrul Jora. S-a mai întâmplat că tot atunci mama primise, lucru neobișnuit pentru vremea aceea, niște scrisori de la o vară a ei, soție și mamă de muzicieni, care organiza reuniuni muzicale de vară în proprietatea sa din Belgia. Soțul

aceleia, violoncelist, făcuse o frumoasă carieră internațională, iar băiatul, care cânta la vioară, era cam de vârsta lui Pascal. După un scurt schimb de scrisori, mama s-a grăbit să-i comunice ginerelui său că cei doi belgieni i-ar interpreta cu bucurie o sonată de vioară și violoncel, scrisă anume pentru ei. În entuziasmul ei, mama i-a scris toate acestea în limba franceză și prima reacție a lui Pascal a fost să-i atragă atenția, cam speriat, să nu care cumva să-i mai scrie astfel la unitate! Totuși ideea în sine i-a surâs și în scrisorile lui au început să apară portative cu motive ale eventualei sonate, motive pe care să le încercăm noi la pian. Curând însă, lucru curios, sonata proiectată pare să se îndepărteze tot mai mult și chiar lunecă în neant, lăsând locul imaginii unui viitor concert de pian. „*La urma urmei aș putea să-l încep chiar aici – în mare… Mai mult decât la quartet se încheagă o idee centrală, care e regretul, sau copilăria, sau trecutul, cum vrei s-o numești… Că ar fi mult jazz acolo și oarecare banalitate aparentă, că ar fi influențat de multe și poate ușor – nu-mi pasă. Știu că ar fi bucata trăită de mine* […] *O idee muzicală nostimă, aseară înainte să adorm, va lua loc probabil la sfârșitul andantelui concertului de pian… Mă mir că viața e așa de îngăduitoare cu mine.*“ (17 mai 1952)

Concertul nr. 1 de pian, care și-a găsit forma definitivă doi ani mai târziu, e într-adevăr o bucată plină de viață, fermecătoare pe alocuri, în care duioșia și ritmul creează imagini contrastante, în cadrul unei atmosfere generale întru totul asemănătoare cu ceea ce evocă el aici. „Ideea“ despre care pomenește e probabil acel solo de trompetă, calm și nostalgic, care transcrie destul de exact „stingerea“ intonată seară de seară de gornistul de la Bacău.

Cât despre muzicienii din Belgia, Pierre D’Archambeau, cel mai tânăr dintre ei, avea într-adevăr să interpreteze, peste vreo zece, doisprezece ani, concertul de vioară al lui Pascal la București și la Monte-Carlo (sub bagheta lui Louis Frémaux), precum și o sonată de vioară și pian. O sumă de fire existențiale se

înnoadă în tinerețe, când nici nu ne dăm seama de ele, și roadele lor apar mult mai târziu, dincolo de uitare.

*

Marta îmi povestește că, pe vremea aceea, o impresiona felul în care mi se schimba înfățișarea când mergeam la fabrică: dacă în timpul duminicilor sau al după-amiezelor cu prieteni, arătam destinsă și îngrijită, când mă pregăteam să merg la slujbă nu puneam nici un pic de fard, îmi strângeam părul lins într-un fel de „coadă de cal" care pe atunci era departe de a fi la modă și mă îmbrăcam cu haine sobre, de preferință bej sau gri, cât mai anonime cu putință. Fără îndoială că așa era. Într-o zi, Viorica a observat pe batista mea niște urme de ruj din ziua precedentă și a început să râdă, fericită: „Știam eu că te fardezi acasă! Nu se putea!" Am râs și eu, desigur. Viorica își păstrase unele obiceiuri de fostă femeie elegantă, își oxigena părul și se farda ușor, dar totuși observabil. Asta explica poate o altă întâmplare, petrecută într-o zi în care Preșu, după obiceiul lui, mă ținuse toată după-masa ca să-mi dicteze un tabel cu caracterizări despre fiecare dintre cei șaptezeci de funcționari, maeștri și șefi de secție. Caracterizările îi cereau un mare efort de imaginație, dar nu variau prea mult. Majoritatea sunau cam așa: „E un tovarăș bun de-ai noștri, ne ajută în muncă" sau „la locul de muncă dă dovadă." La câțiva dintre cei caracterizați mi-a cerut să las locul liber, avea să le completeze el mai târziu. Eu n-aveam nimic de spus, dar odată m-am supărat, fiindcă în dreptul numelui Viorică mi-a cerut să scriu „Îi plac bărbații". „Nu-i adevărat!" am protestat eu, care mai știam câte ceva despre flirtul ei foarte platonic cu Mitică Arbore. „Lasă, lasă, că știu eu ce spun!" mi-a răspuns el, adăugând: „E mai bine așa!" Ce-o fi vrut să spună? Soțul Vioricăi se afla la închisoare; poate că așa, cu o mișcare sucită, o apăra într-un fel, cine știe?

Oricum, problema rujului de buze ca semn negativ a funcționat încă ani și ani de zile și contribuia la înfățișarea cenușie

și deprimantă a străzii. În iarna 1956–1957, când abia ne mutaserăm în strada Iulius Fucik (unde am locuit tot „la comun“, dar mult mai confortabil, alți șaisprezece ani), vecina mea de bucătărie, doamna Simionescu, o femeie tânără și frumoasă, s-a întors de la birou extrem de emoționată: „Să vă povestesc ce s-a întâmplat! Azi directorul a trecut prin birouri, a intrat și la noi, s-a uitat atent împrejur și ne-a spus: «*Bine, tovărășelelor, văd că lucrați, sunteți harnice, dar de ce nu vă mai duceți și voi pe la coafor, nu vă dați cu un pic de ruj, nu vă mai faceți câte o manichiură?*» Eram toate cu gura căscată și nu ne venea să credem! Ce ziceți de asta?“ Ce să zic? Astăzi îmi spun că era probabil o consecință miniaturală a raportului lui Hrușciov și a „spiritului Genevei“, și că este o experiență extraordinară să trăiești într-un regim în care ți se spune când să folosești rujul de buze și când nu…

Dar să ne întoarcem la problemele anului 1952. Ceasurile mele solitare de seară se înmulțiseră de când mama plecase la Slatina, iar Marta se întorcea de la cursurile ei de matematică pe la zece, oră la care în general dormeam. Nu sentimentul de însingurare sau, mai grav, de deznădejde domina aceste ceasuri, ci dimpotrivă, le vedeam ca pe un prilej fericit de a-mi aduna gândurile după vârtejul zilei. Îmi era absolut necesar să le rânduiesc puțin, mai ales pe cele de ordin general, de când tot ceea ce ni se spunea – la megafoanele de pe stradă, la radio, la ședințe și în ziare – era diametral opus față de ce gândisem sau învățasem până nu demult și față de tot ce constatam cu ochii noștri. Că ne aflam sub ocupație străină era evident, iar această situație, care existase de multe ori în istorie, putea fi privită, înțeleasă, acceptată sau combătută cu mijloacele gândirii tradiționale. Se mai ducea însă, și o vedeam sub toate formele, o uriașă luptă de idei; ni se prezenta un întreg sistem de gândire care putea fi învățat, care orienta acțiunea și viața unui număr tot mai mare de oameni și care determina toate hotărârile de ordin general, influențând astfel, peste voința noastră, propriul nostru destin. Ni se cerea explicit să renunțăm la vechiul nostru fel de a gândi și să adoptăm, sau să ne facem că adoptăm, unul cu totul nou.

Nu refuzam ideile noi din capul locului. Mă bănuiam chiar de o părtinire firească, de vreme ce „înainte“ nu avusesem probleme financiare prea grave, iar acum ne aflam în tagma celor persecutați. Vechea societate nu era, nu putea să fi fost fără cusur; hai să aşteptăm, îmi spuneam uneori, să vedem dacă cea nouă va fi mai bună. Tocmai de aceea, examinam acele idei în fel şi chip, cinstit şi pe îndelete, dar în ciuda răbdării mele ajungeam mereu, cu ele, la o sumă de lucruri inacceptabile. În primul rând, nu reuşeam să justific enorma cantitate de suferință pe care o vedeam sau o intuiam în acea vreme; îmi spuneam că oricâte rezultate pozitive s-ar putea obține astfel prin forță, urmele minciunii şi crimei nu se vor putea şterge niciodată şi-şi vor produce în noua societate efectul coroziv, fie şi mult mai târziu. Apoi venea rândul diferitelor distorsiuni şi absurdități care se puteau observa cu uşurință. Sărea în ochi distanța enormă care exista între discursul oficial şi realitatea concretă. La fel de absurdă îmi părea suprimarea libertății individuale, felul implacabil în care se sugruma inițiativa şi inventivitatea fiecăruia, esențiale, îmi spuneam eu, într-o perioadă de reconstrucție ca aceea de după război.[31] În sfârşit, mă surprindea tot mai mult obiceiul de a considera oamenii exclusiv în largi categorii: muncitori, țărani, chiaburi, intelectuali, moşieri, sindicalişti, salariați, membri de partid şi aşa mai departe. Poate şi datorită faptului că fusesem copil unic, individualismul îmi părea o evidență. Microcosmosul nostru interior trebuie desigur cunoscut şi structurat înainte de a porni la acțiune, dar de vreme ce omul e răspunzător de faptele sale (în plan concret ca şi în gândirea creştină), libertatea este primul şi cel mai important dintre drepturile lui.

[31] Cam în vremea aceea a avut loc o campanie privitoare la invenții şi inovații, care a suscitat în fabrică, la maiştrii şi lucrătorii fruntaşi, un mare şi autentic entuziasm. S-au depus zeci şi zeci de propuneri tehnice şi s-au trezit speranțe în toți autorii lor. Mişcarea a fost poate doar informativă pentru cercurile „de sus“: propunerile au zăcut blocate sau necercetate ani de zile, probabil din rațiuni politice.

Acesta se vedea însă tot mai îngrădit, până la a dispărea cu totul. În plus, personal nu suferisem niciodată de invidie (socotesc asta o mare favoare a destinului) și, în consecință, nu simțeam nici o satisfacție în a-i vedea umiliți și sărăciți pe cei care-mi fuseseră superiori pe plan social; dimpotrivă, nenorocirea lor îi umaniza și mi-i apropia. Loc era pentru toți; acceptam chiar oarece favorizare a celor cu „origine sănătoasă", cărora le-aș fi votat fără ezitare credite și sprijin financiar până la completarea studiilor, reduceri de cheltuieli pentru problemele de sănătate și așa mai departe, dar promovarea celor nepricepuți în funcții de conducere mi se părea o eroare cu urmări incalculabile. Ani de zile o vom plăti, îmi spuneam eu cu un fel de disperare neputincioasă și nu vedeam cine avea de câștigat din asemenea practică, dacă nu acea uriașă putere al cărei nume nu îndrăzneam să-l pronunț și care ne mutila destinele unul câte unul.

Tabloul general pe care și-l zugrăvea mintea mea nemarxizată și înarmată cu armele simple ale bunului-simț era deci destul de sumbru. Îmi devenea tot mai evident că nu voi putea niciodată adera la construcțiile de raționamente care susțin acea stare de lucruri; ca atare, va trebui să adopt, pentru a supraviețui, o îndeletnicire cât mai modestă (ceea ce și făceam). Chiar pentru a supraviețui fizic și pentru a-mi păstra libertatea de judecată voi avea de luptat – și ca mine, toți cei care gândeam la fel – cu nehrana, cu somnul, cu descurajarea, cu limitele de tot felul ale organismului și puterilor noastre, dar cel puțin n-aveam nici o ezitare în alegerea valorilor pe care le doream apărate. „Lupta de idei" de care pomeneam (și care se duce și astăzi) se încheiase, în ceea ce mă privea, înainte de a fi început. Edificiul de raționamente care mi se propunea cu atâta insistență era, pentru mine, inacceptabil; rămânea să mă întreb și să clarific punctele în care credeam, pe care le socoteam pozitive, și să mă orientez după ele.

Îmi pot reconstitui foarte clar acele momente de singurătate, seara și uneori după-amiaza, în odaia înaltă și întunecată din

Dimitrov 13; revăd clar fiecare mobilă, fiecare culoare a obiectelor și extrem de precis portretul socrului meu, pe care abia îl cunoscusem și a cărui imagine străbătea timpul cu un fel de liniște, fără ezitare și fără dubii. Tatăl lui Pascal părea a fi împreună cu noi prin acel portret, însă absența lui reală devenea tot mai dureroasă, pe măsură ce se prelungea. Se împlineau acum aproape patru ani de când dispăruse într-un fel de neant, din care străbăteau doar din când în când veşti neverificabile. Într-o dimineață, Marta s-a dus la o anume judecătorie unde avea loc un proces în care, i se spusese, Aurelian Bentoiu urma să fie adus ca martor. Informația era inexactă, drumul, așteptarea și emoția au fost inutile.

Altă dată ne-a sosit, transmisă din mână în mână, o foaie cu transcrierea unei poezii alcătuite de el în minte, ca toate cele compuse în detenție, și memorate de vreun coleg:

O foaie veștedă-a căzut,
E-a toamnei galbenă scrisoare…
. . . . . .
Un gând mă prinde-apăsător:
Oare-am trăit, ori fu părere?
Eram un tânăr visător,
Azi sunt o rană, o durere…

Mult mai târziu, el avea să-mi povestească ceasurile în care se aflase închis într-o carceră, ridicată în curte și fără acoperiș; o frunză de toamnă chiar i-a fost adusă de vânt în acel spațiu strâmt, de pedeapsă și l-a emoționat ca un mesaj personal, ca o vorbă de consolare din partea unei naturi mai blânde decât oamenii.

Alt portret avea să se adauge în curând camerei noastre, cel al străbunicii mele elveține, o fată de nouăsprezece ani, cu ochi albaștri liniștiți, în care am căutat de foarte multe ori sprijin și exemplul unui fel de detașare. A fost o protestantă foarte credincioasă, cum erau cei mai mulți membri ai familiei mamei.

De nenumărate ori, încercând să leg și să armonizez în mintea mea lumi atât de disparate, am fost recunoscătoare destinului care mi-a impus astfel de alăturări. Ele mi-au îngreunat uneori integrarea socială, dar mi-au deschis orizonturi de o mare complexitate. Poate că ar fi trebuit să-i fiu recunoscătoare doar mamei, care îndrăgostită fiind cu toată ființa, n-a ezitat nici o clipă să se alăture celui iubit, într-o lume despre care nu știa aproape nimic.

Din 1952 și până astăzi a trecut atâta vreme încât, regăsind caietele școlare scrise cu creionul, mărunt, în acele seri de liniște în care încercam să-mi ordonez gândurile, am fost surprinsă, dar m-am și bucurat, să mă regăsesc atât de asemănătoare cu cea care sunt astăzi. Foarte simplu, începusem atunci prin a-mi preciza ceea ce socoteam eu că sunt „valorile" esențiale: ele erau, pentru mine, credința în Dumnezeu, adevărul, frumosul și ceva pe care-l numeam alternativ „viața" sau „iubirea". „Viața" era un concept în care intra și dragostea, dar și simpla bucurie de a trăi. „Binele" este absent din această enumerare pentru că îi percepusem cumva incertitudinile, conflictele între diferitele îndatoriri, ambiguitățile cazuisticii: îmi spuneam că dacă practici adevărul și dragostea, ajungi la bine chiar fără să vrei.

Apoi, notam diferite observații făcute în viața de fabrică: monotonia, automatismul și docilitatea vieții de funcționar, felul în care comportarea „de la serviciu" devine comportarea pur și simplu, insuficiența aspirațiilor, atrofierea inițiativei. La fel, mi se părea frapantă ușurința cu care oamenii debitau cu dezinvoltură, în ședințe, minciuni pe care n-ar fi fost în stare să le toarne unui prieten într-un dialog obișnuit: alt efect al abstractizării pe care o antrena acea activitate întotdeauna colectivă. Încă mai derutantă era folosirea implicită a maximei „scopul scuză mijloacele", niciodată enunțată, dar care se dovedea a sta la baza funcționării întregului sistem. Era aici un pericol aproape imposibil de măsurat: chiar *orice* mijloace? *Orice?* Pentru acel scop imaginar? Nu știam că în cercurile înalte ale partidului, rarele îndoieli exprimate erau înlăturate cu dictonul francez „nu poți face omletă fără a sparge ouăle", dar nu eram departe de

a o bănui. În sfârșit, îmi stabileam un plan întreg de „sfaturi către mine însămi", cu privire la mijloacele de a atinge și păstra un oarecare nivel etic și-mi precizam fidelitatea către morala creștină, în care vedeam punctul cel mai înalt atins de gândirea și psihismul omenesc.

Punctul slab al acelor pagini este lipsa de speranță, despre care am mai vorbit. Consideram acea situație istorică drept definitivă, eternă. Nu imaginam nici măcar o relativă îmblânzire, de care totuși am avut cu toții parte mai târziu. Cum nu mă atrăgea în nici un fel egalitarismul, îmi spuneam că aș fi acceptat fericită o lume a elitelor, o aristocrație a minții și a inimii, trăind undeva pe la mijloc, în admirația marilor modele. Dar așa ceva nu ne era dat. Pentru noi nu se întrevedea decât masificarea colectivistă din care nu aflam nici o scăpare. Și mai vedeam că treceau zilele, treceau anii și rămâneam în acea poziție blocată, de atâtea ori aproape insuportabilă. Am să dau doar două mici fragmente din acele însemnări, din simpla dorință de a sugera mai clar felul în care vedeam situația în care eram prinsă: „*Vreau să mă plâng puțin aici ca să n-o fac în fața vreunui martor, cum am făcut-o de atâtea ori… Mi s-a părut multă vreme că timpul acesta, în aparență neroditor, este un fel de adunare de forțe, ca mișcările lente și aproape fără sens ale săritorului înaintea elanului. Numai că rodul întârzie să se arate și zilele astea cad una câte una în trecut, ca o cădere ireparabilă de frunze… Aș vrea frigul, lampa cu gaz, cartea, foamea și libertatea – dureros le-aș vrea, dureros pentru că toate îmi sunt accesibile, afară de ultima, care le dă preț.*" (25 oct.1951) Și, mai târziu: „*De ce suntem inadaptabili regimului? Moral, pentru că normele noastre sunt imperioase și sincere; intelectual, pentru că am apucat să cunoaștem o viziune largă a lucrurilor, să prețuim, mai presus de orice, obiectivitatea și imparțialitatea, și pentru că educația noastră întreagă ne-a format în sensul credinței că a avea idei personale este un merit.*" (8 august 1952)

Nu eram singuri, și știam că nu suntem. O întreagă generație, formată pentru o lume și precipitată într-alta, se lupta în acei

ani cu existența, cu efortul de a-și păstra cât de cât luciditatea și încrederea în oameni. Poate că numai unii dintre ei, dacă ajung să citească aceste pagini, le vor înțelege cu adevărat.

*

În acel an, Paștele a căzut în 20 aprilie. Săptămâna Mare a beneficiat de o vreme blândă, luminoasă; Mira Gr. venea în fiecare seară să mă ia la denii. Poate niciodată, ca în acel an, n-am perceput mai concret liniștea curată care ni se așterne în suflet odată cu desprinderea de orice pornire voluntaristă, de orice exces afectiv. Mergeam la bisericuța Olari care pe acea vreme se mai ridica, precum o insulă, drept în mijlocul Căii Moșilor. Clădirea mică era ocolită de cele două linii de tramvai, mașini nu prea circulau; oamenii o înconjurau liniștiți, cu lumânările aprinse în mână. Translarea bisericii și ascunderea ei printre blocuri, în timpul lui Ceaușescu, a suprimat un peisaj al vechiului București al cărui farmec ni se părea încă firesc.

Aveam cu toții mare nevoie de liniștea pe care slujba deniilor și cea a Învierii ne-o revărsau în suflet. Un nou val de arestări se abătuse printre cei pe care-i cunoșteam, deși în nici un fel nu puteam cuprinde cu mintea cât de departe se întindea el în țară. De data asta el lovise o sumă de oameni în vârstă, pe care-i știam fragili. La 15 aprilie fusese arestat Mircea Frigator, tatăl Nanei și socrul lui Dodel; avea șaizeci și patru de ani. Condamnat la doi ani, a fost eliberat din lagăr de o comisie, pentru motive de sănătate, cu câteva luni mai devreme, dar a trebuit să stea în domiciliu obligatoriu (ștampila D.O. pe buletin) la Miercurea-Ciuc, până la expirarea pedepsei și încă șapte luni după aceea.

Tot în 1952 a fost arestat și Ion Bentoiu, unchiul Martei și al lui Pascal; „nenea Ionel“, cum îl alintau ei, avea atunci 69 de ani. Am mai spus că se refugiase în București de teama arestării care-l pândise în Constanța; cei doi-trei ani de amânare astfel câștigați i-au permis să-l formeze pe Mircea, ultimul său

elev într-ale limbii eline, și să-și definitiveze traducerea poeziilor lui Heine (ele au apărut în 2000 în Biblioteca pentru toți, sub îngrijirea lui Pascal, împreună cu reeditarea mai vechii sale versiuni din *Călătorie în Harz*). După doar trei luni de detenție, blândul și înțeleptul dascăl avea să-și dea duhul în spitalul închisorii Văcărești, pare-se în urma unei dizenterii, iar familia nu a fost anunțată de dispariția lui decât o jumătate de an mai târziu. Cei ce l-au cunoscut nu pot evoca acea stingere discretă, îndepărtată, neștiută decât cu o adâncă și resemnată tristețe. Povestea întregului său neam a avut o dimensiune tragică, greu de explicat.

Dacă și el, și Mircea Frigator apăreau a fi desemnați dinainte ca victime (de altfel perfect nevinovate) în calitatea lor de foști parlamentari țărăniști înainte de 1938, lucrurile se prezentau diferit pentru o altă persoană pe care, în acele zile, am văzut-o înghițită de întunecata lume carceralã care ființa paralel cu a noastră: doamna Elena Jora. Acea femeie demnă, cu părul atât de alb, își pierduse în tinerețe aproape tot auzul după ce fusese atinsă, în Primul Război Mondial, de o formă gravă de tifos. Uneori ne povestea râzând cum își pierduse atunci și părul, dar acela îi crescuse înapoi, foarte negru, deși înainte fusese blondă. Umor, „tante Lily“ avea din belșug și de multe ori îl folosea în conversații, unde vorbea mult ea însăși, cum se întâmplă uneori cu cei ce au probleme grave de auz.

Cine n-a pătruns epoca dinainte și de după Primul Război Mondial în România înțelege cu greu, probabil, adâncimea și autenticitatea sentimentului de patriotism al generațiilor care l-au purtat. Legătura de dragoste între Lily Gafencu și Mihail Jora s-a cimentat în acel spital unde, după luptele purtate deasupra Comăneștiului, el zăcuse cu piciorul amputat de la genunchi, iar ea îl îngrijise ca infirmieră voluntară. Se cunoșteau de mult, aveau aceeași educație, aceleași norme de comportament, același fel de a gândi; clasa superioară din Moldova avea un stil al ei, bine definit – umor, sentimentalism delicat și un ușor hedonism –, pe care membrii săi îl deprindeau din copilărie și-l

cultivau cu plăcere, când ajungeau să trăiască pe alte meleaguri. Dacă la asta adăugăm cultura occidentală, germană și franceză, temeinic absorbită și practicată, vom avea o imagine sugestivă despre tot ceea ce-i unea.

Am scris rândurile de mai sus cu bucuria de a-i evoca pe amândoi, dar și din dorința de a sugera adâncimea legăturii dintre ei, și prin urmare suferința pe care i-a cauzat-o lui Jora arestarea soției sale. Faptul că Lily era, cum am spus, sora fostului ministru de externe Grigore Gafencu era secundar; oricum, cuplul Jora își interzisese de mult orice corespondență cu exilatul care era unul dintre cei mai activi membri ai diasporei. Vizat prin acea arestare era Jora însuși.

În ultimii ani și în ciuda schimbărilor din țară, Jora continuase să se poarte ca un om liber. Am povestit cum fusese scos din funcția de profesor la Conservator (pe atunci Academia de Muzică) pentru că, a doua zi după abdicarea silită a lui Mihai I, subliniase public meritele istorice ale monarhiei și ceruse un moment de reculegere, ca pentru un deces. Mai târziu, celebra sa replică telefonică – „Jora da, tovarăș ba“ – făcuse deliciul Bucureștilor. Unui fotograf care-l deranja în timpul unei repetiții și care a crezut că-l impresionează spunând „sunt de la *Scînteia*“, îi replicase tunător: „Ieși afară, cu *Scînteia* ta cu tot!“ Prima oară când, în 1945, Matei Socor a propus în Adunarea Generală a Societății Compozitorilor să se trimită o telegramă tovarășului Stalin, Jora i-a răspuns sec, arătându-l cu degetul: „Aiasta s-o trimiți dumneata!“ Unanim apreciat în calitate de compozitor, vicepreședinte al Societății Compozitorilor (președinte fiind George Enescu), Jora ținuse piept cam în același fel și legionarilor, și dictaturii antonesciene, dar acum opresorul era infinit mai puternic. Criticat aspru și repetat pentru ultima sa lucrare, *Curtea Veche*, Jora încetase să mai scrie, ba până la urmă își oferise demisia, și din februarie 1949 nu mai călca pe la Societate. Lucru ciudat însă, chiar și așa, el continua să deranjeze, iar presa continua să-l atace în fel și chip. O lectură pasionantă

este cea a lucrării *Universul muzicii românești*, de Octavian Lazăr Cosma. Ea desfășoară în fața noastră, documentată între altele cu fragmente din procesele-verbale de ședințe, istoria acestei Societăți, apoi Uniuni de Creație, de la înființarea ei în 1920 și până în 1994. Este fascinant să vezi cum, în 1952 – spre deosebire de Jora care declarase liniștit că îndrumarea ideologică i se pare fără rost în muzică și ceruse să fie lămurit ce înseamnă „muzica democratică" – o sumă de alți membri ai Uniunii, intrată sub conducerea lui Matei Socor și a grupului său, se învinovățesc unii pe alții, ca de niște păcate grave, de cosmopolitism, formalism, impresionism, decadentism, atonalism și altele, își fac autocritici penibile și revin mereu la „cazul Jora". Absent, acesta pare a-i preocupa la fel de mult ca în vremea când era lăsat să vorbească.

În principiu, legea internării administrative, pe care am tot văzut-o în acțiune, autoriza arestarea oricărui personaj incomod fără nici o judecată. Aici era însă o situație specială. Nici măcar puternicul partid comunist nu-și putea permite, dacă voia să nu-și descumpănească admiratorii din Apus, să trimită în lagăr un artist de reputație internațională care nu se amestecase în politica interbelică, sexagenar, invalid și erou de război. Ca atare, lucrurile iau alt traseu, pe care-l putem urmări cu inima strânsă. În februarie 1952, o serie de plenare ale Uniunii Compozitorilor dezbat probleme ideologice, dar și, îndelung, modul în care Jora, care s-a izolat, ar putea fi „recâștigat". În aprilie, Lily Jora – și ea infirmă, apropiindu-se și ea de șaizeci de ani – este arestată și aruncată în lagărul de la Ghencea. Rămas singur, Jora este moralmente zdrobit. Trec lunile, se apropie vremea rece și în sfârșit, la 23 octombrie, în unica ședință pe care o ține Biroul Comitetului în acea toamnă (asistă 9 persoane), președintele Uniunii, Matei Socor, declară că Mihail Jora, care avusese „o atitudine dușmănoasă regimului nostru și ideologiei noastre", acum „regretă acest lucru" și ca atare el, ca președinte, propune reprimirea lui Jora în Uniune, ceea ce se aprobă, evident,

unanim[32]. După foarte scurt timp, Lily Jora este eliberată și se află că muzicianul lucrează la un nou balet, *Când strugurii se coc*, care cântă bucuria culesului viilor și a cărui premieră are loc, sub bagheta lui Sergiu Comissiona, la sfârșitul anului 1953. În anul următor, această lucrare va fi chiar încununată cu Premiul de Stat, clasa I.

Tinerii de astăzi ne întreabă de multe ori, pe cei ce suntem ultimii martori în viață și am avut fiecare un câmp de observație totuși destul de limitat, „cum a fost posibil". Aș fi fericită dacă unele pagini din cartea de față ar subția puțin ceața groasă care învăluie încă vremile de atunci.

Trebuie totuși să subliniez că ceea ce ar putea apărea aici ca o cedare nu este o înfrângere. Într-o țară totalitară, în care autoritatea conducătoare deține *toate* locurile de muncă și distribuie *toate* pensiile, nimeni nu poate supraviețui decât lucrând în cadrul permis. Jora nu era un om bogat, locuința lui nu-i aparținea și în ultimii ani trăise doar din lecții particulare. Dacă ar fi fost vorba numai de sacrificii materiale, probabil că ar fi continuat să le accepte, dar felului de șantaj la care a fost supus nu-i putea răspunde decât așa cum a făcut-o. În anii următori, nu știu și nu cred ca el să fi scris vreun rând care să-i poată fi astăzi reproșat. El și-a reluat, după un timp, postul de profesor la Conservator, a reînceput să compună și s-a arătat tuturor așa cum era, un aristocrat, în primul rând, al sufletului.

*

Întâmplările dureroase alternau cu cele ale vieții, care-și urmau cursul în legea lor firească. În 30 aprilie, miercuri, s-a oficiat la Sfatul Popular al raionului Lenin căsătoria civilă a Martei și a lui Mircea. Amintirile mele vizuale rețin doar tablouri în culori pastel, cele ale florilor de primăvară, ale rochiei pe care

[32] Octavian Lazăr Cosma, *Universul muzicii românești*, Editura Muzicală a Uniunii Compozitorilor și Muzicologilor din România, București, 1995, p. 239.

o purta Marta și ale emoției delicate cu care-i înconjuram. Tinerii căsătoriți fuseseră foarte discreți; pentru colegii Martei de la birou, de pildă, vestea fusese o mare surpriză. Pascal reușise să obțină o permisie de la unitate pentru că a doua zi era chiar 1 Mai. După masa din casa părinților lui Mircea, am fost toți patru în Grădina Botanică și ne-am petrecut după-amiaza sub coroanele copacilor uriași, care ne păreau că restabilesc proporțiile exacte dintre lume și noi.

Martei îi închinase logodnicul ei, în chip de dar și întâmpinare, un caiet de *Preludii pentru psalmi*, pe care noi aveam să le citim mai târziu; chiar nerostite, versurile ființau undeva, ele hrăneau tăcerile din conversația noastră veselă, în acea zi diferită de toate celelalte:

Să nu mai îngânăm decât un glas
tu, eu și Cel ce este, numai unul…
Primește flori de la zăpadă la rugină,
petale moi din zori în seară! Cum se-nclină
de lin și de la timp culorile aceste!
Primește-le, pe masa ta crestată,
în ceasul umilinței purpuriu.
Sosita mea devreme, sosita mea târziu,
afla-vei numele atâtor flori vreodată?

Mircea fiind numit la Spitalul de copii din Tecuci, Marta avea să-l urmeze în curând. Rămâneam și mai singură, dar era minunat să-i știm împreună și cumva feriți, într-o zonă mai simplă și mai puțin sofisticată, de tensiunea și otrăvurile capitalei.

*

Ca de obicei, manifestația de 1 mai a beneficiat de o vreme superbă. Între cele două războaie, în copilăria noastră, oamenii se duceau în acea zi „la iarbă verde“ și picnicurile prelungite până spre seară deveniseră un soi de veselă tradiție. În 1952, defilările de tip sovietic erau obligatorii numai de câțiva ani;

eram încă pe cale să ne obișnuim cu ele. Cu timpul, cincisprezece, douăzeci de ani mai târziu, ele aveau să-și atenueze sau chiar să-și piardă caracterul simbolic, revoluționar; pe margini se instalau tarabe unde puteai găsi apă, un sirop, o chiflă; erau văzute, desigur, ca o obligație obositoare, dar important era că după ele veneau o zi și jumătate de sărbătoare, cu care uneori se putea chiar face punte.

Manifestațiile de la începutul anilor ’50 aveau cu totul altă semnificație și altă mizanscenă. În primul rând, erau ceva nou, care nu existase înainte și ne era dintr-odată impus. Obișnuiți să ne mișcăm liber, nu ne plăcea să fim aliniați și numărați de mai multe ori în rânduri de câte zece, ca niște soldați. Apoi, atmosfera era tensionată și sumbră. Te puteai pomeni lângă câte un necunoscut, care-ți reproșa câte o remarcă sau o glumă nelalocul ei. Pancartele, steagurile și panourile cu lozinci, lucrate și lipite în lungi ore suplimentare, formau o adevărată pădure. Căldura, soarele, numărul enorm de participanți, lipsa de experiență a organizatorilor, tensiunea difuză care domnea între participanți, toate la un loc alcătuiau o încercare fizică și psihică destul de serioasă.

Cei de la Zorile aveau un traseu deosebit de lung. Dimineața, la ora șase, trebuia să ne aflăm în piața de la Bellu. Așteptam acolo îndelung, în picioare, până când se forma în sfârșit coloana masivă în care urma să ne integrăm. Porneam spre centru și, la unele intersecții, i se incorporau manifestanții din diferitele întreprinderi și instituții ale raionului Nicolae Bălcescu, apoi cei din alte cartiere. De obicei, fabrica Zorile se afla undeva pe la coadă, cortegiul raional fiind încheiat de o celebră formație de cimpoieri din comuna Jilava, al cărei mesaj sonor avea accente triumfaliste. Spre centrul orașului, la intersecțiile unde era mai mult de stat, noi cei tineri ne așezam fericiți pe marginea trotuarului: așteptarea putea dura și câte un ceas. Nu așteptările erau obositoare, ci mersul pas cu pas, mult încetinit. Existau și porțiuni din traseu în care eram goniți din spate în ritm accelerat, ca o turmă de vite, ca să ajungem la punctele unde se făcea joncțiunea planificată cu alte coloane. Căram cu toții ba un portret,

ba un capăt de lozincă sau de pancartă; ele treceau din mână în mână și nimeni nu protesta când îi venea rândul. Nu reușeam să fac abstracție de simbolistica acelei manifestații și nici n-aș fi putut. Din când în când vedeam diverși responsabili întorcând din drum, cu reproș acuzator, pe cei dispuși să se piardă prin străduțele vecine. Cândva, am lipsit de la o manifestație de 23 August; a treia zi am fost chemată la organizația de bază, împreună cu alți câțiva colegi, și am ascultat spăsiți observațiile făcute. Dar în 1952 nu ne-ar fi trecut prin cap să absentăm.

În acel an, am ajuns de-abia pe la prânz în Piața Bălcescu (unii îi mai spuneau încă Piața Brătianu). Crezusem că acolo voi putea s-o cotesc spre casă, dar în marele spațiu gol a fost imposibil: circulația era oprită, bineînțeles, în toate cele patru sensuri. Nu de mult, în timpul mersului, cineva îmi pusese în mâini, cu un gest autoritar, un steag roșu. Era destul de greu și prăjina de lemn pe care flutura pânza fusese dată cu o vopsea cărămizie pe care căldura soarelui și a mâinilor o topea; mâinile mi-erau mânjite până dincolo de încheietură, iar petele mi-au părut atunci că desenează niște cătușe simbolice. Începând cu Piața Romană, ne-a întâmpinat o surpriză: de o parte și de alta a fluviului uman erau înșirați milițieni. Stăteau drept, umăr la umăr, cu fața spre noi, îndiguindu-ne și uitându-se în gol pe deasupra capetelor noastre. Din acel moment n-am mai schimbat nici o vorbă unul cu altul și fiecare din noi a devenit mai singur. Oricum, din timp în timp cineva striga cu putere lozinci, iar noi trebuia să emitem urale. Lozinca cea mai frecventă era „Slavă lui Stalin!“. Ritmul pașilor puncta obsedant accentul cuvintelor. Eu doar mă prefăceam că strig, dar chiar și atâta mi se părea revoltător: *cui* anume îi închinam noi această slavă? Pe cine cinsteam astfel mai presus de orice? Pe un criminal, un ucigaș fără urmă de regret sau de scrupule, un exemplu perfect de cruzime și de ură, trăsături pe care acum le răspândea pe tot globul? Nu degeaba îi citisem pe Koestler și pe Suvarin, deși asta doar îmi făcea viața mai grea. Parcă ne-am fi aflat cu toții în interiorul aceluiași coșmar, dar cine ne visa?

Pe măsură ce ne apropiam de locul tribunei oficiale, uralele se întețeau; eram toți cu capul gol, soarele era epuizant, în fața noastră și în urmă nu era decât acea masă compactă de oameni care înainta pas cu pas, ca un tăvălug. Începeau să se audă tot mai puternic uralele entuziaste venind din dreptul tribunei: ele erau o schimbare fericită, anunțau sfârșitul calvarului; oricum, un val de curiozitate ne-a animat dintr-odată, capetele s-au întors spre tribuna de unde ne priveau mai marii noștri, pe care încercam să-i identificăm. Trecerea prin fața tribunei a fost climaxul întregii dimineți, clipa așteptată de toți, odată cu ea părea atinsă eliberarea. Credeam că după aceea ne vom putea risipi prin aleile din parcul Jianu ca să ne întoarcem acasă, dar o asemenea presupunere era foarte naivă, cartierul întreg fusese atribuit nomenclaturii și era păzit cu străşnicie, mai ales în acea zi. A trebuit să ne continuăm marșul în coloană până la marginea lacului, de unde ne-am întors în oraș pe jos, fiecare cum am putut. Am ajuns acasă după ora trei. Făcusem, în ritm de melc, vreo cincisprezece kilometri în nouă ore.

Camera noastră era întunecoasă și rece; în arșița zilei, am pătruns în ea ca în paradis și i-am fost recunoscătoare cu toată ființa. Pacea acelui cămin tăcut, în care nimeni nu planifica moartea și distrugerea nimănui, ci, dimpotrivă, ne umpleam cu toții sufletele de bunăvoință și de dragoste, mi-a părut în ziua aceea har, balsam, mângâiere venită de dincolo de fire. Am mâzgălit un fel de poem disperat pe care l-am scris, tot stenografic, la sfârșitul caietului, unde însemnasem și bilețelul lui tante Aline de la Canal și pe care l-am recitit înainte de a scrie aceste pagini.

Cu timpul, dacă mi-aș fi păstrat îndeletnicirea de la Zorile, probabil că m-aș fi obișnuit.

*

De câtva timp, secretarul organizației de bază își adusese aminte că eram și stenografă și a început să mă întrebuințeze în consecință. Erau ultimii ani ai acestei meserii; în curând aveau să apară mijloace tehnice de înregistrare mai fiabile. Așadar,

la început am fost trimisă după-amiaza să mă întâlnesc cu un emisar de la raionul de partid (de obicei un activist foarte tânăr), care mă ducea la câte o întreprindere unde se țineau adunări relativ mai importante. Pe unele trebuia să le stenografiez, iar transcrierea la mașină o făceam a doua zi la fabrică. O fi fost un prilej de verificare a priceperii mele în domeniu. Dat fiind că în acea vreme în fabrică se țineau ședințe, conform planului, în fiecare zi, mi se părea o schimbare bine-venită să mai văd cum se petrec lucrurile în altă parte și să mă aflu, la încheiere, mai aproape de casă.

Ședințele din întreprinderi erau toate la fel: aceleași curți prăfuite, aceeași dezordine cenușie, aceiași oameni osteniți și prost îmbrăcați, cu un entuziasm de comandă și nerăbdători să plece mai repede acasă. Foarte frapantă mi-a părut însă, în sala mare, ca de spectacol, a Monetăriei, o „ședință cu directorii", care a fost pentru mine o adevărată surpriză. Crezusem sincer că un director de întreprindere era un personaj important, chiar dacă al nostru era incult. În viața zilnică, pentru noi el întruchipa puterea, câștigând lunar de câteva ori mai mult decât un salariat mediu, iar vorba lui avea mai multă autoritate decât a oricui. A-i vedea în acea sală pe toți directorii întreprinderilor din raionul Bălcescu (aproape un sfert din capitală, unele având peste o mie de oameni) înșirați pe scaune și ascultând cuminți instrucțiunile unui anonim care reprezenta, el, adevărata putere, mi-a așezat lucrurile într-o perspectivă nouă și mi-a explicat o sumă de lucruri.

Lucrurile cele mai interesante de-abia urmau să vină. În zilele de 11–14 iunie am fost „scoasă din producție" și, deși am lucrat fără plată în fiecare zi până după miezul nopții, n-am regretat niciodată acea experiență. Prima ședință a avut loc la Monetărie, iar următoarele în chiar clădirea raionului de partid, pe care atunci am văzut-o pentru prima oară. Un tânăr mă aștepta la capătul unei alei încă numite, pe atunci, aleea Suter. Era o străduță îngustă, cotită, care din strada 11 Iunie urca, printr-o denivelare neobișnuit de abruptă pentru București, până la o

construcție impunătoare și ciudată, cu iz de castel medieval. Cuib de vulturi, sediu de războinici și arcași, cu ce puteai asemăna acea stranie clădire? Domnul Suter fusese un industriaș elvețian, probabil din partea germană, care-și ridicase vila după criterii dinainte de expatrierea sa. Locul îl atrăsese, fără îndoială, fiindcă drumul șerpuia abrupt și tainic, ca în munții copilăriei sale. Cine nu a urcat acel drum îngust și ascuns, îmi spuneam cu mirare, poate trăi ani de zile în vecinătatea lui, ignorând punctul către care duce. O mai fi existând astăzi? N-am avut curiozitatea să verific.

În acele ședințe s-au explicat, mai mult decât s-au „dezbătut", schimbările făcute în partid odată cu decăderea din funcțiile lor a puternicilor Ana Pauker, Vasile Luca și Teohari Georgescu. „La vârf", ședințele avuseseră loc la sfârșitul lunii martie; din colecția *Scînteii* pe care am putut-o consulta lipsesc însă, întâmplător sau nu, tocmai acele numere, așa încât nu pot să le evoc aici. Nici n-ar avea vreun interes, lucrurile sunt astăzi știute. Atunci însă, ele trebuiau probabil explicate, de sus în jos, activiștilor și apoi opiniei publice în general.

Erau strânse acolo poate vreo sută și ceva de persoane (nu țin minte nici o figură anume, și nici una feminină). Ce or fi fost, directori, secretari de organizație, activiști, lucrători la comitetele municipale? N-am pus întrebări și nu mi s-a explicat, dar păreau oameni cu experiență și răspundere. Le dădea cuvântul, într-o anumită ordine, cel ce dirija dezbaterile. Era un bărbat de vreo patruzeci de ani, cu o înfățișare calmă și un cap de intelectual, în contrast cu cele ale participanților. Aceștia aveau comportamente diferite: câțiva păreau liniștiți, erau fără îndoială la curent cu esențialul și luarea lor de cuvânt era ordonată și sigură; ceilalți păreau a afla sau a percepe de-abia în acel moment amploarea schimbărilor și se temeau atât de tare, încât figurile lor erau nădușite și aproape se bâlbâiau. Se vorbea cu atâta insistență de întărirea vigilenței revoluționare, de unitatea de monolit, de disciplină de fier, de lichidarea din rădăcini a devierii, de

păstrarea cu strictețe a secretului de partid, de combaterea oricărei manifestări de slăbiciune, încât ideile și cuvintele păreau să se abată asupra oamenilor ca o grindină. Pentru cei ce au trăit epoca ceaușismului, formulele astea și-au tocit tăișul, dar în 1952 ele erau noi, ieșite direct din mintea lui Stalin și purtau cu ele amenințări dintre cele mai concrete. Unii din participanții la ședință chiar colaboraseră cu cei învinuiți, desigur ca subordonați, și acum se vedeau acuzați că nu știuseră să le descopere devierea, făcându-se culpabili de „împăciuitorism", un păcat grav, o formă a oportunismului.

Fusesem așezată la dreapta moderatorului și un pic mai în spate, dar destul de aproape ca el să-mi poată dicta cu glas tare numele și întreprinderea căreia îi aparțineau vorbitorii. Chiar și simpla mea prezență, mi-am dat repede seama, funcționa pentru aceia ca un element amenințător: își cântăreau cuvintele, se temeau de ele, din când în când își pierdeau cumpătul, apoi încercau să se adune la loc. Eu aveam misiunea să notez absolut totul exact așa cum era, eventual cu greșeli, fără să explic sau să modific nimic. Moderatorul (mi-a spus că îl chema Marinescu; nu știu de ce, n-am crezut niciodată că ar fi fost numele lui adevărat) îi asculta, de cele mai multe ori fără să-i întrerupă. Acele adunări păreau a fi pentru el un test, la care erau supuși cei din sală. Intervenea doar dacă vreunul, într-un exces de zel, indignat sau speriat, risca să destabilizeze situația. Așa a fost când unul dintre ei, bucuros că poate să-l acuze în voie pe Teohari, a spus cu sincer năduf că era chiar exagerată paza instalată la intrarea Ministerului de Interne, de parcă ar fi fost Ministerul de Război. A fost sever pus la punct, explicându-i-se că organele de stat trebuie bine apărate de dușmanii care roiau peste tot.

Cele patru zile au avut următorul program: toate ședințele s-au încheiat noaptea, cel mai devreme la unsprezece, cel mai târziu la unu. La încheierea ședinței, predam foile scrise și eram dusă acasă cu mașina. Dimineața, la nouă, eram la raion și transcriam la mașină însemnările din ajun. În seara cea mai lungă am ajuns acasă aproape de ora trei; patul era acoperit ordonat,

cum îl lăsam dimineața, și când m-am apropiat de el mi-era atât de somn, încât m-am așezat în genunchi la marginea lui, încă îmbrăcată de stradă și cu servieta în mână. „Doar o clipă", mi-am spus și am plecat capul pe somieră. M-am trezit, înțepenită, abia după cinci dimineața, tot în genunchi și cu degetele strânse pe mânerul servietei. A fost una din acele ocazii în care simți limitele condiției umane cu deosebită limpezime. Din fericire, cum am spus, la raion nu era nevoie să sosesc mai devreme de nouă și mi-am oferit cu delicii încă două ceasuri de somn adevărat.

În schimb, mesele pe care le luam la raion erau, spre deosebire de cele de la cantina Zorilor, foarte energizante. Pot regăsi și astăzi în amintire gustul și frăgezimea feliilor largi de vițel la tavă, cum nu mai văzusem nicăieri de ani și ani de zile. Într-una din dimineți, tânărul care mă întâmpina la capătul aleii ca să-mi justifice intrarea în ochii paznicilor mi-a mărturisit cu un ton spășit: „Ai văzut cum sunt porțiile la masă? Ce zici? Eu pentru asta am venit aici, că acasă…" Avea o nevastă și doi copii mici. Eu nu-l întrebasem nimic, m-am și mirat că a simțit nevoia să se justifice.

În toate acele zile, aproape că n-am deschis gura. Pentru nimic în lume, n-aș fi încercat să stabilesc cu cineva vreo legătură personală. În pauze fumam, ceea ce l-a făcut pe unul din vorbitorii dinainte să vină să-mi ofere niște țigări mai speciale, cu rugămintea că acolo unde vorbise el, să modific cumva, ca să nu fie acuzat de deviere de dreapta… Spre marea mea mirare, m-am simțit cuprinsă de un soi de indignare virtuoasă. Ce aveam eu cu ei? Dacă se băgaseră în jocul acela murdar, treaba lor! Pe de altă parte, menirea mea acolo era să notez tot ce se spusese, nu să mă las ispitită de un pachet de țigări. L-am privit fără indulgență, deși habar n-aveam cine era. Omul o fi crezut că indignarea mea era de tip partinic și s-a îndepărtat. Bietul de el! Acum, după câte am trăit, îl înțeleg mai bine, dar atunci, nu eram în stare de mai mult. Participanții erau toți adulți cu experiență, dar se dovedeau a avea mari dificultăți în a deosebi

dreapta de stânga, iar frazele lor, pe care le notam, păreau alcătuite din mici elemente fixe, prefabricate, care trebuiau brusc aşezate în altă ordine, şi ei, de frică, o făceau extraordinar de greu, poate şi pentru că vocabularul folosit era atât de limitat.

În cele patru lungi şedinţe de dezbateri am simţit frica tuturor ca o substanţă palpabilă, compactă, prelinsă între ei şi stăpânindu-i cu o intensitate pe care până atunci nu mi-o imaginasem. Pe toţi aceştia îi crezusem mereu mai importanţi şi mai puternici decât noi, cei mărunţi, obscuri şi neambiţioşi care, vorba lor, n-aveam de pierdut decât lanţurile. Acum vedeam clar cât erau de neliberi şi de speriaţi. Ei îşi riscau nu doar funcţiile, ci puteau fi supuşi oricând, dacă greşeau, pedepselor care-i loveau pe părinţii noştri. Înţelegeam, vedeam cu ochii că în partid liantul cel mai puternic era frica, şi asta a fost pentru mine o descoperire esenţială. O frică a cărei intensitate sporea odată cu răspunderile asumate. Noul stat mi se prezenta ca o piramidă de funcţii în care fiecare tremura, cel mai speriat fiind cel ce ajunsese mai sus. Poate că tocmai frica îl silea pe acela să devină tot mai dur şi până la urmă tot mai crud, susţinându-i sistematic pe cei mai duri, mai cruzi şi deci mai puternici. La o asemenea constatare nu mă aşteptasem deloc.

Ba chiar, la un moment dat, frica lor mi s-a transmis şi mie, în timp ce continuam să înregistrez maşinal nenumăratele combinaţii gramaticale ale limbii de lemn. Tot întrebându-mă cum ajunsesem să mă aflu acolo, mi-am dat seama că puteam fi acuzată că m-am „infiltrat“ printre ei, spionând ceea ce făceau, ca o duşmancă de clasă ce eram. „Asta ar fi chiar culmea“, mi-am zis, amintindu-mi că le acceptam pe toate tocmai ca să mă răscumpăr de acel handicap. Dar frica nu ascultă de raţiune şi nu mi-am regăsit liniştea decât rugându-mă în gând şi acceptând să mă las în voia sorţii care oricum, după câte vedeam, făcea din noi cam ce voia.

La încheierea lucrărilor, imaginea pe care mi-o făcusem despre partid, ca o piramidă cimentată de frică, şi-a căpătat o nouă

dimensiune și odată cu ea, extraordinara ei complexitate. A fost momentul în care s-au sculat cu toții în picioare și au început să cânte *Internaționala.*

Trebuie să spun că rar am avut mai clar decât atunci sentimentul unei comuniuni psihice puternice. Fenomenul mă preocupă de mult și-l observ adeseori în sălile de concert. Entuziasmul, speranța, admirația se pot răspândi între oameni ca un fluid, aglomerându-i într-un tot omogen. Dar și ura. *Internaționala* este un imn cu mare putere muzicală. Ea sugerează o majestate sumbră a suferinței, răscumpărată printr-un sentiment de solidaritate vindecătoare. Puterea pe care o evocau acele voci masculine, cântând la unison cu inflexiuni grave, era impresionantă. Îmi spuneam că mulți dintre cei ce cântau păstrau în memorie, din copilăria lor, imagini mult mai amare decât cele, idilice, ale frumoasei grădini în care învățasem eu numele florilor, și că faptul de a fi împreună, uniți și puternici, îi întărea și-i legitima totdeodată. Nevoia adâncă de justiție, vie în fiecare dintre noi, putea fi împăcată. Dar cu încetul am început să percep tot mai clar și accentele de ură, de resentiment, de mânie, care la rândul lor îi îndârjeau împotriva celor pe care-i credeau răspunzători de suferința lor. „Lupta cea mare“ (în originalul francez „lupta finală“) concentra voințele, iar cuvintele „rob cu rob“ reactualizau amărăciunea. Lumea veche trebuia să piară, pentru ca ei să devină „totul“. În acea sală bucureșteană, ei reprezentau „puterea“, făceau parte dintr-o elită, străbătută desigur de convulsii firești, dar până la urmă invincibilă. Acea îmbrățișare, sentimentul de fraternitate astfel creat, curajul pe care li-l insufla certitudinea că mișcarea lor are o dimensiune cu adevărat mondială se puteau percepe aproape fizic. „Unitatea de monolit“ nu era o vorbă goală. Chiar și cei care tremuraseră adineaori se simțeau acum apărați, iar în afirmarea, încă odată, a participării lor la putere, frica de adineaori părea a fi dispărut.

Când a venit strofa a doua, o dată mai mult, m-am simțit înglobată nefericit în optica maniheistă în care nici un sentiment de bunăvoință nu exista fără să i se adauge, sever, unul de ură.

Noi eram ciocoii, lacheii, vulturii, corbii, iar soarele înfrățirii nu avea să lucească decât după ce lumea va fi scăpat de noi. Până atunci, ea rămânea împărțită în categorii din care unele aveau dreptul să trăiască, iar altele nu. Pentru ei, era foarte bine. Pentru noi, era simplu și clar: încercările nu se sfârșiseră, ne mai așteptau încă altele. Suferința părea că aleargă de colo, colo, ca un argint-viu. Nici acum nu găsiseră oamenii soluția unei vieți împreună, în care să se îngăduie unii pe alții. Nu se închipuiau pe ei înșiși decât stăpân sau supus, învingător sau învins, până la sfârșitul veacurilor.

Ultima ședință s-a încheiat sâmbătă noaptea. A doua zi, de dimineață, întâmplarea m-a dus pe malul lacului Tei, sub un soare ezitant, binefăcător. Suprafața întinsă și netedă de apă, cu luminile ei blânde, impersonale, jucând deasupra lacului în aerul fraged, a fost un mesaj clar: liniștește-te, viața lumii e mai largă și mai bogată decât ți se pare, înțelepciunea calmă există, și frumusețea, și gândirea limpede, și bunătatea, și uitarea.

*

Fără îndoială, fascinația mea pentru cuvinte mă dezarma în fața declarațiilor limbii de lemn. Experiența zilnică îmi confirma totuși faptul că o anume succesiune de cuvinte, repetată până la sațietate în mediile de partid, era imediat urmată de acțiuni care o transformau în experiențe concrete. Formula „lupta de clasă se ascute“ era dintre acestea. O anumită angoasă făcea parte acum din mediul natural al tuturor, căci nimeni nu știa în ce fel anume se putea pomeni vinovat de pe o zi pe alta. Rămânea posibilitatea să te rezemi pe oameni, pe cei ce se dovedeau mai umani, mai cinstiți, mai amicali. Cei apropiați mie erau acum împrăștiați: părinții la Slatina, Pascal și Mircea în Moldova; Marta își pregătea și ea mutarea la Tecuci. M-au susținut extraordinar, în acele luni, prietenii: Alexandru George, Dorel Spoială, Mira Greculescu, Mia și Paul Morgan.

Pasiunea noastră comună pentru literatură crease între Marta, George și mine un tip de relații cvasi-frățești. Ne înțelegeam fără

mari explicații, cutreieram universul cărților cu pasiune. George ne-a împrumutat atunci zeci de cărți, în chip ciudat multe volume de teatru, Ibsen și Bernard Shaw, de pildă, aproape complet. Ultimul avea asupra noastră un efect tonic evident. În septembrie 1952, de Sf. Ana, mi-a dăruit primele două volume din Proust într-o ediție NRF numerotată, pe care am completat-o în cursul anilor de la anticar, tot în NRF, dar în formatul curent. Era, cred, înduioșat de stahanovismul meu forțat la mașina de scris. A început prin a-mi procura și el lucrări, dar aveau termene foarte scurte și într-o dimineață s-a speriat, cred, de cum arătam când ne-am întâlnit pe stradă ca să-i predau, înainte de plecarea la fabrică, paginile bătute în timpul nopții. A încercat atunci să mă învețe desen tehnic, îndeletnicire care i se părea mai puțin obositoare și pe care el o practica cu succes. Eu am avut însă totdeauna mari dificultăți în a așterne pe hârtie, citeț, chiar scrisul obișnuit, darmite literele și desenele acelea complicate. Avea să reușească mai bine cu Pascal în anul următor, la întoarcerea de la militărie.

I-am pomenit de mai multe ori pe Mira, Mia și Paul, însă Dorel a apărut mai rar în aceste pagini, deși îl știam, chiar văzându-l mai rar, un fel de punct fix al prieteniilor care n-avea să varieze, el n-avea cum să devină altfel de cum era, sincer, vesel, săritor, îndrăgostit de frumos. De vreo două ori, mă invitase la Teatrul de păpuși și, datorită lui Dorel, spectacolul de basm numit *Căluțul cocoșat* a rămas și pentru mine, nu numai pentru mii și mii de copii, o amintire dintre cele mai tonice și mai fermecătoare.

În chiar acele zile de iunie pe care le-am pomenit, Dorel mi-a propus ceva cu totul extraordinar, un bilet la o seară în care Constantin Silvestri urma să dirijeze *Missa Solemnis* beethoveniană. Ca să înțelegem cât era de importantă o asemenea împrejurare, trebuie să ne amintim că pe atunci nu existau în magazine nici discuri, nici casete, nici benzi de magnetofon, iar muzica religioasă era foarte rar acceptată în programele de concert. Silvestri,

criticat în presă aproape la fel de des ca Mihail Jora, era o fire prea independentă ca să poată fi manevrată oricum, dar iată, reușea totuși lucruri surprinzătoare, care entuziasmau. Concertul acela trebuia să aibă loc chiar în seara de 11 iunie.

În ajun, când Iordache Marin, „Preșu", m-a convocat să-mi spună că de a doua zi eram, pentru câtva timp, „scoasă din producție" pentru a lucra la raion, am protestat cu toată energia. „Nu pot!", am spus, „am un bilet la un concert la care țin nemaipomenit de mult, e o ocazie unică!" Sigur că ăsta nu era un argument serios, așa încât el mai degrabă s-a mirat și a zis ferm că nu încape vorbă, e exclus, va trebui să merg unde mă trimitea el. Ascultam și fără să vreau am început să plâng. Cum puteam să-i explic cât era de important pentru mine? E imposibil, îmi repetam eu, n-are cum să înțeleagă, și lacrimile curgeau fără să le pot opri. Omul se uita la mine tot mai perplex, dar, cum am mai spus, avea un suflet bun și am simțit că făcea un efort enorm să priceapă. A avut atunci un gest cu totul neașteptat. S-a dus la biroul lui, a tras un sertar și mi-a mărturisit cu un glas scăzut: „Uite, eu am aici niște bani de care nu știe nimeni (erau câteva zeci de lei), nu trebuie să dau socoteală de ei, cât ai dat pe bilet?"

Încă și astăzi, evocând acel moment, mă înduioșez și nu știu cum să închei.

*

Lupta împotriva deviației de dreapta crease în rândurile partidului, dar nu numai, o tensiune nouă. Fiecare, simțindu-se amenințat, se străduia să se arate cât mai zelos și să-și demonstreze vigilența revoluționară. Astfel s-a întâmplat și cu locțiitorul politic de la Direcția regională DGSM din Bacău. I-a luat pe rând, spre verificare, pe toți cei ce lucrau la birou și a ajuns și la Pascal.

— Ce a fost tatăl dumitale?

— Avocat.

— A avut avere?

— Da.
— Dar politică a făcut?
— A făcut.
— Ce fel de politică?
— A fost în partidul național-liberal.
— Și a avut vreo funcție?
— A fost… subsecretar de stat. (Chiar și lui Pascal, care nu și-a ascuns niciodată originea, cuvântul „ministru“ nu cred că i-a venit pe buze cu naturalețe.)

Omul n-a comentat. Avea instrucțiunile lui. Câteva zile mai târziu, Pascal a fost anunțat că va fi mutat la un detașament disciplinar. Tot ce a putut face pentru el șeful său de la Biroul Producție, maiorul Negrea, a fost să-i obțină posibilitatea de a alege între două repartizări: la balastiera Doaga, în regiunea Bârlad, sau la Fabrica de ciment Bicaz. A ales-o pe prima.

Mutarea efectivă la Doaga a avut loc la sfârșitul lunii iulie. Dacă în scrisorile pe care i le trimiteam eu nu comentez situația practică, din cele sosite de la el se poate reconstitui câte ceva, însă cu foarte puține detalii concrete. Ce se înțelege este că e supus la un efort fizic peste puterile lui și că îl ajută ceilalți să-și termine norma. Din când în când e întrebuințat la birou pentru alcătuirea gazetelor de perete sau pentru încheierea situației contabile, apoi e trimis iarăși la muncă. Ce avea de făcut urma să aflu mai târziu, căci „învoirile s-au suspendat din nou“. Singurul lucru pozitiv este că Tecuci, orașul unde a fost repartizat Mircea ca medic pediatru și unde în curând va veni Marta, se află la 12 km și se poate merge pe jos.

Între timp îmi continuam ritmul stahanovist de lucru, cu mici variații. Terminasem cu raionul, dar acum eram trimisă să stenografiez unele ședințe la MIU (Ministerul Industriei Ușoare), de care depindea fabrica noastră. Durau și ele până seara, dar aveau un caracter mai profesional, era vorba de producție și de probleme concrete, nu neapărat de ideologie. Notele mi le transcriam dimineața la fabrică și stăteam acolo până le terminam. Eram atât de obosită, încât trăiam într-un fel de beție de nesomn.

Într-un drum solitar de întoarcere pe șosea, între fabrică și capătul tramvaiului, am atins un fel de culme a disperării pe care încă n-o cunoscusem. Cu un fel de luciditate premonitorie, am realizat concret că nu voi ajunge niciodată să fac studii superioare și că nu-mi rămânea decât să mă împac cu gândul. Facultatea de Litere avea să rămână pentru mine un fel de paradis inaccesibil: pentru ea nu se înființaseră atunci, și nici nu știu să fi existat vreodată, cursuri prin corespondență. Presupunând chiar că dosarul meu ar fi fost acceptat, cine putea să mă țină patru ani „la zi"? Cât despre terminarea ultimului meu an de Drept, depusesem nu de mult o cerere și am aflat că, dintre cele paisprezece examene absolvite, nu mi s-ar fi recunoscut decât două. Ar fi trebuit să iau totul de la început. Măsura era corectă, între dreptul tradițional și justiția de clasă nu exista decât o vagă legătură. În plus, cererea mea atrăsese atenția rectorului, care m-a convocat la o întrevedere ca să verifice, mai mult din curiozitate, cum arăta „fata lui Bentoiu". Era clar că din cauza numelui aș fi atras atenția tuturor, într-o meserie ce-mi era tot mai străină. Drumurile se închideau. Anii cei mai buni treceau, cei în care mi-ar fi funcționat încă bine memoria, înțelegerea, facultățile de asimilare. La întoarcerea lui Pascal, va fi important mai întâi să-l ajut pe el, care cel puțin își încheiase, fie și în particular, pregătirea profesională. Mai voiam să am și copii, „cel puțin doi, cel mult trei"…

Era o zi cu un soare puternic, eram singură pe șoseaua pustie, pe margini nu erau pomi, înaintam plângând, lacrimile care-mi îmbrăcau obrajii erau fierbinți din cauza soarelui, nu vedeam nimic, mergeam înainte – și mi se rupea inima de mila mea.

Încheierea frazei de mai sus poate părea cam aspră. E clar însă că atare intensitate a disperării are loc de obicei când consideri lucrurile dintr-un unghi exclusiv personal. Dacă aș fi evocat atunci nenumăratele destine distorsionate și mutilate ale acelei vremi, probabil că lacrimile ar fi încetat să curgă. Le-ar fi înlocuit o uluire înfiorată, un sentiment al catastrofei, o milă fără

nume, dar și relativul calm al ideilor generale – căci pentru suferința altora pot plânge cu lacrimi fierbinți, adevărate, care să le inunde obrajii, numai sfinții.

*

Îmi rămăseseră opt zile de concediu din cele paisprezece cuvenite și am hotărât să le petrec la Slatina, cu părinții. Autoritățile din Slatina erau, se vede, mulțumite de prestația noului medic și îi atribuiseră o locuință mai potrivită decât prima. Era o căsuță de tip vagon în care erau singuri în trei cămăruțe sărăcăcioase, dând pe o curte îngustă, fără nici un rând de flori. În încăperea cea mai mare dormeau și trăiau. A doua era o bucătărioară cu apă curentă. Într-a treia, foarte mică și plină de cufere și geamantane, mi s-a înjghebat, deasupra lor, un așternut. La una din ferestre, niște zorele dovedeau că acolo mai locuise nu demult cineva.

Gustul dulce și amar al acelor zile mi-e încă perceptibil. Eram fericită să-i știu liberi, sănătoși și împreună; eram recunoscătoare că mi-era îngăduit să mai stau un timp alături de ei. Părinții ne reînvie copilăria, ne fac să ne simțim din nou protejați, chiar dacă rolurile s-au inversat; dozajul foarte fin de dragoste și respect reciproc, care ne lega de când mă știam, se recompunea spontan, fără nici un efort. Câte un gest, o inflexiune a vocii, un surâs mi-i întinereau. Lângă ei mă destindeam, puteam dormi pe săturate, fără grija fabricii și tensiunea Bucureștilor. Mă bucuram de fiecare moment: deschisesem o lădiță cu cărți și găsisem o sumă de lucruri puse acolo întâmplător, scrisori vechi, un teanc de *Petite Illustration* care publica piese de teatru pariziene dinainte de război, dar și cele două caiete ale jurnalului ținut de bunicuța din portret, pe care atunci le-am citit, cu emoție, prima oară. Tata părea mulțumit, activitatea și răspunderea îl întăreau, citea, se interesa de multe, chiar de meciul de fotbal local, la care m-a luat cu el. Mama, în schimb, se ofilea în tăcere. Nu era bolnavă, dar n-o mai interesa nimic: intrase într-o singurătate de suflet adâncă, fără capăt, cea a multor exilați. Mă uitam la ea cu dezolare, răsfoiam în minte imaginile trecute, îi revedeam

mersul până nu demult sportiv și vesel. Acum nu înceta să-mi repete cât de bine îi făceam fiind acolo, dar prin asta înțelegeam cum îi treceau zilele obișnuite. La gospodărie se pricepea la fel de puțin ca mine, prezența îndelungată a Mariei sau a altora o ferise multă vreme de griji. Oricum, pentru bietele mese pe care le luau în doi, nu-i trebuia cine știe ce efort. Nu cunoștea pe nimeni, dar nici nu-i venea să se apropie de vreun necunoscut suspicios, de care s-ar fi temut și ea. Vechile locuințe pe care le îngrijise cu drag, rudele, prietenii, corespondența cu străinătatea, care fusese marea ei bucurie, toate dispăruseră în neant. Rămăsese grija. Trecutul era mort ca orice trecut, dar la fel părea și viitorul. Oare cum s-or fi scurs diminețile și după-amiezile ei solitare?

Am făcut împreună câteva plimbări. Imaginile luminoase și curate, păstrate din Sălișteă, mă făcuseră curioasă de orice peisaj nou. Vai!, deosebirea era mare și nu încetam să mă mir. Locul ar fi putut fi frumos: străzile urcau toate de la malul Oltului, șerpuind, spre coama unui deal acoperit cu vegetație. Dar drumurile, acareturile și aleile aveau un aer neîngrijit, îmbâcsit de praf, multe curți păreau lăsate vraiște. Chiar și punctele mai animate, poșta, debitul de tutun, magazinul local, lâncezeau într-un fel de indiferență, o lipsă adâncă de speranță. N-am stat destul ca să-mi pot clarifica această impresie. Oricum, eram atât de fericiți că ne aflam împreună, încât decorul exterior devenea neglijabil.

În penultima zi am făcut niște fotografii. Una din ele e luată în curtea mică: tata, cu costum și cravată, stă așezat pieziș pe un butoi de tablă, cu dezinvoltura cu care s-ar fi așezat pe un braț de fotoliu. Pe mama am dus-o în parcul local și am pozat-o lângă un chioșc năpădit de lăstăriș și ierburi. Amândouă imaginile îmi restituie acel simțământ dulce-amar pe care l-am pomenit și-mi sunt deosebit de dragi.

*

M-am întors în București la 11 august. De Sf. Maria, în ziua de cincisprezece, a fost un nou și mare val de arestări. Ca

întotdeauna, circulau o sumă de nume cunoscute care i-ar fi fost victime. Uneori știrea nu se verifica, dar acestea erau cazuri rare.

Printre cei arestați a fost și vărul meu Dodel. Nana, soția lui, o ființă cu plămânii fragili și cu tatăl în detenție, rămânea singură cu fetița ei de șapte ani.

Cu spiritul său extrem de ordonat și cu experiența sa administrativă, Dodel a lăsat în perfectă ordine toate hârtiile sale și i se poate reconstitui existența pas cu pas. Este una dintre cele demne, dureroase și tăcute, cum au fost la noi cu zecile de mii. Nana i-a fost o soție de un devotament extrem. Pachetele pe care i le-a trimis timp de aproape doi ani erau admirate de noi toți: substanțiale, ingenioase, costând sume importante de bani, obținute din vânzări. În general, femeile din acea vreme au dus pe umeri greutăți pe care nici ele, cred, nu știuseră că sunt în stare să le poarte.

Când a fost arestat, Dodel cântărea, la înălțimea sa de 1,86 m, peste o sută de kilograme, ceea ce i-a permis să reziste și să se întoarcă acasă în formă destul de bună. Acuzația care i se adusese, de a fi fost membru al organizației tineretului liberal, era fantezistă, nu fusese înscris nicăieri, iar pe biletul său de eliberare, emis în 15 mai 1954, nu figurează nici o pedeapsă și nici o motivare. După cum rezultă din adeverințele obținute după 1989, condamnarea inițială fusese totuși de cinci ani, mai exact șaizeci de luni (cum am mai spus, pedepsele administrative se exprimau în luni, ca să pară mai mici). „*Atât la Canal, cât și în Moldova,* scrie Dodel într-o fișă unde enumeră cele patru colonii de muncă prin care a trecut (Coasta Galeș, Peninsula, Borzești, Onești, plus centrul de triere Ghencea, cu numele tuturor comandanților de lagăr), *am muncit numai la lopată, pe diversele șantiere, în toate cele trei schimburi ale zilei.*“ Fișa se încheie cu o propoziție sobră: „*Menționez că sunt doctor în științe economice de la Academia de Înalte Studii Comerciale și Industriale din București, de la data de 30 mai 1939.*“

Ca și când pedeapsa nu i-ar fi fost de ajuns, după eliberare nu și-a putut găsi decât un post de bobinator, apoi de ajustor, la cooperativa Electro-bobinajul (unde în 1956 i s-a admis totuși să lucreze în calitate de contabil). Situația n-avea nimic excepțional, dispozițiile erau aceleași pentru toți cei „de teapa lui", cum se spunea în vocabularul oficial. Următorii ani, până la pensie, i-a petrecut în funcții modeste, ultimii zece la un Institut de Cercetări în Construcții. După 1990 a cerut să-și cunoască dosarul de la serviciu, de unde fusese eliminată orice hârtie cât de cât grăitoare. Rămăseseră doar atestarea reușitei lui la un concurs și două referate cu mențiuni de felul „mare putere de muncă", „excepțională competență", așa cum fuseseră și cele din vremea când dirija Camera de comerț.

Selecția inversă nu se obține doar prin avansarea mediocrilor pe bază de dosar, ci și prin umilirea valorilor. Aceasta s-a practicat pe toată durata regimului, sistematic, de către unii cu un fel de satisfacție josnică și rămâne răspunzătoare de multe din gravele noastre neîmpliniri și eșecuri.

Nana și fetița ei de șapte ani au fost evacuate într-o dimineață, la câteva zile după arestarea lui Dodel, din apartamentul de patru camere pe care-l ocupau în str. Vasile Lascăr. Li s-a repartizat o cameră de 14 m^2, cu acces la dependințe, în care au locuit cu toții încă vreo doisprezece ani. Pe cărțile poștale trimise lui Dodel la adresele diferitelor colonii de muncă figurează de fiecare dată câte un rând al fetiței: „*Te iubesc foarte mult. Sper că mi-ai primit desenele*", sau: „*Mi-e dor de tine și te visez mereu*". Chiar și ea era umilită la școală, unde se aflase că era „fiică de bandit".

Cu fascinația mea pentru mărturiile trecutului, nu pot să nu-mi mărturisesc regretul că la acea evacuare forțată, în camioanele Ministerului de Interne, s-au pierdut două portrete mari de epocă, un bărbat și o femeie din familia Frigator, negustori gălățeni, despre care există o lucrare pe care mi-a semnalat-o

Dodel.[33] Depozitate într-o boxă, ele au dispărut de acolo curând: ce s-o fi ales oare de ele?

În primii ani de după 1990 am stat mult de vorbă cu Dodel. La aproape optzeci de ani, cel ce fusese un tânăr cu privirea limpede și deschisă își păstrase mersul drept și eleganța naturală, dar m-a mirat speranța intensă cu care privea proaspăta schimbare de regim: eram mult mai neîncrezătoare decât se arăta el. Și poate că cel mai adânc mi s-a întipărit în minte mărturisirea pe care mi-a făcut-o, despre ceea ce trăise în noaptea de 21 spre 22 decembrie 1989, în timpul răscoalei. Prins în fluviul de oameni, se pomenise imobilizat la intrarea în Spitalul Colțea, îi trecuseră pe sub ochi tărgile cu zeci de morți, de răniți și într-un târziu, ajuns acasă, se culcase înfierbântat de cele trăite. În toiul nopții, l-a trezit soneria insistentă a telefonului. A ridicat receptorul, spunând „alo"; la capătul firului, celălalt a închis. „La ora asta numai Securitatea poate să fie, și-a zis el, vor să se asigure că sunt acasă." Și în micul său apartament de două camere din Balta Albă, fostul deținut s-a sculat, s-a îmbrăcat și *și-a făcut bagajul*...

*

Unii gândeau atunci, și mai spun și astăzi, că în definitiv se face prea mult caz de acele „pedepse administrative". Ce mare lucru, spun ei, de-abia s-au învățat și „foștii" nițel cu munca și în definitiv nu erau mulți, câteva mii acolo și erau burghezi, adică niște profitori ai vechiului regim, niște „esplotatori" cum spunea Ceaușescu. Cu gândul la aceste obiecții inserez aici o pagină pe care am găsit-o în dosarele lui Dodel și care este și ea, în felul ei, o mărturie mută în fața marii judecăți a Timpului. În ea, nu adaug și nu șterg nici un cuvânt. Ea merită să fie citită cu atenție.

[33] Dr. Nic. Angelescu, *Negustori de odinioară. Hagi Vasile Frigator 1819–1887, Dimitrie Frigator 1838–1902*, 1931. Portretele erau ale celui dintâi și al soției sale; cel de-al doilea a înființat în Galați o școală primară și un cămin de bătrâni.

Numele unor persoane arestate la 15 august 1952 – ca și mine – și pe care le-am întâlnit la Centrul de triere M.A.I. „GHENCEA" – București.

Dan-Gheorghe Brătianu
Toma Câmpeanu (București)
Paul Zotta (București)
Stelian Ionescu (avocat, București)
Ștefan Iorgovici (avocat, București)
C. Popescu-Herasca (medic, București)
Gh. Tașcu Pucerea (avocat, București)
C. Teodorescu (medic, București)
Radu Vâlsănescu (avocat, București)
Bâldescu (protopop, Teleorman)
Emilian Bâlescu (preot, Turnu-Măgurele)
Mihai Trăchioiu (comerciant, București)
Radu Grigorescu (București)
N. Dragomirescu (avocat, București)
Petre Nicolau (avocat, București)
Alexandru Donescu (avocat, București)
C. Popescu-Gâștești (avocat, București)
Ion Mamulea (medic, la Palat)
Emil Pălăngeanu (general adjutant regal)
Florian Marinescu (administratorul Domeniilor Coroanei)
Traian Ullea (colonel)
Mircea Niculescu (avocat, Fierbinți)
Remus Nestor (avocat, Buzău)
Valer Roman (fost subsecretar de stat la Ministerul Muncii)
Mișu Slăvescu (proprietar, Teleorman)
Tantalete (țăran, Teleorman)
Vasilescu-Africus (avocat, București)
Țincu (medic, București)
Etienne (croitor, București)
Stelian Rădulescu (profesor, Giurgiu)
Lupea (frizer, Giurgiu)

Marin Ciobanu (comerciant, Budeşti)
Ion Popescu (avocat, Alexandria)
Scărlătescu (comerciant, Alexandria)
Dumitru Ignat (funcţionar, Buftea)
Gh. Mihăiţă (Buftea)
Cornel Hartaş (Buftea)
D. Rădulescu (profesor, Slatina)
Emil Georgescu (funcţionar, Bucureşti)
Nicolae Andreescu (preot, Oltenița)
Matei Popescu (preot, Ghergani)
Dim. Rădulescu (preot, Snagov)
Chendea (preot, Roşiori)
Mitroi (preot, Roşiori)
D. Rădulescu (preot, Roşiori)
C. Galeriu (preot, Ploieşti)
Mitrache (avocat, Turnu-Măgurele)
Bădescu (ceasornicar, Roşiori)
Ion Ionescu-Cojocea (comerciant, Oltenița)
Tudorel Ionescu (student, Oltenița)
Vică Nica (comerciant, Oltenița)
Costică Călin (comerciant, Oltenița)
Marin Vlădescu (comerciant, Oltenița)
Alexandru Cătălui (croitor, Oltenița)
Petre R. Călin (tâmplar, Oltenița)
C. Popescu-Pepeci (învăţător, Frunzăneşti)
Stelian Bădulescu (învăţător, Ghimpaţi)
Stănculescu (învăţător, Ghimpaţi)
Doamna Niculina Ion Mihalache
Doamna Ecaterina Virgil Madgearu
Mihail Teodorescu (avocat, Bucureşti)
Pascu (preot, Bucureşti)
Costin Dumitrescu (avocat, Oltenița)
Vornicu Virgil (avocat, Oltenița)
Victor Vasiloiu (economist, Bucureşti)

Cornel Radocea (economist, București)
Col. Popescu (fost primar, la Sinaia)
Panciu (frizer, București)
Hurmuz Aznavorian (avocat, București)
Gh. Iță (avocat, București)
Ușurelu (croitor, București)
Costică, (portar la Clubul central PNȚ, București)

Aici se încheie lista întocmită și memorizată de Dodel. În centrul de triere de la Ghencea el a stat o lună, între 15 august și 15 septembrie 1952. Cu unii din cei ce figurează pe ea a rămas în continuare în lagărele prin care a mai trecut. Dodel a fost un om foarte sociabil și, după cum se vede, înzestrat și cu o excelentă memorie. Această listă, împreună cu numele diferiților comandanți ai unităților în care a lucrat, sunt singurele însemnări de acest fel din dosarul unde figurează hârtiile oficiale, precum și cărțile poștale trimise și primite de el în acel răstimp.

Ziua de 15 august 1952 deține probabil recordul celui mai mare număr de arestări ce au avut loc simultan în România. Știrea despre ele s-a răspândit după vreo trei, patru zile. Fiecare știa doar despre câte o rudă, câte un cunoscut, câte un prieten, dar nimeni nu comenta întâmplarea în nici un fel. Foarte mulți erau arestați pentru a doua oară, ceea ce, oricum, era greu de explicat. Cei rămași liberi se concentrau pe efortul de a rămâne în serviciu, dacă aveau vreunul, și de a asigura celui plecat oarece ajutor. Atitudinea generală era un fel de resemnare tăcută, ca în fața unei catastrofe naturale – probabil pentru că pedeapsa se abătea fără nici o justificare și nu exista nici o autoritate care s-o poată anula.

*

De la balastiera Doaga, unde Pascal fusese repartizat, primeam regulat pagini scrise cu creionul, tot mai mărunt, tot mai ordonat, acum cu greu lizibile. Aveam să înțeleg doar pe parcurs, în detaliu, care-i era viața în noua unitate.

Detașamentul de muncă respectiv, disciplinar, cuprindea mai puțin de o sută de oameni, toți aduși acolo de câte o vină, de cele mai multe ori câte un comportament indocil, un act de violență, o prelungire ilegală a vreunei permisii. Erau două barăci, fiecare cu 40-45 de tineri. Halta Doaga se afla pe malul drept al Siretului. Pe șina ferată veneau dinspre Mărășești vagoane goale, colectate din toată Moldova, iar sarcina recruților era să le umple cu nisip, pietriș sau balast (amestecul celor două) în termenul cel mai scurt posibil. Șirul de vagoane de marfă sosea la orice oră din zi sau din noapte și trebuia umplut cu cea mai mare urgență, ca să nu se plătească locație. Dacă nu erau vagoane, se stătea. Duminica era o zi de lucru ca toate celelalte, iar vremea (ploaie, ninsoare, ger) n-avea importanță.

Pietrișul și nisipul erau aduse de țărani de pe malul Siretului cu caii și căruțele lor. Ei scoteau materialul din gropile care se formaseră și-l descărcau apoi de-a lungul căii ferate de garaj de cam un kilometru, paralelă cu malul râului. Când sosea șirul de 30-60 de vagoane, ceferiștii le răsfirau pe toată lungimea liniei de garaj, iar recruții le manevrau cu ranga în căutarea mormanelor de material, ce trebuia încărcat de ei cu lopata. Tonajul intrat se împărțea de fiecare dată la numărul de ostași valizi și astfel porția de lucru varia între 5 și 20 de tone de fiecare om. Forma vagonului avea și ea o mare importanță. „Platformele" de zece tone erau cele mai comode, având pereți foarte joși. În schimb, vagoanele cu pereți masivi, metalici, se umpleau mai întâi prin niște uși, nu prea largi, iar apoi materialul trebuia aruncat – în completare – pe deasupra unor margini înalte de peste doi metri. Un anume tip de vagon german, de douăzeci de tone, dar foarte scurt și adânc, era temut cu deosebire. Încărcarea a cinci tone, spune astăzi Pascal cu dezinvoltură, putea fi îndeplinită în două ceasuri, dar porțiile mai mari puneau alte probleme.

Până s-a învățat cu noua meserie, a trecut prin niște încercări serioase. Primele scrisori sunt grăitoare, cu toată sobrietatea lor. „*Azi, după ce am terminat lucrul cu ajutorul unor suflete*

înduioșate“... „*Greutatea e cu bătăturile din palme, dar se fac și alea... Am renunțat la orice veleități culturale până una, alta... Deocamdată Cel de Sus a avut grijă de mine.*“ Copilăria lui a fost greșită, gândește el, nu l-a pregătit cum ar fi trebuit. „*Gândurile despre muzică n-au timp să se mai închege și e bine, căci mi-ar fi o suferință în plus. Viața cere altceva de la mine: trebuie să dovedesc că sunt nepotul lui Ion Bentoiu din Făcăeni*“... „*Unele din bătături încep a se forma. Altele mai dor încă, însă această durere îmi produce oarecare satisfacție. Îmi arată cât de greșită a fost viața copilăriei mele*“... „*Poate taică-meu ar fi făcut bine să mă pună la munci fizice și sporturi*“... „*Dar să nu mai vorbim, ci doar să ne rugăm.*“

Încheierea situației contabile pune probleme și unității de la Doaga, așa încât, pentru o săptămână, e luat din nou la birou, prilej să se vindece bătăturile. „*Mii de cifre, milioane de cifre dansează fără pic de grație în fața ochilor obosiți, care mă urmăresc și în momentele când, obosit, pun capul pe pernă pentru a adormi. Și jocul lor parcă urmărește doar să-ți umbrească chipul, să mi te acopere, să mi te îndepărteze...*“ Apoi i se cere să confecționeze niște gazete de perete satirice, pe sistem *Urzica* (numele revistei oficiale de umor). Le pictează cu antren, dar are inspirația nefericită să „umanizeze“ niște frunze de urzică, pe care le înzestrează cu ochi, iar în micile lor brațe, înfige spade și săbii. Catastrofă! Un critic acerb vede în ele doar „niște svastici“. E trimis din nou la vagoane. „*Aici, acomodarea cu oamenii e ceva mai grea...*“ Cu încetul însă, crește și rezistența organismului. „*Gata și cu vagonul de azi. Încep să mă obișnuiesc și nimic nu se poate compara cu satisfacția pe care o ai când vii de la lucru. Poate că în fine se va lichida și plăpânzeala mea fizică*“... „*Azi noapte am visat pietriș.*“... „*Viața vrea să facă din mine un om adevărat, și după aceea, rămâne oarecum indiferentă creația pe care o voi lăsa sau nu după mine.*“

Toamna aceea a fost pentru amândoi deosebit de grea. La Zorile ședințele se succedau aproape zilnic; tocmai de aceea,

începuseră să facă parte din viața noastră interioară. În 5 septembrie a avut loc una „de înfierare a sabotorilor de la Canalul Dunăre-Marea Neagră". Subiectul neașteptat m-a făcut să o urmăresc cu atenție. În principiu, cei care acceptaseră să dirijeze Canalul erau în ochii mei fără scuză, dar încrâncenarea cu care erau acuzați mi-i umaniza. În societatea nouă, oamenii se devorau unii pe alții și lanțul ăsta părea să nu aibă capăt. Aș fi fost încă mai impresionată să aflu că cei condamnați la moarte aveau să fie executați chiar peste câteva zile. În ultimii ani s-a vorbit mult despre aceste procese (au fost două), dar ele nu erau decât partea vizibilă a aisbergului. (Doina Jela a închinat unuia dintre condamnați o evocare turburătoare). O altă ședință, mai pitorească, avea să se țină în 26 septembrie. Fostul nostru director, cel despre care am povestit că era pictor de duminică și că-i plăcea Andreescu, se reîntorsese de curând dintr-o călătorie în Uniunea Sovietică și ne povestea impresiile lui. Și pe el l-am ascultat cu atenție, dar și cu oarecare perplexitate. Înțelegeam bine că fusese probabil prima sa călătorie peste graniță și că, oricum, dimensiunile acelei țări uriașe și vechile sale construcții nu puteau să nu-l impresioneze. Dar nu despre ele ne-a vorbit. Cel mai mare entuziasm l-a rezervat descrierii intrării în marele magazin universal din Moscova, celebrul GUM din Piața Roșie. „Dacă ați fi văzut cum am văzut eu, ne spunea el, cum se formează o coadă groasă de oameni care așteaptă de la ora cinci dimineața în fața marilor uși cu geamuri de cristal, să intre și să se bucure de toate bunurile care se află acolo! Când se dau la o parte ușile se năpustesc cu toții înăuntru, de ți-e mai mare dragul să vezi cum vor să-și cumpere de toate!" Trebuie să amintesc că în acei ani de sărăcie, noi nu cunoscuserăm încă această experiență, la noi nu se găsea încă nimic, dar după ședință băieții discutau râzând că marfa aia, oricât ar fi fost de grozavă, trebuie că era în cantități foarte mici de se sculau oamenii la cinci ca s-o capete. Alt lucru care îl entuziasmase pe vorbitor erau construcțiile, desigur foarte necesare după acel cumplit război, și mai

ales mecanismul de translare a unor edificii întregi, care se aflau în drumul noilor artere trasate și erau mutate din loc. Ca tehnician ce era, înțelegeam bine că îl impresionase acest procedeu, oricum interesant; dar în entuziasmul lui și-a lărgit descrierea până la a ne spune că progresul tehnic era atât de mare, încât oamenii adorm seara într-o clădire cu mai multe etaje și dimineața se trezesc că soarele răsare din altă parte decât știau ei, pentru că blocul lor fusese rotit în timpul nopții. Ei, aici am început să-mi pun foarte multe întrebări, cărora încă nu le-am găsit răspunsul. Sau poate n-am înțeles noi și era vorba doar de vreun proiect de viitor. Oricum, pentru un tehnician specialist, asemenea afirmații erau destul de ciudate. E drept că și adevărul seamănă cu un peștișor argintiu și extrem de rapid, pe care e greu să-l prinzi cu mâna în ocean.

Experiența cea mai răscolitoare pe care am făcut-o în acea perioadă a început ca un basm, dar mecanismul care m-a adus în situația periculoasă a fost declanșat tot de mine, din pură neatenție. Am spus că de câtăva vreme fusesem chemată din timp în timp să stenografiez ședințe ale MIU (Ministerul Industriei Ușoare), de care depindea fabrica noastră. În cadrul acelui Minister, forul nostru tutelar era Direcția Centrală de Pielărie și Cauciuc, care-și avea sediul pe strada Dumbrava Roșie. O recentă reorganizare crease, în acea Direcție, un nou serviciu în care era nevoie de o secretară și, prin nu știu ce întâmplare, m-am văzut propusă pentru acel post. Fiind vorba de unitatea imediat superioară, fabrica Zorile nu se putea opune. Mi-au spus să mă prezint la serviciu într-o luni.

Dumbrava Roșie e una din cele mai frumoase străzi din capitală. Mărginită de case impunătoare, pe atunci ocupate mai mult de ambasade și diferite instituții, era (este și acum) tivită cu două rânduri de pomi înalți, care îți vorbesc tăcut și neobosit despre anotimpuri. Primul drum pe jos pe care l-am făcut de la statuia Pache, unde locuiam, până la Centrală, la șapte și jumătate dimineața, a fost un fel de plimbare în paradis față de călătoria aproape

nocturnă spre Zorile, de camioanele ei cu butoaie de soluție sau de autobuzul cu lăptărese. Era o vreme dulce de septembrie, soarele mângâia pietrele, frunzele și cerul, aerul mă înconjura din toate părțile, mergeam neîmpinsă și dormisem ca într-o zi de sărbătoare. Am făcut acel drum într-un fel de neîntreruptă încântare. Cum totul se afla încă în curs de organizare, la birou n-am avut mare lucru de făcut; era ordine și tăcere, telefonul suna rar, activitatea înceta pe la ora două. Tensiunea și zumzetul continuu de voci de la fabrică, unde ușa biroului se deschidea de zeci de ori pe dimineață, păreau acum neverosimile. „Mâine dimineață treci pe la cadre la Minister, mi s-a spus, indicându-mi-se adresa, și vii la noi când ai terminat."

Poate pentru că se întâmplaseră toate atât de repede, starea îngrozitoare pe care am experimentat-o atunci s-a instalat abia a doua zi de dimineață, în timpul drumului meu către Minister, la serviciul de cadre. Vremea era tot frumoasă, septembrie la fel de blând, iar mie sufletul mi se întuneca la fiecare pas. Ce făcusem? Aveau să mă întrebe din nou despre părinți și despre toate celelalte. La fabrică o fi fost departe, murdar, extenuant, dar de când fusesem angajată nu mă mai întrebase nimeni nimic. De bine, de rău, aveam un serviciu sigur, eram acceptată, mă simțeam chiar necesară. Iar acum – dar cum oare mă lăsasem tentată? Unde mi-a fost mintea? Am vrut să mă ajung, să lucrez în centru! M-am îndulcit la bine! Am visat, ca o năucă! Nu numai că era exclus să mă angajeze, dar acum aveau să afle și cei de la fabrică toate detaliile. Aveau să mă dea afară și atunci – Doamne! Atunci puteau să ne ia camera, pentru care veneau în control cam la trei săptămâni o dată! Camera aceea era vitală pentru noi toți – pentru Pascal când se va întoarce, pentru părinți când veneau la București, iar eu mă aventurasem în acea situație imposibilă, orbește! Și nu mă nenoroceam doar pe mine, ci pe ei toți!

Niciodată ca atunci n-am experimentat FRICA mai total, mai neconfundabil. Starea aceea a fost la început o angoasă supor-

tabilă, dar intensitatea ei creștea fără s-o pot stăpâni. Îmi tremurau picioarele, inima îmi bătea aiurea, probabil pălisem și mâinile reci mi se lipeau de năduşeală. Asta e cu adevărat frica, îmi repetam, vezi? N-ai ştiut cu adevărat cum e. Acuma ştii. Ține minte tot. Trebuia să refuzi de la început, să explici – ce să explic? Să te zbați, să protestezi, să găsești o scuză – și cum să fac? Nu tot ei m-au mutat? Nu ştiu, trebuia să nu ajungi aici, e vina ta. Acuma gata, asta e. Am ajuns la adresa indicată ca în vis – nu-mi aduc deloc aminte despre ce stradă a fost vorba. Am întrebat de cadre; mi s-a arătat o scară cam sărăcăcioasă, care mergea la subsol. Am coborât nişte scări, am deschis o uşă şi am rămas pe trepte până ce mi s-au învățat ochii: era o cameră întunecoasă ca o pivniță mare, cu un singur birou în mijloc și un singur om.

Nu părăsisem ultima treaptă când a răsunat vocea personajului care stătea la birou:

— Eşti rudă cu fostul ministru Aurelian Bentoiu?

Nu mai ştiu bine ce a urmat, dar a fost extraordinar de scurt. Era exclus să fiu angajată, trebuia să mă întorc la fabrică. Simplu şi scurt. Aproape că nici nu deschisesem gura.

A doua zi, „Preşu“ m-a oprit de mână pe culoar, cu o figură gravă.

— Anicuțo, mi-e să-mi spui adevărat, ce e cu bărbatul tău?

Cum nu prea înțelegeam, a insistat:

— Mie poți să-mi spui totul. E arestat?

— Nu, Doamne fereşte! E la armată.

— Cum, la armată? De câtă vreme?

— De vreo doi ani… E la Detaşamentele de muncă.

— Acolo e? Da' de ce e acolo? E chiabur?

Am tăcut. Ce să mai spun? Am tăcut.

Preşu s-a uitat lung la mine şi n-a insistat. Nu ştiu, poate i-a fost milă.

— Stai cuminte, a zis el. Las' că aranjăm noi. Tu ține-te de treabă.

În memoria mea, puține imagini sunt mai pozitive decât a lui Iordache Marin. Între virtuțile umane, bunătatea ocupă fără îndoială primul loc. Trebuie să trăiești mult ca să înțelegi corect ierarhia lor. Am trăit mult, mă apropii de optzeci de ani.

Mi-am reînceput docil programul obișnuit, alternând ședințele de lucru la fabrică cu cele de-acasă și cu cele de pe unde mai eram trimisă. Între timp însă, Pascal a fost supus unei încercări a cărei gravitate n-am măsurat-o decât retrospectiv. „*Am o umflătură la mâna dreaptă (degete*) *care mă face să mă întreb cum voi lucra de-aci înainte și, în același timp, dacă nu cumva visurile mele pianistice se pot spulbera pe această cale.*“ Timp de câteva zile, corespondența noastră se întrerupe, dar angoasa mea e calmată de veștile liniștitoare ale lui Mircea. Adevărul e că situația este mult mai gravă decât mi se spune. Ultimele două săptămâni din septembrie, Pascal le-a petrecut în spital: l-a alertat pe Mircea prea târziu. Tot antebrațul i s-a umflat, roșu, până la cot. Riscă invalidarea mâinii, iar dacă ar mai fi trecut o zi, două, chiar septicemia. Mircea îl conduce la directorul spitalului de adulți, doctorul Rădulescu, chirurg el însuși. Acesta îl internează imediat și-l operează a doua zi, făcându-i o incizie între degete, apoi îi administrează doze generoase de penicilină. Mircea vine să-l vadă zilnic și-l răsfață cu alimente întăritoare. Iar mie mi se prezintă totul ca o întâmplare trecută: am putut măsura pericolul abia după ce el fusese îndepărtat. Pentru această ipocrizie, le sunt și astăzi recunoscătoare tuturor din adâncul inimii. Dar spaima, chiar și retrospectivă, a rămas. De câte ori am imaginat ce ar fi fost pentru Pascal renunțarea la pian, în acel moment al evoluției sale, m-am cutremurat.

Toți ne întrebăm ce este întâmplare și ce este destin, încercând să înțelegem ceea ce e încă interzis minților noastre. Cum se face că Mircea și Pascal, doi bucureșteni, au ajuns amândoi în Moldova, ba chiar la doisprezece kilometri unul de altul, legați împreună de un drum pe care, la nevoie, îl puteau face chiar pe jos?

După ieșirea din spital, doctorul Rădulescu i-a acordat lui Pascal un concediu medical de două săptămâni pe care l-am petrecut, bineînțeles, împreună, în camera întunecoasă și salvatoare din bulevardul Dimitrov.

*

Concediul de refacere al lui Pascal a cuprins mai multe întâmplări, foarte diferite unele de altele. Mai întâi, simplul fapt că-l aveam în fața ochilor, întreg și vindecat, era o bucurie de care eram recunoscători în fiece clipă. Apoi, se hotărâse ca în timpul când se afla cu noi să fie celebrată cununia religioasă a Martei și a lui Mircea.

Sărbătorirea religioasă a nunților era interzisă în vremea aceea, cel puțin în București; nu știu cum se petreceau lucrurile la țară. Totuși, în ciuda faptului că erau atâția preoți în închisoare (vorbesc aici și de preoții ortodocși), rămâneau afară destui slujitori credincioși ai tradiției, dispuși să săvârșească în biserici, cu ușile închise, ceremoniile cuvenite ale căsătoriei sau botezului. Curajosul cu care s-au înțeles viitorii miri slujea la Biserica Popa Chițu și-l chema A. Văideanu. Nuni au fost Ghighi și Camil Petrescu. Totul s-a petrecut desigur în haine de stradă, spre sfârșitul dimineții, și a durat relativ puțin. În întunericul marii biserici pustii nu se aflau, ca nuntași, decât fratele miresei, Pascal, și sora mirelui, Doina Soare: trebuia păstrat secretul, iar în afara zidurilor să nu răzbată nici un sunet. În ultimul moment, ceremonia a fost avansată cu o zi din cauza unor obligații ale lui Camil, iar eu, fiind la fabrică, n-am putut fi anunțată la timp. Seara, am fost cu toții la Camil la masă. Nu am aproape nici o amintire de atunci, dar slujba oficiată consfințea una din marile, adâncile noastre bucurii. Știam că prin plecarea Martei îmi pierdeam sora și prietena ultimilor ani, cea cu care împărțisem, mai mult decât cu oricine, grijile și bucuriile zilelor, dar reunirea ei cu Mircea era mai însemnată decât orice.

Tristețile și bucuriile sunt atât de strâns amestecate în viețile noastre, încât ar părea nefiresc să le izolezi pe unele de celelalte. În chiar acele zile de septembrie când Pascal fusese în spital, Marta și cu mine urmăream, cu inima strânsă, stingerea înceată a lui madame Marie. În timpul pregătirilor de mutare la Tecuci, ea a suferit o congestie cerebrală care, după prima săptămână, s-a agravat dramatic. A fost necesară o internare în spital, deși doctorii nu prea ne dădeau mari speranțe. Și-a revenit totuși un pic: în ultima mea vizită la spital vorbisem cu ea, mă înțelesese și mi s-a părut că, încet, încet, lucrurile ar fi putut să se îndrepte. Bunătatea și blândețea ei nu se dezmințiseră în toți acei ani de încercare, nici devotamentul ei absolut față de Marta. Două luni mai târziu, în noiembrie, ea și-a încheiat însă drumul pământesc la Tecuci, iar Pascal s-a putut afla alături de Marta în timpul ultimei slujbe. „Neînchipuit de mică și de slabă", cum scrie el, cea care în multe privințe le slujise drept mamă părea să se fi retras din viața lor discret, în vârful picioarelor, ca un semn al necesarei și definitivei lor despărțiri de copilărie.

Cât despre părinții mei, situația lor rămânea confuză și mare parte din anxietatea care-mi întuneca zilele își avea izvorul în grija pentru ei. După numirea tatei la policlinica din Slatina, unde era bine văzut, se iveau acum tot felul de greutăți. Sfatul popular din Slatina insista pe lângă cel din Oltenița ca să-i elibereze actele necesare pentru repartizarea definitivă a locuinței de către Spațiul locativ, dar răspunsul întârzia fără explicații. Poate ca o soluție intermediară, în septembrie îl trimiseseră pe tata la București, timp de patru săptămâni, la un „curs de specializare" care ne-a permis să mai stăm împreună. Între timp, mama s-a mai dus pe la Oltenița, încercând să deblocheze acele hârtii. Nu primea decât răspunsuri evazive și situația asta ne îngrijora pe toți. Amândoi se întorseseră la Slatina, iar Pascal se afla în București în cadrul acelui concediu medical de care am vorbit, când într-o după-masă, pe la șase, am auzit o bătaie în ușa care

dădea direct în odaia noastră. Am deschis – și în ușă a apărut tata, dar în spatele lui se afla un milițian.

E foarte greu astăzi, după ce imaginea milițianului s-a banalizat, să ne amintim ce impresie înfricoșătoare făcea pe atunci uniforma impozantă, pe care încă n-o deosebeam bine de a securiștilor (care de altfel umblau mai mult în civil). Când tata l-a poftit să stea jos ne-am așezat și noi, așteptând niște explicații care nu veneau. După un timp, omul a cerut un pahar cu apă și mi-am dat seama atunci că n-aveam ce să-i ofer mai mult – n-aveam cafea, n-aveam vin, cel mult o felie de pâine goală – și, într-un sfârșit, el a rupt tăcerea aceea stânjenitoare și ne-a explicat că avea datoria să-l trimită pe tata „la urmă". Asta însemna, după câte am înțeles, că tata era nevoit să se întoarcă la Oltenița. Dacă avea de gând să-l ducă chiar atunci, nu era clar. S-a dovedit că a fost un om de suflet sau, poate, se înțeleseseră în trenul de la Slatina la București. Era vineri seara și tata se angajase ferm să se prezinte la Oltenița luni dimineața. Milițianul a mai stat puțin, nu cred că am mai schimbat vreo vorbă, apoi a plecat.

Toată întâmplarea avea ceva straniu, greu de explicat, dar am încercat s-o luăm cât mai firesc. Tata a aranjat să-și petreacă cele două nopți la unul din verii mei – probabil la Mișu. Pe el și pe Nicu îi vedeam destul de des, pentru că aveau copii mici, unul un băiețel, altul două fete, și mă bucuram de existența și de gingășia lor, cu gândul la vremea când voi putea ține și eu în brațe o mică minune vie, caldă, cu piele mătăsoasă și gânduri inexplicabile, dincolo de o frunte largă și de niște ochi care n-ar ști încă să exprime mare lucru.

Tata a plecat la Oltenița, așa cum fusese convenit, luni dimineața, iar marți a fost arestat.

Noi n-am aflat imediat. Marți seara, mă despărțisem de Pascal la gară, pe un peron întunecat și ud de ploaie. A doua zi, Veronica a sunat-o la telefon pe mama, chemând-o la Oltenița fără mari explicații, iar ea ne-a povestit cele întâmplate doar vineri, când s-a întors în București. Tata fusese luat cu ce avea pe el – între

altele un pulover al lui Pascal – și ea a fost chemată peste vreo trei săptămâni la Ministerul de Interne ca să-i ducă niște haine. (La sfatul lui Mișu, depusesem cereri la Procuratură, pentru primirea cărora umblasem vreo trei zile.) Se apropia marea sărbătoare de 7 noiembrie; în acel an am avut liber și în ziua de opt, care cădea într-o sâmbătă. Am întrebuințat cele două zile libere ca să merg la Slatina, unde să fac un pic de ordine, să împachetez și să aduc câte ceva.

Nu mi-ar fi rămas, probabil, decât o vagă amintire despre acea zi dacă n-aș fi cedat nervos într-o scrisoare către Pascal:

„Îți scriu de la Slatina, dragă, unde am trăit azi una din cele mai dureroase zile care mi-au fost date. În casa asta singuratecă am intrat ca un gropar, cu gândul să strâng cât mai repede ce am de strâns și să fug înapoi. Totuși treaba a fost mai plină de suferință decât oricare alta, de multă vreme, poate ca niciodată. Lucrurile erau toate vii – ceașca de cafea cu lapte pe masă, patul neașezat, ochelarii și cartea pe noptieră – o, dragă, nu mai pot! Plâng de un ceas ca un copil și nu pot să mă stăpânesc. Stai să mai aprind o țigară – e poate a zecea. Acum e probabil cinci după-masa. Vecina mi-a adus la prânz ochiuri și pâine de casă și salată de vinete. Am terminat aproape bagajele cu lucrurile lor de iarnă și mă întreb cum am să le duc la gară. Am băgat în cufere cam tot ce am găsit pe afară, ca eventuala lichidare să ne fie mai ușoară. Oficiul se interesează zilnic de casă, iar mutarea mamei nefiind, probabil, încă făcută, va trebui poate foarte curând să scoatem totul. Îmi revin în minte, extrem de vii, zilele calde de vară petrecute aici, lungile discuții cu mama, Huxley-ul citit în după-amiezile de arșiță, mesele de seară în trei, lângă fereastra deschisă, și poza tatei pe butoiul de lângă zorele. I-am strâns lucrurile – tot cele de acum doi ani, peticite, murdare, de la Cernavodă, și le-am pus în lădița militărească pe care i-a făcut-o un om bun acolo.

Nu-mi închipuiam că un dulap cu provizii poate să fie ceva atât de patetic. Toate pungulițele mamei cu orez, ceai, zahăr, griș, stau acolo ca zeci de dinți ascuțiți pentru toate gândurile mele. Dacă așezarea asta n-ar fi fost atât de umilă, atât de

sărăcăcios și simplu gospodărească, atât de nemijlocit omenească, poate că oprirea ei bruscă din viață, risipirea ei nemiloasă n-ar fi părut atât de aspră. Dar așa cum este, cu toți anii de fugărire, lipsă și suferință pe care-i amintește din trecut, cu aparența ei înduioșătoare de popas neîngăduit, de liman dorit și firav, peste care s-a așternut iarăși năpasta – e îngrozitor de dureroasă.

Știu că mâine are să-mi treacă, știu că sunt alții mai nenorociți decât mine, că liniștea și limpezimea fiecăruia dintre noi e chezășia încrederii celorlalți, – că va veni iarăși clipa de împăcare creștinească și pură cu viața – dar – trupul e neputincios – și uneori îmi vine să plâng un ceas, două, cu hohote mari, ca să las să se scurgă din mine toată amărăciunea și să pot să răsuflu iarăși. Astă-seară e una in clipele astea, și n-am ce-i face. Nu te întrista pentru mine și nu mă împovăra – mă voi ridica singură, întru Domnul, mai curând decât cred poate și eu – pentru că nu există nici o putere mai mare decât dragostea, care e viață, credință și voință. Noapte bună, dragă! Pace ție și nouă tuturor."

Pascal îmi va răspunde cu tristețe, cu înțelepciune și curaj. Ce putea face? Știa prea bine cum e să-ți fie înghițit părintele în acel hău. Despre tatăl lui se împlineau în chiar acea lună patru ani de când nu mai știa nimic. „*Ce ne va fi dat, numai Domnul știe, însă datoria noastră e să fim aceiași până la capăt – oameni întregi, pe care viața îi încearcă, dar nu-i poate frânge.*"

Dar eu rămăsesem vulnerabilă, și dovada am avut-o foarte curând: tovarășul Sasu, de la cadre, alertat de superiorul său de la Minister, m-a chemat în biroul său și mi-a cerut, foarte distant, o autobiografie în care de data asta „să spun totul".

Eu nu ascunsesem nimic, de vreme ce știam cât de mult se discutase angajarea mea și că fusesem acceptată doar în speranța că mă voi „regenera". Dar se vede că despre toate astea nu rămăseseră urme scrise.

Secretara lui, o ființă slabă, între două vârste, a ieșit cu mine pe săliță și m-a sfătuit să arăt că n-am pomenit nimic despre tatăl lui Pascal pentru că nu fusesem întrebată despre socri. Pe

vremea aceea, în formularele pe care le completasem, această rubrică încă nu figura.

Sfatul era foarte bun și ar fi fost înțelept să-l urmez. În ochii mei însă, o funcționară de la cadre nu mai era un om, ci un dușman obiectiv. Nu-mi imaginam că atitudinea ei ar putea fi binevoitoare și nici că le-aș fi simplificat chiar și poziția lor. Eram chircită în mine ca o păstaie uscată. Gravitatea problemei, așa cum o vedeam eu, era că între timp fusese arestat și tata. Oricum aș fi făcut, tot ascundeam ceva.

Am cerut părerea unuia dintre prietenii mei vechi. I-am spus despre arestarea tatei și l-am întrebat ce să fac. Aveam de gând să spun că e medic la Slatina, dar dacă Sasu ar fi verificat acolo, fie și printr-un simplu telefon, n-ar fi aflat situația reală? Și iar ieșea că „am ascuns partidului" ce n-ar fi trebuit să-i ascund.

Fostul meu prieten s-a retras speriat și mi-a spus că nu-mi poate da nici un sfat, să fac cum cred eu că e mai bine. Mai ciudat mi s-a părut că începând din clipa aceea m-a ocolit sistematic, chiar și când ne întâlneam pe culoar. Mi-am dat pe atunci mai multe explicații, dar nu pe cea reală, pe care am aflat-o mulți ani mai târziu: se pare că el nu mai era în nici un fel un om liber, pentru că semnase faimosul „pact cu diavolul". Așa stând lucrurile, evitând să fim văzuți împreună, se apăra și el și mă ferea și pe mine.

Lăsată de capul meu, am ales cea mai proastă soluție cu putință: am scris în autobiografie că tata făcuse politică țărănistă, că fusese deputat și senator, și am încheiat cu o frază autocritică inspirată din retorica ședințelor. Această nouă informație, adăugată celei despre Aurelian Bentoiu, transforma dosarul meu într-un act de acuzare definitiv, întocmit cu propria mea mână.

*

Momentul în care clachezi e totdeauna dizgrațios. Dar n-aș fi vrut să las impresia că am rezistat eroic. Am avut destule momente de slăbiciune și deznădejde. Valorile creștine au fost cele care mi-au dat putere, ca și nouă tuturor. Trebuie să fi fost încercat până la limita puterilor tale ca să înțelegi cum se

adânceşte credinţa, ce înseamnă să fii smerit, cum reînvie nădejdea şi cu ce recunoştinţă întâmpini pacea, când ţi-e dată din nou.

Pe cei ce trăiesc sub o dictatură, loviturile ei nu-i scutesc de încercările omeneşti obişnuite: boli, eşecuri, despărţiri definitive, prilejuite de moarte. Acestea se succed în ritmul obişnuit, chiar dacă pe deasupra lor există o apăsare constantă, o ameninţare surdă care îţi înlănţuie energia. Asistasem cu toţii, de pildă, la înmormântarea unui coleg de la Zorile, un băiat de douăzeci şi cinci de ani pe care-l secerase o boală de inimă. Îmi reapăreau ades în minte imaginile părinţilor şi a tinerei văduve, când mă părăsea curajul. Îmi repetam că acestea erau nenorocirile adevărate; restul, chiar dacă nu era floare la ureche, era oricum mai suportabil.

Aveam aproape douăzeci şi şase de ani şi nu realizasem nimic, dar, în ciuda opreliştilor, Pascal şi cu mine înaintam în timp împreună, păstrând acelaşi pas. Fără scrisorile lui din acel ultim an de cătănie, nici nu ştiu cum aş fi rezistat. Tonul lor fusese sobru câtă vreme erau adresate în acelaşi timp Martei şi mie, dar acum, când rămăsesem singură, erau adevărate scrisori de dragoste. Mă minunam cum reuşea să exprime stări de suflet atât de fine şi adânci, cu aceeaşi delicată limpezime cu care îşi formula gândurile abstracte. Nu-l luam, desigur, în serios când încerca să mă descrie ca pe o fiinţă cu nu ştiu câte înzestrări, cu atât mai mult cu cât fusesem nevoită să-mi recunosc slăbiciunea în atâtea ocazii. Eram doar, o ştiam, „*die entfernte Geliebte*“, iubita îndepărtată care în fiinţa ei de neatins concentrează toată frumuseţea lumii. Dar şirul scrisorilor, regularitatea şi amănunţimea lor, dăruirea din ele îmi luminau zilele şi mă însoţeau pe drum ca un şnur tainic de mătase, mereu la îndemâna mâinii când aş fi fost în primejdie să mă împiedic sau să mă rătăcesc.

*

Reamintirea este o operaţie plină de pericole. Memoria noastră a păstrat tot, chiar dacă la suprafaţă se află versiuni simplificate

ale întâmplărilor; detaliile sunt date la o parte; la fel, imaginile mai rar solicitate, fără legătură cu prezentul, se dovedesc până la urmă inutile. Altfel nici n-am putea trăi. Dar într-o reînviere sistematică a amintirilor, așa cum încerc s-o practic aici, apar greutăți și pericole nebănuite. Memoria nu-ți prezintă, despre propriul tău trecut, desene cu contururi limpezi, ci imagini colorate, încărcate cu stări emoționale puternice, surprinzătoare și nu întotdeauna agreabile (cele agreabile ne sunt mai familiare, pentru că le evocăm mai des). Am tot pregetat să scriu acest text, bănuind cât de penibile vor fi reevocările. Retrăirea *fricii*, pe care am descris-o aici, m-a cufundat într-o lungă și amară meditație. E clar că experiențele de atunci m-au modelat, și i-au modelat pe mulți, într-un anume fel; e clar că cei din generația mea, cu deosebire, au experimentat frica în fel și fel de ocazii, pe oricare din treptele societății s-ar fi aflat. În ceea ce mă privește, mărturisesc că nu numai n-am devenit imună, ci dimpotrivă, că frica a devenit oarecum o prezență constantă, rămasă în preajma conștiinței și gata oricând să se reactiveze. Viața de funcționar nu este dintre cele mai grele, și totuși, dintre prietenele mele, cele care au fost funcționare și cu care am vorbit mi-au evocat toate, cu un tremur în glas și o retrospectivă înfiorare, zilele de groază în care se citea lista sau se distribuiau plicurile care consemnau periodic desfacerea contractului de muncă. Că era vorba de „epurări", de „comprimări" sau de „restructurări", riscul era același (să nu uităm că nu exista indemnizație de șomaj!): nu doar de a-ți pierde întreg venitul, de vreme ce nu mai exista altă sursă de câștig, ci mai ales cel de a fi oarecum expulzat din viața normală. Cine nu era „încadrat" nu avea nici un drept, nici cartelă, nici lemne, nici chiar locuință. La fabrică, în anii din urmă bătusem și eu la mașină asemenea liste (în ultimele două, din cauza antisemitismului stalinist, procentul de nume evreiești fusese nefiresc de mare). Acum riscam să-mi văd sau să-mi aud și numele meu.

În acest text, mi-am impus să nu povestesc decât lucruri trăite fie de mine, fie de cei foarte apropiați, și să verific cât pot de atent informațiile cu caracter general. Refuzând să fac din el o operă de imaginație, m-am obligat implicit să nu depășesc limitele scrierii unui document, și ca atare să zăbovesc asupra fiecărei situații, căutând totodată să-i verific datele și să mi-o explic. De ce m-am supus acestei încercări? Dintre multele explicații posibile – conștiința că te numeri printre tot mai puținii martori în viață; datoria față de cei ce nu mai sunt; rugămintea unora dintre cititorii primei părți – cred că determinantă a fost nevoia mea constantă, adâncă, de *a înțelege.* „Da' de ce te uiți?" aveau să mă întrebe mult mai târziu unii prieteni când mă vedeau încremenită în fața televizorului, privind ca hipnotizată imaginile Congreselor din anii '80, în care bărbați și femei, cu îndeletniciri importante, stăteau nemișcați în scaunele lor și se ridicau în picioare de câte treizeci, patruzeci de ori pe ședință, aplaudând minute în șir și scandând ritmic câte un nume sau câte un slogan, el însuși aberant la culme, după care se așezau la loc. „Cum se poate?", îmi ziceam eu tot așteptând să mă trezesc, „nu se poate să fie adevărat!". Dar era.

Tot ce a fost atunci posibil în anii ceaușismului – sărăcirea țării, izolarea ei, abrutizarea minților și conștiințelor prin selecționarea și prelucrarea informației, decapitarea populației prin emigrarea celor mai isteți și mai curajoși, o sumă de alte lucruri pe care nu le mai enumăr – toate își au izvorul în anii 1945–1952, despre care am vorbit până aici. Atunci a fost implantat sistemul în toată perfecțiunea sa – iar între țările din Est, noi suntem singura în fruntea căreia s-au succedat, fără întrerupere, timp de patruzeci și cinci de ani, doi staliniști care n-au adus acestuia, în esența lui, nici o modificare.

Prinși într-o grilă de linii de supraveghere din care nu puteau ieși – biroul de populație, cartea de imobil, dosarul de cadre, dosarul de securitate, mai târziu pașaportul –, asociată cu închiderea ermetică a granițelor, și într-un program de lucru uniform

de opt ore pe zi și șase zile pe săptămână, plus ședințele, oamenii s-au instalat într-o viață de o extremă monotonie, din care spontaneitatea comportării dispăruse cu totul. Să adăugăm că schimbarea domiciliului, divorțul, mutarea în altă întreprindere sau altă localitate deveniseră, tărăgănate dinadins de autorități, operații atât de complicate, încât oamenii renunțau la ele din simplă înțelepciune practică.

În schimb, într-o societate atât de riguros organizată, autoritatea păstrează asupra întregii populații un control continuu și cât se poate de eficient. Pe planul delictelor și al crimelor obișnuite, este desigur un avantaj important; niciodată străzile capitalei n-au fost mai sigure decât pe vremea comunismului, în care n-au existat probleme de droguri și multă vreme te-ai putut plimba liniștit, cel puțin pe străduțele din centru, până la miezul nopții. Nu însă când au început economiile de curent electric, asociate cu amnistiile periodice pentru deținuții de drept comun. Căci autoritatea și-a păstrat dreptul de a lua măsuri de ordin general care anulau multe drepturi aparent câștigate și modificau multe destine: astfel a fost de pildă închiderea a zece orașe mari, inclusiv a capitalei, în care nu te mai puteai stabili; astfel ar fi fost cea despre iminența căreia se zvonea periodic, anume că persoanele fără ocupație și bătrânii trecuți de o anumită vârstă vor fi strămutați în afara orașelor. Permanentizarea controlului la care s-a văzut supus fiecare în tot cursul vieții a dus la acea pasivitate, acea acceptare a grotescului în viața publică, acea resemnare generală care a caracterizat epoca Ceaușescu, mai puțin sângeroasă, în schimb, decât cea care a precedat-o.

*

„Visul de aur al omenirii“ este o realitate. De mii și mii de ani au existat visători care au închipuit în mintea lor alcătuiri sociale în care fiecare om să cunoască fericirea (mitul paradisului terestru include și fericirea animalelor). În beatitudinea creată de propria lor imaginație, de simetria liniștitoare a utopiilor, ei uită

de natura relativă a omului și a condiției sale, de faptul că, în sufletele noastre complexe și în mințile noastre încă atât de slabe, bunele intenții coexistă de atâtea ori cu patima de putere, cruzimea, răzbunările obsesionale. Revoluționarii sunt visători care, prin temperament sau pasiune, refuză să aibă răbdare sau să încerce să aplice ameliorările una câte una. Ei imaginează legi care li se par mai înțelepte decât toate cele cunoscute, le reunesc în structuri încă neîncercate și, construindu-și în minte societatea ideală, se îndrăgostesc de ea atât de puternic încât sunt gata de orice, dar absolut orice, ca s-o instaureze imediat în realitatea concretă. Cu cât sunt mai activi, cu atât se arată mai avizi de răspunderi concrete; dacă ambițiile lor sunt mari, ei se închipuie cu voluptate în rândurile conducătorilor; dacă sunt altruiști, nu stau locului de nerăbdarea de a se devota cauzei. Iar mijloacele de comunicare moderne sunt atât de eficiente, încât transformarea visului în realitate e tot mai ușor posibilă. O singură generație poate asista la formularea visului și la trecerea sa în faptă: nici o verificare a teoriei nu mai are timp să se înfăptuiască. Mijloacele ies din atenția visătorilor, care, devenind revoluționari, mătură cu palma orice obstacol și orice îndoială: scopul e atât de fascinant, atât de aproape și strălucirea sa atât de orbitoare, încât de o etică a mijloacelor n-are nimeni timp să se ocupe. Orice, numai să reușim. Iar primul pas este să distrugem tot ce ne stă în cale – în primul rând biserici, hotare și oameni. Revoluționarii n-au, nu pot avea răbdarea și abnegația reformistului care încearcă să amelioreze câte un neajuns izolat, încercând pentru el diferite remedii, fără să dorească dispariția întregului. Nu, visătorul șef, ca să-i spunem așa, vrea totul – „să facem totul“ –, și anume dacă se poate într-o singură generație, ca să se poată bucura el însuși de succes, cât timp mai este în viață.

Iar generația noastră se pomenise contemporană cu mulți dintre acești visători, unii numiți „de dreapta“, alții numiți „de stânga“. Câțiva dispăruseră de pe fața pământului, dar alții își

continuau programul, continuau „să facă totul“ nu numai într-o singură țară, ci în mai multe. Ura era motorul nu doar mărturisit, ci cultivat, al întregii lor activități. Programul de acțiune rămânea simplu: ca să construiești ceva într-un anume loc, trebuie să-l cureți de ce s-ar afla pe el, iar apoi să te apuci să ridici ziduri noi, despre care nimeni nu știa prea bine cum vor arăta. Nici chiar ei.

În 1952, vedeam cu toții destul de clar toate acestea. Acțiunea de dărâmare, distrugere și suprimare a vechii societăți era aproape sfârșită. Supraviețuitorii, aflați în închisori sau într-o cu totul relativă libertate, trebuiau bine struniți, deși nu mai reprezentau cine știe ce pericol. Marea masă gâfâia, mânată cu biciul, aiurită de vorbe, și părea că nu aspiră decât la un ceas de somn în plus, cam așa cum se întâmpla cu mine.

Aveam și eu, pe atunci, un „vis de aur“ al societății ideale, care mi se părea firesc și simplu, la mintea cocoșului cum se spune, dar care era, probabil, încă mai donchișotesc (e drept, însă, că nu-l impuneam nimănui). Îmi spuneam că viața nu poate să ne fie dată decât ca să devenim mai buni. Dacă fiecare ar gândi așa (verificare kantiană!), în câteva generații s-ar ameliora sensibil raporturile sociale. În mintea mea, fiecare era dator să lucreze asupra sa în acest sens, cu toate greutățile (uriașe) pe care cu siguranță avea să le întâmpine. Cel mai greu era să determini ce e aceea „bun“: mai învățat, fără îndoială, dar și mai stăpânit, mai generos, mai altruist, mai vesel. Alegerea calităților era un joc inepuizabil al imaginației, care cerea răbdare și discernământ. Apoi, dintr-odată, toată această filozofie mi se părea ridicol de naivă și mă opream din vis, dar după câtva timp eram nevoită să-l reiau din nou. Oricum, nu reușeam să văd realitatea ființei umane decât pe plan individual. Toate „grupările“ din care făceam parte – familie, națiune, clasă, generație, profesiune și așa mai departe – se schimbau, își modificau contururile, se topeau unele într-altele, pe când omul trecea dintr-o grupare într-alta rămânând el însuși, ireductibil, în fața vieții

și a morții. Fiecare din noi era o lume întreagă, cu legile ei; nu sunt pe lume două frunze la fel, darmite doi oameni. Efortul de a deveni „mai bun“ e atât de epuizant, încât mai mult ca sigur că vom muri fără să fi realizat cine știe ce, dar cel puțin vom fi încercat și poate că puțin, foarte puțin, vom fi micșorat marea distanță care ne desparte de țel. Iar dacă nu ne vom rușina să spunem aceste fraze simple, putem spera că în clipa sfârșitului ne vom fi apropiat, fie și puțin, foarte puțin, de acel punct ideal și ne vom fi învățat copiii să facă la fel.

Da, îmi repetam eu, dacă toată lumea ar adopta acest program n-ar mai fi atâta ură, nimeni n-ar dori răul nimănui și, ca pe un ring de dans, s-ar sili fiecare să execute figuri frumoase fără să-i lovească pe ceilalți. Dar pentru asta trebuie să fii liber în mișcări, îmi spuneam deodată și mă trezeam din vis cu un fel de spaimă. Toate astea sunt prostii, nu există nici un ring de dans și nici o muzică. Există o cumplită apăsare în jurul tuturor și nimeni nu se poate mișca decât așa cum i se comandă. Facem un fel de figuri de gimnastică aspre, dure, până ce ni se dă voie să plecăm acasă sau picăm de oboseală. Din ce e făcută această apăsare? Din frică, întâi de toate. O experimentasem de curând. Și din aceea că, deși nu prea ne dăm seama de asta, în fapt suntem legați: parcă ni s-ar fi înfășurat tuturor o frânghie în jurul corpului, de la glezne până la umeri, cu toate că ni se cere să ne mișcăm. Și din limitele condiției umane: ni se face foame, somn, urât, înghețăm de frig, iar când ne agităm, rosăturile frânghiilor devin și mai dureroase. Atunci cedăm, stăm cuminți, nemișcați. Și timpul trece.

Apoi, dintr-odată, îmi pierdeam răbdarea și mă înfuriam. Imaginea frânghiilor dispărea și-mi vedeam mișcările libere. În definitiv, eram încă tânără, și n-aveam decât o singură viață. Voiam să știu, să aflu, să văd. Nu mi se arăta decât o față a lucrurilor. Voiam să călătoresc, să aflu ce mai e pe lume dincolo de ograda în care mă găseam, să privesc mai de aproape, cu un ochi de adult, acea țară îndepărtată care era puțin și a mea, să învăț

a gândi și a scrie în acea limbă fascinantă care e a ei, să cunosc și alte feluri de a trăi și de a fi, nu neapărat mai bune decât ale noastre, dar diferite. Nu era voie. Voiam măcar o baie în care să mă spăl, dar nu era posibil. Voiam să pot conta pe timpul meu liber, nu să asist ca un animal împăiat la câte o ședință în fiecare zi. Voiam, de fapt, să-mi organizez altfel întreaga existență, studiile, devenirea, programul. Nu puteam. Voiam pur și simplu să-mi văd iubitul ochi în ochi, să stau de vorbă cu el când mă descumpăneam, să mă ia în brațe ca să nu plâng, dar nu era îngăduit. Voiam să-i știu pe părinți și pe cei dragi în siguranță, și-i vedeam hăituiți de colo, colo. Voiam, voiam… N-aveam dreptul să vreau. Execută-ți programul de gimnastică și taci din gură. Imită figurile pe care le fac ceilalți. Termină odată cu teoriile. Și vezi că poate să fie și mai rău.

Așa mi se încheiau unele zile, după care adormeam.

*

Alteori începeam să sper. Nu, desigur, într-o imposibilă eliberare a țării, ci dimpotrivă, oricât ar părea de ciudat, într-o realitate care să confirme justețea măsurilor care ne chinuiau. Cel puțin, atâtea sacrificii să nu fi fost zadarnice. Poate că totuși va fi mai bine, îmi ziceam, poate că totuși, așa cum spun ei, lucrurile se vor îmbunătăți. Cândva, cândva. Există totuși un sâmbure generos în toate aceste raționamente strâmbe, în toată această inumană agresivitate! Sărăcie a fost prea multă pe aceste meleaguri. Părinții noștri au vrut să orânduiască niște lucruri, au crezut în anume principii și n-au reușit decât în parte. Poate că cei de acum vor avea mai mult noroc. Să așteptăm, să le dăm timp…

Timp! În teoria care ni se expunea, fericirea socială promisă în comunism nu putea să apară decât după alte forme de stat intermediare, mult mai pestrițe, dintre care noi o experimentam abia pe prima. O singură generație n-avea nici un fel de șansă. Era mai bine să nu ne gândim la toate astea. Era mai bine să nu gândim deloc.

Câteva decenii mai târziu, în epoca lui Ceaușescu, mă urmărea ideea că umanitatea tinde tot mai insistent să adopte modelul societăților de insecte. Termitele, furnicile, albinele sunt societăți dictatoriale și colectiviste. Ele subzistă ca atare de sute de milioane de ani. Dacă omenirea ar adopta unul din modelele lor, ar dăinui în timp tot ca și ele. În schimb, n-ar mai exista nici un Rafael, nici un Homer, nici un Mozart – nici un Isus – și nici o devenire sau doar una atât de lentă, încât nimeni n-ar mai fi în stare s-o observe. Poate că „visul de aur" al multora seamănă cu așa ceva. Poate că viitorul va semăna cu el.

Uneori mă uitam la portretele oficiale ale conducătorilor – români și sovietici – cu un fel de perplexitate. Despre ai noștri nu știam decât niște nume, iar pozele lor erau inexpresive. Cei care fuseseră de curând eliminați păreau a fi avut mai multă personalitate, și poate că tocmai de aceea o pățiseră. Pătrășcanu era aproape uitat. Oricum, era limpede că toți ai noștri, ca și cei din celelalte democrații populare, nu făceau decât să execute ordinele transmise de la centrul moscovit. Enigma centrală, izvorul acelei realități nemaiîntâlnite în istorie, se afla acolo.

În singurătate mă întrebam uneori, cu o acceptată naivitate, „care era tonul" în care se petreceau reuniunile la vârful absolut al sistemului, adică între Stalin și colaboratorii săi apropiați, dintre care unii îi erau prieteni sau cel puțin camarazi, din tinerețe. Discutau ei oare „pe față", ca între gangsteri, spunând lucrurilor pe nume? Astăzi, și copiii știu mai multe despre Mafie decât știam eu atunci, dar câteva filme americane ne permiteau totuși s-o evocăm: un ton dur, foarte puține cuvinte, pistolul la îndemână. Nu, nu se potrivea deloc. Aici aveam de a face cu un discurs oficial, lung și foarte amănunțit, cu teorii și principii. Să-l fi practicat și când rămâneau doar între ei? Părea improbabil, dar nici „pe față" nu se putea… Adevărul e că, în privința asta, realitatea întrecea cu adevărat orice închipuire. Nimeni, înainte de a o fi aflat, nu și l-ar fi putut închipui pe Stalin ordonându-i lui Hrușciov sau lui Voroșilov, la ospețe, să joace

căzăceasca și nici semnând pentru Ejov liste globale cu câteva mii de execuții capitale pe zi.

*

Într-o dimineață, la fabrică, pe când băteam la mașina cu carul mare și eram, ca de obicei, cu ochii pe textul imprimat, toate literele de pe pagină au pornit-o în diagonală spre colțul din dreapta sus, într-o lunecare aproape grațioasă, și m-am simțit dispărând. Am întins vag o mână ca pentru a cere ajutor și am început să mă trezesc doar când m-am pomenit dusă pe brațe la cabinetul medical de la parter. A fost primul dintr-o serie de leșinuri care mi-au punctat anul următor și pe care le-am atribuit unei serii întregi de cauze (între altele foamea). La începutul anului făcusem o otită gravă, pe care nu mă pricepusem s-o tratez; acum auzul, în urechea dreaptă, dispărea în ritm destul de accelerat și poate că adaptarea la noua situație, o adaptare care a durat câțiva ani de zile, mi-a solicitat organismul peste puterile sale.

Anul fusese greu; se apropia de sfârșit, iar momentele de destindere fuseseră puține. Fusesem în trei duminici la ștrand; odată la Bragadiru, cu Ily și cu tante Aline; altă dată la Floreasca, într-o indescriptibilă viermuială de trupuri; în sfârșit, o zi întreagă la Mihăilești, pe malul Argeșului, împreună cu Mia și Paul. Cum îi scriam lui Pascal: „*De când ștrandurile civilizate sunt pline, orășenii năvălesc spre suburbii: Copăceni, Mihăilești, Buftea, Mogoșoaia, Fundeni sunt nume tot atât de întrebuințate ca odinioară Predeal sau Sinaia.*“ Nu fusesem de mai mult de două ori la cinema; rulau un fel de basme nemțești în culori, oarecum distractive, și s-a dat pe atunci și o versiune românească a *Nopții furtunoase*. De fapt, s-a sărbătorit atunci un „an Caragiale“, împlinindu-se o sută de ani de la nașterea lui. Două teatre au montat spectacole cu niște grupaje din *Momente*, a rulat inegalabilul film cu *Vizita* lui Birlic și cu Beligan în *Lanțul slăbiciunilor*, iar spre sfârșitul anului Dorel, în cadrul teatrului de amatori,

avea să fie Catindatul într-un delicios spectacol cu *D'ale carnavalului*, regizat de Rodica Gheorghiu-Aznavorian la Facultatea de Arhitectură și care a rămas o înduioșătoare amintire pentru toți cei ce l-au văzut. Al patrulea spectacol la care am asistat, și cel mai cuceritor, a fost însă *Revizorul* lui Gogol, în care Radu Beligan a făcut o creație extraordinară; rolurile secundare, încredințate unor mari actori, aveau un relief neobișnuit. Bilete de teatru se distribuiau în fabrici prin responsabilii culturali; o practică excelentă, dintre cele pe care „nostalgicii" le evocă pe drept cuvânt cu regret.

Sfârșitul anului, doar cu mama și cu tante Aline, a fost melancolic și sărac. Îi trimisesem tatei un pachet, care ne-a fost restituit. Colinde nu se mai cântau de mult; acum fusese interzisă chiar simpla participare a corului la slujbă, iar clopotele n-aveau îngăduința să bată. A fost un moment de emoție extraordinar când am reușit să prindem la un post străin niște sunete de clopot, vesele și grave, care ne-au întors pentru o clipă în vremuri mai blânde. În schimb, la Doaga, unde recruții n-au avut nici ei vreo zi liberă de Crăciun, le-a fost acordată una în ajunul Anului Nou. Pascal a putut așadar să-l sărbătorească la Tecuci, cu Marta și Mircea: au cântat colinde, au suflat în lumânărele, au prins la radio muzică ușoară și chiar au dansat!

*

Am fost azi la Biblioteca Academiei ca să regăsesc presa anului 1952. Am cerut *România liberă*, în speranța că lectura ei va fi mai puțin apăsătoare decât a *Scînteii.* M-am înșelat. Nici o urmă din „Mica Publicitate", aproape nimic despre spectacole sau viața culturală din București sau din țară; fotografii la fel de rare, cam una la opt-zece pagini, coloane întregi de limbă de lemn. Și totuși parcă transpare mai concret, mai puțin teoretic, ceva din voința încrâncenată de a da viață unei lumi noi, unor oameni diferiți, provenind din cei prezenți care nu se lasă transformați destul de ușor și cărora trebuie să li se arate cu

insistență ce e rău și ce e bine, pedepsindu-i pe unii și recompensându-i pe ceilalți cu titluri, medalii și premii. Relațiile internaționale par a fi atins o tensiune extremă, între cele patru mari puteri neexistând decât schimburi de note diplomatice (despre tratatul de pace cu Austria, despre cel cu Germania) și lungi argumentări susținute acum la ONU de către un reprezentant al Uniunii Sovietice, A.I. Malik, mai puțin colorat și surprinzător decât fusese Vîșinski. Cât despre prezența lui Stalin în aceste pagini, ea este tot mai misterioasă și, tocmai de aceea, mai impresionantă. Fotografiile sunt în plan fix și parcă mereu aceleași, iar la câte un (foarte rar) interviu răspunde cu monosilabe („Da"; „Nu, nu este"), impresionante ca ale unui oracol.

După frunzărirea a două luni din *România liberă*, m-am întors la *Scînteia*, care este o licoare mult mai concentrată. Și trebuie să spun că, parcurgându-i foile până la sfârșitul anului 1952, mi-am dat seama că n-am fost niciodată mai aproape ca atunci de un al treilea război mondial[34]. N-am simțit asta cu claritate în acea vreme. În existența noastră, așa cum era ea – marginală din toate punctele de vedere – unda de șoc ajungea întârziat și cu mult mai puțină putere decât se făcea simțită în centrul seismelor de partid, cel moscovit și cel bucureștean. Eram, fiecare din noi, prea prinși cu rezolvarea problemelor mărunte ale supraviețuirii zilnice și ale interminabilelor ședințe. Acum însă, lucrurile se văd destul de bine. Chiar tonul acestui ziar oficial izbește din prima clipă, când se vorbește despre „*discursul isteric*" al candidatului american la președinție, generalul Eisenhower, prezentat ca „*un candidat nepopular*", sau se titrează o informație oarecare cu propoziția „*Călăul muncitorimii*

[34] Faptul este astăzi confirmat de specialiști, mai ales după scurta deschidere a arhivelor rusești din anii '90. Se pare că Stalin menționase încă din 1951, la o reuniune internațională cu reprezentanți politici și militari ai „lagărului", că războiul va izbucni probabil în 1953 (V. Stéphane Courtois ș.a., *Le livre noir du communisme*, Robert Laffont, Paris, 1997, p. 470).

franceze, Jules Moch, în vizită la călăii poporului iugoslav.“ După aceea, despre campania americană pentru alegeri nu se mai pomenește aproape nimic, iar anunțul despre reușita candidatului republican trebuie să fi fost tipărit foarte discret, de vreme ce nu l-am găsit. Numele lui Eisenhower va apărea doar o dată, în prima pagină, cu ocazia unui interviu acordat de Stalin ziarului *New York Times,* aproape de sfârșitul anului, cuprinzând acordul de principiu al generalissimului cu privire la o eventuală întâlnire cu fostul său aliat de pe câmpul de luptă – întâlnire care n-a mai avut loc.

Pagini întregi sunt consacrate evenimentelor care s-au dovedit pentru noi cu adevărat importante, anume Proiectul, apoi votarea noii noastre Constituții – și, desigur, Congresul al XIX-lea al PC(b) al URSS, primul după o întrerupere de treisprezece ani. Probabil că nu întâmplător este evocată cu mari elogii, cu puține zile înaintea acestor evenimente, figura lui Fedor Edmundovici Djerzinski, primul conducător al Cekăi. Constituția RPR, care ne înfeuda definitiv sistemului, se adoptă cam în aceeași vreme cu cea a Republicii Populare Polone, și ele trebuie să fi fost foarte asemănătoare. În 24 septembrie Marea Adunare Națională o votează pe a noastră în unanimitate (bile albe: 324; bile negre: zero).

Pasionante sunt însă informațiile ce vin de la Moscova în legătură cu Congresul al XIX-lea, începând cu o fotografie pe care o poți privi la nesfârșit. În prim-plan, la o tribună îngustă, stă în picioare tov. Malenkov, citindu-și raportul ca un școlar cuminte. În planul al doilea se află lunga masă a prezidiului, unde membrii sunt grupați într-un mod cu totul neobișnuit. La un capăt al mesei, în dreapta fotografiei, sunt așezați paisprezece bărbați cu ranguri importante, îngrămădiți unul într-altul pe două rânduri, iar în stânga, la celălalt capăt și la mare distanță, Stalin stă singur, rezemat într-un cot și privind întregul spectacol al adunării cu o expresie greu de definit, în care par să intre și atenție, și o detașare ușor disprețuitoare, și chiar o undă de umor. Sau, poate, pe ultima a adăugat-o imaginația mea.

Ea s-ar fi potrivit și cu un text fascinant al acelui om neobișnuit în toate privințele, care apare cu două zile înainte de Congres și se intitulează *Probleme economice ale socialismului.* Textul e structurat ca o scrisoare sau, mai exact, câteva scrisori adresate personal unor economiști de marcă ai URSS, însărcinați cu pregătirea unei importante lucrări de economie. Stalin le-a citit lucrările și pare a răspunde unor întrebări puse de ei în unele probleme delicate. Tonul adoptat de el este al unui sfătuitor blajin și plin de bun-simț, mirat de lipsa de inițiativă și de curaj a specialiștilor care, în unele privințe, chiar exagerează cu puritatea ideologică. Una din probleme privește ceea ce el numește „*legea valorii*", un concept care, spune el, continuă să funcționeze și în societatea socialistă, deși, desigur, într-o formă „*limitată și restrânsă*". Se ocupă apoi, între altele, de domeniul proprietății private, termen pe care autorii textului îl evitaseră, probabil, cu groază. Stalin precizează, ca o simplă observație de bun-simț, că nu se poate spune că animalele din ogradă, găinile, rațele și porcii, se află „*în folosința țăranului*", ci că-i aparțin în proprietate personală, ca și, de altfel, casa în care locuiește și pământul dimprejur. Ceea ce ar fi fost o enormitate ducând direct în Gulag pe cel ce ar fi pronunțat-o este emis de Stalin cu liniștea evidenței. Completările sale sunt și ele de natură a ne trezi oarecare perplexitate: „*Ar trebui, în afară de aceasta, să se spună mai amănunțit că fiecare colhoznic are în proprietate personală între una și atâtea vaci, în funcție de condițiunile locale, atâtea oi, capre, porci, indicându-se de asemenea numărul lor… și un număr nelimitat de păsări de curte (rațe, gâște, găini, curcani). Aceste amănunte sunt de o mare însemnătate pentru tovarășii noștri în străinătate, care vor să știe exact ce a rămas gospodăriei colhoznicului după ce a fost înfăptuită la noi colectivizarea agriculturii.*" În tot acel lung articol, tonul lui pare a exprima o îngăduință amicală față de niște autori prea zeloși, cu excepția unuia al cărui text, între alte păcate, este „*nemarxist*" și „*duhnește a hlestacovism*" (aici *Scînteia*

pune o notiță de subsol, explicând că termenul este de sorginte gogoliană; cât despre soarta ulterioară a acestui autor, evident, e mai bine să nu ne întrebăm).

Articolul lui Stalin (în două numere succesive) produce un efect ciudat: în acele pagini impecabil culese și revăzute de zeci de „creiere limpezi", terorizate de eventualitatea vreunei erori, este singurul text liber – și de aceea pare liniștitor, firesc și cu toate enormitățile sale… aproape frumos!

Și totuși! Ți se oprește mintea! După toate ororile sângeroasei colectivizări, i se recunoaște bietului țăran dreptul de a-și stăpâni ograda! Iar tonul blând, părintesc, sfătos este al omului care a trimis la moarte milioane de oameni, omul care chiar în acele zile pregătește neverosimilul proces al medicilor, în curând arestați, torturați timp de câteva săptămâni și care vor fi toți executați. Stalin, ne spune fostul său translator, Valentin Berejkov, „*era fără îndoială un mare actor, care se identifica cu rolul omului afabil, modest, obișnuit*." Oricum, pentru el, faptul că toate victimele sale sunt nevinovate rămâne cu totul în afara problemei. Cu mintea lui totodată vicleană și precisă, cu voința lui într-adevăr de oțel, el clădește o lume nouă, despre care crede că știe dinainte tot. Știe și că el este cel mai puternic om de pe planetă, ceea ce este adevărat. Și adoarme, seara, în gând cu această voluptuoasă evidență. Râurile de sânge vărsate nu-l tulbură, ci dimpotrivă, îl umplu de o stranie satisfacție: de când există omenirea, nimeni n-a făcut ceea ce face el. Cel mai aproape îi e Timur-Lenk, dar imperiul aceluia a ajuns de mult praf și pulbere, pe când al său e viu, tot mai trainic, neînvins – încă.

Scînteia, în acele luni, practică o alternanță ametitoare de știri terifiante și încurajatoare. În țară, după procesul „sabotorilor" de la Canal, cu cele 13 victime ale sale, urmează niște procese ale unor sabotori din cooperative, condamnați la pedepse de zece-paisprezece ani de închisoare (aici, numele evreiești apar cu o frecvență impresionantă), după care încep relatările

despre cel al lui Rudolf Slansky, ce are loc la Praga. „Procesul centrului complotist antistatal din Republica Cehoslovacă“ a cutremurat rândurile activiştilor din toate ţările sistemului şi s-a încheiat cu condamnarea la moarte a fostului secretar general al partidului cehoslovac şi a altor 10 inculpaţi, alţi trei primind o sentinţă de închisoare pe viaţă – în totul paisprezece vinovaţi, din care unsprezece erau evrei. Condamnaţii la moarte au fost spânzuraţi. Între „vieţaşi“ s-a aflat însă Arthur London, a cărui mărturie avea să stea, cincisprezece ani mai târziu, la baza celebrului film al lui Costa Gavras, *L'aveu* (*Mărturisirea*).

Pe lângă acest tip de ştiri, pe care le-am numit terifiante, *Scînteia* publică un număr relativ mic de poeme entuziaste semnate cel mai ades de Eugen Frunză, numele şi, multe zile la rând, fotografiile celor recompensaţi cu premii de stat, precum şi o Hotărâre de guvern (acum prezidat de Gheorghiu-Dej) privitoare la „construcţia şi reconstrucţia oraşelor“: planul anunţă construirea metroului, a unor cartiere de blocuri, cele mai multe cu şase etaje, şi intenţia de a transforma Dâmboviţa în râu navigabil, cu un port la intrarea în Bucureşti.

Suntem astăzi în 21 martie 2005. Ieri, la ora 14,33, a fost echinoxul de primăvară, şi dulcea lumină a soarelui e tot mai prezentă. În anii lui Ceauşescu, apartamentul nostru era atât de îngheţat încât data echinoxului ne apărea ca o salvare: în fiecare dimineaţă, pe o notiţă lipită la interiorul uşii de intrare, însemnam câte zile ne mai despărţeau de ea. Puteam oare, pe atunci, să-mi închipui că voi scrie aceste pagini, că voi respira din nou aerul libertăţii, fie şi foarte, foarte târziu?

*

A trebuit să nu uit, răsfoind aceste numere vechi din *Scînteia*, că ea era, pe atunci şi în comparaţie cu epoca noastră, o publicaţie, dacă putem să-i spunem aşa, „inocentă“, în sensul că nici cei ce o redactau, nici cititorii săi nu ştiau cu exactitate ce se întâmplase în Rusia de la „Octombrie roşu“ încoace, şi nimeni,

pe toată suprafața planetei, nu bănuia că dominația sovietică nu va sfârși (parțial) decât odată cu secolul și va atrage după sine, între timp, tragediile nemăsurate din Asia și Africa. Uneori, textele din *Scînteia* par a fi încă animate de un soi de romantism, inexplicabil astăzi, pentru generațiile care „știu". Dar *ce* știm oare exact? În ultimii ani am citit obsesiv, pentru acest text, literatură de detenție, cărți de istorie și eseuri de tot felul, cele mai multe apărute foarte recent și încă departe de a fi pătruns în conștiința marelui public. În afara *Cărții negre a comunismului*, coordonată de Stéphane Courtois, cărțile pe care le socotesc (astăzi-dimineață) esențiale pentru alcătuirea, în mintea unui om obișnuit, a unei imagini de sinteză asupra celor întâmplate în veacul al douăzecilea sunt în număr de trei: cartea lui Raul Hilberg despre *Distrugerea evreilor din Europa*, pe care nimeni nu-și mai poate permite s-o ignore, *O istorie a lumii moderne (1920–2000*) de Paul Johnson[35] și biografia lui *Lenin* de Dmitri Volkogonov[36]. Dar trebuie citite toate la un loc.

Ultima este, pentru experiența de viață a generațiilor evocate aici, absolut esențială. Autorul ei a fost ani de zile director al Institutului de Istorie militară, apoi asistentul special al lui Boris Elțîn și șeful comisiei prezidențiale pentru examinarea arhivelor secrete sovietice. El nu mai este în viață, dar răstimpul în care aceste arhive au fost deschise a fost suficient pentru ca un specialist ca el (care oricum avusese acces la o mare parte din ele pentru alcătuirea unor biografii despre Troțki și Stalin) să elaboreze, înainte de a înceta din viață, această scriere fundamentală despre Lenin. Ea are uneori și accente personale care-i conferă o autenticitate emoționantă, când exprimă tulburarea unui fost leninist sincer, în prezența dovezilor zdrobitoare despre cruzimea și inumanitatea celor care imaginaseră să-i fericească

[35] Paul Johnson, *O istorie a lumii moderne, 1920–2000* (ed. 1996), Humanitas, București, 2003.

[36] Dmitri Volkogonov, *Lenin, o nouă biografie*, Orizonturi, Lider, București, 1994.

pe oameni cu de-a sila, și anume altfel decât ar fi dorit-o oricare persoană liberă. E greu de imaginat o scriere mai clară decât aceasta, unde se arată felul în care evoluase, în grupul atotputernic care-l înconjura pe Lenin, ideea de moralitate („*este moral tot ce este în favoarea comunismului, imoral tot ceea ce-i dăunează*"), ideile dominante ale acestuia (lupta de clasă și dictatura proletariatului, devenită dictatura de partid), definiția însăși, proclamată de el, a ideii de dictatură („*puterea neîngrădită de lege, bazată pe forță, în cel mai simplu sens al cuvântului*") și mai ales unde se citează zeci, sute de îndemnuri de-a dreptul criminale scrise cu mâna de marele om pe bilețele pe care le trimitea executanților săi („*spânzurați – și vreau să faceți în așa fel încât oamenii să-i poată vedea – nu mai puțin de o sută de chiaburi*", „*găsiți oameni mai duri*", „*omorâți pe loc*", „*arestați sau împușcați*", „*aplicați măsuri revoluționare extreme*", și așa mai departe). Sutele de pagini ale acestei cărți se citesc într-un fel de coșmar. De nenumărate ori ești ispitit să încetezi lectura și ai înceta-o, dacă n-ar subzista gândul, speranța că într-un fel, din ele vei *înțelege* ceea ce rămâne, vai!, de neînțeles.

Ca și pentru înfăptuitorii Holocaustului, nimic nu exprimă mai bine natura întâmplărilor legate de experimentul comunist decât ideea de posesiune demonică. Cum e cu putință ca niște propoziții abstracte, alcătuind schița unei societăți ipotetice, să înflăcăreze atât de tare câteva mii de oameni, încât să fie dispuși a ucide sute de mii, milioane de semeni, doar pentru a o vedea cândva înfăptuită? Cum e cu putință să știm atât de puțin despre natura umană? Cum e cu putință să ignorăm cât de puternică poate fi voința unor indivizi, cât de slabă, de nevolnică poate fi mintea altora? Cum e cu putință să subapreciem violența poftei de putere, acțiunea dizolvantă a invidiei, deformarea pe care emoția o efectuează asupra raționamentelor, dimensiunea spaimei, capacitățile de viclenie ale sufletului nostru în dialog cu sine însuși? Când vor putea fi cu adevărat înțelese cele ce s-au întâmplat în secolul al douăzecilea, de la începutul lui și până

ieri, până astăzi? Oamenii se apără de întrebările care se nasc în jurul acestora cu explicații mărunte, nesemnificative. Poate că încă nu au luat măsura exactă a lucrurilor. Poate își închipuie că, refuzând să afle, anulează existența celor neștiute.

Dar să revenim la perioada noastră „inocentă"…

*

Scînteia din ianuarie 1953 începe cu condamnarea la moarte a soților Ethel și Julius Rosenberg, și numerele următoare vor înregistra în fiecare zi proteste venite din toate colțurile lumii. Se afirmă astăzi că Ethel a fost într-adevăr nevinovată, dar că soțul ei, Julius, a furnizat timp de ani și ani de zile Uniunii Sovietice (ca și mulți alții) documentația științifică ce a făcut posibilă producerea, și acolo, a bombei atomice. În continuare, zilele de 5-7 ianuarie 1953 lipsesc din exemplarul ce mi-a fost dat spre consultare: ele au fost tăiate cu foarfeca de către un cititor avid. Din fericire, câteva pagini mai departe, găsesc un articol intitulat „Monștrii", în care sunt rezumate acuzațiile: „*Grupul terorist de medici din URSS*"… „*la ordinele serviciilor de spionaj american și englez, și-au pus ca scop ca printr-un tratament vătămător să scurteze viața unor oameni de seamă ai Uniunii Sovietice*". „*Au curmat viața tovarășului A. Jdanov, au grăbit și provocat moartea tov. Șcerbakov*"… „*au pus la cale subminarea sănătății cadrelor militare conducătoare sovietice*"… „*Majoritatea membrilor grupului terorist… au fost recrutați de spionajul american prin intermediul organizației internaționale evreiești burghezo-naționaliste Joint, iar ceilalți, de către englezi*".

Nimeni nu pare a observa imensa absurditate a acuzării. Zece medici, profesori universitari, somități, ca din întâmplare toți evrei, s-au reunit pentru un complot de o asemenea dimensiune? Comentariile din ziar par fericite de acest nou prilej de a sublinia că „*nu ne trebuie blîndețe*", de a stigmatiza „ *teoria contra-revoluționară a pretinsei stingeri a luptei de clasă*", de a aminti că „*moliciunea oportunistă, împăciuitorismul față de*

dușmanul de clasă, tendințele naționaliste, toleranța față de greșeli și lipsuri, lipsa de tărie morală, îngîmfarea constituie condiții prielnice pentru infiltrarea în rîndurile noastre a agenților dușmanului". Și mai departe, tov. Stalin ne învață să combatem cu toată vigoarea „*boala idioată a nepăsării*" și „*atitudinea de gură-cască în rîndurile noastre*".

Frazele și formulele traduse din ruseşte trebuie repetate și reproduse fără greșeală de zeci și zeci de ori, combinate între ele ca piesele unui joc de construcții. Cu cât sunt mai absurde, cu atât par mai obligatorii. Ce vor fi gândit cei care erau în fruntea diferitelor țări și partide comuniste din lume? Cei din România par extraordinar de supuși. Gheorghiu-Dej semnează o sumă de materiale în care reia toate temele impuse. Are loc la noi un nou proces de răsunet, în care sunt implicați foști conducători ai industriei petrolifere, care în perioada interbelică fuseseră salariații concernelor străine. Lupta de clasă se ascute mereu și vigilența revoluționară de asemenea. Față de Occident, aceeași agresivitate: „Călătoria de inspecție și șantaj a lui *Dulles în Europa*." Două pagini îndoliate deplâng moartea tov. Lev Zaharovici Mehlis (fostul șef al conducerii politice a Armatei Roșii). Buletinul medical e semnat de cinci medici cu nume rusești. Omul era bolnav din 1949; mitingul de doliu are loc în Piața Roșie. În periodicul Cominformului apar, patetice și mult îmbogățite, acuzațiile la adresa evreilor și a Israelului, pe care *Scînteia* le reia cu de-amănuntul: „*Pentru totdeauna vor fi blestemate numele medicilor asasini care*…" O atmosferă morbidă învăluie toate textele, chiar cele aparent inocente: „*Care este stadiul de azi, gradul de putrefacție la care a ajuns arta burgheză din Apus?*" „*Cortina de fier a fascismului coboară asupra Americii*."

*

Moartea lui Stalin este anunțată doar în ziua de 5 martie. Violenta hemoragie cerebrală, ale cărei leziuni au fost extinse și iremediabile, se produsese în noaptea spre 2 martie. De atunci,

oarecari informații se prelinseseră desigur, dar nimeni n-ar fi îndrăznit să formuleze vreun comentariu, așa încât vestea părea mai curând a fi căzut ca un trăsnet. La 21 decembrie, Stalin împlinise 73 de ani: o vârstă destul de obișnuită pentru un șef de stat. Astăzi mi se pare ciudat că acea bruscă furie a sa împotriva medicilor evrei arestați încă din noiembrie n-a fost pusă de public în legătură cu vreun diagnostic pe care l-ar fi dat ei, cu ceva care l-ar fi mâniat la culme pe atotputernicul lor pacient. Comunicatul final (semnat de zece medici, toți cu nume rusești) spune că acea hemoragie s-a produs „*în urma maladiei hipertonice și a arteriosclerozei*". Acestea sunt totuși boli care se instalează cu încetul, nu dintr-odată. Fiica lui, Svetlana Alliluieva, care l-a vizitat de ziua lui, 21 decembrie, l-a găsit bolnav, dar refuzând să fie tratat de vreun doctor. Tot ea evocă gestul înspăimântător al mâinii sale valide, în timpul agoniei, care i s-a părut a însemna o respingere sau un blestem.

Mitingul de doliu a avut loc în București, luni 9 martie 1953. A fost, pentru cei care au participat la el, una din cele mai ciudate și impresionante experiențe. Toate țările din sistem au coordonat participarea lor la funeraliile cu ora Moscovei. Simultaneitatea realizată, într-o vreme când nu exista procedeul unificator al televiziunii, era ceva cu totul nou. La noi, centrul ceremoniei a fost în piața Stalin, unde se aflau cele două tribune oficiale, una pentru demnitarii români, alta pentru ambasadori, iar coroanele și florile se adunau pe un postament central. Dar și Piața Victoriei, și cea a Dorobanților erau, cum spune *Scînteia*, o mare de oameni. În piața Victoriei m-am nimerit și eu, împreună cu Nicușor Horodniceanu: nu știu exact în ce moment, stând de vorbă, ne rătăcisem de ceilalți. Acea dimineață trăită împreună – de la un punct încolo, în totală tăcere – ne-a apropiat într-un chip special. Am evocat-o de multe ori după aceea, dar nici el, nici eu nu ne-am comunicat atunci gândurile. Era greu să-ți imaginezi un prilej de meditație mai substanțial, dar și mai personal. Eu eram fascinată în primul rând de întinderea geografică

asupra căreia purta acea manifestație: niciodată, în istorie, nu avusese loc ceva comparabil. Când încercam să-mi reprezint dimensiunea ei exactă în spațiu și unificarea ei în timp, mi se oprea mintea. Apoi, era stupoarea în fața evidenței: iată, voința unui singur om pentru care moartea și suferința ființelor omenești nu atârna nici cât un fulg dăduse zilnic istoriei, timp de treizeci de ani, o formă apropiată de propria lui dorință, imprimând un mers anume destinelor atâtor milioane de oameni. Din cauza acelei voințe lumea era alta, țările erau altele, gândirea oamenilor, alta. Nu era vorba doar de natura „idealului" său și al celor ce-l slujeau de aproape, ci de mijloacele întrebuințate pentru a-l realiza: alături de el, cel mai sângeros criminal de drept comun era un îngeraș. Și totuși, lucru aproape de neînțeles, nimeni, niciodată în istorie, nu fusese atât de adulat de un atât de mare număr de oameni. Iar noi, printre multe alte milioane de supuși, stăteam nemișcați în piețe și pe străzi, în picioare, cu capul gol sau în basmale, în frigul tăios al unei dimineți încă de iarnă, meditând (căci nu putea fi vorba să te rogi) asupra acestor lucruri. Tăcerea extremă care domnea în piață, în ciuda atâtor zeci de mii de prezențe umane, răspundea unui cer cenușiu, aproape compact. Nu ne uitam unii la alții, știind că arătam la fel: cenușii, săraci, docili. Unii, fără îndoială, plângeau: misterul morții era mai prezent ca niciodată și ne aștepta pe toți, pe cei mai umili ca și, iată, pe cei mai puternici. Difuzoarele transmiteau muzică funebră; drapele și câteva rare portrete cu însemne de doliu punctau prezența tăcută a uriașei mase de oameni. La un moment dat a început o transmisie în limba rusă – vorbea tovarășul Malencov –, apoi i-au urmat, pe românește, glasurile lui Chivu Stoica, Leontin Sălăjan, acad. Traian Săvulescu și ale diferitor stahanoviști. Partea asta a „slujbei" semăna cu manifestațiile obișnuite și ne-am fi desconcentrat, dacă nu ar fi sosit ora unsprezece, care corespundea cu ora 12 a Moscovei. Atunci a izbucnit bubuitul tunurilor, cutremurând văzduhul, urmat de plângerea repetată a sirenelor. Cine mai auzise așa ceva? Semăna cu

războiul, dar nu era decât un ritual nemaicunoscut: oricum, era vorba de moarte, și numai de ea. Cât timp au urlat sirenele (câteva minute foarte lungi), circulația vehiculelor s-a oprit, conform instrucțiunilor, în toate orașele țării, șoferii și vatmanii au coborât, descoperindu-se. Chiar și trenurile au stat în drum. Difuzoarele au transmis, de la Moscova, imnul de stat al URSS și în final, Internaționala, care a răsunat atunci în toată grava, complexa și semnificativa ei putere. Și în sfârșit, în tăcere, lumea s-a risipit.

Una din ideile ce reveneau frecvent în textele de ideologie purta asupra rolului personalității în istorie. Ni se repeta că el era extrem de neînsemnat. Istoria înainta de cele mai multe ori singură, ca o stihie, într-o direcție pe care o știa numai ea; alteori, putea interveni în sprijinul ei presiunea maselor. Ceea ce se petrecea în acea dimineață contrazicea violent toate acestea. Fără Stalin și voința lui de oțel, cine putea să-și imagineze ce formă ar fi luat istoria Rusiei și a lumii? Lenin condusese Uniunea Sovietică vreme de șase ani, după care s-ar fi putut reinstala haosul, dar Stalin preluase ștafeta pentru încă treizeci: nu-l învinsese decât lenta uzură a timpului, de care nu scapă nimeni.

*

În săptămânile din urmă – suntem în martie-aprilie 2005 – am citit atât de mult, pentru documentare, în jurul morții și personalității lui Stalin, în jurul lui Lenin și al tuturor „revoluționarilor de profesie“ cu care au lucrat (termenul îi aparține acestuia din urmă), încât apăsarea generală asupra zilelor mele a devenit aproape intolerabilă. În seara de joi, 7 aprilie 2005, la Ateneu a avut loc un concert dirijat de Misha Katz, el însuși fiul unui cunoscut dirijor moscovit. Înainte de interpretarea simfoniei a 5-a de Șostacovici, scrisă în 1937, în plină teroare, Misha Katz ne-a spus în franceză câteva cuvinte din care am deslușit doar că asistase, copil fiind, la o discuție între tatăl său, de asemenea dirijor, și autorul acelei simfonii. Misha Katz este un mare muzician și cred că nu voi mai auzi niciodată această

lucrare genială interpretată atât de patetic, de sugestiv și de exact. Forța și bogăția desfășurărilor sonore purtau cu ele nenumărate impulsuri de violență, de deriziune și disperare tragică. În partitura lui Șostacovici orchestra plânge, strigă, blestemă, cheamă în ajutor sau, dimpotrivă, evocă victorii strâmbe ca măștile de carnaval. Firavele sugestii de liniște poartă gândul către legănarea unor ierburi pe un câmp de bătălie părăsit sau pe mormintele dintr-un biet cimitir de țară. La sfârșit, dirijorul plângea cu lacrimi adevărate și, în colțul meu, făceam și eu la fel, poate ca și alți câțiva din sală care presimțiseră despre ce era vorba, dar mie cu deosebire acea muzică îmi vorbea despre tot ce citisem exact în acele zile, despre violența, inumanitatea și absurdul acelor încleștări. Altădată m-aș fi apărat în vreun fel, acum nu mai puteam, nu mai era nici un loc unde să mă ascund, apucasem *să știu*. Și mă întrebam cum aveam să dorm în noaptea care se anunța la fel de grea cum erau toate, de multă vreme încoace, pentru că o carte despre suferință se scrie și ea cu tăcută, răbdătoare, înceată suferință.

Dar măruntul destin al acestei cărți s-a intersectat cu drumul unui sfânt. A doua zi după concertul de la Ateneu, s-au transmis la televizor funeraliile papei Ioan Paul al II-lea, un om care știa tot ce se putea ști despre adâncimea răului în lume. Un om care n-a stat ascuns în palatul său, ci a călătorit, fără arme, în zeci de țări străine, care a scăpat miraculos de la moarte și și-a îmbrățișat asasinul, care n-a știut ce înseamnă oboseala, când i se cerea să binecuvânteze un bolnav sau să aducă un mesaj de încredere și pace. Acest om, acest sfânt, a găsit un răspuns: „*Trebuie*, a spus el, *să creăm o civilizație a iubirii*.“ Puțini dintre cei care au putut vedea, la televizor, întreaga ceremonie o vor uita vreodată. Imaginea panoramică a pieței de la San Pietro, ea însăși un miracol al minții omenești, în imensitatea căreia un sicriu mărunt, singur, umil părea a lumina, și lumina într-adevăr, zecile, sutele de mii de participanți în rândurile cărora se aflau puternicii pământului, regi, regine, șefi de stat, supuși acum

la rândul lor și ascultându-și glasul poate uitat al conștiinței – acea imagine a depus pe sufletul meu chinuit un balsam, o mireasmă vindecătoare pe care n-o pot asemui cu nici o alta. Chipurile tinere, aplauzele lor, mulțimea de necrezut sosită acolo, spontan, din toate țările lumii au adus în sfârșit o undă clară de speranță în gândurile tulburate ale tuturora, căci cine, astăzi, nu este tulburat? Cine n-are nevoie de iubire?

*

De la încheierea capitolului precedent au trecut câteva săptămâni bune.

A fost un fel de încremenire a gândului, un fel de imposibilitate de a merge mai departe. Nevoia de a înțelege e vitală pentru om. Chiar dacă înțelegerea lui e iluzorie sau imperfectă, chiar dacă el însuși nu e mulțumit cu explicația pe care și-o dă, e nevoit să opună un fel de ordine haosului – fie și doar să bată un țăruș. Unul singur, de la care el – sau alții – ar putea merge mai departe.

Am să revin mai târziu la acest moment de cumpănă. Mai întâi însă, trebuie să spun că de acum încolo ritmul povestirii mele are să fie mai rapid, axându-se pe momentele cu adevărat importante. Până acum, fără să vreau, am fost nevoită să înaintez pas cu pas. În nevoia mea obsesivă de a înțelege, a trebuit să reconstitui felul în care, tot pas cu pas, s-a structurat țara ce a luat locul vechii Românii. Și ea, și propria noastră ființă s-au supus tiparelor în care le-a încadrat ideologica societate nouă și le poartă încă urmele. Anii de început – cei din deceniile cinci și șase – sunt cei în care s-au definitivat tiparele și s-au clădit structurile noi, remarcabil de stabile, binevoitoare în discurs și în unele domenii (artificial izolate din întregul neviabil), limitative și opresive în esență. Nespus de fecunde, oricum, în bine și în rău, pentru experiența noastră individuală și colectivă, de vreme ce, vrând-nevrând, a trebuit să trăim în cadrul lor atâtea zeci de ani. Într-adevăr, cu toții la un loc, oamenii acestor tărâmuri, dictatori și supuși, experimentatori și cobai, am adus la

lumină – prin propria noastră viață – tarele ascunse ale unui proiect care în forma lui abstractă a fascinat, și probabil mai fascinează foarte mulți oameni. Faptul că acele construcții abstracte au fost transpuse în realitatea concretă, verificându-li-se astfel limitele și uneori găunoșenia, rămâne un câștig pentru generațiile viitoare, care vor face (mai exact: vor putea face) economia unei astfel de experimentări. Ba poate vor recupera, din naufragiul general, și unele elemente pozitive.

*

Iarna 1952–1953 a fost deosebit de grea, prevestind-o pe cea următoare care avea să rămână prezentă în memoria colectivă a bucureștenilor sub numele de „iarna viscolului". Între 11 și 13 ianuarie a trebuit să facem de trei ori pe jos, în grup, cei patru kilometri care despărțeau capătul tramvaiului de intrarea în fabrică, pentru că autobuzele nu mai puteau circula. A fost și luna în care, după multe discuții cu tovarășul Sasu, am înțeles că speranțele mele privind un eventual transfer erau absurde: nu numai că n-aveam șanse să fiu primită mai nicăieri, dar nici de la fabrică nu mi se dădea drumul. Faimosul Decret cu privire la transferuri, a cărui prelucrare ne amuzase atât, interzicea cu totul asemenea schimbări ale locului de muncă, afară doar de cele cu pronunțată conotație politică, cum ar fi fost aducerea în București a unor activiști din provincie. Așa încât toată agitația mea mi s-a părut ridicolă și m-am resemnat.

Compensam oboseala cenușie a dimineților cu prietenii care împărtășeau dragostea mea de lectură și muzică. La Mia și Paul, pe lângă excelentele discuri de muzică clasică, descoperisem brusc o bibliotecă în care o sumă de bune versiuni franceze ne puneau la îndemână clasicii din alte culturi: am descoperit atunci pe Emily Brontë, pe Marc Aureliu, pe Erasm. Altă dată, cum cred că am mai spus, Nicușor Horodniceanu m-a dus la Casa Prieteniei româno-sovietice și am ascultat o versiune rusească, magnifică, a lui *Boris Godunov*. Într-o duminică am fost cu

George la Muzeul Zambaccian, într-alta, cu Paul la Colecția Dona. Asta îmi aduce aminte că n-am spus nici un cuvânt despre deschiderea, într-o aripă a fostului Palat Regal, a Muzeului de Artă (nu știu cum îi spunea atunci).

Prima vizită pe care am făcut-o a fost un șoc de neuitat. Știam bine că așa se întâmplase și cu Luvrul, și cu majoritatea muzeelor occidentale: de voie sau de nevoie posesorii, fie că sunt capete încoronate, fie că nu, își pun până la urmă colecțiile la îndemâna publicului. Aici se aflau reunite nu numai colecțiile regale, dar și tezaure reprezentate de foste muzee private, cum ar fi fost muzeul Toma Stelian sau Muzeul Simu, și fără îndoială multe altele. În plus, la ultimul nivel, se afla fascinanta colecție de jaduri, tot regală, care a mai fost expusă, câțiva ani mai târziu, la Sinaia, într-un așa numit Muzeu al Ceramicii, dispărut de atunci. Existau și piese de o rară valoare a căror urmă s-a pierdut, cum ar fi extraordinarul portret de Velásquez, al regelui Filip al IV-lea al Spaniei. Mergeam din când în când la muzeu ca la un fel de slujbă religioasă și mi se părea că mă întorceam cu mai multă forță. Reunirea acestor lucrări era opera dinastiei și a societății trecute, ca și însăși clădirea ale cărei scări de marmură comunicau un fel de pace. Era bine că noua societate, cel puțin, își dădea mâna cu cea veche, în acest fel neașteptat. Desigur, ar fi fost drept ca foștilor posesori să li se îngăduie să păstreze măcar o parte din aceste bunuri sau cel puțin să li se recunoască meritul de a le fi adunat și păstrat, dar, bineînțeles, nici vorbă de așa ceva. Doar avusese loc o revoluție, cea despre care atât de nostim ne spusese cândva comentatorul nostru de evenimente politice, într-un acces de sinceritate: „Căci acum, tovarăși, s-o spunem sincer: noi n-am suferit, nu ne-am jertfit… nouă, tovarășii sovietici ne-au adus revoluția pe tavă!“

Se întorseseră din provincie, întâmplător, și unele din vechile mele prietene. Țuș fusese mutată de la Câmpina la București în cadrul Sovrompetrolului unde lucra și i se repartizase o cameră. După câțiva ani de mutare forțată la Târgu Jiu, Mări (d'Artagnan)

fusese readusă, împreună cu soțul ei, la Banca Națională, în București, dar fără spațiu locativ și nu găsiseră decât o fostă cameră de serviciu minusculă, în care s-au chinuit mulți ani de zile, desigur nu spre folosul armoniei dintre ei. Iar într-o seară întunecoasă de iarnă, m-am întâlnit în tramvai cu Monica, pe care n-o mai văzusem de la acea dimineață în care, pe culoarele Facultății de Drept, îi cerusem o referință.

Arăta ciudat de mică (chiar și este, de fapt, măruntă de stat), așa cum stătea ghemuită într-un scaun, la fereastră. Eu mă nimerisem în picioare în dreptul ei, agățată de un mâner de cauciuc. „Ce faci?“, m-a întrebat ea, și am răspuns probabil ceva foarte vag, dar ea m-a întrebat cu un fel de anxietate, tăindu-mi vorba: „Ascultă, spune-mi și mie, ce fac domnul doctor și doamna Deculescu? Sunt bine, nu-i așa?“ „Da, sunt bine“, i-am răspuns eu și m-am îndreptat spre ieșire pentru că într-adevăr, ajunsesem la începutul bulevardului Dimitrov, unde trebuia să cobor.

Pe drum, în întuneric, mi-am spus puțin mirată că Monica părea să dorească intens, într-adevăr, ca ei să fie „bine“. Era firesc, am gândit atunci, doar îi cunoștea de aproape, fusese la noi de atâtea ori și mama era totdeauna afectuoasă cu prietenele mele. Nu-i dădusem Monicăi detalii, cum n-aș fi dat nimănui, dar acea anxietate din glasul ei mi-a rămas în memorie și i-am dibuit sensul abia în timp.

Monica fusese exclusă din partid, în cursul verificărilor din acei ani, pe motiv de origine socială (în 1949, părinții ei fuseseră alungați, ca toți moșierii, de pe cele două sute și ceva de hectare de pământ naționalizate, iar tatăl ei, foarte bolnav, murise curând). Angajamentul Monicăi în slujba comunismului fusese (și rămânea) atât de adânc și de sincer, încât a trăit acea excludere ca pe o nedreptate cumplită, cu atât mai mult cu cât a fost urmată de scoaterea din postul de asistentă la facultate. A mai avut, scurt timp, câteva responsabilități, apoi a renunțat și s-a consacrat creșterii celor doi copii, amândoi extrem de înzestrați. În seara aceea din 1953, moralul ei era probabil foarte

jos și chiar dacă o îmboldise o veche afecțiune pentru părinții mei, prefera, poate, să nu afle prea exact cât de bine le mergea. Monica și-a păstrat vivacitatea și dragostea de cultură; ne mai întâlnim din când în când pe la concerte, cu un fel de bucurie tristă.

Tata se afla atunci din nou în lagăr, dar nu știu exact în care. Prima știre o primisem de undeva din București („Căsuța Poștală nr. 57, raionul Lenin"), iar din aprilie știam că se afla iarăși în Moldova. Pe o carte poștală din luna mai, la rubrica „expeditor" se află o adresă destul de precisă: „Localitatea Bicaz, regiunea Bacău, raionul Piatra Neamț, Formațiunea MAI nr. 871/90, expeditor: Deținutul C. Deculescu." A doua arestare a lui avusese loc în octombrie, deși ordinul fusese emis în 16 august 1952, ceea ce n-am aflat decât în 1994, în răspunsul dat cererii mele de către Direcția Instanțelor Militare. Motivarea succinctă a celor două „încadrări într-o colonie de muncă" este „activitate PNȚ" (încetată, cum am mai spus, de mai mult de cincisprezece ani). Peste iarnă el pare să fi rămas în București, dar corespondența noastră a fost, de data asta, mai neregulată; unele scrisori ne-au fost returnate, el rămânea câte trei luni fără veşti, noi la fel. Pentru noi, povara pachetelor se făcea tot mai grea; li se adăuga cererea de a-i trimite 75 lei pe lună, ceea ce făceam mai simplu și cât se poate de punctual.

Mama stătea mult cu mine, pentru că la Oltenița i se repartizase după arestarea tatei nu o odaie, ci doar un pat în locuința unei familii cu care nu se putea înțelege mai deloc. Discretă și foarte castă, îi era extrem de penibil să asiste la viața intimă a gazdelor și, în consecință, folosea orice ocazie sau pretext ca să sosească la noi. Până la întoarcerea lui Pascal, care avea să aibă loc într-adevăr la sorocul cuvenit – 1 mai – dormise cu mine; apoi tante Aline, cu care se împrietenise la cataramă, a luat-o în patul ei. Tante Aline avea chiar să dibuiască peste vară o activitate salarială pentru ele amândouă. Între hârtiile de atunci se află o adeverință eliberată de o întreprindere numită „Industria Chimică-farmaceutică nr. 2", pe care o copiez aici:

„Se adevereşte de noi prin prezenta că tov. Deculescu Violeta, domiciliată în Bucureşti, Bd. Dimitrov nr. 13, este salariata noastră din anul 1953, având un salariu de lei 220 brutto lunar. Eliberăm prezenta pentru a-i servi la spaţiu locativ. La luptă activă pentru pace.“ O adeverinţă similară trebuie să-i fi fost eliberată şi lui tante Aline, şi acesteia să-i fi fost – poate – folositoare.

Motivul pentru care întreprinderea respectivă luase de bună declaraţia mamei privind presupusul ei domiciliu, fără să aprofundeze cercetările, este că găsea destul de greu persoane dispuse să se angajeze în structurile ei. Tante Aline şi mama lucrau într-o secţie unde se produceau fire de catgut, materia primă fiind intestinele viermilor de mătase. Aceştia erau mai întâi aruncaţi în apă fierbinte, apoi lucrătoarele trebuiau să le extirpe maţele cu ajutorul unor ace de păr îndoite. Lungile dimineţi consacrate acestei activităţi le anihilaseră, desigur, repulsia iniţială, dar amintirile din acea perioadă nu cred să fi fost cele mai fericite din viaţa lor. Oricum, din câte ţin minte, experienţa a durat doar câteva luni.

Cât despre mine, continuam să stenografiez şedinţe şi să completez ordine de plată, iar în plus, ca activitate socială, mă înscrisesem la fabrică la un curs de limba rusă. Acesta chiar mă interesa şi-mi făcea plăcere. Astăzi am uitat aproape tot ce am învăţat, afară poate de alfabet şi de două versuri dintr-un catren închinat lui Stalin: „*Jest ciolovec na stenami Kremlia/ Znait i liubit ievo vsa strana*“ („Este un tovarăş între zidurile Kremlinului/ Îl ştie şi-l iubeşte întreaga ţară“) care se vede că mă impresionaseră. Cel mai clar am ţinut minte felul în care ne-am dat „lucrarea de absolvenţă“, care mi-a deschis ochii asupra multor aspecte ale învăţământului de tip sovietic.

Examenul consta în dictarea unui text în proză de mai puţin de o pagină. El s-a petrecut în trei ore succesive de curs. În prima, ni s-a dictat efectiv textul, pe o pagină pe care o liniasem atent, scriindu-ne numele cu grijă, la indicaţiile profesoarei. Foile au fost preluate de dânsa, care a plecat cu ele acasă. În ora următoare, ne-au fost restituite fiecăruia foile, cu corectarea, în roşu,

a greşelilor pe care eventual le făcuserăm. Ni s-a cerut să le luăm acasă şi să copiem, pe o pagină curată, atent liniată, iscălită după model şi fără nici o greşeală, textul corectat, iar acea pagină s-o aducem cu noi pentru ziua definitivă a examenului. În cursul acelei ultime ore, am liniat din nou o foaie şi am executat dictarea acelui text, pentru cazul că ar fi venit vreo inspecţie, dar la sfârşit am predat-o pe cea cu care venisem de acasă, cea fără cusur.

În nici un caz nu trebuie acuzată biata profesoară, o basarabeancă speriată, care încerca să supravieţuiască după regulile pe care le învăţase. În acel tip de învăţământ, greşelile elevilor erau imputate profesorului, care nu-şi păstra postul decât dacă elevii săi se dovedeau infailibili, iar nota maximă – pe atunci cinci – era cea mai răspândită din toate.

După moartea lui Stalin, eveniment care pe mulţi i-a îndemnat să-şi facă tot felul de speranţe, am început să observ atent comportarea mai-marilor noştri, pândind orice semn de schimbare sau destindere. Dar în afară de un sentiment difuz de derută, perceptibil la fabrică în primele două, trei săptămâni şi exprimat doar printr-un ton mai puţin autoritar de adresare, n-am înregistrat, multă vreme, nici o noutate. Totul rămânea împietrit în formele stabilite, şi aspra aşezare a lucrurilor, cu care fuseserăm siliţi să ne deprindem, părea statornicită pentru vecie.

*

Am petrecut sâmbăta şi duminica de Paşti (4-5 aprilie) la Tecuci, în locuinţa Martei şi a lui Mircea, împreună cu Pascal. Până la expirarea stagiului său militar mai erau doar trei săptămâni, dar eu refuzam să mă bucur dinainte şi, de frică să nu fiu păcălită din nou, mă cantonam într-o expectativă sceptică. N-am avut dreptate: mi-am micşorat astfel senzaţia de extremă, sărbătorească bucurie pe care aş fi putut s-o trăiesc când s-a întors, de data asta cu adevărat. La Tecuci am avut o vreme mai degrabă ploioasă, dar locuinţa ne-a părut miraculoasă în simplitatea şi liniştea ei. Locuiau în casa unui preot, care avea o

grădină și o livadă mare, chiar alături de biserică. Zilele le erau ritmate de bătaia clopotelor, lunile, de înfrunzirea și roadele pomilor vecini. Mircea își făcea stagiul la spitalul de copii, Marta deprindea treburile gospodăriei, își trimitea la București lucrările de control pentru examenele de matematică și amândoi scriau, în anul acela, piese de teatru: Marta o dramă în care pusese în scenă propriile noastre experiențe, Mircea o comedie, *Inocențiu și Crisanta*, pe care avea să ne-o aducă prin toamnă. Am făcut atunci și niște fotografii, lucru rar, căci filme nu se găseau ușor. Pe una din ele, unde ne aflăm toți patru, am o înfățișare de pisică flămândă, și într-un fel cam așa ceva și eram.

Pascal s-a întors chiar în ziua de 1 mai, după-masa. Dimineața fuseserăm toți la manifestație, dar seara se aflau la noi Dorel, Mira, Lelu (cu care făcuserăm cândva excursia din octombrie în Bucegi), precum și Mia și Paul. Totul nu era vis, ci cât se poate de real.

În fiecare după-amiază am făcut cu Pascal câte o vizită sau am primit pe câte cineva. Într-o joi am fost chiar la Ateneu: se cânta Simfonia a IX-a, cu orchestra Radio și Iosif Conta. Era reintrarea într-un ritm firesc, dar destul de incert. În 4 mai, Pascal notează în jurnalul său: „*Iată, în fine, și vremea să scriu fără sentimentul dureros că în 2-3 zile pornesc înapoi spre cătănie. Liberat și gol în fața vieții. Am numărat adineaori banii cu care pornesc: 37,40 lei – aproape un kg de untură.* […] *Starea sufletească în momentul de a porni pe noul drum (dacă totuși merită să remarc starea sufletească în această împrejurare) e o dârzenie pe care nu mi-am simțit-o de multe ori în viață. Și odată cu asta o doză de credință puternică în Dumnezeu și în ajutorul Lui.*“

În 24 iunie, pe la patru după-amiaza, sub bolțile tăcute și întunecoase ale bisericii Popa Chițu și cu porțile încuiate, același preot de suflet a sărbătorit și pentru noi slujba cununiei. Nași erau Mihail Jora și tante Lily. Asistența se compunea din patru persoane: mama, tante Aline, Dorel și George, pe care-l cooptaserăm în ultimul moment ca să țină lumânarea rituală, o ocupație

care, dat fiind umorul său, trebuie să fi fost fecundă în reflecții. Îi eram recunoscătoare lui Ghighi, care în primăvară îmi dăruise un cupon de țesătură de bumbac bleu pentru o rochie de vară, luată de la magazinele lor speciale, fără să bănuiască ce rol important avea să îndeplinească. Ne-am întors fiecare la locuințele noastre, pe rând, ca să nu dăm de bănuit nimănui nimic.

Și, bineînțeles, n-a fost nici urmă de ospăț. Acea vară a însemnat, poate, punctul cel mai de jos în ceea ce privește hrana bucureștenilor. De la începutul anului, toate produsele alimentare fuseseră tezaurizate pentru a se asigura hrana delegațiilor de tineri din lumea întreagă care urmau să participe în august la Festivalul tineretului, organizat după modelul celor care avuseseră loc la Budapesta și Praga. „*Foamete curată* ", notează Pascal în caietul lui, spre sfârșitul anului, ceea ce înseamnă că perioada de lipsuri se prelungise, iar eu îmi amintesc cu o precizie surprinzătoare senzația de foame și cea de slăbiciune care-i era asociată. Luasem obiceiul s-o socotesc un fel de compensație binemeritată pentru anii de copilărie, în care n-o îndurasem. (Toată propaganda vremii sublinia suferințele prin care trecuseră, în regimurile trecute, cei nevoiași și infiltra un sentiment de culpabilitate celor care nu le cunoscuseră). În 2 aprilie, agenda mea înregistrează: „*Patru sarailii cu Licã, înduioșat*". Lică Herșcovici mă petrecuse până acasă și, pe drum, intrasem la o cofetărie de cartier care n-avea decât sarailii. Bucureștenii de vârsta mea pomenesc și acum acea perioadă sub numele de „Postul Festivalului".

În august, când a început desfășurarea propriu-zisă a acestuia, magazinele alimentare, practic goale, și-au dat toată osteneala să-și organizeze totuși vitrine cu ce puseseră deoparte. Aceasta a fost pentru bucureșteni o suferință în plus, pentru că mărfurile din vitrină nu se vindeau. Tante Aline și o prietenă a ei au colindat atunci prăvăliile, îmbrăcate cât mai modern cu putință și sporovăind între ele în limba franceză, cu speranța că vor fi luate drept străine și nu li se va refuza să cumpere câte ceva.

Dacă-mi amintesc bine, mici succese au avut. Personal, am încă sub ochi o vitrină care mi s-a părut emblematică: nu oferea decât, în mijlocul tejghelei de expunere, o uriașă piramidă de zahăr tos, neambalat, care nu era de vânzare și la care am privit lung, cu jind (primeam pe cartelă 1 kg pe lună). Aș fi luat cu plăcere măcar o jumătate de kilogram, dar, bineînțeles, n-a fost cu putință.

Tineretul implicat atunci în acele festivități (invitați străini și, din partea românească, studenți sau membri ai UTC), se afla prins în prea multe reuniuni și manifestații ca să-și piardă vremea cu astfel de investigații. Ei mâncau la cantine speciale și s-au amuzat, desigur, cu cel mai mare entuziasm. Pentru bucureșteni, a fost o bruscă infuzie de exotism, care a stârnit o imensă curiozitate. S-a glumit mult pe socoteala câtorva bebeluși de culoare, născuți mai târziu în chipul cel mai neobișnuit pe aceste meleaguri, dar mai importantă și mai îmbucurătoare mi s-a părut deschiderea către alte lumi și alte civilizații, într-o vreme în care informația de tot felul ne era tot mai drămuită. În schimb, m-a impresionat neplăcut lipsa de cuviință cu care, la defilarea coloanelor pe străzi, erau arătați cu degetul și comentați tinerii în costume orientale sau africane. Ea nu era însă decât o dovadă în plus despre profunda necunoaștere a lumii, care a dăinuit până la apariția televizorului și pe care astăzi abia mai putem s-o reconstituim cu imaginația.

Prinși în acest tip de preocupări, am înregistrat fără mare interes revolta muncitorilor din Berlin, la 18 iulie, și zdrobirea nemiloasă a mișcării sub șenilele tancurilor sovietice. Pentru noi nu era decât o dovadă suplimentară, dacă mai era nevoie, a nepăsării cu care acționa uriașa putere care ne oprima și pe unii, și pe alții. Iar pe cei ce se răsculau îi socoteam mai degrabă naivi și necugetați.

Pascal, pe care-l vedeam doar serile, la întoarcerea de la fabrică, nu lăsa nici un minut nefolosit. În afară de acea lucrare de desen tehnic, pe care i-o procurase George și pe care o îndeplinea, sub

directivele acestuia, cu mare atenție, umbla cu perseverență după o slujbă, fie și temporară, ca desenator tehnic. Lista care se află în jurnalul său, la 22 septembrie, citează 14 institute și unități în care încercarea a fost inutilă: la Desenele animate, IPCA, Inst. de Energetică, IPDT, respins din motive de nume; la IPSR, Ipromin, Ipromet, IPCS, Iprohim, IS Decorativa, Atelierele PTT, n-au avut nevoie de personal, ceea ce era poate doar o altă formulă pentru același lucru. Ceva mai târziu, avea să-și completeze lista cu IPIA, Iprogaz și „un post admirabil de bibliotecar la conservator". Astăzi însă, am putea spune că eșecurile cu pricina au fost, de fapt, tot atâtea întâmplări fericite.

„Dârzenia" pe care mărturisea că o simte în el nu se desmințea: esențialul energiei sale se consuma în fața pianului. În vara aceea a definitivat și transcris quartetul început în vremea cătăniei. Aproape imediat după aceea, Pascal a compus prima parte a primului său *Concert de pian*, o bucată entuziastă, animată, cu un ritm interior irezistibil. Lucra cu o extraordinară plăcere.

Toate acestea le extrag din jurnalul său de atunci, unde nu figurează ceva care mie mi s-a părut atunci miraculos. Peste vară, se întâlnise pe stradă cu Nicolae Secăreanu, un prieten al tatălui său, fost avocat el însuși, dar care își pusese în valoare, în noul regim, frumosul glas de bas și pasiunea de totdeauna pentru muzică. „Scrie-mi un lied, să ți-l cânt într-un recital", i-a spus, „acum am voie să dau așa ceva…"

În amintirile sale, redactate în anii 1954–1955 și păstrate cu grijă de un prieten devotat, domnul Sergiu Oncescu, până în 2003 când s-au publicat, din nefericire postum, Secăreanu reconstituie împrejurările, acum uitate, ale anului 1953: Un „ucaz" ministerial, ne spune el, interzisese până atunci oricărui artist să dea concerte în nume propriu, așa cum făcuse el însuși ani de-a rândul cu mare succes: „*Eram socotit «vedetă», un fel de gogoriță care vrea să se manifeste singur, disprețuind «colectivul», «massa». Degeaba am stăruit că nu emfaza și lipsa de «nivel ideologic» mă făceau să dau concerte singur, ci o*

atitudine față de artă, un program laborios pregătit și un punct de vedere personal mă obligau la aceasta. Insistențele mele s-au lovit de opoziția fermă și fără comentarii a «stăpânirii» – și a trebuit să cedez și să nu mai dau astfel de recitale timp de cinci ani.“[37]

Iar Pascal a început să se gândească să scrie un lied. Eu nu știam nimic de așa ceva. Într-o seară, imediat după ce am sosit acasă, m-a luat lângă pian: „Ascultă …“ Era *Veselie,* primul din cele patru lieduri pe versuri de Șt.O. Iosif, care și astăzi este una din bucățile lui cel mai des cântate.

Trebuie să spun că am trăit cu adevărat senzația miracolului, n-am întrebuințat cuvântul la întâmplare. Faptul că o bucată încheiată, ce nu existase până în ajun, poate răsări deodată ca dintr-o pălărie de magician, în toată fina și rezistenta ei structură, fără să-i lipsească nimic și fără să fie nevoie să i se modifice nici o notă (ceea ce implica, într-un fel, că avea să-și păstreze farmecul în timp, lucru verificat astăzi, iată, după o jumătate de secol), este una din inepuizabilele taine ale artei, asupra căreia putem medita fără sfârșit.

Până în octombrie, Pascal avea să adauge acestei bucăți alte trei lieduri, cu care formează un ciclu unitar. Vreau să spun aici că cea de a doua piesă, *Mi-e dor*, care comunică o nostalgie parcă fără nume, i-a fost inspirată de absența tatălui său: personalitate puternică și calmă, amintirea acestuia răspundea în chip misterios imaginii Caraimanului „pe veci acoperit de nori“.

[37] Nicolae Secăreanu, *Din viața mea de artist*, Editura Muzicală, București, 2003, p. 256.

V

În vara anului 1953, sarcina de a distribui, prin sindicat, biletele la casele de odihnă i-a revenit lui Mitică Arbore. Așa se face că, într-o bună dimineață, mi-a propus să-mi dea un bilet pentru douăsprezece zile la Lacul Roșu. N-aveam habar despre această stațiune, dar am aflat curând că localitatea era aproape de Bicaz, unde tata se afla deținut. Biletul includea și transportul pe tren, la un preț foarte redus: era o ocazie care nu putea fi scăpată. Pascal a fost de acord, gândindu-se doar la întărirea fizică pe care puteau să mi-o aducă acele zile într-o stațiune de munte.

Concediile anuale erau foarte scurte pe atunci, unsprezece zile lucrătoare în primii zece ani de la intrarea în „câmpul muncii"; incluzând duminicile, ele compuneau un spațiu de două săptămâni. Numărul zilelor legale de concediu creștea cu anii de vechime. Cel mai lung era de douăzeci și patru de zile, care, combinate cu duminicile, alcătuiau o lună întreagă; o asemenea favoare era rezervată doar celor mai în vârstă.

Am părăsit Bucureștiul cu un tren de seară, iar pe la șase dimineața m-am transbordat, conform biletului meu, într-un autobuz RATA care făcea cursa între Gheorghieni și Lacul Roșu. Priveliștea, pentru ochii mei deprinși cu șesul și doar cu lanțul deschis, însorit al Bucegilor, a fost cu totul surprinzătoare. La fiecare cotitură, serpentinele strânse ale șoselei deschideau privirii pereți de munte stâncoși, văi întunecoase și adânci, câte o bruscă perspectivă cu sugestii dramatice. Drumul a fost lung, părea că nu se mai termină și chiar asta și doream. Brusc, căpătasem

acces la o altă lume; uitam tot ce lăsasem în urmă, rămânea doar bucuria descoperirii ei.

La centrul de repartizare al stațiunii, mi s-a dat un loc într-o cameră de șase femei. Când am văzut odaia, m-a fermecat terasa acoperită, unde se afla o masă mare de lemn. Da, acolo am și rămas, de dragul acelei mese unde bănuiam că voi putea lucra. Venisem cu hotărârea să scriu o nuvelă al cărei subiect îmi umbla de mult în minte, și aveam să mă țin de cuvânt.

Cu tovarășele mele de cameră m-am înțeles perfect. Le-am explicat că trebuia să studiez pentru niște examene. Una din ele, o fetiță de vreo douăzeci de ani, muncitoare într-o fabrică din provincie, și-a găsit curând un prieten cu care am văzut-o ținându-se sfios de mână până la sfârșitul perioadei. Celelalte au făcut împreună plimbări, împrejurimile erau de toată frumusețea. După masa de dimineață mă întorceam în cameră și lucram în liniște până la prânz, iar seara mai prindeam câte un ceas-două.

Vilele și casele pe care unii le aveau la mare sau la munte fuseseră confiscate cu vreo doi ani înainte, cu tot ceea ce conțineau. În vremea aceea, când a ocupa o odaie cu doi metri pătrați mai mare decât alta era un mare noroc, confiscările impresionaseră mai mult pe cei direct vizați; majoritatea populației socotea că a fi avut o „reședință secundară", cum spun astăzi francezii, fusese chiar un lux exagerat. Mentalitatea egalitară se accentuează în perioadele de lipsă, cum a putut-o verifica oricine în lungile decenii în care am stat la cozi: oamenii sunt liniștiți când știu că e marfă destulă, iar certurile încep când sunt semne că e pe sfârșite. În asentimentul tacit al populației, noul stat n-a avut de făcut decât să dea câte un nume vilelor, să numeroteze odăile din ele, adăugându-le câteva paturi, să transforme în cantină cea mai mare clădire din fiecare stațiune și să elibereze bilete de odihnă. Timp de patruzeci de ani, în toată țara, la munte și la mare, sute de mii de oameni și-au petrecut, prin rotație, scurtele lor concedii în acele camere cu baie comună, în schimbul unor

sume modice și fără îndoială că dispariția, astăzi, a acestei posibilități stă la baza multor nostalgii comuniste. Nu sunt în stare să apreciez situația și să dau soluții. Mentalitatea liberală presupune că progresul economic va permite fiecăruia, așa cum se întâmplă de pe acum în societățile evoluate, să-și plătească o cameră de hotel fără să fie nimeni păgubit. Nu pot decât să doresc să se întâmple așa, cât mai curând. Aici și acum însă (scriu în iunie 2005), suntem încă departe de asemenea stare de lucruri și ne aflam încă mai departe de ea în acea vreme. În privința asta „nostalgicii" sunt lesne de înțeles.

Sala de mese de la cantină nu era destul de încăpătoare, așa încât dacă nu erai printre primii, să zicem, șaizeci de meseni, trebuia să aștepți seria a doua și uneori chiar a treia. Pentru nu știu ce motiv, lumea se așeza la coadă cu un ceas înainte și aștepta răbdător să intre la prima serie. Eu mă minunam că ei sunt atât de dispuși să-și petreacă la coadă un ceas, două pe zi, chiar și în vacanță, dar se pare că acea așteptare nu-i supăra, își țineau locurile cu grijă și stăteau de vorbă cu cine se nimerea. Vecina mea de cameră sosea cu amicul ei; așteptau tăcuți, ținându-se de mână și privindu-se în ochi. După vreo două zile îmi stabilisem singură programul: mă smulgeam cu greu de la lucru și mâncam aproape printre ultimii, dar fără să fi stat la coadă nici măcar câteva minute.

Nuvela pe care am scris-o atunci se intitula, nu întâmplător, *Un alt punct de vedere.* Era, ca multe scrieri de început, foarte naivă, dar trebuie s-o povestesc aici. Nuvela avea patru capitole mari. Primul se petrecea în piața Palatului, în dimineața zilei de 8 noiembrie 1945; în învălmășeala de acolo se întâlneau cele două personaje principale, un tânăr student – cel care spunea „eu" – și cea care avea să-i devină soție înainte de capitolul al doilea. Acest al doilea capitol avea o tonalitate gravă, de vreme ce între timp pierduseră un copil, iar personajul feminin – care se numea Clara – rămăsese fragilă și ușor depresivă. Capitolul următor, mai mult un lung dialog, ceva mai sprințar, se petrecea

pe un șantier; apărea o altă tânără, mai tonică, mai combativă și cu mai mult umor, de care el se simțea atras; în sfârșit, capitolul concluziv prezenta, destul de abrupt, soluția pe care o adoptase el ca răspuns la problematica generală a vremii, și care era să-și continue totuși ucenicia în artă, dar în chip tainic și solitar. Anume, într-un fel de verandă mai dosnică, ascunsă sub vegetație, el lucra o statuie într-un material neprecizat, alb și greu, probabil ghips, deși el și-o închipuia în marmoră: tot sensul nuvelei stătea în acea statuie, terminată odată cu sfârșitul nuvelei și pe care o vedeam aievea, în toată simbolistica ei. O placă dreptunghiulară, orizontală, constituia un soclu neted și foarte gros. În mărime naturală, un bărbat tânăr, captiv se vede, era culcat și imobilizat pe acel soclu prin niște legături groase de fier, țintuite cu nituri, ce-i înconjurau gleznele încrucișate și brațele întinse deasupra capului, în dreptul încheieturii mâinilor unite și ele, simetric cu gleznele, dar nu neapărat a rugă. Cu adevărat patetic era efortul extrem al torsului care se arcuia disperat, cât îi îngăduiau puternicele legături de fier nituite și totuși prea puțin, într-o crispare sfâșietoare și zadarnică. Vedeam acea statuie ca și când aș fi contemplat-o aievea, imaginea ei era atât de precisă, tragismul ei atât de concentrat, încât toate argumentele rezonabile care mi s-ar fi dat, privind neverosimilitatea subiectului sau linearitatea poveștii, își pierdeau importanța.

Acum, când îl reconstitui, îmi pare că naivul meu text n-avea nimic de-a face cu forma nuvelă: cel mult ar fi putut constitui un lung poem dramatic. Oricum, nu mai are nici un fel de importanță. Unicul exemplar al acelei scrieri a fost ars de mâna mea câțiva ani mai târziu, între două percheziții. În acea situație critică, Marta și Mircea și-au ars și ei niște texte la care țineau mult, ea o dramă, el delicioasa comedie *Inocențiu și Crisanta*, precum și o piesă mai veche, *Synthanatos*, a cărei temă era premonitorie de vreme ce era vorba de o luare de ostateci, într-un avion care până la urmă se prăbușea: nimeni nu vorbea pe atunci de o asemenea eventualitate. Textul „nuvelei“ mele a rămas

important în amintirea mea pentru că la întoarcere, când li l-am citit Martei și lui Pascal, ea a început să plângă, iar eu am socotit că lacrimile ei au fost primul meu „succes“ literar.

*

În cele două săptămâni cât am stat la Lacul Roșu, vremea a fost constant frumoasă. Când oboseam de scris și de citit (luasem cu mine un volum din Shakespeare, dar și *Frații Karamazov* în singura formă în care puteam avea acces la ea, una din acele vechi versiuni franceze amputate de multe scene socotite „excesive“), făceam plimbări, alăturându-mă câte unuia din grupurile care se formau spontan. Peisajul, dominat de brazi, era totodată romantic și grav. Stilul vilelor, altminteri solide și confortabile, avea o notă întunecată, dată de lemnul vopsit de cele mai multe ori în negru, cu unele bârne vopsite în roșu și alb. Lacul însuși, cu populația lui de spectre lemnoase, rămase înfipte în el după prăbușirea peretelui de munte care-i dăduse naștere cu mai mult de un veac în urmă, era o temă de reflecție ușor înspăimântătoare, dar intens poetică. L-am fotografiat de pe o înălțime la care am ajuns în grup, în ceva mai mult de un ceas. Cheile Bicazului exercitau alt fel de fascinație, rocile acelea contorsionate, netezite de ape în cursul veacurilor, păreau lucrarea unor uriași ale căror fapte și gânduri aveau să rămână pentru noi în veci de neînțeles. Dar, mai ales, nu încetam să mă informez în stânga și în dreapta dacă nu se ivea o ocazie de a merge la Bicaz, ca să încerc să obțin un „vorbitor“ cu tata.

Și iată că s-a ivit o ocazie care îmi pare și acum miraculoasă. Se alcătuise un grup cu cei care doreau să facă ascensiunea Ceahlăului și m-am înscris imediat. Plecarea era stabilită într-o vineri dimineața; plănuiam să ajungem în vârf seara, să dormim la cabana Dochia, să coborâm a doua zi și să încercăm, dacă aveam noroc, să facem cu plutele distanța până la Piatra Neamț, de unde era prevăzut să ne întoarcem în stațiune. Partea cu adevărat ispititoare este că, la încheierea excursiei puteam, dacă

voiam, să mă desprind de grup și să rămân o zi în Bicaz, unde pretindeam că am de văzut niște rude, ceea ce într-un fel era adevărat. M-aș fi aflat astfel la intrarea șantierului exact duminică dimineața, la orele în care era îngăduit să te prezinți și să te înscrii pe listă.

Am pornit la drum pe la șase dimineața, într-o dispoziție sărbătorească: posibilitatea de a face ascensiunea celebrului Ceahlău îmi părea, și chiar a fost, un dar suplimentar al sorții. Grupul număra aproape douăzeci de persoane, între care se aflau câteva perechi, dar și indivizi solitari de felul meu. Eram atât de concentrată asupra propriului meu plan încât am stat destul de puțin de vorbă cu ceilalți. Din nu știu ce pricină, șefii grupului au ales să urcăm pe valea Bistrei, un drum care pornea din Bicazul ardelenesc, de care ne aflam aproape. Prima parte a drumului, pe o șosea prăfuită, a fost lungă și plicticos de plată; urcușul propriu-zis a început doar către unsprezece dimineața, dar de atunci încolo a fost o adevărată bucurie. Ceahlăul este un masiv calcaros ca și Bucegii, dar formațiunile de piatră de pe acel versant erau destul de diferite de cele pe care le cunoșteam. În ultimul ceas înainte de vârf, am pășit multă vreme pe niște lespezi întinse și grele, care închipuiau și ele un fel de scară pentru uriașii de la Chei. Faptul că nu era vorba de un lanț, ci de un singur munte, crea între el și fiecare dintre noi un fel de legătură personală; înțelegeam acum adorația pe care i-o închinau moldovenii. La cinci după-amiaza luam masa la cabana numită (cum altfel?) Dochia, și imediat după aceea am mai urcat vreo jumătate de ceas, cu neînchipuită nerăbdare, până la vârful Toaca, unde se deschidea cu adevărat perspectiva și de unde voiam să prindem apusul.

N-a fost vorba acolo, ca în Bucegi, de văi înguste, cu căsuțe de păpuși risipite pe poiene sau pe firul apelor, ci de o imensă deschidere orizontală, pe care cursul puternic al Bistriței o străbătea ca o panglică largă și luminoasă de argint, ducând spre o aglomerație orășenească: Piatra Neamț. Deasupra acestui

peisaj calm, care trezea vagi reminiscențe de tablouri flamande, cerul era fără margini, inexplicabil, zeiesc. Toate culorile serii s-au perindat pe el ca într-o reprezentație cinematografică până ce au început să se aprindă, una câte una, stelele în cer și luminile oamenilor pe pământ, tot mai numeroase și unele, și altele. Faptul că știam acel peisaj condamnat de istorie, de vreme ce Hidrocentrala V.I. Lenin și lacul său de acumulare urmau să înece satele în care încă dormeau oameni, îi dădea un patetism ciudat. Câteva decenii mai târziu, într-o minunată călătorie la mânăstiri, am avut surpriza să călcăm cu piciorul prin iarba de pe fundul fostului lac, dispărut la rândul lui fără urmă.

Cerul din acea seară, aproape limpede, rămânea suveran. Sub ochii noștri, dar foarte încet, culorile lui se întunecau treptat, rozul se concentra în carmin, albastrul în indigo, movul în violet, albul devenea cenușă: neschimbată rămânea doar uriașa lui mărime. Sentimentul de libertate pe care ni-l comunica era iluzoriu, o știam bine, și totuși îl savuram cu nesaț. Apoi coboram ochii spre masa de lumini care clipoceau dincolo de firul apei, în dreapta, și care închipuiau orașul. Tot câteva decenii mai târziu, aveam să-i cutreier dulcile străzi, cu vegetația și sugestiile lor istorice; în seara aceea însă, acolo sus, în spațiul nemăsurat ce ni se dezvăluia ca răsplata unei lungi zile de efort, aglomerația de mici lumini simboliza doar furnicarul omenesc, cu păcatele sale răscumpărate de amăgitoarea lor sclipire. De la ele, privirea noastră se muta din nou, obsesiv, spre spațiul aproape infinit, atrasă de irezistibila magie a ceea ce nu putem cunoaște.

Ne-am întors în acel loc a doua zi, la ceasul răsăritului. Tremuram de frig și totul s-a petrecut mult prea repede, lumina zilei, atât de familiară, a inundat peisajul prea curând, față de lenta feerie a apusului la care ne fusese dat în ajun să fim martori. Ne-am întors să luăm un ceai la cabană, ne-am numărat unii pe alții și am pornit, hotărând să coborâm pe la Izvorul alb.

Merseserăm destul de mult prin pădure, în monom, când cei din fruntea grupului ne-au anunțat că pierduserăm poteca. Soluția

era una singură: să urmăm un anume fir de apă ce cobora, evident, spre Bistrița. Zis și făcut: am coborât cum am putut pe lângă șuvoiul tot mai vioi, într-o albie pietroasă, călcând ba pe pietre, ba prin apă, ba pe alături, dar pierzând rapid din înălțime, ceea ce era un semn bun. Era amuzant să faci în fine parte dintr-un proiect mai fantezist; totul în jurul nostru era sălbatec și proaspăt, puteam imagina cum vin să se adape la râul „nostru" râșii, căprioarele și urșii care acum, auzindu-ne, se fereau pesemne din drumul oamenilor. Pădurea era veche și deasă, copacii înalți și puternici; a fost un drum fermecător și încheierea lui așijderea, căci, la un moment dat, pădurea parcă s-a luminat dintr-odată, mai jos de noi s-a ivit, printre brazi, un spațiu larg și sclipitor, iar sunetul apei a devenit puternic și mult mai puțin săltăreț: ne-am pomenit într-adevăr pe malul Bistriței și nu mai aveam de așteptat decât să vedem plutele trecând, iar una din ele să accepte să ne ducă până la Piatra Neamț, către care toate se îndreptau.

Ceasul de așteptare pe mal a fost un fel de odihnă bine-venită. Unul dintre plutași a tras la mal, i s-a oferit suma rezultată din cotizațiile noastre, ne-am urcat pe plute și a început, de la patru după-amiaza până la opt, într-o minunată zi de vară, acel drum de vis pe care l-au evocat atâția călători și care pare astăzi definitiv interzis de mersul istoriei.

Punctul unde ne îmbarcasem (dacă se poate spune așa) era mai jos de „toance", partea învolburată din cursul Bistriței, și ca atare ne-a fost dată numai lina lunecare pe apă, fără opintiri, obstacole sau accelerări. O plută era alcătuită din trunchiurile cojite ale câtorva arbori înalți, legate între ele, iar plutele se înlănțuiau câte două, trei, una după alta. Uriașa putere a râului le purta ușor și fără zgomot, ca pe niște jucării. Un singur om, în picioare, o orienta pe cea din față cu o vâslă înaltă și zdravănă: îi trebuiau îndemânare și forță. Trunchiurile tăiate miroseau a lemn proaspăt de brad și puțin a pește. Stăteam așezați pe ele, îmi lăsasem picioarele să atârne în apă cu bocanci cu tot; lunecam încet, Bistrița fâșâia ca o mătase, aburul ei răcoros

ne învăluia ca un balsam. Timp de patru ceasuri, spectacolul malurilor magnific înfrunzite, de o incredibilă bogăție vegetală, s-a desfășurat de la sine sub ochii noștri, așa cum dăinuia el de veacuri. Am zărit, cred, și câteva căsuțe albe, sfios tupilate pe sub copaci, a căror amintire tremură în pragul uitării. Glasurile noastre se topeau în depărtare și foarte curând au încetat cu totul, într-atât păreau de nepotrivite cu întâmplarea fermecată pe care o trăiam. Nemișcați, prinși într-un fel de vrajă, îi mulțumeam în gând destinului pentru acele ceasuri în care timpul și spațiul păreau a-și fi schimbat legile, anume spre a ocroti o lume blândă și armonioasă, pe care nu ne mai sta în putere s-o apărăm.

*

Nu mai știu bine cum m-am despărțit de grup, care m-a lăsat pe la opt seara pe malul șantierului, după care ei și-au continuat drumul spre Piatra Neamț. Plănuisem să-mi petrec noaptea în gară pe vreo bancă și așa am și făcut până pe la unsprezece, când sala unde se aflau niște scaune s-a închis pentru nu știu ce motiv și am rămas singură într-o încăpere pustie, puternic luminată și proaspăt zugrăvită, fără nici o urmă de scaune sau bănci pe care m-aș fi putut întinde. Atâta doar că pereții aveau un fel de soclu cu o lățime de vreo zece centimetri, ușor înclinat, și de acela am putut să mă reazem. În rucsacul cu care umblasem pe munte aveam două cutii de un kilogram de mâncare cu vinete, singurele produse alimentare pe care le găsisem de cumpărat în Lacul Roșu înainte de a porni la drum. Darul cu adevărat prețios pe care-l adusesem din București pentru tata și pe care-l rezervasem pentru el timp de câteva luni era o cutiuță rotundă cu polivitamine elvețiene. În definitiv, aveam voie să-i trimitem tatei pachete cu câte 5 kg de alimente substanțiale, slănină, brânză, afumături, odată pe lună și nu fusesem niciodată *la vorbitor*, de ce m-ar fi refuzat?

Am așteptat răsăritul soarelui, cred, cu mai multă nerăbdare ca niciodată. Pe la cinci dimineața umblam pe străzile pustii

ale orășelului în care lumea încă dormea, pentru că era duminică. Am ajuns din nou pe malul râului și a fost o binecuvântare: în singurătate am putut să mă spăl și apa aceea rece m-a deșteptenit și mi-a dat puteri, ca *apa vie* din basme. Orășelul a început să se anime, dar nu s-a deschis nici un magazin, nici o dugheană în care să fi putut cumpăra ceva în plus față de ce aveam, afară de un Aprozar de unde am luat două kilograme de struguri, zicându-mi că erau bune și alea. Esențială era bucuria revederii și totul mi se părea sărbătoresc. Cât despre locul unde trebuia să mă îndrept ca să ajung *la vorbitor*, îl cunoștea toată lumea și nu s-a mirat nimeni că puneam întrebări.

Pe la opt mă aflam în fața intrării oficiale a șantierului, o baracă în fața căreia stăteau pâlcuri de femei necăjite, cu sacoșe și legături de tot felul; erau îmbrăcate în culori mai degrabă închise și-mi părea că ne reunisem pentru o pomană sau un parastas. Nu stăteau de vorbă între ele, afară de cele care veniseră câte două, și nici măcar nu se uitau unele la altele cu prea mult interes. Chiar așa, ce-ar fi putut să-și spună fără pericol? Un personaj în uniformă ne-a comunicat că în ziua aceea vorbitorul va fi ceva mai târziu, pentru că deținuții erau „la dușuri", acestea aflându-se în altă baracă, mai îndepărtată. Bine că aveau duș, îmi ziceam, deși dată fiind distanța până la acea baracă, probabil că nu-l foloseau prea des. Nu știu cum a trecut vremea până pe la zece și jumătate, când dintr-odată acel gradat a țipat la noi cu o autoritate speriată: „În șanț! Băgați-vă în șanț că vin! Nu e voie să vă vadă!" Era într-adevăr un șanț acolo, ca în satele de pe vremuri, și a trebuit să ne culcăm în praful lui ca să nu fim văzute.

Se apropia într-adevăr o coloană de bărbați; am văzut cu durere că erau îmbrăcați în zeghe. Călcau stârnind praful cu picioarele lor proaspăt spălate, în rând câte șase, tineri și bătrâni, și după ce au trecut câteva rânduri l-am identificat pe tata și i-am făcut un semn mare cu mâna, de acolo, din șanț. Nu știu prin ce minune m-a recunoscut și a schițat un gest speriat, să stau cuminte. Cred

că din momentul acela amândoi am simțit că timpul stătea pe loc, atât eram de nerăbdători să ne vedem.

Eram strigați și intram câte trei pe poarta șantierului. Acolo în curte se afla o masă lungă și îngustă de scânduri bătute în țăruși: aliniați pe o latură și distanțați între ei se aflau trei deținuți. În spatele fiecăruia stătea câte un soldat cu pușca la umăr; pe partea cealaltă ne-am aliniat noi.

Tata, cum am mai spus, era mai degrabă un temperament flegmatic, dar îl simțeam emoționat; cât despre mine, nu mă puteam opri din vorbit. I-am povestit una peste alta despre mama, despre întoarcerea lui Pascal, despre fabrică, despre Lacul Roșu și excursia pe Ceahlău. Nu știu bine ce și cât a înțeles. Îl vedeam privind cu oarecare interes spre rucsacul meu. N-am mai avut răbdare și am răsturnat pe masă conținutul lui, cele două cutii de vinete și strugurii, dar printre boabele lor a strălucit, pentru o clipă, capacul roșu al cutiuței de vitamine și soldatul din spate s-a repezit la ea ca la o pradă de război.

— Sunt vitamine, tovarășe, a început să explice tata cu un fel de rugătoare deznădejde, vitamine, eu sunt medic, doctor, la vârsta mea am mare nevoie de …

Soldatul ținea în mână cutiuța și se uita la ea ca la un exploziv. Poate știa, poate nu știa ce sunt vitaminele, dar era clar că pe cutiuță scria ceva care nu era pe românește. A închis palma peste ea și a băgat-o în buzunar.

— Asta se confiscă, merge la tovarășul comandant, a decis el și, întorcându-ne spatele, a pornit într-o direcție necunoscută. Tata a continuat să argumenteze, urmându-l de aproape, ca un copil și au dispărut amândoi.

Am rămas în fața mesei până ce a venit alt soldat cu un carton în care a pus bietele mele alimente, strugurii și cele două cutii de conserve.

— Vorbitorul s-a terminat, ne-a anunțat el, faceți loc să vină următorii.

Am deschis gura să protestez și am închis-o la loc. Tot ce puteam face era să-l enervez și poate s-ar fi răzbunat pe cel pe care-l avea în pază. Întrevederea se încheiase și asta era tot.

Memoria mea nu-mi restituie nimic până la lunga așteptare care mi-a umplut toată după-amiaza, în capul șoselei care ducea la Lacul Roșu și Gheorghieni, prin Cheile Bicazului. Toată lumea îmi explicase că pe acolo trec mereu mașini și camioane și că nu se putea să nu mă ia cineva. Oricum, era singura rută posibilă. În punctul acela era un fel de local în care am găsit o farfurie de ciorbă caldă, dar și informarea plină de scepticism a responsabilului:

— Știu eu cum o să faceți? Azi e duminică, nu prea trece nimeni…

M-am instalat în picioare pe marginea șoselei, în dreptul acelui local. Să fi fost spre prânz. A practica autostopul pe o șosea pustie e o experiență destul de apăsătoare. Când oboseam, mă așezam pe jos. Nu îndrăzneam să mă întorc înăuntru, de teamă să nu scap vreo ocazie. Îmi proiectam mereu în minte filmul ultimelor zile, cu momentele lui exaltante și cu emoțiile legate de revederea tatei, slab, palid, în zeghea aceea infamantă, dar totuși viu și aparent sănătos. Când retrăiam episodul cu polivitaminele mă năpădea un val de furie. Apoi încercam să proiectez viitorul și nu reușeam. Cât timp aveau să-l mai țină? Astăzi știu, dar nu știam atunci că pedeapsa lui era de patru ani. El împlinise șaizeci și patru, ceea ce pe vremea aceea părea mult. Apoi ajungeam din nou la problema esențială, iminentă: cum ajung înapoi în patul meu? Se făcuseră pe rând ceasurile trei, patru, cinci, șase după-amiaza și nu trecuse nici un vehicul, dar absolut nici unul, nici măcar o căruță. Bătea un soare blând, într-o liniște mare. Poate că cei de la localul amintit mă vor lăsa să dorm în vreo magazie sau chiar în sala unde mâncasem? Șapte seara, opt, umbrele nopții tot mai grele, durerea de picioare și de spate, amintirea dimineții, amărăciunea…

Era trecut de nouă, frig și întuneric beznă când s-a auzit un motor și au lucit niște faruri. Camionul a oprit: în cabina din

față, lângă șofer, stătea un inginer care lucra undeva în zonă și mergea la Lacul Roșu. Responsabilul a explicat situația și m-am urcat lângă ei. Nu mi-au cerut alte lămuriri și nici eu nu le-am dat, dar inginerul, care stătea la mijloc, a simțit se vede că eram înghețată și și-a petrecut brațul pe după umerii mei. Acel gest de înțelegere, căldura efectivă și sentimentul de protecție pe care-l exprima au fost un fel de balsam care mi-a topit rezistența încrâncenată și am început să plâng. În tăcere, fără sughițuri, nemișcată în întuneric, simțeam doar că lacrimile fierbinți îmi curg pe obraz și mă rugam ca nimeni să nu observe și să nu-mi pună întrebări.

Drumul n-a fost mai lung de o jumătate de ceas. În noapte, sub lumina violentă a farurilor, uriașii de piatră care populau Cheile Bicazului se agitau neliniștiți și se aplecau peste noi. Sala de mese a stațiunii, unde cina se încheiase de mult, mi-a părut cea mai luxoasă întruchipare a civilizației. Șoferul n-a vrut să-mi ia nici un ban. M-am dus în cameră, regăsindu-mi colegele cu câteva explicații entuziaste despre excursia pe Ceahlău, m-am spălat și am coborât în sufragerie, unde responsabilul mi-a onorat bonul de masă fără obiecții. Tânărul inginer cina la o masă cu el.

Am savurat masa aceea pe îndelete, cu o adevărată recunoștință. Îmi îndeplinisem planul, nu fusese ușor, totul se încheiase cu bine, oboseala părea fără sfârșit. Camera noastră se afla la etajul întâi. Când am ajuns pe palier, inginerul se afla în pragul unei odăi, chiar în fața celei în care locuiam. Surâdea ușor și cu cheia în mână, mi-a făcut un semn de complicitate discret, dar destul de clar: uite, eu stau aici, nu vrei să vii și tu?

Doamne! O undă de căldură mi-a învăluit trupul într-o clipă. Cum stătea în plină lumină, l-am privit mai atent: blond, drăguț, poate treizeci de ani, o piele curată și netedă… Propunerea era făcută delicat și aproape sfios, parcă s-ar fi temut să nu mă supere. Da, aș fi putut să-l mângâi și să mă las mângâiată, toate rănile zilei s-ar fi ostoit, în sărbătoarea trupurilor am fi uitat amândoi de răutatea vremii…

Am întors capul şi am intrat în camera mea cu şase paturi, fără nici un cuvânt. Există ceva care se cheamă destin interior, şi căruia îi suntem sclavi.

*

După întoarcerea la Bucureşti, ne-am reluat traiul obişnuit. Pascal lucra cu zor la prima parte a concertului său de pian. Eu îmi reluasem programul de fiecare zi.

Într-o luni seara, m-am întors de la fabrică pe la cinci. Pascal m-a primit cu aerul unui copil care a stricat ceva, sau mai degrabă a văzut pe cineva făcând-o. Nu mă lămuream despre ce era vorba, dar am insistat.

— A venit azi-dimineaţă de la miliţie, mi-a spus el în sfârşit, şi au chemat-o pe mama ta să dea o declaraţie. Încă nu s-a întors.

Parcă totul a împietrit dintr-odată, nu numai eu.

— Cât era? La ce oră a fost asta?

— Cred că pe la zece… Ce vrei să faci?

— Mă duc la miliţie, bineînţeles. Mă duc să văd ce e. Să nu mă împiedici. N-ai grijă, sunt calmă.

Am plecat aşa cum sosisem, cu geanta pe umăr. N-ar fi putut să mă oprească nimeni şi Pascal n-a insistat.

Miliţia era la patru case de noi. Era o clădire din veacul al XIX-lea, cu o grădină care fusese cândva frumoasă.

Tot ce am spus acolo a fost rostit distinct, liniştit, fără nici un ton de revendicare sau reproş, dar foarte ferm. M-am adresat unui miliţian care se plimba prin faţa ghişeelor unde erau câteva persoane. Poate o fi fost un gradat, nu mă pricep.

— Mama mea a fost chemată la dumneavoastră azi-dimineaţă şi nu s-a întors nici până acum.

— Nu ştiu despre ce e vorba, mi-a răspuns el, privindu-mă atent.

— Nu se poate să nu ştiţi. Eu nu plec de aici până nu-mi spuneţi unde este ea, am spus eu şi m-am aşezat pe o bancă, aşteptând în tăcere.

Din timp în timp, milițianul mai trecea prin încăpere, privindu-mă pieziș. Eu nu mă mișcam. Eram hotărâtă să stau acolo și până a doua zi.

Lumea venea, se ducea la ghișeu, pleca, se rărea. Pe măsură ce se apropia ora închiderii, încăperea se făcea tot mai mare și mai întunecată. Pe la opt, rămăsesem singură de mult.

Într-un târziu, acela s-a apropiat de mine și mi-a pus mâna pe umăr, cu un fel de milă. Voia și el să plece acasă.

— O duce „la urmă", mi-a explicat el abrupt. Trebuie să stea unde-și are domiciliul.

— Atâta tot? am întrebat, amintindu-mi totuși că și tata fusese trimis „la urmă".

— Atâta tot, mi-a răspuns ușor enervat. Du-te acasă.

Milițienii nu vorbeau niciodată cu „dumneavoastră". Trebuia să fie clar că ei puteau tutui pe oricine. Dar erau mai puțin duri decât securiștii.

Am hotărât să-l cred și m-am întors acasă. Ce altceva aș fi putut să fac?

Cele două zile în care am rămas fără vești au fost fără îndoială cele mai grele din toți acei ani. Tocmai de aceea, n-aș fi putut să povestesc nimic dacă n-aș fi găsit printre hârtii două scrisori cu totul și cu totul uitate: una este a mea către mama, la Oltenița, datată cu zece zile înainte de arestare, unde o avertizez că un anume tov. Crăciun, de la Miliție, se tot interesează de nu știu ce chitanță pe care ea ar fi trebuit s-o prezinte. Cealaltă e scrisă de mâna ei, două zile după ce o eliberase. E în franceză, dar am s-o traduc cât mai fidel. Va aduce oricum o schimbare de ton, într-atât temperamentul celei care relatează e diferit de al meu:

Oltenița, 2 oct. 1953.

Dragii mei copii, iată scrisoarea promisă, pe care aș fi făcut mai bine s-o scriu imediat și mi-ar fi mai ușor s-o povestesc.

După ce m-am prezentat alaltăieri în fața lui Crăciun și mi-am făcut declarația privind faimoasa chitanță – ba chiar i-am

propus, amabil, să mă duc personal la percepție ca să iau numărul de înregistrare (ce trebuie să fi râs, imbecilul!), am așteptat puțin, adică mai mult de un ceas în hol, de unde aș fi putut pleca de douăzeci de ori fără probleme, dar și fără buletin. Apoi Crăciun s-a întors și, pe mine și pe un tânăr de 17 ani, invitat pentru același motiv (sau aproape), ne-a dat în paza unui coleg, pe atât de arogant pe cât de idiot și agresiv, care ne-a condus la Raion. Itinerar: sf. Stefan până la Călărași, apoi tramvaiul 23 până la Agricultori (acest detaliu pentru Bobiță, care folosește un traseu mult mai lung). Acolo, după ce am intrat în câteva birouri succesive, suind și coborând, mânați cu „hai, aici!" sau „hai, vino'ncoa!", am ajuns în subsol, unde s-au tras zăvoarele peste noi. Am rămas acolo până la căderea nopții într-o celulă de 3x3 m conținând patru paturi de fier, suprapuse două câte două, cu saltele de paie și pături gri, totul aproape nou și presărat abundent cu DDT. Fereastră cu zăbrele, prevăzută cu obloane fixe prin care lumina pătrundea de jos în sus; lumină electrică. Îmi opriseră la intrare geanta și conținutul ei, plus cele trei agrafe de păr, verigheta și șireturile de la pantofi! Mi s-a dat să semnez un proces-verbal de primire făcut pe numele Diaconescu, pe care i-am pus să-l rectifice înainte să semnez. Acolo mi-am văzut și delictul: „părăsire de domiciliu". Credeam că am să-mi petrec noaptea acolo, dar m-au rechemat, mi s-au dat înapoi efectele și am fost dusă la Tunari, la Regiune. Aceleași formalități ca la sosirea la Raion, coborâre la subsol, mult mai puțin curat și mai vechi; în loc de zăbrele, inel gros cu chei. Dar în celulă se afla o tânără…

Urmează lunga poveste a acelei tinere, cu o acuzație abracadabrantă de furt și măritată cu un cofetar – dar apoi a survenit ceva, scrisoarea s-a întrerupt și n-a mai fost continuată niciodată. Mama a fost dusă cu trenul la Oltenița, în arestul miliției locale. Poate n-aveau unde s-o țină sau n-au știut bine ce să facă? Au scos-o în curte la soare și acolo au văzut-o trecătorii, dintre care mulți o cunoșteau; cineva a alertat-o pe Veronica, nepoata ei și verișoara mea, care lucra peste drum, în parterul băncii,

pe atunci sucursala BNR. Nu cunosc toate detaliile, dar într-un târziu s-au hotărât totuși să-i schimbe mamei domiciliul, găsindu-i o locuință mai decentă. Câteva săptămâni, au continuat s-o amenințe că va fi „dată în judecată", apoi lucrurile s-au oprit aici. Iar Veronica și familia ei s-au purtat extraordinar.

Cât efort, cât balamuc, câtă suferință, pentru a sili pe oameni să stea la locul lor, fără cea mai măruntă inițiativă! Pot imagina și că de fapt aveau de gând s-o aresteze de-a binelea, dar s-au răzgândit văzând cum arăta inculpata la cei șaizeci și trei de ani ai ei, mică, slabă și cu părul aproape alb. Pot închipui fel și fel de scenarii, dominante rămânând când absurditatea, când prostia și ura…

Să rămânem la ideea de absurditate și, pentru că tot veni vorba de un cofetar, s-ar potrivi aici o istorioară povestită de tata cândva, după eliberare. Lucrurile s-au petrecut, cred, la Ghencea într-un stagiu de triere. Tata se afla singur într-o celulă, așteptând cu răbdare să-și afle soarta. După un timp s-a deschis ușa și a fost îmbrâncit înăuntru un bărbat care plângea, de dădea duhul din el. Tata l-a lăsat un timp să-și verse necazul, apoi a intrat în vorbă cu el, încercând să-l îmbărbăteze. Acela continua să plângă, dar după ce s-a mai potolit, a început să povestească:

— Să vedeți, domnule, ce necaz am pățit! Eu n-am făcut nimica rău, dimpotrivă, am vrut să fac numai bine… Eu de meserie sunt cofetar, aveam o prăvălioară și vindeam dulciuri, mai ales aveau căutare niște cutii cu rahat din cel mai bun, nu știți ce bun era, cutii dichisite, cu hârtie frumoasă… Am vrut să aduc și eu o laudă în cinstea regimului, după puterile mele, și am scris pe capac, sus în stânga, «Trăiască 23 august!». Mai jos, în litere mai mărișoare, de aur, scria RAHAT. Și m-au adus aici…"

*

Luna decembrie avea să fie cu totul diferită de tot ce am istorisit aici. În ziua de 2, Pascal și-a început serviciul de cercetător la Institutul de Folclor, iar zece zile mai târziu, pe data

de 12 decembrie, a fost primit ca membru stagiar în Uniunea Compozitorilor.

Trebuie să revin puțin la istoria acestei ultime instituții, ca să explic cât de cât schimbările care au îngăduit aceste două realizări.

Din 1949, Uniunea Compozitorilor fusese condusă de Matei Socor, pe atunci și președintele Societății de Radiodifuziune, post extrem de important. Era un fost ilegalist, profund convins de justețea idealului și practicilor comuniste și extrem de bine văzut în mediile înalte ale partidului. Viața Uniunii, în cei aproape patru ani de când o conducea, fusese o succesiune de ședințe a căror bază era ideologizarea muzicienilor, precum și prelucrarea și adoptarea unor Rezoluții de tip jdanovist (recurg din nou la lucrarea citată a lui O.L. Cosma). Muzicienii continuau să scrie în genurile tradiționale, dar se expuneau la tot soiul de critici, în funcție de atașamentul lor mai mare sau mai mic la unele curente detestate de noua doctrină, iar lucrările lor se vedeau acuzate că sunt impresioniste, cosmopolite, mistice și așa mai departe. Din procesele-verbale ale ședințelor se poate vedea că mulți se opuneau curajos acestor intruziuni ideologice în substanța vie a creației lor; Mihail Andricu, de pildă, nu doar vice-președintele Uniunii, dar și autor a unei opere însemnate ca valoare și volum, era un vorbitor activ și luările lui de cuvânt erau câteodată remarcabile; asemenea libertate de gândire avea să-i fie reproșată fățiș, câțiva ani mai târziu, în procesul public care i s-a făcut. Majoritatea muzicienilor, chiar dacă se mai lăsau intimidați, socoteau în sinea lor absurd excesul de teorie social-politică, aplicat la cea mai gingașă, mai puțin explicită dintre arte. Presiunile erau însă extrem de puternice, așa încât putem număra în acei ani peste o sută de poeme și cantate închinate lui Stalin și chiar lui Gheorghiu-Dej, pe texte care soseau de la scriitori. E drept că pe lista acelor muzicieni nu vom găsi nici numele lui Paul Constantinescu, nici al lui Silvestri, nici al lui Alfred Alessandrescu, nici al lui Valentin Gheorghiu, nici al

fraților Ion și Gheorghe Dumitrescu și, bineînțeles, nici al lui Mihail Jora.

În favoarea „independenților" s-a ivit o circumstanță pe care Ion Dumitrescu, cel mai astucios și mai combativ reprezentant al lor, a știut s-o folosească din plin, și anume s-au constatat nereguli importante în gestiune. În tot cursul anului, el îl ținuse la curent pe Petru Groza cu cele întâmplate, și astfel s-a ajuns la o situație destul de neobișnuită: la Consiliul de Miniștri a avut loc o reuniune la care au participat principalii conducători ai țării, Gh. Gheorghiu-Dej, Gheorghe Apostol, Chivu Stoica, Iosif Chișinevschi și Leonte Răutu. S-au expus problemele, s-au prezentat documente, iar discursul lui Ion Dumitrescu, „*aflat în mare vervă*", a clătinat definitiv poziția lui Matei Socor. „*Ceea ce mai trebuia clarificat, decis, era dacă trebuie să se facă tapaj pe marginea celor petrecute, dacă se va da curs în justiție acestui caz. Finalmente, s-a ajuns la concluzia că erau suficiente măsurile organizatorice. Consecințele imediate ale acestei ședințe s-au reflectat în schimbările survenite la nivelul Comitetului și al Biroului, care s-au produs la începutul lunii martie 1954, modificând radical configurația Uniunii Compozitorilor, climatul creației.*"[38]

Fără îndoială că toate acestea, survenind după moartea lui Stalin, au creat printre muzicieni o atmosferă mai puțin apăsătoare. Mihail Jora l-a recomandat pe Pascal lui Mihai Pop, director adjunct la Institutul de Folclor condus de Sabin Drăgoi, ceea ce a dus la angajarea lui ca cercetător. Cât despre admiterea lui la Uniunea Compozitorilor, ea s-a făcut pe baza lucrărilor depuse și a fost urmată de o altă bucurie, anume decernarea unei „Mențiuni pentru tineret categoria I" pentru *Quartetul* său *de coarde*, cel pe care-l începuse ca militar în termen.

Mențiunea a fost însoțită de o sumă în bani. În aceleași săptămâni s-a întâmplat să încaseze și ce i se cuvenea pentru lucrarea de desen tehnic la care trudise peste vară. După mulți ani, a

[38] Octavian Lazăr Cosma, *op.cit.*, p. 262.

fost primul Crăciun pe care, desigur între noi și cu gândul la cei absenți, l-am putut cât de cât sărbători cu o rază de speranță.

*

Cumpăna anilor 1953–1954 a purtat pentru noi însemnele doliului. Chiar și la propriu: Mira Greculescu își pierduse în noiembrie tatăl, pe care-l iubise foarte mult. Câteva luni la rând, silueta ei în veșminte negre ne-a amintit tuturor că nimic nu dăinuie cât am dori noi. Fiică a unui general de grăniceri și a unei mame bogate, Mira a purtat în toată viața ei profesională stigmatul „nu va depăși funcția de șef de birou" atașat de autorități celor ce se aflau în cazuri asemănătoare, cum fuseseră Dodel și frații săi, cum fusesem amenințată că voi fi și eu. În zadar și-a reluat, când a fost posibil, studiile de drept până la examenul de Stat inclusiv; în zadar a fost, timp de aproape patruzeci de ani, unul din funcționarii cei mai competenți și mai corecți ai Băncii Naționale: pensia ei modestă îi sancționează și astăzi, cum spuneam, vina de a se fi născut într-o zonă a societății „condamnată de istorie".

Pe de altă parte, a trebuit să ne despărțim și noi cu stupoare, în acele luni, de două persoane care simbolizaseră, în ochii noștri, frumusețea și echilibrul fizic.

Prima dispariție a fost a Anișoarei Basgan, la a cărei înmormântare am asistat în 20 decembrie 1953. Anișoara fusese o femeie superbă de treizeci și șase de ani, căsătorită cu un bărbat pe care-l adora și mamă a doi băieți, și ei frumoși, de nouă și doisprezece ani. Rudă cu Pascal pe linie maternă, fiică a acelei mătuși în vârstă care o găzduia pe mama lui Pascal, ea locuia pe strada Cernica, oarecum pe drumul meu de întoarcere de la fabrică, când veneam pe jos din piața Unirii. Dacă se întâmpla să plec destul de devreme, mă opream la Anișoara și stăteam amândouă de vorbă cu încântare în jurul câte unei dulcețuri (era mare meșteră în tot ceea ce putea face viața plăcută celorlalți). În timp ce vorbea, îi admiram părul bogat și sănătos, carnația obrajilor și a decolteului, dinții albi, râsul spontan și sincer. Dacă

mi s-ar fi cerut să propun o imagine a sănătății și vitalității armonioase, numele ei ar fi fost primul care mi-ar fi venit în minte. În acea iarnă a năvălit însă peste noi o epidemie de gripă asiatică, indusă de un virus necunoscut și numită, după numele doctorului care o descrisese, „febra Papatacci". Nu exista vaccin și nu se cunoștea nici un leac. Anișoara s-a stins în trei zile.

Intensitatea reacției mele m-a surprins și pe mine. A fost o revoltă adâncă, spirituală, împotriva Creatorului sau Stăpânului absolut care îngăduia asemenea nedreptate. Poate că în mintea mea încă neîncercată, socoteam că în timp de pace nu mor decât oamenii bătrâni! Faptul că o emblemă atât de perfectă a bucuriei, a frumuseții și a vieții însăși, cum fusese acea tânără femeie, putea să dispară ca un fulg, aleasă între mii și mii de exemplare infinit mai nereușite, mi-a părut atunci o culme a absurdului pe care nu reușeam s-o integrez într-un tot cât de cât inteligibil. Spre propria mea surpriză, am plâns în timpul slujbei de înmormântare cum nu credeam că se poate plânge, și nu atât pentru că ar fi fost lovită propria mea prietenie, care nici nu apucase prea mult să se adâncească, ci pentru că așa ceva era *nedrept*. Granița între durere și revoltă se ștersese; rămânea cearta mea personală, obraznică și copilărească, dar insuportabil de dureroasă, între mintea mea răzvrătită, pe de o parte, și ininteligibilul Destin, pe de alta.

Trei săptămâni mai târziu, asistam la înmormântarea unchiului Mitică. În Piteștiul străin și ostil în care i se fixase domiciliul forțat și unde nu reușea să se hrănească decât cu banii trimiși de fiii săi rămași în București, a fost victima unei infecții banale pe care n-a luat-o din pripă: s-a stins și el tot în câteva zile. Copacii falnici mor în picioare, se spune uneori. Acel bărbat înalt, puternic și înțelept, care n-avusese niciodată nevoie să fie agresiv pentru că era ascultat de oricine în chip firesc, a plecat din viață ca și când nu l-ar mai fi interesat felul în care i se ordona să trăiască. Aici, revolta mea nu se mai îndrepta către necunoscut, ci către oameni. Viața lui ar fi trebuit să se sfârșească în liniștea

acelui domeniu căruia îşi închinase toată energia, ar fi trebuit să îmbătrânească înconjurat de iubire şi de stimă, de fii şi de nepoţi. Sau ar fi trebuit să i se lase măcar o parte din acel pământ, din care să trăiască. Sau, în fine, să i se lase cel puţin casa din oraş, pe care o clădise şi în care i se născuseră copiii. Murise alungat, sărac şi singur. În jurul sicriului erau mai mult femei: lipsea tata, lipsea Dodel, lipseau deci fratele şi unul din fiii săi. Şi tot ce alcătuise cadrul copilăriei noastre provinciale şi calme dispărea definitiv odată cu el.

Acel ianuarie 1954 a adus pentru mine o schimbare radicală şi cu totul neaşteptată de viaţă: mi-am dat demisia de la fabrică. Ideea fusese a lui Pascal, eu nu îndrăznisem niciodată s-o imaginez. Asemenea cazuri erau foarte rare; demisia nu putea fi refuzată, dar se sancţiona cu pierderea vechimii în câmpul muncii – în cazul meu aproape patru ani. Când eşti tânăr, problemele legate de eventualitatea pensionării sunt atât de îndepărtate încât n-au atârnat prea mult în balanţă; ce era sigur, evident, era că arătam tot mai prost, că devenisem irascibilă şi că peste vară Pascal fusese chemat telefonic de către responsabila unei cofetării de pe strada 11 iunie, care-l ruga să vină să-şi recupereze nevasta întinsă pe două măsuţe cu placă rotundă de marmoră, pentru că leşinase în tramvai. Asemenea momente de slăbiciune se înlătură repede, dar ele trădează totuşi ceva. Adevărul e că întoarcerea sa acasă, atât de îndelung dorită, adăugase programului meu spartan o sumă de obligaţii suplimentare, cele gospodăreşti, pe care le eliminam aproape de tot când eram singură sau pe care le rezolva mama în locul meu, când putea veni pentru câteva zile. Peste iarnă, ca să-mi conving şefii că nu mai eram bună de nimic, am început să lipsesc intenţionat câte o zi, la întâmplare, iar pe domnul Glück l-am convins să-şi găsească el însuşi o cunoştinţă doritoare de lucru, ceea ce n-a fost prea greu. Astfel, demisia mi-a fost acceptată, viaţa mi s-a schimbat radical de pe o zi pe alta, şi am avut norocul să scap şi de cumplitul viscol care a potopit Bucureştiul în acel sfârşit de lună.

Zăpada n-a năpădit locul de pe o zi pe alta, ci cu încetul: pur și simplu, a început să cadă și nu s-a mai oprit decât arar. Frigul începuse din octombrie. Înghețau ferestrele, țevile, canalele. Temperatura care domnea în case era de necrezut; oamenii se izolau în odăile lor, ca într-o cetate asediată. Proviziile de lemne scădeau cu repeziciune; în casă stăteam încotoșmăniți ca de excursie. La început, a nins așezat, dar în 3 februarie s-a pornit un viscol, apoi în 22 februarie un altul, infinit mai violent, care împreună au îngrămădit pe străzi, zi și noapte, fără oprire, cantități de zăpadă nemaivăzute. Într-o dimineață, am deschis ușa care dădea pe scările din curte și, în loc să năvălească lumina, totul a rămas în întuneric: pe palier, zăpada se acumulase până sub acoperiș. În casă temperatura n-a mai trecut de șase, șapte grade, iar pe străzi și pe bulevarde s-a oprit orice fel de trafic; circulam cu toții pe jos, strânși între două ziduri albe, croite în troienele mai înalte de un stat de om. Chiar și așa, oamenii se duceau la serviciu, iar colegii mei de la fabrică, după cum îmi spuneau la telefon, mergeau pe jos câte 15 km dus și tot atâta întors, iar acolo nu făceau altceva decât să dea la zăpadă. Pe străzile mici, unde ea nu fusese curățată deloc, trecătorii urcau pe mormane atât de înalte, încât atingeau cu mâna crengile copacilor; am reperat pe strada Franzelari un pom sub ramurile căruia trebuia să ne aplecăm ca să trecem; când a venit vara, ne uitam în sus la ele și nu ne venea să credem.

Viscolul a făcut și victime, cele mai multe, fără îndoială, printre cei mai puțin avuți, dar nu numai; una din drame, care ne-a emoționat cu deosebire, s-a petrecut într-un magazin alimentar din chiar cartierul nostru: un domn bătrân se prăbușise fără veste și nu se mai ridicase niciodată. Domnul bătrân era Ionel Teodoreanu, înduioșătorul autor al *Medelenilor*, fostul idol al liceenelor pe care le încântase cu suavele sale romane. Într-un fel, în grația lor desuetă, erau și ele un simbol al vremurilor apuse, în care atâtea lucruri păreau simple, și uneori chiar erau.

Ieșirea din acea iarnă a fost înceată și grea. Chiar între Pascal și mine, după euforia regăsirii, au apărut o serie de tensiuni.

Nu suntem firi simple nici unul, nici altul; extrem de fina, de armonioasa înțelegere care s-a statornicit între noi în cursul anilor a fost câștigată pas cu pas, uneori cu înțelepciune și luptă. Lunga despărțire din acei ani îngăduise, de o parte și de alta, idealizări pe care realitatea n-avea cum să le confirme. Până la urmă dragostea – asociată la mine cu admirație, la el cu un sentiment de protecție amuzată – a avut ultimul cuvânt, și peste toate a triumfat recunoștința.

*

„*Omul n-are o singură și aceeași viață, ci mai multe, înșirate una după alta*", remarcă Chateaubriand, care adaugă: „*și de aici îi vine suferința*". Observația o poate verifica oricine în propria sa existență, poate fără acea conotație amară, prea generalizatoare. Pentru mine, începutul anului 1954 a deschis o cu totul altă perspectivă în timp. Nu mi-am dat seama de asta: credeam că e vorba doar de un intermezzo de câteva luni, în care să încerc să mă refac. Îi căinam pe colegii mei de la fabrică, dar și pentru ei, puțin câte puțin, condițiile de lucru s-au mai îmbunătățit. În cursul anilor, mica făbricuță a făcut loc unui combinat impozant, cu aparatură din RDG (care se pare că funcționa prost, dar oricum, funcționa); linia de tramvai s-a prelungit până în dreptul lui, iar salariile, cu încetul, au început să crească. Perioada care s-a deschis atunci, între moartea lui Stalin și cea a lui Gheorghiu-Dej, este pentru observatorul de astăzi dintre cele mai pline de miez. Cei ce o trăiau erau supuși unei alternanțe imprevizibile de șocuri contradictorii sau, cum se spune în popor, „una caldă, una rece". Ameliorările, mărunte, dar evidente, pe plan economic, alternau cu bruște înăspriri ale controlului politic. Treptat, în țara noastră cel puțin, cei care își puseseră speranțele într-o ameliorare a regimului după moartea lui Stalin au fost siliți să renunțe la ele. Nu se putea nici înțelege, nici prevedea nimic: deciziile se luau „la cel mai înalt nivel", într-o lume secretă și străbătută de patimi violente. Dintre acestea,

cea mai puternică era setea de putere, dar în viața partidelor comuniste din lumea întreagă, ea se împletește strâns cu frica de moarte sau cel puțin de ostracizare și umilire publică, ceea ce-i dă o savoare perversă. Informațiile care ne stau astăzi la îndemână ne permit să identificăm toate acestea fără prea mare efort; lor trebuie să le adăugăm uriașele deformări ale gândirii, cauzate de ideologia îmbrățișată de cei de „la vârf", adeseori oameni cu puțină cultură și care abdicaseră deliberat de la orice simț critic. Nu e lipsit de un soi de haz funebru să ne aducem aminte, de pildă, că la jumătatea anului precedent, Beria fusese dat în judecată nu ca torționar, ci ca… spion englez. (Unii spun că la data aceea el nici nu mai era în viață.) În materie de procese comuniste celebre, e greu să-l alegi pe cel mai abracadabrant. În România, în acea primăvară în care ne vindecam încet de încercările viscolului, s-a desfășurat timp de opt zile (6-14 aprilie 1954) cel al vechiului fruntaș comunist Lucrețiu Pătrășcanu, acuzat de a fi organizat, împreună cu toată conducerea partidului național-țărănesc și cu diferiți „agenți ai spionajului american", o „lovitură militaro-fascistă". Iar „vinovatul" (care în tot timpul anchetei s-a arătat de un curaj și o fermitate admirabile, deși pare a fi fost scutit de brutalități) a fost împușcat, împreună cu un alt condamnat, două zile după pronunțarea sentinței, noaptea, în curtea închisorii Jilava, ca și când s-ar fi săvârșit pe ascuns un act de rușine.

Între timp, în închisori se stingeau mereu, în neștiința generală, cărturarii și oamenii de vază din deceniile interbelice: de boli acute, de lipsa medicamentelor pentru bolile cronice, de foame, stâlciți în bătăi, scuipându-și plămânii sau spânzurându-se cu cearceafurile (în primii ani la Sighet, cel mai „confortabil" dintre locurile de detenție, o asemenea cedare nervoasă a unui deținut a înrăutățit soarta tuturor, cărora cearceafurile le-au fost de atunci încolo definitiv suprimate). Iar pe lângă ei, în celulele sordide și supraîncărcate ale atâtor alte închisori din țară, se îngroșau rândurile celor ce erau deținuți pentru toate

vinile din lume: „frontierişti“, „zvonişti“, sionişti, protestatari curajoşi, elemente „duşmănoase“, elemente „dubioase“ (despre care nu se ştia dacă vor deveni duşmănoase sau nu), cei care găzduiseră, ajutaseră sau pur şi simplu nu denunţaseră pe alţii, legionari, naţional-ţărănişti, liberali, social-democraţi, feţe bisericeşti, partizani, chiaburi, sabotori, foşti primari, foşti ofiţeri, foşti prizonieri în URSS, deţinători a câtorva monede de aur; cei care citiseră anumite cărţi, văzuseră anumite filme, practicaseră spiritismul, fuseseră invitaţi la aniversarea anumitor prieteni, scriseseră ce nu se cuvenea celor din străinătate, cei care aşternuseră pe hârtie, în propriul lor sertar, planuri de activitate pentru după o eventuală schimbare; în sfârşit, cele ce nu făcuseră nimic din toate acestea, dar erau neveste, mame, fiice, surori ale celor urmăriţi sau condamnaţi pentru vinile de mai sus.

Viaţa aparentă a societăţii se desfăşura deasupra unei uriaşe bolgii ascunse, bine cunoscută de unii şi bănuită de toţi.

*

Iarna şi frigul favorizau singurătatea şi lectura. Pascal fiind plecat dimineaţa la Institutul de Folclor, pianul rămânea tăcut. Caietul de însemnări pe care-l ţineam în acel an se ocupă aproape exclusiv cu comentarii de lecturi şi cu probleme literare, în special cele care privesc structura romanului. Comentariile sunt ale unui amator pasionat, dar eram tot mai amar conştientă că mi-ar fi trebuit un efort de studiu serios şi sistematic, sub o îndrumare autorizată: pe aceasta n-aveam cum s-o găsesc. În 1954, ipoteza că aş fi putut fi primită la facultate cu dosarul meu rămânea o pură fantezie. Puteam desigur să citesc, dar bibliotecile publice fuseseră „epurate“ de orice lucrare cât de cât modernă şi nici în cele private nu prea se găseau decât titluri de dinainte de cel de al Doilea Război. Mentalitatea generală se cantonase într-un fel de aşteptare: popularizarea gândirii marxist-leniniste crease în multe minţi o derută sau cel puţin un fel de îndoială sistematică, aplicată la tot ce fusese tradiţie

culturală firească. Dar nici ceea ce se preda acum nu era acceptabil, și nu toată lumea era dispusă la compromisuri. Mari scriitori tăceau; cei care aderaseră la noile dogme nu erau convingători și nici nu păreau prea sincer convinși, iar cei care se afirmaseră recent, iscați din neant odată cu ele, nu inspirau nici o stimă. Visam de mult să scriu romane și ceea ce trăiam îmi părea un subiect fascinant – o societate întreagă supusă cu de-a sila unei transformări totale –, dar cum și când aș fi putut să scriu așa ceva? Neștiința mea într-ale literaturii s-ar fi putut micșora, în cursul anilor, printr-un studiu continuu, ca de învățăcel într-o mânăstire, dar obstacolul esențial ținea de însăși natura proiectului, de imposibilitatea nu numai a documentării, ci chiar a simplei cunoașteri a vieții sociale reale, care ne era sistematic ascunsă. Dincolo de cele ce alcătuiau existența noastră de toate zilele, simplă, sobră și cazonă, supusă unui discurs fix căruia nu i se spunea încă „limba de lemn", domnea un secret total. Misterul creat de acoperirea realității sub acea crustă sistematică de minciună și retorică rămânea constant: ce era sub această crustă, explicația esențială fugea printre degete. Celor care puneau la cursuri „întrebări nesănătoase" li se răspundea că nu există adevăr absolut (dar în viața noastră relativă, afară de Dumnezeu nimic nu e absolut, de ce am pretinde asta adevărului, așa cum îl înțelegem noi?). Singur, André Gide ceruse cândva socoteală despre adevărul relativ, și nu-i răspunsese nimeni.

Rămânea posibilitatea de a descrie, ca în unele texte fantastice, chiar tragedia necunoașterii, imposibilitatea de a *înțelege* pentru că de fapt nu *știi* ce se întâmplă. Aceasta îmi părea însă un proiect minor și subiectiv, se potrivea poeziei, pe când mintea mea rămânea fascinată de marile evocări istorice și de situarea individului în ele. Pe atunci favoritul meu era Stendhal: rătăcirea năucă a lui Fabrice în marea bătălie de la Waterloo îmi părea simbolul desăvârșit al celor din generația mea, ținuți la periferia luptei și refuzând, la rândul lor, să se angajeze fără arme într-un conflict arbitrat exclusiv de dușman.

Oricum, asemenea proiect grandios era atât de departe de posibilitățile mele de atunci încât el acționa doar ca un fundal nostalgic. N-aveam altceva de făcut decât să citesc. Și citeam cu patimă. Lecturile esențiale din acea iarnă au fost *Estetica* lui Tudor Vianu, pe care mi-o procurase George și pe care am rezumat-o cu delicii, și, mai ales, cât puteam mai mult din *Istoria literaturii române* de George Călinescu, desigur, în ediția originală. Era ca și când timpul s-ar fi întors înapoi, în vecinătatea ideilor emise spontan, fără obligatoria referire la marxism. Iar în ianuarie apăruse *Bietul Ioanide.* A fost o lectură în același timp stupefiantă și extraordinar de tonică. Elementele ei absurde erau nenumărate și totuși tonul acelei scrieri, capricios și independent, inteligent și obraznic, disprețul franc pentru verosimilitate și echilibru contrastau înviorător cu ceea ce ni se oferea pe atunci drept „literatura" vremii. Era ceva viu, inform, dar viu, și puteai spera că pe urma lui se vor deschide și unele drumuri viabile. Mai ales că apăruseră și alte semne. În martie m-am întors acasă ținând în mână primul număr din *Gazeta literară* ca pe un cadou neașteptat. În ciuda abundenței de ideologie (față de care începusem să suferim de o surditate periculoasă), ea se prezenta ca o publicație ce promitea să se ocupe exclusiv de literatură, și asta era o noutate în sine. În sfârșit, o editură recent înființată (ELU) afișa un plan întreg de traduceri din clasicii literaturii universale: reeditări și proiecte noi. Cititorii pasionați puteau spera, și realitatea le-a confirmat speranțele: în anii următori, mulți scriitori și intelectuali de marcă și-au găsit justificarea socială datorită masivului program de traduceri.

Ca să revin la *Bietul Ioanide*, trebuie spus că nădejdile suscitate de apariția cărții au dispărut curând sub avalanșa de critici aduse autorului. Cine apucase să spere că cenzura s-a îmblânzit puțin fusese un mare naiv. George Călinescu era tolerat ca autor de „cronici optimiste" în favoarea regimului, la fel de desprinse de realitate ca proiectele arhitecturale ale lui Ioanide, dar atât. Iar cititorii au înțeles că, dacă speraseră la vreo literatură vie, era cazul să-și pună pofta în cui.

Cât despre mine, mulțimea și intensitatea lecturilor de atunci au dus la ceea ce trebuiau să ducă: la sfârșitul anului, dat fiind că acum aveam timp, m-am hotărât să-mi încerc puterile și să scriu, pentru mine, nu acel mare roman care rămânea țelul îndepărtat, ci unul mai puțin pretențios care să-mi servească drept exercițiu: în mintea mea îl consideram echivalentul unei lucrări de diplomă și îl vedeam mai curând ca pe un fel de acuarelă. Trebuia să fie o succesiune de tablouri din viața provincială și să utilizeze propriile mele impresii din adolescență. Nu alesesem liber epoca la care mă oprisem: voiam să evit cu strășnicie problematica socio-istorică pe care o rezervam romanului „mare": ca atare, eram obligată să mă fixez la o perioadă de dinainte de 23 august. Vara anului 1941, în care primisem la noi, până în toamnă, o familie de buni prieteni bucureșteni, îmi oferea o situație amuzantă care obiectiva mediul provincial, văzut cu un ochi din afară. E drept că în 1941 eu aveam doar paisprezece ani și că amintirile mele purtau oarecum marca acelei vârste foarte crude; dar aveam să mă descurc într-un fel. Oricum, era vorba doar de un exercițiu, „ca să-mi fac mâna". În consecință, la sfârșitul caietului de însemnări al anului 1954 figurează o listă de nume proprii în care sunt bifate cele ce aveau să aparțină, paisprezece ani mai târziu, principalelor mele personaje.

*

Am înaintat mult în timp ca să epuizez tema începută, dar trebuie să mă întorc la întâmplarea esențială a acelui an: în 27 aprilie, fără nici un fel de preaviz, ne-am pomenit cu tata. Din diferitele acte pe care le posed acum, reiese că în 1952 fusese condamnat la o detenție de 48 luni (patru ani), urmând să iasă abia în august 1956. Dar în 22 aprilie 1954 a fost eliberat de o „Comisie specială de verificare a internaților și deținuților contra-revoluționari", probabil din cauza vârstei: avea 64 de ani.

Tot de curând am aflat că denumirea „element dubios" care a fost justificarea condamnării sale arăta că acea persoană nu

făcuse nimic, după 23 august 1944, care să justifice calificarea mai gravă de „element dușmănos“, dar era *presupusă* că ar putea deveni așa ceva – în cazul lui, probabil, pentru că activase în partidul național-țărănesc în perioada interbelică.

Pe biletul de eliberare se află mențiunea „urmând a se stabili în comuna Oltenița“. Nu asta a fost însă decizia organelor locale, care i-au adus la cunoștință că nu putea practica medicina decât în mediul rural, și anume într-o rază de 25 km depărtare de oraș, cu obligația de a se prezenta din timp în timp la verificarea organelor locale. Ce să faci? Cine iese din lagăr nu pune întrebări. Pe 15 mai 1954, a apărut numirea lui ca medic consultant la Circ. sanitară din comuna Chirnogi, unde a lucrat până la 31 decembrie 1957, când s-a pensionat.

În harta denumită „Geografia detenției“, publicată în mai multe numere succesive de revista *Memoria* și pe care figurează principalele închisori din țară, comuna Chirnogi figurează ca „lagăr de exterminare“. Exista cu siguranță o închisoare în apropiere, de vreme ce Gospodăria de Stat locală lucra cu deținuți, dar pe atunci n-am știut nimic despre ea. Amintirea mea despre locuința părinților este întunecată și tristă. Li se atribuise o casă probabil părăsită de câțiva ani, căci bătătura n-avea nici măcar un fir de iarbă, ci doar pământ întărit și sterp.

Cu naivă mândrie, tata ne arăta că pe buletinul său de populație nu figura mențiunea D.O. (domiciliu obligatoriu). Ce folos, dacă nu i se îngăduia să locuiască în altă parte? Abia după ieșirea la pensie avea să i se aprobe mutarea, pentru ultimii zece ani de „viață la țară“, într-un sat infinit mai frumos, și apoi, în sfârșit, în 1967, la București, în propriul nostru „spațiu locativ“.

*

„*O, ce bine e să ai din nou părinți!*“ Această exclamație naivă figurează în caietul meu de însemnări al acelui an. Locuința alor mei la Chirnogi era întunecoasă și neprimitoare, dar din când în când ei totuși puteau veni să ne vadă, fie și doar de dimineață

până seara, şi asta era de fiecare dată o adevărată sărbătoare. O umbră i se adăuga, de câte ori ne spuneam că lui Pascal bucuria de a-şi revedea tatăl îi era încă interzisă.

Dar el avea să cunoască altele. În 7 aprilie 1954, în clădirea din Piaţa Amzei unde se afla atunci sediul Uniunii Compozitorilor, alături de cel al Institutului de Folclor, s-au prezentat două lucrări, semnate de doi tineri compozitori care aveau în faţă un lung viitor: Theodor Grigoriu, cu frumosul său cvartet *Pe Argeş în sus*, şi Pascal Bentoiu, cu cele *Patru lieduri pe versuri de Şt.O. Iosif*, în interpretarea lui Nicolae Secăreanu, pe care-l acompania la pian Doina Soare, sora lui Mircea. Sala era ticsită şi reacţia ei a fost extrem de călduroasă. Foarte curând, Secăreanu avea să introducă liedul *Veselie* într-un recital ce a avut loc la sala Dalles în l4 şi s-a repetat în 27 aprilie al aceluiaşi an, cu acompaniamentul lui Nicolae (Bebe) Rădulescu. A fost prima prezentare publică a unei lucrări de Pascal şi ca atare, pentru mine, poate şi pentru el, amintirea ei e încărcată cu o anumită doză de emoţie.

Acele două seri au şi fost, de altfel, un minieveniment bucureştean. Secăreanu era un artist foarte iubit de public, care-l putuse urmări în roluri de operă încă din 1931. Dar el era şi un pasionat al liedului ca gen. Din 1940 dăduse anual (cu excepţia anului 1941, cel al intrării noastre în război) câte un recital de acest fel şi-şi crease un public de admiratori fideli. După o întrerupere de cinci ani, în care nu fuseseră autorizate recitalurile individuale, admiratorii lui puteau să-l reaudă, şi sala, în cele două seri din primăvara 1954, a fost entuziastă şi arhiplină. Un simţ dramatic excepţional se afla asociat, la acel interpret, cu o rară uşurinţă de comunicare; fiecare bucată fusese lucrată, fără îndoială, cu grija cu care şi-ar fi construit un rol întreg, iar vibraţiile calde ale vocii păreau să-i facă lui însuşi aceeaşi plăcere pe care o resimţeam noi; în plus, înalt, cum sunt de multe ori başii, Secăreanu avea şi o faţă prelungă, în care trăsăturile foarte mobile puteau exprima absolut orice. Urmărindu-l în acea

succesiune de bucăți scurte, în care alternau stări și sentimente atât de diverse, înțelegeai de ce oamenii îl admirau cu un fior de groază în rolul lui Boris Godunov și-l regăseau cu delicii în persoana lui Don Basilio.

Pascal lucra cu sârg, în acea vreme, la Institutul de Folclor, unde în calitate de cercetător începea să se specializeze în transcrierea unor documente sonore de mai mare complexitate, interpretate de tarafuri. Împreună cu Rodica Weiss, a semnat atunci o culegere intitulată *100 melodii de jocuri din Ardeal*, încheiată în acel an, dar care avea să apară la ESPLA în 1955. Unul din ele, un dans de perechi intitulat „Pe sub mână", a fost introdus de el în finalul primului său *Concert de pian*.

Prin luna iunie i-au fost achiziționate cele patru lieduri pe versuri de Șt.O. Iosif, la tarifele obișnuite ale acelei vremi. Suma exactă n-o mai știu, dar a fost mai mare de 4. 000 de lei, echivalentul a vreo opt salarii lunare. Când a venit cu banii acasă și i-a scos din servietă, ne-am speriat atât de tare încât am încuiat ușa ca să ne uităm la ei, cu un respect fără margini. Vedeam bine că în destinele noastre ceva se schimbase, cel puțin pentru un timp. Curând ne-am cumpărat haine și pantofi, am reparat câte ceva prin casă, iar părinților le-am putut da un ajutor mai substanțial, de care aveau mare nevoie.

În amintire, o bună parte din acel an mi se arată în culori vesele și îmbibat cu un fel de parfum de libertate. Regăsisem străzile Bucureștiului în mult dorita lor lumină de dimineață, căreia îi dusesem dorul în lungile ceasuri de la fabrică. Puteam dormi câte un ceas, două după plecarea lui Pascal; puteam citi cât îmi poftea inima (problema era acum procurarea de cărți), iar peste vară am început cu Crina, atunci în concediu, un lung program de mers la ștrand pentru câte o zi aproape întreagă.

Viața este astfel alcătuită încât îmi pare că n-am mai regăsit niciodată atât de clare, de atunci încoace, atmosfera de joc și bucuria destinderii libere la soare și la umbră, în apă și lângă apă, schimbul de replici mărunte, spuse cu ochii închiși sub

povara aerului fierbinte, luxul de a-ți simți trupul fără haine, dar mângâiat de adieri răcoroase, imprevizibile și infinit de ușoare. O admiram pe Crina care înota cu ușurință și cu o desăvârșită eleganță a mișcărilor. Luam fiecare cu noi câte o carte, pe care o deschideam rar. Nu știam că suntem tinere, nici ce însemna asta exact. Presimțeam însă că trebuie să gustăm din plin acele dimineți, acele zile ca pe un dar al sorții care s-ar putea să ne fie luat înapoi chiar de a doua zi: despre fragilitatea lucrurilor omenești apucasem să aflăm câte ceva. Și poate că acea vagă amenințare, proiectată ca în transparență asupra imaginilor senine, le adăuga și ea un farmec greu de definit. Oricum, prin luna iulie eu a trebuit să renunț la acest program, și nu din voia mea.

*

Se vorbește foarte puțin despre întreruperile de sarcină. Ele sunt totuși experiențe complexe, ce variază de la o femeie la alta, și ale cărei ecouri se prelungesc foarte departe în timp, deși uneori sunt privite cu cea mai mare ușurință. Ușurință frapantă mai ales în vremea noastră, de când ele aproape că au încetat să mai pună în pericol viața mamelor.

Generația noastră a cunoscut dispoziții legale foarte variate în această privință. Educația ortodoxă condamnă avortul provocat, dar insistă mai puțin asupra lui decât o fac catolicii. În anii '50, laicismul crescând și extrema dificultate a vieții de zi cu zi aproape că suprimaseră orice abordare morală a situației. Până la desființarea cabinetelor medicale particulare întreruperile de sarcină au fost interzise, dar, fără îndoială, ele se practicau, pe ascuns, din plin. În anii următori și din rațiuni de igienă, aveau să intre în deplină legalitate, până în 1968, când Ceaușescu a decretat de pe o zi pe alta, pentru efectuarea lor, pedepsele cele mai severe; situația e bine cunoscută, ca și dramele la care a dus. În completarea acestui tablou, trebuie spus că anticoncepționalele au rămas tot timpul interzise.

Orice dictatură acționează cu brutalitate asupra destinelor individuale. Intruzia ei în acest domeniu extrem de delicat este

deosebit de penibilă. Mentalitatea noastră a evoluat și ea, în funcție de dispozițiile legale, dar și de evoluția științei și medicinei în general. Chiar în generația mamei, lucrurile nu erau clare. Ea pierduse din accident două sarcini destul de avansate, și i se explicase că embrionul acela n-avea încă nimic uman. Eu însămi am gândit la fel timp de mai mulți ani, mai ales în perioada în care chiuretajele se efectuau în deplină legalitate. E drept că imaginile pe care le-am păstrat din spitalul de profil, în care se stătea la coadă pentru a te urca pe masa de operație plină de sângele altora, se numără și acum printre cele ce reapar în nopțile de insomnie, în care ești neputincios să te aperi. În circumstanțe variate, am trecut de cinci ori prin acest fel de experiență, pe care o pot desemna prin propoziția „am suportat de cinci ori această operație“ sau „am săvârșit de cinci ori această crimă“. Distincția am precizat-o relativ târziu. Contemporanele mele mărturisesc uneori douăzeci sau treizeci de avorturi executate fără problemă, pe care nimeni nu le mai poate anula. Dacă însă ne gândim cinstit, este evident că avem de a face cu o ființă umană încă din clipa conceperii; ca atare anticoncepționalele (preventive) îmi par legitime, dar nu avortul provocat.

Pentru mine, lucrul s-a petrecut prima oară în cabinetul unui mamoș cu o bună reputație și fervent natalist, care a trebuit implorat să facă această operație, plină de riscuri și pentru el. Eram în perioada cea mai grea de arestări, evacuări și dificultăți fără număr, așa încât păstrarea unui copil apărea ca o nebunie. Doctorul locuia foarte aproape de noi, într-o casă veche de tip vagon; anestezia o făcea soția sa, medic și dânsa, care-mi aplicase pe nas un tampon cu kelen. Eram într-un vis colorat, într-un peisaj medieval, când m-am trezit; durerea mi-a smuls niște gemete și m-am agitat cumva. Nervos, doctorul m-a certat:

— Vezi? Așa-ți trebuie dacă nu vrei copii!

Nedreptatea acuzației m-a scos din fire.

— Dar eu **vreau** să am copii, am țipat, din cauza **lor** nu pot, a **comuniști**…

Am perceput panica doctoriței în apăsarea tamponului cu kelen. Geamurile mate ale cabinetului dădeau la stradă.

A trecut timpul și am ajuns la vara dimineților la ștrand, când a trebuit să merg din nou, cu aceeași rugăminte, la acel doctor, cum am spus, un bun practician; dar se vede că aveam ghinion amândoi. Spre sfârșitul intervenției s-a sunat la ușa de intrare, doctorița s-a dus să răspundă, iar ginecologul s-a grăbit să încheie totul.

— Erau gunoierii, a explicat ea întorcându-se în cameră.

M-am dus acasă și m-am simțit bine vreo săptămână. Mai ciudat mi s-a părut că doctorul trecea pe la noi în fiecare după-amiază, la întoarcerea din spital, ca să întrebe cum mă simt. Se vede că știa el ceva. Într-o noapte m-am pomenit cu o hemoragie cumplită, m-am dus de urgență la el, iar tante Aline a fost extraordinară, a mers cu mine și a insistat să fie de față la toată intervenția, care de data asta s-a încheiat cu bine – după o convalescență, însă, de câteva săptămâni.

Atunci am înțeles că dacă voiam copii, și așa era, nu era cazul să mai amân. A intervenit și tata, pe un ton categoric: acuma gata, ce mai așteptați?

Și, într-adevăr, n-am mai așteptat nimic, în anul următor destinul ne-a dăruit o fată adorabilă, spre îndelungata fericire a tuturora.

Dar câteva decenii mai târziu tot tante Aline, atât de maternă în noaptea aceea, mi-a înfipt un pumnal în inimă, precizându-mi cu reproș ceea ce n-ar trebui să i se spună niciodată unei femei, după o asemenea experiență:

— A fost o fetiță, mi se pare…

*

Despre ceea ce se petrecea în restul lumii nu mai știam mare lucru; singura sursă de informare rămăsese radioul, dar posturile străine erau atât de bruiate încât a încerca să le urmărești era un exercițiu de răbdare aproape insuportabil. Cel național practica

aceeași limbă de lemn pe care o regăseam în ziar sau în oricare loc public, iar faptul că, personal, scăpasem de ședințele de la fabrică nu mă scutea de insistența cu care ideologia se manifesta, se regăsea la tot pasul: percepeam cu toții, în zeci de feluri, „*acest vacarm politic neîntrerupt care ne ucide lent*“, după frumoasa formulă a lui Victor Felea, semnalată în *România literară* de Ilie Constantin. Oricum, cele ce aflam despre situația internațională nu erau de natură să ne încurajeze. Uniunea Sovietică se angajase în apărarea luptei de eliberare a coloniilor occidentale și acea luptă era legitimă în sine, chiar dacă tot Uniunea Sovietică transformase în colonii ale sale atâtea națiuni europene care apucaseră să cunoască, înainte de ea, o viață liberă și demnă. Duplicitatea a fost semnul distinctiv al întregii comportări a acestui imperiu care a inventat forme de război necunoscute în istorie până la el. Occidentul a continuat, nepermis de multă vreme, să creadă în formula războiului clasic, neacordând importanță subtilei propagande ideologice a fostului său aliat, minimizând activitatea cu adevărat uluitoare a serviciilor sale secrete și luând în serios declarațiile și discursul său oficial. Iar noi, cei din Est, urmăream ca într-un coșmar confuzia universală și încercam doar, după puteri, să orientăm micile noastre vieți în funcție de reperele morale care ne fuseseră date și pe care le simțeam universale.

Aparent, era pace și toată lumea dorea să fie pace, într-atât erau încă de prezente imaginile cumplite ale celui de al Doilea Război Mondial. Fostul imperiu britanic se destrămase în tăcere și fără luptă. Lunga sa poveste de dragoste cu India se încheiase, și renunțarea avea să producă în mentalul britanic efecte încete și adânci, dar desprinderea fusese condusă cu înțelepciune. În Coreea, ostilitățile se încheiaseră la sfârșitul anului precedent. Cu francezii însă lucrurile stăteau altfel. Popor afectiv, în ciuda pretențiilor sale de luciditate, ei investiseră în programul lor de administrație colonială un mare capital de energie. Voiseră să „civilizeze“ și să transforme, după principiile lor, viața și

cultura marocană, algeriană, indochineză. În loc să renunțe la imperiul lor colonial, după exemplul englez, francezii aleseseră în unele cazuri calea luptei, care n-avea sorți de izbândă. În 1954, după un război de opt ani cu rezistența locală condusă de Ho Și Min și pierderea bătăliei de la Dien Bien Phu, francezii acceptaseră înfrângerea din fosta Indochină, adică viitorul Vietnam, a cărui dureroasă istorie era încă necunoscută. Un armistițiu încheiat la Geneva adusese „încetarea" ostilităților și crearea a două state paralele, oarecum după modelul Germaniei și al Coreei. Toate acestea aveau un efect calmant și cei ce sperau în pacea universală recăpătaseră curaj, deși în toamnă Uniunea Sovietică avea să detoneze o nouă bombă atomică și, în noiembrie, Frontul de eliberare națională din Algeria să declanșeze la rândul lui o răzmeriță generală, sub conducerea lui Ben Bella. Astfel, Franța, a doua mare putere europeană, intra într-o lungă perioadă conflictuală, cu efecte importante în psihismul ei colectiv. Conștientiza greu avantajele pe care i le aduseseră coloniile; în ce privea Algeria, vedea mai ales că ei îi dăruise ce avea mai prețios, una dintre cele mai frumoase limbi din lume și câteva sute de mii de cetățeni ai săi, care își amestecaseră viețile cu algerienii, încercând să creeze în acea țară o civilizație comună. Era sfâșietor să urmărești radicalizarea conflictului și ațâțarea patimilor de o parte și de cealaltă, când desprinderea s-ar fi putut desfășura, fără îndoială, cu mai mult calm și mai multă înțelepciune. Dar Uniunea Sovietică nu avea decât de câștigat din toate conflictele pe care le orchestra. Marea ei dușmană rămăsese Europa Occidentală și orice slăbire a acesteia era pentru ea un prilej de extremă satisfacție. Cât despre cetățenii Europei de Est, care asistaseră la ațâțarea urii de clasă în propriile lor societăți, nu puteau să nu compare situațiile și să urmărească desfășurarea aceleiași strategii sovietice, acționând pe un plan superior. Înțelepciunea „tristă și plină de umor" pe care românii o cunosc atât de bine era singurul răspuns care le era îngăduit.

Totuși, în 1954 începuseră și românii să spere, legându-se de unele aparențe încurajatoare. Deși dispariția lui Stalin nu

fusese urmată la noi de nici o îmblânzire semnificativă, câteva semne totuși existaseră: închiderea criminalului șantier Dunăre-Marea Neagră, o retorică ceva mai puțin agresivă, desființarea Sovromurilor, precum și o anume plenară, în august 1953, în care Gheorghiu-Dej criticase accentul prea mare pus pe industria grea și recomandase creșterea nivelului de viață al populației. Inițiații știau că evenimentul principal fusese, după eliminarea „deviatorilor de dreapta", instaurarea dictaturii personale a lui Gheorghiu-Dej. Nimeni nu părea să fi avut ceva de obiectat. Practica vieții de partid și cea a „centralismului democratic" îi lămuriseră și pe cei mai naivi că sistemul era o piramidă de dictaturi și nu putea să funcționeze decât ca atare. Dej lăsase să se dezvolte în privința lui unele simpatii „naționale"; oricum, secretul opac care domnea în jurul grupului aflat la conducere nu lăsa să filtreze nimic despre ceea ce se petrecea acolo cu adevărat. Cetățeanul obișnuit urmărea doar ce portrete i se dădeau să poarte la manifestații; unele dispăruseră, altele erau noi; mai mult decât atât n-avea cum să afle, și nici nu-l prea interesa.

*

Cât despre mine, continuam să savurez existența mea de gospodină fără pretenții. Marta ne-a vizitat în toamnă la București; viața lor la Tecuci era calmă, armonioasă, uneori sportivă, totdeauna consacrată lecturii și scrisului, în răstimpurile pe care i le lăsau lui Mircea activitatea de la spital, și ei, treburile gospodărești. Eu citeam, scriam povestiri scurte pe care le rupeam, mai luam lucrări de mașină; în ciuda lefii lui Pascal la Institutul de Folclor, situația noastră financiară rămăsese fluctuantă. În decembrie notez „*în casă sunt 10 grade și trei lei*", dar adaug: „*ne-am făcut o obișnuință a sărăciei, superbă*". În ajunul Crăciunului, o încasare neașteptată a lui Pascal ne-a prilejuit totuși niște zile de sărbătoare care ni s-au părut miraculoase.

Aveam acum extraordinarul privilegiu de a nu mă supune unui program fix, și totuși aparenta mea libertate nu avea un

conținut real. În anii aceia, libertatea nu figura în destinul nimănui. Ne stăpânea pe toți un sentiment de apăsare și de închidere pe care aproape că nu-l pot descrie. La baza lui stătea nesiguranța. De zece ani văzusem în jurul nostru, și continuam să vedem, cum felul de viață al oricui putea să se schimbe radical într-o clipă: arestarea, deportarea, evacuarea din casă, darea afară din slujbă atârnau deasupra capetelor ca tot atâtea săbii ale lui Damocles. Dintre prietenele mele, când una, când alta se vedeau puse pe liber, și cu acea ocazie reîncepea cazna autobiografiilor. Aveau de ascuns fie un tată care luptase pe frontul de Est, fie o mătușă moșierească, fie un bunic negustor. Acum se adăugase, tot mai statornicită, obligația de a vorbi într-un singur fel, care pentru mulți se transforma cu încetul în obligația de a și gândi în consecință. Toate acestea nu le puteam uita nicidecum; ele erau subînțelese în ideologia care se revărsa asupra noastră clipă de clipă și care tindea să ne modeleze și viața interioară.

Punctul de pornire era faimoasa lucrare intitulată *Cursul scurt de istorie a PC(b) al URSS*, pe care l-am mai pomenit. Redactat de ideologi sovietici care lucraseră și ei sub amenințarea unor săbii ascuțite și grele, *Cursul scurt* era un manual de ură. La fiecare pagină, el reamintea că dușmanul de clasă (adică un mare număr de ființe umane în carne și oase, printre care era bine să nu te numeri) trebuie zdrobit fără cruțare pentru a se putea instaura dictatura proletariatului. Bombardamentul neîntrerupt al minților și sufletelor cu această axiomă, căreia i se mai adăugau alte câteva la fel de simple și de generale, prezentate ca poziția filozofică cea mai înaltă la care mintea omenească putea ajunge, nu rămânea fără efect. Puțin câte puțin, comportamentul oamenilor se schimba. Un mic număr dintre ei deveneau mai autoritari și mai siguri de ei, pe măsură ce învățau să folosească noul limbaj cu mai multă ușurință și constatau că atare pricepere le era răsplătită. Majoritatea se străduia să-și pună la punct un comportament docil și o înfățișare ștearsă. A nu te distinge din masă în nici un fel – nici printr-o înfățișare

deosebită, nici printr-o purtare cât de cât spontană – devenise o problemă de siguranță personală.

Cel mai mare risc ar fi fost să-ți scape o vorbă nelalocul ei: reacțiile pe care le putea atrage erau neașteptat de violente, dacă se afla în preajmă cine nu trebuia. În privința asta, leacul evident era să taci. În apartamentele în comun se vorbea în șoaptă, în tramvai și în magazine aproape la fel. Din când în când, tonul autoritar cu care câte o persoană, aflată de partea oficială a ghișeului sau galantarului, punea pe cineva la punct îți tăia orice chef de a te face remarcat.

În ce privește îmbrăcămintea, lucrurile erau mai subtile, căci nu autoritățile îți impuneau vreo înfățișare cenușie, ci chiar trecătorii cu care te întâlneai. În vara următoare, după o încasare mai substanțială obținută de Pascal în noua sa colaborare cu lumea teatrelor, mi-am comandat cu naivitate un tailleur beige la un croitor ungur, care-i lucrase cândva lui tante Aline. Omul știa meserie și i-a dat o linie frumoasă. În primele dimineți când am ieșit pe stradă în noua ținută am fost ținta unor priviri feminine atât de otrăvite încât nu i-am mai purtat, practic, decât fusta, cu câte o bluză sau un pulovăr dintre cele mai banale[39].

[39] Trebuie să spun acum, ca să nu mai revin asupra acestei teme dureroase, că insistența asupra învățământului ideologic avea să rămână constantă până în 1989. Numai având-o în minte vom înțelege de ce a fost atât de grea, pentru unii, adaptarea la societatea de după aceea. Pe masa mea se află un alt volum, tot de aproape cinci sute de pagini, tot tradus din limba rusă și publicat tot de Editura Politică, dar în 1961. De data asta există un autor, numit V.G. Afanasiev. Cartea se intitulează *Filozofia marxistă, manual popular* și a fost prelucrată cu aceeași insistență, ba chiar Pascal a dat și un examen pe baza ei. Între ea și *Cursul scurt* se situează moartea lui Stalin și celebrul „Raport secret" al lui N.S. Hrușciov la Congresul al XX-lea al PCUS, dar miezul teoriei marxist-leniniste a rămas neschimbat. Deși se prezintă ca o lucrare de specialitate, fie și populară, tonul ei pătimaș o menține la nivelul ideologiei celei mai simpliste. Tot ce ține de capitalism are parte de epitete ca „tâlhăresc, funest, putred, înapoiat, monstruos" etc., iar socialismul cunoaște doar succese mărețe, fapte glorioase și așa mai departe. E greu de crezut că

*

Pascal, în acea vreme, era plin de energie. Îl pasiona munca la Institutul de Folclor. Erau acolo specialiști în domenii diverse, literatură, dans, lingvistică, dar sectorul cel mai bogat era poate cel muzical, unde exista un tezaur uriaș de înregistrări realizate în epoca interbelică și din care fusese transcrisă doar o parte. Petrecea ore întregi la cască, străduindu-se să transcrie nu doar linii muzicale simple, ci execuții de ansamblu, datorate unor tarafuri ce practicau nenumărate subtilități de intonație și de ritm. De mai multe ori pomenește, în scurtele sale însemnări din acea vreme, de „*șocul folclorului*“. „*Am intrat sceptic și presimt că voi pleca amorezat – dacă voi pleca*“, avea să spună în curând. Și totuși continua zilnic să compună. După masă, se odihnea puțin, apoi se așeza la pian și lucra până seara.

Am spus că în anul acela și-a revăzut și transcris primul quartet, cel conceput la masa căpitanului Roșca, protectorul său din Comănești. E o lucrare rar cântată, pe care am reascultat-o de curând, într-o înregistrare veche, dar cu deosebit interes și mi s-a părut că a rămas extrem de vie. Pe vremea aceea auzeam la pian tot ce compunea Pascal, lucrările lui căpătau zilnic formă și, în urechile mele, le simțeam crescând, iar temele lor îmi reveneau în minte ca frânturi din propria mea existență. În acea lucrare, de altfel, el se amuzase să asocieze fiecărei mișcări imaginea unuia dintre noi patru, exista o parte energică, una mai abstractă, una visătoare, una veselă, dar quartetul în ansamblu rămânea concentrat și substanțial. Autorul ei avea încredere în el și era mulțumit de forma lui finală.

---

rămâneau fără urmări în conștiință învățarea pe de rost și repetarea cu glas tare, în fața altora, a unor fraze ca „e marxist doar acela care extinde recunoașterea luptei de clasă până la recunoașterea dictaturii proletariatului“, „dictatura proletariatului nu înseamnă sfârșitul luptei de clasă, ci continuarea ei în forme noi“ sau „științifică până la capăt și adevărată este numai ideologia proletară“.

Efortul major avea să fie atunci pentru el compunerea și orchestrarea, ca într-o febră, a primului său *Concert de pian*. De atunci încoace, lucrarea a fost cântată de mai mulți soliști și are farmecul unei sincerități juvenile cuceritoare. Era a cincea compoziție muzicală realizată de Pascal și, fără îndoială, îi dădea încredere, dar îl și obliga, în viitor, la un efort pe măsură.

„*Concertul*, notează Pascal în noiembrie, *se află la Halmoș și cu bunăvoința lui îl va lucra începând din aprilie 1955. Și asta e bine, pentru că am încredere în ce ar putea scoate Halmoș din el.*"

Pianistul clujean Gheorghe Halmoș dăduse de curând, în București, o versiune emoționantă a *Concertului nr. 4* de Beethoven. A înțeles muzica lui Pascal și a trăit-o ca un om al locului. Prima audiție a avut loc abia doi ani mai târziu, cu un real succes, dar în circumstanțe dramatice pentru noi.

Până atunci însă, aveau să se întâmple o sumă de lucruri neașteptate, ascultând de bagheta unui magician binevoitor. Acesta a fost Vlad Mugur, fost coleg de școală cu Pascal din clasele primare și până la bacalaureat. Tatăl său, Val, era regizor, acum la Constanța, iar Vlad era asistentul Aurei Buzescu la Conservator. Cu Pascal s-a întâlnit într-o dimineață pe stradă.

— Știi, eu pun în scenă o piesă la Teatrul Armatei, *Nunta lui Figaro*, nu vrei să-mi faci tu muzica de scenă?

Pascal, din fire, era mai socotit, mai puțin impulsiv.

— Nu mă pricep, dragă Vlad, n-am făcut niciodată așa ceva.

— Ba ai să faci foarte bine, ai să vezi, ai talent.

— De unde știi tu că am talent?

— Îți spun eu că ai.

Vlad a fost acest tip de om fermecător și generos, întinzând mereu celorlalți o mână plină de daruri. Colaborarea dintre ei, începută atunci, avea să dureze până când Vlad a părăsit țara, șaptesprezece ani mai târziu, ca protest față de „tezele din iulie". Au realizat împreună opt spectacole, unele cu totul excepționale (între care trei de Shakespeare – *Hamlet* la Craiova, *Romeo și*

Julieta la Teatrul Național din București, *Un vis în noaptea mie-zului de vară* la Cluj, și trei pe teme antice – *Orestia* lui Eschil, *Ifigenia în Aulis* de Euripide, *Caligula* de Camus). Dintre cei ce le-au jucat sau văzut, câți mai sunt astăzi în viață?

Pascal a acceptat și a vrut să se apuce imediat de treabă, dar lucrurile se tot amânau, până ce la un moment dat s-au precipitat. În ultimele două săptămâni ale anului, a fost nevoit să-și ia concediu de la Folclor până la 1 ianuarie, ca să-și termine partitura în timp util.

După cum știe toată lumea, piesa lui Beaumarchais este adorabilă și ne amuzam cu toții retraducându-i unele cuplete, ca să aibă și mai mult haz. Vlad comandase momentele cu muzică, dar la rândul său sublinia scenic fiecare sugestie sonoră și astfel spectacolul începuse să semene cu un *musical*, o sumă de scene de ansamblu erau delicate și sărbătorești, totul avea să dureze neobișnuit de mult, dar și să fie o încântare.

În timpul pregătirii, Vlad a anunțat într-o zi:

— Vin cu copiii la tine, să le cânți ce-ai scris, ca să se lămurească și ei.

„Copiii" – vreo șapte, opt – au umplut odaia, neverosimil de tineri și de grațioși, găsindu-și loc peste tot, mai ales pe pat; nu știu cum au încăput cu toții. Erau elevii lui Vlad la Conservator, câțiva din celebra „generație de aur" care avea să se ilustreze întâi la Teatrul din Craiova, apoi în multe stagiuni bucureștene: Silvia Popovici, Sanda Toma, Dumitru Rucăreanu, Sandu Sticlaru și alții. Vlad le dăduse roluri de figuranți, ca să-i învețe cu scena. I-am privit cu absolută încântare, ca pe niște mesageri angelici ai vivacității și fanteziei, contrastând atât de fericit cu universul funcționăresc-cazon al celor mulți.

Pe atunci, momentul decisiv nu erau premierele, ci un spectacol dat pentru un număr restrâns de persoane cu răspunderi importante, care urmau să-l aprobe sau nu, în funcție de puritatea lui ideologică. Despre *Figaro* se dusese vestea și obstacole de acest fel nu existau, dar la acea „vizionare" cineva și-a adus

aminte că o anume dispoziție ministerială interzicea folosirea studenților în spectacole publice, chiar și în roluri de figuranți. Dezolarea a fost generală, premiera fusese anunțată în presă peste două zile, și atunci s-a produs un gest de solidaritate admirabilă: o sumă de oameni de teatru, între care și patru regizori, s-au oferit a îndeplini misiuni de soldați, ușieri, țărani și au apărut astfel pe scenă în seara premierei, în aplauzele entuziaste ale asistenței, numai și numai pentru ca spectacolul să fie salvat.

Această primă comandă i-a atras lui Pascal o a doua, tot la Teatrul Armatei, pentru spectacolul cu *Fântâna Blanduziei* a lui Alecsandri, în regia lui Ion Șahighian. Aici, principalul său colaborator a fost un dansator, o personalitate originală și atașantă, Stere Popescu. În prima zi când ne-a mimat mișcările pe care dorea ca Pascal să le ilustreze în muzică, ne-a tăiat răsuflarea: în spațiul extrem de strâmt dintre mobile, Stere pirueta cu dezinvoltură, se preschimba în mag, în iluzionist, în mare preot și reușea să ne sugereze un întreg alai de purtători de tăvi cu fazani umpluți și piramide de smochine. În timp, Stere ne-a mai vizitat de câteva ori, ne citea din poemele sale, voia să scrie o piesă pe textul biblic al lui *Iov*; apoi ne-am îndepărtat unii de alții, dar nu într-atât încât peste câțiva ani, sfârșitul său tragic, în singurătatea londoneză, să nu ne lase în suflet o cicatrice dureroasă.

Premiera *Fântânii* a avut loc la începutul verii; spectacolul a fost strălucitor, prezența lui Vraca în togă albă și vibrațiile baritonale ale glasului său celebru transmiteau o emoție poetică greu de definit. Mai jucau N. Gărdescu și Gina Petrini, viitoarea soție a lui Marcel Chirnoagă. În anii următori, Pascal a scris peste douăzeci de muzici de scenă. Sumele generoase alocate de Stat teatrelor din acea vreme permiteau nu numai compunerea de muzici originale pentru fiecare piesă, dar și executarea lor de către interpreți reali, seară de seară, ca pe vremea lui Shakespeare. Când progresul tehnic a permis folosirea unor muzici înregistrate, faptul a fost resimțit ca o degradare.

În toată perioada comunistă, artele de interpretare au cunoscut o înflorire benefică, spre deosebire de cele de creație. În

teatru s-au scris și piese de actualitate, dar în primii douăzeci de ani succesele de casă au fost de cele mai multe ori obținute de piese clasice care aveau un timbru autentic, nu ridicau probleme spinoase de ideologie și a căror construcție era de o soliditate verificată în timp. *Fântâna Blanduziei* s-a jucat de peste patru sute de ori.

*

„*Nu te grăbi să-ți cauți serviciu*“, îmi scria Marta din Tecuci și, într-adevăr, nu mă grăbeam deloc. Cheltuielile noastre erau mici, ne învățasem să trăim foarte sobru, iar intrarea lui Pascal în lumea teatrului era fascinantă, nu mă săturam să observ cum se îmbinau între ele realitatea de pe scenă (cea a autorului) cu cea din spatele cortinei (a interpreților) și cu cea generală, a noastră, a tuturor. Mă pierdeam cu fericire în acel joc de oglinzi și de artificii, dar știam că era doar un joc, lumea aceea pe care învățam s-o cunosc îmi trezea o adâncă admirație, dar nu era a mea, nu doream să o adâncesc, universul meu era pagina scrisă și nu-mi imaginam fericire mai mare decât să stau cu o carte în mână lângă foc, poate cândva chiar una scrisă de mine, închizând-o din timp în timp ca să mă gândesc în voie la cuvinte, la imagini, la lumea interioară, reală sau închipuită, a personajelor și a autorilor lor, toate izvorând numai și numai din succesiunea magică și obligatorie a frazei. Începusem chiar să scriu primele capitole ale viitorului „roman“, dar într-un ritm leneș și neconvins, nu mă simțeam cu adevărat „gata“; grijile casnice, părinții, prietenii, întâmplările zilnice mă absorbeau cu toată puterea și nu rezervam proiectului meu decât clipe furate din ceea ce socoteam că datoram celorlalți, întâi de toate lui Pascal.

În martie, acesta a petrecut zece zile la Sibiel pentru o documentare, cu un grup de colegi, nu departe de zona frumoasă a Săliștei, în care, un timp, trăisem și eu. Pentru că o cunoșteam, pentru că mă pasiona ceea ce făcea el și mi-a povestit atâtea la întoarcere, acea călătorie îmi pare a fi fost oarecum și a mea.

Poate mai ales pentru că mi-a explicat, la întoarcere, că în cercetare culeseseră și melodii de jocuri de copii. Mi-a reprodus unul din ele care m-a încântat: copiii se țin față în față, doi câte doi, ca la un dans de perechi, fiecare apucând ușor, între degetele mâinilor, lobul urechilor celuilalt și amândoi, stând pe loc, cântă ritmat același refren jucăuș: „*toco-toconelele, toco-toconelele*"...

Astfel a reintrat în viața mea tema copilăriei, mai degrabă absentă până atunci – odată cu știrea, pe care am aflat-o în aceeași primăvară, că în curând voi avea un copil al meu, cu adevărat.

*

Cu sentimentul misterului trăiesc luni de zile, înainte de naștere, femeile însărcinate. Nimeni și nimic nu le poate explica felul în care crește pe nesimțite, în adâncul cel mai ascuns al propriei lor ființe, o alta nouă care va deveni un om, o persoană cu știința și voința ei, cu sufletul, surâsul și lacrimile sale, cu destinul ei ascuns până în ultima clipă. În primele luni, când încă n-ai apucat să dai de știre celorlalți, taina îți aparține doar ție și, eventual, viitorului tată. Păsești cu conștiința miracolului care se petrece cu tine și cu acea mică ființă pe care o găzduiești, o hrănești și o odihnești într-un mod magic și de neînțeles. Ba chiar există o strălucire, o pace specială care-și pun semnul pe chipul viitoarelor mame și pe care, de cele mai multe ori, n-o vor mai regăsi.

Felul în care se petrec toate acestea pentru bărbați mi l-a explicat Camil, când a venit cu Ghighi s-o vadă pe fetița noastră. „Înțelegi, spunea el, voi, femeile, ați avut timp să vă obișnuiți cu viitorul copil, să-l cunoașteți cumva. Când sosește pe lume, el pentru voi există de mult, dar tatălui îi trebuie timp, eu socotesc că cel puțin o lună, două, ca să accepte și să înțeleagă paternitatea. Există pentru bărbați o naștere psihologică a copilului, mai târzie, nu e atât de simplu cum se crede."

Așa este, și de la nașterea Ioanei trecuse într-adevăr cam o lună când l-am văzut pe Pascal, aplecat în fața coșului cu volănașe

în care dormea ea, luând-o încet în brațe și spunând aproape în șoaptă, ca o descoperire, ca o taină pe care o împărtășea celorlalți cu o extremă gingășie: „Fetița *mea*…“

Până atunci mai era însă destulă vreme și am trăit anul 1955 cu cea mai mare simplitate și înțelepciune. Primăvara a fost târzie și vara foarte răcoroasă. În ianuarie ne înscrisesem la cantina Fondului Plastic, ceea ce putea fi socotit o favoare. Bine cunoscută în București, era deschisă prioritar pictorilor și graficienilor, dar și celorlalte Uniuni de creație și, în fapt, oricui exersa o activitate cât de cât înrudită, ca de pildă oamenilor de teatru sau colegilor lui Pascal de la Institutul de Folclor. În sala de mese domnea o animație plăcută, aproape prietenească. Pe Pascal însă, zgomotul și înghesuiala îl oboseau; a avut poate și intuiția că asemenea conversații ceva mai spontane nu puteau să nu fie urmărite de vreo ureche exersată în captarea și transmiterea lor mai departe, așa încât m-am învățat să aduc mâncarea acasă cu sufertașul. Întâlneam pe drum o mulțime de persoane care purtau în mână, cu multă grijă, același obiect, uneori îmbrăcat într-o husă specială. Mâncarea era gustoasă și prețul mai mic decât ar fi costat pregătirea ei acasă; uneori schimbam între noi priviri de simpatie, dar cei mai mulți umblau cu capul în jos, poate că nu le plăcea să fie recunoscuți.

Bucureștiul arăta o față extrem de liniștită. Străzile erau curate, trecătorii de o cumințenie frapantă, mașinile rare, manifestațiile oficiale și ele reduse ca număr. Concertul de duminică dimineața la Ateneu, de cele mai multe ori dirijat de George Georgescu, se transmitea la radio pentru toată lumea. Existau și ocazii speciale; într-o seară de martie, prima audiție a oratoriului *Tudor Vladimirescu* de Gheorghe Dumitrescu a stârnit asemenea valuri de aplauze încât a luat proporțiile unei manifestații patriotice: de zece ani, era prima oară când se evoca o pagină de istorie românească fără să fie pomenită sau asociată la ea „marea noastră prietenă de la răsărit“. Cinematografele, și ele, se mai îmblânziseră; printre nenumăratele filme de război sovietice

s-a strecurat atunci o capodoperă fără ideologie, baletul *Romeo și Julieta*, în care conlucrau splendoarea muzicii lui Prokofiev, grația cerebrală a Galinei Ulanova și perfecțiunea mișcărilor de ansamblu. Pentru mulți însă, schimbarea de atmosferă a fost marcată prin reapariția câtorva filme occidentale: două comedii cu Fernandel, una de René Clair, un film italian, *Fetele din Piața Spaniei*, în care apăreau câteva actrițe tinere, vesele și frumos pieptănate, un film englez despre domnul Pickwick, ba chiar o ecranizare după Mark Twain ce purta un titlu provocator, *Bancnota de un milion de lire sterline.* Toate acestea aduceau oarece bună dispoziție în conversații.

Veștile de la părinții mei erau, dacă nu bune, cel puțin nealarmante. Tata era tot medic la Chirnogi. Când veneau pentru câte două zile la București trăgeau acum la hotel Union și profitam atunci să fac la ei o baie adevărată, în cadă, „ca pe vremuri". Între timp, corespondența mea cu mama cuprindea aproape numai informații gospodărești: nu ne pricepeam nici una și ne comunicam una alteia, într-o mentalitate mai degrabă sportivă, detaliile experiențelor noastre, ca pe tot atâtea victorii. Spre sfârșitul anului se împlineau zece ani de la ceremonia nunții lor de argint, sărbătorită în atmosfera totodată afectuoasă și tensionată a zilei de 8 noiembrie 1945, pe care am evocat-o în primul volum. Astăzi doar, scriind acestea, îmi dau seama că, din cei zece capi de familie care au fost atunci prezenți, opt au cunoscut închisoarea, lagărul, deportarea sau cel puțin evacuarea din casă și suprimarea pensiei; unul dintre ei, Virgil Potârcă, și-a dat chiar duhul la Sighet. Oricum, cei zece ani scurși aduseseră schimbări esențiale, cărora încercam cu toții să le facem față cât mai simplu.

Prietenii erau fideli și constituiau o parte esențială a existenței noastre. Nicușor Horodniceanu, pe care în curând aveam să-l numim „Nuni", cum i se spunea în familie, legase cu Pascal o prietenie muzicală tot mai strânsă: Pascal îl numea râzând „Stasov". Nuni, încă necăsătorit, nu începuse să-și scrie piesele. Conversația cu el lua întotdeauna întorsături adânci, neașteptate,

de multe ori paradoxale; spinozist și platonician, adânc fascinat, totuși, de lumea lui Dostoievski, inteligența lui ieșită din comun se asocia cu o subtilă amabilitate moldovenească, toate la un loc alcătuind un cocktail de trăsături deosebit de atrăgător.

Cu el venea uneori Loniu Goldhagen, care într-un fel juca pe lângă el rolul unui frate mai mare. Înalt și slab, modest și generos, ziarist înnăscut, Loniu lucra la publicațiile pentru străinătate în calitate de bun cunoscător de germană, dar era și un analist politic de primă forță. În anul acela ne-a ținut la curent cu peripețiile Congresului scriitorilor din URSS; ochiul lui exersat distingea ușor frământările ce aveau să ducă, după vreun an și ceva, la celebrul „raport secret" al lui Nichita Sergheievici. Loniu, care trecuse prin lagărele din Transnistria, nu ne-a vorbit niciodată de ele și nici noi n-am îndrăznit să-l întrebăm; ne mulțumeam să schimbăm între noi cărți, reviste, discuri, afecțiune și idei. Despre Holocaust, presa și radioul nostru nu mai pomeneau nimic; chiar și eu încă îmi imaginam că lagărele acelea fuseseră germane și că noi, românii, cu excepția ororilor legionare din 1940–1941, eram relativ nevinovați.

Crina a fost în acel an, pentru mine, o prezență constantă și binefăcătoare. Trecea prin propriile ei încercări cu gingășie și umor; în noiembrie, cu multă îndemânare, a alcătuit pentru noua sosită un coșuleț adorabil, cu volane și perdelițe roz, înflorate, în care fetița și-a petrecut, încrezătoare și ocrotită, primele luni de viață. Sentimentul miracolului îl împărtășeam cu toții. Destinul a hotărât ca în grupul nostru de prieteni să fie puțini copii, dar asta rămâne, cred, o caracteristică a acelei generații, cea care a luat în piept suflul puternic și nemilos al experimentului social pentru care cursese deja, la răsărit de noi, atâta sânge.

Mergeam acasă la Mia Morgan, pe Batiște; ea avea experiență, îmi dădea sfaturi; prima baie a fetiței avea să i-o facă ea. Mai veneau Mira Gr., Mări (d'Artagnan), Dorel, doctorul Puiu Stoiculescu și, mai de curând, Dinu Giurescu. Aparținând aceleiași generații de „saviști", fusese și el risipit prin țară ca normator;

și tatăl său era închis, iar la vremea aceea nici nu știam că se aflau, el și tatăl lui Pascal, chiar împreună la Sighet.

Un telefon, uneori o simplă bătaie în ușă le anunța sosirea, singura noastră odaie îi primea cu bucurie și astăzi chipurile lor tinere îmi trec prin minte cu o extremă precizie, sunt recunoscătoare că toate aceste legături au existat și există încă, evocarea permanenței lor e binefăcătoare ca o adevărată anulare a timpului.

Rămăseseră prea îndepărtați de noi Marta și Mircea, iar vizitele lor erau evenimente de maximă importanță. Marta venea în București pentru examenele ei de matematică și a prezentat în acel an la ESPLA o traducere a *Medeei* de Euripide realizată de Mircea (care nu-și luase încă pseudonimul Alexandru Miran), prima versiune a sa din acest autor căruia avea să-i tălmăcească, până la urmă, opera întreagă. Când venea Marta tot programul era răscolit, telefonul zbârnâia fără încetare, avea de povestit, de umblat, de văzut prieteni și ne lua în propriul ei vârtej. Cu înfățișarea ei de adolescentă, cu mișcările rapide și umorul niciodată absent, Marta asculta păsurile tuturor, intervenea unde era nevoie, încuraja pe năpăstuiți și înțepa baloanele de săpun ale idealiștilor. În vara acelui an, ea și Mircea străbătuseră Ardealul cu bicicletele, preț de câteva sute de kilometri; regăsiseră satele copilăriei lui Mircea și orașele adolescenței, ba chiar trecuseră și prin Satu-Lung, lângă Brașov, pe la câteva mătuși bătrâne din spița Bentoilor, care i-au primit cu emoție. În toamnă, Mircea a fost chemat în București pentru un curs de specializare și aveau să rămână amândoi aici vreo patru luni, înainte de întoarcerea lor definitivă în Capitală, în anul următor.

Cât despre Pascal, succesul muzicilor de scenă la *Nunta lui Figaro* și *Fântâna Blanduziei* îi adusese peste vară nu mai puțin de cinci propuneri de același ordin, pe care le-a refuzat. Intrase foarte adânc în lumea folclorului; ea chiar amenința, cum mărturisește el în caietul său de însemnări, să-i „*desființeze oarecum lumea de idei muzicale*“. Poate că tocmai ca să-i epuizeze vraja,

s-a concentrat în acel an pe elaborarea unei *Suite de dansuri ardelenești* care avea să intre în curând în programul Radioului. Subtilitatea ritmică a acelor teme străvechi, antrenul și poezia care emanau din ele erau scoase în relief de haina orchestrală europeană și astfel, departe de a-și pierde din prospețime, își cucereau auditoriul cu cea mai mare simplitate.

Iar veștile care ne soseau, desigur drămuite, din lumea întreagă, păreau să exprime o dorință unanimă, obsesivă, de pace. Dispariția fizică a lui Stalin, retragerea, în februarie 1955, a lui Malencov, urmașul său fidel, încheierea tratatului de pace cu Austria și plecarea de pe teritoriul ei a trupelor sovietice, ultima întâlnire la nivel înalt, creionau toate un viitor încărcat cu mai puțină agresivitate. Sintagma „spiritul Genevei" sugera virtuți inexistente ca buna credință, dorința de înțelegere și respectul diferențelor. În cei zece ani ce se scurseseră de la încheierea ostilităților armate, țările planului Marshall își reclădiseră în mare măsură economia și orașele bombardate. Europa de Est se îndeletnicise doar cu distrugerea vechilor sale structuri sociale, dar tocmai de aceea locuitorii ei așteptau acum instaurarea unei perioade mai calme și mai constructive. Anul 1955 apărea ca un fel de an al speranței. În Republica Populară Română, pe lângă semnele de destindere pe care le-am pomenit, începuseră să se reîntoarcă acasă unii din prizonierii politici, de atâtea ori încarcerați fără nici un fel de judecată. Ne parveneau zvonuri tot mai consistente și începusem și noi să sperăm că tatăl lui Pascal avea în sfârșit să fie și el, poate chiar curând, *eliberat.*

În decembrie 1955, România, Bulgaria și Ungaria au fost primite în ONU, și imediat după aceea a avut loc al II-lea Congres al PCR. Au apărut atunci, în Biroul Politic, trei nume noi: Petre Borilă (legătura cu Rusia), Alexandru Drăghici (ministru de interne) și Nicolae Ceaușescu.

*

În orice familie unită, nașterea primului copil este un eveniment care modifică total atmosfera și ritmul de viață al părinților.

De cele mai multe ori, intensitatea acestor modificări îi ia pe amândoi prin surprindere; ele sunt însă, cu toatele, învăluite într-un fel de atmosferă sărbătorească. Renunțările la o sumă de conforturi și libertăți sunt dinainte consimțite, dar răsplata se află în fața ochilor, vie, înduioșătoare, misterioasă. Mama, cu deosebire, are uneori impresia că a devenit ea însăși altă ființă, intim și în întregime legată de noua persoană miniaturală a cărei prezență în casă ține, în continuare, de miracol. Nici o reacție a mamei nu pare a mai fi independentă, orice lacrimă a copilului pare a se naște din însuși trupul ei, iar clipele de bucurie și liniște sunt paradiziace. „*Sunt atât de amorezată de fetița asta a mea că am s-o stric precis… Nu mă satur să mă uit cum e făcută, cum are genele, cum e pielea, cum sunt degetele, cum râde, cum face gropițe, cum dă din mâini și cum «contemplă» (!). Și nu pot percepe decât aparența, nu văd decât ce este în afară; de ce e așa, cum s-a făcut minunea asta, nu voi ști niciodată…*“ […] „*Mi-e atât de somn încât simt că, dacă aș adormi, ar putea să mă mute cineva în altă parte cu pat cu tot și nu m-aș trezi. Dar e de ajuns un scâncet sau un sughiț în leagănul roz ca să mă aflu tremurând de frig, în papuci, plecată grijuliu și interogativ peste mica făptură dinăuntru…*“

Ioana-Marta a venit pe lume în 26 noiembrie 1955. Bebelușul care a aterizat în odaia noastră întunecoasă din Dimitrov 13 dispunea de la bun început de mijloace excelente pentru a declanșa iubirea celor din jur: o piele mătăsoasă și trandafirie, ochi vioi, „*ca niște faruri negre*“, trăsături armonioase și, mai ales, un temperament vesel, prietenos, manifestat prin surâsuri și alintări irezistibile.

Primele săptămâni au fost toate marcate de acea legătură organică dintre noi două. Fără îndoială, când sunt mai mulți copii, lucrurile se petrec diferit, dar nouă nu ne-a fost dat s-o aflăm. Orice despărțire de ea, fie și de un sfert de ceas, mi-era intolerabilă. Un vaccin, o mică, dar necesară operație – perforarea canalului lacrimal – au însemnat, ca pentru propriul meu corp,

experiențe cumplite. Când dormea liniștită, făceam planuri pentru viitorul ei. Timp de luni de zile, cel mai mic progres – în atenție, în mișcări, în comunicare – a fost un moment sărbătoresc, cu ecouri neașteptat de adânci.

Pascal era oarecum descumpănit. Timpul lui de lucru se scurtase drastic, camera era plină de zgomot și de obiecte neașteptate. Băița de seară, orele de masă, de somn și nesomn ale copilului erau ritualuri înduioșătoare, dar zgomotoase și de neocolit. Scutecele se uscau în odaie, pe o frânghie întinsă în fața sobei de teracotă. Iarna era grea, trebuia să punem jar în jurul buteliilor pentru ca gazul să poată fi folosit. În toamnă, începusem să ne interesăm de eventualitatea unei mutări (era admisă acum formula „schimbului de locuință"), dar nu găsisem nimic convenabil și, oricum, nu dispuneam de sumele necesare. Pascal se ocupa în continuare cu interes de folclor; în 1955 și 1956 a alcătuit două studii consacrate melodiilor de joc ardelenești care-l fermecaseră; studiile aveau să fie publicate în anii următori. Își întâlnea din când în când prietenii compozitori și urmărea prefacerile gândirii muzicale pe plan internațional. Erau anii în care adepții lui Schönberg impuneau cu agresivitate principiul muzicii seriale, privit de unii cu fascinație, de alții ca un contact, oricum necesar, cu lumea artistică occidentală și, în sfârșit, de către alții, cu neîncredere: Pascal era dintre aceștia. Dar nu avea timp acum să se concentreze asupra acestui soi de probleme; lunile acelea aparțineau delicatei făpturi pe care o plimba în brațe prin casă și pe care o ducea la oglindă, unde întâlnirea cu bebelușul de cristal, atât de asemănător cu ea însăși, îi trezea Ioanei o bucurie fără seamăn.

Cât despre mine, rare au fost, probabil, perioadele în care am fost atât de indiferentă la marile evenimente ale istoriei. Luni de zile, viața mea s-a concentrat în spațiul micului leagăn cu volănașe roz și al celor ce se petreceau în el. Notam cu înduioșare creșterea în greutate și în înălțime a ființei aceleia fragede, dar mai ales semnele adaptării ei la realitate. Urmăream cu

fascinație atenția concentrată cu care își examina picioarele, cu care-și preciza mișcarea mâinilor, cu care ne privea și ne mângâia cu mânuța aceea catifelată, ca și când ar fi vrut să memoreze conturul tactil al fețelor noastre, iar sunetele pe care glasul ei le exersa erau cea mai dulce melodie din lume. Ea și cu mine nu mai eram unite organic, fiecare își dobândise sau își redobândise individualitatea și acum învățam să dialogăm. Pentru asta, calea afectivă era de departe cea mai rapidă și mai eficientă. Râsul și lacrimile, luatul ocrotitor în brațe și schimbul de priviri erau mijloace aproape instantanee de înțelegere, de cea mai mare limpezime. Abia când a apărut și s-a instalat vorbirea, am putut vedea cât e ea de ocolită și de complicată, față de toate celelalte mijloace de a schimba, odată cu un surâs sau o mângâiere, până și idei.

Ioana auzea multă muzică, de vreme ce locuia în aceeași încăpere cu aparatul de radio și pianul lui Pascal. Dar cel mai mult îi plăceau niște mici refrene pe care i le fredonam. Pe ce oare se clădea preferința ei pentru unul sau altul din ele? Nu știam nici noi, nici ea, dar rămânea foarte fermă în opțiuni.

Ivirea ei pe lume crease multă emoție nu numai în rândul prietenilor, dar și al altor rude mai în vârstă, mătuși, prieteni mai îndepărtați, simple cunoștințe și îmi pare că nașterile erau într-adevăr mai rare în acea vreme: anii foarte grei prin care trecusem nu fuseseră încurajatori și de abia de atunci încolo ele au început să se înmulțească. Notam liste de cadouri trimise de unii sau alții, petreceam lângă ea ceasuri întregi, imaginându-mi cum va fi când va fi mare („*S-o învăț cu deprinderea dichisului impecabil al propriei persoane*“ sau „*Să nu citească pe sărite*“ !*).* Nu prea mai aveam timp de citit, intensitatea afectivă cu care reacționam la tot ce i se întâmpla îmi consuma cea mai mare parte din energie. Nu mă plângeam, eram dimpotrivă recunoscătoare. După plecarea de la fabrică, îmi propusesem, până la treizeci de ani, „un baby dulce și o carte bună“. Primul punct era realizat; despre al doilea n-aveam nici o siguranță, dar în

acele luni totul părea posibil, și astăzi, aruncând o privire în urmă, pot spune că acel an, 1956, a fost în existența noastră unul dintre cei mai benefici. Așezată lângă landoul alb, în curte sau în micul parc unde fusese statuia lui Pache Protopopescu, totul îmi părea frumos și proaspăt, aerul se încărca de speranță și iubire; știam bine că în lume mai era multă suferință, dar în acele luni n-o mai vedeam și de altfel chiar apăreau în viața publică, ici și colo, semne pe care le interpretam ca dovezi de îmblânzire a dictaturii în care trăiam, care nu-și ascundea natura, deși părea oarecum să se fi liniștit.

Da, semne chiar erau. După o lungă întrerupere în corespondența cu Occidentul, începuseră să mai sosească scrisori. Pentru că o prietenă mai în vârstă, despre care am să vorbesc mai târziu, se oferise să stea din când în când cu fetița, diminețile, ca să pot face cumpărături și alte drumuri, am putut să revăd Bucureștiul și să urmăresc oarecum ce se mai întâmpla în el. Vitrinele expuneau mărfuri de calitate foarte îndoielnică, dar cel puțin nu erau goale, iar seara erau chiar luminate. O „Expoziție interregională", versiune nouă, bienală, a fostului „Salon Oficial" (cuvântul „salon" nu se mai potrivea), mi-a îngăduit să descopăr, printre multele pânze despre viața în fabrici și pe șantiere, un Pallady („*o femeie în gri citind o carte*"), un autoportret flamboaiant al lui Baba și două portrete făcute de Ciucurencu celor doi mari muzicieni, Jora și Alfred Alessandrescu, de o subtilitate coloristică aproape magică; am reținut atunci, cu bucurie, numele nou al Sultanei Maitec. Bineînțeles, investigațiile mele prin oraș au coborât și la un nivel mai popular: o comedie italiană, *Infidelele*, avusese un succes deosebit și una dintre rochiile actriței principale a fost copiată și purtată de nenumărate femei din București. În Capitală se aflau multe croitorese, unele foarte bune, dintre care doar o parte își găsiseră loc în noile cooperative; celelalte lucrau pe ascuns, mergând acasă la cliente și astfel unele femei din socialism își puteau permite, paradoxal, să poarte lucruri confecționate pe măsură, lux devenit inaccesibil

celor din Occident. Un succes de alt ordin a fost repurtat de un film indian, *Vagabondul*, programat săptămâni în șir și a cărui melodie principală, *Avaramù*, a răsunat la difuzoarele de pe străzi în tot timpul verii și nu numai în București.

În 7 aprilie 1956, pentru prima oară după nașterea fetiței, am fost în noua și impunătoarea sală a Operei la o avanpremieră: cea a unei opere de Gheorghe Dumitrescu, *Ion Vodă cel Cumplit*, a cărei primă reprezentație, în toamnă, avea să fie un adevărat triumf. Din întreaga istorie a Moldovei și Munteniei, acest domnitor deosebit de crud, cum îl arăta și numele, era singurul acceptat de noua istoriografie oficială ca erou pozitiv, pentru că persecutase clasa boierească. Până și numele avea să-i fie modificat curând, el figurând și astăzi în dicționare și istorii sub cel, cu totul fantezist, de Ion Vodă cel Viteaz. Libretul și spectacolul sugerau însă în primul rând patriotismul principelui și lupta lui disproporționată împotriva turcilor.

Regizorul, George (Ginel) Teodorescu și decoratorul, Tony Gheorghiu, fuseseră împreună în Moldova, la mânăstiri, înainte de a se apuca de lucru. Pentru ochi, tablourile succesive au fost o încântare: nici o greșeală de gust în costume și în mișcare, dar, în schimb, multe îndrăzneli, ca de pildă superbul tablou al nopții de Înviere, în care la intrarea într-o replică a mânăstirii Moldovița, lumânările aprinse sub coroana unui cais înflorit erau purtătoare a nenumărate simboluri. Vocea și prestanța lui Șerban Tassian acționau ca un centru de lumină; Elena Cernei și Cornelia Gavrilescu se aflau în culmea frumuseții lor. Boierii și boieroaicele de la curte erau interpretați de aristocrați autentici, care la vremea aceea își câștigau de multe ori existența ca figuranți și, îmbrăcați în caftane de catifea și blănuri autentice de samur, își înzestrau personajele cu ținuta și distincția lor autentică. Muzica lui Gheorghe Dumitrescu, sinceră și tradițională, cuceritoare în coruri, răspundea așteptărilor unui public încă neinformat despre noutățile occidentale. Oamenii aplaudau cu lacrimi în ochi, regăsindu-și imaginile din cărțile de istorie ale copilăriei

și acele aplauze deveneau, prin insistența lor, o formă înduioșătoare și naivă de rezistență ce nu putea să scape, desigur, celor puși acolo să observe și să raporteze asemenea lucruri.

Tot în lumea teatrului s-a petrecut în luna iulie un alt eveniment, turneul unei trupe franceze care a prezentat, între altele, o piesă de Molière și una de Anouilh. Trupa cunoscută sub numele de *Théâtre de l'Atelier* n-avea decât vreo doi, trei actori de prima mărime, dar acel turneu era prima prezență, după război, a culturii franceze, care fusese la noi atât de răspândită timp de mai mult de un secol. Presa comunistă ridiculizase în fel și chip atașamentul românilor pentru acea limbă înrudită cu a noastră, prin canalul căreia ne obișnuisem să comunicăm cu restul lumii; nimeni, pe stradă sau în locuri publice, nu mai îndrăznea să scoată o vorbă în franceză; se purta ignoranța, socotită o dovadă de „origine sănătoasă". În aceste condiții, o piesă de Molière și una de Anouilh, în limba lor originală, erau aproape echivalentul vizitei unor extratereștri. Succesul lor n-a fost însă deplin. Spectacolul cu *Les fourberies de Scapin*, în stil commedia dell'arte, a părut unora ireverențios („*un clasic!*"), piesa lui Anouilh, *Le bal des Voleurs*, delicată, dar minoră, iar debitul foarte accelerat cu care erau rostite replicile, ele însele subtil aluzive, a cerut spectatorilor dezvățați un real efort de înțelegere. În plus, rolurile secundare, încredințate unor actori mai modești, erau departe de a avea strălucirea celor de la noi, în care erau distribuiți acum, în perspectivă egalitară, interpreți cu nume celebre, care nu îndrăzneau și nici n-aveau voie să le refuze.

Poate că există un sens ascuns în faptul că memoria îmi prezintă imaginile culese în timpul botezului Ioanei în imediata continuare a acestor relatări de spectacole. În tradiția ortodoxă, mama copilului nici măcar nu este admisă ca spectatoare la ceremonie, dar mie mi s-a dat voie să asist din pragul odăii vecine, cu ușa întredeschisă. Era duminică, 10 iunie, o zi însorită și calmă. În taină, ca toate ceremoniile religioase particulare din acea vreme, slujba a avut loc în odaia în care locuise Marta și

pe care o deținea acum tante Aline, mai încăpătoare și mai prezentabilă decât a noastră. Au fost de față, în afară de dânsa și de noi, părinții mei, Marta și Mircea, nașii – „moș Mișucă“ și „tante Lily“ Jora – și, bineînțeles, preotul și un dascăl. Fetița părea o mireasă-păpușă, mama și cu mine ținusem să-i închipuim un fel de rochie lungă dintr-o bucată de voal brodat, păstrată cu grijă de la botezul bunicului meu elvețian în l855, exact cu o sută de ani în urmă! Ioana a fost angelic de cuminte, preotul, în picioare, citea textul lângă ea, o rază de soare aprindea pietrele lucioase de pe Evanghelie și ea încerca să apuce lucirile cu mâna. Doamne, parc-a fost ieri…

*

Cum am spus, existența fetiței și toate câte se legau de ea m-au ținut foarte departe, în acele luni, de ecoul evenimentelor internaționale. Întâmplarea a făcut ca tocmai atunci să se fi petrecut ceva cât se poate de însemnat și anume pronunțarea, de către N.S. Hrușciov, la cel de al XX-lea Congres al PCUS de la Moscova, a celebrului său discurs. Despre acel adevărat cutremur în lumea comunistă, oamenii de la noi n-au aflat câte ceva decât cu încetul, de cele mai multe ori nevenindu-le să creadă. Recunoașterea unei părți din crimele staliniste avea să producă un șoc puternic în lumea întreagă și să despartă de fostul lor idol, pentru prima oară, pe unii comuniști din Occident. Lucrurile sunt astăzi cunoscute, deși partidul comunist francez, de pildă, s-a încăpățânat până în 1989 să numească acel text „așa-zisul raport secret“, insinuând că el n-ar fi fost autentic. Într-o foarte importantă carte a lui Vladimir Tismăneanu[40] este redat în chip foarte sugestiv efectul pe care discursul trebuie să-l fi avut asupra ascultătorilor din delegația românească. Întreg capitolul privitor la acea perioadă evocă perplexitatea, tensiunile, spaima chiar care au cuprins elita comuniștilor români. Gheorghiu-Dej, urmat de un grup de fideli, a fost dintre cei ce

[40] Vladimir Tismăneanu, *Stalinism pentru eternitate. O istorie politică a comunismului românesc*, Polirom, Iași, 2005.

au socotit mărturisirile lui Hruşciov drept o gravă greşeală, o acţiune periculoasă pentru destinul mondial al partidului; o poziţie asemănătoare au avut-o Mao, Walter Ulbricht, Antonin Novotny, Enver Hodja şi Maurice Thorez, care intuiau corect că dictatura absolută este însăşi esenţa sistemului. Din delegaţia română au făcut parte şi două personaje care, din motive diferite, s-au opus interpretării lui Dej şi aveau să fie marginalizate un an mai târziu, anume Iosif Chişinevschi şi Miron Constantinescu.

Reîntors în ţară, Gheorghiu-Dej a impus punctul său de vedere, cum că „destalinizarea" fusese înfăptuită, în România, odată cu eliminarea grupului Anei Pauker şi că, în consecinţă, „raportul secret" nu va pricinui dezbateri de masă. Pe plan cultural, „cazul Jar" şi Primul Congres al Scriitorilor (18–24 iunie 1956) au confirmat principiul că directivele partidului rămân obligatorii în literatură şi artă, chiar dacă s-au dăruit publicului câteva mărunte libertăţi, ca de pildă reacceptarea în circuitul public a operelor lui Rebreanu, Bacovia, Octavian Goga şi chiar Blaga (ca traducător).

Câteva luni mai târziu, în octombrie, izbucnea revoluţia ungară. Fermitatea cu care Gheorghiu-Dej a susţinut atunci intervenţia militară sovietică şi intensitatea represiunilor ordonate de el pe plan intern aveau să-i aducă, doi ani mai târziu, ca recompensă, retragerea armatelor ruseşti staţionate în ţară şi devenite inutile. În 1957 a fost eliminat de la conducere aşa-zisul „grup Chişinevschi-Constantinescu" şi, în anul următor, un „grup Doncea", două succese absolute ale lui Gheorghiu-Dej: el a devenit astfel, şi a rămas până la moarte, conducătorul temut şi necontestat al partidului şi al ţării, iar forma de dictatură naţional-comunistă construită de el a fost transmisă intactă urmaşului său, care a folosit-o, la rândul lui, tot până la moarte.

*

În regimurile dictatoriale, momentele importante din vieţile oamenilor sunt rareori rezultatul vreunui efort al lor sau al vreunei iniţiative personale şi mai adesea efectul secundar al

unor hotărâri „de sus“, cu implicații largi și motivații de ordin politic. Astfel, în București, în vara anului 1956, Institutul de studii româno-rus, care ocupa frumosul palat Cantacuzino de pe Calea Victoriei, a fost mutat într-o clădire mai modestă din același cartier, iar palatul, care aparținea legal prințesei Maruca, soția lui George Enescu, a fost atribuit ca sediu nou înființatului Muzeu George Enescu și Uniunii Compozitorilor. Putem doar presupune, fără probe, că relațiile personale care se stabiliseră între Petru Groza și Ion Dumitrescu i-au permis acestuia să-și pledeze cauza în fața unor urechi mai atente și mai binevoitoare. În schimb, Uniunea avea obligația să concentreze în noua reședință toate serviciile și activitățile sale. Ca urmare, asemenea altor suprafețe eliberate în Piața Amzei și strada Lipscani, s-a văzut transformat în spațiu locativ și fostul sediu al revistei *Muzica* din strada Julius Fucik nr. 6, mai precis, primul etaj al clădirii în care funcționa, la parter, cantina Fondului Plastic. Acest etaj, care avea cinci camere, a fost împărțit între Iuliu Simionescu, viitor director administrativ al Uniunii și în acea vreme șeful ei de cadre, și Pascal: fuseseră probabil aleși de pe lista de cereri pentru că amândoi locuiau cu familia într-o singură odaie și aveau câte un copil de câteva luni.

Acea mutare ni s-a părut a ține de miracol. Era neașteptată, s-a efectuat surprinzător de repede și multe lucruri, în noua locuință, erau neobișnuite. Da, e adevărat, împărțeam bucătăria cu altă familie și baia cu două, dar odăile erau excepțional de mari și de însorite. „*Avem aer și lumină*“, notează Pascal și, într-adevăr, ne bucuram de ele ca niște copii, iar eu precizez: „*Între mobile facem mici plimbări – nu credeam să mai trăiesc așa ceva vreodată!*“. Exista și o terasă, tot mare, pe care în timp aveam s-o îmbrăcăm în viță. Cât despre mobilier, evacuările din casele părinților îngrămădiseră pe la prieteni nenumărate piese, din care am putut alege tot ce ni se potrivea. Am trăit șaisprezece ani în acea locuință; de ea se leagă imaginile întregii copilării a Ioanei și ale celor mai frumoși ani ai noștri. Aveam s-o

părăsim ademeniți de mirajul independenței, mutându-ne într-un apartament pe care nu-l împărțeam cu nimeni, dar de unde, după doar vreo patru ani, marele cutremur din 1977 ne va alunga la marginile Bucureștilor, unde ne aflăm și astăzi, însinguraţi de distanță și de vârstă. Aici, în Drumul Taberei, Ioana descinde din avion de peste mări și țări; când sosește, sub înfățișarea ei de femeie frumoasă și împlinită, trăitoare într-o lume care nu mai seamănă pentru noi cu nimic cunoscut, memoria noastră o regăsește cu siguranță, chiar fără s-o știe, printre straturile suprapuse de vechi imagini, și pe cea din zilele mutării în strada Iulius Fucik, când aceeași ființă avea „*șapte luni, zece zile și opt kilograme trei sute optzeci*“, când puteai „*să te joci cu ea ceasuri întregi*“, când „*blondă, grăsuță, bronzată, cu o meșă a la Napoleon pe fruntea mare, cu ochii cât farfuriile, râzând tot timpul (primul lucru pe care-l face când se trezește)*“, era „*fără îndoială cea mai dulce fetiță din lume*“.

În acea jumătate de an, întâmplarea sau destinul sau, cine știe, vreo conjuncție astrală ne-au arătat o bunăvoință extremă: Marta și Mircea au reușit amândoi să obțină câte un post în București și să se întoarcă astfel de unde plecaseră. Mircea, aflat în Capitală la un curs de specializare de trei luni, s-a întâlnit întâmplător pe stradă cu profesorul dr. Cornel Constantinescu, în fața căruia își luase examenul de Stat în 1952, cu diplomă de merit. Profesorul dorea acum să-l aibă ca asistent și l-a sfătuit cum să depună o cerere. A trebuit însă, până la urmă, intervenția personală a profesorului Burghele (viitor ministru al Sănătății și fericit că „acum, în sfârșit, putem numi oameni de valoare și nu ne mai luăm după criterii politice“) pentru ca funcționarul de la cadre să scoată la iveală cererea lui Mircea din sertarul în care o ținea închisă. Iar Marta, după un test de cunoștințe în limbile germană, franceză și engleză, a aflat despre numirea ei într-un post al Bibliotecii Centrale de Stat, de curând înființată, doar de la colegele ei de examen, care se mirau că nu se prezintă la serviciu. Camil Petrescu tocmai își finaliza mutarea

în vila pe care și-o cumpărase cu drepturile de la *Un om între oameni*. Fusese ideea și realizarea, în parte, a soției sale, dar dificultățile birocratice erau pe atunci atât de enorme încât literalmente îl epuizaseră. Să spunem doar că, împreună cu Marta, bietul Camil a așteptat o după-amiază întreagă la Sfatul Popular pentru a semna cedarea, către ea, a uneia din camerele fostului său apartament din Brezoianu: orice mișcare normală, firească, trebuia încadrată într-o țesătură administrativ-polițienească destul de strânsă ca să descurajeze inițiativa, capriciul sau spiritul de independență al oricui.

Și totuși firescul părea că se insinuează, treptat, în acel mecanism rigid. În familia noastră, manifestarea lui cea mai importantă a fost întoarcerea acasă a tatălui lui Pascal.

Totul începuse în luna februarie. În acea vreme, cum am mai spus, aflam mereu despre eliberarea câte uneia sau alteia dintre personalitățile lumii dispărute. Lui Aurelian Bentoiu i se intentase însă un proces și acea știre, bineînțeles, a îngrijorat pe fiecare: era clar că se pregătea ceva rău. Începând cu luna februarie, au fost vreo cinci termene într-un proces public în care deținutul era acuzat de „activitate intensă împotriva clasei muncitoare". Foștii lui secretari s-au ocupat să-i găsească apărători cât mai eficienți: unul a fost avocatul Nachtigal, binecunoscut pe atunci, altul, Ovidiu Rădulescu-Dobrogea, om activ și corect, care și-a pus toată energia în slujba acelei cauze. Nu uit nici acum chipul Martei și al lui Pascal în dimineața când au plecat spre prima înfățișare, paloarea și expresia lor tensionată. Ne aflam în al optulea an de la plecarea tatălui lor, și cum aveau să-l afle, regăsirea cum avea să fie?

S-au văzut înaintea celui de al doilea termen, la grefă, unde a fost adus cu pază. S-au căutat cu privirea, lui Pascal el i-a surâs, Martei i s-a părut că, văzând-o, a avut o expresie stranie: mai târziu el ne-a explicat că Marta semăna atât de mult cu mama ei în tinerețe, încât i s-a părut că avea o halucinație, nu se putea să fi rămas atât de miraculos neschimbată… S-au succedat câteva

termene, cam o dată pe lună, până la cel decisiv. Nimeni nu înțelegea unde avea să ducă totul, poate că „sus“ nu se luase încă vreo hotărâre sau că, după cum am văzut, existau acolo tensiuni divergente. Avocații au căutat să prezinte mărturii în favoarea lui: doar îi apărase, în anii ’40, pe frații Magheru și pe Paul Georgescu, acuzați de activități comuniste, iar pe Veronica Porumbacu o protejase în anii antisemitismului. Toți au refuzat să depună mărturie în instanță, spunând că partidul nu le-o îngăduia. Și dintr-odată, în 12 iunie, când urma să fie pronunțat rechizitoriul, a apărut un procuror nou, care a cerut achitarea.

Zilele următoare au fost trăite într-un fel de baie de lumină. Credeam și nu credeam – ne stăpânea un fel de nădejde sfioasă. Într-un regim totalitar, normalitatea pare neverosimilă. Să recapitulăm: Aurelian Bentoiu fusese arestat în 1948 pentru că cineva, supus el însuși torturii și unor acuzații false, declarase că într-un eventual guvern liber l-ar pune la Justiție pe Bentoiu. Pe baza acestei afirmații, cel din urmă fusese plimbat dintr-o închisoare într-alta timp de opt ani, locuința îi fusese confiscată și familia risipită care încotro. Alții, care mai târziu o pățiseră la fel, erau acum eliberați fără explicații. El de ce nu putea fi pus în libertate pur și simplu, ca aceia, fără să i se facă proces?

Poate, gândeam noi naiv, vor pronunța în cazul lui o pedeapsă echivalentă cu anii de detenție deja consumați? Acuzația de „activitate intensă împotriva clasei muncitoare“ n-a putut fi dovedită, între altele pentru că în timpul ministeriatului său micul partid comunist, firav și ineficient, nu se manifestase aproape deloc; pericolul ce amenința democrația era pe atunci extrema dreaptă legionară! Mutarea în noua locuință ne-a îndreptat, din fericire, spre probleme practice și urgente: trebuia să fim gata să-l primim.

Și într-adevăr, vineri 13 iulie, către seară, telefonul a sunat în casa soților Costiniu, fiica și ginerele lui Ion Bentoiu, fratele cu nouă ani mai mare al lui Aurelian. Deținutul proaspăt eliberat a fost dat afară la poarta închisorii Văcărești și lăsat singur în

stradă, cu o bocceluță în mână. A rugat pe cineva să-i dea 25 de bani pentru un bilet de tramvai și s-a dat jos la capătul liniei, la Podul Șerban Vodă. Acolo, zărind o cabină telefonică, a mai cerut cuiva o fisă, pe vremea aceea tot o monedă de 25 de bani și a format un număr pe care-l știa, cel al fratelui său Ion, nebănuind că acela, după câteva luni de detenție, își dăduse duhul în 1952, tot la Văcărești.

În câteva minute, au sosit lângă el trei taxiuri: într-unul se aflau Sanda și Sandi Costiniu, într-altul rudele soției sale, care acum locuia la Râmnicu Vâlcea și, în al treilea, Pascal.

A pornit spre noi și, când taxiul s-a oprit în fața casei, a observat la intrare placa oficială de metal, care încă nu fusese scoasă și pe care scria „Fondul Muzical al Uniunii Compozitorilor".

— Băiete! i-a spus lui Pascal întorcându-se spre el cu emoție, tu ai făcut muzică!

De sus unde-l așteptam, în capul scărilor, l-am văzut urcând încet treptele de lemn, largi și obosite, care duceau la odăile unde locuiam. Era foarte înalt, foarte slab și foarte palid. În mașină, Pascal îl pusese la curent cu toate cele: că el însuși se însurase și avea o fetiță, că Marta era și ea măritată, că bietul Ion Bentoiu nu mai era în viață. De la cea de a doua eliberare a tatei, știam că asemenea vești dureroase trebuie spuse în primul moment, când ele se amestecă și se topesc în emoțiile și fericirea întoarcerii. Despre acea primă seară memoria nu-mi restituie nici un detaliu concret, nu pot reține decât o stare de tăcere înfiorată, un amestec inexprimabil de suferință și bucurie, care nu găsea, și nici măcar nu căuta, cuvintele care s-o exprime.

*

Primele zile au fost calme și, bineînțeles, n-am primit pe nimeni. Cum am spus, fostul deținut era extrem de slab și avea nevoie să stea întins câteva ceasuri pe zi, singurul lux uneori îngăduit în închisorile unde trăise. Îi pregătisem un pat de o persoană în odaia mare, iar noi și fetița dormeam în cea, mai

mică, din fund. Odăile dădeau dintr-una într-alta, trebuia să trecem prin a lui de nenumărate ori pe zi, dar ce importanță mai avea așa ceva! Programul său, aveam s-o constat cu mirare, era oricum extrem de riguros. Ora de sculare, cele de masă, cele de lucru, pe care le stabiliserăm împreună, erau respectate de el cu sfințenie: despre puterea lui de concentrare și stăpânirea de sine urma să am, în timp, nenumărate dovezi.

În prima sau a doua zi l-am întrebat ce fel anume de mâncare i-ar face mai multă plăcere. Mi-a răspuns cu un fel de dor surâzător în privire: „Două ochiuri! Dacă ați ști cât am visat la așa ceva, acolo!“ O singură clipă m-a făcut să înțeleg ce înseamnă să nu fi mâncat, opt ani, un ou… Altminteri, când i le-am adus, nu știu dacă a reușit să-l termine pe primul.

Înainte de a face cu el vizitele necesare la medici și înainte de a primi pe oricine, el a insistat să-i dicteze lui Pascal toate poeziile pe care le compusese în gând „acolo“, ca să-și descarce mintea de povara pe care o purtase atâta vreme. Pascal, cu scrisul său ordonat, alinia strofele pe pagini; din când în când lipseau câte un cuvânt sau două și locul rămânea liber, dar mai târziu era completat. Textul întreg avea mai mult de două mii de versuri – cele mai multe, în afară de câteva sonete, organizate în strofe de câte patru dodecasilabe.

Îmi părea că asist la nașterea însăși a poeziei și a culturii. Înțelegeam ce rol uriaș au avut, înainte de invenția tiparului, regulile prozodiei clasice în memorizarea și chiar construirea textelor. Acrobația mentală pe care, ca în atâtea epoci îndepărtate ale istoriei, socrul meu și atâția alții au practicat-o în închisori, compunând, memorând și recitând poeme, a fost esențială pentru supraviețuire. Cei care știau pe dinafară fie și un singur poem deveneau importanți, pentru că îi puteau învăța ceva și pe alții. Campionii cu memorie puternică se foloseau de ea, expunând celorlalți tot ce știau; judecând după nivelul celor întemnițați, unele închisori erau adevărate universități. Când atmosfera de pază și suspiciune se înăsprea, comunicarea era mai dificilă,

dar au existat mereu luminișuri. Cartea de memorii a istoricului C.C. Giurescu[41] este esențială pentru a putea reconstitui în imaginație lumea de la Sighet cu viețile zdrobite ale celor mai puternice și mai docte personalități din țară.

Se pare că închisorile noastre politice au fost printre puținele, dacă nu singurele din Europa de Est, care, la imitația celor sovietice, au impus interdicția de a se folosi hârtia și creionul. Las la o parte zelul destructiv al conducătorilor noștri, pentru a mă concentra asupra chinului pe care-l vor fi reprezentat, pentru intelectualii întemnițați, lipsa acestor unelte. Cei care au putut și-au exersat memoria; ceilalți…

Mai târziu, socrul meu mi-a povestit că încercarea cea mai grea au fost pentru el lunile de totală izolare (să nu mai vorbim de zilele pedepselor la „neagra", acea celulă de beton, fără lumină și apă, zugrăvită în negru, pe care cine a văzut-o la Sighet nu o mai poate uita). Și mi-a mai povestit că a trăit, dimpotrivă, câteva săptămâni de adevărată fericire, când i s-a cerut să redacteze un text în care să-și expună detaliat misterioasa, pentru anchetatori, doctrină a liberalismului în numele căreia deținutul fusese pedepsit, de care vorbea cu atâta admirație și pe care o cunoștea mai bine decât oricine: „Mă chema dimineața într-o celulă, singur; aveam o masă, un scaun și un teanc de hârtie albă. Aveam voie să scriu oricât de mult și cât se poate de liber; seara îmi luau foile scrise, a doua zi mi le dădeau înapoi ca să le continui. A fost o perioadă minunată și, când am terminat, am cerut să mă lase să-mi trec pe curat și poeziile. Le-am transcris, mi le-au luat desigur, dar faptul că le-am văzut o dată așternute pe hârtie m-a ajutat mult să le memorez până astăzi."

Unele poeme sunt datate, ceea ce ne permite să reconstituim drumul pe care autorul lor l-a urmat în acea lungă întemnițare. Nu știm nimic despre anul de început; în 1950, timp de mai mult de un an, a fost la Craiova, unde poate că regimul de viață

[41] Constantin C. Giurescu, *Amintiri*, All Educational, București, 2000.

era mai blând, căci multe din cele mai frumoase poeme au fost compuse acolo; l-au dus apoi pentru vreo doi ani la Sighet, apoi pentru aproape un an (după moartea lui Stalin) la Uranus, în toamna 1954 din nou la Sighet și apoi, din toamna anului 1955 și până la eliberare, la Malmaison. Ce strângere de inimă, când afli că ai fost fiziceşte atât de aproape de cel absent, fără s-o ştii, fără să poți interveni, și unii, și alții în lanțuri, unele invizibile, altele, vai, concrete…

Estetica poeziilor din închisoare ale lui Aurelian Bentoiu este cea a adolescenței sale, petrecute înainte de primul război mondial. Poeții prețuiți pe atunci erau Goga, Coșbuc, Panait Cerna. Cota lor rămăsese ridicată și după aceea. Pe ultimul, profesoara de română pe care am avut-o la Școala Centrală din 1937 până în 1945 îl socotea încă poetul ei favorit. În adolescență, Aurelian Bentoiu fusese ispitit, împreună cu prietenul său Camil Petrescu, de vocația literară, publicase chiar niște poezii în *Ramuri*, dar până la urmă se hotărâse pentru avocatură și-și croise drum în această direcție cu o hărnicie și o dăruire absolute, care nu tolerau nici o preocupare străină de domeniul profesional. Nici suprarealismul, nici măcar simbolismul și cu atât mai puțin proletcultismul anilor ’50 nu intrau în obișnuințele sale de gândire. În izolarea închisorii și a propriei sale memorii, regăsise canoanele acelei vechi estetici neoclasice și dacă noi, cititorii, o adoptăm, vom recunoaşte că în cadrul ei unele poezii rămân profund emoționante. Dintre cele în care evocă peisajele copilăriei sau în care-și șoptește (cu câtă reținere și creștinească umilință!) regretele, dintre cele care mărturisesc cearta și împăcarea lui cu Dumnezeu, ba chiar și unele formulări gnomice, de un stoicism altoit cu umor, multe ar merita să figureze în cărțile de citire ale copiilor de azi, care învățându-le și-ar preciza poate mai ușor noțiuni ca răspundere, comandament etic, generozitate, istorie.

Dar să ne întoarcem la primele sale zile de libertate, în care înregistrasem transcrierea textelor oarecum vag, pentru că ne

concentram asupra prezenței, totodată fragile și puternice, a celui de curând întors. Deși el știa de planurile noastre de căsătorie, eu îl întâlnisem doar o dată înainte de arestarea lui. Evocările Martei și ale lui Pascal mă familiarizaseră oarecum cu felul său de a fi, dar acum el intrase în viața noastră cotidiană ca un element central, iar destinul său tragic de până atunci, urmat de o neașteptată rezolvare fericită, nu înceta să mă preocupe. Seara, înainte de culcare, îl sărutam de „noapte bună" așa cum o făcusem toată viața cu tatăl meu; gestul, la început, l-a surprins și, cred, l-a înduioșat. Felul lui de a se purta era surâzător și sobru; o săptămână după sosirea lui, am notat în caietul meu câteva caracteristici ale personalității sale și astăzi, regăsindu-le, sunt surprinsă de exactitatea unora dintre ele. Nu e nicidecum meritul intuiției mele, ci efectul unei trăsături de caracter esențiale, aceea că Aurelian Bentoiu a fost un om de o absolută sinceritate, un om care nu știa, nu voia și nici n-ar fi putut vreodată să se ascundă. Avea curajul de a fi el, pentru că socotea că rostul existenței este autoperfecționarea ființei interioare, în scopul de a realiza o traiectorie existențială cât mai demnă de prețuire. Cuvinte esențiale ca dreptate, adevăr, cinste, credință nu-și variau conținutul nici în vorbirea, nici în gândul lui. Măsurase deșertăciunea atâtor lucruri încât strategiile noastre de rezistență, când le-a intuit – disciplina tăcerii, renunțările, retragerea în umbră – trebuie să-i fi părut demne de dispreț. Iar noi, în schimb, tresăream speriați când îl auzeam exprimându-se fără nici o ambiguitate sau când îl vedeam acordând încredere și deschizându-și inima oricărui cunoscut pe care nu-l mai văzuse de opt ani de zile și despre a cărui comportare, de atunci încoace, nu știa nimic.

Toate acestea însă aveau să se petreacă mai târziu. Acum era doar un fel de convalescent și ne câștiga inima zilnic fie cu o demonstrație de inteligență surprinzătoare, dezvoltată în silogisme fără cusur, fie printr-un gest de delicatețe sau prin duioșia

cu care o privea lung, atent, pe fetița mai mică de un an, care avea să devină una din prezențele cele mai dragi inimii sale.

*

În cursul multelor examene medicale care au fost necesare, alături, bineînțeles, de lucrări dentare care să-i permită să se hrănească, s-a diagnosticat socrului meu, la un moment dat, o tuberculoză pulmonară. Boala cerea îngrijiri și era vindecabilă, dar noi ne-am temut de contagiune pentru fetița mică și am hotărât s-o scoatem din casă, până ce tratamentul va fi fost ferm stabilit. Am făcut un drum de o zi la Sinaia, unde verișoara mea din Câmpina găsise o gazdă de care fusese mulțumită, și o săptămână mai târziu am și plecat. Camera era mare, avea o baie numai pentru ea și o terasă plină de mușcate. Coana Lucreția și domnul Constantin Dumitrache, croitor în oraș, au rămas gazdele noastre vară de vară timp de vreo zece ani.

Cu câteva zile înainte de plecare, am discutat cu Pascal o hotărâre importantă: voia să se retragă din munca de la Institut, unde îl epuizau transcrierile la cască, și mai ales simțea că îl pândea riscul să se înece în fascinanta lume a folclorului care, nota el, era pe cale să-l „*desființeze ca ființă gânditoare muzicală*“. Era într-adevăr o problemă esențială, deși părea un fel de nebunie să părăsești un post sigur, obținut cu atâta dificultate, ca să trăiești fără venit fix în hiperordonata lume comunistă. I-am admirat curajul și am fost imediat de acord. Gestul era frumos, donchișotesc, în acord cu lumea noastră interioară și semnifica un pas înainte spre libertate. Cum, necum, aveam să ne descurcăm.

Și chiar așa a fost. Vreo treizeci de ani mai târziu, am atins amândoi vârsta pensionării fără a mai fi fost niciodată supuși rigorilor unui serviciu cu ore fixe. Primeam comenzi și, când erau plătite, puneam banii la CEC pentru lunile următoare, rar mai mult de două sau trei. Trăiam fără mari pretenții, făceam planuri și acrobații financiare, la nevoie ne împrumutam sau

mai vindeam câte ceva, iar câțiva ani mai târziu am început să lucrez și eu, tot în calitate de colaborator extern. Împinsesem astfel ceva mai departe pereții carcerei subtile în care se afla prins fiecare din noi. Fără îndoială, situația lui Pascal a fost excepțională pentru că, în afară de înzestrarea nativă, el a fost de o voință, o concentrare și o hărnicie extreme; în plus, cum am mai spus, domeniul muzical și mai ales cel simfonic au fost pe de o parte favorizate, pe de alta ferite de prea mari ingerințe ideologice. Câtă vreme tarifele oficiale pentru muzica de scenă au rămas, cine știe prin ce întâmplare, neatinse, Pascal a putut asigura, datorită lor, subzistența lui și a noastră în timpul lungilor perioade de efort componistic serios.

Demisia de la Institutul de Folclor și-a dat-o în 11 august 1956, două zile după plecarea noastră la Sinaia. Ca din întâmplare, a reascultat la radio, seara, „*cu o emoție teribilă*", Simfonia a X-a de Șostacovici. Și în acea lună de singurătate cu tatăl său a început să lucreze la poemul simfonic ce urma să fie una dintre cele mai poetice și mai apreciate compoziții ale sale, *Luceafărul.*

*

Săptămânile de la Sinaia au fost o încântare nesperată. Terasa semicirculară, cu diadema ei de mușcate roșii care păreau artificiale, de viguroase ce erau, era un loc din care nu ne venea să mai plecăm. Față de cum o știm acum, Sinaia de atunci era paradiziacă. Desigur, fiecare nou-venit era obligat să se înscrie la Miliție a doua zi după sosire, specificând și data de părăsire a localității; amândouă datele îi erau înscrise în Biroul Populației și erau coroborate cu declarațiile gazdelor. Dar, în atmosfera generală, asemenea procedură părea firească. Oricum, odată îndeplinite aceste formalități, timpul curgea ca în rai. Pe șosea mașinile erau extrem de rare: traversarea ei cu căruciorul de copil nu punea nici un fel de problemă. Pomii înalți și frunzoși, aerul tare și de o transparență astăzi neverosimilă, bunăvoința și buna dispoziție a localnicilor, linia înaltă a crestelor nu foarte

îndepărtate, bolboroseala diferitelor pâraie care coborau dinspre munte, toate la un loc, regăsite după atâția ani de zile în care asemenea răsfăț ar fi fost de negândit, erau un fel de dar al destinului, pe care nu mai îndrăznisem să-l imaginăm. Și trebuie să precizez acum că Ioana și cu mine nu eram singure, ci cu o prietenă mai în vârstă, Viky, a cărei prezență în familia noastră avea să devină cu încetul tot mai însemnată.

Viky era una din cele șase surori născute una după alta, înainte de Primul Război Mondial, în familia unor moșieri craioveni, Hristescu, foarte înstăriți. Părinții lor muriseră tineri, doborâți aproape în același timp de o tuberculoză galopantă, iar cele șase fetițe, între cinci și șaisprezece ani, fuseseră trimise, pentru educație și, în primul rând, pentru rațiuni de sănătate, la un pension în Elveția. Acestuia, consiliul de tutelă îi trimitea punctual sumele cuvenite: leul nostru, pe atunci foarte puternic, suporta ușor transformarea în francul elvețian, încă relativ modest. Dar pentru micile orfane, nenorocirile au continuat: sora cea mare a murit curând, apoi a izbucnit războiul, leul s-a prăbușit și cele cinci fetițe au rămas în grija doamnei Maurer, proprietara și administratoarea pensionului respectiv, *Boa Vista*, o persoană care s-a purtat cu ele cu o bunătate aproape maternă. Bineînțeles, rămânând admise în continuare la cursuri, cele mari s-au străduit să mai câștige câte ceva, unele învățând croitorie și lucru de mână, iar Viky, penultima, și-a descoperit o adevărată vocație de educatoare de copii, datorată nu numai culturii și practicării mai multor limbi, dar mai ales unei sensibilități și unei fantezii inepuizabile, care îi transformau în ființe fericite pe toți micii discipoli intrați pe mâinile ei.

Catherine, sora rămasă acum cea mai mare, a fost singura dintre ele care s-a căsătorit, și anume acel personaj bucureștean pe care l-am evocat în primul meu volum de amintiri, avocatul Nick Georgescu-Stefănești. Cultivat (se spunea că studiile îi fuseseră plătite de Nicolae Filipescu), nu lipsit de umor, înzestrat cu o voce de stentor și un temperament mai degrabă teatral,

susținute de o ținută neobișnuită (capă neagră, romantică, lavalieră violetă, ciorapi de mătase și mai ales o barbă impunătoare care acum, în anii ’50, îi folosea doar pentru a fi selecționat cu precădere ca figurant în filmele istorice cu boieri), el se împrietenise cu tata poate dintr-un instinct de complementaritate, tata fiind dimpotrivă extrem de discret și de rezervat. Dar mai ales se împrieteniseră între ele femeile: pentru mama, ca și pentru Catherine și cele două surori ale ei care s-au întors în România, tot ce evoca Elveția – limbă, obiceiuri, tradiții, amintiri de tinerețe – era încărcat cu emoție și o dulce nostalgie, iar prietenia dintre ele a durat toată viața. Cu surorile rămase la Clarens, cele din România își scriau zilnic, cărți poștale din acelea albe pe care le umpleau cu rânduri mărunte, într-o grafie ordonată și extraordinar de asemănătoare, așa cum le era nu numai caracterul, dar chiar și înfățișarea fizică. Împărțite însă cum au fost între două țări pe care mai întâi războiul, apoi orânduirea comunistă le-au izolat printr-o falie de netrecut, surorile nu s-au mai văzut niciodată.

În București, Catherine, Viky și Oky aveau o mulțime de prietene, care se reuneau după-amiaza în salonul vilei lor din parcul Bonaparte, unde se râdea și se vorbea mult. Trăiau destul de confortabil din veniturile acelei moșii, din care trimiteau o cotă și surorilor expatriate, iar șeful familiei, ca avocat, câștiga bine. Sanda, singurul copil al cuplului, creștea răsfățată, ce zic eu, adorată de mama și de cele două mătuși. De Crăciun, cu toții obișnuiau să pună la punct, pentru copii și prieteni, un fel de spectacol de revistă în care inventau cuplete nostime, acompaniate de Oky la pian. În copilăria mea mai degrabă sobră și solitară, vizitele la ei, prelungite uneori pe mai multe zile, păreau un soi de foc de artificii continuu, într-atât de numeroase erau vocile, glumele și jocurile la care asistam sau mă pomeneam cumva antrenată.

Toate acestea privesc, desigur, perioada dinainte de 1945. În anul 1956, în care am ajuns acum cu povestirea, lucrurile stăteau

cu totul altfel. Sanda, frumoasă, deșteaptă, foarte personală, părăsise țara de vreo zece ani și se afla în Brazilia. Casa din strada Washington fusese confiscată, iar Catherine, Viky, Oky și bătrânul lor susținător se aflau repartizați în camere „la comun", neverosimile, uneori cu toții la un loc. Nici unul din membrii familiei, toți trecuți de șaptezeci de ani, nu avea pensie. Catherine și Viky tricotau pulovere pentru prietene, Oky reușea ceva mai bine cu lecții de franceză și engleză, iar Nick, așa cum am spus, era fericit când era folosit ca figurant.

Ioana avea mai puțin de cinci luni când le făcusem o vizită și Viky mi-a povestit că tocmai se angajase, în schimbul unei sume minime, să se ocupe de o fetiță de patru ani cu care nu se înțelegea deloc. Mai erau câteva zile până la vizionarea spectacolului cu *Ion Vodă cel* C*umplit* și tocmai constatasem cu tristețe că nu voi putea asista nici la el, nici la eventuale concerte, neavând cu cine s-o las pe cea mică.

— Dar bine, Viky, am spus eu cu o subită inspirație, dacă tot vrei să păzești o fetiță, de ce să n-o păzești pe a mea?

Acea mică frază a deschis o perioadă de câțiva ani în care Viky (devenită *Bi*) , Ioana (devenită *Doudou*) și cu mine ne-am înțeles de minune. Bi și Doudou se îndrăgostiseră una de alta și Bi venea aproape pe gratis, câte trei ore de trei ori pe săptămână, timp în care eu puteam acoperi toate drumurile casei de care Pascal trebuia să rămână, pentru supraviețuirea noastră a tuturora, totalmente scutit. Și uneori, în rarele ocazii când ieșeam împreună seara, Bi venea să stea cu Doudou, spre fericirea tuturor.

*

Era o perioadă în care multe vise păreau permise, și chiar ne îngăduiam să visăm. Cum n-am fi făcut-o? În primăvară, ecourile celebrului discurs al lui Hrușciov se prelinseseră în mentalitatea generală. La noi, ele nu reprezentaseră nici decum șocul psihologic despre care vorbesc astăzi occidentalii de stânga, care-și vedeau sfărâmată imaginea idilică despre Stalin, ci doar un *început* de recunoaștere a realităților pe care le trăiserăm

și un *început* de speranță pentru viitor. În viața cotidiană, singura care ne interesa, se iviseră semne bune, se înmulțiseră magazinele și reapăruseră unele mărfuri (de pildă untul, care se vindea încă în vrac, și unele mezeluri de calitate mai bună). Chiar și simpla reîntoarcere, în familia noastră, a celui care fusese atâta vreme absent, părea o chezășie a faptului că perioada neagră se încheiase. Sau cel puțin se arăta așa pentru firile mai încrezătoare, printre care mă număram și eu.

Trebuie să spun că, evocând acum decorul acelui an 1956–57, care avea să rămână pentru noi cel mai destins de care ne putem aduce aminte, simbolul ce-mi răsare insistent în minte este vitrina cofetăriei Follas. Numele aparținea unui grec care obținuse autorizația să deschidă un magazin pe strada C.A. Rosetti, foarte aproape de noi, și care oferea prăjiturile și foietajele cele mai extraordinare. Poate că păreau astfel și pentru că atâta vreme fuseserăm lipsiți de așa ceva; dar, la drept vorbind, ele chiar erau excelente. Pateurile de la Follas, ușoare, înfoiate și uriașe, transformau somptuos orice masă. Prăjiturile de ciocolată, de vreo trei ori mai mari decât „amandinele“ de Stat, erau delicioase și neverosimil de proaspete, iar pe unele din ele frișca înaltă și fermă le prefăcea în mici castele de vis. Un tort de la Follas înălța cea mai simplă masă de familie la rangul de memorabilă sărbătoare. Când a apărut în ziare, cam un an mai târziu, un mare articol descriind condițiile așa zis „neigienice“ în care funcționa laboratorul bietului cofetar, iar în locul vitrinei care ne bucurase ochii au rămas doar obloanele trase, am înțeles că totul fusese doar o experiență socială în plus, pe lângă atâtea altele pe care le cunoscusem. Câțiva ani mai târziu, aceeași experiență avea să fie repetată la scară națională cu „mandatarii“, în cadrul unui mic NEP care a avut scopul să selecteze pe toți cei înzestrați cu pricepere, curaj și talent comercial: nedescurcându-se în hățișul dispozițiilor contradictorii și pedepsiți cu mulți ani de închisoare, exemplul lor i-a descurajat ani de zile de la orice inițiativă pe toți cei care ar fi fost tentați să-i imite.

Cât despre cadrul real în care am locuit în acea perioadă, el a rămas neschimbat, pentru noi, timp de șaisprezece ani. Casa în care am fost repartizați aparținuse, ni se spunea, unui industriaș care nu mai era în viață și fusese clădită înainte de Primul Război Mondial; se investiseră în ea și bani, și bun gust. La etajul întâi unde ne aflam, dependințele erau comune cu mai multe familii, dar cele două odăi ale noastre, dând una într-alta și perfect izolate, alcătuiau o unitate confortabilă. Restul apartamentului original cuprindea alte două camere, la fel de mari, dar cu un aspect mai sever, datorat lambriurilor de lemn de culoare închisă; ele fuseseră atribuite vecinului nostru, domnul Iuliu Simionescu, iar a cincea devenise bucătăria noastră comună. Nu era soluția noastră, ci a Oficiului Spațiului locativ, care avea formulele sale.

Locuința noastră începea cu odaia principală, care avea 42 de metri pătrați și o formă cu totul neobișnuită, cea a unui dreptunghi căruia i se retezaseră colțurile, ceea ce-i dădea un fel de curbură îndulcitoare, extrem de plăcută. Înălțimea ei neobișnuită (3,50 m!) și lumina abundentă, schimbătoare, venită prin ferestrele laturii de est și a marii uși cu geam care dădea pe o terasă largă, conturul caselor vecine și ramurile unor copaci bătrâni dădeau acelui spațiu un farmec pe care nu l-a mai avut nici una din locuințele noastre ulterioare. Latura care ne despărțea de camerele vecinului nostru avea trei glasvanduri înalte, pe care le izolasem cu covoare și cu un șal indian. În chipul cel mai firesc, pe o suprafață atât de mare se creaseră mai multe centre de activitate: într-un colț, lângă radio și una din ferestre, o masă rotundă de marchetărie, un fotoliu și câteva scaune Louis XV (copii din secolul XIX) reconstituiau ceva din cadrul copilăriei mele; într-altul, o fostă masă de lucru și niște scaune în stil florentin, închipuind un soi de sufragerie, o evocau pe cea a lui Pascal. În centru, pe latura opusă, se afla masivul birou semicircular care domina întreaga încăpere; în sfârșit, pe jos, unificând toate aceste sugestii, marele covor pe fond gri-albăstrui,

cu păsări exotice, prelungea amintirile noastre comune din bulevardul Dimitrov (unde acoperise glasvandul spre camera vecină) și-i crea Ioanei un spațiu de joc inepuizabil.

Odaia din spate, care nu mai comunica cu nimic, era despărțită de prima tot printr-un glasvand (apartamentul original, cel al proprietarului, trebuie să fi fost superb!), pe care montasem de data asta doar niște brizbizuri crem. În ea se aflau aproape toate elementele care compuneau viața noastră în Dimitrov: pianina, patul dublu și cel al fetiței, dulapuri, o măsuță de scris. Pascal nu părăsea scaunul din fața claviaturii decât la orele meselor și, desigur, seara, când o culcam pe Ioana pentru noapte; ultimele ceasuri ale zilei le petrecea de obicei tăifăsuind cu tatăl lui și mă bucuram în tăcere că-i vedeam împreună, după cei opt ani de despărțire. Se ascultau unul pe altul cu multă atenție, ca și când fiecare ar fi avut ceva de învățat din acel dialog prelungit. În schimb, nu țin minte ca Pascal să fi participat vreodată la conversațiile pe care socrul meu le avea cu musafirii sosiți la el în vizită: fie oameni în vârstă, fie foști secretari, erau oricum, și unii și alții, cu totul străini de preocupările sale. Legătura lui Pascal cu timpul a fost una pasională: pentru el timpul însemna muzică și orice îl distrăgea de la ea căpăta conotații negative.

*

Când ne-am întors de la Sinaia, socrul meu arăta infinit mai bine. Ipoteza tuberculozei pulmonare căzuse, spre mulțumirea tuturor. Dentiștii își făcuseră datoria, el își recăpătase oarecum pofta de mâncare și mai ales părea acum destins, pot să spun fericit. Veneau des să-l vadă, serile, unii din foștii lui secretari: Ion Filipescu, cel care în 1948, chiar bătut cu sălbăticie, refuzase să-l denunțe și făcuse apoi, din acest motiv, câțiva ani de închisoare; Patriciu Popescu, de o inteligență strălucitoare, cel mai însemnat din acel fost birou de avocatură, precum și unii dintre prietenii din propria lui generație, între care deosebit de asiduu era Georgel Gheorghiu, un moldovean veșnic binedispus și un

bun „causeur“. Dimineața, socrul meu și-o rezerva pentru lucru. Nu începuse încă să-și redacteze amintirile în proză despre satul Făcăeni și propria sa copilărie, dar obiceiul de a lucra era atât de înrădăcinat în firea lui încât, fie și doar recitind câte o carte de drept pe care o găsea prin casă, se apuca imediat s-o rezume ordonat, cu acea grafie perfect lizibilă pe care și-o păstrase intactă. Celor care veneau să-l vadă le declara ferm că hotărâse să se îndeletnicească, de acum încolo, exclusiv cu literatura, și chiar așa a fost. Recitea câte un volum din biblioteca noastră; îl revăd ținând în mână un volum din *Confesiunile* lui Jean-Jacques Rousseau, care nu era dintre autorii mei favoriți, dar despre care el mi-a vorbit cu o căldură și o admirație fără rezerve.

Amintirile noastre tind uneori să ia forma tehnicii fotografice, care ne-a devenit atât de familiară. Când îi evoc prezența imobilizez, într-un fel, într-o imagine precisă silueta înaltă în decorul de atunci, fie pe lângă rafturile cu cărți, fie între prieteni în jurul mesei rotunde, fie așezat la biroul său. În chip ciudat, mi-l amintesc mereu surâzând: cu femeile în general arbora o expresie în același timp amuzată și protectoare, ca și când ar fi fost vorba de niște copii.

În acea toamnă a primit vizita a trei dintre foștii lui colegi de închisoare, care aflaseră de eliberarea lui. Știau cu toții că nu era prudent să se viziteze între ei și într-adevăr, după primul moment de regăsire emoționantă, au anunțat că n-aveau de gând să revină, dar că nu putuseră să reziste ispitei de a se revedea, măcar o dată, în libertate. Unul dintre ei era profesorul Florian Ștefănescu-Goangă, fostul ministru al învățământului; fusesem la internat cu o nepoată a sa, despre care i-am cerut vești. Altul a fost profesorul Giurescu, despre care nu știam că își redactase deja amintirile de la Sighet; în sfârșit, un alt istoric, Victor Papacostea, ne-a vorbit cu entuziasm despre datoria pe care și-o simțea de a o forma pe Moțu, fiica sa și fosta noastră colegă de la drept, pentru aceeași profesie. Încercam să-mi imaginez tipul cu totul special de prietenie pe care-l crea între ei acel destin

comun, despre care însă nu pomeneau nimic. Tonul lor era camaraderesc și simplu; păreau fericiți și încrezători, ceea ce atunci m-a surprins; m-aș fi așteptat parcă să-i văd mai gravi, mai… știu eu cum? Nu s-au adus în conversație, oricum, idei generale și faptul era totodată prudent și firesc. Oricum, nu i-am revăzut pe nici unul, niciodată.

Într-una din zilele acelea însorite de toamnă, ne-am pomenit cu vizita lui Marin Teșea, o cunoștință din Făcăeni a socrului meu; acesta îi fusese naș de cununie și-i cunoștea familia dintotdeauna. Fost chiabur (dar și un iscusit tâmplar), omul suferise desigur o seamă de persecuții, însă fiind, ca mai toți cei din categoria sa, harnic și priceput, continua să-și vadă de treabă și se descurca. I-am lăsat să vorbească fără să intervin în nici un fel, dar mi s-a pus în brațe un pachet cu cinci șalăi mari, argintii, de o frumusețe uitată. Iar după plecarea musafirului, s-a hotărât să fie invitați la ospăț câțiva dintre prietenii socrului meu, și anume peste două zile.

Dacă țin minte atât de clar întâmplarea, este pentru că a fost prima mea „masă“ de oarecare importanță în chip de gazdă și am dorit din tot sufletul să iasă bine. Cei poftiți au fost două perechi, Nae și Cornelica Secăreanu, amândoi foști avocați, și Hurmuz Aznavorian cu soția lui. Cred că atmosfera cu totul specială de prietenie și dragoste care a caracterizat masa aceea s-a datorat firii deosebit de sensibile și generoase a invitaților. Rar am perceput mai sigur, aproape tactil aș spune, efluviile de emoție caldă care circulau între cei cinci prieteni. Nu s-a pomenit o vorbă despre închisori, deși Aznavorian fusese și el un timp la Canal; s-a vorbit despre muzică, despre literatură, s-au evocat amintiri plăcute, din timpuri mai blânde. Eu aveam emoții pentru reușita mesei, nu eram expertă, în zilele obișnuite beneficiam în continuare de cantina de la parter unde se gătea excelent, dar șalăul cu maioneză era oricum, pentru toți, o raritate sărbătorească; am mai avut o friptură – alt răsfăț – și ca desert, bineînțeles, înainte de fructe, un tort de la Follas… Părea

neverosimil, mi-a trecut prin minte imaginea celor două felii de pâine prăjită în ulei care constituiau pentru noi un prânz îndestulător doar cu doi, trei ani în urmă, sau încântarea cu care mâncam macaroanele fierte în apă cu sare, când puteam să le adăugăm niște zahăr și o lingură de nuci pisate! Conversația între meseni era continuă și veselă; a doua zi, cele două doamne mi-au telefonat afectuos ca să-mi confirme cât de bine se simțiseră și era adevărat, reuniunea aceea ne lăsase fiecăruia câte un pic de soare în suflet. Cuplul Secăreanu trăia un creștinism simplu, autentic, luminos; prietenul lor de suflet era Al. Lascarov-Moldovanu, autor al unor scrieri pentru copii de certă delicatețe morală și pe care aceștia le apreciau grozav. Doamna Aznavorian era o evreică ce primise o educație aleasă, pe la pensionatele franceze ale vremii ei. Iar socrul meu era fericit, se vedea pe chipul său cât era de fericit și nu doream decât să regăsesc cât mai des acea luminoasă mulțumire, așternută peste ridurile adânci care-i modelaseră chipul.

*

Cu cât înaintam însă spre toamnă, cu atât atmosfera generală era mai tensionată. Nu era o toamnă obișnuită, era cea a revoluției din Ungaria vecină, și oricât am fi căutat să ne izolăm, să ne ținem la o parte de întâmplările care ocupau marea scenă internațională, nu era cu totul posibil.

O oarecare efervescență se instalase în spirite încă din primăvară, după celebrul raport al lui Hruşciov. Presa noastră nu pomenise, desigur, nimic despre el, dar radiourile occidentale erau foarte vorbărețe și cei care le urmăreau cu pasiune nu se sfiau să povestească și altora ceea ce auziseră. Hruşciov nu pusese însă nici o clipă în discuție natura sistemului, el vorbise doar de „greșeli", datorate persoanelor care se aflaseră la conducere; această tactică avea să devină constantă, vinovați de nerealizări sau eșecuri fiind mereu decedații sau cei care fuseseră îndepărtați de la putere. Oricum, în generația noastră predomina

scepticismul; realitatea zilnică ne dovedea în fel şi chip că nu se schimbase absolut nimic din structurile betonate ale dictaturii proletariatului. E totuşi greu să împiedici oamenii să spere; fiecare se simţea atât de supravegheat, de strâns în chingi, fie şi numai de discursul oficial obligatoriu, fie şi numai de lipsa oricărei informaţii exacte despre lumea din afară, cu cărţile, revistele şi filmele ei, ca să nu mai vorbim de sărăcie, de frică şi de îngrădirea activităţilor zilnice, încât orice circumstanţă neobişnuită trezea o undă de emoţie chiar şi în firea celor mai adaptaţi. Nu-şi puneau nădejdea în cine ştie ce schimbări radicale, ci sperau măcar o uşurare a acestor frustrări constante.

Acum, în toamnă, se apropiau şi alegerile americane. Părea evident că ele aveau să aducă o nouă victorie a republicanilor, mai exact echipei Eisenhower-Dulles, care continuase politica de *containment* iniţiată de Truman. Ne putem mira, astăzi, că în România nu realiza mai nimeni sensul exact al acestui termen care înseamnă doar oprire, îngrădire, ţinere pe loc (e drept că românii nu prea învăţau, pe atunci, decât limba franceză); el arăta destul de clar că pe noi, ţările din Europa de Est, ne socoteau deja înghiţite. Efortul Statelor Unite era doar să împiedice puterea sovietică să se întindă spre Europa Occidentală şi nicidecum să o facă să renunţe la vreunul din teritoriile în care deja se instalase, chiar dacă, de acolo, ea continua să răspândească propagandă şi acţiuni secrete destabilizatoare.

Ba mai mult, iraţionala speranţă în sprijinul american căpătase la noi o adâncime neobişnuită. Tonul declaraţiilor pe care le făcea secretarul de stat, John Foster Dulles, impresiona firile emotive. Înalt, subţire, preşedintele Statelor Unite, fost ofiţer de infanterie, devenit celebru după capitularea Germaniei în faţa armatelor aliate conduse de el, lua tot mai mult, în imaginarul colectiv, trăsăturile unui erou de western. Într-o dimineaţă, pe strada Maria Rosetti, am observat o femeie între două vârste, care instalase pe trotuar o măsuţă plină cu cărţi, probabil în dreptul locuinţei ei. M-am oprit să mă uit la titluri, oarecum mirată,

iar ea a început să-mi explice febril că își lichida biblioteca pentru că Dwight Eisenhower se îndrăgostise de ea, erau logodiți (îmi arăta niște pagini scrise de mână) și el avea să vină în curând s-o ia. Mintea ei era vizibil tulburată și m-am îndepărtat cu un sentiment de milă fără margini, dar acum, amintindu-mi-o, cazul îmi pare plin de înțelesuri și aproape reprezentativ.

Se întâmplau însă și evenimente reale, importante, justificând înfierbântarea care creștea încet.

Neastâmpărul începuse, de fapt, în Polonia. Eliberarea, încă din aprilie, a multor mii de prizonieri politici, urmată de o adevărată răscoală la Poznan, crease o tensiune pe care n-a calmat-o decât vizita unei importante delegații sovietice, condusă personal de Hrușciov. În fruntea partidului a fost adus Gomulka, a cărui activitate s-a caracterizat de la început printr-o încetare a colectivizării forțate, o legitimare a micilor gospodării țărănești și un climat general mai relaxat, în special în cultură, în atitudinea față de biserica catolică și în raporturile cu emigrația poloneză din Vest.

Ungurii însă se arătau hotărâți să meargă mult mai departe. În toată luna octombrie, românii care ascultau radio au aflat de manifestații uriașe, tot mai violente și exprimând revendicări tot mai extraordinare. Mai întâi, ungurii s-au solidarizat cu polonezii, apoi, văzând că stalinistul Rakosi a fost înlocuit cu Ernö Gerö, din 6 până în 23 octombrie manifestanții au cerut succesiv întoarcerea la guvernare a lui Imre Nagy, apoi „alegeri libere" (sintagma rămăsese magică) și plecarea trupelor sovietice. Ajuns la putere, Imre Nagy, sub presiunea revoltei care cuprinsese toată țara, a anunțat un program de democrație pluralistă, a luat în guvern personalități necomuniste, ba chiar, până la urmă, a cedat în fața străzii care acum cerea nici mai mult, nici mai puțin decât independența și neutralitatea Ungariei, ceea ce însemna implicit retragerea ei din pactul de la Varșovia.

Putem să ne închipuim cum erau primite aceste vești de către români. Firea lor precaută, cea a omului pățit, îi făcuse să

reacționeze la început cu scepticism; pe măsură însă ce criza se prelungea, se dezlegau și limbile. Se auzea că tineretul s-ar fi manifestat, nu se știa exact în ce fel, în Ardeal și Banat. Bucureștenii păreau liniștiți, dar cred că nu era casă în care emisiunile radiourilor străine să nu fie urmărite fie cu entuziasm, fie cu inima strânsă, în funcție de situația și temperamentul ascultătorilor. Bineînțeles, pe principalii beneficiari ai regimului îi cuprinsese panica, mai ales că începuse să se afle despre o sumă de foști membri ai poliției secrete ungare, care zăceau împușcați sau tăiați cu cuțitul pe străzile Budapestei. Iar între oamenii obișnuiți, autocenzura scăzuse vizibil.

Personal n-aveam prea mult timp de dat acestor preocupări: un copil de un an este un tiran dulce; ar fi o iluzie să te crezi vreodată liber. Pascal nu-și părăsea scaunul de la pian decât chemat la telefon sau la ora mesei. Socrul meu își vedea, dimineața, de studiu sau de scris; după-amiaza, se întâmpla să vină să-l vadă câte unul, doi dintre prietenii obișnuiți; eu le făceam cafele și-i lăsam între ei să comenteze; doar seara, după opt, ne regăseam toți trei în jurul aparatului de radio. Pascal și cu mine tăceam, prinși în gânduri contradictorii; în ce mă privește, admiram revolta ungurilor ca pe o dovadă de curaj nebunesc; era superb, dar nu-i vedeam nici cea mai mică șansă practică. Pascal, cred, gândea la fel ca mine, dar cu mai puțină implicare afectivă; singur socrul meu, lovind ușor cu degetele mâinii drepte, ca pentru a întări fiecare silabă, marginea mesei rotunde la care stăteam, ne-a surprins repetând o formulă neașteptată: „*Cette fois-ci, c'est la guerre!*"

Ne-am mirat mereu, reamintindu-ne-o, de această reacție. El era, ca toți intelectualii din generația lui, un excelent cunoscător de franceză, dar n-o folosea deloc în vorbirea curentă. Ce i-o fi venit? Cât despre interpretarea în sine, ni s-a părut o nouă dovadă a acelei „naivități" pe care o mai constatasem la el și pe care o explicam pe de o parte prin firea lui fără ascunzișuri, iar pe de alta prin lunga sa izolare, lipsită de informații.

Din respect, nu l-am contrazis prea tare, dar nici nu l-am luat în serios.

O altă imagine mi-a rămas în minte, care-şi are locul, cred, în aceeaşi perioadă. Părăsisem odaia din fund şi o traversam pe cea mare, în drum spre baie sau bucătărie. În colţul din stânga, în jurul mesei rotunde, socrul meu stătea de vorbă cu trei dintre vizitatorii obişnuiţi. Nu ştiu cum am izolat timbrul lui Georgel Gheorghiu (poate din pricina vreunei inflexiuni moldoveneşti), care tocmai declara râzând: „Păi cine să fie în fruntea partidului, dacă nu mata, coane Aurică?“ Fraza mi s-a părut totodată amuzantă şi înduioşătoare: la ce comèdii se gândeau bătrâneii ăştia! M-am uitat peste umăr la socrul meu şi i-am surprins o expresie încântată ca de o glumă bună, în care însă se amesteca şi o undă de vanitate satisfăcută. Ceilalţi doi tăceau, erau chiar domnul Filipescu, secretarul său devotat (cel cu care, în tot anul următor, avea să-şi completeze săptămânal, după lungi conciliabule, buletinul Pronosport), şi Patriciu Popescu, pe care-l vedeam doar din spate: nu mă îndoiam însă că acesta îşi păstrase expresia serioasă, îngrijorată, pe care o arbora totdeauna când discuţia luneca spre politică. Mai pesimist, mai descurajant, mai sumbru decât el nu putea fi nimeni în asemenea ocazii şi mulţi îl detestau fie şi numai pentru aceasta, deşi poate că el încerca, în felul său, să-i pună pe toţi în gardă să nu se aventureze în teritorii riscante. Pe mine nu m-a alarmat acea frază, ştiam că ea subînţelegea o epocă viitoare, nedeterminată, în care o înţelegere între marile puteri ar fi reuşit să obţină pentru ţările noastre o formă de democraţie pluralistă, totul cât se poate de legal. Era suficientă o privire către acei domni în vârstă, cu îmbrăcămintea, vorba şi gesturile lor atât de corecte şi civilizate, ca să nu ţi-i poţi închipui angajaţi în dezbateri publice altele decât „normale“, începând din momentul în care le-ar fi fost îngăduite. Cât despre întoarcerea, cândva, la un regim de libertate „ca înainte“, ea mi se părea fantezie pură şi nici chiar ei nu-şi imaginau că aşa ceva ar mai fi fost posibil.

După cum am văzut, realitatea a dat dreptate pesimiștilor. În toamna anului 1956 însă, în vremea revoluției ungare, mulți erau cei ce ar fi dorit, cum o făceam și eu, dacă nu chiar vreo măsură de destindere, măcar o luare de poziție oficială a statelor libere, o manifestare publică de sprijin sau cel puțin de simpatie pentru curajoșii răsculați. Dar nu, zilele treceau și fiecare din ele făcea să pară acțiunile acestora mai fără speranță, mai tragice chiar. Într-adevăr, începând cu 4 noiembrie, unități blindate sovietice, sprijinite de unități aliate, au pornit concentric spre Budapesta, au început lupte disproporționate de stradă și în câteva zile revoluția a fost definitiv zdrobită.

În 5 noiembrie, în timp ce radiourile clandestine ale răsculaților lansau apeluri disperate către Occident, prima știre transmisă de posturile de radio din Apus n-a fost, Doamne ferește, vreun cuvânt de stimă sau compătimire în favoarea numeroșilor morți pentru libertate, ci faptul că nave puternice de război, engleze și franceze, porniseră să ocupe sectorul de nord al Canalului de Suez, naționalizat peste vară de Nasser, protejatul Moscovei. O singură zi, poate o falie de nici 24 de ore, despărțea cele două secvențe, cea ungară și cea egipteană, și totodată le unea, în ochii noștri, într-un târg rușinos, încheiat pe deasupra capetelor: „Vă vom lăsa în pace în privința Ungariei, dar dați-ne Canalul înapoi."

Statele Unite au avut înțelepciunea să ceară aliaților lor europeni renunțarea la nesăbuita lor demonstrație de forță, iar frumoasele nave s-au întors cuminți în danele lor. În dicționare, cele două secvențe sunt evocate în chip absolut independent și numai câțiva idealiști de felul meu își mai amintesc poate, cu un sfâșietor sentiment de neputință, lecția amară învățată atunci: că statele ascultă de altă morală decât cea pe care o proclamă, că ideile frumoase pot fi uneori un fel de abur suscitat la comandă și că oamenii de rând rămân mult, mult mai năuci și mai neputincioși decât își închipuie.

Două, trei zile s-au scurs așa, apoi vârtejul s-a potolit și n-a mai fost vorba de el; am reintrat cu toată naturalețea în programul nostru obișnuit.

*

Tulburările din Ungaria fuseseră uitate, socoteam că ele nu ne mai privesc și ne regăsisem ritmul oarecum monoton când am primit, pentru câteva ceasuri, vizita unei extraterestre în carne și oase. Domnișoara Hélène Rivier, cumnata lui Marinette, era o femeie între două vârste care venise în România pe cale oficială (alta nu era posibilă), în cadrul unei reuniuni internaționale de bibliotecari. În Elveția avea, între altele, însărcinarea să viziteze închisorile și să împrumute cărți de citit condamnaților. Noi ascultam cu gura căscată: îmi aminteam nu numai de pateticele eforturi de memorie ale bieților noștri deținuți, dar și de legăturica cu haine rupte cu care se întorsese socrul meu după opt ani de detenție, în special de o batistă pe care a ținut s-o păstreze: îmi arăta cu mândrie că și-o cârpise singur, cu un ac făcut dintr-un pai căzut de la o mătură. Domnișoara Rivier se atașase acolo de o deținută de origine română, Maria Câmpeanu, pe care o socotea pe nedrept implicată într-un proces de otrăvire țesut în jurul lui Stelian Popescu, fostul director al *Universului.* Condamnata avea de ajutat aici un tată bătrân, iar domnișoara Rivier ne avea pe noi. Gestul ei ne-a încălzit inimile, nu eram de tot uitați. Nu știu cu ce impresii a plecat înapoi, e sigur că n-a înțeles mare lucru și nici noi nu am ținut să-i explicăm. Oricum, din prudență, îl rugasem pe socrul meu să-și facă în acea după-amiază un program în afara casei, ca să nu fie acuzat cândva de legături cu o reprezentantă a societății capitaliste.

Cea care s-ar fi bucurat cel mai mult de acea vizită și pe care n-am avut cum s-o anunțăm ar fi fost mama. Ce încurajare ar fi însemnat pentru ea să întâlnească pe cineva venit direct din țara ei, să vorbească despre rude și prieteni comuni, să trimită eventual mesaje și să-i guste inimitabilul accent „vaudois“, sinonim, pentru ea, cu fericirea! Dintre toate persoanele care ne înconjurau, mama era una dintre cele mai fragile, mai inocente și mai profund lovite. Condiția ei de orfană, apoi de exilată și acum, în urmă, apartenența la o categorie persecutată îi

construiseră o viață în care sobrietatea și curajul erau mereu necesare. Câtă vreme dusese o existență normală, își îndulcise zilele citind cărți și reviste „de dincolo“, purtând o corespondență continuă, ajutând pe unii și pe alții și hrănindu-și mereu speranța într-o călătorie tot mai improbabilă. Dintre toate acestea nu-i mai rămăsese nimic. La Chirnogi, plicurile cu timbre străine soseau cel mult o dată, de două ori pe an, după capriciile cenzurii; pianina fusese vândută, cărțile și fotografiile zăceau în cufere și lăzi inutile; în satul unde trăiau acum nu cunoștea pe nimeni. Din când în când se hotărau să meargă la Oltenița, ca s-o vadă pe Veronica (acum căsătorită și cu o fetiță puțin mai mare decât a noastră), precum și pe cei câțiva membri ai familiei care se mai aflau acolo. Distanța era de șapte, opt kilometri, ceea ce însemna pentru ei un drum de două ceasuri. Îl făceau mergând încet, dar în ritm egal; din când în când, tata se oprea și-i dădea mamii o pastilă de vitamina C. În zilele obișnuite, la drept vorbind, din prezența tatei alături de ea își trăgea ea toată puterea. El trebuia însă hrănit, iar ea la bucătărie nu prea se pricepea. La șaizeci și șapte de ani învăța meserie cu sârg, cu slabe puteri fizice și o repulsie reală, pe care ne-o ascundea, față de carnea crudă și mirosurile de prăjeală. Legătura dintre noi două, foarte profundă, ne dăduse cândva putere în fața greutăților, dar acum viața ne despărțise și singurătatea ei era infinit mai mare.

Tata, în schimb, nu avea nici un motiv să se simtă exilat; mediul sătesc nu-l speria, dificultățile fizice îi stimulau simțul sportiv. Își vedea de treabă la dipensar, se știa util și descoperise cu încântare, printre bagajele lor desperecheate, bicicleta mea de adolescentă. Până să se învețe cu ea, peste vară, căzuse și-și rupsese brațul, cu care stătuse aproape o lună în ghips, ceea ce nu l-a împiedicat să se mai folosească de ea aproape un deceniu.Veneau, desigur, rar la București, dar, de când exista fetița și se simțeau bunici, fiecare asemenea vizită era o sărbătoare.

La sfârșitul lunii noiembrie chiar a avut loc la noi o sărbătoare adevărată, aniversarea de un an a Ioanei. În afară de ei,

de noi, cei ai casei, de Marta, veselă și luminoasă ca întotdeauna, de Mircea și de câțiva prieteni din generația noastră, invitații deosebiți au fost tante Lily și maestrul Mihail Jora, în calitate de nași, precum și Camil Petrescu, sosit cu oarecare întârziere din cauza unei altercații de ultim moment cu Ghighi (asistam cu tristețe la destrămarea acelui cuplu în care crezusem). În camera principală, fetița și-a făcut intrarea surâzătoare, ținută de părinți de o mână și de cealaltă, îmbrăcată într-o rochiță de nylon alb cu volănașe (ultimul strigăt pe atunci, un dar de la tante Lily), și și-a păstrat până la sfârșit o bună dispoziție fără cusur. Se mai practica în acea vreme un ritual, astăzi probabil uitat și căruia îi fuseseră supuși și cei din generația noastră: la prima sa aniversare se prezentau copilului, pe o tavă, diferite obiecte socotite simbolice, iar cele spre care-și întindea mânuța erau socotite a fi o prefigurare a viitorului său. Astfel, Pascal alesese de trei ori la rând, cu încăpățânare, aceeași cărticică englezească; mie mi s-a spus că alesesem o carte, o oglindă și un creion, iar Ioana și-a construit, ca prevestire, cea mai nostimă selecție: a întins mâna spre ceasul de aur pe care bunicul său îl pusese pe tavă și care din clipa aceea a devenit al ei, apoi, spre o superbă garoafă roz și, în încheiere, spre un biscuit de șampanie! Toate aceste amănunte au fost notate de socrul meu pe cărticica aleasă de Pascal cu atâția ani înainte și care se află încă, desigur, între multele volume din casa noastră, deși în clipa asta nu sunt în stare s-o regăsesc.

Iată, aceste dulci amintiri vechi de o jumătate de veac mi-au mai ușurat câte ceva din povara zilei.

*

Doamne! Prezentul mă ia într-un vârtej căruia nu-i mai pot rezista. Nu pot să evoc calm, liniștit, cum ar cere-o succesiunea firească a povestirii, ceasurile senine și încrezătoare din anii 1956–1957. Trebuie să spun că în acest început de an 2006 Marta, dulcea Marta, din toate punctele de vedere, nu numai calendaristic, cea mai „tânără“ dintre noi patru, își trăiește ultimele

luni, poate ultimele săptămâni. Este un ceas al rugăciunii și al meditației, al umilinței și al luciditătii. Timpul ne-a alungat de la spate și ne-a adus în această clipă, unde pare să se fi oprit.

Timpul nu se opreşte, ci în fiecare clipă îşi schimbă faţa. Timpul memoriei, timpul scrierii şi timpul trăirii nu alternează regulat, ele se împletesc, se întretaie, îşi împrumută unul altuia culorile. Luni de zile, despărţirea de Marta, care se apropia, ne-a absorbit aproape toată viaţa interioară.

*

Îmi face bine să evoc aici una dintre paginile cele mai luminoase ale anului 1957. Marta era atunci angajata Bibliotecii Centrale de Stat. Examenul ei de Stat în matematică îi fusese echivalat cu diploma celorlalţi candidaţi, majoritatea absolvenţi ai facultăţii de biblioteconomie. Fusesem s-o văd într-o dimineaţă şi mă impresionaseră biroul ei încăpător şi numeroasele reviste străine, în nu ştiu câte limbi, puse la îndemâna ei pentru documentare.

Dar în acea perioadă se impunea şi o activitate sindicală intensă, tot în scopul de a ţine oamenii sub presiune, chiar şi în timpul liber. Într-o revistă sovietică, Marta găsise recomandarea să se organizeze un soi de „procese literare“, formă colectivă de analiză a câte unei opere din patrimoniul literaturii universale. Scopul era probabil, cum se obişnuia pe atunci, să se arate că autorul, trăind de mult, nu cunoştea concepţia marxistă şi ca atare nu înţelesese lucrurile foarte corect, dar avusese, totuşi, unele calităţi. Ceea ce a realizat Marta a fost însă mult mai original şi am să încerc să povestesc lucrurile în amănunt.

Mai întâi, să ne amintim că, în acea vreme, Biblioteca Centrală de Stat funcţiona în fostul Palat de Justiţie (devenit inutil într-o dictatură ca aceea). Aşadar spectacolul – căci a fost unul, cu un public numeros şi entuziast – a avut loc într-o adevărată sală de tribunal, construită anume, cu un birou impunător pentru

completul de judecată, cu locuri rezervate pentru grefier, procuror și acuzați, cu bănci și spațiu mare pentru public, pe care-l figuram noi, spectatorii. Apoi, actorii amatori erau cu toții intelectuali pasionați care sub direcția Martei repetaseră cu entuziasm săptămâni în șir. În sfârșit, textul conceput de ea a fost atât de atent redactat încât totul s-a transformat într-un fel de eseu-conferință, o analiză fină și dramatică a unui roman celebru, *La Cousine Bette* a lui Balzac.

Acuzata, chiar Verișoara Bette, stătea în picioare în centrul sălii, într-o rochie lungă, cenușie, de secol XIX (Ghighi furnizase toate costumele, împrumutate de la Teatrul Tineretului). Interpreta era Livia Măneșcu, astăzi stabilită în Canada și autoare de cărți de călătorii. Completul de judecată avea trei membri și era condus de Dumitru Trancă. Costache Olăreanu era un procuror nu foarte înspăimântător, dar teatral și conștient de paradoxul rolului pe care-l juca. Mai era Puica Schorr, autoare și ea, mai târziu, de romane polițiste. Un alt coleg, Bănulescu (fără legătură cu scriitorul), figura un Balzac relativ puțin implicat. Dintre martori, una din aparițiile de mare succes a fost cea a Norei Iuga în Josepha Mirah, într-o ținută extravagantă, violent colorată și cu gesturi patetice. Iar noi, publicul (sala era plină ochi), asistam la toată desfășurarea cu încântare.

Socrul meu venise cu câțiva prieteni jurişti și succesul spectacolului l-a bucurat atât de mult încât, pentru prima dată, și-a prelungit seara cu ei într-un restaurant până destul de târziu. În chip neprevăzut, acest spectacol a suscitat ecouri în mai multe ziare și s-a reluat de vreo trei, patru ori. Cât despre mine, am rămas convinsă că domeniul Martei era teatrul; cred și astăzi că, într-o atmosferă de libertate, s-ar fi orientat spre el și i-ar fi experimentat tainele îndelung, spre încântarea ei și a noastră. Dar, așa cum îmi scrisese ea cândva din Tecuci, eram „*cu toții, într-un fel, ca acele statui cu brațele tăiate*“ și o sumă de lucruri aveau să ne rămână definitiv interzise, fie de către excluderea

sistematică la care eram supuși, fie de propria noastră oroare față de orice compromis.

*

Acum câteva zile, în 25 ianuarie 2006, Marta s-a stins după o cumplită agonie, dintre cele ce fac să pară sfârșitul ca o izbăvire. Înmormântarea a fost o ceremonie luminoasă și calmă, în aer liber, în fața capelei cimitirului Bellu catolic, nu departe de locul unde a fost înhumată madame Marie și unde se vor întâlni și ea, și Mircea. Preotul catolic care a oficiat i-a fost Martei ultimul confesor: un om tânăr, purtând pe chip acel surâs împăcat, de atâtea ori observabil pe fețele monahilor. Pe Marta o înconjurau mai mult de cincizeci de persoane despre care, cunoscându-i personal aproape pe toți, pot afirma că-i erau prieteni: câți dintre noi, la asemenea vârste târzii, ar putea număra atâția? Între noi circula un fel de duh al blândeții, o admirație care covârșea tristețea; dintre lacrimi se desprindea, ici și colo, câte o privire adâncă, dăruitoare, plină de recunoștință, închinată amintirii ei. Marta a intervenit în existențele multora, oferind sfaturi, sprijin, soluții, totul cu discreție și farmec. Dar adevărata dimensiune a propriei sale vieți de suferință, ca mamă a unui autist grav, în vârstă azi de patruzeci de ani, n-o poate măsura nimeni. Și nici rana cauzată de absența ei în viața lui Mircea, de acum încolo, n-are nici o asemănare.

Spațiile albe din acest text nu mai corespund exact nici unei durate. La vârsta noastră, am trăit de mai multe ori părăsirea noastră de către o ființă iubită, dar nici experiența, nici înțelepciunea nu ne pot ușura drumul spre o acceptare mai senină. Revolta este totdeauna prezentă printre lacrimi, când nu le împiedică cu totul, și este cu atât mai mare cu cât cel ce pleacă a fost mai bun, mai lovit de soartă și exemplul, vorba sau sacrificiul său ne-au ajutat mai mult să trăim noi înșine. Timpul revoltei există. Trăirea lui tăcută cunoaște un sfârșit, pe care însă nu-l

putem grăbi. Semnul că acel sfârșit se apropie este înmulțirea lacrimilor. Vindecătoare sunt numai umilința, amintirea și dragostea.

*

Anul 1957 a început liniștit; nu-mi aduc aminte dacă și unde am sărbătorit revelionul – fără îndoială acasă, cu doi-trei apropiați și cu cea mai mare sobrietate. Luna ianuarie a fost friguroasă, instalația de încălzire a noii noastre locuințe nu era încă pusă la punct. În seara de 24 am fost poftiți la masă de către Camil, care urma să se interneze în spital pentru boala sa gravă de inimă. Ne-a povestit cum, auzind prima oară diagnosticul de „insuficiență cardiacă", îl interpretase oarecum literar, socotind că el indica doar o slăbiciune trecătoare a inimii; apoi consultase lucrări de specialitate și se speriase cu adevărat. Seara a fost dulce-amară, știam acum cu toții că ne puteam aștepta la orice, iar casa nouă, al cărei stăpân avea pentru prima oară în viață un birou-bibliotecă unde ar fi putut lucra liniștit, ne apărea deodată ca o deșertăciune.

Socrul meu își aplica hotărârea de a lucra exclusiv literatură; se pregătea pentru o dramă în versuri, al cărei personaj principal ar fi fost Constantin Brâncoveanu; citea multă istorie, devora *Genealogia Cantacuzinilor* și-l detesta tot mai mult pe Stolnic. Între timp însă, începuse să-și scrie amintirile din copilăria lui în Făcăeni, satul de pe malul Borcei pe care-l evoca totdeauna cu dragoste. Nici el, nici noi nu știam cât avea să fie de prețios acel text. Scria ușor și cu mare plăcere; cum încheia un capitol, îi făcea proba citindu-l cuiva cu glas tare; de multe ori publicul îl forma doar Bi, care asculta docil, concentrându-se cu efort asupra numeroșilor termeni arhaici care dau și azi atâta savoare textului. Terminând de citit, el se plimba în sus și în jos de-a curmezișul camerei, cu gândul la pagina viitoare. Fetița tocmai învățase să meargă singură; peste vară, bunicul și nepoata aveau să pună la punct, împreună, un ritual al lor; când își începea el plimbarea, ea lăsa orice joc, își lua locul cu doi pași în urma

lui și-l urma pas cu pas, imitându-i aerul concentrat și mâinile unite la spate. Nu știu care din ei doi era mai încântat de jocul acela, și poate că doar pentru mine a rămas vie imaginea înaltă și subțire a bunicului, cu râsul său fericit, alături de cea a micuței imitatoare care de abia aștepta să fie luată în brațe, ceea ce se întâmpla fără multă întârziere.

El începuse să iasă din când în când, era poftit la câte un prieten și Pascal îi dădea mereu sfaturi de prudență, să nu accepte orice invitație, să ia seama ce și cu cine vorbește, să nu se lase antrenat în anume discuții. Înțelegea desigur, nu-și pierduse instinctul de conservare, dar firea lui sociabilă îl îndemna mai curând către acea stare de destindere fericită care în ochii noștri devenise de-a dreptul periculoasă și pe care nu ne-o mai permiteam decât între prieteni îndelung verificați. În special la Sighet, unde colegii de celulă se stimau reciproc, fostul deținut trăise într-o lume în negru-alb în care „ei" erau opuși „lor", adică paznicilor și anchetatorilor; ca atare, „ei" erau toți socotiți de încredere. Lumea noastră însă, a celor din afară, era mult mai subtil stratificată. Pe de o parte, propaganda continuă împotriva vechii societăți și a valorilor ei denumite acum, disprețuitor, „burgheze" începuse să lucreze asupra minților și sufletelor. Pe de alta, frica, oportunismul și ambiția profesională dăduseră naștere tot mai des unor comportări de care aflam cu surprindere, deși eram departe de a le imagina atât de perverse cum știm astăzi că au fost. Într-o seară în care rămăseserăm amândoi singuri acasă, mi-a pus o sumă de întrebări despre viața noastră în lipsa lui. „Pentru voi a fost mai greu decât pentru noi", mi-a spus el atunci, spre marea mea uimire. Mai știam și ce impresie producea asupra tuturor simpla lui înfățișare; mi-am reamintit atunci cuvântul „prestanță", pe care nu-l mai auzisem de mult. Totdeauna el era centrul atenției, i se oferea locul cel mai bun, era ascultat într-o tăcere respectuoasă, iar el vorbea, încântat, despre procese, despre lecturi sau întâmplări de demult, ba poate, uneori, și despre altele mai noi: cine putea ști și cum l-am fi putut împiedica?

I-am pus multe întrebări despre viața lui la închisoare. Mi-am dat seama repede că nu-i plăcea să-mi răspundă și, odată, mi-a explicat deschis: „Știi, când ni s-a dat drumul ni s-a cerut să semnăm o hârtie, cum că nu vom povesti nimic despre cum am trăit noi acolo.“ Am tăcut desigur, dar cu ce sentiment de oroare! Ce act de auto-acuzare penibil, plin de cinism, din partea autorităților, este acea „Declarație“ pe care fiecare fost deținut politic a fost obligat s-o semneze în clipa eliberării și al cărui text este astăzi, din fericire, publicat în mii de exemplare![42]

Mai curând se întâmpla ca într-o convorbire generală să apară câte un nume propriu și să aflăm astfel câte ceva. Deținutul care se spânzurase cu cearceafurile și despre care ne-a vorbit a fost, după câte țin minte, Radu Roșculeț. Gestul său, socrul meu nu-l interpreta ca pe un act de curaj, ci dimpotrivă, de slăbiciune. L-a pomenit de câteva ori pe profesorul Gruia, ca pe unul ce era de multe ori bătut pentru că protesta și avea mereu ceva de reclamat; aducându-mi aminte de patima cu care ne vorbea la curs despre libertate, nu mi-era greu să mi-l închipui. Înfricoșătoare au fost împrejurările în care a murit bietul Virgil Potârcă, a cărui obezitate, cum am mai spus, era structurală și care și-a dat duhul într-o criză de foame acută, în carcera unde fusese trimis ca pedeapsă, tocmai pentru că ceruse de mâncare!

Într-o zi, socrul meu s-a întors dintr-o vizită foarte încântat, ținând în mână niște pagini dactilografiate. Se citise acolo o versiune în franceză a *Luceafărului,* datorată unui prieten al său și care fusese mult admirată. Nu era lipsită de calități, dar

[42] „Subsemnatul… domiciliat în comuna… raionul… regiunea… str… nr… La punerea mea în libertate din locul de deținere… am luat cunoștință de faptul că nu am voie să divulg nimănui nimic din cele văzute și auzite de mine în legătură cu locurile de deținere pe unde am trecut și nici despre persoanele incarcerate. De asemenea nu voi comunica nimic scris și nici verbal rudelor sau altor persoane despre deținuții rămași în locurile de deținere. În cazul când nu voi respecta cele arătate mai sus, am luat cunoștința că sînt pasibil a suporta rigorile legilor Republicii Populare Române. Semnătura… Data…“

eu aveam exigențele mele și atunci am început, chiar de a doua zi, să lucrez o versiune franceză pe gustul meu. Am lucrat o lună întreagă, îmi trebuia cam o zi pentru o strofă, dar el urmărea totul cu mult interes, subliniindu-mi fiecare nuanță din text și neacceptând nici cea mai mică derapare de la sens. Remaniată de zeci de ori, acea primă versiune avea să apară în volum, împreună cu alte poeme traduse, abia în anul 2000, cu ocazia celor 150 de ani de la nașterea lui Eminescu, încheind astfel pentru mine o obsesie de o viață.

De două ori, pentru că era un atât de bun cunoscător de operă, am fost cu socrul meu la câte un spectacol. Unul dintre ele a fost filmul italian care tocmai se realizase cu *Madama Butterfly*, în rolul principal jucând o tânără japoneză, iar vocea înregistrată fiind a Renatei Tebaldi, pe care eu o admiram fără rezerve. Filmul fusese realizat ca urmare a marelui succes repurtat de *Aida*, întruchipată de Sophia Loren. Dar formula era desigur hibridă; adevărata lui bucurie a fost când am asistat la *Nunta lui Figaro*, în noua clădire a Operei și în interpretarea Artei Florescu. Împreună, cutreieram foaierele și scările largi, impunătoare, care-l încântau. „Cum n-am reușit noi să construim un local pentru Operă și ce minune au făcut ăștia!“, repeta el cu un fel de necaz, dar și cu o reală bucurie. Îi plăceau galbenul catifelei, luxul lampadarelor, ideea însăși de fast, și ne-am întors acasă ca după o adevărată sărbătoare.

*

Totdeauna foarte harnic, Pascal începuse în anul precedent lucrul la *Luceafărul*, pe care a trebuit să-l întrerupă două-trei săptămâni pentru a compune o muzică de scenă pentru o piesă shakespeariană, *Femeia îndărătnică*, în regia lui George Rafael. Stilul adoptat de regizor îi luase prin surprindere pe unii tradiționaliști, dar Nineta Gusti era delicioasă, publicul s-a amuzat grozav și piesa a rămas pe afiș cel puțin doi sau trei ani. Timp de șaisprezece ani, Pascal avea să scrie numeroase muzici de scenă,

adeseori din rațiuni financiare, dar și din sinceră dragoste pentru teatru și din pasiunea de a încerca, de fiecare dată, noi combinații timbrale. Experiența dobândită i-a servit, fără îndoială, în toată creația lui simfonică și mai ales în cele două opere scenice compuse mai târziu.

Luceafărul a fost încheiat în 28 martie 1957. Autorul său avusese, nota el, „*curajul de a gândi romantic, așa cum îmi dicta tema…să fac un autentic poem simfonic, foarte enescian (e de altfel dedicat memoriei lui Enescu)*". În acei ani, în care muzicienii români trăiau febra descoperirii sistemului dodecafonic și a altor curente novatoare, sosite aici cu tot prestigiul Apusului, era într-adevăr nevoie de curaj pentru o asemenea opțiune. Recompensa i-a adus-o succesul sincer al bucății. Ceea ce nu l-a împiedicat să-și încheie acea însemnare cu fraza: „*Aș dori însă ca orice aș scrie acum să fie împins la maximum spre modernism (și tehnicește, și psihologic)*."

În anul precedent i se publicase în *Revista de folclor*, nr. 1/1956, un al doilea studiu: *Câteva considerațiuni asupra ritmului și notației melodiilor de joc românești*, iar el își definitivase ultimul studiu de specialitate, intitulat *Câteva aspecte ale armoniei în muzica populară din Ardeal*, care avea să apară integral mult mai târziu: cu acesta se încheia activitatea sa în domeniul folclorului, un domeniu de care a rămas profund legat în tot restul vieții. Să menționez aici prietenia fără fisură care a existat între el și marele savant Ovidiu Bârlea, începută atunci și dăinuind până prin anii '80, în ultimele luni de viață ale acestuia? Da, desigur, căci s-ar putea să nu mai trec cu gândul prin domeniile în care se preumblau împreună cu atâta comună prețuire, și ar fi păcat.

La 1 mai 1957, într-un caiet cu destul de puține pagini, Pascal și-a notat un fel de bilanț al activității lui de până la cei treizeci de ani, pe care tocmai îi împlinea. Pentru decada precedentă, din care deducea cei trei ani de lucru forțat la armată, reținuse șapte lucrări muzicale, dintre care pe primele două voia să le

revizuiască. Socotea că era puțin: cam o lucrare anual, neluând în considerare muzicile de scenă și lucrul la Institutul de Folclor. Era, în schimb, foarte mândru de lecturile făcute: „*Puțin, dar substanțial: tot teatrul grec, tot Shakespeare, Goethe, Heine, autori latini, Platon, istorie, politică, economie, astronomie, filosofie, autori ruși etc.*“ Dacă notez toate acestea, este dintr-un fel de interes pasionat pentru firea omenească. Pascal, care în viața de toate zilele este destul de dezordonat, are în mintea lui o ordine impresionantă. Caietul său de lecturi, în care fiecare lucrare este comentată în doar câteva rânduri, a fost început la 30 octombrie 1942 (la cincisprezece ani) cu un roman de W. Somerset Maugham și există și astăzi, ajuns la al patrulea volum. Iată ultimul titlu înregistrat în 2005: David Miller, *Warships (from 1860 to the present day)*. Cartea i-a dăruit-o Ioana, care-i cunoaște pasiunea de o viață pentru navele de război.

O viață de om! Ce este o viață de om? Cea a lui Pascal rămâne una dintre cele profund împlinite, deși n-a fost lipsită de încercări grave și s-a desfășurat într-o zonă de spațiu-timp deosebit de apăsătoare. Poate că o viață se poate socoti împlinită când în ea s-a dus o luptă neîncetată împotriva ireversibilității timpului și a servituților impuse de ea.

În această carte, portretul lui Pascal îmi pare atins de o oarecare paloare. Explicația este de găsit în strășnicia cu care mi-a impus să elimin din text orice frază care, cu privire la el, i s-a părut a fi prea laudativă.

*

În primăvara aceea, socrul meu își regăsise niște valize vechi, cu unele costume utile și alte asemenea: cred că nimic nu l-a încântat atât de mult ca un baston de bambus, din cele care fuseseră la modă în anii ’30, și o pereche de ghetre gris-perle, aproape noi. Se bucura ca un copil și luni de zile a ieșit astfel la plimbare, creionând o siluetă care aparținea, fără îndoială, unei lumi de demult. Era o primăvară blândă și însorită, dar mai era ceva:

își regăsise o prietenă din tinerețe și era fericit. Uneori ne anunța că nu va dormi acasă; se întorcea a doua zi pe la șapte și jumătate, opt, foarte bine dispus. Noi pricepusem și totul ni se părea de înțeles, ba era chiar o poveste romantică. Oricum, copiii n-aveau nici o cădere să intervină în viața lui personală.

Marta și Mircea se instalaseră pe strada Brezoianu, într-una din camerele fostului apartament al lui Camil, în care locuiau acum trei familii. Mircea lucra la spital cu studenții, Marta era tot la Biblioteca Centrală de Stat și, de când Camil se îmbolnăvise atât de grav, își luase obiceiul să meargă să-l vadă în fiecare după-amiază; ieșind din clădirea fostului Tribunal trecea prin Piața de Flori, unde-i cumpăra de fiecare dată câte o floare, iar Camil, care până atunci declarase că le detestă, aștepta acum cu bucurie să le descopere pe rând. Sfârșitul său, în 14 mai 1957, a fost pentru noi toți o mare tristețe, iar pentru ea o lovitură dintre cele mai grave. În săptămânile care au urmat, și ea, și eu aveam să ne întrebuințăm toate ceasurile libere pentru a bate la mașină, în mare taină, cele câteva sute de pagini pe care le însumează *Doctrina substanței* pe care Camil declarase că le depusese la Vatican, dar care fuseseră doar păzite, cu discreție, de către un bun prieten.

Apoi, în august, eu am plecat la Sinaia, cu fetița și cu Bi. Am regăsit cu recunoștință farmecul locurilor: brazii înalți din fața terasei cu mușcate, șopotul râulețului din fundul curții, vibrația gravă a clopotelor de la mânăstire, limpezimea tonică a aerului – și mi-am reluat lucrul la romanul început. Pentru acea lună de munte Bi nu cerea nici o plată, spunea că singură nu și-ar fi putut-o permite și că era minunat să se poată bucura de drăgălășenia Ioanei de dimineață până seara. Părinților le-am găsit o cameră pentru zece zile, nu departe de noi; tatăl meu fusese operat peste vară de către dr. Ollănescu și se refăcea încet, dar sigur. Socrul meu se afla acum la Râmnicu Vâlcea, unde soția sa îl primise sărbătorește și-l răsfăța cu nenumărate delicii culinare. Rămas singur în Bucureștiul torid, Pascal lucra eroic la

revizia vechii lui sonate de pian, căreia ținea să-i păstreze titlul bine meritat de opus l. În septembrie, el nota în caietul său că a prezentat-o la comisia Uniunii și adăuga: „*Dacă nu făceam asta n-aveam acum ce mânca* […] *Trebuie să scriu muzica la* Cyrano de Bergerac*, cu Rafi (George Rafael). Mă întreb cât am să mă mai compromit cu asemenea chestii* […] *După aceea trebuie să mă înham la o lucrare mai mare, poate un concert de vioară.*"

Toamna ne-a readunat la București în cea mai bună dispoziție. Socrul meu era destins și căpătase puteri. Depusese o cerere și toate actele necesare pentru obținerea unei pensii pentru el și alta pentru soția sa (cu acea ocazie am văzut și eu fotografii din numeroasele spectacole de operă în care Lucreția Enescu jucase în Italia, înainte de război). Aștepta cu nerăbdare soluționarea celor două cereri și număra zilele până la reintrarea lui, oarecum, în normalitate.

Prietenii veneau și ei cu noutăți. Puiu Stoiculescu făcuse o lungă cercetare, pe jos, a Munților Apuseni; George scrisese un eseu consistent despre Camil Petrescu. Pe plan general, orizontul cultural se tot deschidea. Peste vară rulase *Richard al III-lea*, extraordinarul film al lui Laurence Olivier. După *Henric al V-lea*, succesul lui *Hamlet* (poate unicul film occidental proiectat pe ecranele sovietice în timpul lui Stalin) se prelungise ani de zile; din punctul de vedere al spectacolului cinematografic, această a treia ecranizare shakespeariană era poate și mai impresionantă. În septembrie, o *Expoziție a cărții franceze* a atras mii de cititori. În octombrie*,* o *Expoziție internațională de artă fotografică* ne-a adus imagini noi din lumea întreagă, cea care pentru noi rămăsese misterioasă vreme de un deceniu. Totul, în jurul nostru, hrănea speranța unei destinderi reale.

Frâna principală rămăsese acum, după cât se părea, de natură economică. În octombrie, Pascal nota în caietul său: „*E oribil să nu poți cumpăra o carte, să nu poți cumpăra un disc, un album, pentru că nu ai cu ce!*" Din septembrie, începuse să meargă

acasă la Mihail Andricu, unde acesta primea, lunea dimineața, la ora 11, tineri muzicieni, în special foști elevi ai săi, dar nu numai, și le punea discuri cu muzică nouă, ca să-i țină la curent cu mișcarea muzicală contemporană. Avea o colecție, probabil unică în București, de „microsioane“ , în parte trimise lui din Paris de compozitorii generației sale (Mihalovici, Stan Golestan), altele poate achiziționate în calitate de academician, prin fondurile speciale care le permiteau acestora, contra unui cost suportabil, să se mai documenteze. Diminețile de audiție la Andricu, la care participau Aurel Stroe, Anatol Vieru, Stefan Niculescu, Tibi Olah, Dan Constantinescu, Relu Capoianu și unii critici precum Freddy Hoffman și François Schapira, au fost esențiale pentru formarea lor.

Chiar și tante Aline ne aștepta cu vești bune. Totdeauna impecabil de elegantă, parcă ieșită de la coafor în chiar acel ceas (avea un păr superb și o coafeză devotată, în stare să vină la ea acasă în fiecare zi), a sosit într-o zi în vizită însoțită de un domn înalt, cu o ținută oarecum marțială, pe care ni l-a prezentat ca pe viitorul ei soț. Colonelul Vintilă Pilat fusese pe vremuri unul dintre dansatorii ei preferați, ne-a explicat ea; îmi făcea chiar plăcere să mi-i imaginez tineri, iar acum fericiți de a se fi regăsit și a se înțelege, după toate răsturnările care avuseseră loc în viețile lor și ale altora. Era, și a rămas, una din poveștile frumoase pe care le-am cunoscut. O revăd pe tante Aline, mult mai târziu, mică și în doliu, spunându-mi cu un fel de mirare: „Când m-am căsătorit eu cu Vintilă, la cincizeci și nouă de ani, puteam eu să-mi imaginez că vom avea douăzeci de ani de fericire?“

Într-o după-amiază, socrul meu a primit vizita unui domn mai tânăr, aparținând unei alte generații decât a celor de până atunci: au stat de vorbă singuri, la masa mare, și, după ce vizitatorul a plecat, socrul meu mi-a dat spre citire un caiet cu poezii de dragoste, scrise de mână de acel domn; poeziile nu m-au entuziasmat și i-am spus-o. Cumva, mă îngrijoram când apărea în preajma lui câte un personaj nou, despre care el n-avea cum să știe mare lucru, și i-am spus și asta.

— N-ai nici o grijă, a fost răspunsul lui. Îl cheamă Vladimir Tudor, e avocat, e un băiat bun.

*

În seara de 9 noiembrie 1957, am fost poftiți de către Doina și Mircea Soare în casa tatălui lui Mircea, unde locuiau, pentru a sărbători cei opt ani ai lor de căsătorie. Tatăl Doinei și al lui Mircea, doctorul Traian Pop, era atunci directorul spitalului „Vasile Roaită". Seara a fost fără îndoială agreabilă, dar, în memoria mea, imaginile ei au fost șterse aproape în întregime de cele ce aveau să urmeze.

Ca să putem răspunde invitației, o rugasem pe Bi să vină să stea până dimineața. Când am sosit în fața casei unde locuiam, era aproape douăsprezece noaptea.

Dar n-am putut intra în curte. Într-un fel inexplicabil, poarta grilajului de fier era blocată pe dinăuntru și în curte se afla un individ. A doua zi, Pascal mi-a spus că, din clipa aceea chiar, înțelesese despre ce era vorba. Eu nu pricepeam, mi se părea doar neverosimil și așteptam o explicație; insul acela afirma că era unul dintre chiriașii din fundul curții, pe care noi abia îi cunoșteam. Ca să intrăm, a trebuit să sărim peste un gard metalic mai jos, care despărțea strada de rondul de flori de sub ferestrele domnului Simionescu. Individul ne-a însoțit până la ușa de intrare care dădea pe scara noastră; un altul s-a luat după noi. Ușa era descuiată și sus se vedea lumină.

Am urcat cu toții scara în tăcere. Nu gândeam încă nimic clar. Ajunși pe palier, am văzut că lumina era aprinsă și în culoarul dinspre baie, bucătărie și scara de serviciu. În acea lumină se decupau niște siluete bărbătești îmbrăcate în costume civile, dar de culoare închisă. Abia atunci am înghețat. Am deschis ușa care dădea spre odaia noastră principală – cea octogonală pe care am tot descris-o – și am rămas, cred, câteva secunde nemișcată.

Camera era în perfectă ordine, așa cum o lăsasem, dar ardeau numai o parte din becurile lămpii de sus care dădeau o lumină

difuză, de obicei intimă și plăcută. La măsuța rotundă stătea Bi, dreaptă, nemișcată, parcă înțepenită. O încadrau, așezați în jurul ei pe fotoliu și scaune ca pentru o conversație de salon, trei indivizi țepeni, îmbrăcați la fel de corect, de anonim și de sumbru, tăcând.

Absurditatea acelei imagini avea ceva macabru și prima mea mișcare a fost să merg spre întrerupătorul din perete, unde am aprins lumina la maxim. Aveam și o pălăriuță neagră, ce se voise elegantă și pe care am scos-o imediat, simțind-o perfect deplasată. Cei care urcaseră scara intraseră după noi, erau în picioare și unul dintre ei a început să organizeze noaptea noastră, a tuturor.

Aproape imediat, pe mine și pe Bi ne-au trimis în odaia din fund. Prin ușa cu geam, deasupra perdelușelor, vedeam lumina din odaia mare, dar atât. Pânza lor opacă se afla pe partea opusă și n-o puteam da la o parte. Auzeam însă câte ceva. Ne-am așezat, n-am scos între noi aproape nici o vorbă și nici n-am aprins lumina, de teamă să nu deșteptăm fetița care dormea, slavă Domnului, liniștită.

Ceasurile acelea în întuneric sunt printre cele mai lungi pe care le-am trăit. Bi îmi șoptise că se interesaseră exclusiv de tatăl lui Pascal. În seara aceea, el se afla la doamna cu care se regăsise și în cazul cel mai bun avea să se întoarcă pe la opt, nouă dimineața, ca de obicei. În mintea mea se derulau scenariile cele mai absurde. El trebuia avertizat și împiedicat să se întoarcă acasă, dar cum? Telefonul era în odaia mare, unde Pascal răspundea la interogatoriu. L-am fi putut ruga pe vecinul nostru, domnul Simionescu, dar poți să ceri ajutorul, în asemenea situație, propriului tău șef de cadre? Acesta nu era un om rău, dacă l-aș fi avut în față poate că l-aș fi rugat, dar cum să-i dăm de știre? Glasvandul care ne despărțea, încuiat de partea cealaltă, era acoperit de un covor, iar patul dublu se proptea în el. Ca să strecori un bilețel pe sub ușă ar fi trebuit să dăm patul la o parte, ceea ce s-ar fi auzit. Mai aveam și o fereastră, care dădea spre

stradă. Am fi putut arunca un bilet, niște bilețele mici – dar cui? Cum să știi dacă un trecător este om de treabă sau nu? Divagațiile mi se înmulțeau în minte ca într-un film, precipitate și precise, până când mi-am dat seama că, în afară de ridicolul lor, habar n-aveam care era numărul de telefon al acelei doamne.

Apoi m-am cufundat în amintirile privind prima arestare a tatălui lui Pascal, în 1948, pe care le auzisem atât de des evocate încât parcă le-aș fi trăit. Izolarea locuinței cu toți membrii ei timp de patru zile și cinci nopți, arestarea soției sale și a Martei, noaptea lor la Ministerul de Interne, bătăile cumplite suferite de domnul Filipescu numai și numai ca să divulge adresa unde se afla cel căutat, predarea acestuia… Cine ar fi trebuit bătut de data asta? Pascal? O singură imagine de acest fel îmi înmuia mâinile și picioarele.

Fetița dormea, o auzeam răsuflând ușor. Mă întrebam care va fi destinul ei. Îmi era grijă și de Bi, care stătea prost cu inima și mai era și hipertensivă.

Dincolo de ușa cu geam auzeam din când în când voci, ca venite dintr-o mare depărtare. Mai târziu aveam să aflu că cei trei zdrahoni care-l înconjurau pe Pascal îi cereau volumul de poezii și celelalte scrieri ale absentului. A fost bucuros să le predea, pe de o parte pentru că, în ce privea cel puțin poeziile, exista o copie la Marta, dar mai ales pentru că știa că nici unele, nici altele nu conțineau nimic politic, nimic compromițător. Un timp chiar, închipuindu-și că tatăl lui era acuzat numai cu privire la ele, a sperat că totul va reintra în normal. Nimic însă nu mai era de mult normal și el n-avea cum s-o știe atunci.

A fost întrebat de adresa acelei doamne. N-o știa, cum n-o știam nici eu. Oarece indicație am dat amândoi: el a spus că stă „pe la Cișmigiu“, iar eu „pe lângă Facultatea de Drept“. Eram convinși că orice rezistență e inutilă, poate chiar ar agrava lucrurile. Bineînțeles, securitatea cunoștea adresa mai bine decât noi și nu aștepta decât o confirmare. Foarte curând, Pascal a văzut urcând pe scară un ins care aducea, ca un trofeu sau poate

un fel de probă, bastonul de bambus pe care tatăl lui îl folosise cu atâta plăcere. Detaliul ăsta l-am aflat de abia azi-dimineață, când ne-am comparat amintirile. Cred că, dacă aș fi văzut bastonul atunci, aș fi izbucnit în plâns.

Au mai stat în casă până la ziuă; cât despre noi, n-am mai adormit decât spre seară. După ce au plecat, Bi s-a întors acasă și noi i-am anunțat pe Marta și pe Mircea despre cele întâmplate. I-am rugat să-i sfătuiască pe cei câțiva prieteni ai noștri să nu vină pe la noi și să nu ne cheme la telefon. Cu doamna și domnul Simionescu îmi pare că am schimbat doar câteva cuvinte. Ce am fi putut să ne spunem fără să ne complicăm situația și nouă, și lor? Erau cu adevărat oameni de treabă. Nu numai că el nu ne pusese niciodată întrebări despre cei ce veneau în vizită la socrul meu, dar în timpul evenimentelor din Ungaria îi scăpaseră câteva fraze care mi-l făcuseră foarte simpatic. Totuși, în interesul și al lui, și al meu, nu-i răspunsesem, atunci, decât schimbând vorba.

Despre cele întâmplate în acea noapte, jurnalul meu de însemnări nu povestește nimic. În caietul lui Pascal se află doar o însemnare, făcută cinci zile mai târziu: „*La 10 noiembrie – a plecat iarăși tata.*“

*

Apăsarea din săptămânile următoare nu are nume. În prima zi am avut de făcut ordine: căutaseră cam peste tot hârtii, documente, umblaseră prin cărți și trântiseră totul pe jos. În întunericul unde stăteam, îmi închipuisem cumva cele ce se petreceau: mă temeam doar pentru manuscrisul nuvelei pe care o scrisesem la Lacul Roșu, *Un alt punct de vedere*, ai cărei eroi se cunoșteau în ziua de 8 noiembrie 1945, la manifestația în cinstea regelui și care se încheia cu imaginea unui prizonier în lanțuri. Paginile se aflau într-o lădiță unde-mi țineam caiete vechi, însemnări, scrisori, și nu-mi imaginam că vor umbla și acolo. Dar umblaseră, ba chiar confiscaseră niște hârtiuțe pe care notasem, tot

în previziunea unei astfel de scrieri, cotele din cartelele anilor ’50 și alte asemenea. Inutilizabile, grupate sub titlul „Pâinea“, ele au figurat printre cele confiscate. Scrisul meu greu de citit mi-a ajutat probabil atunci, pentru că au renunțat să mai cerceteze până la fundul lăzii și s-au oprit puțin înainte de a ajunge la textul nuvelei, copiat de mână, pe curat, cu creionul. Am ars tot textul chiar în ziua aceea. Altceva nu aveam de ascuns.

Zilele următoare au fost cumplite. Nu venea nimeni la noi și nu prea ieșeam din casă. Când mergeam la cumpărături, scurt timp și în apropiere, zăream în cele două capete ale străzii câte o siluetă de bărbat în haine închise, care stătea nemișcată. Acest tip de supraveghere a durat o lună. Pascal tăcea, întunecat, și spunea că pe tatăl lui nu-l vom mai vedea niciodată. Eu refuzam să accept, îl tot întrebam dacă n-ar trebui să adresăm cuiva o plângere, un memoriu, că doar știam că nu făcuse nimic decât să vorbească. Pascal mai întâi a dat din umeri, apoi s-a supărat. „Înțelege odată că nu se poate face nimic!“ mi-a strigat într-o zi și într-un fel ascuns, fără cuvinte, am înțeles că avea dreptate.

În 28 noiembrie, dimineața, ne-am trezit cu o nouă percheziție. Pesemne că superiorii acelora, decepționați de inocența textelor confiscate, au vrut cu tot dinadinsul să mai găsească ceva. N-au găsit nimic; noi stăteam nemișcați și ne uitam la ei cum deschideau volume din clasici sau partituri muzicale. Puțin după aceea au făcut o percheziție la Marta și Mircea, care, avertizați de noi, sacrificaseră mai multe texte importante. Emisarii puterii au răscolit rafturile o noapte întreagă, suspicioși mai ales față de cărțile germane în scriere gotică pe care nu le înțelegeau, și nu s-au ales nici acolo cu nimic.

Zilele se scurgeau mohorât; într-o zi a sunat la ușă Stefan Mangoianu, un tânăr compozitor care se împrietenise de curând cu Pascal și pe care am socotit că nu-l puteam compromite în nici un fel. Eram atât de bucuroși să mai vedem un chip binevoitor, încât Pascal i-a explicat situația și l-a rugat să mai vină, dacă vrea, să ne țină de urât. Într-adevăr, cu simplitate și curaj,

a mai venit de câteva ori. Fetița parcă simțea că ceva nu e în ordine; o sumă de boli ale ei s-au ținut lanț, în special o otită care a durat mult și nu voia să se vindece. Împlinise doi ani în tăcere; amintirea sărbătoririi ei din anul precedent devenise acum, pentru noi, dureroasă ca o rană.

Pe 22 decembrie era programat mai demult un concert la care Ion Dumitrescu, președintele Uniunii Compozitorilor, ținea cu deosebire: era vorba de ceva neobișnuit, lansarea în viața muzicală a patru tineri de talent, despre care era sigur că aveau să realizeze lucrări de valoare. Dau aici programul integral, pentru că necunoscuții de atunci și-au înscris cu toții numele în muzica românească: Dumitru Capoianu, *Divertisment pentru doi clarinești și orchestră de coarde*; Pascal Bentoiu, *Concert de pian nr.1*, solist Gheorghe Halmoș; Aurel Stroe, *Concert pentru orchestră de coarde*; Tiberiu Olah, *Cantata ceangăiască.* Dirijorul concertului urma să fie tot un tânăr, Edgar Cosma.

Arestarea tatălui lui Pascal risca să compromită totul. Ion Dumitrescu, prim-secretar al Uniunii Compozitorilor, a avut atunci o comportare de o extremă generozitate: a vorbit cu Pavel Țugui, șeful Secției Culturale a Comitetului Central între 1956 și 1960. I-a explicat semnificația concertului și i-a spus că unul din băieți are o problemă gravă, dar că e talentat și „dacă îl scoatem acum din program, îi compromitem cariera pe tot restul vieții". Iar Pavel Țugui a zis: „Bine, dă-i drumul așa."

Îmi aduc aminte cum urcam, în acea dimineață, scările rotunde de sub cupola Ateneului, cu o impresie de fericită neverosimilitate. Trăiam într-o lume nebună, dar în ea rămăseseră oaze de rațiune, de omenie și curaj.

Ziua de Crăciun și cea de Anul Nou le-am petrecut – nu se poate spune că le-am sărbătorit – împreună cu Marta și Mircea. Cum am spus, de atunci încolo Pascal n-a mai acceptat nici o invitație de Revelion, iar acasă în noaptea aceea stăm între noi, ciocnind un pahar înțelepțește și cu dragoste, dar pregătiți la orice.

Iar oazele, după cum se știe, sunt rare. Peste vară, Angela Popescu-Brădiceni, directoarea Bibliotecii Centrale de Stat, a chemat-o pe Marta în biroul ei.

— Cred că îți dai seama, i-a spus ea, că în circumstanțele de acum, nu mai poți rămâne la noi.

M-am întrebat de multe ori de ce o fi făcut atâta zel. E drept că soțul ei era procuror și fusese coleg cu noi la Drept. Dar pe Marta n-o mai chema de mult Bentoiu, ci Pop. În presă nu se scrisese nimic despre procesul tatălui ei. Până s-o descopere cineva, ar mai fi trecut timp. Atâta doar că n-avea toată lumea nici inima, nici curajul lui Ion Dumitrescu.

Marta a fost dată afară. A jurat că nu se va mai angaja la stat niciodată și s-a ținut de cuvânt. În lumea fermecată a propriului ei suflet, a trăit până la sfârșit ca un om liber.

*

Lunile care au urmat au fost trăite ca un fel de boală. Cel care plecase făcuse parte din viața noastră zilnică aproape un an și jumătate, în care atenția ni se concentrase tot mai mult asupra lui: ne fascina felul în care nu se plângea niciodată de lunga lui suferință, ne forța admirația prin performanțele sale intelectuale, ne înduioșa prin candoarea lui dezarmantă. Începeam să înțeleg că acea superioritate recunoscută de ceilalți cu atâta ușurință făcea din el un lider, dar și o țintă de doborât.

Absența lui decupa un gol în spațiul zilnic: în odaia mare, treceam pe lângă dormeza pe care de atâtea ori îl văzusem odihnindu-se și care nu mai slujea nimănui. Momentele cele mai dureroase erau cele în care ne aminteam cât fusese de fericit. Cum se putea ca destinul să se încrânceneze asupra unui om și să-l lovească neîncetat, cu precădere, fără explicații? Cum se putea ca zilele să treacă fără să ne vină nici un semn de la el? Avea să reînceapă lunga tăcere care fusese a lui timp de opt ani? Unde era el acum, ce gândea, cum trăia? Socotesc o binecuvântare a destinului că n-am știut atunci cele pe care le știu

acum. Deși au trecut de atunci atâția ani, realitatea aceea tot pare insuportabilă. Și știu că ar fi fost bine să nu mai așteptăm vești, de vreme ce prima – și singura – știre sosită nouă după condamnare avea să fie, cinci ani mai târziu, o înștiințare despre decesul lui, survenit cu o lună înainte la Jilava, în ziua de 27 iunie 1962.

*

Duceam acum un trai simplificat și sobru. Fetița mică trebuia îngrijită, păzită, plimbată și toate acestea erau un colac de salvare. Eu continuam să sper; Pascal se afundase în munca de compoziție cu o încrâncenare pe care nu i-o mai văzusem. Cele scrise de el în anul acela – un ciclu de lieduri pe trei sonete eminesciene și *Concertul de vioară* – au ca însemn un fel de dureroasă noblețe. Auzisem despre arestarea, tot în acea vreme, a lui Hurmuz Aznavorian, a lui Georgel Gheorghiu și a lui Ion Filipescu. Nici despre ei nu se mai știa nimic. Prietenii noștri veneau din când în când, pentru un ceas, două. Eu mă refugiam în lecturi și mă apucasem de o traducere dificilă, niște poeme de Catul pe care țineam să le restitui în prozodia lor originală: parcă dinadins căutam obstacolul, dificultatea. Chiar și în lecturi căutam perfecțiunea, citeam cu pasiune La Bruyère și *Adolphe* sau romane mari, *Bâlciul deșertăciunilor* și *Familia Buddenbrook*, descopeream la anticari pe E.T.A. Hoffman sau *Jurnalul* lui Stendhal, mă cufundam în problematica cea mai îndepărtată de realitatea zilnică.

În martie a avut loc o nouă serie de arestări, privind de data asta oameni mai tineri, pe care nu-i cunoșteam personal, dar care aveau incontestabile legături cu ceea ce mai rămăsese din vechiul partid liberal. Trăiam pe mai multe planuri de conștiință, dintre care cel mai afund era și cel mai grav. De Paști am putut merge la slujba Învierii la Schitul Darvari: locul era poetic, îngrijit și plin de flori. Pentru prima oară i-am avut cu noi, în afară de Marta și Mircea, pe părinții mei. Masa, notez eu, a fost „*veselă cumva*“.

La un moment dat s-a anunțat că va avea loc un proces, și Pascal a luat legătură tot cu avocatul Ovidiu Rădulescu-Dobrogea, care a acceptat imediat. Dar vai, familiei nu i s-a îngăduit să-și aleagă apărătorul, aveau să fie numiți avocați din oficiu. Alt semn cât se poate de prost.

Procesul a început în ziua de 14 iulie 1958. Acuzații formau un „lot" de l5 persoane. Dimineața, la prima oră, Pascal și Marta se aflau la intrarea judecătoriei, împreună cu alte câteva zeci de persoane, venite pentru ceilalți acuzați. Ușile au rămas închise și înăuntru nu a fost admis nimeni. Poate, gândeau cei respinși, au adus acolo din timp muncitori sau personal de specialitate, care să le facă atmosferă ostilă învinuiților.

Ca de atâtea ori în comunism, realitatea întrece închipuirea. „*În sală era un singur asistent, generalul-magistrat Alexandru Petrescu, binecunoscutul președinte al atâtor complete de judecată sub regimul mareșalului Antonescu și sub cel comunist. Toți am putut observa că generalul lua note abundente, pe măsură ce noi răspundeam la interogatoriu*". Fraza îi aparține lui Dan A. Lăzărescu, unul dintre ultimii supraviețuitori – în 1997, când apare cartea sa – ai procesului despre care vorbim.[43] Sentința, în acel proces, rămasă definitivă, însuma pentru cei cinsprezece inculpați două sute șaizeci de ani de închisoare. Patru dintre ei, între care și Aurelian Bentoiu, erau condamnați la 25 de ani temniță grea; Vladimir Tudor și Dan Lăzărescu au primit câte douăzeci de ani muncă silnică; pedepsele altor șapte inculpați variau între cincisprezece și douăzeci de ani temniță grea sau muncă silnică (în funcție de vârstă); doar doi dintre ei, Ion Filipescu și bietul Marin Teșea, cel cu șalăii aceia frumoși de care am pomenit, s-au ales numai cu șapte, respectiv opt ani închisoare corecțională. Trebuie să mai spun aici că regimul de detenție a fost pentru toți de așa natură încât patru ani mai târziu, nici unul dintre cei care împliniseră 50 de ani la data condamnării – mai mult de jumătate din lot – nu mai era în viață.

[43] Dan A. Lăzărescu, *op.cit*., p. 181.

VI

După 1989, s-au publicat în România şi probabil în toate ţările din Estul Europei o sumedenie de cărţi de amintiri. Unele erau deja scrise şi aşteptau în sertare; majoritatea au apărut mai târziu, parcă încurajându-se unele pe altele, pe măsură ce acumularea informaţiilor dezvăluia o perspectivă mai largă asupra celor întâmplate cu decenii în urmă. Timp de aproape o jumătate de secol, obligaţia de a tăinui unele lucruri sau de a le prezenta deformat, unită cu falsitatea arogantă a discursului public, a compus fiecăruia o imagine incompletă şi uneori aberantă a propriului său trecut. Rectificarea acelei imagini este uneori tulburătoare şi poate fi dureroasă. Dar acţionează asupra noastră o irezistibilă magie a adevărului, poate una din forţele cele mai pozitive care au concentrat vreodată energia omenirii.

Scrierea de memorii, precum şi efortul de documentare şi de reflecţie pe care ea ni-l impune răspund acestei dorinţi de a înţelege, de a restabili sensuri ce ne-au rămas ascunse, de a lega între ele fapte cărora nu le găseam nici o noimă, de a spune pe nume unor lucruri pe care doar le bănuisem.

Ceva asemănător s-a petrecut în Franţa după revoluţia din 1789. În secolul care a urmat, o sumă de supravieţuitori au publicat cărţi de memorii care sunt şi astăzi tot atâtea mărturii despre o realitate mult mai complexă decât cea prezentată în discursul oficial. Lucru ciudat, iată, ele se retipăresc acum, două sute de ani mai târziu, şi-şi găsesc cititori pasionaţi.

Adevărul absolut nu poate fi atins, căci „atins“ nu poate fi decât un obiect limitat. Dar, în limitele imperfectei noastre cunoaşteri,

ne putem totuși apropia de o zonă în care respirăm mai liber și călcăm pe un sol mai sigur – chiar dacă de atâtea ori suntem nevoiți să înaintăm plângând.

*

Perioada 1956–1957, pe care am evocat-o aici în culori calde, este cea în care am fost fericiți și ne-am crezut ceva mai liberi decât până atunci. Astăzi știm mai multe: victimele procesului despre care am vorbit erau „urmărite operativ" cel puțin din 1955, mult înainte de ieșirea lui Aurelian Bentoiu din închisoare. Rezultă de aici că perioada proceselor și a ulterioarelor „demascări" nu este neapărat o reacție la evenimentele din Ungaria. Ea făcea parte din natura sistemului și ar fi avut loc oricum.

Bineînțeles că niște foști oameni politici, pasionați de activitatea publică și înzestrați cu calități deasupra mediei, lăsați liberi în viața socială a capitalei, prezintă un pericol pentru un regim dictatorial aplicat de oameni mult inferiori acestora ca pregătire profesională și lipsiți de experiența vieții publice în libertate. Reprezentanți de frunte ai vechii societăți, ei ar fi putut concentra în persoana lor încrederea și speranțele tuturor nemulțumiților – și din aceștia erau, în acea vreme, destui. O minimă prudență cerea supravegherea și izolarea lor, într-un fel sau altul.

Totul este însă *până unde* vrei să mergi. Cele patru personalități liberale condamnate la maximum de pedeapsă în procesul din 1958 au fost condamnate *la moarte*, *înainte* de începerea oricărei anchete. Douăzeci și cinci de ani de temniță grea, impuși unor oameni care ar fi avut peste nouăzeci la data presupusei lor eliberări, echivalează cu o lentă, sadică execuție. A afirma despre faptele lor reale, care au constat doar în discuții și vorbărie pe teme interzise, că aveau drept scop „răsturnarea în mod violent a ordinei sociale existente", nu arată decât intenția fermă, dintru început, de a lichida existența fizică a acelor oameni care, cu toată fragilitatea trupurilor și minții lor obosite, păreau să reprezinte pentru noul regim un dușman de moarte.

M-am întrebat uneori de ce sistemul comunist a practicat cu atâta minuțiozitate mimarea unor procese, emiterea unor sentințe așa-zis corecte, bazate pe așa-zise legi, și nu s-a mulțumit cu liste de proscripție așa cum le practicase în Antichitate Sylla – clare, simple, practice, ușor de înțeles pentru oricine. În nici un caz nu trebuie văzut aici un omagiu secret adus ideii de justiție (ipocrizia ar fi, crede La Rochefoucauld, omagiul pe care viciul îl aduce virtuții). Nu, mai mult ca sigur intenția a fost doar de a păcăli Occidentul, care de fapt nici nu dorea decât să fie păcălit, spre a-și continua în liniște expansiunea economică.

E trist că am devenit cu toții atât de cinici. Bătrânii eroi ai acestui proces erau de o bună-credință și de o candoare extreme. Naturalețea prietenească și spontaneitatea cu care se comportau ne-ar putea convinge, singure, de perfecta lor inocență. Tocmai de aceea n-au supraviețuit. Noua societate răsplătea pe cei fricoși, pe cei mincinoși, perfizi sau de o maximă ambiție și cruzime.

Cu câteva zile înainte de a fi arestat, socrul meu s-a întors încântat de la o masă la Vladimir Tudor, noul său amic. Stătuse aproape o zi întreagă, se aflase între prieteni și li se oferise „un vin de Ceptura, o minune! Cum să vă spun –, era galben, uleios, parfumat – extraordinar!“ La masă fusese și Păstorel, cu soția; autorul *Hronicului* animase toată conversația, iar el, Bentoiu, recitase din versurile sale și-l convinsese pe Păstorel să-i citească tot volumul și să-și dea cu părerea. „Vinul acela de Ceptura! Dacă aș putea să vi-l descriu…“

Mai târziu, în închisoare, își închipuia că cineva – dar cine?! – i-ar fi trădat, relatând tot ce se discutase la acea masă. Ce simplu ar fi fost – ce simplu…

*

Lumea care se dezvăluie din contactul cu „dosarul“ cuiva este halucinantă. Dintr-odată se vede că societatea de oameni „normali“ pe care-i întâlneam zilnic a fost observată, înregistrată,

relatată, manipulată în zeci de feluri de către o armată întreagă de persoane fără nume sau, mai exact, cu nume false, a cărei raţiune de a fi era practicarea continuă a acelei supravegheri şi orientarea activităţii celorlalţi, a celor neştiutori, în sensul dorit. Kilometri de hârtie scrisă înregistrează detaliile acestui efort şi rezultatele lui, satisfăcătoare sau nu. Ele sunt studiate atent de către specialişti; aceştia analizează rapoartele, interpretează informaţiile, recomandă comportamente, stimulează zelul executanţilor. Dacă specialiştii au primit sarcina de a inventa, sau chiar de a suscita un complot liberal, ei o vor îndeplini, oricâte zile şi nopţi vor fi cheltuite în acest scop. Cei selecţionaţi pentru acest scenariu vor fi încadraţi în câte o „acţiune de grup“; în funcţie de numărul celor implicaţi, se desfăşoară mai multe în paralel. Cei urmăriţi vor fi nu doar supravegheaţi în fel şi chip – prin „surse“ (astfel sunt denumiţi informatorii), prin filaj, fotografiere, ascultare de convorbiri telefonice, subtilizare de scrisori –, dar vor fi şi împinşi spre anumite acţiuni. „Sursele“ (indicate printr-un pseudonim între ghilimele) ştiu să orienteze conversaţia spre subiecte fierbinţi, dau sfaturi, citează nume proprii, încurajează activităţi, cer informaţii despre cunoştinţe comune, iar bietul om (denumit „individul“ sau „obiectivul“), chiar dacă are intenţia să evite anumite subiecte, nu reuşeşte întotdeauna. Se merge până la acţiuni foarte complicate; poate fi adus din alt oraş, de pildă, un bun prieten pentru a suscita şi a obţine anumite mărturisiri, iar venirea sa din provincie se poate justifica, pentru a-i proba buna credinţă, printr-o convocare oficială cerută altui minister, care e obligat să o emită. „Sursele“ sunt admonestate dacă nu aduc destule note informative sau raportează lucruri neinteresante, caz în care ele sunt „nesincere“ (!); din rapoartele lor nu vor fi niciodată folosite informaţiile care-l prezintă pe cel supravegheat într-o lumină cât de cât favorabilă. „Sursele“ pot fi instruite cum să observe o întreagă familie sau structura unui apartament, cum să-şi modifice strategia în funcţie de atitudinile celui vizat; pe scurt, „sursele“ creează o lume paralelă de o nebănuită consistenţă şi vivacitate.

Nu orice urmărire se încheie la fel. Într-o „acțiune de grup", supravegherea poate duce la arestarea „individului" și la trimiterea lui în judecată, ceea ce este, desigur, concluzia cea mai glorioasă pentru cel ce o instrumentează. Uneori însă, „individul" este atât de retractil și de speriat, încât nu poate fi acuzat de nimic și supravegherea trebuie doar continuată; alteori, în fine, el trece de partea urmăritorilor. Aceste finaluri variate întreține fără îndoială în lumea anchetatorilor și a specialiștilor de diferite grade o animație pasionantă.

În ce-l privește pe Aurelian Bentoiu, el a fost supravegheat într-o „acțiune de grup" care cuprindea șase persoane și care a încetat în momentul deschiderii procesului. Trei dintre cei urmăriți – el însuși, Aznavorian și Georgel Gheorghiu – au fost trimiși în judecată și condamnați; dintre ceilalți – foști liberali, puțin sau deloc cunoscuți mie –, doi n-au putut fi implicați în proces pentru că nu s-a putut aduna despre ei „material" suficient, iar al șaselea a cedat și s-a lăsat recrutat ca agent.

Dar lucrurile nu se opresc odată cu arestarea și nici măcar după condamnare. În tot timpul anchetei pregătitoare a procesului, fiecare din viitorii condamnați se află singur în celulă cu câte un partener de conversație mai tânăr și cât mai simpatic, cu care, evident, intră în vorbă și până la urmă se împrietenește. Conversațiile, extrem de libere, se regăsesc pe pagini întregi în rapoartele pe care le redactează, cât mai detaliat, acești informatori (nu există încă aparate miniaturizate de înregistrare). În atare situație, Aurelian Bentoiu și Urmuz Aznavorian se comportă cu o candoare de necrezut. În sfârșit, nici chiar după condamnare, în cumplitele închisori cu nume astăzi celebre, nu există vreo celulă din care să lipsească delatorul care reconstituie în amănunt, pentru superiorii săi, conversația generală.

„Sursa" își prelucrează victima, dar este, de fapt, o victimă și ea. Cum or fi nopțile ei? (Reapariția constantă a pronumelui feminin dă o notă stranie tuturor rapoartelor). Ar trebui să reflectăm mai îndelung asupra acestui aspect.

*

Povestea începe în anul 1955–1956 (Bentoiu este încă la închisoare, în cursul primei detenții). Georgel Gheorghiu se află internat într-o rezervă la spitalul Panduri. Sosește în acea rezervă Ion Zurăscu, mai tânăr cu vreo doisprezece ani, fost în redacția ziarului *Liberalul* în 1946–1947. Acum este tocmai vremea conferinței de la Geneva și se discută eventualitatea reintrării în legalitate a vechilor partide. Bineînțeles că ipoteza este cât se poate de interesantă. Dar cine va reprezenta un partid din care mai sunt doar puțini supraviețuitori și care, oricum, era grav fracționat chiar în vremea lui de legalitate? Subiecte de conversație sunt inepuizabile, iar timpul de stat în pat e foarte plicticos. Dan Lăzărescu va povesti că Zurăscu a plecat din rezervă cu o hârtiuță pe care și-a notat numele lui Nicky Bolintineanu, Paul Dimitriu și Dan Lăzărescu, ca eventuali subsecretari de stat într-un guvern de coaliție. Hârtiuța va fi găsită la prima percheziție, iar doi ani mai târziu cei trei candidați vor fi arestați în aceeași noapte (26–27 martie 1958).

Georgel Gheorghiu este un om sociabil și dorește din tot sufletul ca partidul căruia și-a consacrat cândva întreaga activitate să facă o bună impresie, în eventualitatea că i s-ar da voie să se manifeste public. E scandalos să existe atâtea fracțiuni: georgiști, „diniști", tătărescieni. Iar Tătărescu însuși este foarte bolnav. Cine ar trebui să conducă grupul unificat? Aici părerile diferă. El îl prețuiește foarte mult pe George Fotino. Unii îl susțin pe Sassu, alții pe Bentoiu. Timpul își va spune cuvântul. Între timp, pe scena internațională se întâmplă o sumă de lucruri. În 1956, după celebrul discurs al lui Hrușciov, în Polonia revine la guvernare Gomulka și, în sfârșit, izbucnesc evenimentele din Ungaria. Înfierbântarea este atât de mare încât nici chiar zdrobirea răscoalei anticomuniste nu o va face cu totul uitată.

În vara 1956, după ieșirea lui Bentoiu din închisoare, Hurmuz Aznavorian, prietenul său de o viață, i-a strecurat: „Băieții te consideră șeful lor", și el a surâs, măgulit. Această cinstire vagă

și cu totul onorifică i-a făcut plăcere. Slăbiciunea lui Aurelian Bentoiu este o vanitate copilărească. Oricine îl laudă este un om de treabă. Dar el e foarte bolnav și esențialul e sănătatea, apoi literatura. Fără să-i zdruncine în nici un fel credința în democrație și liberalism, lunga sa captivitate i-a schimbat prioritățile în adâncul sufletului. Ceea ce-l interesează acum cu adevărat sunt cuvintele, imaginile, amintirile, istoria. Oricum, ipoteza unei activități politice este inactuală, iar acești bătrâni oameni ai legii n-au deloc temperament de conspiratori. Tot ce vor este să se pună de acord asupra unui șef și asta pentru că partidul lor a fost atât de fracționat. Pe la începutul anului 1957, după moartea lui Tătărescu, Georgel Gheorghiu se raliază la părerea lui Aznavorian. Pe Bentoiu, încrederea prietenilor îl onorează și parcă începe a se interesa ceva mai mult de evoluția politică a țării, impresionat de anume realizări ale regimului de dictatură, scandalizat de mijloacele cu care au fost obținute. Activitatea „organizatorică" a acestui grup de prieteni nu va depăși faza de conversații, pentru care totuși vor plăti cu viața.

Este uluitor de urmărit cum nu se poate proba altceva, cu privire la ei, decât că au avut loc discuții, vorbe, păreri și comentarii. Destinul principalelor personaje este hotărât de „probe" care consistă, după formulele întrebuințate de autorități, în „materiale informative furnizate de agenți folosiți pentru urmărirea și supravegherea grupului", în „declarații personale" și „declarații date de celelalte elemente componente ale grupului". Totul e construit pe vorbe, intenții presupuse și interpretarea deformantă a fiecărei circumstanțe. Câțiva ani mai târziu, faptul de a fi ascultat emisiuni ale radiourilor străine și a le fi comentat cu prietenii, unul din delictele cele mai comune, va atrage *doar* o pedeapsă de cinci ani de închisoare. Aici se cere, „de sus", chiar viața acuzaților.

Poate că soarta profesorului Gheorghe Strat este cea mai tragică. După șapte ani de închisoare la Sighet și alți doi de domiciliu forțat, el face imprudența să accepte invitația la masă a

lui Vladimir Tudor și să se bucure de acea reuniune, animată de Păstorel în jurul vinului de Ceptura. Este singura lui întâlnire cu unii dintre acuzați. Condamnat la pedeapsa maximă pronunțată de către instanță, chinuit adesea cu lanțuri la picioare, el va muri trei ani mai târziu în închisoarea de la Botoșani, după Georgel Gheorghiu și Hurmuz Aznavorian, dar cu câteva luni înaintea lui Aurelian Bentoiu.

*

În ultimele zile din decembrie 1957, când Hurmuz Aznavorian intră în celula în care va rămâne în următoarele luni de anchetă, va găsi în ea „*un băiat foarte simpatic*“ cu care se va împrieteni la toartă. A doua zi, acesta va începe o lungă serie de rapoarte către anchetatorul lui Aznavorian, cpt. Anghel Marin, bine cunoscut pentru violența sa.

Echipa pe care o formează anchetatorul și „băiatul simpatic“ din celula bietului Aznavorian este imbatabilă. Încerc să reconstitui mersul lucrurilor, folosind exclusiv fragmente din declarațiile „sursei“ respective.

„*Aznavorian Hurmuz s-a prezentat ca jurist, doctor în drept de la Paris, ca membru marcant al partidului liberal.*[…] *Frecventa din cînd în cînd casa lui Bentoiu, fost ministru de justiție, cu care este prieten de 40 de ani, fiind colegi de barou. În casa lui Bentoiu nu s-ar fi discutat chestiuni politice cîtuși de puțin. Acesta era chiar un consemn al lor pentru ca nu cumva vreunul din ei să scape o vorbă cuiva și să dezvăluie opinia lor* […].

În foarte multe discuții Aznavorian O. (sic!) *își aduce aminte cu regret de timpurile trecute… cînd avocații puteau conform legii contenciosului critica actele abuzive ale guvernului etc., etc.; când el era unul din cei patru mari juriști al țării (alături de Bentoiu, Micescu mort la Aiud și Otculescu* (Emil Ottulescu, n.n.) *și o ducea foarte bine… De multe ori într-un mod deschis a proferat insulte la adresa regimului democrat popular. Pe*

mâna cui a ajuns țara! Aceasta în timp ce cei mai buni intelectuali zac în închisori…

Fără a exagera sunt totdeauna intim cu el, încât a căpătat încredere în mine. A avut grijă să mă întrebe de ce sunt arestat, ce sunt părinții mei și mai ales să-mi atragă atenția că dacă voi fi întrebat la anchetă despre el să spun că e foarte tăcut și că nu discutăm în nici un caz politică.

I-am spus că pentru mine este o mare cinste să stau împreună cu un om atât de mare […]

Mi-a spus că și el e mulțumit de mine, că-i pare bine că nu a fost dat singur sau cu un om ursuz.

I-am vorbit cu accent naționalist despre „neamul nostru", folosind discuțiile cu Iordache.[44] *Ele erau bine primite de Aznavorian O., încât am putut lega discuții lungi* […]. *În seara zilei de miercuri era f. bine dispus, râdea zgomotos, îmi spunea chestiuni cam pipărate în franceză și italiană".*

Altă notă, după câteva zile: „*La ancheta din 27 decembrie 1957 anchetatorul a fost foarte violent, punându-l să declare lucruri despre care el nu are habar, despre reorganizarea partidului liberal, despre formarea unui guvern.*[…] *Părerea lui este că în legătură cu evenimentele internaționale se urmărește înscenarea unui proces al ultimilor liberali marcanți aflați în viață și liberi… Străinătatea cu siguranță că va afla de arestarea grupului lor și va protesta.*"

În luna ianuarie, Aznavorian se îmbolnăvește de flebită și este îngrijit foarte bine la infirmerie: au nevoie de el la proces. În februarie se întoarce în celulă și-și regăsește tânărul prieten. Reîncepe ancheta și, de fiecare dată, se întoarce povestind felul în care s-a desfășurat, iar reacțiile lui sunt transmise fidel. „*Nu se socotește vinovat cu nimic. «Bine, să admitem că ne-am constituit… dar n-am întreprins nici o acțiune de răsturnare a regimului, nu am tras cu pistolul» etc. Cercul lor liberal nu-l poate considera cîtuși de puțin organizație sau măcar «organizație*

[44] Nu pare a fi vorba de Vladimir Streinu, arestat abia în 1959.

în față» […] *Ce recunoaște este limbuția și în particular încurajările pe care le făcea celorlalți.*"...

I se arată niște hârtii și i se spune că Bentoiu ar fi declarat că au întreprins niște acțiuni, de care știe și el. Aznavorian neagă totul, dar gândește cu glas tare în fața sursei: „*Bentoiu, care nu mai era la curent cu materialul juridic, necunoscînd, în particular, faptul că la 209 se pedepsesc inclusiv pregătirile* (este vorba de art. 209 din Codul Penal, de curând modificat și în baza căruia vor fi condamnați, n.n.), *a putut să comită această imprudență... Probabil că s-a discutat așa în general, dar nu s-a întreprins nici o acțiune ad hoc.*" […] „*Îi este teamă că la proces vor veni muncitorii să-i huiduiască.* […] *Al doilea anchetator este inteligent și nu sălbatic ca primul.*" (O notă cu creionul, în margine, recomandă: „*anchetatorul să fie mai combativ*"). Aznavorian continuă să reflecteze cu glas tare: „*Dacă sunt numai două persoane, se poate spune că a fost vorba doar de o simplă discuție, dar dacă sunt mai multe se poate pune deja problema unei organizări* […] *Discuții s-au purtat, dar în mod practic nu s-a făcut nimic.*"

Ancheta se prelungește și bate pasul pe loc. Sursa nu mai are de transmis decât sentimente ostile, dar nimic concret: „*Aznavorian numește organele de anchetă, bandiți. Consideră pe cei care au colaborat cu actualul regim, trădători de patrie... Occidentalii nu pot rămîne pasivi întrucît este în joc soarta țărilor din Europa occidentală.*" Apoi remarcă, oarecum obosit: „«*Sînt în fond discuții intime purtate cu Bentoiu. E firesc să fi discutat... Bineînțeles că am discutat, că regimul actual este moartea noastră.» (Și a tăcut.)*"

Raporturile sale cu tânărul din celulă rămân, din partea lui, constant afectuoase.

„*În ciuda marii sale somnolențe, dovedind în continuare încredere în mine (mi-a spus că s-a atașat mult de mine și că, atunci cînd vom fi liberi, casa lui va fi casa mea), Aznavorian*

mi-a vorbit mult în ultimile zile despre viața sa… Mi-a vorbit calomnios despre statul sovietic.“

La începutul lunii martie, anchetatorii hotărăsc să grăbească lucrurile. S-a întors anchetatorul „rău“, cel de la început. Acuzatului i se strecurase mai de mult bănuiala că soția sa ar fi trimisă în judecată pentru deținere de aur, ba chiar auzise și o voce de femeie într-o celulă vecină. „*Ea, care e o aristocrată, să stea într-o celulă… poate că n-are nici dreptul la pat…*“ Acum intervine altceva: „*În cursul anchetei i s-a vorbit despre faptul că fiica sa, Rodica, se află în momentul de față arestată și trece printr-o fază de nervozitate. Această știre l-a zguduit puternic.*“ Informația e falsă, dar bietul om, înspăimântat, e gata să declare orice, să ceară singur să fie anchetat și la nevoie să inventeze. „*Aznavorian, vădit frământat de întrebările anchetei, le dezbate cu glas tare și-mi cere părerile încontinuu. Ar vrea să pomenească de acea conferință a lui Dulles, că URSS nu și-ar fi respectat angajamentele de a permite așazise «alegeri libere»*.“ Un alt anchetator i-a atras însă atenția că dacă el susține că aici nu sunt alegeri libere înseamnă că a calomniat sistemul electoral din RPR. În textul sursei, e foarte perceptibilă deruta celui anchetat. A fost sfătuit să nu mai întârzie cu mărturisirile, ca să nu-și complice situația, întrucât Bentoiu și Georgel Gheorghiu „*au declarat*“. Nu mai știe dacă s-a vorbit de alegeri libere în declarația lui Dulles din 1956 sau la conferința de la Geneva. Nu mai știe nici dacă Bentoiu a plecat „la Govora“ în 1956 sau 1957. Recunoaște la anchetă că „*a discutat problema viitoarei prezidenții a lui Bentoiu… dar cînd va fi posibil*“…. „*Din nou Aznavorian a regretat imprudența de a fi fost cel mai optimist din țară, după cum el însuși a declarat* […]“. Acum este interogat despre cele comentate în rezerva de la spitalul Panduri, despre care nu mai știe mare lucru.

În 12 martie, „*Frămîntarea lui Aznavorian în celulă merge pînă într-acolo că nu mai are liniște nici cînd doarme. «Dacă nu mi-ar fi spus de arestarea soției și a fetei, aș fi negat pînă*

la sfîrșit».“ În aceeași zi, „*Aznavorian a chemat medicul deoarece s-ar fi simțit rău cu inima* […]. *Dacă n-aș fi cu el în celulă ar înnebuni sau s-ar sinucide.*“ La 13 martie, „*s-a întors de la anchetă foarte agitat și s-a frămîntat pînă a doua zi*“. Pe 14, „*De la discuție la discuție uită ce mi-a spus și-mi argumentează cu convingere teze contradictorii* […] *Intenționează să recunoască orice numai să scape de anchetă* […]. *Dacă ar rămîne singur în celulă și lipsit de dreptul la pat în timpul zilei*[45]*, mi-a spus că s-ar spînzura cu cearceaful*“. […] „*Se plînge că este victima americanilor… deoarece a crezut în ei și a fost optimist… Mi-a spus că va da la anchetă pe Vîntu din aripa Tătărescu, pentru că tot i se cere să dea pe cineva.*“

În 15 martie 1958, „*Starea de nervozitate a lui Aznavorian continuă. Așteaptă în fiecare zi să fie scos la anchetă, temîndu-se că rezultatul va fi iarăși catastrofal.* […] *Aznavorian își imaginează ce va fi la proces, unde fiecare din cei 45* (?) *va spune altceva*“.

Șase zile mai tîrziu, în 21 martie: „*Discuțiile cu Aznavorian au continuat să se desfășoare pe același făgaș. Argumentele sunt aceleași, doar nervozitatea a crescut. Are momente de zăpăceală totală. Spune că dacă va fi condamnat la temniță se va sinucide… De mai multe ori mi-a spus că ceea ce-l îngrijorează mai mult nu este problema reorganizării, întrucît n-ar fi desfășurat o activitate, ci declarațiile celorlalți complici din care rezultă că este un dușman notoriu al regimului, un «agent al Occidentului», un «agent al lui Dulles» după cum s-a exprimat chiar el* […] *Unii dintre ei erau mai pesimiști, ca Patriciu Popescu, dar cel mai optimist, «optimist fanatic» era el. Trebuie să arăt că nu trece o zi fără ca Aznavorian să nu-și exprime speranța sa, «ultima speranță», în «eliberarea americanilor».* […] *Spune că Bentoiu a fost la el acasă de două ori. Odată a venit și Lilly Popovici de la Teatrul Armatei spre a citi versurile*

[45] Regulamentul interzice deținuților să stea culcați pe pat între orele 5 și 20. Unii aveau probabil scutire.

lui Bentoiu cu intonația unui actor, cît și pentru a le lua și citi între colegi și artiști. Frămîntarea sa este mai puternică în ultimele zile și eu contribui la acest lucru, dar nu apar date noi. […] *Se declară în continuare încîntat că sîntem colegi de cameră, că ar dori să aibă și la penitenciar un coleg ca mine cu care ar putea îndura orice, că are încredere sută la sută în mine ș.c.l.*"

Nu știm nimic despre soarta ulterioară a acestui personaj, care nu este deținut politic și pentru comportamentul căruia nu găsesc nici un calificativ potrivit. Despre Hurmuz Aznavorian cunoaștem esențialul: procesul, condamnarea la 25 ani temniță grea, respingerea recursului și, în sfârșit, decesul la 5 aprilie 1961 în penitenciarul Galați, prin insuficiență cardiacă. În dosar mai figurează două formulare intitulate „Raport". Primul, completat de un plutonier la 5 octombrie 1960, cu șase luni înainte de deces, arată următoarele: „*La controlul făcut de mine, prin vizetă, numitul a fost găsit dormind în pat. Pentru abaterea comisă prin nerespectarea programului stabilit, propun a fi pedepsit cu 3 (trei) zile izolatoare.*" Pedeapsa se aplică.

Al doilea Raport este scris de mână, în 5 aprilie 1958, tot de un plutonier și îl transcriu exact: „*…Fiind ofițer de serviciu pe închisoarea «B» M.A.I., în ziua de 5.04.a.c., raportez următoarele: arestatul AZNAVORIAN HURMUZ cl. 16 este foarte indisciplinat astfel, antrenînd Tov. după sală la discuții, cu caracter informativ în favoarea arestatului, ca: în ce zi cade paștele, ce zi este astăzi, în cîte suntem astăzi, etc.etc. Menționez că ia-m atras atenția în repetate rînduri și iam arătat practic că încalcă instrucțiunile închisori și totuși nu vrea să înțeleagă, continuînd mai departe să antreneze Tov. la discuții, punîndule diferite întrebări, așa cum am arătat mai sus. Față de cele arătate mai sus, propun ca acest arestat să fie sancționat cu 6 (șase) zile izolatoare și cu alimentație redusă*".

De data asta însă, lucrurile se petrec altfel. O însemnare în margine, semnată de un lt. major, ne explică: „*Sa raportat la*

tov.cpt. și nu este de acord să fie băgat la izolare, întrucît este bolnav și bătrîn – Sa stat cu el de vorbă și i sa atras atenția."

Este prima dovadă de sensibilitate şi de milă pe care o întâlnesc în aceste hârtii. Căpitanului respectiv îi închin un gând de recunoştinţă pentru acest licăr de lumină, aprins în lumea întunecată, plină de minciună şi de ură, pe care ele ne ajută s-o reconstituim.

Apoi verific datele. Această măsură de cruțare e luată *înainte* de proces. Ca atare, aveau nevoie de el într-o cât mai bună formă; mai târziu, el nu va mai fi menajat. Odată mai mult, trăiesc imposibilitatea de a găsi cuvinte, imposibilitatea de a mai gândi.

Cât despre al treilea personaj principal al acestor întâmplări, „anchetatorul rău", devenit între timp locotenent colonel, el avea să fie în 1968, când partidul încerca să-și construiască o față mai umană, „*tras la răspundere pe linie de partid*" și „*scos din cadrele active ale Consiliului Securității Statului*" pentru „*folosirea mijloacelor abuzive în scopul obținerii de declarații ireale în acuzare*" în celebrul caz al dr-ului Gheorghe Plăcinţeanu, decedat în închisoare împreună cu un unchiu al său, pentru că se îndrăgostise de el fiica lui Gheorghe Gheorghiu-Dej.[46]

*

A trăi câtva timp în universul monstruos al dosarelor şi a-i purta amintirea în suflet şi în minte până la capătul zilelor, nu foarte multe, care-ți rămân de trăit este o experienţă cumplită.

Din amestecul de ură, minciună, falsitate şi cruzime ce se degajă din ele, poate că impresia finală, după parcurgerea unor asemenea hârtii, este cea de totală neputinţă a celor condamnaţi dinainte. Orice ar spune ei în anchetă este deformat, interpretat răuvoitor sau, dacă este în favoarea lor, neluat în seamă. Toţi insistă asupra faptului că reunificarea Partidului Liberal, cerută de fărâmiţarea lui, era urmărită doar pentru cazul în care activitatea

[46] *Memoria*, nr. 51–52 (nr. 2–3 2005).

sa ar fi redevenit legală, dar nimeni nu ia în considerare acest argument. Li se impută intenția de „reorganizare", deși, cum spune Aznavorian, „*am auzit acest termen numai de cînd sunt aici*". Dacă ascultă radio, comentariile lor sunt neapărat „dușmănoase" și făcute „de pe poziții de clasă". Dacă se întâlnesc pe stradă cu un cunoscut, aceasta nu este întâmplător. Vizitele la unii și la alții sunt „întâlniri organizate", o deplasare cu mașina la Fetești devine un fel de reuniune electorală. Și așa mai departe. Comentariul negativ este strecurat în declarațiile lor cu atâta insistență, încât aproape fiecare pagină poate deveni un act de acuzare.

Aurelian Bentoiu nu pare a-și da seama de așa ceva. În lungii ani de captivitate el nu a fost anchetat, ba chiar, în decembrie 1953, aflat la închisoarea Malmaison, i s-a cerut să descrie cât mai liber și mai exact istoria, ideologia, programul și structura Partidului Liberal, de la înființarea lui în veacul al XIX-lea și până la desființarea lui în 1947. Unii susțin că pe atunci Gheorghiu-Dej ar fi intenționat să-l reactiveze pe linie politică pe Gheorghe Tătărescu. Oricum, ceea ce a scris atunci Aurelian Bentoiu este un eseu substanțial, iar paginile acelea acoperite cu un scris regulat, perfect lizibil, lipsite de ștersături, arată că autorul lor a lucrat liniștit și fără constrângere. Întrebările au fost formulate decent, cel ce le-a pus i s-a adresat cu „dumneavoastră", ca unui fost ministru ce era, și nu i-a impus nici o distorsiune a adevărului. Rearestat, el crede, poate, că așa va fi și acum. Situația e însă cu totul alta. Nu numai că nu se gândește nimeni să mai asocieze vreodată la guvernare vreunul din vechile partide, ci dimpotrivă, ultimii lor supraviețuitori trebuie lichidați fizicește. D.A. Lăzărescu afirmă că ar fi fost o directivă rusească, dar adevărul e că, în România, cele câteva procese politice din acel an sunt primele dintr-o foarte lungă serie de procese și condamnări care s-au succedat neîncetat, până în anii '60: Partidul Comunist Român a dat dovadă, în această privință, de inițiativă și de un zel ieșit din comun.

În celula în care Aurelian Bentoiu e repartizat, se află tot un „tânăr simpatic". Are mai puțin talent literar decât cel care-l prelucrează pe bietul Aznavorian, dar are o excelentă memorie. Bentoiu nu știe pentru ce e cercetat, deși bănuiește că trebuie să fie vorba de acea masă la Vladimir Tudor, unde Păstorel a fost în mare formă și s-a râs copios: acuzația, gândește el, nu poate fi prea gravă. Ca să mai treacă timpul vorbește mult, citează nume proprii, de oameni și de localități, iar tânărul reține și reproduce aproape tot. Ca și Aznavorian, marele avocat se oferă cu generozitate să-l ajute pe tânărul său amic: „*Mi-a spus că să cer pe Rădulescu-Dobrogea la proces și cînd oi lua legătură cu el la grefă să-i spun că sunt omul lui Bentoiu, iar taxa baroului să o pună de la el, că se vor socoti ei amîndoi cînd or ieși afară.*" Își inventariază cunoscuții, evocă amintiri, vorbește despre poeziile din închisoare, iar o frază peste care dau îmi face aproape rău: „*Spune Bentoiu că fiul său Pascal i-a spus să se lase de prostii și că să se ferească, să nu se mai apuce de politică și nici să nu mai facă vizite dese la foștii politicieni pentru că o să-l aresteze din nou, dar el nu a ascultat de sfatul dat de băiat și acum din nou l-au arestat.*"

Realcătuiesc imaginea vie a celui ce se află sub anchetă și încerc să-l înțeleg, să mă identific cu ființa lui adâncă. De când se știe, a fost „altfel decât ceilalți". Îi place să spună că e „fiu de țăran", dar, de fapt, tatăl lui ținea în sat un magazin universal, iar el, printre prietenii cu care se juca, era îmbrăcat ca la oraș și educat acasă cu deosebită grijă. La școală a fost premiant dintru început și așa a rămas tot timpul, mai ales când, după o întrerupere silită, și-a continuat învățătura la București printre colegi cu doi ani mai tineri, dintre care multora le dădea meditații ca să-și plătească taxa. A fost un student strălucit, și Zaharia Stancu își amintea că-l auzise vorbind, ca reprezentant al studențimii române, la moartea lui Titu Maiorescu. Odată cu intrarea noastră în război a fost trimis pe front, ca și Camil Petrescu, bunul său prieten. Amândoi, cum se spunea, „și-au vărsat sângele pentru

țară“, nu metaforic, ci cât se poate de real: Camil și-a pierdut auzul, iar el, împușcat în picior, a umblat mai multe luni în cârje. Asemenea sacrificii erau prilej de meritată mândrie. Despre cei de vârsta lor am putea spune că aparțineau „ultimei generații victorioase“, cea care contribuise la recunoașterea Unirii, în sfârșit, a tuturor românilor. Reîntors în viața civilă, devenise repede un as în profesie. În câțiva ani, mai multe procese răsunătoare îi asiguraseră un renume și un respect general, dar și recompense pe măsură: odată cu câștigarea, de pildă, a unui anume proces al Eforiei Spitalelor Civile, purtând asupra unui domeniu de câteva mii de hectare, îi revenise o suprafață de teren de 50 ha pe care avea s-o cultive cu neîncetată dragoste și pricepere. Apoi intrase în politică. În textul pe care l-am pomenit, mărturisește că s-a înscris în Partidul Liberal în 1930, la stăruințele lui I.Gh. Duca: „*Pînă atunci, adică pînă la vîrsta de 38 de ani, nu am făcut deloc politică, ci m-am limitat la practica profesiunei de avocat, căci voiam să-mi creez independență materială prin consolidarea situației profesionale, întrucît nu concepeam politica drept o sursă de avantaje și beneficii, ci ca o activitate care cere sacrificii.*“

De un asemenea raționament contemporanii noștri se vor mira probabil, dar pot să-i asigur, între altele și din experiența propriei mele familii, că așa a fost pentru mulți actori ai scenei politice și anume pentru cei mai buni. Oricum ar fi, până la desființarea partidelor de către regele Carol al II-lea, Aurelian Bentoiu a avut însărcinări pe care le-a îndeplinit în mod strălucit: așadar, succesul îi fusese asigurat și aici. Pasiunea de om politic, unită cu un patriotism autentic, nu de fațadă, răzbate din fiecare rând al textului despre care vorbesc și care în evocarea meritelor – incontestabile – ale Partidului Liberal în construirea României moderne capătă uneori accente emoționante. Scris fără nici o posibilitate de documentare, fără putința, pentru autor, nici măcar de a se reciti, acest text este o demonstrație de forță intelectuală pură, bazată pe o memorie puțin comună,

pe un talent spontan al formulării și pe un dar al construcției intelectuale care nu pot să nu suscite admirația.

Bentoiu era așadar, sau fusese până atunci, ceea ce americanii numesc „*a winner*“; se socotea astfel el însuși, și era perceput ca atare de cei din jurul său. Acea „prestanță“ de care am vorbit era o realitate, întovărășită și de un farmec al lui personal. Era în stare să-și țină auditoriul cu sufletul la gură doar reactualizând, de pildă, un proces pledat cu zece, cincisprezece ani înainte și reconstituind totul, suprafețele de pământ în litigiu, sumele datorate de unii și de alții, jurisprudența și articolele de lege invocate. În jurul lui se făcea tăcere, nimeni nu mai avea chef de altceva decât să-l asculte, iar el încheia cu un surâs povestea, atât de simplă pentru el, a unor evidențe pe care, într-o situație complicată, numai mintea lui le recunoscuse ca atare… Virtuozitatea intelectuală explică de altfel și totala sa lipsă de viclenie, de ascunziș, de minciună. Acelea sunt armele celui slab: el n-avea nevoie de așa ceva.

Dar, cum spune Horațiu, cumplită e prăbușirea turnurilor înalte (mult mai târziu aveam s-o vedem, vai!, chiar cu ochii noștri). Soarta lui Aurelian Bentoiu a fost decisă când el se afla încă în închisoare, pe de o parte, de nerăbdarea afectuoasă cu care-l așteptau unii, iar, pe de alta, de ostilitatea violentă a celorlalți. Drumul lui evolua între aceste două coordonate, pe care nu-i stătea în putere să le modifice.

Trebuie totuși să precizez că nici admirația partizanilor săi nu era lipsită de simț critic. O „sursă“ precizează că Romulus Cicei, un fost liberal condamnat în același proces la șaisprezece ani de temniță grea, i-a spus că „*Bentoiu n-ar fi suficient de serios, pentru că se ocupă cu versuri, iar cei ce se ocupă cu versuri nu sînt oameni serioși*“. Putem surâde, dar un punct dureros a fost totuși atins; el privește atât idealismul care-l face vulnerabil pe Bentoiu, cât și imaginea de atâtea ori negativă a poeziei.

Pentru mine, textul cel mai penibil este relatarea unei „surse“ venite „în vizită“, într-o dimineață însorită de toamnă. Personajul

(un domn în vârstă, probabil, de vreme ce pare a fi fost recrutat ca agent în închisoare) arată că l-a rugat pe Georgel Gheorghiu să-l ducă în vizită la Bentoiu. Din câte spune, i-a deschis uşa Pascal, cu care face cunoştinţă (Pascal nu şi-l aminteşte deloc). Vizitatorii îl găsesc pe Aurelian Bentoiu pe terasă, între soare şi umbră, cufundat în lectura eseului scris de Alexandru George despre Camil Petrescu. Bentoiu vrea să le vorbească despre acel text, pe care-l găseşte foarte bun, dar noul venit orientează conversaţia spre situaţia internaţională. Şi probabil că se întorc curând cu toţii în casă, de vreme ce musafirul îşi îndeplineşte misiunea, cea de a observa dacă glasvandurile sunt cu adevărat barate de mobilă şi covoare, precum şi dacă s-ar putea instala o aparatură de înregistrare a convorbirilor telefonice. Vizita are loc cu vreo trei săptămâni înainte de arestare.

*

Am spus că acest proces s-a clădit doar pe vorbe, declaraţii şi discuţii, dar nu este cu totul adevărat: este vorba în el şi de două texte, pe care le vom pomeni aici. Unul este un poem de Dan Amedeu Lăzărescu. Pasionatul traducător al lui Shakespeare este un om talentat, şi poate că i se va recunoaşte cândva un loc meritat în cultura română. Textul incriminat în proces se intitulează *Cântec de ură* şi poartă subtitlul „*închinat Apusului*“. Strofele lui „*au izbucnit, de la sine, ca într-un fel de transă*“ odată cu părăsirea de către occidentali a curajoşilor răsculaţi din Ungaria şi cu criza Suezului. Cum spune el însuşi, „*Imprudenţa şi vanitatea de autor m-au îndemnat să dau citire acestor strofe în cîteva medii intelectuale reconstituite în urma „spiritului Genevei“ şi în primul rînd în casa de pe strada Luigi Cazzavillan a maestrului Hurmuz Aznavorian*“[47].

Al doilea grup de texte este datorat avocatului Vladimir Tudor. Autorul lor a venit în vizită la Aurelian Bentoiu, într-un an şi jumătate, de patru, cinci ori. Aceste vizite le fac plăcere

[47] Dan A. Lăzărescu, *op. cit*., p.151.

amândurora: cel mai vârstnic acceptă bucuros admirația tânărului, iar acesta e măgulit de atenția pe care i-o acordă maestrul. Amândoi au aceleași centre de interese: literatura și dreptul, mai exact dreptul public, în care Tudor se afirmă cu deosebire pregătit. Tudor începe să fie anchetat în primăvara 1958; percheziționat acasă, i se găsește pe birou adresa unui prieten, la care el și-a ascuns toate operele literare, împreună cu un proiect personal de Constituție și unul de tratat cu Uniunea Sovietică, prin care s-ar reglementa problema Basarabiei și Bucovinei.

Aceste scrieri necugetate au antrenat, se pare, moartea autorului lor (D.A. Lăzărescu a auzit că el s-ar fi sinucis în închisoare) și, în orice caz, mutilarea destinelor celor doi prieteni ai săi, care au căpătat pedepse de 15, respectiv 16 ani de muncă silnică doar pentru a-i fi fost confidenți. La aceasta se adaugă, bineînțeles, confiscarea totală a averii, măsură care s-a aplicat tuturor celor condamnați. Trebuie să spun că ancheta, oricât de dură ar fi fost, a stabilit totuși că nici unul dintre ceilalți membri ai „lotului" n-a știut de existența acestor texte.

Îmi pare că studierea acestui proces, de către cineva care ar avea acces la toate actele sale și la dosarele în care este închisă viața fiecăruia dintre actorii dramei, ar lămuri esența sistemului comunist mai bine decât orice tratate de istorie sau de ideologie. Natura însăși a articolului de lege care permite asemenea condamnări, felul în care este maimuțărită o „legalitate" caricaturală, mijloacele prin care se obțin și se redactează declarațiile, utilizarea lor de către specialiști, verbiajul „juridic", înlănțuirea în discurs a unor noțiuni fără substanță, totul pare a aparține unei realități de coșmar. Iar dacă, de la cuvinte și hârtii, trecem la existența concretă a celor prinși în întâmplările acestui proces, ni se extinde într-un mod aproape insuportabil cunoașterea despre natura umană. Am încercat să-mi figurez felul în care au fost distorsionate destinele celor din familiile unora și altora, dar și – Doamne! – viața interioară a anchetatorilor și a „surselor"; am încercat să plâng cu soțiile și copiii rămași singuri, așa cum

fac uneori citind, în *Memoria*, mărturiile unor necunoscuți pe care-i simt rude. Și am retrăit ceea ce știm cu toții, anume că neputința de a plânge este uneori mai dureroasă decât lacrimile.

*

„Lotul" de 15 inculpați constituit aici este cât se poate de heteroclit. La grupul de 3 persoane pe care l-am prezentat – Vladimir Tudor și cei doi prieteni, Udrișteș N. Ion și Ștefănescu P. Constantin – trebuie să adăugăm un altul, de data asta de patru acuzați, asemănători ca situație și vârstă: e vorba de foștii redactori ai ziarului *Liberalul*, apărut legal în anii 1946–47. Pentru activitatea lor trecută ei nu pot fi pedepsiți, pentru simplul motiv că pe atunci exista deja cenzură și, în consecință, totul s-a publicat cu aprobarea ei. Dar vor fi pedepsiți acum. Ei sunt învinuiți că s-ar fi reunit în casa lui Hurmuz Aznavorian, unde ar fi hotărât „*măsuri ce urmau să le întreprindă*" (dar nu le-au întreprins) „*în vederea promovării în viitor a tineretului liberal*" și a „*reorganizării presei liberale*". Cei patru inculpați sunt Dan A. Lăzărescu, Paul Dimitriu, Ion Zurescu și Nicolae Bolintineanu.

În jurul lui A. Bentoiu se văd grupați câțiva prieteni, toți foști membri ai Partidului Liberal; el și profesorul Gh. Strat sunt singurii care au ocupat funcții în guvernele interbelice. În afară de ei se află în acest grup Georgel Gheorghiu, Hurmuz Aznavorian, Romulus Cicei și Ion Gh. Popescu, personalități bucureștene sau membri marcanți ai fostelor organizații liberale din țară, active până în 1946. Vina lor este de a fi „*inițiat și participat la acțiunea de reorganizare în clandestinitate a fostului partid național liberal, organizație politică care urmărea răsturnarea în mod violent a ordinei sociale existentă în stat, prin aceia că au participat la întîlniri și au discutat*" diferite probleme: organizare, program, conducere și așa mai departe, „*toată această activitate contrarevoluționară fiind dusă de inculpați în mod voit și conștient*".

În sfârșit, avocatul Ion Filipescu și fostul primar al Făcăenilor, Marin Teșea, „*au purtat discuții cu caracter agitatoric*“, fiind pedepsiți, de fapt, pentru fidelitatea afectuoasă cu care l-au înconjurat pe Aurelian Bentoiu, fostul lor protector și maestru, în anii când acesta nu mai putea să-i sprijine în nici un fel.

Chiar și luând în serios toate aceste acuzații, disproporția între faptele dovedite și pedeapsa acordată este atât de mare, încât toate recursurile pe care le vor declara inculpații vor cere o mai justă încadrare juridică a faptelor, cu argumentări care par evidente, chiar și ochilor celor mai nepricepuți.

Numit din oficiu, un singur avocat va depune motivele de recurs pentru toți cei patru condamnați la maximum de pedeapsă, 25 de ani muncă silnică (Gheorghiu) sau temniță grea (Aznavorian, Bentoiu, Strat).

Cele șase pagini ale textului, probabil redactat în grabă, ar merita o analiză în sine. Stilistic, se disting în el trei părți: în cea centrală, pe un ton normal, se invocă faptul că „*în nici un caz nu se preconiza întrebuințarea violenței*“, că „*aceste discuții nu au fost organizate*“, că era vorba „*exclusiv de o activitate și o organizare viitoare, într-un cadru eventual legal*“ și se sugerează o încadrare juridică ducând la o pedeapsă mult mai blândă. Această argumentare simplă și la obiect este însă plasată între două texte greu de înțeles pentru cei neinițiați în misterele justiției din acea vreme (să nu uităm că cel ce le redactează îndeplinește rolul, cel puțin formal, de apărător al acuzaților). În primul dintre ele, se arată că „*punctul de vedere prezentat de acuzați în apărare este injust*“, iar concepția lor e „*dușmănoasă*“; că denumirea dată de ei unor așa-zise alegeri „*libere*“ este și ea dușmănoasă, generând ideea că alegerile noastre n-ar fi așa ceva; că „*orice fel de activități în legătură cu astfel de concepții (chiar simple discuțiuni) au caracter dușmănos, cel puțin agitatoric, deci conțin elemente infracționale*“. Iar ultima parte a textului îi caracterizează pe cei patru recurenți ca pe niște „*intelectuali ai vechii burghezii, îmbîcsită de mentalitatea unor vremi apuse și furați de mirajul unor privilegii pierdute. Victime ale microbului vechiu-*

lui politicianism, (ei) *constitue organisme iremediabil bolnave, dar neprimejdioase pentru structura sănătoasă a Regimului nostru de Democrație Populară. Desigur, vigilența revoluționară a clasei muncitoare nu poate rămîne indiferentă… dar nici nu dăm prea mare importanță uscăturilor societății de ieri. Îi demascăm, îi stigmatizăm și izolăm atît cît e necesar*"…

Cititorul acestor texte nu poate să nu ajungă la o întrebare simplă, care să-i exprime întreaga perplexitate: oare în societatea comunistă, practicantă a justiției de clasă, cuvintele au vreo greutate, un conținut, o consistență – sau nu?

Dacă da, atunci am asistat în aceste pagini la o scenă de lapidare, ca în societățile cele mai primitive.

Dacă nu, atunci comunicarea zilnică între oameni a fost (și poate a rămas) iremediabil pervertită.

Cele 15 recursuri, depuse în 15 august 1958, vor fi „luate în cercetare în ședință publică" în ziua de 16 august, toate odată, și respinse cu data de 18 august 1958 (ziua de 17, cea intermediară, este o duminică).

Tot D.A. Lăzărescu evocă un moment petrecut la Jilava în celula 28, în care se aflau „*aproape toți cei condamnați în procesul P.N.L.*"[…] „*Erau circa 24 de paturi suprapuse pe trei rînduri și trebuia ca atare să dormim cîte doi într-un pat. Era un frig îngrozitor, dar marea problemă erau cele două tinete, plină fiecare, cîntărind peste 40 de kilograme și pe care trebuia să le scoatem de două ori pe zi pînă în curte, să le vărsăm, coridorul avînd peste 100 de metri.* […] *După ce ni s-au adus recursurile respinse și am putut afla, în sfîrșit – căci inițial nu ni se citise decît sentința de condamnare, nu și considerentele juridice –, pentru ce crimă am fost condamnați, au început comentariile. Mai cu seamă maestrul Bentoiu, elevul marelui avocat Istrate Micescu și înzestrat cu un spirit juridic excepțional, ca și cu o cultură remarcabilă* […] *a izbucnit într-o cumplită indignare cînd a înțeles, în sfîrșit, pentru ce pricină fusese condamnat la 25 de ani temniță grea. Totul era, de fapt, o înscenare. Fusese nevoie de un proces al celor de pe urmă liberali*

și fuseserăm selectați după anumite criterii în locul altora, eventual prin tragere la sorți.“[48]

*

Rămași singuri după arestarea din 10 noiembrie 1957, despre toate acestea nu știam nimic: nici despre interogatoriile lungi de câte opt, nouă ore, nici despre amenințările și brutalitățile anchetatorilor, despre deformările caricaturale ale declarațiilor sau despre delatorii din celule. În caietele noastre personale, însemnările se răresc până la inexistență (Pascal) sau trimit exclusiv la lucruri legate de sănătatea celei mici (la mine). În chip ciudat, fetița părea să fi preluat o parte din tristețea și grija care ne apăsau: o succesiune de boli, desigur ale copilăriei, a concentrat atenția noastră asupra ei în acele luni de iarnă, pe care încă le resimțeam doar ca luni de tăcere și incertitudine. Pascal se cufunda cu și mai mare sete în lumea sa de sunete, în care înlănțuirile erau inteligibile și armonia răspundea sufletului său. Succesul repurtat de *Concertul de pian* în decembrie îi dăduse încredere; acum i se îngăduise o înregistrare a ultimei sale lucrări, poemul *Luceafărul*, pe care orchestra Radio l-a lucrat în primele luni ale anului; după înregistrare, bucata a avut prima sa audiție publică în 19 martie, în sala Ateneului, sub direcția inteligentă și sensibilă a lui Alfred Alessandrescu. Între timp, Pascal scrisese ciclul de lieduri pe trei sonete de Eminescu, în care linia muzicală a ultimului vers, închinat iubitei moarte, mi-a părut adesea legată în chip misterios de tragedia întâmplată atunci. Ireversibilul tuturor lucrurilor, puterea minții și slăbiciunea trupului, dragostea, regretul, obligația de a accepta inacceptabilul, sfâșierea lucidă, timpul… aceeași adâncă emoție îmi pare a izvorî din acea pagină, la fiecare nouă ascultare.

Pascal lucra acum la un *Concert de vioară*, pe care avea să-l încheie la sfârșitul anului. În intensitatea cu care-și urmărea

[48] Dan A. Lăzărescu, *op.cit*., pp.162–163.

planul de lucru, bucuria creației se alătura convingerii că, în situația lui, dovezile de seriozitate și hărnicie erau necesare, urmărite, așteptate. În ziua de 9 februarie, la prânz, în casa Jora a avut loc o sărbătorire cu mulți invitați: se împlineau 39 de ani de la căsătoria gazdelor și au fost prezenți vreo treizeci de invitați, toți muzicieni. Valentin și Stefan Gheorghiu, cu Manuela, și noi doi eram singurii reprezentanți ai generației tinere și simțeam aproape fizic protecția pe care i-o asigurau lui Pascal afecțiunea și încrederea maestrului său, așezat la masa principală alături de Ion Dumitrescu. Noi ne aflam la un *Katzentisch* plasat sub casa scării pe care, cu statura lor înaltă, cei trei Gheorghii n-o suportau ușor, dar acea reuniune senină, așezată sub semnul stimei, încrederii și bunului gust, a fost pentru noi o adevărată oază, în traversarea deșertului care ne era impusă.

Poate părea ciudat, dar eu continuam să sper. Alice Voinescu notează undeva, cu finețe, că ar fi cazul să-și suspecteze optimismul, care ar putea indica oarece slăbiciune. E posibil să aibă dreptate. Prin comparație cu atitudinea mea, Pascal părea pesimist, dar el a insistat mereu asupra faptului că n-a fost pesimist, ci doar realist. În aprecierea situațiilor generale, viitorul i-a dat, din păcate, de cele mai multe ori dreptate.

În mai, am primit o comunicare prin care tatăl său cerea niște obiecte de îmbrăcăminte, pe care i le-am trimis a doua zi. Nu ne-a trecut prin minte că avea să fie ultimul mesaj sosit din partea lui.

În iulie s-a anunțat procesul. Familiei nu i s-a îngăduit să angajeze vreun apărător și a fost numit un avocat din oficiu.

În agenda mea, toate foile zilelor în care au avut loc procesul și recursul sunt albe.

La aflarea sentinței, senzația care ne-a stăpânit, și pe care mi-o amintesc foarte clar, a fost una de împietrire. S-a prelungit zile de-a rândul. Nimic. Nici un cuvânt schimbat, nici un gest, nici o aluzie, nici un comentariu. Rană vie. Nimic. Dacă se isca obligația de a vorbi, se năștea uneori o ceartă din senin. Apoi fiecare reintra în tăcere.

Un strat compact, foarte afund, de tăcere a rămas în noi, cred, pentru toată viața. Cel puțin, în ce mă privește, am sentimentul că nu l-am străpuns decât acum, de când scriu acest text – cu mare greutate, cu opreliști, cu un fel de mutenie împotriva căreia nu mă pricep să lupt. Nu vreau să urăsc, nu vreau să arunc cu pietre, vreau numai *să spun*, poate pentru că acel strat de tăcere atârnă greu, mă trage la fund, și în curând va trebui să dau socoteală.

*

În închisorile comuniste, oamenii au murit nu numai din cauza înfiorătoarelor condiții de viață, a lipsei de igienă și de hrană, a descurajării, ci și pentru că unii dintre ei erau dependenți, în libertate, de câte un tratament medical de întreținere, care le-a fost cu brutalitate întrerupt. Astfel s-au stins, foarte curând, Aznavorian și Georgel Gheorghiu.

Lui Aurelian Bentoiu, destinul îi arătase, în prima parte a vieții, o față binevoitoare. Acum și-o întorsese de la el, ba, mai mult, părea să-l fi precipitat într-un hău în care totul îi era ostil și nimic nu-l mai putea salva. Dintre toate bolile care pot lovi un pușcăriaș, cea care i-a fost hărăzită a fost cancerul.

A fost operat la spitalul de la închisoarea Văcărești, cine știe cum, fără nici un rezultat pozitiv, iar boala și durerile s-au agravat. Dintr-un text reiese că operația nereușită de prostată s-a prelungit cu una la picior. E greu de înțeles pentru un profan, dar, când îl auzim spunând că a fost „măcelărit“, nu ne e greu să-l credem.

Mulți dintre cei ce au stat în închisoare cu el au venit să ne vadă sau au scris despre el: au fost Victor Budeanu, Vlad Stolojan, Nicu Steinhardt, avocatul Saxone, Gheorghe Mazilu. Toți au evocat nu doar cumplitele lui suferințe, dar și dragostea și mândria cu care-și pomenea copiii.

Fragmentul scris de Steinhardt în *Jurnalul fericirii* e sfâșietor. Scena pe care o evocă are loc în infirmeria închisorii Jilava și e datată „*mai 1962*“: bolnavul avea să înceteze din viață la

sfârșitul lunii iunie. Recitirea acelor pagini[49] este aproape insuportabilă. Lipsa de igienă și de calmante, degradarea pe care o antrenează suferința fizică, aspectul „*cadaveric, de nerecunoscut*“ al bolnavului, rămas totuși „*scăpărător de inteligent*“, totul este de o neasemuită cruzime. Cum se poate ca nici în ultimele săptămâni să nu-l fi lăsat să moară acasă?

Ca să înțelegem, trebuie poate să ne întoarcem la descrierea pe care o face Steinhardt încăperii de la infirmerie în care, în afară de bolnavii pe care-i știe pe nume, se mai află și „*câteva siluete pe care nu le mai deslușesc*“.

Fără nici o îndoială, unui grup de acest fel îi aparțin autorii celor două note informative redactate cu un an înainte, în aceeași zi (17 mai 1961), desigur la cererea superiorilor, și în care este redată atitudinea lui Bentoiu în cursul conversațiilor generale care aveau loc la infirmerie.

Încerc să reconstitui frazele sale, nu în felul răuvoitor și agramat în care sunt redate, ci cu toată naturalețea. Și vom vedea că, deși par a fi, în lumina ideologiei de atunci, „dușmănoase“ și foarte grave, mai ales așa cum sunt prezentate, ele sunt doar simple mărturii, constatări de evidențe și refuz categoric de colaborare.

Bentoiu a rămas ireductibil și își povestește întâmplările fără nici un fel de ascunziș. Perioada de un an și patru luni, în care a locuit la fiul său, a fost una de fericire. Au urmat arestarea, procesul, condamnarea. După o perioadă petrecută la penitenciarul de la Galați, unde a avut un regim mizerabil, a fost adus la Văcărești pentru un tratament de refacere și apoi la Malmaison. Aici l-au anchetat „*câteva persoane din conducerea superioară a M.A.I.*“. A fost întrebat dacă se consideră vinovat, iar el a răspuns că „*nu are nici un fel de vină*“ și ca urmare a fost trimis înapoi în celulă. Altă dată s-au interesat de părerile lui; el a bănuit că guvernul actual urmărește o destindere în

[49] N. Steinhardt, *Jurnalul fericirii*, Dacia, Cluj-Napoca, 1991, pp. 127–132.

colaborarea cu fruntașii fostelor partide istorice și ca atare „*le-a retezat-o scurt*".

Vorbește apoi despre „*cel mai groaznic spital din țară, care este spitalul Văcărești*", unde a fost operat, apoi trimis înapoi la Jilava fără să se fi vindecat. Aici, la Jilava, lipsa de asistență medicală echivalează cu un asasinat, mesaj pe care-i roagă pe toți, insistent, să-l transmită fiului său. De asemenea, îl roagă pe acesta „*să nu uite de publicarea manuscriselor*" lăsate de el și să meargă la o anumită adresă, unde el a depozitat două lăzi cu cărți și obiecte de valoare[50].

Participă zilnic la conferințele ținute în camera infirmeriei de Nicu Steinhardt și Vlad Stolojan. La rândul său, a ținut la infirmerie mai multe conferințe despre probleme de drept, evidențiind superioritatea dreptului burghez asupra justiției sovietice și a celei din țările de democrație populară, unde avocatul nu-și poate apăra clienții și condamnarea e hotărâtă dinainte.

Vorbește în cameră despre istoria României, elogiind rolul Partidului Liberal și pe Carol al II-lea ca pe un monarh constituțional, care a vrut numai binele țării. Evocă ședința Consiliului de Coroană care a urmat ultimatumului sovietic din iunie 1940, prin care se cerea retragerea din Basarabia și Bucovina, ședință unde a vorbit și el (în calitate de ministru al justiției), așa cum au făcut-o toți participanții, spunând că „*trebuie să strângem rândurile în jurul steagului și al tronului regal, pentru a salva România de la pericolul comunist*".

Compară tratamentul decent pe care l-au avut în închisoare comuniștii deținuți între cele două războaie cu cel pe care-l au ei cu toții acum.

Ține într-o zi o conferință despre științele sociale, susținând că ele de fapt nu există, ci există doar sociologi. Mai vorbește

[50] Textele rămase de la Aurelian Bentoiu au fost publicate sub îngrijirea lui Pascal în volumul *Zări și zodii; Poezii din închisoare*, apărut la ed. Fundația Academia Civică, București, 200l. Cât despre lăzile cu cărți, când Pascal a primit mesajul și s-a dus la adresa și persoana indicate, n-a mai găsit acolo decât o familie necunoscută, care nu știa nimic.

îndelung și despre Constantin Brâncoveanu (despre care atât de mult și-a dorit să scrie), elogiind abilitatea cu care a știut să țină piept atât turcilor, cât și rușilor.

Întrebat dacă a avut posibilitatea să plece din țară, spune că da, dar nu a făcut-o pentru că vedea în jurul său cum primarii lui și șefii lui de sector erau arestați și că a socotit plecarea în străinătate ca o evadare de la datorie.

Pe cei arestați mai de curând, îi întreabă ce blocuri noi s-au mai construit în București, apoi spune că cei ce locuiau în vechile case au fost evacuați cu forța, ceea ce, explică el, în guvernările dinainte nu ar fi fost posibil, ar fi fost neconstituțional.

Venind vorba despre nivelul de trai din Uniunea Sovietică, redă povestirea unei cunoștințe care, aflându-se acolo într-o delegație, a stat de vorbă cu oameni simpli și a constatat că au locuințe insalubre și neîncăpătoare, că salariile de-abia le ajung să trăiască de pe o zi pe alta și le este mereu frică să nu fie dați afară din locuințe și de la serviciu.

În fine, mărturisește că „*după aproape 12 ani de închisoare își dă seama că a făcut o socoteală foarte șubredă, sperînd că fermierul american își va lăsa gospodăria lui și să se lupte în război cu Uniunea Sovietică pentru deținuții politici din RPR*“.

La sfârșitul acestor „note informative“ se află, sub semnătura unui locotenent-major, câteva rânduri intitulate „Măsuri“:

„*Se va solicita conducerii penitenciarului ca aceste elemente incurabile să fie băgate într-o cameră și desemnați doi sau 3 deținuți care să-i îngrijească și să nu mai aibe contact cu restul deținuților.*“

Cât despre cei doi agenți informatori, ei au fost mutați în alte camere.

Aurelian Bentoiu s-a stins în închisoarea de la Jilava, în 27 iunie 1962, cu două zile înainte de a împlini 70 de ani.

*

Trebuie să reiau firul povestirii, rupt în vara anului 1958, când sentința de condamnare a rămas definitivă.

Ne vedeam de traiul zilnic, ne luptam cu grijile lui, îi primeam cu recunoștință bucuriile, dar, de nenumărate ori pe zi, mai ales în singurătate, regăseam acea apăsare tăcută, care parcă își săpase un ascunziș undeva, într-o parte secretă a sufletului. Așa cum am spus, vorbeam foarte rar despre toate acestea cu Pascal sau cu Marta, ca să nu le adâncesc propria tristețe, și deloc cu alții, pentru că socoteam că n-aveau cum s-o înțeleagă și s-o împărtășească pe a noastră.

Cuvântul „tristețe“ nu e, desigur, destul de încăpător. I se adăugau o sumă întreagă de nuanțe. Erau în el milă și frică, nedumerire și revoltă, deznădejde și un fel de încăpățânată speranță. Gândul că erau nenumărați cei care treceau prin încercări asemănătoare, departe de a mă liniști, îmi sporea fie indignarea, fie abaterea. I se adăuga, pentru mine cel puțin, un sentiment acut de excluziune și de închidere a perspectivelor profesionale; mai grav, se îndepărtase și ipoteza unui al doilea copil, situația lui Pascal aflându-se ea însăși pe muchie de cuțit. Micul roman pe care-l începusem se afla la George, unde-l adăpostisem între două percheziții; nu conținea nimic incendiar, dar îmi pierise orice chef de a-l continua.

Vara aceea s-a aflat și sub semnul lipsei de bani. Cum nu puteam pleca din București, Bi și cu mine am luat obiceiul s-o ducem pe cea mică din când în când la ștrandul hotelului Lido, curat, nu foarte scump și foarte aproape de casă. Era din ce în ce mai grațioasă, cum sunt de atâtea ori fetițele, și mai hazlie, cum nu sunt decât unele dintre ele. Îi însemnam poznele și vorbele de duh într-un caiet care ne face și acum să surâdem, cu o mărturisită nostalgie. Pascal nu venea cu noi; era chiar mulțumit când absența noastră îi asigura lungi ceasuri fără zgomot, în care putea să compună.

În București se aflase, desigur, despre ceea ce se numea „procesul liberalilor“, iar cei ce cultivau plăcerea de a comenta nu duceau lipsă de subiecte. Dar se vedea din ce în ce mai clar că și un simplu comentariu devenise riscant; unul câte unul, oamenii

începeau să înțeleagă că nu toți comentatorii erau de bună credință și că, în orice grup te-ai afla, era mai înțelept să povestești bancuri inocente: câțiva se specializaseră și erau în stare să anime în acest fel câte o seară întreagă. În acea toamnă avea să se desfășoare un alt proces celebru, antiortodox de data aceasta, cel al „Rugului aprins" în care au fost condamnați între alții Sandu Tudor, doctorul și poetul Vasile Voiculescu, profesorul de teologie D. Stăniloaie și alții. În pasionanta sa carte, consacrată în special procesului Noica și construită pe tehnica mozaicului, Stelian Tănase comunică cifra impresionantă de 47.643 persoane anchetate de Securitate în cursul anului 1958, în stare de libertate sau nu[51].

Aceasta era atmosfera în care s-a deschis, în seara de 4 septembrie 1958, primul festival muzical George Enescu.

*

Ajuns acum un an, în 2005, la a șaptesprezecea ediție, festivalul George Enescu a fost un cadou miraculos făcut bucureștenilor. El are desigur importanță pentru toată țara, dar locuitorii Capitalei sunt principalii lui beneficiari. În anii festivalurilor, la începutul lui septembrie, toată lumea muzicală se concentrează în jurul concertelor care se succed zilnic și se simte învăluită într-o atmosferă magică, ce dăinuie în amintire ca o lungă emoție fericită.

Dar ce înseamnă exact „lumea muzicală"? Dacă facem abstracție de auditorii ocazionali ai concertelor, atrași de strălucirea unor nume celebre, de caracterul excepțional al manifestării și de ecourile sale sociale și publice, rămâne un „nucleu dur" format din specialiști și pasionați: compozitori și interpreți, profesori și elevi ai Conservatoarelor și școlilor de muzică și, în sfârșit, melomani, categorie nu neglijabilă numeric, al căror entuziasm contagios lărgește cu generozitate numărul ascultătorilor. Melomanii sunt oameni

[51] Stelian Tănase, *Anatomia mistificării*, ediția a II-a, Humanitas, București, 2003, p. 147.

care nu pot trăi fără o ascultare concentrată a muzicii, preț de cel puțin un ceas, două pe zi. Ei practică alte meserii, sunt medici, avocați, profesori, funcționari și așa mai departe. Gustul și plăcerea muzicii le-au deprins în adolescență, uneori în copilărie; cei mai mulți le rămân credincioși toată viața. Cu vârsta, ei ajung să fie cunoscători de o extremă finețe și puțini sunt cei care, într-o sală, apreciază cu mai multă intensitate reușitele interpretative ale executanților. Unii se limitează la un anumit gen, de pildă opera; alții, cu timpul, se specializează și devin chiar critici; oricum, ei pot uneori influența soarta unor interpretări sau a câte unei bucăți în primă audiție; chiar și simpla lor prezență fizică este înregistrată de ceilalți cu satisfacție, ca un semn de prietenie, de tainică solidaritate întru săvârșirea unui cult. Un cult inocent, închinat frumosului și unei divinități generoase care, orice nume ar purta, răspândește pe calea sunetelor sugestii de fericire, de împăcare cu sine și cu soarta, de generozitate și înțelepciune.

Să revenim la luna septembrie a anului 1958. Organizatorii au fost bine inspirați, alegând această perioadă a anului. Niciodată Capitala nu e mai frumoasă decât în septembrie și, uneori, în primele decade ale lui octombrie. În fiecare apus al toamnei timpurii, sub ochii noștri încă plini de imaginile vacanței, lumina desfășoară un spectacol feeric. Cerul pare pictat cu pensula de acuarelă, putem urmări cum frunzele își împlinesc zilnic destinul, părăsind tonurile de verde pentru a emigra spre galben, uneori după lungi treceri prin roșu și bronz; blândețea adierilor de vânt, încă însorite, și baletul cromatic al crizantemelor par a prevesti zilnic o sărbătoare, până la acel echinox în care lumina decupează formele atât de net încât pare a le adânci misterul, apoi se retrage, făcând loc frigului și ploilor de toamnă. O sărbătoare a sunetelor își avea locul, fără îndoială, aici.

Primul Festival n-a avut vreun fast social sau vestimentar deosebit, care ar fi depășit puterea financiară a mai tuturor participanților, dar el le-a prilejuit experiența necunoscută a unei succesiuni

de seri de o intensitate emoțională puțin obișnuită. În sală, la radio sau în fața televizoarelor mici, cu imagini neclare, în negru-alb, ascultătorii urmăreau prestația unor artiști de un nivel nebănuit și erau răsplătiți prin adevărate transfigurări interioare.

Pentru cei mai mulți dintre noi, toate acestea erau noutăți absolute. După treisprezece ani de proletcultism, în care ni se tot repetase că viața în regimul precedent fusese o pură oroare, aflam acum sau ne aminteam că în acea epocă hulită avuseseră loc la Ateneu, cu regularitate, concerte la care participau celebrități europene de prim rang și că în București se interpreta cea mai nouă muzică europeană. Yehudi Menuhin venise acum în România ca să cinstească personalitatea lui Enescu și să depună mărturie despre el. Aici, despre adevărata valoare a acestuia nu reîncepuse să se vorbească decât de vreo doi, trei ani, după moartea artistului, în 1955, conform tacticii bine cunoscute, aplicată marilor exilați de toate guvernările comuniste. Unii dintre renumiții muzicieni sosiți la festival reînnodau vechi legături de prietenie cu Gogu Georgescu; ne simțeam cu toții legitimați, acceptați din nou în lume. În Ateneu, unde fresca istoriei noastre stătea ascunsă sub pânză roșie, îi vedeam și-i auzeam în carne și oase pe sir John Barbirolli, pe Claudio Arrau, pe Iacov Zak, pe David Oistrah și toate acestea păreau a se fi ivit printr-un fel de miracol.

Ateneul era pe atunci singura sală de oarecare anvergură, dar farmecul său unic compensa numărul relativ mic de locuri. Alte manifestări aveau loc la Dalles, mai ales primele etape ale concursului de pian, iar cel de vioară se desfășura în fosta sală Savoy, pe Calea Victoriei. Ascultătorii binecuvântau faptul că aceste trei spații nu erau foarte îndepărtate între ele, iar ei puteau alerga de la unul la altul. Căci descoperiseră, într-adevăr, farmecul asistării la concursuri, unde biletele erau mult mai ieftine, și de vraja lor nu se mai puteau desprinde. A urmări de nenumărate ori aceeași bucată, în tot atâtea interpretări variate, este cea mai bună școală pe care o poate face un iubitor de muzică.

Chiar și Pascal, care în acei ani descoperea sau redescoperea, împreună cu toți colegii lui de generație, muzica lui Enescu, notează fericit, în caietul său, că a ascultat de unsprezece ori *Sonata a 3-a* de vioară și pian „în caracter popular românesc" (pentru care se instituise un concurs special, câștigat de frații Gheorghiu) și de douăzeci de ori *Suita a doua* de pian. Cât despre mine, fixându-mă în cele din urmă la urmărirea concursului de pian, învățam zilnic să ascult și nu mă săturam. Au fost atunci participări excepționale, reprezentanți ai școlii sovietice, de o mare virtuozitate, dar marele succes l-au repurtat o tânără din Franța, Michèle Boegner, și mai ales un tânăr chinez, Li Min Cean, a cărui interpretare a *Sonatei* de Liszt a rămas în toate memoriile. Dacă Michèle Boegner a făcut într-adevăr o carieră internațională, bietul Li Min Cean a fost prins în vâltoarea „revoluției culturale" și dezvoltarea lui artistică a rămas definitiv blocată.

Cât despre concertele de la Ateneu, momentul cel mai emoționant a fost probabil cel în care Menuhin, după ce interpretase *Concertul de vioară* de Brahms cu acea nobilă poezie ce-l caracterizează, s-a întors din culise împreună cu David Oistrah și, tot împreună, ne-au oferit, într-un „bis" nemaiîntâlnit, *Concertul pentru două viori* de Bach.

Dar minunile nu se încheiaseră, căci în 22 septembrie, la Operă, a avut loc premiera absolută, în România, a lui *Oedip.* Cum aș putea relata surpriza, emoția, entuziasmul, tulburarea profundă, admirația, recunoștința care alternau în sufetele noastre, descoperind-o? În acea seară, am fost la restaurantul Capșa până la 3 dimineața, împreună cu un grup de muzicieni. Intram în perioada – care a durat vreo douăzeci de ani – în care o masă la un restaurant bun nu depășea posibilitățile noastre financiare, iar Capșa era preferat de ei pentru simplul motiv că nu difuza nici un fel de fond muzical. *Oedip* s-a jucat toată luna octombrie și Pascal n-a scăpat nici o reprezentație; până și eu l-am văzut de vreo patru ori. Ochii au păstrat imaginea superbei Iocasta interpretată de Elena Cernei și memoria îmi restituie cu exactitate

emoțiile succesive la auzul performanței zguduitoare a lui David Ohanesian, fiorul înghețat strecurat în trup de glasul Zenaidei Pally odată cu moartea Sfinxului, splendoarea corurilor majestuoase de la sfârșitul actului doi, tensiunea aproape intolerabilă a „anchetei" oedipiene, timbrul angelic al Valentinei Crețoiu în Antigona, catharsisul alb din crângul iertătoarelor Eumenide… Primul contact cu o capodoperă despre care nu știi mai nimic și pe care atunci o descoperi are asupra sufletului o putere decisivă. Viețile noastre, ale tuturora, cuprind asemenea întâlniri cu nivelurile superioare ale gândirii umane și reamintirea lor rămâne oricând o bucurie esențială, dătătoare de viață, a ceasurilor noastre din urmă.

*

A trebuit să revenim la viața noastră cea de toate zilele și la golul creat de plecarea, pe un răstimp amenințător, a celui arestat. Desigur, ne puteam spune că mai trăisem, opt ani la rând, acea despărțire și că, totuși, cel plecat se întorsese. Dar prea multe lucruri erau diferite, iar noi ne învățaserăm cu prezența lui vie, actuală, îl integraserăm realităților noastre și, dacă deschideam acum ochii mari, n-avea sens să ne mințim prea mult. Speranța este puternică și încăpățânată, dar uneori se refuză, dispare și ne lasă închiși în slăbiciunea noastră, pentru a renaște din timp în timp, poate doar ca să ne ajute să trăim.

Din fericire, exista fetița mică și ea avea exigențele ei precise, masă, somn, boli mărunte, gingășie, schimbări care ne absorbeau atenția. „*A început să raționeze ca un om adevărat*", notam eu în aprilie, când avea doi ani și cinci luni. „*Îi explici, stai de vorbă cu ea, ține minte, ascultă povești, le repetă, inventează altele. Întrebuințează cuvinte de legătură: «cum, ca, seamănă cu, pentru că». E dulce…*" În noiembrie, i-am serbat aniversarea sfios, cu tante Aline, soțul ei și un nepoțel cam de aceeași vârstă, cu mama, Marta și Mircea, Crina, George și Dinu Giurescu. Imaginea celui absent era în toate gândurile.

Eram recunoscătoare cerului că părinții mei, cel puțin, erau sănătoși și liberi. În februarie, tatei i se stabilise o pensie de 1 150 de lei, de care se declara mulțumit. Nu mai știu ce reprezenta atunci această sumă, dar pretențiile noastre erau extrem de mici: simplul fapt că i se recunoscuse o situație „normală", la cei aproape șaptezeci de ani pe care avea să-i împlinească în curând, părea o realizare importantă. Nu același lucru se putea spune despre fratele lui mai mic, unchiul Ionel, care era din nou în închisoare. De data asta pedeapsa părea corectă, în sensul că el înfrânsese conștient legea care interzicea particularilor vinderea și cumpărarea de aur. Dar unchiul Ionel era prea independent ca să adopte felul de viață supus și monoton care ne era cerut tuturor, iar medierea acestor activități ilegale i se părea un mod mai amuzant și mai remunerator de a-și câștiga existența. Până și tata apelase la el când a vrut să-i dăruiască Ioanei, la botez, o cruciuliță de aur. Absurditatea unei asemenea legi sare astăzi în ochi, dar ea exista și nimeni nu i se putea sustrage fără a-și asuma riscuri, așa încât biata Tilly, soția lui, se îndeletnicea din nou cu trimiterea de pachete: total interzise condamnaților politici, ele erau îngăduite celor pedepsiți pentru sabotaj sau alte infracțiuni. Nu mai știu la cât s-a cifrat pedeapsa, dar nu cred să fi fost mai mică de cinci ani.

Prietenii păreau a se fi strâns în jurul nostru ca să ne sprijine și prezența lor a fost marea bucurie a acelei perioade. Urmăream de aproape viața fiecăruia și, cum erau foarte diferiți, mica noastră lume părea un fel de alcătuire coerentă, în care erau reprezentate toate culorile firii. De obicei veneau ei la noi: erau hotărâtoare pe de o parte prezența celei mici, cu veselia și hazul ei, dar și cu orele fixe și deplasările ei limitate, iar pe de alta frumusețea primitoare a acelei odăi mari și luminoase, pe care terasa părea s-o lege tainic cu anotimpurile. Mai era ceva: ca din întâmplare, stăteam destul de aproape unii de alții. Cei mai mulți puteau veni pe jos, pe străzile umbroase și liniștite din perimetrul Calea Moșilor, Aurel Vlaicu, Batiște și Vasile Lascăr,

unde abundența vegetației și raritatea automobilelor dădeau impresia unui vechi oraș de provincie. „*C'est gentil ici, c'est comme à la campagne*“, ar fi zis Michèle Morgan, intrând cu mașina pe șoseaua Kisselef pentru o scurtă vizită în capitală și fraza făcuse ocolul Bucureștilor, fiind socotită vexatoare. Nu știam cât eram cu toții, în privința asta, de privilegiați. Casele îmbătrâneau încet, dar erau încă solide. Așteptam cu naivitate ceasul când aveau să poată fi reparate, gândeam noi, frumoasele „case boierești“ care erau semnul distinctiv al orașului, în sinteza europeană unică pe care o realizaseră între stilul neoclasic occidental și fanteziile noastre rurale și bizantine.

Marta și Mircea erau, desigur, vizitatorii cei mai asidui. Mircea își începuse activitatea medicală în București, cum am spus, la spitalul „Grigore Alexandrescu“. Avea să treacă în curând la cel de pediatrie „Emilia Irza“, unde a îndrumat generații succesive de studenți până la pensionarea lui ca lector, treapta universitară cea mai înaltă accesibilă unui ne-membru de partid. Contactul constant cu tineretul a fost una din marile lui bucurii. Cele două cariere pe care le-a urmărit – medicina și scrisul –, nu se opun, dar sunt extrem de exigente. Ca și Marta, Mircea a fost dăruit cu o energie neobișnuit de puternică, și amândoi au folosit-o exemplar.

Doctorul Puiu Stoiculescu lucra cu pasiune la Institutul de Fiziologie, ca asistent al profesorului Danielopol, dar nici el nu se mulțumea cu atât. Pe lângă iubirea de muzică, îl stăpânea o reală pasiune pentru pictură, care a făcut din el un colecționar, dar și un prieten de o viață al lui Marcel Chirnoagă și al lui Alin Gheorghiu. În plus, Puiu străbătea pe atunci munții, de multe ori solitar, și se întorcea cu diapozitive în culori, cu care ne făcea prezentări entuziaste. În anul acela ne-a adus-o pe Mira Vulcănescu, proaspăt absolventă a Facultății de Engleză, pe care am adoptat-o cu toții imediat, poate atrași de umorul ei nativ (cultivat, fără îndoială, și de mentalitatea britanică), de înfățișarea ei fizică, foarte înrudită cu a Martei, și de atracția ei pentru muzică, pe care o împărtășea, de altfel, cu viitorul ei soț.

Căci, într-adevăr, Puiu şi cu ea nu doar că s-au hotărât să se căsătorească, dar ne-au şi propus să le fim naşi. Am fost foarte emoţionaţi. De-abia împlinisem treizeci de ani şi luam în serios această răspundere. Nu, Doamne fereşte! pe plan material – pe acela nu eram în stare de mare lucru : trăiam fără vreun venit fix şi n-aveam niciodată în faţă, asigurată, mai mult de suma necesară pentru două luni. Dar ni se părea că ne luăm o mare răspundere. Se pare că am fost cu toţii foarte înţelepţi, de vreme ce, iată, nu de mult am fost la ei la masă, ca la fiecare început de martie, pentru a sărbători – pentru a patruzeci şi şaptea oară – aniversarea acelei cununii, slujită atunci într-o bisericuţă din Predeal, fără alţi participanţi afară de noi patru.

În povestirea mea au fost mereu prezenţi, şi vor mai reveni, Mia şi Paul Morgan, viitorul Alexandru George (pe atunci doar „George“, pentru noi toţi), Crina (căsătorită de vreo doi ani cu Vivi Rădulescu), Dorel Spoială (căsătorit cu o Dorină blondă, afectuoasă şi calmă care tocmai îi dăruise, în iunie 1958, o fetiţă, Ruxandra), Dinu Giurescu (el avea să ne-o aducă în curând pe Anca, o logodnică înaltă şi subţire, pe care Doudou a adorat-o), Loniu Goldhagen, Nuni Horodniceanu şi soţia lui, Charlotte.

Nu-mi uitam colegele de şcoală, dar le vedeam mai rar, prinse cum erau între datoriile profesionale şi cele ale problemelor de familie. Femeile din generaţia noastră au fost primele cărora li s-a cerut să rezolve această tensiune: în ţările Europei de Est, ea a fost impusă aproape tuturor femeilor în acelaşi timp, ceea ce, bineînţeles, i-a dat o culoare specifică. Salariile erau atât de scăzute încât nu permiteau familiilor să subziste numai din leafa bărbatului; soţiile, chiar dacă nu beneficiaseră de o pregătire profesională propriu-zisă, „şi-au luat serviciu“ pe unde au apucat, fără mofturi, cu atât mai mult cu cât existau destule creşe şi grădiniţe pentru copii. Acestea nu numai că îndeplineau o funcţie necesară şi rezolvau o veche cerinţă a femeilor din „lumea liberă“, dar permiteau şi educarea copiilor în spiritul colectivist către care pare a tinde astăzi toată omenirea. Cât despre femei, trebuie spus că s-au simţit valorizate şi că viaţa

lor a devenit incontestabil mai interesantă. În multe familii venite din provincie sau de la țară au fost aduși bunici, fericiți la rândul lor că se simțeau utili, ocupându-se cu copiii sau cu rândul la cozi. În sfârșit, principiul „la muncă egală, salariu egal“ s-a aplicat în chip firesc, ștergând o mare parte din prejudecățile antifeminine de tip oriental, iar faptul că în Occident este și astăzi pus în discuție pare „esticilor“ greu de înțeles.

*

Pe lângă întâmplările tragice, erau destule care aveau și o latură absurdă, ceea ce nu le împiedica să fie foarte dureroase pentru cei loviți. Eram pe la sfârșitul lui august 1958 când a sosit în vizită Mări, interpreta lui d'Artagnan în cultul pe care câteva dintre noi îl închinaserăm, în adolescență, eroilor lui Dumas. Curaj, lealitate, veselie, simț practic, talent de organizare – toate acestea se potriveau atât fetiței de doisprezece ani de la internatul Școlii Centrale, cât și eroului pe care-l întruchipa. Mări aparținea unei vechi familii de intelectuali – chiar cea care a inspirat-o, într-o anumită măsură, pe Gabriela Adameșteanu în scrierea celebrului ei roman, *Dimineață pierdută.* Căsătorită și fără copii, lipsise câțiva ani din București, urmându-și soțul, contabil la Banca Națională, la Târgu Jiu, unde fusese mutat. Am povestit cum Mări își pierduse postul de la serviciul internațional al Societății de Telefoane, obținut prin concurs datorită cunoașterii câtorva limbi străine, pentru că, oferindu-i-se marea favoare de a intra în partid, o refuzase invocând faptul că nu era încă majoră (pe vremea aceea, majoratul se obținea la 21 de ani). Sub diferite pretexte, avea să reușească, până la sfârșitul anilor de activitate, să se eschiveze de la această cinste, greu de purtat pentru sufletele limpezi. Din anii petrecuți la Târgu Jiu, Mări povestea întâmplări cumplite. Regiunea era săracă, trecuse prin alternanțe de secetă și inundații, țăranii erau înnebuniți de cotele ce li se impuneau; într-un sat a fost omorât un maior de securitate și nimeni n-a denunțat pe făptași, tot satul a tăcut,

cu o admirabilă solidaritate. Mări trecuse de la un Sovrom la altul, Sovromlemn, Sovrommetal, Sovromutilaj petrolifer și așa mai departe. Se împrietenise cu o familie cu domiciliu forțat, căreia i se confiscaseră toate mijloacele de trai: „mureau pur și simplu de foame“, spunea ea și amănuntele povestirilor ei mă îngrozeau și pe mine.

Acum soțul ei fusese readus în București, căpătase și ea un post și se liniștiseră, dar în după-amiaza aceea era abătută, cum n-o mai văzusem.

— L-au luat pe tata, mi-a spus ea simplu.

În ochii mei, domnul Angelescu era atât de bătrân – avea 79 de ani – încât nu reușeam să cred, mi se părea neverosimil. El era una dintre foarte vechile mele cunoștințe: mă impresionase în adolescență dăruindu-mi, copiate de mâna lui, un grupaj de sonete franceze care-i apăruseră la începutul secolului în *L'Indépendance roumaine* și într-o revistă literară pariziană. Păstram acele pagini cu grijă și le reciteam din când în când. Autorul credea nestrămutat în iubire, în vis, în bunătatea divină, în frumusețe, într-o lume mai bună, în Patrie, în eroism.

Ainsi drapé je suis pareil aux pèlerins
Qu'on peut voir, radieux, par les plus durs chemins,
S'en aller vers l'Espoir, l'Idéal, la Lumière…

George Angelescu se născuse la Buzău, unde tatăl său era medic primar. Bunicul său, după mamă, era arhitectul Alexandru Orăscu, cel care a ridicat clădirea Universității din București. Făcuse studii de drept strălucite și-și luase doctoratul la Paris, unde stătuse vreo cinci ani. Întors în țară însă, efervescența intelectuală din tinerețe se atenuase, fie din cauza Primului Război Mondial, în care fusese rănit și-i fusese distrusă la Buzău o bibliotecă prețioasă cu cărți rare, fie din alte pricini; până la urmă îndeplinise funcția de chestor de poliție, însărcinat cu ținerea unor cursuri de drept. Schimbarea regimului îl găsise deja la pensie, așa încât fusese lăsat în pace. Dar cel ce se recunoștea

„patriot, idealist și total lipsit de simț practic“ își continuase corespondența cu diferiți prieteni din străinătate și nu înțelegea, se vede, să se autocenzureze. Așa încât nu doar l-au arestat, dar i-au făcut și proces și l-au condamnat la zece ani de închisoare corecțională și confiscarea totală a averii, în virtutea celebrului articol 209 al Codului Penal.

Cel mai bun lucru este, cred, să copiez integral motivarea scrisă pe verso-ul sentinței, fără nici un fel de modificare sau comentariu:

Starea de fapt: *În perioada anilor 1946–1958, inculpatul Anghelescu Gheorghe a redactat, scris și expediat mai multe cărți poștale și scrisori cu conținut dușmănos regimului democrat-popular din RPR, unor persoane din țară și străine.*

De menționat este că și la percheziția domiciliară efectuată la locuința inculpatului, s-au găsit scrisori în ciornă cu un conținut asemănător celor de mai sus.

În scrisorile sale, inculpatul se dedă la calomnii și injurii la adresa regimului din RPR, face afirmații cu caracter șovin-naționalist, propovăduind totodată schimbarea ordinei sociale existente în statul nostru, precum și din celelalte țări socialiste.

De asemenea, inculpatul aduce calomnii la adresa URSS și a sistemului socialist.

În scrisoarea din 21 octombrie 1956, găsită în ciornă la domiciliul inculpatului, acesta calomniează (sic) *regimul din RPR, aducînd totodată insulte creatorilor și continuatorilor teoriei marxist-leniniste.*

Și în scrisoarea din 3 sept. 1956, adresată și expediată unei prietene din Noua Zeelandă, anume Kathlenn Gresenn, inculpatul aduce calomnii orînduirii democrat-populare din țara noastră, arătîndu-se ca un adept al unui nou război mondial, sperînd în „eliberarea celor șapte popoare martire“, referindu-se la țările din lagărul socialist.

Asemenea scrisoari (sic)*, inculpatul a expediat și numitului Bazin Lucien – avocat din Paris, precum și altor persoane din țară.*

Interogat la anchetă cît și în fața instanței, inculpatul recunoaște faptele ce i se impută."

Recursul a fost respins. Condamnatul a fost grațiat doi ani mai târziu, în l5 noiembrie 1960 și a trăit până la vârsta de 100 ani, când le recita fetelor sale, pe dinafară, *Luceafărul* integral. Dar în 1964, Sfatul popular al raionului 30 Decembrie, Comitetul Executiv îi refuza încă fiicei sale Santa Angelescu, sora lui Mări, o repartiție într-un apartament de bloc nou, aprobându-i-se doar unul „la mișcarea a doua", „*deoarece tatăl Dvs. este condamnat politic*". Doamne, în câte feluri s-a exercitat ura oamenilor, unii împotriva altora, și cât ne e de greu, astăzi, să înțelegem!

*

Anii 1957–1960 au fost, în activitatea lui Pascal, deosebit de fecunzi.

Muzica era lumea curată pe care o alesese și în care, concentrându-se, putea uita de drama familială. Avea vârsta marilor energii și știa bine că i se cerea, mai mult decât altora, să fie ireproșabil pe plan profesional. Probleme existau și pe plan financiar, de când renunțase, pentru a fi stăpân pe întreaga lui zi de lucru, la slujba de la Folclor, spre marele regret al celor de acolo, care, în frunte cu directorul instituției, Sabin Drăgoi, se atașaseră de el și-i prevedeau o frumoasă carieră de specialist. Dar exista și o deosebită emulație între cei de o vârstă cu el. Mihai Rădulescu, ale cărui articole critice din *Contemporanul* aveau un larg ecou și care sprijinea în tot felul tendințele de înnoire a limbajului muzical, scria în martie 1958: „*Credem că în istoria școlii noastre românești, puține generații au îndreptățit atîtea speranțe ca aceea care se ridică acum: P. Bentoiu, Th. Grigoriu, M. Istrate, St. Mangoianu, T. Olah, D. Popovici, A. Stroe, A. Vieru…*" Toți,

într-adevăr, și mai erau și alții, erau înzestrați, harnici și pasionați. Atâta doar că aceia care conduceau țara doreau să țină în frâu toate forțele ei vii și să le orienteze activitatea într-un singur fel. Ca atare, o plenară a Comitetului Central în problemele propagandei a stabilit în acea vară câteva principii și un anume mod de acțiune. O ședință poate experimentală a avut loc la Casa Studenților, unde foarte tânărul Alexandru Hrisanide a trebuit să dea socoteală de activitatea sa în fața unui grup de oameni ai muncii.

Ion Dumitrescu, cel ce salvase Uniunea de stăpânirea lui Matei Socor, s-a văzut prins, ani de zile, între presiunile organelor de stat, violent opuse încercărilor de înnoire a limbajului muzical inspirate de exemplul apusean, și nemulțumirea crescândă a tinerilor, care înțelegeau să scrie cum voiau ei. În biroul său înțesat cu microfoane, a dus ani de zile o luptă de zi cu zi, pe care ne-o evidențiază astăzi dosarele Securității. Detestat de unii tineri pentru că nu încuraja destul muzica nouă, suspectat de superiorii săi politici pentru că o sprijinea prea mult, a avut energia și abilitatea să continue lupta în folosul Uniunii până ce a fost înlăturat, brutal, în 1977. Cartea lui Octavian Lazăr Cosma, *Universul muzicii românești*, despre care am mai vorbit, merită să fie citită cu atenție. Încă din 1959, Uniunea Compozitorilor nu mai primea bani de la Stat și refuzase să-și predea Editura Ministerului Culturii; colecta drepturi, se autogestiona, publica partituri lucrate cvasimanual pe care le admirau toți muzicienii străini, dar obediența ideologico-politică trebuia periodic verificată. Articolele pe care le semna în *Contemporanul* cel mai bun critic muzical al momentului, Mihai Rădulescu, în favoarea muzicii celor tineri n-au fost străine de forma tragică a destinului său.

La drept vorbind, semnalul de alarmă fusese dat odată cu prezentarea operei *Oedip*, în toamna precedentă. Minunata sublimare a tensiunii tragice din ultimul act a fost socotită „mistică" și decadentă de către reprezentanții autorităților, cuprinși de

revoltă proletară în lojile lor. În lumea în care se afla acum, Enescu personal nu mai putea fi atins, dar se puteau interzice articolele de presă și opri înregistrarea lucrării, ceea ce s-a și făcut. A fost momentul în care Constantin Silvestri, care dirijase opera, s-a decis să plece din țară, iar publicul românesc a fost văduvit de prezența lui activă și binefăcătoare.

Pascal trăia toate acestea la o intensitate extremă. După acel concert de tineri în care, alături de lucrările lui Capoianu, Stroe și Olah, se cântase primul său *Concert de pian*, i se executaseră în public poemul *Luceafărul*, ciclul celor trei *Sonete* pe versuri eminesciene și se reluase *Suita de dansuri ardelenești*, iar *Concertul de vioară* avea să beneficieze în 1962 de o foarte frumoasă versiune datorată lui Ștefan Gheorghiu. Viața muzicală era bogată, se cânta multă muzică românească în concert, iar Uniunea organiza, în interiorul ei, fel și fel de audiții și cenacluri în care se ascultau atent toate lucrările noi, astfel încât se putea urmări evoluția fiecărui autor. Pascal era privit cu bunăvoință de către cei mai în vârstă: reintegrat în Uniune și membru al Academiei, Jora avea acum un cuvânt greu de spus și-și lăuda cu insistență elevul favorit, George Georgescu vorbea admirativ despre *Concertul de pian*, Alfred Alessandrescu se atașase de *Luceafărul*, pe care-l înregistra. Dintre contemporanii săi direcți, Theodor Grigoriu, Radu Paladi, Relu Capoianu și regretatul Ștefan Mangoianu au fost primii de care Pascal s-a simțit aproape, dar în timp avea să-și facă mulți alți prieteni și adevărul este că în viața muzicală a acelei faimoase generații au domnit un respect, o solidaritate și de multe ori o afecțiune mutuală de invidiat, chiar dacă pe probleme estetice au existat, cum e și firesc, destule contradicții de principiu.

În acea atmosferă de căutări și efervescență artistică a răsunat deodată o lovitură de trăsnet. În după-amiaza zilei de 8 martie 1959, convocați la o ședință într-un loc neobișnuit – sala C.C.S. (Consiliului Central al Sindicatelor) de pe strada Lipscani –, muzicieni de toate generațiile s-au văzut prinși într-o masă de

oameni, în care identificau ici și colo câte o personalitate din lumea teatrului sau a literaturii. S-au așezat la parter; balconul era ocupat cu necunoscuți. Tovarășului Mihail Andricu, vice-președintele Uniunii, neștiutor de ceea ce avea să i se întâmple, i s-a oferit un loc în primul rând de la parter. De la masa prezidiului s-a dat cuvântul unui personaj oficial, relativ necunoscut, care a citit un lung material, privitor la „un caz grav de abatere de la normele eticii socialiste". Tovarășul Andricu, se spunea în text, era în relații amicale cu ambasadorul Franței, la care mergea în vizită și care-l aproviziona cu discuri și înregistrări de muzică decadentă. Ba mai comenta dușmănos și situația din România, calomniind eforturile de construire a unei societăți noi și mai drepte. Tovarășul Andricu nu avea nici un respect pentru clasa muncitoare, pentru acea muzică populară din care pretindea că se inspirase în lucrările sale și pe care n-o auzise, probabil, decât „din cerdac" (auditorii au recunoscut aici o expresie deja folosită cândva cu privire la Jora). Ba mai primise și sticle cu coniac de la acei străini care veneau la el în vizită și cărora le spunea că „România e o țară de rândași". După discursul oficial, care cuprindea multe acuzații similare, s-au perindat la microfon diferiți oratori care, vorbind liber, s-au întrecut în a-l „înfiera" pe acuzat. De la balcon au vorbit și câțiva muncitori, dintr-un grup numeros adus de autorități în camioane, direct de la locul de muncă. Pascal își amintește de unul care a început să-l denigreze pe cel în cauză și, uitând care-i era numele, a scos din buzunar o hârtiuță și a silabisit „tovarășul Andruică", ceea ce a creat un moment de destindere – dar în sală au luat cuvântul și persoane cunoscute, regizori, scriitori, pictori, președinți de Uniuni, toți cu indignare și în sensul cel mai acuzator. Congestionat la față, Alfred Mendelsohn era vehement; alții vorbeau mai calm, dar la fel de dur. I s-a dat cuvântul împricinatului care, deși tulburat, s-a arătat extraordinar de surprins, spunând că este o datorie profesională să te ții la curent cu evoluția artei pe care o slujești și că a aduce o sticlă de coniac în

casa unui prieten este un simplu gest social fără însemnătate, dar, desigur, aceste cuvinte normale n-au putut să-i diminueze vina cu nimic.

Mihail Andricu a fost exclus a doua zi din Uniunea Compozitorilor, al cărui vice-președinte fusese, și lucrările sale n-au mai fost cântate câțiva ani de zile. Era și academician; nu știu cum s-au petrecut lucrurile în acea instituție. În chip curios, revista *Muzica* n-a pomenit nici o vorbă despre cele întâmplate. Mihail Andricu avea să fie reprimit în Uniune în decembrie 1962, în urma unei cereri în care se pocăia și care a fost acceptată de comitetul Uniunii în unanimitate. Acea după-amiază (prima „demascare" publică de acest fel) a avut printre intelectuali efectul psihologic care se poate închipui.

*

Înainte de sfârșitul lunii aprilie a avut loc o nouă „demascare", cu un ecou fără îndoială încă mai larg. Lumea muzicală este relativ restrânsă; de data asta se urmărea un impact mult mai puternic asupra opiniei publice. S-a alcătuit un lot de „vinovați" în care erau reprezentate artele plastice (principala acuzată fiind sculptorița Milița Pătrașcu), teatrul (Dora Massini), lumea științifică (doctorul Marius Nasta) și simplii bucureșteni, socotiți a reprezenta vechea societate (soția lui). Se pare, în plus, că Milița Pătrașcu lucrase de curând un bust al lui Constantin Doncea (fostul primar al capitalei, cel care dăduse ordinul cu privire la dărâmarea statuilor din capitală, începând cu a regelui Carol I), iar Doncea fusese eliminat din partid cu un an înainte. Oricum, la domiciliul artistei se regăseau de multe ori artiști și intelectuali care-și exprimau criticile și nemulțumirile pe față, ca între prieteni. Sorana Coroamă ne-a lăsat o descriere vie și colorată a reuniunii pedepsitoare ce a avut loc, se pare, la Facultatea de Drept (sau la Operă)[52]. Scena e văzută cu un ochi de regizor, și teama pe care a răspândit-o printre asistenți se explică

[52] Vezi Stelian Tănase, *Anatomia mistificării*, ed. cit.

fără efort. Și aici, balcoanele erau pline de muncitori (despre care doamna Coroamă spune că „*erau exact ca minerii care nu erau mineri, în 1990*"), iar aceștia urlau „*La moarte!*" sau „*Huoo!*", ori „*La închisoare cu ei*!" către acuzații care se aflau pe scenă, vinovați, se spunea, de a fi complotat, de a fi denigrat regimul, de a fi dușmanii poporului: Miliția Pătrașcu făcea artă decadentă, doctorul Nasta nu avea destul respect pentru știința sovietică și așa mai departe. Soției doctorului Nasta, care avea o sănătate fragilă, i se îngăduise să stea jos; ceilalți, lângă ea, erau în picioare pe scenă. Relatarea Soranei Coroamă este extrem de sugestivă și povestitoarea pare a retrăi, evocându-le, emoțiile de atunci.

Tot acolo se află citată o informare a lui Leonte Răutu către Gheorghe Gheorghiu-Dej. Șeful statului este încunoștiințat că tov. Epișev, ambasadorul URSS în România, „*și-a exprimat părerea că partidul nostru are în această privință o inițiativă extrem de valoroasă, care nu a fost folosită nici în Uniunea Sovietică și nici în alte țări, și care va da fără îndoială rezultate minunate*". O bună temă de reflecție, pentru cei ce mai cred că toate relele ne-au fost impuse de la Răsărit…

Noi, cei încă în viață, care am aflat atâtea despre „revoluția culturală chineză", privim poate toate acestea doar cu o detașare amară. Pe atunci însă, ele au constituit o noutate de neînchipuit pentru mințile noastre încă europene și au contribuit la instalarea unei atmosfere de descurajare și supușenie totală. Cu atât mai mult cu cât arestările reale, printre alte personalități culturale ale capitalei, s-au înmulțit sensibil. În tot cursul anului 1959, Securitatea a depus o activitate intensă, pregătind ceea ce numim astăzi celebrul proces Noica–Pillat, care era însă numai una din numeroasele activități de acest fel. Oamenii se duceau la serviciu, lucrau cu docilitate și se întorceau acasă pe tăcute, în cazul în care nu aveau o ședință sau un material ideologic de „prospectat", iar la cele întâmplate rudelor sau prietenilor evitau să se mai gândească sau le pomeneau numele doar în șoaptă.

Ca să revenim la Uniunea Compozitorilor, în anul 1959 s-a organizat o întreagă campanie, cerându-se creatorilor să sărbătorească printr-o lucrare nouă aniversarea, în 23 august, a l5 ani de la „eliberare". Majoritatea autorilor mai importanți au prezentat în acel an câte o compoziție inedită, cu un titlu mai mult sau mai puțin explicit. Pascal a descoperit că în acel an se mai sărbătorea și altceva, anume împlinirea a 500 de ani de la prima atestare documentară a Bucureștilor: ca atare lucrarea lui s-a intitulat *București 59*, titlu schimbat mai târziu în *Imagini bucureștene.* Dar Uniunii i se mai cereau și altele și i s-au impus „de sus", în acel an, o sumă de excluderi. Mai întâi, a fost vorba de compozitoarea Mansi Barberis, care nu era alta decât mama doctorului Plăcințeanu, urmărit personal de Gheorghiu-Dej până la moartea lui într-o nemeritată detenție. Apoi au trebuit excluși toți cei ce făcuseră cerere de plecare din țară, în baza noii legi care permitea evreilor expatrierea. Exclușii nu mai puteau participa la lucrările Uniunii, lucrărilor lor li se interzicea interpretarea, tipărirea sau difuzarea prin radio. Cinismul maxim al autorităților a fost atins în decembrie, când s-a cerut excluderea criticului Mihai Rădulescu, arestat în toamnă și care-și dăduse duhul în închisoare, fie prin sinucidere, fie în urma torturilor de la anchetă. Odată mai mult, Jora a fost credincios sie însuși, adoptând un comportament exemplar: a refuzat să voteze, argumentând că nu putea fi vorba de o condamnare definitivă, de vreme ce nu apucase să se judece procesul până la recurs.

*

Viața noastră continua, în strada Julius Fucik numărul 6, în coordonatele ei tăcute și relativ tihnite. Sursa de lumină în jurul căreia părea a decurge totul era Ioana-Doudou, care avea acum trei ani și ceva. Asculta povești și inventa altele, se pasiona de refrenele pentru copii cărora le aducea modificări în stilul ei, se plimba cu Bi și se juca, fericită, cu fetița vecinilor noștri, doar cu câteva luni mai mică (Mirela Simionescu, înzestrată

de pe atunci cu o ureche excelentă, cântă astăzi în partida de violă a Filarmonicii din București). Aproape zilnic aveam vizita câte unui prieten și le urmăream existențele cu pasiune.

George era unul din cei mai prezenți: locuința noastră era situată pe drumul lui spre Biblioteca Academiei. Schimbul de cărți între noi era continuu, în amândouă sensurile (anticariatele ofereau sumedenie de cărți la prețuri abordabile, din păcate mai toate dinainte de închiderea granițelor în 1947). George începuse compunerea unui roman pentru realizarea căruia, spunea el, avea nevoie de cincisprezece, douăzeci de ani. Când ne-a adus primul său capitol, compact și sobru, am fost foarte impresionați: era evident că literatura nu era pentru el doar un refugiu sau un centru de interes între altele, ci axa existențială în jurul căreia își organiza energia. Lucra foarte mult, cunoștințele sale deveneau tot mai extinse, dar rămăsese extrem de sociabil și toți prietenii noștri erau și ai lui – fără a mai vorbi de alte cercuri pe care le frecventa și despre care nu știam mare lucru. Pe noi ne fermecau întâlnirile dintre el și Nuni Horodniceanu. Temperamente diferite, dar inteligențe puternice, la dialogul lor adesea contradictoriu asistam cu încântare. Nu doar darurile intelectuale îl singularizau pe George (memorie, luciditate, spirit critic), ci și umorul și o mare delicatețe sufletească. Uneori îmi spuneam că era acel frate mai mic pe care, copil fiind, visasem în zadar să-l capăt.

În februarie 1959 am făcut toți trei, Pascal, Doudou și cu mine (dar și Bi) o gripă violentă, care ne-a lăsat destul de epuizați. Ne adunam puterile, încă foarte slăbiți, când ne-am pomenit acasă cu fratele lui George, destul de îngrijorat: George era foarte bolnav, ne-am dat seama că acea vizită era un fel de strigăt de ajutor.

Epidemia de gripă se generalizase în București și, găsindu-l pe el într-o perioadă de mare slăbiciune, se transformase într-o pneumonie acută. În zilele acelea s-a aflat într-un mare pericol: ne-am dus să-l vedem, l-am găsit în pat și imaginea încheieturii

lui de la mână, subțiată atunci ca a unui copil, este o amintire care astăzi încă îmi strânge inima. Două zile mai târziu a putut fi internat la Institutul de Fiziologie de la Filantropia, unde doctorul Puiu Stoiculescu l-a îngrijit admirabil. Perfuzii, antibiotice și tot ce era necesar l-au scos din acel moment de cumpănă: de acea încercare își amintește și el, fără îndoială, cu aceeași emoție. Cumva ni se arătase cu degetul că eram cu toții vulnerabili și că putem pierde pe oricine în câteva zile, cum se întâmplase cu Anișoara Basgan.

Convalescența lui George a fost lungă. Vivi și Crina s-au implicat mult în refacerea lui și toate s-au încheiat cu bine, dar trăisem încă unul din evenimentele grave ale unui an destul de încărcat. Între altele, am luat măsura afecțiunilor noastre și am verificat odată mai mult cât de esențiali sunt prietenii, în trecerile noastre către acel Altceva pe care doar îl bănuim.

George m-a rugat atunci să dau pentru el un acatist la biserică și m-a învățat cum să procedez. Ritualul a rămas legat, în memoria mea, de rugăciunea atunci împlinită. În ce privește religia creștină, George este, între cunoscuții mei, singurul care mi-a mărturisit cândva cu simplitate că n-a fost niciodată atins de vreo îndoială.

Iar Alexandru George este astăzi autorul unei opere literare de mare bogăție, în care fiecare poate alege ce-i place. Personal, am o slăbiciune pentru primele două volume de nuvele, pentru *Clepsidra cu venin*, în care mă farmecă sensul istoriei, și pentru articolele politice. Fiică-mea, Ioana, preferă seria de romane scurte; marele său roman, *Oameni și umbre*, își are desigur partizanii săi, iar critica românească a plebiscitat lucrările de comentarii și analiză literară. Oricum, pentru el timpul n-a trecut în zadar.

*

Tot prin 1958–1959 a început prietenia noastră cu Alice și Ginel Teodorescu, importantă de atunci încoace pe atâtea planuri, încât îmi va fi greu, probabil, s-o evoc destul de cuprinzător.

Bucureștenii din anii șaizeci cunoșteau bine această pereche elegantă, care dădea spectacolelor la care asistau sau reuniunilor unde erau invitați o notă de distincție venită parcă din alte vremuri. Noi, cei care ajunsesem să-i cunoaștem în intimitatea lor, dincolo de aparențe, știam mai ales cât de omogenă era esența personalității lor, cât era de concentrată asupra valorilor autentice. Recent, într-o zi în care Alice era deosebit de abătută, am simțit nevoia să-i spun – în cuvinte – că ea a întruchipat pentru mine Frumusețea, Bunătatea și Inteligența. Părea o frază aproape necuviincioasă – din acelea care nu se spun – și totuși, în simplitatea ei, era necesară, mai ales la vârstele noastre de azi.

Dar Alice aparținea lumii mele interioare de foarte multă vreme, de pe când eu aveam abia zece ani, și ea paisprezece. Eram amândouă la internatul Școlii Centrale, eu destul de dezorientată, în prima clasă de liceu, ea în uniforma sobră a celor cu patru ani mai mari și ne întâlneam adesea pe lungile culoare pavate cu marmoră, atât de întunecate și tăcute seara, când rămâneau în școală doar internele. Dintre cele mari, era singura care răspundea salutului meu, obligatoriu după regulamentul de atunci al școlii, nu doar cu indiferență sau distrat, ci cu un surâs afectuos, cumva protector. Puteam oare imagina că îmi va fi atât de necesar, cândva, să-i creionez viața, ca să completez o parte din sensurile acestei povestiri?

Și oare din ce este alcătuită o viață? Din întâmplările ei hotărâtoare sau care par a fi fost astfel, când le privești *după* ce numărul lor s-a precizat? Timpul înșiră evenimentele într-o anumită ordine, doar interpretarea noastră le modifică ierarhia. Iar când spun „timpul“ nu știu ce spun. Ce e timpul – albia sau râul? Poate că e doar numărul de bătăi pe care o anumită inimă le va fi efectuat într-un anume spațiu-timp. Cât timp, anume, mai am de trăit? Nici unul dintre noi, de pildă, nu știe dacă peste două minute va respira cu aceeași liniște și ușurință sau se va afla, cu toate oasele zdrobite, sub grămada de bucăți de beton a etajelor ce se vor fi năruit asupra lui în câteva secunde. Bucureștenii

știu despre ce vorbesc. Cei de o vârstă cu noi au trăit două asemenea catastrofe și li se amintește mereu că va exista și a treia, deși nimeni n-are habar de cum s-ar putea pune cineva la adăpost.

Unii au energia să fugă. Am auzit de familii care s-au expatriat după 1977, exact din acest motiv. Despre altele aud că se pregătesc acum s-o facă sau cel puțin să se mute în provincie. Printre cunoscuții mei, puțini au asemenea planuri. Cei mai mulți sunt de o vârstă cu mine. La ce bun? Suntem atât de aproape de capătul drumului!

Noaptea, când mă înlănțuie asemenea gânduri, mă gândesc la Alice, care doarme – sau nu – în apartamentul ei de la etajul șapte, trecut și el prin două cutremure. Înainte de cel din 1977, stăteam într-un bloc vecin cu al lor și vedeam lampa ei și a lui Ginel arzând, ca și a noastră, mult după ce se stinseseră toate cele dimprejur.

Dar să încerc să evoc aceste două destine, atât de grăitoare pentru cele ale generației noastre.

*

Părinții lui Alice au fost personalități puternice și foarte diferite, așa încât nu e de mirare că s-au despărțit când băiatul lor cel mare avea șapte ani, iar Alice, numai cinci. Copiii unui cuplu care se desparte se apropie instinctiv unul de altul și legătura afectivă dintre ei se adâncește; am putut urmări același lucru, de aproape, cu privire la dragostea dintre Marta și Pascal. Alice și Toni au fost crescuți când împreună, când separat. De la un tată polonez și pătimaș, inginerul Anton Caveschi, Alice moștenise o sensibilitate extremă, iar unele răni de atunci sângerează și acum.

Recăsătorirea mamei i-a creat totuși un mediu pozitiv. Tatăl ei vitreg, Georges Alessianu, era președintele Curții de Conturi, o instituție de rangul Curții de Casație, căreia regele Carol al II-lea intenționase chiar să-i mărească atribuțiile. Familia Alessianu își avea locul în loja demnitarilor, alături de loja regală, și dădea acasă recepții de înaltă ținută. Spre sfârșitul liceului, luată în

călătorii și prin Occident, Alice primise educația cea mai completă pentru a deveni, conform canoanelor vremii, o adevărată femeie de lume, menită a străluci într-o societate care nu se știa condamnată. Fratele ei, Toni, pregătit mai întâi la Liceul Traian, din Turnu Severin, pentru a urma în Germania un institut politehnic, apoi în București, la Spiru Haret, venise acum în București și, cu farmecul său – tânăr, frumos, vesel –, constituia pentru Alice un centru de afecțiune luminos și foarte personal.

Alice își luase un bacalaureat cu totul admirabil și Toni se arătase foarte mândru de ea, când a avut loc tragedia care a cutremurat tot Bucureștiul: într-un automobil de ultimul tip, tânărul playboy și fata pe care o iubea, Nadia Scorțeanu, s-au zdrobit pe șoseaua București–Ploești, lovindu-se de o puternică mașină germană încadrată într-un convoi. Au murit la spital, la interval de o oră, fără a-și fi recăpătat cunoștința.

Erau reunite în acest accident toate elementele care-l puteau transforma într-o întâmplare exemplară. Familiile celor doi tineri erau cunoscute, inginerul Caveschi avusese și unele responsabilități politice, tatăl Nadiei Scorțeanu era un petrolist bogat, sora ei mai mică, Olga, se număra printre frumusețile orașului. Nadia își luase de curând brevetul de pilot de aviație și nu s-a putut stabili care dintre cei doi tineri se afla la volan. Plecaseră de la o petrecere care avusese loc la ferma unor prieteni, iar mașina aparținea tânărului Leonida, nume pe care nici un bucureștean nu-l putea ignora de vreme ce sta înscris, pe bulevardul Magheru, pe atunci Take Ionescu, deasupra unor vitrine uriașe dincolo de care sticleau, la nivelul ochilor, cu prețurile lor cu tot, noile modele de automobile Lincoln și Ford.

Ecoul accidentului a fost, așadar, extrem de mare. Existase fără îndoială un *hybris* al bogăției, care trezea multe comentarii, dar femeile, mai ales, socoteau că tinerii nu făcuseră alte victime decât pe ei înșiși, iar pedeapsa destinului parcă fusese prea grabnică, prea nemiloasă. Oricum, din câte îmi aduc aminte, întâmplarea a rămas prezentă în multe memorii, asociată cu un fel de înfiorare, ca în fața misterului însuși al existenței.

Lovită de data asta în adâncul ființei, Alice și-a respectat doliul cu o docilitate amară. Doliul, spun psihologii, este o perioadă austeră de vindecare și te poate ajuta, dacă e condusă lucid, să accepți ceea ce în primul moment pare inacceptabil. Soarta o silea să coboare cu gândul în zone încă neumblate, de care de obicei oamenii se feresc. Mergea la Facultatea de Drept, cu un interes variabil, și nu mai apărea în nici o reuniune de tineri.

*

Intraserăm nu de mult în război și, după șocul primelor săptămâni, asemenea reuniuni reîncepuseră. Văzut din București, unde viața de zi cu zi continua să se desfășoare normal, frontul nici nu părea să mai aibă realitate, era foarte departe și se îndepărta și mai mult, tot mai adânc, spre Est. Așa încât, în familiile cu mult tineret și în casele încăpătoare ale vremii, s-au organizat din nou petreceri, pentru că tinerețea și dragostea nu puteau fi atât de ușor ținute în frâu. Viața, cum se spune atât de des, merge înainte.

Cei care, ca mine, am deschis ochii în viața socială concomitent cu instaurarea regimului comunist, a austerității sale cazone și a cumplitelor sale încercări, nu știm prea bine ce putea fi un bal într-o casă privată. Ca o asemenea petrecere să aibă loc, trebuia să existe o clădire cu mai multe încăperi vaste, cu deschideri spre o terasă și eventual cu o scară interioară. În anii ’40, ultimii reprezentanți ai aristocrației și cei din marea burghezie locuiau încă în asemenea case, iar amatorii de dans nu lipseau. Modelul balurilor era dat de povestirile bunicilor și de filmele americane, dar apariția pick-upurilor simplificase lucrurile, suprimând nevoia de a angaja un ansamblu instrumental. Burghezia mijlocie locuia și ea în apartamente sau vile confortabile; spațiul era însă mai restrâns și tineretul ei se mulțumea cu „ceaiuri“ care nu se sfârșeau în zori, ci pe la miezul nopții; buna dispoziție rămânea generală, rochia de seară era cerută numai în ocazii speciale. După 1945, evacuările din case și rechiziționările de spațiu locuibil au suprimat prin forța lucrurilor toate aceste reuniuni în care, trebuie să adaug ca să le caracterizez, elementul alimentar fusese de o importanță neglijabilă – spre

deosebire de hipertrofierea lui în regimul socialist, unde penuria zilnică și lipsa extremă de spațiu au mutat accentul pe singurul lux sărbătoresc abordabil, cel al unei mese cât mai îndestulate.

Dar să revenim la momentul în care se încheia pentru Alice, care avea nouăsprezece ani, perioada de doliu și să spunem că a primit atunci, de la un vechi prieten din adolescență, Matei Oroveanu, invitația să participe la un bal. Desemnat s-o ia de acasă și s-o aducă înapoi a fost tânărul Alexandru Teodoreanu, proaspăt întors din Germania și de la Paris, unde studiase timp de vreo doi ani și susținuse o teză de doctorat, foarte remarcată, în probleme monetare. Săndel, care aparținea familiei Teodorenilor, cea din literatură și din tradiția de mare burghezie moldoveană, era socotit a fi, între specialiștii în economie și finanțe, una dintre marile speranțe ale generației sale.

Alice purta o lungă rochie de *mousseline* roz și Săndel, subțire și elegant, a sunat la ușă. Ca în basme, de când s-au văzut nu s-au mai despărțit. A fost cu adevărat o dragoste la prima vedere, un dublu *coup de foudre* și o lungă relație pasională. În noaptea aceea n-au dansat decât împreună și, un an mai târziu, s-au căsătorit.

*

Au urmat câțiva ani pe care-i putem socoti, acum, de fericire și răsfăț, ce aveau să se curme brutal. Curând a avut loc actul de la 23 august, încărcat pe atunci cu atâtea speranțe. În 1948, tânărul Teodoreanu, care lucra în cadrul Ministerului Economiei Naționale, a fost arestat, ca atâtea alte personalități necomuniste, iar doi ani mai târziu i s-a intentat un proces de spionaj. A fost condamnat la douăzeci de ani de închisoare, din care a efectuat șaisprezece, în aceeași absență totală de comunicare cu exteriorul, impusă tuturor condamnaților politici. Împlinise patruzeci și opt de ani când, în 1964, a fost eliberat.

*

N-am să încerc în nici un fel să reconstitui viața interioară a lui Alice în acest răstimp. Timp de zece ani, a refuzat cu îndârjire să se recăsătorească, așa cum o făcuseră atâtea alte tinere

soții aflate în aceeași situație – și cine ar putea să le învinuiască? Obsedată de gândul de a afla unde era întemnițat soțul ei, colinda închisorile și, într-o zi, ocolind zidul de incintă al Aiudului, unde nu fusese primită, s-a întâmplat, credea Alice, ca el s-o zărească și s-o recunoască. A strigat-o atunci pe nume cu disperare, un strigăt care a urmărit-o ani de zile și pe care mi l-a reprodus de multe ori. Dar suntem într-o țară cu puternică amprentă orientală și nici o viață nu e mai grea decât cea a unei femei tinere și frumoase, lipsite de protecția unui soț. Dragostea și insistența lui George (Ginel) Teodorescu au fost pentru ea salvatoare. Ginel era gata pentru ea la orice sacrificiu, în profesia sa de regizor s-a bătut ca un leu și noi am putut urmări îndeaproape viața lor tăcută și harnică, așa cum voi încerca s-o evoc aici.

*

Cariera lui George Teodorescu n-a fost ușoară și astăzi, de la distanță, înțelegem mai ușor de ce. Acel bărbat înalt, cu gesturi rapide, politicoase și sportive, era perceput imediat, în acea vreme în care lupta de clasă era stăpânitoare, ca un „fost". Aceștia puteau fi tolerați, cu condiția să fie harnici și să nu bată la ochi. Câtă vreme Ginel a fost doar harnic (tabloul activității sale este uluitor), autoritățile l-au acceptat, dar, de câte ori a repurtat câte un succes prea mare, s-au grăbit să-l trimită pe linie moartă. Fiu al unui medic din Galați (coleg de facultate cu tatăl meu), doctor în drept (burghez), timp de câțiva ani secretar de legație în Ministerul de Externe, *înainte* de Ana Pauker și pe deasupra căsătorit cu fosta soție a unui condamnat politic, era clar că în ciuda studiilor de regie, efectuate după 1947 la Institutul de Teatru, n-avea să fie acceptat în noua societate decât fie rămânând cuminte în umbră, fie acceptând anumite concesii politice. Or, Ginel n-a încercat niciodată să facă avansuri partidului și, așa cum l-am cunoscut, cu temperamentul său de cavaler medieval, e imposibil să mi-l închipui încheind acel faimos „pact cu diavolul" pe care l-au făcut unii dintre cunoscuții săi. Excelent regizor de operă (studiase pianul în tinerețe), Ginel a fost menținut zece

ani în cadrele instituției, dar transferat din oficiu la Teatrul Municipal a doua zi după un succes răsunător repurtat la Varșovia, unde montarea unui spectacol cu *Aida* i-a adus nenumărate și elogioase cronici, precum și un premiu al guvernului polonez. În acei zece ani realizase acel *Ion Vodă cel cumplit* pe care l-am evocat, montări – *Bărbierul, Gianni Schicchi, Traviata* – conservate ca atare câteva decenii, iar în perioada 1958–59, pe care o evoc aici, ne-a fost dat să admirăm un important *Pelléas et Mélisande* (cântat în limba franceză) și o fermecătoare *Răpire din Serai*. Culmea este că aceeași situație avea să se repete curând și la Teatrul Municipal, de unde tot după un mare succes, obținut cu *Mamouret*, piesa lui Jean Sarment și ultimul spectacol al Luciei Sturdza-Bulandra, avea să fie transferat mai întâi la un cămin cultural, apoi la Teatrul Evreiesc de Stat. Între timp, cronicile apărute în străinătate despre spectacolele sale, prezentate în turneu, subliniau de fiecare dată meritele regiei în termeni extrem de favorabili.

Deși nu se încadrează în perioada de timp a acestei cărți, trebuie să spun câteva cuvinte despre ce avea să fie importanta sa colaborare cu Pascal, și anume montarea celor două opere ale acestuia, *Amorul Doctor* și *Hamlet*. Prima a fost de tot hazul, tinerească și grațioasă, cu prezența neașteptată a dansatorului Gigi Căciuleanu ca un element capricios de legătură între scene și cu acel decor delicios care se alcătuia în cadrul unei pălării tipice de medic al veacului al XVII-lea. Despre *Hamlet* s-a scris mult și au mai rămas și multe nescrise, cum ar fi că tema tatălui asasinat avea, pentru Pascal, ecouri deosebit de adânci, sau că, în viziunea lui Ginel, curtenii din jurul regelui Claudius, tipul însuși al dictatorului criminal, erau îmbrăcați aproape uniform și aveau gesturi stereotipe de păpuși mecanice: asemenea observații n-aveau cum să apară în presa vremii.

Cei douăzeci și patru de ani de activitate ai lui George Teodorescu la Teatrul Evreiesc de Stat au însemnat o extremă dăruire și o pătrundere excepțională a culturii și a mentalității iudaice.

Zeci de montări, toate în idiș, au realizat o performanță de care puțini și-au dat seama; ea a fost subliniată mai ales în alte țări, în articole mirate și admirative. *Jurnalul Annei Frank*, *Opera de trei parale (*Brecht), *Wozzeck* (Büchner), *Evreica din Toledo* (Feuchtwanger), *Nathan Înțeleptul* (Lessing) și multe altele, totdeauna armonioase pentru ochi, însemnau și o pătrundere adâncă a tuturor sensurilor, artistice, istorice, culturale, și unele din ele au avut un larg răsunet. În sala aceea mică unde ascultam traducerea la cască, într-un public destul de restrâns și tot mai vârstnic, am văzut o sumă de asemenea montări care-mi sunt încă foarte vii în memorie și mă întorceam întotdeauna acasă cu regretul că nu erau destul de cunoscute.

Alice, alături de Ginel, și-a modificat radical existența. Frumusețea a rămas însă legea ei nu numai în decorul cotidian, ci și în lumea tăcută a gândurilor. Ani lungi de studiu, de pătrundere a textelor, de documentare în problematica teatrală, au alăturat-o lui Ginel ca o soră geamănă, o inspiratoare și o critică lucidă. A fost una dintre cele mai sobre și armonioase căsătorii, în spirit creștin, pe care le-am urmărit îndeaproape – și, după cumplitele încercări din tinerețe, o victorie, greu obținută, asupra destinului.

*

Îmi rămâne acum să-l readuc aici, în cuvinte, pe Nicu Horodniceanu.

Îi spuneam Nuni, așa cum îl numise mama sa în copilărie, dar am vrut ca în fruntea capitolului să figureze numele lui de autor.

Îl cunoscusem la fabrica „Zorile“, unde mă aflam în 1951, fericită de a fi fost acceptată undeva în „câmpul muncii“, situație care îți aducea nu numai un salariu și indispensabila cartelă, dar și dreptul de a locui în continuare în București. Nuni tocmai își luase diploma de inginer chimist, avea douăzeci și doi de ani și ocupa primul său post.

Sigur că ne apropiam unii de alții în funcție de vârstă, dar la el mă impresionase o extraordinară dragoste de muzică. Se

instalaseră de curând difuzoare în fiecare birou și de multe ori se transmiteau ceasuri întregi de muzică simfonică. Atunci știam că, dincolo de peretele de geam care izola biroul nostru, intitulat „Financiar", de cel de alături, numit „Vânzări", avea să apară Nuni, în salopeta lui gri, exprimând cu toate trăsăturile feței participarea lui, ca ascultător, la un fel de fericire paradiziacă, altminteri conștientă de sine și doritoare să mă atragă și pe mine, cu generozitate, în acel vârtej de inefabile delicii. Era totalmente inconștient de faptul că țăcănitul mașinii mele de scris și teancul de hârtii din dreapta mea îmi interziceau participarea la asemenea răsfățuri mai mult de două, trei minute.

Uneori se afla și Paul cu el – alt meloman – și, oricum, ne regăseam cu toții la sfârșitul celor opt sau zece ore, așezați, vara, pe șanțul ierbos de lângă stația autobuzului care ne ducea înapoi spre oraș. Acolo făceam schimb de cărți sau ne povesteam lecturile. Era un fel de a doua viață, paralelă cu cea administrativă, și ne încânta.

Nuni arăta pe atunci ca un urs blând, cu nasul cam borcănat și cu mișcări încete, uneori chiar stângace. În schimb, mintea îi funcționa cu extremă și rapidă claritate, iar un fel de bună dispoziție visătoare alterna la el cu unele tăceri întunecate, pe care i le respectam.

Aceste imagini vechi aveau să se șteargă după întoarcerea lui Pascal, când prietenia care i-a unit l-a adus pe Nuni în nenumărate seri alături de pick-upul cu tezaure. Mai totdeauna, sosea înarmat cu o sticluță de vodcă Stolychnaya pe care o goleau amândoi până la despărțire, uneori aproape de miezul nopții. Nu doar ascultau muzică, ci discutau ceasuri întregi ultimele lor lecturi filozofice. Erau amândoi platonicieni, iar Nuni, de fapt spinozist, nutrea pentru Iisus Hristos, luat ca figură istorică, un respect afectuos și aproape o venerație, neașteptate la un evreu. În schimb, lui Pascal îi identificase „o minte mozaică", de care făcea mare haz. Râsul lui Nuni e una dintre amintirile mele sonore cele mai dragi.

Pe la începutul anilor ’60 s-a căsătorit cu Charlotte, care tocmai devenise doctoriță și care, după vreo doi ani de stagiu la țară, avea să se specializeze în radiologie. Blondă cu ochi albaștri, foarte deșteaptă, cu șapte ani mai tânără decât soțul ei, Charlotte era o fire francă, generoasă și decisă. La început, diferența de vârstă dintre ei îi pricinuia lui Nuni mirări neașteptate. „Închipuiți-vă, ne povestea el, găsește într-o carte un portret mare al lui Carol al II-lea și mă întreabă: Cine-i ăsta?“ După ce s-au mutat pe Aurel Vlaicu, la vreo zece minute de noi, ne-am văzut când la unii, când la alții. Nu știu în ce perioadă am luat obiceiul unor revelioane simple, în cinci sau în șapte (cu Alice și Ginel), la care venea și Minnie, mama lui Nuni, o prezență originală și plină de farmec. Cu ea vorbeam despre copilăria lui Nuni și-mi arăta poze din adolescența lui, în care era frumos și semăna frapant cu Maiakovski.

Îi apropiasem de Alice și Ginel, și pot retrăi și acum emoția fericită care mă împiedica să adorm după prima seară când i-am poftit la cină pe toți patru. Știam că se vor atrage reciproc, știam ce mult bine avea să le aducă tuturor această relație și că din prietenia lor lumea teatrului, în care trăiau și unii și alții cu fervoare, nu va avea decât de câștigat.

Douăzeci și unu de ani s-au scurs de când l-am cunoscut pe Nuni și până la plecarea lor în Israel. Nuni era din temperament, sau devenise cu încetul, mai român decât noi toți („mai ales decât tine“, îmi spunea el cu un ton superior). Copilăria fericită la Botoșani, dulcele grai moldovenesc, cultul lui Eminescu, admirația pentru *Istoria* călinesciană, zeci de alte asemenea lucruri îl țineau prins cu rădăcini viguroase de pământul pe care se născuse. „Ce să caut eu acolo?“, ne întreba pe noi cu un fel de angoasă și noi, desigur, îl înțelegeam, dar prietenii lui dispăreau din țară unul câte unul, Charlotte era nerăbdătoare să cunoască lumea, chiar și Loniu Goldhagen, prietenul de-o viață, care fusese în lagărele din Transnistria, primind de la statul Israel (mi se pare) despăgubirea cuvenită, o depusese în contul

lui Nuni și al lui Charlotte ca să le grăbească plecarea – așa încât, într-adevăr, au părăsit țara în 1972.

Am crezut atunci că prietenia noastră se încheiase definitiv. De fapt, ea a continuat să existe alți douăzeci și opt de ani, până la sfârșitul vieții lor. Au întreținut-o nu doar corespondența, ci mai ales vizitele lui Nuni, uneori împreună cu Charlotte, cam de două, câteodată de trei ori pe an. Intensitatea cu care le trăia era contagioasă, timpul petrecut împreună devenea un timp sacru, așa cum avea să se întâmple, mult mai târziu, cu venirile Ioanei, după ce, la douăzeci și șase de ani, a părăsit țara.

Nuni ne explica lumea nouă în care intrase și se integrase adânc. Viața zilnică într-o zonă supusă unor asemenea tensiuni îi lărgise enorm câmpul de observație. Urmărea cu pasiune viața politică, adică istoria vie, și era un admirator pasionat al lui Ariel Sharon. Câștiga bine, Charlotte la fel, și-și ofereau toate călătoriile la care visaseră până atunci. Ajunseseră chiar și în Japonia, ca să vadă spectacole nō și kabuki la ele acasă.

De la sfârșitul anilor cincizeci, Nuni scria piese de teatru, ni le aducea spre lectură și le discutam apoi cu pasiune. Destinul, care în viața lui avusese de mai multe ori un rol determinant, era una din temele la care revenea, sau era silit să revină, fără încetare. Viza de plecare definitivă, de pildă, i-a venit tocmai în zilele când se hotărâse montarea la A.T.M. (Asociația Teatru și Muzică, studio experimental dirijat de Dina Cocea), în regia lui Ginel, a uneia din piesele lui Nuni, ceea ce ar fi fost o bună poartă de intrare în viața scenică a Bucureștilor. În Israel, unde și-a continuat câțiva ani activitatea de specialist în chimie, Nuni a trebuit să învețe ebraica, a preluat pentru câțiva ani o cronică teatrală în această limbă, unele piese și scenarii i s-au jucat pe scenă, s-au transmis la radio și s-au tradus în engleză, dar opera lui esențială e scrisă în limba română și despre soarta ei pozitivă în viitor n-am nici un fel de îndoială. Două piese de Nicu Horodniceanu s-au jucat la Brașov și Cluj, o a treia s-a transmis la radio și alte proiecte erau în curs în anul 2000, când el a încetat din viață în chip neprevăzut, patru luni după Ginel.

Cele trei volume care se află pe masa mea în zilele acestea sunt printre cele mai prețioase din casă. Două cuprind zece piese și câteva eseuri; al treilea este un fel de jurnal de idei și de trăire personală, ceea ce pentru Nuni însemna unul și același lucru. Nu este o lectură ușoară, pentru că textele lui sunt toate de o concentrare extremă, iar felul de a gândi al omului modern a devenit din ce în ce mai leneș.

Cele două idei-forță care domină gândirea autorului sunt teatralitatea lumii (posibilitatea de a trăi viața ca teatru și de a considera în această lumină întreaga istorie a omenirii) și necesitatea, ba chiar urgența reînvierii tragediei clasice în formă modernă. În „tragediile moderne" pe care ni le propune, zeii sunt forțele puternice, eterne, care ne depășesc, oracole pot fi, de pildă, doctorii care pronunță un diagnostic fatal, iar corul îl alcătuim cu toții, noi spectatorii, la un loc cu personajele secundare ale piesei sau cu opinia publică. În viața modernă, provocarea la care este supus eroul tragic se mută adesea din zona acțiunii în zona cunoașterii. Chiar și viața concretă a lui Nuni pare a exemplifica această schemă (aici prea sumar expusă), inclusiv prin felul în care au fost sacrificați cu toții – el, Charlotte și Loniu – pe altarul „bolii secolului" de atâtea ori folosite, ca agent tăcut, în desfășurarea propriilor sale piese. Iar dacă „viața ca teatru" este o temă eternă și mult dezbătută, rămâne fascinant să-i urmărești aici aplicarea la istoria universală sau, pe plan subiectiv, în dilema alegerii, când e posibilă, între situația de actor, de simplu spectator sau chiar de autor, „spectatorul ideal". Volumul său de proză, *Eul flexibil*, a apărut în 1999 la Editura Albatros. Titlul cărții, ne spune autorul, evidențiază continua sa disponibilitate, dorința de a fi receptiv la tot ce-l înconjoară și de a se plia la realitățile și existența altora. Textul este evocarea unei traiectorii existențiale lipsite de orice egotism și văzute de pe o poziție pur spiritualistă. Eul, devenit un personaj al autorului, își descoperă oarecum amuzat corporalitatea și o observă cu detașare în timpul bolilor sau chiar în preajma morții; el suferă lucid, se izolează și se contractă pentru a se apăra, după

cum alteori se deschide către alții; artă, formă, catharsis sunt teme de meditație, dar și ajutoare ivite pe drum – și revenim astfel la teatralitatea lumii, la momentul în care toată viața devine artă.

Ivită odată cu scrierea prefeței la *Eul flexibil*, o prietenie specială părea să se fi înfiripat între Nuni și Alecu Paleologu, sprijinită pe îndepărtate ecouri ale copilăriei și adolescenței lor moldovene, dar ea n-a mai avut timp să se dezvolte. Cele două volume de *Teatru* au fost publicate în 2000 și 200l la Editura Unitext, ultimul după dispariția dramaturgului. În piese, absența oricărui detaliu colorat, „pitoresc", lasă regizorului o libertate deplină, iar, pentru simplul cititor, ea scaldă textele într-o lumină albă ca a marmorei antice, accentuându-le esențialitatea. În schimb, unele elemente ale vieții moderne, cum ar fi importanța presei, angrenajul financiar, răspunderile politice, tehnica răspândirii informațiilor, îngustarea progresivă a câmpului de acțiune individual, compun un tablou al existenței contemporane pe care-l recunoaștem fără efort. Cât despre forma pe care o ia destinul nostru, despre uriașa importanță, în alcătuirea ei, a circumstanțelor fortuite și a hotărârilor luate de alții – din egoism, autoapărare, interes sau bune intenții – , fiecare schimb de replici ni le sugerează și ne silesc, în sfârșit, să medităm asupra acestora mai adânc, renunțând la superficialitatea noastră zilnică. În volumele de *Teatru*, regizorul Mihai Lungeanu semnează câteva pagini care dovedesc din partea sa o pătrundere deosebită, ba chiar o afinitate cu felul de a gândi al autorului. În ce mă privește, sunt convinsă că aceste texte tăcute vor învia la un moment dat și că ele vor ajuta firile meditative, sau pe cele nemulțumite cu stadiul de înțelegere pe care l-au atins, să se apropie de o zonă spirituală mai limpede și mai luminată. Ce altceva poate face un adevărat artist pentru semenii săi?

Iar felul în care prezența vie a lui Nuni ne va lipsi în continuare, câtă vreme vom mai trăi, rămâne misterios, cum e și cel al altor ființe dragi care, credem noi, continuă să fie, deși nu le mai putem vedea. Ne vor lipsi râsul, vorba, dansul larg al ideilor, bunăvoința înțelegătoare, disponibilitatea lui față de problemele

altora, dragostea de muzică… Într-un secol în care atâția oameni au murit prematur de mâna semenilor lor, parcă ar fi trebuit ca moartea simplă, zisă „naturală“, să fie mai blândă. Și, ce e drept, chiar așa se arată, de vreme ce ne bucurăm tot mai mulți de un pumn de ani lucizi, adăugați celor hărăziți cândva bunicilor noștri. Dar oare știm ce să facem cu ei, știm să-i primim cu recunoscătoare umilință, ne pricepem să-i dăruim mai departe altora sau îi risipim necugetat? Astă-seară nu-mi vin în minte decât întrebări, nu voi încheia cartea asta decât cu întrebări, asta e sigur…

*

Anul 1959 ne mai rezerva unele experiențe cu totul neașteptate.

Una din ele l-a privit pe tata. Am spus că se socotea în sfârșit liniștit de când i se stabilise pensia, destul de bună, spunea el, pe baza recomandării celor de la Minister, care examinau cu atenție cifrele de morbiditate deosebit de scăzute în sectorul lui. După cele două arestări și numărul incalculabil de evacuări, el și cu mama păreau în sfârșit ajunși la un liman, un punct liniștit în care să-și încheie viața în deplină modestie, dar la adăpost.

Și, deodată, a sosit o hârtie care îl anunța că i se suprimase pensia.

Nu mai țin minte cum era formulată și nici dacă i se oferea vreo explicație. Poate că nici n-a fost vreo hârtie, ci doar faptul în sine. Pur și simplu, asta era.

Trebuie să spun că a fost o lovitură serioasă, pentru fiecare din noi. Cum puteau supraviețui doi bătrâni, în regim comunist, fără nici un drept și nici un venit? În primii ani ai noului regim, văzusem de aproape asemenea cazuri de oameni ajunși la mila vecinilor. Desigur, ei ne aveau pe noi, cei tineri, dar nici situația noastră n-avea vreo stabilitate, dimpotrivă. Mi se făcea frig în spate numai imaginând forma anilor care ne așteptau.

Tot atunci a sosit și vestea că se naționalizase și clădirea băncii din Oltenița, care scăpase în chip bizar de legea din 1950. De averi și clădiri nu-i mai păsa nimănui pe atunci, așa încât

măsura, spre deosebire de povestea cu pensia, a fost întâmpinată cu o totală indiferență. Nu țin minte ca vreunul dintre noi să fi pus în legătură cele două întâmplări. Ele erau totuși strâns legate: exista un articol de lege care prevedea că nu pot fi naționalizate bunurile aparținând pensionarilor de Stat. Banca RPR dorea acea clădire, și prin urmare pensia a fost anulată.

Fatalistă ca de obicei, mama n-a scos nici un cuvânt, dar tata a înțeles că pensia, cu toate drepturile ei, era chiar viața însăși, așa încât s-a hotărât să apeleze la mai marii săi, dintre care unii îi mai datorau și ei câte ceva. Mai exact, nu mai știu în ce fel, s-a adresat direct profesorului C.I. Parhon.

Endocrinolog și fondator al școlii române de endocrinologie, C.I. Parhon, ne spune Micul Dicționar Enciclopedic, „făcuse parte din mișcarea muncitorească de la sfârșitul sec. XIX". Savant autentic, recunoscut pe plan internațional, fusese trimis, în anii '30, într-un post mărunt la granițele țării, cunoscându-i-se convingerile și apartenența sa la partidul comunist, pe atunci interzis de lege. În timpul guvernării țărăniste, când fusese la Ministerul Sănătății, tata ținuse cont de excepționala lui valoare științifică și-l readusese la București, ca și pe profesorul Constantin Bagdasar, căruia îi crease chiar o catedră de chirurgie craniană la Spitalul Central. Acum profesorul Bagdasar nu mai era în viață, dar soția lui, dr. Florica Bagdasar, ministru al sănătății în perioada de după 23 august, își amintea de întreaga întâmplare.

E greu de imaginat astăzi respectul cu care erau înconjurate, în noul regim, personalitățile de acest nivel. Profesorul Parhon fusese primul președinte al parlamentului R.P.R. în 1946 și apoi, până în 1952, președintele Marii Adunări Naționale. Portretul său era purtat la manifestații și toată lumea îi cunoștea trăsăturile. Dovadă supremă a celebrității sale, apăruse chiar o locuțiune populară, lipsită de orice răutate, „a umbla ca Parhon prin tarhon", parodie la „ca Vodă prin lobodă", care bineînțeles a fost repede ocultată. Cum, necum, profesorul – atunci în vârstă de 85 de ani – și-a amintit totul, a luat legătura cu supraviețuitorii micului său grup de medici cu vederi de stânga și tata a primit

trei referințe elogioase, scrise de mână – de la profesorul C.I. Parhon, dr. Florica Bagdasar și un alt vechi ilegalist, dr. I. Derevici –, care i-au asigurat liniștea sufletească până la sfârșitul vieții. Depuse alături de contestația introdusă de tata, ele au avut un efect fulgerător și pensia i-a fost restituită imediat, cu atât mai mult cu cât, între timp, naționalizarea dorită se și efectuase.

*

Curând după această întâmplare, părinții mei s-au mutat într-un alt sat și, pentru că acesta era frumos, iar ei au fost aproape fericiți, trebuie să vorbesc puțin despre el.

Tata fusese totdeauna atras de istorie, dar nu știa că, instalându-se acolo, își va putea satisface curiozitatea și pasiunea în acel domeniu.

Mai întâi, existența însăși a satului era un fapt de istorie recentă. După Războiul de Independență din 1877–'78, o sumă de tineri care luptaseră pe front au căpătat câte un loc de casă cu o încăpătoare ogradă, iar satul s-a numit Curcani pentru că era vorba chiar de camarazii lui Peneș Curcanul, cei care porniseră la război cu elan și curaj, împodobindu-și cu pene multicolore cușma sau carâmbul cizmelor. Satul a fost desenat ca la carte: biserica în mijloc, la încrucișarea a două străzi principale, perfect perpendiculare între ele, iar străzile care le întretăiau simetric purtau diferite nume, dar, explicabil poate, li se spunea „linii".

Spațiile dintre case fiind mari, fiecare și le gospodărise după puteri. Existau curți bătătorite și aproape goale; altele erau cultivate de oameni harnici, cu porumb, straturi de salată, de ceapă și, spre uliță, cu flori.

Tata avea să găsească însă acolo și alte centre de interes, care țineau de istoria veche: locul era bogat în urme de zidărie romană, poate fortificații militare, în legătură cu care el urma să facă o sumă de comunicări nu numai la Societatea Numismatică, ci și în foarte serioasa publicație academică *SCIV* (*Studii și cercetări de istorie veche*), uneori semnate împreună cu specialiști cunoscuți ai epocilor respective. „*Aici trebuie să fi fost*

o fabrică de oale“, opinau sătenii în fața diferitelor cioburi care trezeau atâta interes tovarășilor de la București. Iar tata avea drumurile lui spre zonele mai înalte ale satului, de unde își putea închipui trecerea legiunilor romane spre Dunăre, cu un fior în fața timpului și curgerii lui, pe care-l înțeleg foarte bine…

Cât despre mama, în ciuda fragilității ei fizice, s-a adaptat și ea cât se poate de bine. În casa în care locuiau aveau o tindă, cele două camere care o încadrau și o prispă; mama scotea apă de la un puț vecin și în casă avea pământ pe jos, dar în cei opt ani petrecuți acolo, n-am auzit-o niciodată să se plângă. Îi revăd când vreau trupul subțire, acum încovoiat de osteoporoză, între cele două găleți cu apă limpede. Cele câteva straturi de legume și flori pe care le îngrijea, în fața casei, erau una din marile ei bucurii. Prispa și un spațiu liber în jurul unui cireș bătrân rămâneau, pentru noi toți, locuri pline de har; câte partide de șah s-au desfășurat acolo între tata și câte un prieten localnic, câte clipe fericite s-au scurs pentru noi și mai ales pentru Ioana, care în copilărie a petrecut acolo mai multe vacanțe și pronunță și azi numele satului ca și când ar fi al Paradisului!

Cum n-aveau bani să-și cumpere mobile potrivite, părinții foloseau unele din cele de epocă, pe care le mai aveau, și mama reușise să decoreze acel spațiu în chipul cel mai neașteptat, cu fel și fel de obiecte vechi, pendule care băteau melodios, una chiar din sfert în sfert de oră, șezlonguri vesele, un barometru Torricelli, o măsuță pliantă în stil turcesc și câte și mai câte. Răcoarea după-amiezilor, între zidurile acelea înalte și sănătoase, îmi revine uneori în minte cu nostalgie în jungla noastră de beton, încinsă în lunile de vară până la limita suferinței…

Opt ani mai târziu, am reușit totuși să-i readucem în București – de n-ar fi fost decât faptul că mama împlinise șaptezeci și opt de ani și că găletile cu apă de la puț începeau să-i fie prea grele. Asta s-a petrecut în 1968, când construcțiile de blocuri luaseră avânt și unele apartamente s-au pus în vânzare. Pascal și-a sacrificat atunci cea mai mare parte a economiilor sale și a plătit pentru părinți două treimi din prețul unei garsoniere, iar

a treia și-au plătit-o singuri, cu rate suportabile, din faimoasa pensie recăpătată. Au trăit mult, și privilegiul de a-i fi putut vedea și îngriji cât de cât a fost pentru mine esențial. În primii ani aveam o zi rituală – marțea – în care mergeam să iau ceaiul cu mama, între cinci și opt după-masa. Îl revăd pe tata plecând spre partida lui de bridge cu bucuria că pe ea, de data asta, nu o lăsa singură, iar noi două, rămase împreună, sporovăiam ca în adolescența mea. O dată, la sfârșitul unei conversații pe subiecte generale, țin minte că am suspinat și am zis:

— Totuși, când te gândești prin câte am trecut în viața asta…

Îmi pare că aud încă oprirea linguriței în ceașca cu ceai:

— Tu, da – a spus mama – dar gândește-te la mine…

Și într-adevăr, când în acea clipă i-am reconstituit drumul – de la copilăria elvețiană într-o familie unită și îndestulată, pe malul feeric al unui lac celebru pentru frumusețea lui, cu douăzeci și patru de ani înainte de izbucnirea Primului Război Mondial, până la ultimele episoade trăite prin părțile noastre, parcă am avut o ușoară amețeală – și mi-a pierit și mie cheful să mă mai plâng vreodată…

*

Dar să revenim la anul 1959, care n-a fost nici pe departe un an idilic.

Într-o dimineață de septembrie, altfel caldă și luminoasă, m-am pomenit pe neașteptate cu Victoria, care ne ajuta la spălat și călcat și pe care ne-o recomandase Mia. Era surescitată și spunea lucruri de necrezut:

— I-a arestat pe doamna Mia și pe domnul Paul!

Fraza părea total absurdă. Nimeni nu era, în ochii mei, mai la adăpost de asemenea eventualitate decât ei. O pereche de oameni mai calmi și mai înțelepți nu întâlnisem, nici una al cărei interes să fie mai exclusiv concentrat asupra celor doi copii, dintre care cel mare avea atunci vreo unsprezece ani. Întâlnirile cu ei, fie în apartamentul lor, fie la noi, mă lăsau îndeobște mai înțeleaptă ca înainte și le eram recunoscătoare.

Acum însă, după câte spunea Victoria, ei erau închiși, iar echipele de securiști le goleau apartamentul. Regăseam acea senzație de gol înghețat, care punea stăpânire pe suflet de câte ori aflam câte o știre de acest fel. Celei de acum i se adăuga o mirare adâncă, un sentiment al absurdului, de nedescris.

Curând după aceea, bucureștenii au aflat că ar fi avut loc, pe una din străzile pașnice ale orașului și ziua în amiaza mare, un *hold-up* în maniera filmelor americane: un grup de bandiți înarmați atacaseră o autodubă care aducea de la Banca RPR, către un oficiu poștal, banii de pensii, și furaseră o parte din sacii cu bancnote sau chiar pe toți. Nu mai știu dacă știrea a apărut ca atare în ziare, dar tot orașul vuia. Iar după câtva timp, unor grupuri restrânse de privitori selectați din mai multe instituții, spitale, administrații financiare, laboratoare și altele, li s-a proiectat un film scurt, „informativ", ce pretindea a reconstitui cele întâmplate. Apărea în el, la o răscruce de străzi pustii, o mașină din care descindeau vreo trei-patru inși înarmați cu puști și pistoale, cu fața ascunsă sub cagule negre; ei sileau să coboare, dintr-o dubiță amărâtă, niște inși speriați. Aceștia erau ținuți la respect sub amenințarea armelor și doi dintre conspiratori încărcau în propria lor mașină niște saci, evident doldora cu bani, după care dispăreau. Se arătau apoi câteva chipuri ale vinovaților pe care Securitatea, care ne păzea și ne apăra pe toți, îi identificase cu ușurință și pe care-i aștepta o justă pedeapsă.

La drept vorbind, în marea liniște a orașului – asigurată de o pază polițienească extrem de eficientă – și după confiscarea nemiloasă, timp de cincisprezece ani, a oricărei arme de foc, asemenea poveste a părut privitorilor a ține de domeniul fanteziei.

Curând după aceea, un comunicat oficial, apărut în ziare și pe care l-am citit și eu, anunța condamnarea la moarte a celor cinci bărbați. Singura femeie din grup, Monica Sevianu, era condamnată la muncă silnică pe viață (a fost grațiată cinci ani mai târziu). Despre cei osândiți la moarte, comunicatul anunța sec: „Sentința a fost executată."

Despre adevăratul sens al acestei stranii povești nu se știe clar încă nimic, după aproape o jumătate de secol. În 1990 sau 1991, în numărul 3 al revistei *Memoria*, doamna Monica Lovinescu publica un text trimis ei de Monica Sevianu, care fusese închisă împreună cu doamna Bălășoiu, ale cărei ultime clipe i le relata. Din informațiile căpătate de la fosta deținută, Monica Lovinescu a aflat că a fost vorba de „un grup de șase tineri evrei, toți foști ilegaliști, o parte membri de partid, toți intelectuali“[53]. Au mai apărut de atunci două numere de *Aldine* în *România liberă* din 8 și 15 noiembrie 2005, cu mult mai multe detalii, și mai ales un film recent, regizat de Alexandru Solomon, *Marele jaf comunist.* Povestea e atât de încurcată și informația atât de insuficientă, încât nu mă încumet nici măcar să încerc a o înțelege. Un fragment din acest film m-a impresionat însă cu deosebire. El se intitulează *Pagube colaterale* și din el aflăm că au fost supuse atunci anchetelor mai multe sute de persoane, dintre care unele și-au încheiat chiar existența în încăperile respective.

Mia și Paul s-au numărat printre acești nefericiți, dar au scăpat cu viață. Mia luase lecții de ebraică cu Monica Sevianu (trebuie să precizez aici că personajul n-are absolut nimic de a face cu fosta mea colegă de școală, numită aici tot Monica, despre care am vorbit mai demult). Morganii depuseseră cerere de plecare în Israel încă din 1950 și fuseseră anunțați că li se apropia rândul: nimic mai firesc decât să vrei să iei lecții de ebraică în această situație, dar până și asta a constituit un capăt de acuzare. Cea mai gravă încadrare, pentru Mia, a fost însă „omisiunea de denunț“. Cu câteva zile înainte de a se răspândi zvonul despre acel atac armat, Monica îi încredințase Miei niște bani, cu rugămintea să aibă grijă de cei doi copii ai ei, în cazul în care i s-ar întâmpla ei ceva grav. Bineînțeles că nu specificase despre ce era vorba, dar pe atunci oricine se putea aștepta să fie arestat de pe o zi pe alta pentru orișice motiv și Sevianu nu era tatăl

[53] Monica Lovinescu, „O mărturisire“ și Monica Sevianu, „Mamie“, în *Memoria*, nr. 3 (1990–1991), pp. 78–79.

vitreg cel mai blând (exista o fetiță dintr-o primă căsătorie a mamei), așa încât Mia nu s-a mirat și a pus banii într-un dulap, fără să-i spună lui Paul nici un cuvânt. Era doar o treabă între femei, și Mia era, cum am mai spus, o mamă exemplară.

Rar s-a verificat mai bine vorba românească „pe cine nu-l lași să moară, nu te lasă să trăiești". Pentru acest gest de bunăvoință, Mia și Paul au făcut aproape trei ani de închisoare efectivă. Mia a fost condamnată la zece ani de detenție, Paul, la cinci. Din fericire, au putut fi eliberați în 1962, când le-a sosit viza de plecare.

Imaginea Miei, la ieșirea din închisoare, mi-a rămas adânc imprimată în memorie. Își păstrase surâsul, dar slăbise mult; părul rărit era împletit în două codițe subțiri, arăta ca un copil oropsit și nu vorbea aproape deloc.

Paul a fost arestat în timpul unei deplasări de serviciu la Brașov, chiar în biroul inginerului-șef al fabricii de cauciuc locale, cu care avea de lucrat. Era atât de neștiutor de toată povestea, încât nici după câteva luni de anchetă nu au reușit să-l acuze decât de „discuții dușmănoase", formulă stereotipă care masca de pildă mărturisirea, la care putea fi adus oricine, că ascultase posturi străine de radio. A fost trimis în diverse lagăre din Balta Brăilei, unde s-a împrietenit cu Constantin Cesianu, autorul uneia din relatările cele mai sobre și mai precise despre viața la Canal și în alte locuri de detenție din acea vreme. Paul, obișnuit mai degrabă cu viața în laborator, nu se arăta prea performant în munca la câmp și în orezării; m-a impresionat una din amintirile sale, povestită mult mai târziu: deținuților din grupul său li se ordonase să plivească o fâșie de arătură, pe care înaintau pe măsură ce lăsau pământul despuiat de buruieni. Paul rămăsese ultimul și gardianul, agasat, l-a pedepsit să plivească bucata rămasă… cu gura! Vom ști vreodată cât de mult e stimulată, în orice regim de putere absolută, inventivitatea în cruzime?

El și Mia au ieșit aproape în același timp, în primăvara anului 1962. Paul fusese eliberat cu vreo două luni mai devreme și, între timp, desigur, ne-am revăzut. Dar nu ne-a povestit mai

nimic despre cele privind procesul („*e mai bine pentru voi să nu știți nimic*“) și am fost de acord cu el. Pe Mia am văzut-o, cred, numai o dată, împreună cu cei doi băieți, apoi au părăsit țara și, deși ne-am scris mereu, nu ne-am regăsit cu toții decât la ei acasă, în Statele Unite, treizeci și opt de ani mai târziu. Mia era atunci foarte fragilă. Din închisoare, unde stătuse multe luni la rând în totală izolare (experiența cea mai grea), îi rămăseseră sechele definitive; nu suporta, de pildă, zgomotul unei uși trântite; reflexul de înghițire îi fusese atât de alterat încât de ani de zile nu se putea hrăni decât cu lichide; la anchete, se luptase vitejește cu cei ce încercau să-i smulgă declarații false, folosindu-se de unica semnătură pe care le-o dăduse, pe o hârtie prin care cerea ca băieții ei (opt și unsprezece ani) să nu fie trimiși la orfelinat, ci să fie încredințați bunicilor. În ultimele zile în care ne-am văzut, mi-a părut atât de fragilă încât n-am pus prea multe întrebări despre perioada grea; trecuse mult timp de atunci, noi ne aflam pentru prima dată în Lumea Nouă și încercam să uităm, să lăsăm în urmă tot ce fusese urât. Acum, când ea nu-mi mai poate răspunde, îmi spun că poate ar fi dorit, dimpotrivă, să-mi povestească unele lucruri mai în detaliu; discreția mea de-atunci e unul din marile mele regrete.

Și ce să fi fost, la urma urmei, acea inexplicabilă întâmplare? Ce voiau să încerce sau să dovedească acei tineri care au fost toți condamnați la moarte și despre care ziarele au scris că „sentința a fost executată“, deși se pare că pentru unii n-a fost adevărat? Ce motivație ideologică a putut sta la baza acțiunii lor și care să fi fost adevărata lor vină? Ce rost aveau acele legături soioase de bancnote, care se văd în amândouă filmele, cel al Securității și cel al lui Alexandru Solomon? Cândva, înainte de toată întâmplarea, Mia îmi spusese că unii ilegaliști pe care-i cunoștea erau foarte nemulțumiți de filmul pe care Gheorghiu-Dej i-l ceruse lui Liviu Ciulei, cu fiica lui, Lica, în principalul rol feminin, deși era vădit lipsită de orice talent actoricesc. „Nu pentru asta am luptat noi“, s-ar fi zis în acele cercuri. Este aici o întâmplare în care absurdul se învecinează cu sinistrul

și din care, știindu-se atât de puțin, nu se poate învăța nimic. Chiar și așa, ea nu poate lipsi din tabloul meu de ansamblu, pe care-l încadrează ca o subțire ramă neagră, aducând cu un ferpar de doliu. Apartamentul Miei de pe strada Nicolae Filipescu, astăzi dărâmat, a fost golit de absolut tot ce se afla în el; băieții au ajuns la bunici cu câte o valiză conținând hainele lor personale, cărțile și caietele lor de școală. Pentru nu știu ce motiv, evocând lungile, afectuoasele noastre seri de muzică și biblioteca din care împrumutasem atâtea cărți, îmi reapar mereu în minte paginile unui mic volum al cărui text îmi făcuse o impresie profundă: era o excelentă versiune franceză din Erasm, *Elogiul nebuniei*, împreună cu gravurile care-l ilustrau.

*

În amintirea multora dintre supraviețuitorii de astăzi, anul 1959 ar trebui să fi păstrat o culoare deosebit de întunecată. Dar, ca să putem trăi, memoria șterge, confundă, amestecă informațiile pe care trecerea timpului le-a lipsit de orice interes practic. Însăși părerea noastră despre ceea ce trebuie păstrat sau nu variază în cursul aceleiași vieți. Spre sfârșitul ei, o sumă de lucruri „uitate" prind din nou contur și culori. A le preciza și reinterpreta nu este un timp pierdut, judecând după sentimentul de pace și liniște pe care-l dăruiește cel puțin povestitorului și contemporanilor săi.

Cum am mai spus, în București s-a aflat mereu, în acel an, despre arestarea câte unuia dintre personajele cunoscute ale mediului intelectual, care aveau să figureze în anul următor în procesul Noica. Dar arestările de acest tip aveau să continue încă multă vreme. Cei care au figurat în celebrul „proces de la Operă", toți mari artiști, cu realizări excepționale (Valentina Crețoiu, Serban Tassian, Dinu Bădescu, Cornelia Gavrilescu), au fost arestați abia în1959–196l. Cârmuitorii doreau să obțină din partea populației supunerea cea mai totală și pentru asta trebuiau să intimideze mai ales capitala, iar în ea, pe cei care prin personalitatea lor influențau gândirea, chiar neexprimată, a celor mulți.

Ioana, fiica noastră, în cartea pe care a publicat-o despre viața îndrăgitei sale profesoare, restituie amintirile Valentinei Crețoiu în legătură cu acel proces.[54] Aceeași mizanscenă, de data asta în sala mare a Operei, dar cu un adevărat complet de judecată, alcătuit din militari. În plus, acuzații erau aduși direct din închisoare, unde fuseseră supuși unor anchete deosebit de dure. După ce a fost efectuat ritualul „demascărilor spontane", procesul s-a încheiat, în chip surprinzător, cu o pedeapsă relativ ușoară, acuzații fiind condamnați doar la răstimpul de închisoare deja efectuat. Nimic însă nu i-a putut reda marelui Șerban Tassian sănătatea și auzul pierdut în urma bătăilor din timpul anchetei.

Amestecul acesta de teatru și cruzime reală răspunde destul de exact atmosferei de atunci. În urma aplicării acestui tratament, oamenii deveniseră atât de cuminți, de docili, încât parcă își interziceau până și să gândească. N-avea rost, se vedea bine, să mai încerci a rezista nebunește. Când a avut loc procesul Noica, marele public n-a cunoscut detaliile, dar s-a aflat totuși că era vorba de persoane care citiseră niște cărți interzise și, dacă așa ceva era suficient ca să capeți zeci de ani de închisoare, nu erai nebun dacă nu-ți plecai capul, conform vechiului proverb, confirmat pentru a nu știu câta oară de istorie?

Ba, mai mult, după teribilele lipsuri din toate domeniile vieții, hrană, îmbrăcăminte, locuință, începeau să se vadă ameliorări – se mai găsea de cumpărat câte ceva, mai apărea în magazine câte un articol de îmbrăcăminte uitat, câte un răsfăț alimentar accesibil și fiecare asemenea îmbunătățire trezea un reflex de *recunoștință*: puterea se schimbase, acum era *bună* și va fi din ce în ce mai ușor pentru toată lumea. Cu atât mai mult erau dezavuați cei care înfrângeau regula nescrisă a tăcerii, a evitării oricărui gest, oricărei vorbe nelalocul ei, ca să n-o supărăm.

[54] Ioana Bentoiu, *Dragoste și viață de femeie – Valentina Crețoiu*, Editura Muzicală, București, 2003, pp. 108–117.

În această atmosferă, biata tante Aline a fost judecată sever de către unii cunoscuți, pentru a se fi expus la represalii care acum păreau meritate, pentru simplul motiv că deveniseră previzibile.

Tante Aline sosise în vizită la un văr al ei, care se afla acasă împreună cu alți doi-trei prieteni și era furios: fusese dat afară chiar în acea dimineață dintr-un post mărunt, dar vital, pe care-l deținea la un institut științific. Iar directorul institutului, care semnase fatala decizie, era propriul său văr! Expulzatul trebuia să se răcorească, să-i spună infamei sale rude adevărul în față, anume că era un oportunist și o lichea… Dar dacă-i recunoștea scrisul? N-ar fi mai prudent ca textul să fie scris de o mână străină? Ia scrie tu, Aline, cu mâna ta, așa nu riscăm nimic și pot să-i spun măgarului tot ce am pe suflet…

Aline era prea mândră ca să refuze și, în plus, era totdeauna gata „să rigoleze" un pic, așa încât, pe o carte poștală, a scris după dictare câteva fraze, dintre care cea fatală suna așa: „*N-ai nici un pic de caracter, ai fost cu nemții, pe urmă cu englezii și acum te-ai dat cu rușii…*"

Cartea poștală a fost pusă la cutie chiar în seara aceea și, după două zile, a ajuns la destinatar, care, în loc s-o rupă și s-o arunce la coș, a predat-o securistului din institut. Bănuielile au căzut foarte curând asupra celui care fusese dat afară, dar el, chemat să dea socoteală, a putut proba fără nici un efort că nu era scrisul lui și a fost lăsat în libertate.

Ancheta nu s-a încheiat însă decât doi ani mai târziu, când scrisul Alinei a fost identificat de specialiști pe o carte poștală trimisă de ea, din vacanță, unor prieteni rămași în București. A fost, se lăudau în fața ei anchetatorii, un mare succes al serviciilor speciale, care acum reușiseră să controleze grafologic nu numai corespondența cu străinătatea, dar și pe cea dinăuntrul granițelor, mai exact, de pe *întreg* teritoriul țării.

Arestați în aceeași zi, Aline și vărul ei au fost condamnați amândoi, în baza aceluiași celebru articol 209 care pedepsea *uneltirea*, la câte cinci ani de închisoare corecțională. Procesul s-a judecat la Tribunalul Militar București (într-o secție care

în argoul funcționarilor respectivi se chema „secția nimicuri"), în ziua de l8 octombrie 1961.

Aline a fost pusă în libertate și grațiată de restul pedepsei în 1964, după trei ani și trei luni de închisoare efectivă, trăiți în bună parte la Mislea – unde, pentru că lumea e mică, s-a întâlnit cu Mia Morgan.

Domnul Vintilă Pilat a așteptat-o cu devotament, iar ea, când s-a eliberat, a trecut întâi pe la coafor, pentru că a aflat la telefon că acolo tocmai se vopsea prietena ei cea mai bună, pe care o cunoscuse la Canal. Grație acesteia s-a putut așadar prezenta soțului ei, în acea seară, nu grizonantă și hămesită, ca omul care iese de la pârnaie, ci cât se putea de elegantă, așa cum avea să arate până la capătul zilelor, puțin după ce împlinise o sută de ani…

Dar ce putem spune despre un regim în care asemenea proces și asemenea condamnare sunt nu numai posibile, ci și acceptate de o societate care și-a văzut anihilat reflexul de indignare?

*

Ajunși împreună aici, la sfârșitul anului 1959, pun capăt acestei lungi rememorări, acestei încercări de a reînvia ceea ce nu poate fi înviat, care acoperă primii cincisprezece ani ai vieții noastre sub noul regim comunist, așa cum am dus-o împreună cu un mic grup de rude și prieteni.

Ființe apropiate și dragi, a căror prietenie ne-a ajutat să trăim, s-au întinerit și reanimat pentru mine, cu toată gingășia și farmecul lor; altora le-am regăsit chipul brăzdat de suferință; tabloul general a rămas însă ceea ce era, o schiță în cărbune prinsă într-un cadru neelastic, neviu, cel al abstracțiunilor prost înțelese, al gardurilor de sârmă ghimpată și al figurilor de dans mecanice și obligatorii.

În limba română, din cauza cumplitelor practici utilizate în închisoarea Pitești și în alte câteva, cuvântul „experiment" pare a fi legat doar de ele; dar termenul poate fi aplicat la toată evoluția societății românești în timpul celor patruzeci și cinci de ani

(1945–1989) ai regimului comunist. A fost vorba, pe de o parte, de a verifica, prin confruntarea cu realitatea, o teorie socială imaginară abstractă, iar pe de alta, de testarea comportamentului unor oameni vii, puși în situații încă necunoscute, pe care n-aveau libertatea de a le modifica.

Mulți s-au implicat în acest experiment în mod activ; alții doar i-au suferit efectele. Primii au avut, se înțelege, o cu totul altă percepție asupra celor întâmplate decât cei cărora li se atribuise un rol pasiv, împreună cu obligația de a nu-l comenta în nici un fel. Din rândurile ultimilor provin nenumărații autori de amintiri și memorii, care în preajma despărțirii lor definitive de viață – de viața așa cum o cunoaștem – simt nevoia să încerce un fel de sinteză a celor trăite, dar și de analiză a semnificației lor. Poate că nu sunt prea numeroși cei dornici de a se folosi de ne-ceruta lor depoziție. Dar viața cobaiului n-are altă justificare decât de a fi slujit la ceva.

Poate că unii vor socoti ca o ciudățenie numărul relativ mare de ființe din preajma noastră care au avut de trecut prin încercările povestite ici. El se explică, în parte, prin faptul că aparțineam cu toții uneia dintre categoriile – burghezia mică și mare – împotriva cărora se declanșase lupta. N-am înțeles prea bine ce se reproșa anume „burjuilor", pe care i-am considerat mereu a fi „clasa mijlocie" și care-mi păreau oameni deosebit de harnici, de stăpâniți și de organizați – un tip uman de care orice societate are nevoie pentru simpla ei supraviețuire. Mai erau însă și alte categorii, cum erau țăranii ceva mai înstăriți, și care de asemeni păreau să-și fi pierdut dreptul de a exista. „*Că noi om fost chiaburi, n-om fost oameni*", spune undeva o țărancă și această formulă a lăsat în mintea mea o urmă adâncă. În ograda Rariței, la Curcani, admirasem darul mâinilor ei îndemânatice de a fi făcut să răsară în jurul casei o livadă, o grădină, un adevărat colț de rai cu cărări din piatră adusă de la râu, în timp ce în alte gospodării rămăsese pământul gol. Tudorița, nepoata Rariței, era cu vreo doi ani mai mare decât Doudou a noastră și se jucau împreună, „când avea Tudorița timp". Căci în prima ei zi de

vacanță Tudorița, pe atunci de vreo nouă ani, primise de la bunică-sa o bucată pătrată de pânză, sculuri de bumbac roșu și negru, ace și un model, ca să brodeze o față de masă mijlocie, în ceasurile în care se afla cu vaca la păscut, și s-o termine înainte de sfârșitul vacanței. Cred că exemplul acestei hărnicii m-a lămurit mai clar decât orice explicație teoretică despre ce era vorba.

Alții vor compara cu această istorisire propria lor existență, în care încercările vor fi fost încă mai dramatice. Câte destine amare, câte dolii de neșters ar fi de evocat! Specialiștii nu s-au pus încă de acord, dar, după estimarea lui Gheorghe Boldur-Lățescu, fost deținut anticomunist și expert recunoscut în această problemă, se pare că la ora asta se poate afirma că numărul deținuților politici în perioada 1948–1989 ar fi fost de 1.131.000 persoane, cu o durată medie de detenție de doi ani. Dintre aceștia, mai mult de 500.000 ar fi decedat în lagăre și închisori sau de pe urma condițiilor de viață impuse acolo[55]. Asta înseamnă că nu a fost nimeni, în România, care să nu afle, să nu cunoască măcar o singură situație dramatică, un singur destin mutilat sau zdrobit.

În alegerea anului 1959 ca moment final, m-a ispitit acel ton sărbătoresc al gândirii oficiale, acea celebrare a succeselor, de care uitasem. Nu era nejustificată. Cumva, scopul tainic și esențial fusese atins: „inteligența terifiată“ (expresia este a lui Vladimir Tismăneanu) tăcea din gură și marșul triumfal al activității și retoricii de partid putea să se desfășoare în liniște. Din 1959 și până la sfârșitul tragediei din URSS și Europa de Est (dacă sfârșit va fi fost) mai aveau să treacă încă treizeci de ani: pentru români, încă șase sub mâna de fier a lui Gheorghiu-Dej, urmați de alți douăzeci și patru, așezați sub cea a lui Nicolae Ceaușescu.

Dar să revin la anul 1959, când înțelesesem că nici o schimbare, în acel sistem, nu putea veni decât „de sus“. Ne învățasem

[55] Gheorghe Boldur-Lățescu, *Genocidul comunist în România*, 4 vol., Albatros, București 1992–2003. Prezentarea lucrării în *România liberă*, 20 mai 2006, *Aldine*, p. II.

să trăim într-un fel de constantă apatie. Lucrurile însemnate le aflam nu din presă, ci din zvonuri. Într-o zi aflam că fuseseră sacrificați toți caii din țară, în alta că fuseseră închise toate mânăstirile, cam odată cu fostele case de toleranță, sau că începuse operația de secare a bălților Dunării, cele care în tot timpul copilăriei noastre aduseseră pește pe mesele cele mai sărace. Mai târziu, aveam să aflăm despre dărâmarea bisericilor sau sistematizarea satelor. Nu poți să te revolți când ți se impune să fii docil de dimineața până seara, nici când șeful tău de stat este lăudat în tot Occidentul pentru „independența“ sa.

Bineînțeles, existau și progrese reale. Efortul milioanelor de „oameni ai muncii“, care munceau efectiv, nu putea să nu aibă rezultate pozitive, iar cincisprezece ani de pace îngăduiau multe speranțe. Așa cum la începutul anilor ’50 apariția unui biet model de pardesiu ceva mai arătos (lodenul) sau a unor scule de lână pură creaseră satisfacții adânci, acum, spre sfârșitul lor, niște importuri de parfumuri pariziene și de stilouri Pelikan, putând fi admirate în câteva vitrine din capitală, jucau același rol („*Cine știe, poate de Crăciun, cineva…?*“). Informațiile care soseau din Apus, deși puține, permiteau totuși unele comparații. Cum de-și vindecaseră țările Europei Occidentale, atât de repede, rănile războiului? Cum de se reclădiseră orașele Germaniei, cum de se înmulțiseră autostrăzile în Europa, cum de părea să se reverse marfa, în acele țări, din toate magazinele, iar oamenii călătoreau tot mai ușor și mai des dintr-o parte a lumii într-alta? Toate acestea fără să fi intrat în închisoare decât niște naziști de rang înalt! Iar conducătorii noștri, în timp ce-și numărau victimele, continuau să se raporteze la statisticile anului 1938, pe care de abia reușeau să le egaleze…

Alungam acest tip de gânduri, care nu servea la nimic și nu făcea decât să ne amărască. Mai curând ne bucuram de orice ameliorare efectivă: multiplicarea, în magazine, a articolelor de strictă necesitate, unele filme și unele albume de artă Skira (la prețuri foarte mari, dar care treceau din mână în mână), unele vacanțe fericite în satele de sub munte și, de curând, mirajul

vacanţelor la mare!… Închis din timpul războiului, litoralul redevenise accesibil din 1958, pentru că îl părăsiseră armatele sovietice. Bucureştenii se precipitau acum cu frenezie spre plajele năpădite de tufişuri spinoase şi spre căsuţele de pescari, unde făceau experienţa uitatelor libertăţi. Ca şi festivalul din anul precedent, acest tip de sărbătoare a minţilor şi corpurilor tinere le redădea oarecare putere. Chiar dacă planul acela gigantic de construire a unei lumi noi n-avea să se împlinească prea curând, oricum, ceva mai bine tot avea să fie. Retorica de partid amâna mereu momentul fericit al realizării socialismului, prag fermecat spre mult visatul comunism. Unora, a imagina că asemenea lucru ar fi fost posibil le hrănea chiar un soi de dubitativă speranţă. Oricum, un dram de speranţă e necesar ca să poţi pur şi simplu trăi.

În casa noastră rămânea acea rană ascunsă, despre care nu vorbeam unii cu alţii. De la cel condamnat nu aveam nici o veste, iar cei de o vârstă cu el, care primiseră aceeaşi pedeapsă, se stinseseră unul câte unul.

*

Trei ani mai târziu, în 30 iulie 1962, ne-am pomenit cu un ofiţer de miliţie, care a cerut să vorbească cu Pascal. S-au aşezat unul în faţa altuia la masa mare şi acela i-a comunicat cu glas scăzut, decent, decesul lui Aurelian Bentoiu.

Pascal, în unele ocazii, este extraordinar de stăpânit. Aşa era, de la arestarea din 1957, de câte ori venea vorba despre tatăl său. Cunoşteam acea expresie încrâncenată, care trăda un mare efort asupra lui însuşi. Eu rămăsesem în picioare, ceva mai departe, şi mi se părea că împietrisem. Chiar dacă realitatea rămânea dură, intolerabilă, pentru nimic în lume n-aş fi vrut să-i dăm acelui cioclu în uniformă satisfacţia de a ne vedea plângând.

I-a înmânat lui Pascal actul de deces (cu acea calificare absurdă, „*insuficienţă cardio-respiratorie decompensată*“, care caracterizează faza ultimă a oricărei boli); tatăl lui se stinsese cu o lună înainte, la 27 iunie.

Mesagerul i-a mai predat lui Pascal, contra semnătură, ceasul de aur și verigheta, pe care condamnatul le purtase asupra sa la data arestării. Nu cred că Pascal i-a mai pus vreo întrebare.

Următoarele zile au fost tăcute și confuze. Nu mai am nici o amintire despre cum a fost înștiințată Marta, și în genere despre cuvinte și fapte; doar despre acea ciudată senzație de crispare a sufletului, ca și când durerea l-ar fi materializat.

Apoi ne-am despărțit. Doudou, mama și cu mine aveam niște bilete ONT[56] la Timișul de Sus, iar Pascal a rămas singur în București; ca de obicei, avea să lucreze intens. Cum au fost acele săptămâni de singurătate, nu e greu de imaginat. La Timiș, mica mânăstire catolică de maici, unde Doudou a fost acceptată la cantină, a fost un imbold constant la înălțarea și purificarea gândului.

Nu aveam cine știe ce iluzii despre condiția bolnavilor în închisorile politice. Dar am fi păstrat poate o imagine mai imprecisă, mai puțin dureroasă, fără paginile apărute, aproape treizeci de ani mai târziu, în cartea lui N. Steinhardt[57]: este un text în care fiecare frază doare ca o arsură. Cadrul povestirii este infirmeria Jilava, unde Steinhardt se află pentru câteva săptămâni, iar lucrurile se petrec în mai 1962. Selectez din fragmentul intitulat „*La cour des miracles*“:

„*În primul pat, pe dreapta, nu mai știu cine zăcea. Un om amuțit de suferințe și scârbe.*

În al doilea, Aurelian Bentoiu, cadaveric, de nerecunoscut și peste măsură de înalt. Supus de curând unei operațiuni (cancer la prostată), lăsat în părăsire cu pansamente care se împut, e atâțat de grele dureri, chinuit de sentimentul nedreptățirii, și se teme. Scăpărător de inteligent, poftind să stea de vorbă, să-și amintească și să prezică, e și mereu gata de harță.

De harță, har Domnului, are parte din belșug. Ca în mai toate infirmeriile și aici oamenii bombăne, sunt acri și irascibili.

[56] ONT – Oficiul Național de Turism.

[57] N. Steinhardt, *op.cit.*, pp. 127–132.

[…]. *În patul din stânga în fund, paralizat de la brâu în jos de pe urma unei operații de hemoroizi, Radu Lecca. Îl urăște pe Bentoiu; mai tot timpul îl atacă violent și-l ocărăște și-l suduie îngrozitor. Bentoiu îi răspunde rar, și atunci cu aceleași sudălmi și injurii…*[…] *Felul în care Lecca îi vorbește lui Bentoiu mă revoltă, iar nesfârșitele lui atacuri împotriva liberalilor sunt obositoare.* […] *De Bentoiu mă leagă un fel de milă psihanalitică pentru solitudinea lui de bolnav năpăstuit; în căpitanul Gy, cu mâini istețe de infirmieră calificată, descopăr un om devotat și priceput în a-i ușura lui Bentoiu și durerile și mai ales senzația de părăsire.*

După vreo zece zile de stăruințe și recriminări, Bentoiu obține în sfârșit a fi dus la cabinetul medical, unde îl însoțim, căpitanul și cu mine. În cabinet dăm de doctorița cea surdă. Căutătura ochilor ei e peste măsură de plictisită și de vrăjmașă. Lui Bentoiu i se ordonă să se lungească pe o canapeluță, eu – îngenuncheat – țin un lighean, iar Gy, tubul lung prin care se va scurge permanganatul. Ligheanul e încă perfect curat când, ferindu-mă de a sta în cale, îi ating marginea de vârful pantofului doctoriței. Mă izbește cu piciorul, zvâcnit, cum ai izbi un câine, o minge, și mă răstoarnă cu lighean cu tot. Drept sancțiune vrea să-l trimită pe bolnav înapoi nepansat. Perspectivă de două ori groaznică: am făcut un rău imens și m-am ales cu dușmănia de veci a victimei. Inspirat, mă feresc a cere iertare. Tăcem cu toții îndelung. Doctorița ne învăluie pe tustrei într-o tăcută rafală de mânie și dispreț. Atât e de supărată, încât gândesc că dacă i-ar veni la îndemână ne-ar nimici, ne-ar zdrobi, ne-ar fărâmița, cu mișcări de vier care calcă strugurii în teasc. Totuși, după o interminabilă șovăire, îi schimbă pansamentul lui Bentoiu, și-l schimbă cu grijă.

La înapoierea în celulă, bolnavul ne recită din poeziile sale. E fecior de țăran, de la Făcăieni pe Borcea, și-n versurile sale idilice avocatul orășean se înduioșează:

O, floare de salcâm imaculată!
Neprețuit simbol de modestie

Tu vii târziu în hora primăverii
Păşind cu sfiiciune de fecioară
Ce-ntr-un sfârşit de-april în faptul serii
S-ar prinde-n horă pentru prima oară

Apoi, cu sentimentul de uşurare şi euforie al pacientului primenit, ne vorbeşte pe larg de Constantin Brâncoveanu, pe care l-a studiat în chip erudit. În Brâncoveanu vede exemplul cel mai frapant al politicii de duplicitate, ba şi de triplicitate pe care poporul român a trebuit s-o ducă prin veacuri. Îl apără. Şi ce curioase amănunte…

Îngrijirea lui Bentoiu îmi ocupă aproape tot timpul. Deşi multă vreme necredincios, s-a împăcat cu biserica. Îmi cere să rostesc rugăciuni şi se roagă şi el. […] *Pe Carol al II-lea îl atacă Lecca. Pe Antonescu îl critică Bentoiu. Carol pentru mine este cel mai pustiitor flagel care s-a abătut vreodată asupra ţării româneşti…*[…] *Din consideraţie pentru Bentoiu mă reţin a vorbi prea deschis. Despre Antonescu însă nu pot să nu arăt că, oricum, singurul în toată Europa, a cutezat să se opună lui Hitler* […].

Când sunt scos din celulă pentru a fi din nou trimis la Gherla, îmi iau rămas bun de la toţi. Bentoiu, zâmbind trist, îmi mulţumeşte. Apoi, începe să plângă. Lecca, brusc, mă sărută. Au murit, curând după aceea, amândoi.

*

Mi se pare greu să compar Holocaustul şi Gulagul, pentru simplul motiv că suferinţa oamenilor nu poate fi măsurată.

Se lasă în schimb comparate sistemele politice care le-au dat naştere: nazismul şi comunismul. Ele pot fi considerate în paralel, cu uimire şi spaimă, de n-ar fi decât pentru că au fost contemporane şi, un timp, s-au observat, mai exact s-au pândit, unul pe altul.

Coexistența sistemelor de acest tip nu putea duce decât la ceea ce a dus în fapt, anume la o confruntare gigantică, și ea nu se putea încheia decât cu moartea unuia dintre ele.

Generația noastră a asistat la această confruntare, la triumful și moartea unuia dintre ele, apoi la lunga expansiune a celui victorios și, în sfârșit, la implozia centrului său.

Dar nu s-a încheiat încă nimic definitiv, afară de viața noastră activă.

Azi-dimineață am să iau o foaie de hârtie și am să compar sistemele, simplu, băbește, cu armele bunului-simț. Și n-am să mă folosesc decât de ceea ce am văzut cu ochii mei.

*

Comparând sistemele, vom constata în primul rând o sumă de *asemănări.*

— Amândouă sistemele își propun să instaureze o ordine socială nouă, pe care o socotesc superioară tuturor celor care au existat în istorie. Ele se bazează așadar pe câteva principii abstracte și pe o ideologie construită (destul de sumar) în jurul lor.

— Amândouă aceste ideologii sunt construite pe ura împotriva unei anumite categorii de populație: la una, ura de rasă, la alta, cea de clasă. S-a afirmat că numai prima ar fi sacrificat oameni inocenți, „vinovați“ doar de a se fi născut într-un anume popor, dar asta înseamnă a uita că și comunismul prigonește ființe inocente, „vinovate“ doar de a avea o „origine socială nesănătoasă“, deși nimeni nu poate alege nici poporul, nici familia în care se va naște.

— Amândouă aceste sisteme practică o indiferență totală cu privire la valoarea morală a mijloacelor folosite pentru impunerea ideologiei lor.

— Amândouă aceste sisteme sunt aduse de logica istoriei la folosirea acelorași mijloace. Acestea sunt:

— împărțirea populației într-o majoritate supusă și o minoritate dominantă, „partidul unic“;

— instaurarea unui regim politic dictatorial, construit în jurul unui lider;

— impunerea organizată, sistematică și constantă a unei ideologii, prin școli, presă, radio, TV, cursuri, reuniuni, ședințe, festivități, mijloace de presiune etc.

— insistarea asupra acestor practici până la obținerea unui om „de tip nou", animat de sentimente folositoare ideologiei respective;

— în sfârșit, declanșarea unei stări de război deschise, care să permită distrugerea stării de lucruri existente și eliminarea obstacolelor (fie ele și ființe vii): în cazul nazismului, războiul clasic; în cazul comunismului, revoluția și războiul civil.

Deosebirile dintre cele două sisteme s-au lăsat observate în tot cursul veacului XX, și anume:

— Nazismul a luat formă într-o singură națiune, cea germană, cu care va rămâne de fapt identificat în istorie;

— El a cucerit puterea de stat în anul 1933, șaisprezece ani *după* instaurarea sistemului comunist.

— Ca sistem real, nazismul a durat doisprezece ani și a încetat brusc, datorită înfrângerii statului nazist în războiul clasic declanșat de el, cu prețul unui număr uriaș de victime și distrugeri, foarte multe în interiorul propriului său „stat național".

— Crimele sale majore au avut loc mai ales în perioada de șase ani a acelui război, iar executanții lor au fost de cele mai multe ori militari, acționând în cadrul disciplinei absolute care era una din caracteristicile armatei respective.

— Existența lui s-a terminat ca urmare a înfrângerii militare, urmată de pedepsirea principalilor săi reprezentanți, de multe ori cu moartea, în procese internaționale numeroase și larg mediatizate.

— Comunismul, ca sistem real, a fost instaurat într-un prim stat multinațional, apoi în mai multe state din câteva continente. În toate, el s-a caracterizat printr-o uriașă hecatombă inițială.

— Viața lui, ca formă de stat, a început în Rusia în 1917, ca o experiență cu totul nouă în istorie.

— Ca formă de stat, el s-a prăbușit în 1989 în Europa de Est și în 1991 în Uniunea Sovietică, dar există și astăzi în mai multe state ale globului, iar, în țările unde n-a fost pus niciodată în practică, el continuă să aibă, din lipsă de informație, o imagine favorabilă.

— Crimele sale majore au avut loc în tot cursul existenței sale; ele au fost executate de militari, dar și de civili din toate straturile societății, îndoctrinarea și obligativitatea denunțului pătrunzând până la copiii de școală, racolați și ei pe post de informatori.

— Regimul comunist nu a fost încă studiat exhaustiv și încă mai puțin condamnat, una din caracteristicile sale fiind extrema secretivitate și un sistem de propagandă și dezinformare la scară mondială, care reprezintă cu adevărat o noutate în istorie.

Recitesc aceste pagini și dintr-odată îmi vine să râd, amintindu-mi cum comuniștii îi acuză pe cetățenii democrațiilor occidentale, la prima ocazie, că sunt „fasciști", iar aceștia pălesc, se sperie, încep să se dezvinovățească și rămân rușinați pentru mai multă vreme în ochii altora și în propriii lor ochi.

Micul meu tablou îmi dă o mare satisfacție.

*

Fără îndoială, lipsesc din tabloul meu o sumă de trăsături. Poate ar fi trebuit să spun că amândouă sistemele au fost instaurate de un mic număr de persoane grupate în jurul unui șef autoritar care propunea schema imaginară a unei societăți fericite, clădită pe un mic număr de idei esențiale. În cursul mileniilor, au existat însă nenumărate asemenea societăți, născute din dorința unui grup de a crea o nouă aristocrație. Adevărata noutate a celor întâmplate în Europa ultimelor veacuri este că grupurile opuse s-au aglutinat în jurul unor idei și raționamente *abstracte*, organizate în ideologii.

Când un copil învață să vorbească, cuvintele care desemnează noțiuni abstracte sunt ultimele care intră în vocabularul său. Ele se definesc în tot cursul adolescenței și de obicei în timpul studiilor. Mulți excelenți meseriași pot duce o viață exemplară, folosindu-se de un număr relativ mic dintre ele. Cei ce le folosesc cu precădere sunt numiți, de către ceilalți, intelectuali. Termenul e rostit uneori cu respect, alteori cu ironie: probabil că amândouă sunt meritate.

Precursoarea, născătoarea celor două ideologii criminale ale veacului a fost Revoluția Franceză, ea însăși un efect al epocii care a primit numele de Secolul Luminilor. Niciodată, mai mult ca în acel secol, n-au fost mai prețuiți intelectualii și nici nu s-au pus în circulație, cu generozitate și bune intenții, mai multe noțiuni abstracte, toate gravitând în jurul conceperii „celei mai bune societăți posibile“. Oamenii vremii erau convinși, de pildă, că oamenii „se nasc buni“ și că îi înrăiește doar o societate prost construită. Zeci de asemenea axiome neverificate s-au vehiculat cu violență în tot cursul Revoluției Franceze, cu argumentări sclipitoare și contradictorii, în cursul unor nesfârșite și violente dezbateri publice. Pe parcurs, unele noțiuni au căpătat un caracter aproape sacru. Libertatea rămâne unul dintre cele mai frumoase idealuri ale existenței noastre relative, dar ce înseamnă exact „egalitatea“? Desființarea privilegiilor din naștere, foarte bine. Dar mai departe? Cine este egal cu cine și pe ce scară de valori? Chiar dacă s-ar realiza o societate în care toți cetățenii ar avea aceeași înălțime, aceeași greutate, aceleași drepturi (de obligații se vorbește mai puțin) și aceleași venituri, tot ar rămâne posibilitatea ca bătrânii să-i invidieze pe cei tineri. Cât despre cea de a treia valoare sacralizată, fraternitatea, ea își păstrează farmecul până ce ne vine în minte povestea lui Cain și Abel sau toate basmele în care frații mai mari se unesc ca să-l omoare pe cel mai mic și mai norocos…

Pe baza unor asemenea aproximații s-a ajuns ca, în ceea ce era atunci cea mai rafinată și mai evoluată societate din lume, să fie ucise mii de ființe nevinovate, pentru singurul motiv că se

născuseră într-o categorie socială pe care noii ideologi n-o mai tolerau în societatea lor. Și tot ca o naivă precursoare a ororilor fără margini ale celui de al Treilea Reich, Revoluția Franceză a inventat și instituționalizat cel mai rapid, mai eficient și mai nedureros mijloc tehnic, în acea vreme, de a ucide oameni neînarmați: ghilotina. Unul câte unul, pentru istorie. Fără ea n-ar fi fost cu putință cele 42.000 de execuții (cifră avansată de vechiul meu Larousse în trei volume din 1966) ce au avut loc doar în perioada cuprinsă între 5 septembrie 1793 și 28 iulie 1794, numită „a doua Teroare".

Comunismul nu s-a evidențiat prin inventarea vreunor mijloace tehnice perfecționate, ci a rămas la cele tradiționale, cum ar fi împușcarea în ceafă a ofițerilor polonezi de la Katyn și alte asemenea execuții sumare. Dar ideilor sale li se datorează faptul că un șef de stat de importanța lui Nikita Hrușciov (domnind peste „a patra parte a lumii, fostă a șasea") a ajuns să rostească o frază ce nu mai poate fi uitată de cel ce a luat cunoștință de ea: „*Brațele mele sunt până la coate în sânge, acesta este lucrul teribil care se află în sufletul meu…*" O, fie-i lui Nikita Sergheievici țărâna ușoară, pentru a fi făcut această mărturisire care cuprinde în ea o sămânță de speranță! Și mai e oare nevoie să invocăm numele lui Mao și al lui Pol Pot (fini intelectuali amândoi…), ca să ne convingem despre cât e de urgentă nevoia, pentru fiecare trăitor pe această planetă, de a cumpăni fiecare cuvânt, cu sfiiciune și răbdare, în asurzitorul vacarm al vorbăriei universale?

Cât despre generozitatea unora dintre idealurile invocate – ajutorarea celor defavorizați, aducerea educației și culturii la îndemâna tuturor, gratuitatea serviciilor medicale, construirea de locuințe și alte asemenea – pe aceea nu o contestă nimeni. Este evident că, în prea multe părți ale lumii, acest tip de probleme nu și-a găsit încă rezolvări satisfăcătoare. Soluții desigur există – dar altele! –, identificarea și aplicarea lor va ocupa în viitor, dacă va fi pace, un loc tot mai important. Formula comunistă însă, în partea ei cea mai bună (câtă este), seamănă cu vechea fabulă în care un urs se împrietenește cu un bătrân grădinar, pe

care-l veghează în timpul somnului: vrând să strivească o muscă ce se plimba pe nasul celui adormit, ursul apucă un pietroi mare, îl azvârle cu putere și omoară cu el și musca, și omul.

*

În viața lui Pascal și a mea, perioada 1945–1959, evocată aici, este cea în care am avut amândoi între optsprezece și treizeci și doi de ani. În chip ciudat, anul 1959 a pregătit pentru fiecare din noi încheierea unui anume ciclu de activitate și începerea altuia.

În 1960, Pascal avea să scrie un al doilea concert de pian, cu care se încheie prima parte a activității sale componistice. Trei ani mai târziu, la prima sa audiție – în excelenta interpretare a Henriettei Mirvis, o pianistă din Moscova, pe care Tolea Vieru o cunoscuse în timpul studiilor –, a avut un succes răsunător. Pentru Pascal însă, o etapă dusă la bun sfârșit nu mai prezenta interes, așa încât între timp se îndreptase spre genul operei. Trebuie spus că cel care l-a îndemnat stăruitor în această direcție a fost Nuni Horodniceanu. Acesta urmărise toate muzicile de scenă pe care Pascal le scria cu atâta ușurință, fără să le dea vreo însemnătate, și era impresionat de simțul dramatic de care el dădea dovadă. Așa încât, în lungile lor conversații, au început să dezbată ideea în toate felurile. Nuni i-a scris lui Pascal și un libret extras din Lermontov (*Un erou al timpului nostru*), dar firea clară și activă a lui Pascal nu se potrivea foarte bine cu cea a lui Peciorin și până la urmă a ales, pentru început, o piesă veselă și ușoară din Molière, *Amorul doctor*, pe care însă, din recunoștință, i-a dedicat-o prietenului și sfătuitorului său.

Pascal ar fi continuat probabil să scrie opere, mai ales după succesul lui *Hamlet*, dacă Ceaușescu n-ar fi impus vieții culturale acea orientare patriotardă care ar fi deformat orice proiect de libret. Așa încât, din 1974, el s-a întors la muzica fără text, iar cele șapte simfonii pe care urma să le mai scrie și care constituie, probabil, nucleul cel mai prețios al întregii sale creații, au rămas libere de orice fel de ingerințe ideologice.

*

În 1960 mi-am isprăvit micul roman, pe care l-am bătut la mașină și l-am dat spre lectură câtorva prieteni. Cel pe care l-a pus pe gânduri a fost Loniu Goldhagen.

Ideea lui a fost să mă recomande publicației *Revue Roumaine*, la care el însuși lucra pentru versiunea germană. Era o revistă trimestrială care încerca să prezinte în patru limbi (engleză, germană, franceză și rusă) o imagine a literaturii și culturii române. Fusese alcătuită după prototipul sovietic; cândva, îmi căzuse în mână un număr al versiunii franceze din *Littératures soviétiques*, în care se aflau mai multe fragmente de proză, între altele de Pasternak; mă izbise tonul ciudat de palid și de inexpresiv al francezei, altminteri foarte corecte, pe care-l folosea. Fără îndoială, revista noastră suferea și ea de același păcat, efect al lipsei totale de contact a bieților traducători cu viața reală a cititorilor cărora li se adresau. Aveam totuși să colaborez la versiunea franceză, grație și sprijinului amical al redactoarei, Tisa Bădulescu, timp de vreo cincisprezece ani de zile. Textele erau și literare, și ideologice; uneori reușeau să fie și una, și alta. Nu răspundeam decât de fidelitatea față de original și de ținuta limbii franceze. Îmi repetam asta de câte ori aveam de a face cu o prea mare inaderență a mea la ceea ce trebuia formulat.

Un desen amuzant în peniță, făcut de un prieten, îl reprezintă pe Loniu după plecarea sa în Germania, unde se străduia să înființeze o editură specializată în traduceri din literatura română (el însă, vai, a murit destul de curând după aceea). Cu o mână sigură, graficianul îl reprezintă pe Loniu în picioare într-un lung halat de casă, cu chipa în cap, o cămașă albă și o floare la butonieră. Patru pisici cu cozi înfoiate se preumblă printre teancurile și foile răzlețe, în română și germană, ale unei *Verlags-Agentur* improbabil de boeme; una din pisici i se freacă afectuos de picioare. Desenul, frumos încadrat, mi-a fost lăsat de Nuni și Charlotte când au plecat din țară și, de atunci, n-a părăsit nici-

odată odaia mea de lucru. Prezența generoasă și boemă a lui Loniu o apără de rele.

Mă învățasem cu gândul că aveam să rămân, toată viața, o autodidactă. La *Revue roumaine* eram plătită pe pagină și lucram acasă. Cel puțin, în felul ăsta îmi câștigam viața. Am realizat doar pe parcurs că am avut astfel o libertate neprețuită de comportare și de program. În plus, de data asta mă simțeam în sfârșit intrată în rândul lumii, acceptată sau, cel puțin, tolerată. Această schimbare de statut a fost resimțită pozitiv de toți membrii familiei, inclusiv de Ioana-Doudou, care, în prima ei zi de școală primară, întrebată fiind de „tovarășa“: „Ce e tatăl tău?“, a declarat victorios:

— E compozitor!

— Și mama?

Aici, a stat puțin să reflecteze. N-o instruise nimeni. Dar a răspuns cât se poate de exact:

— Mama? E bucătăreasă și „dactoligrafă“…

După un timp, am reînceput să scriu. Întâi în franceză, texte nepublicabile, dar pe care nu mi le cenzura nimeni. Apoi, după 1989, cu imensă fericire, în română.

Ani de zile, am pregătit fișe și însemnări pentru un roman al vieții sub comunism, la care într-o bună zi am renunțat brusc. La ce bun să inventezi personaje fictive când știi că faptul brut, detaliul concret, decizia administrativă, hotărârea judecătorească și viața politică reală ar alcătui, la un loc, cel mai exact și mai halucinant tablou de societate? Fără îndoială, dacă nu s-ar fi petrecut miraculoasa schimbare din 1989, n-aș fi ajuns niciodată la informația necesară și această carte de amintiri n-ar fi putut fi realizată. Dar schimbarea a avut loc și, cel puțin, pot afirma – mândrie necesară pentru acest gen de scriere – că paginile ei nu cuprind nici un fapt inventat.